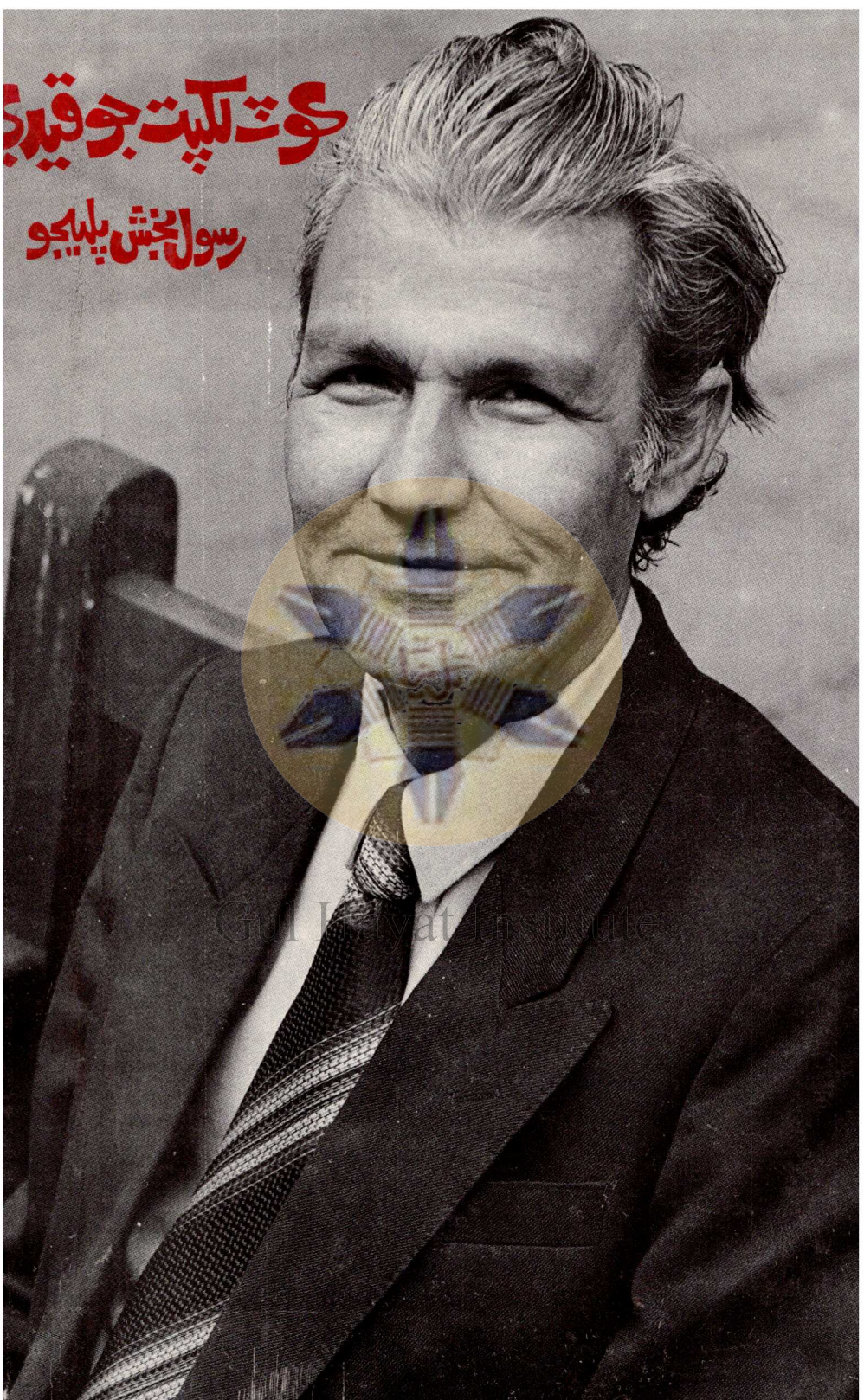
حوت کپیت جو قیدی

رسول بخش پلیجو

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

ڪوٽ لکپت جو قيدي

(جيل جي ڊائري)

رسول بخش پليجو

Gul Hayat Institute

نيو فيلڈس پبليڪيشنس
ٽنڈو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ
1991ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ڪتاب نمبر هڪ سؤ پنجيتاليهه

چپائيندڙ نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

ڇپيندڙ ڊڪي پرنٽنگ پريس ڪراچي.

ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ لغاري اين لغاري ڪارپوريشن
ڪلهوڙا ڪالوني، حيدرآباد سنڌ.

ٽائيٽل ڪيليگرافي خالق چنه

پهريون ايڊيشن مئي 1991ع

قيمت 100/- روپيا

پڪي جلد سان 130/- روپيا

(سڀ حق ۽ واسطا اداري جا قائم)

Gul Hayat Institute

KOT LAKH PAT JO QADI. (Jail Diary) Written by RASOOL BUKHSH PALEEJO. Published by New Fields Publications, Tando Wali Mohammed, Hyderabad Sindh. Pakistan. First Edition May 1991. Price per Copy Rs. 100/-

انتساب

نالي

امان لاڏيءَ جي

جيڪا ۸۵ ورهين کان وڏي ڄمار ۾،

هميشہ وانگر اڄ بہ،

وطن، قوم ۽ انسانيت سان،

وفادارين جو وچن پاڙڻ جي ويڙهہ ۾ ،

پنهنجي اولاد جي پنيرائي ڪندي،

عزم ۽ ثابت قدميءَ جو،

هڪڙو اٽل ۽ اڏول همالیہ بڻي بيٺي آهي.

Gul Hayat Institute

-رسول بخش پليجو

فہرست

Gul Hayat Institute

1. ہہ اکر - رسول بخش پلیجو	10 - 9
2. مہاگ - سراج	14 - 11
3. مہاگ - ماہتاب محبوب	24 - 15
4. سینٹرل جیل، خیرپور میرس	32 - 25
5. کوٹ لکپت جیل، لاہور	347 - 33

Gul Hayat Institute

پہ اکر

انساني زندگيءَ جو چگو موچارو مطالعو ڪرڻ کانپوءِ اُڻڻ هن نتيجي تي پهتو آهيان تہ دنيا ۾ ڏڪ دستوري ۽ سڪ اتفاقي آهن. ان ڪري مون هميشہ سخت پورهئي، جاکوڑ ولوڙ ۽ خطري واري ڏڪي زندگيءَ کي ئي دستوري ۽ (Normal) زندگي ڪري ورتو آهي. هن ڀائري ۾ مون ڏڪ ۽ اذيت ڏانهن اشارا تہ ڪيا آهن پر انهن جي اپنار ڀاڪي ڀجهي نہ ڪئي آهي. حالانڪہ مون پل پل ڪيئن گذاريو سان هڪڙي مون کي خبر آهي ٻي منهنجي ڏيجهن ساٿين کي ۽ جيل اسٽاف کي.

منهنجو آدرش هميشہ اهو پئي رهيو آهي تہ ارادي کي جسماني ۽ روحاني اذيت تي حاوي هڻڻ گهرجي.

هن ڀائري جي لکڻ جو مکيہ سبب اهو هو جو بيمارين جي اذيت جي ڪري مون کان لکڻ جي قوت ڇڏائجي وئي. ان ڪري مون پاڻ کي حڪم ڏنو تہ :

تيسين ڀڳي سان ئي ٻيو
جيسين رتو راس ٿئي.

Gul Hayat Institute

ڪجهہ نہ ڪجهہ ضرور لکڻو آهي. چاهي اها ڪيڏي بہ غير اهم ڳالهہ ڇو نہ هجي. اهم ترين ڪوڙ کان معمولي سچي احساس جو اظهار وڌيڪ قيمتي آهي. ان ڪري مون ڪنهن فڪري پورهئي ۽ تخليقي جاکوڑ جي پاڻ ۾ پهچ نہ ساري سنڌي گرامر دانهن جي روحن کان موڪل ولي جيڪي سنهيون ٽُلهيون اُپريون سيريون اهم توڙي غير اهم سوچون ۽ احساس جنهن وقت بہ پنهنجي دل ۽ دماغ ۾ موجود ڏٺا اهي جيئن آيا تيئن لکي ڇڏيم ۽ انهن جي بناوت اهڙي ئي اڻ گهڙيل رهڻ ڏني اتم جيئن اها منهنجي مغز ۾ پهريون دفعو سرجي هئي.

هيءَ ڊائري منهنجي فڪر ۽ شعور جي پيٽ ۾ ڏهن ۽ روح مان ازخود ڦٽي نڪرندڙ احساس ۽ ويچارن جو پاڻ مرادو وهكرو وڏيڪ آهي. هن ڊائريءَ جا ورق وري پڙهندي مون پاڻ کي وري ٻ خيرپور حيدرآباد، سکر ۽ ڪوٽ لکپت جيلن ۾ وينل محسوس ڪيو. جيل ۾ گهاريل زندگي هن ڊائريءَ جي ڪري منهنجي شعور جو هڪڙو اڻ ٽٽ حصو بڻجي وئي آهي. ڪيترا ئي جيل جا ساٿي اڄ ٻ ائين ئي ياد آهن جو جڏ منهنجي اکين اڳيان وينا آهن. مون کي ائين ٿو لڳي جڏ اسين سڀ هڪ ئي گهر جا ياتي هئاسون بلڪ هر ڳالهه جي باوجود ايا ٻ آهيون، انهن ماڻهن جي ڏک سک جي ساٿ جون يادگيرون مون سان هميشه گڏ رهنديون. آءُ پنهنجي جيل جي زندگي کي اڳڙي ئي بامقصد، ڪارائتي ۽ اهم سمجهان ٿو، جڳڙي جيل کان باهر زندگي بلڪ آءٌ سمجهان ٿو ته جيڪڏهن جيل جي زندگي ۽ جيل کان باهر جي زندگي کي ساهمي جي ٻن پڙن ۾ وجهي مڙسي ۽ مٽيا جي خيال کان انهن جو وزن ڪجي ته جيل ۾ گهاريل جسماني، روحاني، ذهني، فڪري زندگيءَ جو پڙ هر گز هلڪو نه ثابت ٿيندو. هيءَ ڊائري جيڪڏهن ڪنهن جيل جي ساٿي کي ڪا گدريل گهڙي ياد ڏياري وجهي يا کو پڙهندڙ پنهنجي احساس ۽ ويچارن ۾ مون کي ٻ ياڳي پائيوار ڪرڻ چاهي ته مون کي بيحد خوشي ٿيندي.

رسول بخش پليجو

بي ٣٣ -نسيم ڊيلڪس، حيدرآباد سنڌ.

Gul Hayat Institute

مهاڳ

آڻون رسول بخش پليجي سڄاڻ جڏهن بہ ملندو آهيان، تڏهن لطيف جو هيءُ بيت منهنجي دل تي هُري ايندو آهي:

سچ سياڻي جا ڪري، سائي سامهين روءَ!

مون هن کان اڳي ڪڏهن ان ڳالهہ تي ايڏو اونهو ڪونہ سوچيو هو تہ اهو بيت، هن جي حوالي سان، منهنجي ڏهن تي چو ٽو وارد ٿئي، هاڻ جڏهن ان جو تجزيو ٽو ڪريان تہ فقط ايترو چئي ٽو سگهان تہ مون ڇهڙا ماڻهو جيڪي ماضيءَ ۾ حال جي ڏهڻ ۾ قاتل آهن، ۽ ان مان، سي جڏهن ڪنهن ڏاهي کي ماضيءَ ۾ حال جي انهي ڏهڻ کي، هڪڙي ئي چال سان اورانگهڻ جو سعيو ڪندي ڏسن تہ پوءِ هنن کي آڏت اچڻ لڳندو آهي، ساهس ٽيڻ لڳندو آهي تہ ٻيلي ، جي ڇهڙا ماڻهو سونهان ٽين تہ شايد اسين بہ ان ڏهڻ مان نڪري پار پئون تہ ڪو عجب ڪونهي!

آءُ رسول بخش پليجي کي ٻ پاسو سڄاڻان (جيتوڻيڪ هو گهڻ پاسائون ماڻهو آهي): هڪ اديب، قلمڪار ۽ لکندڙ طور هڪ مفڪر ۽ ڏاهي طور، ۽ هڪ سياستدان (يا سياسي ڪارڪن؟) طور درجيوان انهي ئي ترتيب سان، هن کي سندِ جي پس منظر ۽ پيش منظر ۾ پرکي سگهجي ٿو،ضروري نہ آهي تہ هن جي ڪنهن بہ ڪردار سندس شخصيت ۾ ڪنهن پاسي يا هن جي فڪر ۾ ڪنهن نڪتي سان اختلاف رکڻ سان، ڪا هن جي اهميت گهٽجي ويندي يا هن جي شخصيت جي ڪُل کي سمجهڻ ۾ ڪا دشواري سامهون ايندي، انسان ٻاروتڻ کان پوڙهپڻ تائين، ڪابہ غلطي، ڪابہ ڏنگائي، ڪابہ ڪميٽپ نہ ڪري، سا ٽيڻي نہ آهي. ڏسڻو اهو آهي تہ انسان جو انهن غلطين، انهن ڏنگائين ۽ انهيءَ ڪميٽپ واري ڪردار ڏانهن پنهنجو ڪهڙو رويو، ڪهڙو ورتاءُ آهي. وڏو انسان اهو آهي، جيڪو پنهنجي غلطين کي ڄڃي، انهن کي سڌاري، بلڪہ اُنهن جو ازالو ڪرڻ جو جتن ڪري: رڳو ذاتي سطح تي نہ، پر اجتماعي طرح ڪُل جي حيثيت ۾ رسول بخش ان حوالي سان وڏو قداور شخص آهي. ذاتي

Gul Hayat Institute

حيثيت ۾ هو ڪجهه به هجي پر اجتماعي سطح تي هن ارتقا ۽ اوسر جون اهي سرحدون سورانگهيون آهن، جتي ذاتي طرح نقصان برداشت ڪري، هن اجتماعي نقصان ڪرڻ کان پاسو ڪيو آهي. هن جو ادبي سفر، ڏاهپ جو سفر يا سياسي سفر ان ڪسوٽي تان سچو سون ثابت ٿئي ٿو. راءِ جو اختلاف رکندي به، هر ڪو منصف مزاج پارکو، اهوئي چوندو ته چا به هجي پر رسول بخش پليجو چوي سچ ٿو! ويهين صدي جي نائين ڏهاڪي ۾ اها وڏي ڳالهه آهي ته ڪنهن اديب، مفڪر يا سياستدان ۾ رياڪاري ايتري گهٽ هجي!

مون کي ياد آهي ته پُڻي مرحوم جي زماني ۾ پليجو هن کي بنهه ويجهو به هيو، پر هن سان اجتماعي سطح تي اهڙو اختلاف ڪيائين جو ترنگ. جو منهن ڏسڻو پيس. وري جڏهن پي.اين.اي (پاڪستان قومي اتحاد) سندس خلاف محاذ کڙو ڪيو تڏهن مون چيو مانس ته سنڌ ۾ حمايت حاصل ڪرڻ لاءِ، ٻين سان گڏ، پليجي سان صلاح ڪرڻ ضروري آهي. منهنجي ڳالهه مڃيائين ۽ مرحوم ڪيس چيف منسٽر هائوس دعوت ڏيئي گهرائي ورتو. سنڌ جي شاگردن جي وڏن سان ملڻ کان پوءِ، سندن ملاقات ٿي، ۽ ڪافي دڳهي ملاقات ٿي. هنن پاڻ ۾ الائي چا ڳالهايو. پر اُن کان پوءِ مرحوم جيڪي لفظ چيا، سي مون کي اڄ تائين ياد آهن:

"سراج آئي وش آءِ هئڈ لسنڈ ٽو هم اريئرز ائنڈ آءِ هوپ، اُٺ آز ناٽ الريڈي ٽو لئٽ ٽو ايڪٽ آن واٽ هي سيز!"

(ڪاش آءِ هن کان اڳ سندس ڳالهه ڌيان سان ٻڌان ها ۽ خُدا ڪري جيڪي هو چوي ٿو تنهن تي عمل ڪرڻ لاءِ هاڻ حد کان وڌيڪ دير نه ٿي ويئي هجي.)

پر اُن وقت واقعي صورتحال اٽمونٽ ٿي چڪي هئي! هن جا "پنهنجا"، اندر ئي اندر هن جي دشمنن سان چانڊين ۽ مگسين وارو ڪردار کي نيائي رهيا هئا، ۽ هن جا صحيح سڃڻ، بند ٽينڈر راهن مان کو گس پيدا ڪرڻ لاءِ، حالتن جو سچو، بي ريا چيڪ ڪري رهيا هئا!

حالتن جو صحيح چيڪ ڪرڻ جي اها ذات رسول بخش پليجي کي اُن وقت کان آهي، جڏهن هن پنهنجي گس ناهڻ فکري ۽ سياسي راه متعين ڪرڻ لاءِ سوچڻ شروع ڪيو هو. مون کي ياد آهي ته ۱۹۵۰ع ۾ آءِ ميٽرڪ پاس ڪري، ڪراچي پڙهڻ آيو هو ۽ انهن ئي ڏينهن پليجي سان پهريون ملاقاتون ٽيندیون هيون. چيني انقلاب جو چوپول هو ۽ رسول بخش جا هي

Gul Hayat Institute

لفظ منهنجي ڏهن تي اُکريل آهن "انقلاب" اسان جي چائنڪ تي ٻُڌيو آهي، ۽ سياڻي کان دنيا، روايتي ڏڳي جي هڪڙي سِڱَ تان مُنجي، ٻئي سِڱَ تي اچي بيهندي، ۽ ان جي لوڏي سان گهٽائي بُت ڏهي اچي پَٽ پوندا". حالتن جو اِهو حيرت انگيز چيڀ، ايڏي ننڍي عمر ۾، هڪ طرف هن جي بنيادي ڏهانت ۽ سندس وسيع مطالعي ڏانهن اشارو ٿو ڪري ته ٻئي طرف ان مطالعي مان صحيح نتيجا ڪڍڻ جي سندس ڏات جي نشاندهي ٿي ٿئي! آءُ ڪيس چيڙائڻ لاءِ، پوءِ ڪندي چوندو آهيانس ته "پلا، وري ته ڪا اڳڪٿي ڪر ته اهو ڏِگو وري ڪڏهن ٿو سِڱُ مٽائي". پر پوءِ پوءِ ۾، منهنجي ڏهن ۾ اها آرزو پڻ هوندي آهي ته من هو وري حالتن جو اِهڙو ئي ٽُڙ ۽ هٿيڪو چيڀ ڪري ٻڌائي جو شايد سنڌ جي چائنڪ تي ڪنهن انقلاب جي ڪا بشارت ملي!.

رسول بخش، منهنجي راءِ ۾، بنيادي طرح هڪ اديب، قلمڪار ۽ لکندڙ آهي، اهڙو اديب، جيڪو پنهنجي وطن ۾ پنهنجي هم وطنن ڏانهن سچائي ۽ ايمانداريءَ سان جوابدار ۽ جانبدار آهي. هن جي اها جوابداري (ڪمٽمينٽ) ايتري مڪمل ۽ همه گير آهي جو ان ۾ ڪنهن لشڪريءَ جي سختي ۽ اڳرائي اچڻ سياويڪ آهي. ان جوابداري ۾ ٻين کي شامل ڪرڻ ۽ پاڻ سان گڏ ولي هلڻ جي آرزو هن کي تحرڪ ۽ تحريڪ ڏانهن ولي آئي آهي. هن جي اها جوابداري، اڳرائي ۽ اجتماعيت هن کي لکڻ کان، فڪري رهنمائي ڪرڻ ڏانهن، ۽ فڪري رهنمائي ڪرڻ کان عملي سياست ۾ گهلي آئي آهي.

اهو سفر ڏاڍو اٽانگو ۽ ڪٺن آهي، ۽ ان سفر ۾ هن گهڻو ڪجهه پوڳيو آهي، گهڻو ڪُجهه سَنو آهي، گهڻو ڪجهه وڃايو آهي ۽ ساڳئي وقت هن گهڻو ڪجهه حاصل پڻ ڪيو آهي. ان سفر ۾ هن پنهنجي ملڪيت، وڪالت، صحت ۽ سُکون جهڙيون نعمتون قربان ڪيون آهن. پر ان جي بدلي لکين مسڪين مارُو ماڻهن جون محبتون ۽ قربتون حاصل ڪيون اٿس!

ان سفرجو هڪڙو باب "جيل جون يادگيريون" پڙهندي، ائين ٿو محسوس ٿئي جڻ ته ان ۾ هو اسانکي، اوهانکي شامل ڪرڻ، پاڻ سان گڏ ولي هلڻ جا جتن پيو ڪري. "جهڙو حال حبيبان، تهڙو پيش پريان،" واري ڳالهه ڪري، هن سچائي ۽ جوابداريءَ جو ننگ نپايو آهي. رسول بخش پليجو، جنهن "بختاور" ۽ "انڌا اونڌا ويڇ" ۾ اسان کي سنڌي ٻوليءَ جي اصل روح سان جاڙ سُجاڙ ڪرائي ان جي اها ٻولي هِتِ نظر ٽٽي اچي، پر ان جي بدران سنڌ جي هڪ سُجاڙ ۽

Gul Hayat Institute

ڏاهي سياسي ڪارڪن جي گفتگو ڪچهري ۽ رهاڻ پلئه پوي ٿي. جيڪا هن جي روح جي واردات آهي، ان ڪري من کي جهوريو وجهي.

مون جيئن متي چيو آهي ته ضروري نه آهي ته رسول بخش جي فڪر ۽ ڏاهپ سان هر ماڻهو متفق هجي. پر جا به ٿي پوي هن جي سچائيءَ ۽ سنڌ، ۽ سنڌ جي عام مسڪينن ماروئن ماڻهن ڏانهن سندس "ڪمٽمينٽ" جو اعتراف ڪرڻ کان ڪنهي ٿو سگهجي. هن جو سفر اجان آڪاهون آهي. مون جهڙا ماڻهو رڳو سفر جي منزل بابت فڪر مند هجڻ جيءَ عياشيءَ ۾ مبتلا آهن، ۽ پنائي جي هن بيت جو پاراتو بڻيل آهن ٿا:

متان ٽيئي اونداهه، پير نه لهين پرينءَ جو!

شَلَ رسول بخش کي سندس سمورا پرين ڪُمهلي سَمي کان اڳ نصيب ٿين، ۽ هو سياڻي جيڏو سڄ جي آجيان ۾ سڀ کان اڳتي ۽ آڪاهون هجي!

سراج
۲۵ نومبر ۱۹۸۹ع

Gul Hayat Institute

مهاڳ

سنڌ جي سياسي تقديرَ، جو متفرقَ تصورَ رکندڙ عظيم انقلابي دانشور، ماهر قانون دان رسول بخش پليجو جي اڻ ٽڪ ۽ جدوجهد واري زندگيَ ڏسي، شاهه سائين جي سڃڻ، "تنيَ تڏيَ" ڪاهه ڪانهي ويل وهڻ جيَ سان گڏ ياد اينداَ اتم بمبئي جي "سنڌو درشن" ۾ چيل پروفيسر رام پنجواڻيَ جهڙي سُچيت انسان جا لفظ تہ "جيڪو ماڻهو زندگيَ جي جدوجهد ۾ بيهي ٿو رهي سو مئل مثل آهي، انهيَ جي جيئڻ يا نہ جيئڻ جي ڪا ضرورت ئيَ ياهميَ، تنهنکري محدود زندگيَ کي ڪارائتو بنائڻ لاءَ جيترو تي سگهي پاڻ کي هلائڻ گهرجي."

پانائتو ليکڪ، خود دار سياسي اڳواڻ رسول بخش پليجو عملي طور موتڪي انهن جملن جي فريم ۾ بنهہ فٽ نظر اينداَ آهي، جاکاڻ جو هن پنهنجي ذات جي دائري ۾ قيد رهڻ بدران زندگيَ جو هر پل سجايوَ ڪندي، سدائين ڪڏيل عظيم متصدن لاءَ جاکوڙ پئي ڪئي آهي، جن جي حاصلات ڇاهميَ ٻُڙي هجي يا ضرب پئوءَ ۽ سندس زندگيَ جو وڏي ۾ وڏو سرمايو آهي.

اسان وٽ قوم جي حقيقي سڃڻ ۽ خيرخواهہ سياستدان هئڻ جي ڪٽ "جيل سينيارٽي" جي حساب سان ڪئي ويندي آهي، پوءَ پل تہ ڪو سؤ ورهيہ جيل ۾ ڄمار ڳاري، قوم کي خالي نعرن، ڪوڙن دلاسن ۽ ڏڻن کانسواءَ، ڪجهہ ۽ نہ ڏيئي سگهيو هجي، سڏبو وري ۽ "اصلي تي وڏا" سياستدان. جڏهن تہ قابل قدر آهي اهو سياستدانَ جيڪو سچي حڪمت عمليَ تي هلندي پنهنجي قوم آڏو هر سچ سچائيَ سان بيان ڪرڻ جي جرئت ۽ حوصلو رکندو هجي. باقي ڪلها دم دلاسا ڏيڻ تہ "سنڌي قوم جو ڪير وار ۽ ونگو نہ ٿو ڪري سگهي يا حقن تي ڪير ۽ ڏاڙو ٿو هڻي سگهي،" جهڙا بي عمليَ واڙا بيان، هڪ طرح سان پنهنجي بهادر ۽ جرئت مند نوجوانن جا قومي جوش ۽ جذبا ٺڏا ڪرڻ مثل آهن، جنهن ڪري هو طلسمي نعرن ۽ رڄ جهڙي خوابن کي سچ سمجهي ڪجهہ ڪرڻ کان بيوس ٻُڌجي، خوش

Gul Hayat Institute

فهمين جي آڌار تي جڻ مينڊلي ريڊيبد بڻجيو وڃن، انهن ئي افعالن ڪري اڄ ٻه سنڌ ۾ جنهن پاسي تي نهار ڪجي اُتي مايوسي جا ڪار اڪثر چانيل آهن حدنگاهه تائين پکڙيل رڄ ۽ ان ۾ ڦڙندا تاٻڙندا چيچلائيندڙ پاچاڻ چؤ طرف آدرشن جا خالي کوهه، امرت کان وانجهيل چشما....دلاسن جا جلسا ۽ اُميدن جا ڦاها، سنڌ جو مقدر بڻيل آهن. رسول بخش پليجي، ست سال جيل ڪاٽيا آهن، سياستدانن جي 'ڪٽ' واري حساب ۾ ڪيس کڻو درجو ڏجي، انهن بحثن کي منهن ڏيڻ وارا گهٽئي وينا آهن، مان ته رڳو اهو چوندس ته هن جيل اندر توڙي باهر، ٻنهي حالتن ۾ اسانکي ايندڙ وقت جي تلخ حقيقتن کان باخبر رهڻ جا چتاءَ پئي ڏنا آهن. خوش فهمين ۾ مبتلا رهندڙ سُتل ڏهنن کي بيدار ڪرڻ جا وس پچندي جتن ڪيا آهن ۽ ريشمي خواب ڏيکارڻ بدران ڪڙو سچ ٻڌايو آهي. سندس قول ۽ فعل ۾ هڪ جهڙائي جانچڻ لاءِ ماضي کان ويندي حال تائين، هن جي تحريرن، تقريرن، عملن ۽ بيانن تي نگاهه وجهبي ته هو اصولن تي قائم رهڻ وارو انسان لڳندو نه ته اهڙن وڏ پنهنجي مفادن کي اولين ڏيڻ وارن سياست بازن جي ڪمي ناهي جيڪي چار ڏينهن اڳ چيل ڳالهه تان ايئن قري ويندا جڻ سندن جڻن پيڙهين مان ٻه ڪنهن اها ڳالهه نه چوري هجي، جڏهن ته پليجو پانيان تي ستر جي ڏهاڪي يا ان کان ٻه اڳ، سنڌي عوام کي بنيادي سياسي تعليم ڏيارڻ ۽ وڏيرا شاهي خلاف جنگ جوڙڻ جي ڳالهه ڪندو اچي. اڄ سنڌ جي ڪروڙين ايڪڙ زمين ۽ شهرن تي اسانجي ايکن آڏو ڏاڙا لڳي چڪا آهن ۽ حتن تي ڏاڙن جو سلسلو ايان تائين جاري آهي، پر هن اڪيون ٻوڙي عام سياستدانن جيان فرض جو قرض لاهڻ لاءِ ايئن ڪڏهن ٻه نه چيو ته، سنڌ تي ڪير ٻه قابض ٽئو تي سگهي، ان جو انچ انچ اسانجو آهي.

ان جي برعڪس هن هر دور ۾ هڪ حقيقت پسند سياستدان هڻڻ جو ٿيوت ڏيندي، حق ۽ واسطا وڃائڻ جي چتاءَ سان گڏ، ڏاڍ خلاف ويڙهه جاري رکڻ ۽ سجاڳ رهڻ جو احساس ڏنو آهي.

سنڌيءَ ۾ هيلتائين جيترين جيل ڊائريون چپجي ظاهر ٿيون آهن انهن مان شيخ ايازِ، طارق اشرف ۽ اختر بلوچ جون ڊائريون ادب ۾ خاص مقام رکن ٿيون ۽ هاڻ ان ڪال ڪوٺريءَ ۾ لکيل رسول بخش پليجو جي نفيس جذبن ۽ اُونهي احساسن سان سينگاريل ڊائريءَ جو انهن ۾ اچي شامل ٿي آهي، جنهن ۾ هن پنهنجي دل جي ترجماني ڪندڙ خيالن کي پوريءَ سچائيءَ سان

ظاهر ڪيو آهي ته سنگين ساڻين کان وئندي کامورن ڪڙن، منن مائڻن، شريڪن شانين کان علاوه سائنس، مذهب، ڪاسمولوجي، علم ادب ۽ انقلابن جا بزجستا احوال ڏنا آهن، ته ڪٽي ڪٽي پنهنجي ترنگ ۾ ايندڙ طبيعت جي جولانين جا جلوا پسائڻ سان گڏ انسان جي اندر جي عڪاسي ڪندڙ ننڍي وڏي حقيقت پڙيان هڙ واقعيءَ ڪيڙ ابديت بخشي آتس.

رسول بخش پليجي جي شخصيت جا ڪئي رخ آهن، ڪي اُپ اڪثين پيا ڏسبا ته ڪي وڏي من جي نهان خانن ۾ لڪل. جيڪي ننڍس دائري پڙهڻ ڪانپوءِ هاڻ نئين سڄ جيان اُپريءَ آڏو آيا آهن. هن جڙ پنهنجو اندر کولي رکيو آهي، جنهن مان ايئن لڳندو ته جيئل جون اکيلايون ۽ اوندايون هن جي روح جي احساسن کي ريڻي ٽڻيون سگهن... هو وقت کي منهن ڏيڻ جي سگهه ۽ طوفانن تي غالب پوڻ جي طاقت رکي ٿو.

هن جي ادبي ۽ سياسي ڪمن ڏي نظر ڪرڻ سان هو مون کي نه رڳو سنڌ ليول تي پر ملکي ليول تي به واحد اهڙو سياستدان لڳندو آهي جنهن وٽ نهايت ئي حساس دل، وسيع ڏهن ۽ قومن جي مقدر کي بدلائڻ لاءِ اڻ کٽ حوصلو هجي... گهٽ ۾ گهٽ اهڙين دانشوراڻين خوبين وارو کو ٻيو ساستدان ايان تائين ته منهنجي نظرن مان ناهي گذريو.

مون جنهن به سياستدان جا ادب جي باري ۾ خيال پڙا يا پڙهيا آهن ته ان مان اهو تاثر پيو ملندو ته سندن نظرن ۾ اديب ئي معاشري جي سڀ کان واندي ۽ بيگر ۾ وهائڻ واري مخلوق آهي، پلا قلم رهڙي ڪاغذ ڪارا ڪرڻ کي ڪارتامو ڇئبو؟ هونءَ به غريب عوام جي ڳڻتين ۾ ڳرندڙ جهرندڙ سياست بازن وٽ ايترو وقت ڪٿي جو ڪتابن ۾ منهن وجهي ويهن. احساس ۽ جذبن کان وانجهيل اهڙا موڪا سياستدان، اديب يا دانشور جي اهميت ڇو ان ويل ئي سمجهندا آهن جڏهن پنهنجو ۽ پنهنجي حڪومت جو ٻيڙو سير تي اڇي پُڄندو ڏسن ..... تڏهن خلق کي پائيچاري وارو چارو چازائڻ لاءِ سرڪار پاران ڏميدارين جو ڪوپ اڇي ڪپندو ويچاري اديب تي..... ته ٻيلي عالمن جا آڙا اڇي ڪا واهر ڪر، ملڪ جون واڳون ٽيون وڃن هٿن مان...

اِها سنڌ جي خوشبختي چئبي جو اسان کي ڪيترن ئي ڳڻن وارو دانشور، اديب ڪمر سياستدان ملي پيو آهي، جنهن جي نظر ۾ معاشري جو هر فرد برابريءَ جو حقدار آهي. جنگ شاهيءَ جي ننڍڙي گهر ۾ رهندڙ هي مارو ماڻهو، جنهن جي ذات هر قسم جون تلخيون پوڳيون آهن، سختيون

سنڌيون آهن عزت، شهرت ۽ مان مرتبي جي بلندين تي رهندي به هو ماڻهن جهڙو ماڻهو ئي آهي. پوءِ به هن ۾ احان به ڪا اهڙي ڳالهه ضرور آهي جا رکي رکي اهو پئي محسوس ڪرائيندي ته هو رڳو هڏ ماس مان جڙيل رواجي ماڻهو نه پر هڪ مڪمل ڪمپيو ٽرائيزڊ انسان هجي! سندس زندگيءَ تي نظر وجهي ته اها پڻ مشيني لڳندي. ناهوڪن ڪپڙن لٽن، آپ ٽو ڊيٽ نظر اچڻ جي تمنا ۽ عمده ڪاڻ خوراڪ جي شوق کان بي نياز پليجي ڪي مون سدائين 'ناني نوري سپ ڪم ۾ پوري' جيان هر ڪم ۾ پُڳرو ڏنو آهي. هو جيڪا ذميداري ڪٽندو ان سان سچا هڏ هڻڻ جي حيثيت ۾ توڙ تائين ڳڻ ڏينڊو. بارهوئي پنڊ ۾ جنهن لاءِ چئبو آهي ته 'پير ۾ ڪو چنڇر هجيس' جيڪو سڪ سان ويهڻ ئي نه ڏينڊس. هر وقت طوفان ميل جهڙي تڪڙ... هل هلان، ڇڇ ڇڇان... ليڪچر، صدارتون، پريس ڪانفرنسون ۽ جلسا جلوس ته ڪڏهن واري ماڳهين جيلن جي بلي..... قيد و بند جون مصيبتون سهڻ کان پوءِ به ويچاري سان ظلم اهو جو چئي ڇهه ماهي پرڙا ساهڻ لاءِ پرڏيهه اسرندو ئي مس ته پويان خلق ۾ گهوڙا گهوڙا ڪوڙا پُڄي ويندي ته 'اُجهو ويو منيلا' پر پليجي جو سنڊ سان سر لڳي؛ هن سنڊ کي ڪڏهن به پاڻ کانسواءِ نه ڏنو آهي..... هو سنڊ کي ڪڏهن به پاڻ کان سواءِ ڏسي نه سگهندو.

سنڌي قوم کي ترقيءَ جون منزلون طئي ڪري دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پکڙيل ڏسڻ جو خواهش مند ۽ هر ڏکيءَ ويل ۾ قوم سان بيٺ رهندڙ رسول بخش پليجي کي ان ڳالهه تي فخر آهي ته هو ملکي ماڻهن جي جدوجهد ۾ ساڻن شامل رهندو اچي. ماڻهو هن جي ڏهانت، علمي وسعت ۽ جادو بياني ۽ چا دل سان قائل آهن، چاڪاڻ جو هو جدوجهد جي ڪورن ۾ پڪل ۽ آزمايل انسان آهي.

حالتن هن جو سڳ سياپو سياست سان ڳنڍي ته چڏيو آهي پر اڄ به سندس روح ادب ڏي رِيلا ٽو ڏي. هو اڪثر چوندو آهي ته 'مون کي لکڻ لاءِ همتائيندا رهجو..... ان ڏس ۾ طارق اشرف ٻڌايو ته ڪنهن وقت ۾ پليجو ڪتابن جو ايڈو ته فدائي هو جو جيڪو به نئون ۽ سٺو ڪتاب اڪ چڙهندو هئس، اهو پاڻ پڙهي، ڪيس به ان تاڪيد سان آڻي ڏينڊو هو ته 'اُهو ضرور پڙهجانءَ' ۽ اهڙي شاهدي ته مان به ڏينڊس جو هو مون کي پڻ چوندو رهيو آهي ته جڏهن به ڪو سٺو ڪتاب پڙهجانءَ ته ڪيس ضرور ٻڌايان.

Gul Hayat Institute

جيل جي ڊائري پڙهندي ڪيترا ڀيرا اهڙا ورق نظرن سان گذريا آهن. جنهن ۾ هنّ ادب جي باري ۾ پرپور طرح سان خيالن جو اظهار ڪيو آهي. ۽ جيڪي تخليقي ڪم هن ڪان ٽيئ رهجي ويا آهن، تہ شدت سان پڇتاءُ محسوس ڪندي، فوراً تلافي ڪرڻ جا عظم ۽ ارادا ظاهر ڪيا اٿس. سندس تحريرون عام توڙي خاص ٻنهي طبقن ۾ نہ صرف قبول پيون آهن پر انهن ۾ ڏهني بيداري پيدا ڪرڻ جو سبب بہ ٻڌيون آهن. اها ڪاميابي ۽ قبوليت شايد تہ انڪري بہ آهي جو هُنّ جي ڏهن ۾ ڏ ڪوريڙي جا جارا آهن نہ ئي ڳالهين ۾ مونجهارا. هو وڏيون وڏيون داڙائي ڳڻائي ڳالهيون ڪري عوام لاءِ فينٽيسيز ٿو ڪرئيٽ ڪري پر جيڪو گس ڏيکاري تو ان تي پهزيائين پاڻ هلي ٻين کي بہ هلڻ جا حوصلا ٿو بخشي.

مون هن جا تقريباً سيئي ڪتاب پڙهيا آهن. سندس نظرين ۽ خيالن سان ڪنهن حد تائين متفق بہ آهيان، تہ ڪيترن هنڌن تي هن جا خيال، مونکي پنهنجي ئي خيالن جو عڪس پيا لڳندا آهن. سندس تحريرن توڙي نظرين جي حوالي سان ساڻس خيالن جي ڏي وٺ ڪندي ڪڏهن ڪو اختلاف ٿيو بہ هوندو تہ هو ان کي سهڻن دليلن سان پڙ وڪيل جيان (Cover) ڪري ويندو.

ليکڪ يا فنڪار قومن لاءِ اهڙو سرمايو ٿيندا آهن جن کي دنيا امن جي پيام برجو درجو ڏي ٿي. ادب جي ناتي رسول بخش پليجي جون خدمتون اسان لاءِ ان ڪري بہ اهميت جوگيون آهن جو هن هڪ سڃاڻ ڏهين اديب ۽ دانشور هڻڻ جي حيثيت ۾ عملن پويان نيتن جا رُخ سڃاڻڻ واري، پنهنجي اثرائتي تحريرن ۽ تعميري تنقيدن سان سامراجي ايجنٽن ۽ نام نهاد ترقي پسند اديبن ونّان سنڌي ادب جي ساک کي ڇهو رسڻ کان بروقت بچائڻ جا جتن ڪيا. هن سنڌ واسين کي پنهنجي تحريرن توڙي تقرير وسيلي سدائين نئون شعور ڏيئي، نيون وانگون ڏيکاريون آهن ۽ ڏاڍ اڳيان هيٺو ٿي ويهي رهڻ بدران حقن لاءِ جدوجهد ڪرڻ جو ڏانءُ ٻڌايو آهي.

زير نظر ڊائريءَ جي شروعات راهوجن ۾ رات، قادر ڪنهنجي نہ وجهي وارين حالتن هيٺ، خيرپور سينٽرل جيل ۾ گهاريل رسول بخش پليجي جي انهن بي وسي واريون اُداس ۽ چيچلائيندڙ ڏينهن سان ٿئي ٿي، جنهن ۾ هن جون ڏهني، جسماني خواهه تخليقي، سوريون قوتون چڻ صلب ٿي ويون هجن. هو مڪمل طور پاڻ کي نستو، بي پهچ، هيٺو ۽ بي روح ٿو سمجهي. هن

جي اهڙين سوچن، مون کي حيرتن جي سمنڊ ۾ هڪ طويل رڃبي ڏياري ڇڏي..... سوچيم، ڪيئن تو بي روح ۽ غائب دماغ بنجڻ جي دعويٰ ڪري رهيو آهي، جنهن حاضر دماغيءَ سان پنهنجي هر مايوس ڪُن ڪيفيت جو نه رڳو پرپور جائزو ورتو آهي پر ان کي شدتن سان اظهاريو به آهي. اظهار جي اها ئي شدت محسوس ٿي ڪرائي ته هن جو سموري وجود پنهنجي احساسن سان زنده آهي. احساس ۽ اُڪا ئي، هن جو روح آهن، هن جي طاقت..... هن جو ڏاهن..... نه ته جيڪر اهڙي شان پنهنجو جائزو ولڻ هن لاءِ ممڪن ئي نه هو. اهي هن جا اوڻها احساس، گهرا جذبات ئي هئا جيڪي ڪيس جيل اندر پڄي پُري پوڻ کانپوءِ نئين سر پنهنجي تعمير ڪرڻ جو حوصلو ڏين تا ۽ تڏهن ئي هو وس وارن جي ٻاهليءَ اڳيان جهڪڻ بدران سر بلند ٿي چئي تو، "چا ملڪ جا نوان مالڪ واقعي سمجهن تا ته انهن اڏيتن ۽ پيڙائن جي ڪري يا پنهنجي ساهه جي ڊپ کان سڀ ماڻهو سندن اڳيان گيٽي ڪري پنهنجي وطن ۽ قوم جي عوام کي لڄائيندا؟"

خيرپور سينٽرل جيل جا تيرنهن ڏينهن تي مشتمل احوال، زسول بخش پليجي جي اُميد ۽ نااُميدي واري ڪيفيتن جا ترجمان آهن، جنهن ۾ هن گهٽو وقت يادن کي ڏنو آهي. بظاهر رف نُف نظر ايندڙ پليجي جهڙي ماڻهوءَ مان اها اُميد ئي نه ٿي ڪري سگهجي ته پنهنجي لاءِ ڪجهه سوچڻ به ڪو سندس زندگيءَ جي دڪشنريءَ ۾ شامل هوندو پر دانشوراڻي، درويشاڻي انداز ۾ ڪيل هي ڊائري پڙهندي، جڏهن سندس ذات بابت نت نوان انڪشاف سامهون تا اچن ته اهو سوچڻو ٿو پوي ته هي مشيني انسان جيڪو مڪمل طرح سان پنهنجي ڏرتي ۽ ڏرتي واسين سان جُڙيل آهي، جنهن جو هر ڏينهن کانه ڪا تعميري سوچ ڪٽي اُبري ٿو، تنهن وٽ پنهنجي ذات لاءِ به ڪو ايڏا سارا احساس ۽ اُڪا هوندا..... تڏهن ايئن ٿو لڳي ته جيل جي تاريڪين ۽ اڪيلائن صدقي هن پنهنجو پاڻ کي ڳولي ورتو هجي. جيل جون اوندايون هن لاءِ جڏ يادن جون روشنيون ڪٽي آيون هجن. اُهي يادون جن جو سهارو نه هجي ته دنيا ۾ انسان بنهه اڪيلو رهجي وڃي. اهڙين ئي يادن ۾ جيئندي، هن اُهي ڏينهن، ڳالهيون، دوست عزيز ۽ مٽ مائٽ دل کولي ساريا سنيارڻا آهن جن کي هو پنهنجي مصروف ترين زندگيءَ ۾ وقت ڏيئي نه سگهيو. ان حوالي سان هن جيڪي به اظهار ڪيا آهن اُهي نه رڳو پڙهڻ وڻن آهن پر هيئين سان هنڌائڻ جهڙا پڻ. سوچان ٿي ته ان سموري سڪ ۽ سار جو ڪريڊٽ ڪنهن

ڪي ڏجي؟ يادن ڪي، جيل ۾ اڪيلائن ڪي يا خود پليجي ڪي .... اهو فيصلو ڪرڻ ڏکيو آهي.

خيرپور سينٽرل جيل ۾ پيٽ ۾ ۸۲-۵-۱۲ ڪان شروع ٿيندڙ ڪوٺ لڪپت جيل جا احوال ڪافي خوشگوار انداز ۾ لکيل آهن. هر ورق پنهنجو پاڻ ۾ هڪ نئون ۽ دلچسپ تاثر رکي ٿو. توڙي جو وقتي مايوسين جا ڪي پاڇا اتي ب پليجي جي ذات مٿان چانيل آهن، پر هن پنهنجي سموري قوت ارادي سان انهن کي مڙس ٿي منهن ڏنو آهي ۽ اهڙين ڪمزورين تي غالب پوڻ لاءِ وڪ وڪ تي پنهنجو تنقيدي جائزو ورتو آهي. انسان جو پنهنجي آوٽاين تي نظر وجهي، پنهنجو پاڻ سجاڻڻ اهڙي عظمتن پري سوب آهي، جيڪا ماڻڻ لاءِ هو جيل ۾ آخر تائين ڪوشش ڪندو رهي ٿو.

جيل کي تربيت گاهه جو درجو ڏيندڙ چگاين جي گولائو پليجي، ان گالهه کي پلي پٽ ڇاڪاڻ آهي ته قيد ۾ ڪنهن معمولي شيءَ جي حاصلات لاءِ خطرن کي منهن ڏيندي، ڪيڏي نه رڪاوٽ ۽ جدوجهد ٿي ڪرڻي پئي، جڏهن ته ٻاهر رهندي انهن ڳالهين لاءِ سوچي ب نٿو سگهجي.

هن جيل يونيورسٽيءَ جي پيڙا ۽ مجبورين جا پڻ ڪيئي مثال ڏنا آهن. جيل ۾ مليل ننڊيون ننڊيون خوشيون، هن جي اندر مان ننڊڙي بالڪ جو خواب بنجي ليئا ٿيون پائين... علاج جي بهاني ڪا ديرينه خلاص ٿيڻ جي خوشي..... ڪوٺ سگوريءَ جي مهابي ماڻهن جا منهن ڏسڻ جي خوشي، ڪليءَ فضا ۾ ساهه کڻي، گاڏيءَ ۾ گهمڻ جهڙي خوشيءَ ته ڪڏهن وري پوليس واري لاءِ محبوبا جي انتظار جهڙي خوشي....

زيرِ نظر تصنيف، مشاهدي ۽ ايندڙ هر هڪ لمحي ۽ منظر جي اهڙي (Running Commentry) آهي، جنهن ۾ ننڊين وڏين بي شمار گالهين، بحثن ۽ واقعن کان علاوه ملڪي ۽ بين الاقوامي، سياسي حالتن جا ڏکر پڙهندڙ آڏو جڏ، ٻڌا ٻانها پيا لڳندا. سياسي ۽ تاريخي دستاويز جي حيثيت رکندڙ هي ڊائري، اُن شخص جي وٺندڙ جيون ڪٿا آهي. جنهن سچي زندگي اوپرائيءَ جي احساس تي سوب ماڻڻ لاءِ هر اوپري شيءَ سان جنگ جوئي، اوپرا خيال، پوليون، ادب، گس ۽ وسيلا جبر ڪري ب پنهنجي لاءِ جاڻل سجاتل ٻڌائي ورتا. ان (Wonder Boy) جا ايڊونچر رگو اوپرائپ تي فتح پائڻ جي حد تائين محدود ناهن، هن ڪچيءَ ڪان ئي پاڻ کي (All In One) بنائڻ جي هر ممڪن جاکوڙ پئي ڪئي آهي. ڪڏهن هو محمد بن قاسم جهڙو فاتح

ٽيڻ جو خواهشمند آهي، ڪڏهن شرلاڪ هومز جهڙو زبردست جاسوس بنجڻ لاءِ آسائتو ته ڪڏهن وري اقبال جهڙو مومن ۽ شاهين صفت بنجڻ جو تمنائي هئڻ سان گڏ، بهترين وڪيل، نقاد، اديب، پورهيت ۽ انقلابي ٽيڻ جهڙا پروگرام رکي ٿو. سندس اهي خواهشون مُومل جو ڪاڪ محل لڳڻ بدران حقيقتن تي مبني آهن... جن کي پرکڻ لاءِ سندس زندگي تي نظر وجهبي يا خيال ٻُڌبا ته ساري حقيقت پاڻمرادو واضح ٿي ويندي ته هو اڄ تائين مڙني عظيم ماڻهن واريون صلاحيتون عملي طور پاڻ ۾ پيدا ڪرڻ جا ارمان رکندي، اهو احساس به ٿو ڏياري ته هڪڙو ماڻهو ساڳي وقت ايترا ڪم ڪري به ڪيئن ٿو سگهي، جو هڪ ڪم لاءِ الڳ الڳ عمر ڪتان ايندي..... بهرحال اها ڳالهه ته ميڙي پوندي ته منهنجس عظيم ماڻهن واريون ٿوريون کي گهٽيون خوبيون، جهلڪين جي صورت ۾ ئي سهي، پر موجود ضرور آهن، پوءَ به بقول سندس ته "عظيم ماڻهن ۽ فنڪارن جون سڀ ڳالهيون عظيم نٿيون ٿي سگهن"، ڪيئن پنهنجي زندگيءَ جو هڪ وڏو قيمتي حصو اڻ ڄاڻائي، وهمن ۽ لاحاصل پنڌن ۾ برباد ڪرڻ جو نهايت ڏک رهيو آهي. پر ان ۾ سندس ڏوهه به ڪهڙو نيٺ به ته هو سيڻٽ پرسينٽ مڻيءَ مان جڙيل ادنيٰ انسان آهي، کو فرشتو ته نه .....

جيون ڪهاڻيءَ جي حوالي هن سان لاڳاپيل سمورا ننڍا وڏا ڪردار جهڙوڪ مختيار اعوان، مجيد قريشي، امير بروچي، بابا رفيق ۽ ٻيا مڙ مائٽ توڙي ملڻ جُلڻ وارا، دائري جو اهم ڪردار آهن. شروعاتي ڏينهن جي يادن کي ڏهن ۾ (Re- Play) ڪندي هن پنهنجي ماءُ- پيءَ ۽ ننڍپڻ جا احوال ڏيڻ سان گڏ تعليم پرائڻ ۽ ان ڏس ۾ پيش ايندڙ حالتن کي منهن ڏيڻ جا واقعا بنا رکڻ جي سٺي نموني قلم بند ڪيا آهن، جڏڪيس اندر جون اکيون هجن جن سان هو ماڻهوءَ جي روح ۾ لهي، ان کي ننهن ڪاڻ چوڻي تائين، اندر ڪان ٻاهر تائين سڃاڻڻ جي سگهه رکي ٿو ۽ وڏي ڳالهه اها ته مشاهدي جي باريڪ بيني ءَ سان گڏ اظهار به ڪري سگهي ٿو. هن تصنيف ۾ هُن جي ويجهو رهندڙ اهڙا ڪيئي ڪردار ملندا جن کي نه رڳو هن پرکيو آهي پر انهن جي شخصيت تي ننڍا ننڍا خاڪا لکي عجب ۾ وجهڻ جهڙي سُجاڻپ به ڪرائي آهي، ته هُنن جو اصلي روپ کهڙو آهي ۽ هو ڪيتري پاڻيءَ ۾ آهن. پليجي جي بي ترتيب انداز ۾ گذاريل زندگي جي طرز عمل ۾ ڪي خاميون هونديون به ونس ادب ۽ احترام، اخلاق ۽ فضيلت

کي وڏي اهميت حاصل آهي. هو جنهن ۾ اِهي گڻ ڏسي ٿو اُن جودل سان قدر ۽ ڪري چاٽي.

ڊائري ۾ هن جون آدرشن پريون ڳالهيون، زندگي ۽ موت بابت بي باڪ رايا، عورتن جي آزاديءَ جا احساس، سياسي انڪل بازيون... مطلب ته زندگيءَ جو کڻڙو اهم نقطو چٽجي ويو. جنهن کي هن نظر انداز ڪيو هجي... سندس مشاهدي جي قوت ۽ سوچن جي روانيءَ ڏسندي اڻڻ پيو لڳندو جڏ ڪائنات جي هر رنگ بابت سندس ڏهن جي ڊِسڪ ۾ معلوماتن جا خزانا فيڊ ٿيل هجن. سڄي ڊائري وٽندڙ تشبيهن ۽ لهڪندڙ پهاڪن سان سينگاريل ڏسي اهو احساس ٿو ٿئي ته هن سنڌي ٻوليءَ جي زرخيزيءَ مان پورو پورو فائدو حاصل ڪيو آهي. ۽ موقعي ٻهل سارو شعرن جو استعمال ۽ ناهوڪو ڪيو اٿس. عام طرح سان دانشورن جون تحريرون ڪوٽيشنس يا حوالن جي ٽيڪي سان سٽيل هونديون آهن. جيترا ڊگها ۽ گهڻا حوالا اوترو ئي وڏو دانشور هڻڻ جي گيرنٽي... هڪ ڳالهه پويان پڙهندڙ کي ڏهه حوالا پوڳائڻ ته جڏ دانشور جي ڊيوٽيءَ ۾ شامل هجي... ادب، انقلاب يا سياست جي باري ۾ سنئين سڌي ڳالهه پئي هلندي ته اوچتو چتي ڪوريءَ وارو حوالو اچي منهن ۾ لڳندو... فلاڻو ليکڪ، ان جو فلاڻو ڪتاب، تنهن جو فلاڻو باب ان باب جو فلاڻو ڪردار ۽ پوءِ ان ڪردار واتان ڦريل ڪو طويل فلسفي پريو دقيق حوالو... جو پڙهندڙ چتو ٿي پائيندو ته حوالن جا ايڏا سارا اسپيڊ بريڪر پوڳائڻ واري ليکڪ جو مٿو ڦاڙي وجهي. پناهه گيرن جي لوڏجيان هڪ ٻئي پويان ايندڙ اهڙا بي شمار حوالا، اصلي ليکڪ جي خيال ۽ سوچن جو ڪنڊو ئي ڪٽائي ڇڏيندا آهن. شُڪر آهي جو رسول بخش پليجي جون تحريرون اهڙي هيڪاندي حوالي بازيءَ جي زد ۾ اچڻ کان گهڻي قدر بچيل آهن، ان جو ڪارڻ لاشڪ ته اهوئي ڇٻيو جو ڪيس پنهنجي سوچن ۽ فڪري صلاحيتن تي مڪمل اعتماد آهي. طويل ته طويل پر هو مختصر ۾ به اهڙيون سياٽڪ واريون ڳالهيون ڪري ويندو آهي جن کي پڙڻ وارو ڪن لاءِ پڌي ته هوند مغز جا بند ٽيل طاق ڪلي وڃنس.

جيل اندر ماڻ ڪري ويهڻ ۽ ڏان پليجي، هر لحظي تبديل ٿيندڙ معاشرتي سماجي ۽ سياسي ڪشمڪش جو پرپور جائزو پئي ورتو آهي، ان ڏس ۾ ٽي وي ۽ ريڊيو جن سان هُن جو عام زندگيءَ ۾ شايد ته گهٽ واسطو پيو هوندو، اُهي جيل ۾ ڪيس ٻاهرين دنيا سان لنڪ ۾ رکي جيئارڻ جو وڏو ۾ وڏو سهارو ثابت ٿيا آهن ۽ انڪري ئي هن ڪيترن ئي هنڌن تي ٽي وي پروگرامن، فلمن ۽ گانن ڪان ويندي قوالين تائين دل کولي تبصري

Gul Hayat Institute

نگاري جا اهڙا جوهر ڏيکاريا آهن جو ٿي وي ميصر تابنده لاريءَ کي بہ مات ڏيئي ويو آهي.

دائريءَ ۾ الائي ڇو ڪيترن ئي هنڌن تي ٽالن جا (Initial) ڏنل آهن جيڪي پڙهندڙ لاءِ مونجهاري جو سبب ٿا بڻجن. ممڪن آهي اُن ۾ ليکڪ جي ڪا مصلحت هجي، پر انيشئل جي ذريعي شخصيت جي سچاڻ جيئن رنگو دائري لکندڙ يا ان جي ويڙهي وارن کي هوندي آهي، تنهنکري بهتر هو ته پورا نالا ڏجن ها.

خطرن سان وڙهندڙ علمبردار ۽ چاڻ جي عاشق، رسول بخش پليجي کي خود ترسيءَ وارين حالتن تي شدائين ٻڌايو ۽ چڙ لڳي.... پوءِ بہ جيل اندر ڦاتو ته ڦٽڪ کهڙو واري حالت تي ان مهل متس جي اختيار ڏاڍو ترسُ تو آڻي ٻڌهن "چُني لُولهي ڪٽ ڪٽون، ڪُڌڻ لڳس ٻال" جيان نويڪلو ۽ هٿيڪو ڏسي، ڪڏهن "جٽ" پڙهيو، الهه اڏيو" جهڙي زمصان جا مذهب جي باري ۾ احمقاڻا سوالي سونڌا دل تي جبر ڪري سهڻا تا پونس ته گڏ امير بورچي کان زبان خورهلي جي سچي ڏينهن جي ڪارڪردگي بہ ٻڌڻي ٿي پويس ته ڪڏهن وڙي ماڳهين رامائڻ جون کهاڻيون، لچمڻ جا قصا، هنومان جا حوالا ۽ ٻڌل شعر وڙي وري ٻڌائڻ واري بابا رفيق جهڙين، چرين بلائن کي پوڳٽو ٿو پويس.... پوءِ بہ اهي ڳالهيون کيس لائود تي ملي جي لڳاتار پن ۽ واعظن کان وڌيڪ عالماڻيون فاضلاتيون ۽ عاقلاڻيون ٿيون لڳن.

دائري ايڏي دلچسپ آهي جو هن جي هر ڏينهن ٿي پنهنجا تاثيز خيال ظاهر ڪرڻ ٿي دل پئي ٿي. پر هڪ ته لکڻ جو وقت بنهه محدود مليو آئم مٿان وري دائري جا صفحا بہ برڪت وارا آهن تنهن ڪري مهاڳ جي صورت ۾، جي هڪيو وڻيو ٿهو ان ۾ شامل ٿي پيو. ته دائري ٿوري ڪلب سينڊوچ ٿي پوندي. هي جيل دائري پڌري ڪرڻ ٿي مان رسول بخش پليجي کي ڪوڙ ساريون مبارڪون ٿي ڏيان پر اها دعا هرگز نہ ڪندس ته هو آهڙيون ٻيون ڪيئي بهترين جيل دائريون ڏيئي سندي ادب ۽ قوم جي خدمت ڪندو رهي، چو ته سنڌ ۽ سنڌي قوم کيس جيل ۾ ڏسڻ بدران پنهنجو پاڻ سان گڏ ٿي ڏسڻ چاهي... ڪيئن هن جي ضرورت آهي ... هو، جيڪو پنهنجيءَ قوم جي ماٺهن جو مستيخيُ آهي.

ماهتاب محبوب
۲۴-۴-۹۱

سينٽرل جيل، خيرپور ميرس

۸۰ -۷ -۲۶

جن جن شين کائڻ پيئڻ کان پاڻ کي منع ڪئي هيم سي سڀ ڪاڏيم، پيتيم- آڇاں برف جوَ پاڻي، ڪجيون، انگور، بيضا، کير. گھر جو پاتي ملڻ آيو. کير، ڊيورابولين انجيڪشن ۽ ڪنڊ ڏيئي ويو. قميص بٽان ويٺو آهيان . گرميءَ سبب سڄي بدن ۾ سيون پيون لڳن . نبض مسئلو بنجي پيئي آهي . انسيڊال گوريون کائيندس، ڪريم استعمال ڪندس، ڊير سان سمهندس ۽ ڊير سان اٿندس . صبح جو هڪڙي وٽندڙ ڳالهه ٻڌي. ريڊرس ڊائجسٽ رسالو ملييم. (هـ- ل * وٽان)

۸۰ -۷ -۲۸

۶۰ رپيا وڃائجي ويا نه ملیا . پاڻ کي سخت جڏو محسوس ٿو ڪريان . صحت مايوس ڪندڙ آهي . حافظو چٽ آهي . تخيل جي قوت بنهه کانهي. ڪنهن هڪڙي گهربل ڳالهه تي ڌيان نٿو ڏئي سگهان . قوت ارادي بيحد ڪمزور آهي . معمولي تخليقي لکڻ جو ڪم ڪرڻ لاءِ دل ٿئي چوي. غير معمولي تخليقي لکڻيون يا وچڙي معيار جون نيون تخليقي لکڻيون لکڻ جي طاقت کانهي . ڪم هٿ ۾ کڻڻ ۽ پورو ڪرڻ جي پڇ کانهي. زندگيءَ کي ماضي حال ۽ مستقبل، ٽنهي پاسن کان پرپور نموني ۽ مڪمل حالت ۾ سڄي جو سڄو تصور ۾ آڻڻ، چڪاسڻ ۽ چند چاڻ ڪرڻ ۽ انکي منهن ڏيڻ جي طاقت کانهي. تخليقي پيداوار ڏري گهٽ ٻڙي آهي . روزه مره جي چاکيءَ جي گهاٽي ۾ بدو پيو ڦران. هن گهاٽي مان نکرڻ لاءِ جيڪا جسماني ۽ روحاني طاقت گهرجي سا وٽم کانهي . چا ڪجي ؟ چا هيءَ صورتحال ڇاري رهندي يا هن کان بٽ وڌيڪ بد تر ٿيندي ؟

---

*- هـ ـ ل ـ هادي بخش لاڙڪ وڪيل، خيرپور.

Gul Hayat Institute

۸۰- ۷- ۳۰

ناچاڪ آهيان. رات ڏاڍي تڪليف سان ڪاٽيم. ف - م جوابدار جي ڪهاڻي سندس واتان ٻڌم. تفصيل سان ٻڌايائين ته ڪيئن پنهنجي زال کي بي رحميءَ سان منصوبو سڙي قتل ڪيائين . ڏاڍو گهرو اثر ٿيو مٿم . فيصلو ڪيم ته ان بابت ڪهاڻي لکندس.*

۸۰ - ۸- ۲

رات نسبتن گهٽ تڪليف سان ڪاٽيم .

۸۰- ۸ -۳

وات ۾ ڏٺ ٿي پيو اٿم . غلام قادر مٺي ۽ اسماعيل مهيري جي آزاد ٿيڻ بابت اطلاع جو انتظار اٿم. ان مان خبر پوندي ته هنن جا اسان سيني بابت ڪهڙا ارادا آهن . ڊپٽي سپرنٽنڊنٽ چوي ٿو ته "سپرنٽنڊنٽ** چوي ٿو ته تو کي عيد کان اڳ حيدرآباد ٽرانسفر ڪرڻ لاءِ آئي جي کي فون ڪندو." انڪل پوٽين ستين ٻجي رات جو تار پهتيم ته غلام قادر وارا آزاد ٿي ويا آهن . ڏاڍو خوش ٿيس .

۸۰ -۸- ۴

ٽي ڪجيون ڪاڏم. ڊپٽي سپرنٽنڊنٽ ۽ سپرنٽنڊنٽ سان مليس . آئي جيءَ کي ٽيلي پرنٽر ويو آهي ته مون کي حيدرآباد موڪلڻ جي اجازت ڏني وڃي. شبير شاهه ، منيءَ*** ۽ سليم جا خط پهتا. منيءَ جو خط مزيدار ۽ سليم جو خبرون چارون ڏيندڙ آهي . غلام عباس سهاڳ کان ڪلام ٻڌو چگو ڀگائي ٿو. مونکي ڏندن جي اسپتال ڏانهن موڪلڻ جي اجازت آئي آهي . صحت تمام آهستي بهتر ٿي رهي آهي . شايد بينزوئٽ ۽ صافيءَ جي گڏيل استعمال ڪري. رات اڳي جي پيٽ ۾ آرام سان گذري . بدن ۾ اڃا به جهڙيون سيون پيون لڳن . ٽڏ جو ٻه اثر آهي. سوچي ان نتيجي تي پهتس ته صحت جي تڪليف ۽ ٻين تڪليفن جو هڪڙو مکيه ڪارڻ اهو به آهي جو

---

*- ٽن سالن کان پوءِ اها ڪهاڻي لکيم " بختاور ".

**- نورالاهي- ان وقت سپرنٽنڊنٽ سينٽرل جيل حيدرآباد، پوءِ آئي جي جيل سنڌ.

***- مني - پيٽ غلام فاطمه

اڳتي وڌڻ ۽ پنهنجي پوزيشن مضبوط ڪرڻ جي وچ ۾ جيڪو توازن هڻڻ گهرجي تنهنجي صحيح سمجهه مون ۾ ڪانهي . صحت توڙي ٻين ڳالهين ۾ اڳتي وڌڻ کان اڳ پنهنجي اڳوڻي پوزيشن مستحڪم ڪرڻ تي وڌيڪ ڌيان ڏيڻ گهرجيم .

۸۰-۸-۸

ڊپٽيءَ ٻڌايو ته ڏندن جو سرجن ڊگهي موڪل تي ويو آهي . ٽيليپرنٽر پيغام جو جواب ڪو نه مليو آهي . گهٽو ڪري موڪل ڪانه ملندي . ان جا ڪيئن سبب ٿي سگهن ٿا . نورالاهي مخالفت ڪئي هوندي. مارشلا وارن مون کي ۷۱-۸-۸۰ تي پنهنجي هارنهن مهينن جي سزا پوري ٿيڻ کان پوءِ نظر بند رکڻ جو فيصلو ڪيو هوندو. يا هي ڪا بہ اهڙي ڳالهه ٿي سگهي ٿي . بابوءَ * جوعيد ڪارڊ ۽ ايازَ جا خط مليا . خوشي ٿيم. ڏسجي ٿو ته ايازَ کي ريڊيو پروگرام ملن ٿا. ڪتوءَ** ۽ شيشا شربت جا، چار پڙا بسڪوٽن جا ۽ ٽي ڪتاب ڪلهه صبح جو ڊيارپ موڪليا. حيدرآباد جي دوستن جو خط پهتو جنهن مان تصديق ٿي ته مني وارا آزاد ٿي ويا . صحت ۾ تمام آهستي سڌارو جاري آهي . مجموعي طرح سمهي سگهان ٿو پر وچ وچ ۾ ننڊ جو ٽٽڻ اڃان جاري آهي . ڊيوروبولين جي سئي هٽايم . دوائن جو چگو اثر ٿيو آهي . انا طول فرانس جو ناول پڙهيم . اجايو عالماڻو آهي . هن صديءَ جي ان ٻئي فرينچ ادب وانگر جيڪو هيستائين پڙهيو اٿم، حد کان وڌيڪ بي ويساه ۽ نا اميد ڪندڙ آهي . ايڇ جي ڪين جي لکيل هندستان جي تاريخ پڙهيم جيڪا هن صديءَ جي شروعات ۾ لکي ويئي هئي. ڪافي دلچسپ آهي . منجهس انگريز سامراجين جي ان وقت جي قرعونيت، رهزني ۽ منافقي رکارڊ ٿي پيئي آهي .

۸۰-۸-۱۰

هڪڙو نندڙو گهوٽالو ٽي پيو آهي.جوابدار (مقدمر) ف م هڪدم بيحد شرارتي بدمعاش ثابت ٿيو آهي . بد فضيلتيءَ تي جٽ ڪئي مانس ته قاتل زهر ۾ ٻڏل حد درجي جي فضيلت ۽ ميناڄ سان چيائين، "سائين توهان مون کي ته بئرڪ ۾ قرآن شريف

* بابو- بابو غلام حسين ميمڻ . ايم اين اي.
** ڪتو- عبدالفتاح ملڪ شاعر وڪيل، سکر.

آٽڻ کان منع ٿا ڪريو نہ!" پوءِ سڄي جيل ۾ وڃي چئي آيو تہ" آءٌ وکيل وڻ ڪو نہ رهندس . مونکي قرآن اندر آٽڻ ٿو ڏي!" ڏسجي ٿو تہ بدمعاش هر قسم جي بوگس ۽ جعلي غيرت کي استعمال ڪرڻ پنهنجو ڏنڏو ڪٽي بنايو آهي . منصوبو سڻي پنهنجي زال ۽ سڄي سوٽ کي قتل ڪرڻ جي ڏوهه مان تمام ذلالت وارن طريقن سان پاڻ کي بچائي ويو آهي . فقط خسيس ڏيڍ سال جي سزا ۾ چٽي ويو آهي . گهٽين معنائن ۾ هڪڙو تمام سفاڪ ۽ عيار قاتل ٿو ڏسجي . آئيندي هر قسم جي شرارت ڪندو . ڪو بہ جوابدار سندس جاءِ تي اچڻ لاءِ تيار ڪونهي !

ٽينڊڙا پاشوءَ * وٽان هڪڙو خوبصورت عيد ڪارڊ آيو آهي . آريسر وٽان اسپتال مان دلچسپ خط آيو آهي . شبير شاهه لکيو آهي تہ حسين بخش ۽ ادريس آزاد ٽي ويا آهن ۽ اسلم کي علاج لاءِ لانديءَ موڪليو ويو آهي . فاضل جو ڪيس اڃان هلي پيو . لکيو اٿس تہ سندس مسئلو جنهن بابت اڳ صلاح گهري هئائين سو ڪن دوستن جي شرارت ڪري پڌدا ٿيو هو ۽ هاڻ سڀ خير آهي . تہ چٺبو ٿہ اسلم کي آخر علاج لاءِ موڪليو اٿن . ڏاڍو سٺو . جوان مڙس سڀ عيد جيءَ موقعي تي وڃي گهر پيڙا ٿيا . اهو بہ ڏاڍو سٺو ٿيو . خدابخش جوابدار موٽي ملیو . هو اچڻ لاءِ بيحد منتظر هو . ٻيا نہ اچڻ لاءِ اوترائي بي چين هئا . ف م جي ان پروپئگنڊا جي ڪري تہ "وکيل وڙهڻو آهي،" انب ڪاڏم. برف جو پائي پيتم .

۸۰-۸-۱۱

رات ساهه جي سوڙهه ٿيم. ائين لڳو جڻ اجهو ٿو ساهه بند ٿئي . اها تڪليف هون کي ۴ سال اڳ ۱۹۷۶ع ۾ هن ئي جيل ۾ پيدا ٿي هئي جڏهن پي پي پي سنڌ-سرڪار اسانکي سزا طور ڪراچيءَ مان بدلي ڪري هن ڪاري ڪلر ۾ ڪلر ٽينڊ لاءِ رکيو هو. پ-پ- سرڪار پاران قومي اتحاد (پي اين اي) وارن جون خوشامدون هيون . انهن لاءِ بهترين سهولتون ۽ گهر جا جيل هئا . اسان لاءِ هي ڪارو ڪلر ۽ هر قسم جون تنگيون ۽ سختيون ۽ علاج تي بندش هئي . چي "پليجي کي تڏهن اسپتال موڪليو جڏهن پک ٿئي تہ هاڻ بچندوکونہ!" ائين ٿي لڳو جڻ سرڪار ئي قومي اتحاد وارن جي آهي جيڪاڪين ڪارائي، پياري، مچائي، مواڙ ڪري پ پ خلاف تحريڪ هلائڻ لاءِ تيار ڪئي ڪري ! سنڌ سرڪار تي نالو پڻي جو هو.

* ٽينڊڙا پاشو- اياز لطيف

اندر جماعت اسلامي جو راڄ هو. اسان کي به جڙ تومي اتحاد جي رستي مان ڪنڌا پري ڪرڻ لاءِ مهل سڙ سنڌ ۾ قيد ڪرڻ ميدان قومي اتحاد وارن کي خالي ڪري ڏنو ويو. پيءُ اين اي لڪ چپ ۾ ڪو گهٽي وقت جو ڏهيل هو.

چيم ته اجهو تو ساهه نڪري. بستر و چڏي بيهي رهيس. ساه جي سوڙهه ويهڻ نه ٿي ڏنو. اتفاق سان طوفان اچڻ شروع ٿيو. اسان جا آواز ڪير ٻڌي ٿي نه. پاڻ کي ڏهني طرح موت لاءِ تيار ڪري نتيجي جو انتظار ڪيم. بيٺي بيٺي ڪڙي پوڻ تي هوس. ليٽيس ته ورڻي ساهه بند ٿيڻ لڳو. آڏي رات تائين طوفان چالو هو. آخر جوابدار جون ڏاڏهون ڪنهن ٻڌيون. پوئين رات ڊاڪٽر آيو. رڳو بيهوش ڪرڻ جي سئي هٽي ويو. بدن ۾ بيحد ڪمزوري آهي.

گورنر طرفان ٻن مهينن جي معافيءَ جو اطلاع پهتو. ٻن ٽن ڪلاڪن کان پوءِ آڊر پهتو ته منهنجي سزا پوري ٿيڻ تي مون کي ٽن مهينن لاءِ نظر بند ڪيو ويو آهي. ساڳي بي ڪلاس ۾. منهنجي اينڊرو ويندڙ ڏطن کي هاڻ سي. آئي. ڊي چيڪ ڪندي. سو منهنجو اندازو صحيح نڪتو. منهنجي قيد ۾ هڪ نئون باب شروع ٿيو آهي. اهو به اڳ وانگر هوندو يا ان ۾ ڪا نواڻ به هوندي؟ شام جو ڇڻ وقت پنهنجي سموري زندگيءَ تي ويچار ڪندو رهيس.

۸۰-۸-۱۵

عيد جيڪا ۱۲ آگسٽ تي ٿي، تنهن جو ٽيون ڏينهن. ڪا به زوڪڙ ونڊ ڪانهي. بورچي لعل بخش جنهن جي منهنجي معاملن ۾ مون سان همدردي آهي، سو منهنجي چوڻ مطابق بچل شاهه ڪان پٽيسا ولي بدران پنهنجي هڙان وڃي سڀو عيد جو سامان وٺي آيو. ٿوري دير ڪان پوءِ منهنجو نئون عيد جو سامان گهران اچي ويو. زوڪڙا پٽسا سو رپيا به آيا.

وڏيرو رئن مڱڻيجو ۽ سندس اولاد جن کي پوءِ قتل ڪري چڏيو ويو هو سي ان وقت خيرپور جيل ۾ هئا. انهن ۽ ٻين سان گڏ چڪر ۾ قيدين سان ملڻيس. اڳي جڏهن پيٽ ۾ وقت گهٽ بور ڪندڙ نموني گدريو. وڏيرن ٽاڻي پير جو ڳوٺ ۾ ساٽن کيل عقوبتن جو احوال ٻڌايو. دين محمد سومرو ۽ بچل شاه آيا. اڄ پهريون پيرو هتي ڪافي گهٽي گالهه ٻولهه ڪيم. رات خدا بخش جي زندگيءَ جي کهاڻي سندس واتان ٻڌم. دل تي اثر ڪندڙ هئي. هڪڙو وڻيدڙ اڪيلو جوڙيلو خود اعتماديءَ وارو نڍو ماڻهو آهي. چيو مانس ته قيد مان آزاد ٿي مون وٽ اچي رهجاءِ جي تنهنجو ٻيو ڪو پنهنجو نه هجي ته.

Gul Hayat Institute

۲۳- ۸-۸۰

عالم شاه فاضل جا خط مليا. طبعيت ٺيڪ ڪانهي، ڊاڪٽر موڻي آيو آهي. پر اڃي گهڻ ٿو هتي. نظر بنديءَ خلاف رٽ ڪرڻ جو ارادو پيو ڪريان. وڪيل وڻان ڪو به جواب ڪو نه آيو آهي. ٽيو ڏينهن ڪڙ وُجيلر ڦٽري ڪٽي ڪئي. منهنجي ڪوٺڙيءَ ۾ اڃي منهنجي پيٽي ۽ ڪاڏي پيٽي جو سامان ڪٽي وڃڻ لڳو. چي "جمع ٿا ڪريون! ضرورت پوي ته گهرائيندو رهجان!" ڪيڏو نه تعصب ۽ بي شرمي آهي هنن ماڻهن ۾! پر نه، اصل شي اسان جو ئي "پنهنجو" سپرنٽنڈنٽ صاحب اوڪاش سنڌي آهي. پٽي جو پرتي ڪيل آهي. هينئر اسين پٽي پارٽيءَ جا حامي سمجهيا وجون ٿا، ان ڪري هي سيڪتون پيون ملن. اوڪاش، پٽي جا احسان ادا ڪرڻ لاءِ "ڏاڇي هٽي ڏه ته توڏي هٽي تيرهن" واري ڳالهه وانگر هي "واڌو" پلايون پنهنجي طرفان پيو ڪري ۽ ڪڙوءِ کي پيو ڏوڙائي ته من مارشلا وارن کي فخر سان چئي سگهي ته "رڳو بدن جا ٽي ڪپڙا ڇڏيا اٽمانس ٻيا ڪسي ورتا اٽمانس!" واه ڙي عقل جا ويرِ ۽ دل جا سڌير سنڌي سفيد پوش ڪامورا! پلي توکي مائڻن جائو! ڪراچيءَ جي وڪيلن جلوس ڪڍيو. متن ٽيئر گيس اڇلائي ويئي ۽ کي گرفتار ڪيا ويا ۽ کي زخمي ٿيا. اخبارون جڏي واري هوائي حادثي ۽ هندستان جي هندو مسلم فسادن جي خبرن سان پُريون پيون آهن. منهنجا ڪُهٽا ڪتاب جيل وارا ڪٽي ويا هليا. اڄ آئي جيءَ جو دورو آهي. اڄ ڳوٺ بابت پنهنجي يادگيرين کي ورجايم. گهٽي زماني ڪانپوءِ ڳوٺ جي عزيزن سان جذباتي لاڳاپو محسوس ڪيم. گڏريل ڪيترن سالن ۾ هر وقت گهٽن ماڻهن ۾ گهيريل هجڻ ڪري ڄاڻي ٻجهي اڪيلائيءَ ۾ گهٽي غور فڪر کان پاسو پئي ڪيو اٽم. گڏريل ڪيترن سالن ۾ پاڻ کي ذاتي ڳالهين ۾ جذباتي طرح اندران سکڙو ۽ خالي پئي محسوس ڪيو اٽم. هتي جي اڪيلائيءَ، انهيءَ حالت کي سڌارڻ جو موقعو ڏنو آهي. ڪوشش پيو ڪريان ته جذباتي طرح پاڻ سان هم ڪلام ٿيان. اميد اٽم ته جذباتي ۽ روحاني طرح نئين سر هٿيار بند ٿيندس ۽ منجهه نئين ٻجلي چارج ٿينديِ. ارادو اٽم ته پنهنجي جسماني، جذباتي، روحاني ۽ ڏهني قوتن جي وچ ۾ هڪڙو نئون توازن قائم ڪريان. پڙهڻ لاءِ ڪو سٺو مواد ڪونهي. هيتري وقت گذرڻ کان پوءِ به ڪجهه لکي نه ٿو سگهان. ڏهني ڪم جي پيش قدمي وري ڪڏهن حاصل ٿي ڪري سگهندس يا نه؟

۲۴-۸-۸۰

اڄ آئي جي مسٽر پنهور جيل جو ٻئي ڏينهن ٻه معائنو ڪيو. اڄ هو سڀ کان پهرين مون وٽ آيو. سلوار قميص ۾ هو. ڳالهين ۾ ته پلو ماڻهو ٿي لڳو! هاڻ ڪجهه بهتر آهيان. پر صفا ٺيڪ نه آهيان. بدن ۾ جڻ سيون اڃان به لڳن ٿيون. اهو هڪڙو لاڳيتو عذاب آهي. موسم بدلجي پيئي. گڏريل موسم جي جڳهه تي نئين موسم جون مصيبتون

Gul Hayat Institute

اينديون. دراصل اهي هينئر ئي شروع ٿيو ويون آهن. ڪي ٻه ڪتاب ڪي ٻه ڪاپيون ڪو نه آهن. اسلام ڪي خط لکڻ ٿو چاهيان. گهٽي گهٽي زماني ڪانپوءِ پنهنجي اندر جي سير، تلاش ۽ کوجنا جي دور مان لنگهي رهيو آهيان. جي ان جي نتيجي طور جدلي مادي خود آگاهي، بلڪ پاڻ سڃاڻڻ ۽ پاڻ پروڙڻ جي هڪ نئين سطح حاصل ٿي ته اها هڪڙي اهڙي ڪاميابي ٿيندي جنهن جي سخت ضرورت آٿم. پر عام ڪمزوري ۽ ڪجهه ٻه لکي نه سگهڻ جو مسئلو وٺ ئي نه ٿو ڏئي. چا ڪجي؟ هن مسئلي جي حل ۾ ڪا ٻاهر مدد ڏئي سگهي ٿي؟ هن ڏاکي تي ان جو ڪو ٻه علاج ٿي ٻه سگهي ٿو چا؟ خدا بخش جوابدار سان جهيڙو ٿيو. سجو ڏينهن سپاهين کي ڪلام ٻڌايو پيو ٻڌائي. آڻون جي ڪٽي چوانس تہ چي "مون کي ٻڌائڻ اڃي ئي ڪو نہ! هي سنهن هي قسم!" ڪوڙ ٻڌالهائڻ تي سخت جڏ ڪئي مانس.

۸۰- ۸- ۳۰

رٽ پيٽشن تيار ڪري سپرنٽنڈنٽ کي ڏنم. پهريون دفعو سجو ڪلاڪ چڪر ڏنم. ٻن آمريڪي صحافين جو خصوصي نفسيات بابت ڪتاب پڙهيم. ڪافي هنڌن تي مزيدار هو. تڪليف جاري آهي. اخبارن ۾ ملڪ دشمن سيل جي ٽوڙڻ جون خبرون آهن. اسلاآباد ۾ اهڙو اعلان ڪيو ٿين. "ڏوهارين" ۾ نذير عباسي ٻه آهي! جلال آباد لاءِ چون ٿا ته گهيري ۾ آهي. جنگ اخبار ڪي شڪايت آهي ته علماءِ ڪرام کي اختياريون ڪونه ٿيون ملن جو سماج کي سڌارين. چئي ٿي ته سعودي عرب وارو هوائي حادثو انهي ڪري ٿيو آهي جو مسلمان هوائي ڪمپنيون هوائي جهازن ۾ ايئر هوسٽيسون رکن ٿيون ۽ پردي جي خلاف ورزي ٿيون ڪن. خدا بخش کي ڪليل جيل بدين لاءِ چونڊيو ٿين. خوش ٿيس.

Gul Hayat Institute

۸۰- ۹- ۱

ڪلهه سپرنٽنڈنٽ اوڪاش پنهنجي سموري اسٽاف سميت اوچتو اچي تلاشيءَ لاءِ ڪڙڪيو. چي "تو وٽ اعتراض جوڳو ادبٽ آهي." ڇڇ ڏيڻهن ڪان پوءِ اڄ وهنجيس. راتوڪي رات ڏاڍي ڏکي گذاريم. سڃي رات ننڊ نہ آيم. اڄ سيويون تيار ڪرائي ڪاڌم. مزيدار ٿيون. وري به ڪڏهن لهرائينڊس. هندستان ۾ فرقيوار فساد چالو آهي. جلال آباد بابت ڪا به خبر ڪانهي. چون ٿا تہ ايران ۾ آمريڪي يرغمالين کي ڇڏائڻ لاءِ آمريڪا وري به ڪوشش ڪندي. ايراني وزارت اجان ڪانہ نهي آهي. بني صدر وري به يرغمالين جي گهر ڪئي آهي. جنرل ضيا چوي ٿو تہ هٽن پيرن وڌڻ واريون حدود

ڪورٽون عالمن سڳورن جي حوالي ڪندس. پارت چئي ٿو ته پارت جي اندر ٽيندڙ فسادن بابت پاڪستان مظاهرا پيو ڪرائي. حڪومت پاڪستان، پارت جي اندروني معاملن ۾ دست اندازي پئي ڪري. هڪڙو نانگ ماريائون، لال بخش اعلان ڪيو ته اهو ڪارنامو مون ڪيو آهي ۽ نانگ ڪٽي آفيسرن کي ڏيکاري ۱۵ ڏينهن جي معافي ونبي آيو.

۸۰-۹-۲

آج عارب ملاقات ڪئي. ميوو ۽ مخزنون آندائين. لاکوجيل ۾ آهي. ڏسجي ٿو ته ڪورٽون وري نظربنديءَ جا معاملا بدتر پيون. آمريڪي صحافين هنري گرس ۽ وليم ڊي جي ڪتاب مان ٽڪرا نوٽ ڪيم. رات ڏاڍي خراب گذري. سپرنٽنڈنٽ کي ليٽر لکيم ته "منهنجي علاج لاءِ فزيشن ۽ ڏندن جو ڊاڪٽر گهرايو. رڳيون سڪٽيون ڪوڙ جون لکپڙهون نه هلايو." (ڇا ملڪ جا نوان مالڪ واقعي سمجهن ٿا ته هنن اڳيتن ۽ پيڙائن جي ڪري يا پنهنجي ساهه جي ڊپ کان سڀ ماڻهون سندن اڳيان گيسي ڪري پنهنجي وطن ۽ قوم جي عوام کي لڄائيندا؟) اڳي جي پيٽ ۾ هاڻ اهو امڪان وڌيل نظر اچي ٿو ته هاءِ ڪورٽ شايد مونکي عدالت ۾ گهرائي. هاڻ غالب امڪان اهو ٿو ڏسجي. پيٽسلون ڪٽي ويون آهن. جيل جي ڊاڪٽر جو ڪو پٽ ڪونهي. جي منهنجي صحت ڪجهه ٺيڪ ٽي پوي ته پوءِ پانيان ٿو ته ٻين ڪمن ۾ به سٽائي ٽي پوندي. ڊاڪٽر اچي ٿو ته چوانس ته مونکي ايول ۽ ٻيون ان قسم جون گوريون ۽ ڏوائون پاڻ کي نه ٽيون پون. سياڻي ڏيورا بولين سڀي هٽائڻ گهرجيم. (ڪو تخليقي ڪم ڪئي ڪيڏا زمانا ٽي ويا آهن! ڪيڏي نه قياس ۽ شرم جوڳي ڳالهه آهي!)

Gul Hayat Institute

۸۰-۹-۴

سڀي هٽايم. سپرنٽنڈنٽ سان مليس. کيس پنهنجي بيماريءَ جو واقعي صحيح ۽ ڪارگر علاج ڪرائڻ لاءِ چيم. منهنجي رٽ آئي جيءَ کي موڪلي ويئي آهي! مٿو ٽي رلائي ڇڏيائونس! پن ڏينهن کان طبيعت ڪجهه قابل برداشت آهي. عوامي تحريڪ جو آئين ۽ منشور پڙهيم ۽ ان تي ڪم ڪيم. خوشي ٽي. اميد ته لکاني ۽ لطيف وارن جي ڪيسن تي به ڪم ڪري سگهندس. سٽائي ٽي پوندي. ڪتاب ڪونهن. ڏاڍي رڪاوٽ آهي اها به. معلوم ٿيو آهي ته ڊاڪٽر رٽ ڪنن جي گهربل دوا * ڪانهي. بي ڪتابن به ٽي ملي. هر طرح جي ڪوشش ناڪام ٽي آهي. اخبارون لکن ٽيون ته افغان مجاهدين کي ڏيڻ لاءِ نئين حڪمت عملي ناهي ويئي آهي. ايران جي وزارت اجان به ڪا نه نهي سگهي آهي. شام ۽ لبيا پاڻ ۾ گڏجڻ جون خبرون پيا ڪن!

* ڪنن جي دوا- ريڊيو

ڪوٽ لکپت جيل لاهور

۱۳-۵-۸۲
۸ بجے صبح، خميس

ڊبل روٽي ۽ چانهه سان کائي ويٺو آهيان. ٽائيگر پاڻ کي چٽي پيو. منير ٽيبل جي پرين اڏ ڪوئي ۽ جون الائي ڏڏ جون ڇڪون پيو ڏئي. امير رنڊڻي ۾ آهي. هوا ۾ ڏاڻ آهي. چئن ڏينهن کان رکي. رکي مينهن پيو وسي. اڄي ٿو ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ لڳو پيو هوندو آهي. رات ٻه اڍ رات تائين لڳو پيو هو. صبح ڪپڙا بدلايا اٿم. رات پيرن ۾ جورابن جا ٻئي جوڙا پاتم. پن ٽن ڏينهن کان ٺيڪ ناهيان. هڪڙي طرف گئس ۽ ٻي طرف ٽوري ڏڏ. رات ق* ڇيو ته ٻئي وي ۽ جي بجلي چارج گهٽائي ۳۰ روپيا ڪئي اٿن. ريڊيو ٽرانسسٽربنا في ۽ ڊيڊ جو لکيو اٿن. چيائين ٽي ته، "ريڊيو جو ليسن ڪڍايان ٿو". ٻئي وي ۽ جي رسيد لاءِ ٻه چيائين ٽي ته بندوبست ڪندس. ڪندو. پر بار بار ياد ڏيارڻو پوندس. ڪم حد ڪن وڌيڪ اٿس. اڄ خميس آهي. اڄ شايد پرويز اچي. چانهه ڪنڊ الائي ڪير ٻيون چوٽون ڏينهن ڏئي ويو؟ ڪله ق کان پڇڻ ٻه وسري ويم. اڄ ويس ته پڇندس.

ڪاله کان مينهن جي ڪري شاه جون هي سڻون بار بار چپن ٿي ايندیون رهن ٿيون.

آيو ڪير ڏيهاءِ، جنهن ڪرپچان خبرون؟
وڃون ان وٽاءِ، رات ماروءَ تي ونيون!
سچ ڪ انا مينهن، مونهان پوءِ مليرِ ۾؟!
ڪاله سڃوئي ڏينهن، منهنجي آڪڙين اکيريو!

---

* ق- قريشي جيلر

Gul Hayat Institute

ڪاڪ ٻن پهرن جو مزيدار ڳالهه ٿي. ويني ويني اوچتو هي جملو ٻڌم ۽ ٽپ ڏيئي اٿي ڪڙو ٿيس! جملو هو "ويهڻ ٻه ڏينديين يا..؟" غور ڪيم ته اهو ٻي خيالي ۾ منهنجيئي واتان ٻي اختيار نڪتو هو ۽ ڏاڍي احتجاج واري لهجي ۾ نڪتو هو ! سوچيم ته چو؟ ڪير نه ٿو ويهڻ ڏي ۽ ڪنهنکي؟ ۽ چو؟ پوءِ ياد آيم. هڪ پل اڳ لطيف جي هڪ سٽ ائين اوچتو منهن مان نڪتي هئي" جان جان هئي جيئري ورچي نه وينيِ!" ۽ پوءِ ٻي خيالي ۾ جهونگاربي رهي "جان جان هئي جيئري ورچي نه وينيِ !" "جان جان هئي جيئري ورچي نه وينيِ!" مون شايد ڪا قيدي جي اپيل پئي لکي. اها سٽ بار بار جهونگاربي ٻڌي ان جي مطلب ڏانهن ڌيان ڇڪيو ۽ جڏهن ان جي گهرائي سمجهيم ته تحت الشعور بلڪ لاشعور ۾ هڪدم اهو خيال آيو ته اسين سنڌي ڪارڪن بلڪ سڄي ملڪ جا پورهيت ڪارڪن ته ان حساب ۾ ڪٿي ٻه ڪونه ڇٻاسين! ان معيار جي ماڻهن جي قافلي جي ڏوڙ کي به رسي ڪونه سگهنداسين ! ته ڇڏيو اسين رڳو جڪ پيا ماريون ۽ سچن ڪارڪنن جو نالو پيا بدنام ڪريون؟ پنهنجي ان پوزيشن جي احساس تي لاشعوري طرح سخت افسوس ٿيم ۽ لطيف تي حجت واري ڪاوڙ ٿيم ته اهڙيون خبرون ڪري اسان جو ويهڻ حرام ڪريو ڇڏي.سو لاشعوري طرح ۽ بي اختيار بي چينيءَ وچان ٽپ ڏيئي اٿي ڪڙو ٿيس ۽ تصور ئي تصور ۾ لطيف کي مخاطب ٿي اهي لفظ بلڪل پاڻ مرادا وات تي اچي ويا "سيد! پنهنجي ملڪ ۾ ويهڻ ٻه ڏينديين يا هٿان ٽپڙ ٻڌون!" ٻيا لفظ اچار يا ڪونه رڳو اهي لفظ چپن مان نڪتا. "ويهڻ ٻه ڏينديين يا.....؟!"

اڄ پرويز ملاقات تي آيو. شاديءَ تي □ ديرسان پهتو. بهر حال ڪافي همراهن سان ملیو. بهار(ميرجت ڪوٽ) ۾ ويو . تمام سٺو. فاضل وارا شاهوءَ * سان گڏ ڪراچيءَ ۾ بزنجي سان ملیا. عارب ۽ عالم شاه ڪرانوالا اسحاق محمد جي ورسيءَ تي آيا.

لوڪ وارن * ۽ ٻين سان ملیا. هتي آيا. منڙو سردار شوڪت وغيره سان ملیا. پوڙهو * جلد حيدرآباد ويندو. مطلب ته عالمن جي ابي ▲ وري پَرَ سوئيا آهن. فاضل خليل کي سڪ ڏنو آهي. زبردست ڪم ٿيو. منهنجي پراڻي دلي آرزو پوري ٿيٰ ته اسان جا سمجهو، سٺا ۽ شاندار ماڻهو پراڻين گندين سماجي زنجيرن کي ٽوڙي پاڻ ۾ گڏجن، ماڻهن جي تنهائي ۽ بي وسي ختم ٿئي ، سماجي رستا کلن، اڄ وڄ وڏي، نگاهون پري ڏسن ۽ نين خوبين ۽

□ (شاديءَ تي- فاضل جي مرحوم پٽ صديق راهو جي شادي تي.
* شاهو- شاه محمد شاه.
* لوڪ وارا- پنجاب جي ٽرانسڪائي تنظيم.
*پوڙهو- پروفيسرعزيزالدين احمد.
▲ عالمن جو ابو- سيدعالم شاه.

Gul Hayat Institute

صلاحيتن وارو نسل پيدا ٿئي. سنڌ جي غلاميءَ جو هڪڙو مکيہ ڪارڻ منهنجي نظر ۾ سگاوتيءَ جو چاچي، مامي، پاڙي، ڳوٺ ۽ ذات تائين محدود هجڻ آهي. ماڻهن کي پري پري ۽ مختلف ذاتين ۽ طبقن ۾ شادين ڪرڻ جي آزادي ملي پئي ته سنڌ جي ڳڇيءَ مان هڪڙو وڏي ۾ وڏو ڳڻ نڪري پئي. اهڙا قدم پراڻي غلام بنائيندڙ رت چوسيندڙ ۽ لولو لنگڙو ڪندڙ سماج جي منهن تي هڪڙو وڏو زوردار پادر آهن. زنده باد! امان بيمار هئي. ڪراچيءَ ڪٽي ويا اٿس. خبر ناهي پروگرام ڪهڙو اٿس؟! الائي بابا وانگر يڪي ٽڪيٽ ونڻ جو خيال اٿس! منهنجين ڪمزورين توڙي چڱاين ۾ امان جو وڏي ۾ وڏو دخل آهي. امان جي خواهشن تي هلي ۽ انهن کي پورو ڪرڻ جي جاکوڙ ۾ مون پاڻ کي ڏاڍو هلاک ڪيو ۽ تمام گهٽيون سنگين غلطيون ڪيون آهن. گهٽين حالتن ۾ عقل مند ماڻهوءَ لاءِ مائرن جي عقل، سمجهه ۽ خواهش تي هلڻ کان وڌيڪ ٻي ڪا خطرناڪ ۽ تباه ڪندڙ ڳالهه مشڪل هوندي. خود مائرن لاءِ بہ اهو چگو ناهي ته پٽ سندن عقل تي هلي پنهنجي، سندن ۽ ٻين جي زندگي برباد ڪن. ٻئي طرف امان مون ۾ ننڍ پڻ کان اهي چگاڄذباتي ۽ ڏهني لاڙا ۽ رويا پيدا ڪيا جيڪي مون کي اميد آهي ته مون ۾ اڄ تائين موجود آهن ۽ وڏي ويجهي مضبوطڻي چڪا آهن. امان مون کي هيٺن سان همدردي، رحم، ٻاجهه، دليري، سخاوت، ارادي جي مضبوطي، ثابت قدمي، فراخدلي، مذهبي تعصب لاءِ ۽ نفرت لاءِ نفرت، علم لاءِ چاهه، خود قرباني ۽ ٻيا گڻ سيکاريا ۽ ان جاکيترا مثال قائم ڪري ڏيکاريا. اما مون کي راڳ لاءِ چاهه سيکاريو . اما مون کي ڪڏهن بہ پيش پوڻ لاءِ نہ چيو. ڪڏهن بہ روئي پچڪي مونکي منهنجي راه تان هٽائڻ جي ڪوشش ڪانہ ڪيائين. فقط اڳين سال هڪڙي ملاقات ۾ ڪلندي هڪڙو گنتو ڪڍيائين ته "تون الائي گهڙو وقت ... پر حور □ مني ● ۽ منهنجي منهن ۾ نهاري سمجهي ويئي ته اهو حرف منهن تي ٿو پوي. هڪدم ٻي ڳالهه ڪيائين. بابا جي وفات کان پوءِ پهريون پيرو هاءِ ڪوڙ ۾ ملياسين ته چيائين ته "رسول بخش! پٺهين ويو هليو!" مون سندس گڏ ٽيندڙ ڳوڙهن کي نظر انداز ڪندي چيو "امان! اهي ڳالهيون گهر ٽيندين!" بس! پوءِ وري اکر ڪونہ ڪڍيائين! سخت مخالف بلڪ نا ممڪن حالتن ۾ منهنجي تعليم جو سهرو بہ امان جي زبردست خواهش ۽ انڻ ارادي جي سر آهي. مون جهڙي ضدي ۽ هر فن مولا گوسڙ ٻار جا سمورا ٻهانا ٽوڙي ۽ سمورا گس بند ڪري ڪيس پڙهڻ تي مجبور ڪرڻ امان جوئي ڪم هو. چو ته بابا اڪثر نوڪريءَ سان ٻاهر هوندو هو.

□ حور- پيٽ حورالنساء
●مني- پيٽ غلام فاطم

Gul Hayat Institute

اڄ ٽائيگر کي سزا ملي آهي. در تي ننڊڙن ٻارن وانگر ليلائي ليلائي نا اميد ٿيو ٻاهر ويٺو آهي. اڄ صبح جو منير چيو "ٽائيگر ماٽس کي ماري پيو!" مون چيو چرچو ٿو ڪري. پر واقعي ڏسان ٿ ماٽس کي "شو!" "شو!" ڪري ٻه ٽي چڪ هٽي ڪڍيائين! ماٽس ويچاري ڏهڑي ۽ جيل جي فاتن ماري، سا ڏسان ٿ پنهنجي ننڊڙي پٽ جي ڏپ کان لڪندي وتي! آخر هن ڏوڙائي ڪمري بلڪ وارد ٽان ئي ٻڃائي ڇڏيس. ٻاهه وئي ويمر! اڃا ڪاهه اڪيون بند ٿيس ۽ ماٽس وات ۾ ڪٽيو پئي اسان کان ڏوهارئن وانگر لڪندي وتي ۽ اڄ هي بدمعاش ان کي گهر مان ٻڃايو ٿو ڪڍي! منير ۽ امير کي چيم ٿ "هن بدمعاش جو ڪهڙي ۾ ڇڻ بند آهي ۽ في الحال هن کي ڪا ٻه شيءَ نه ڏيو." گهٽوئي گوڙ ڪيائين، پر اندر آڇ بند اٿس. اڃا ننڊڙو آهي۽ هوڻئن ٻه هن کي ڪهڙي خبر ٿ سزا ڇا جي ڪري ملي اٿم! پر ٿ ٻه ڪجهه ٿ ڪجيس!

شام جا ساڍا پنج. منير اجهو هينئر دروازي کي تالو ڏيئي ويو آهي. ٿوري دير ۾ پهرين ڀيٽيءَ وارو نمبردار (مقدم) ايندو. ائين چئن چئن ڪلاڪن کان پوءِ پهرو بدلبو ۽ نئون نمبردار ايندو. اهي وارد اندر پهرو ڏيندا. ٻاهر ملازم (سپاهي) پهرو ڏيندا. اندر توڙي ٻاهر ڏبل پهري جو انتظام هتي سياسي قيدين مان فقط مون تي آهي. هي سيڪيورٽي وارڊ جو آهي! هاءِ ڪورٽ جي فتويٰ کان اڳ پٽو صاحب ٻه ته هتي رکيو ويو هو.

ٿوري دير ٽي ڻ ويو آهي. تصور جو فالودو کڻي آيو هو. لٽي ۽ شڪارپور جي فالودن جي يادگيري ڏياري ڇڏيائين. (لٽي ۾ مڇي مارڪيٽ کان اوڀر ۾ فالودو ڪائبو هو ۽ شڪارپور ۾ شايد هاٿي در وٽ). پنهنجي اڪيلي اولاد ڏيئ سال جي ننڊڙي ڏيءَ جي ڀاڪ کندي چيائين ته "هڪڙي ڏينهن مونکي چيائين" بابا! گانا؟" مون چيو "هائو ٻڌاءِ گانا" چيائين" سائون وي نال لي چل سجٽان!" مون چيس "الوءَ جي پٽي! اهو ڀائينڊين ٿ سٽ اسڪوٽر پنيان پڄجي ويندءِ!" اڄ ريڊيو جو ليسن نهرائي ڏنائين. هڙو برجستو، متوازن، سنجيدو ۽ انسان دوست کامورو زندگيءَ ۾ گهٽ ڏسبو. هڪڙا همدرد آهن ته وري نا اهل آهن ۽ ڪم نه ڪري سگهندا، رڳيون لهيون همدرديون ڪندا رهجي ويندا. منجهائن بقول نيواتي چوٽيءَ جي* "نه دود (ڪير) نه ثواب" ٻيا قابل، تيز استاد ۽ افلاطون پر بي حيا، بي غيرت ۽ رڳو پٽسي جا پٽ. هي قابل برجستو ۽ ڪارگر ٻه آهي ته انسان دوست، با حياءِ، با فضيلت ۽ وڏي ڀاڪ ته زنده دل ٻه. هڪڙو ماڻهو سيني کي خوش ڪري ئي ٽڙو سگهي. پر هن مان عام قيدي ٻه خوش، سپاهي ٻه

* نيواتي- ضلعي لٽي ۾ جنگشاهيءَ جي ويجهو منهنجو ڳوٺ.

سياسي بہ ۽ اعليٰ افيسر پہ، مطلب تہ ڇڙي امرت ڌاراقسم جي هر مرض تي پوڻ واري ڪامور کي، شخصيت مون زندگيءَ ۾ ڪا بي ايان ڪانہ ڏٺي آهي. وڏي همراهہ ● سان گڏ هو. گهٽو ڪري سڄو پويون وقت ويندي بنهہ پچاڙيءَ تائين. بنيادي طرح چالاک ڪونهي. نهايت سمجهو هڻڻ سان گڏ ڪافي سادو بہ آهي. بنديس فطرت سان گڏ سندس حالتون پہ سازگار آهن، سخت محنتي بہ آهي، ايئن اڻپڙهہ آهي ۽ پٽسي واري گهر جو بہ آهي. مالي مسئلو بلڪل ڪونهيس. پر هوس هزارين مسئلا پيدا ڪري سگهي ٿو. هن کي هوس ڪونهي.

هينئر امير مشتتي(برداشتيءَ) چيو تہ "ٽائيگر چوي ٿو تہ مونکان غلطي ٿي آهي. آئيندہ آءُ امان کي چڪ ڪرڻ پائيندس. مونکي معاف ڪر. ڏس هي ٽائيگر پيٽ تي ليٽيو پيو آهي. معافي پيو گهري! " مون چيس "ٺيڪ آهي، جي ٽائيگر بدمعاشي ڇڏي ۽ ماءُ جو ادب ڪري تہ کيس معافي تا ڏيون. آئندہ گڙ بڙ ڪئي اٽس تہ پوءِ ماڻ کائيندو!"

چو طرف خاموشي آهي. باهر آسمان ۾ ڪڪرن جا ولر چکر ڏيندا پيا ڏسجن. هوا ۾ هلکي ٿڌاڻ آهي. ٽيبل تي امير ڪتاب ستي ڇڏيا آهن. انگريزي ناول، بلوچي، پشتو، پنجابي ۽ اردو ڪتاب. بخشيش سنگهہ جي ٽن جلدن ۾ تاريخ پنجاب (انگزيءَ ۾)، قراة العين حيدر جو ناول "آخر شب ڪي مسافر". امير اڪر بہ پڙهيل ڪونهي. هن جي پاڻي رڏين سيءِ ٻوٽ ڪاريون. جيڪو ڪتاب وٺيس ٿو سو وڃيو يا ڪٻٽ ۾ رکي يا اڇيو ٽيبل تي رکيو ڇڏي. هينئر هڪڙو انگريزي ناول (Road Night) جيڪو اڌ ۾ ڇڏيو اٿم، سو کڻيو ٿو پڙهان.

Gul Hayat Institute

۱۴-۵-۸۲

ٽن چئن لائوڊ اسپيڪرن تان تلاوتن جا پاڻ ۾ ٽڪرائجندڙ هوڪريا ٻڌي اُٽيس. شايد لائوڊ اسپيڪرن جو پاڻ ۾ ڪو متابلو هو. اڪر بہ سمجهہ ۾ ٽٽي آيو. مشهور فدائي رسول مقبول ۽ بابائي نعت گويان عبدالعزيز خالد شاعر اڳي جنگ ۾ بہ مضمون لکي انهن لائوڊاسپيڪرن جي پاڻ ۾ چٽاپيٽيءَ خلاف ۽ مذهب جي بي حرمتي ۽ بدنامي ڪرڻ ۽ ان جي نالي ۾ ماڻهن جو جيئڻ حرام ڪرڻ خلاف گهوڙا گهوڙا بہ ڪئي هئي، پر هتي ڪير ٿو ٻڌي؟ سو بہ هاڻ جڏهن حاڪم طبقن جو ۽ سڌن ڪمين ڪمدارن جو گدر

● همراهہ وڏو- پٽو صاحب، ڊائريءَ ۾ اوچتيءَ چاپي لڳڻ جي اديشي کان ڪوبہ لفظ لکيا هئا.

سفر ۾ ڇا حياتيءَ جو مدار ئي مذهب کي ناجائز طرح استعمال ڪرڻ تي ٻڌل آهي. هاڻ اهو ئي آخري هٿيار وڃي رهيو آهن. سمجهڻ ٿا ته ان کان پوءِ سندن ٻولي ئي ڪُٽي ويندي. پلي ٻڌي ڏينهن موجون ڪري ونن! ۽ پلي ماڻهن جون خاص ڪري پنجابي ماڻهن جُون اکيون ٻه پڻجن تہ جنهن ڪي ڦورو ۽ ظالم طبقن جا ڏينورچڻي تاريخ نڙيس صدين کان "مسلمان حڪومت" سڏي پڌائيندا اچن سا (چوڏهن صدين مان فقط ويهن ٽيهن سالن جي عرصي کي ڇڏي) حقيقت ۾ ڇا ٽيندي آهي. نڪ "ڦون!" "ڦون!" ٻڌو ڪري. ان مصيبت ماري رکيو آهي. بس ٽوري ٽڏڪار ٽي ته "ڦون!" "ڦون!" شروع! اڄ سوچيم ته مٽي ۾ تيل گهڻ وجهندو آهيان شايد ان ڪري چمڙي خشڪ ٽي وئي آهي. اڄ جمعون آهي. اڄ سڄو ڏينهن لائوڊ اسپيڪرن جو پاڻ ۾ ملاکڙو هلندو. هتي ماڻهو پٽن ٻه لائوڊ اسپيڪرن تي ٿا! "بابا مسجد بن رهي هي دي جا! او پگڙي ڏاڙي! الله تيري بچون کو سکي رکي گا." سڄو ڏينهن اها ڪار آهي. پاسي واري هڪڙي پونگيءَ ۾ لڱل هڪڙي ملان سڳوري جي لائوڊ اسپيڪر تان ٻه اها ئي لوڏي آهي. اخبارن ۾ گهوڙا گهوڙا ٽي آهي. پر پينو وري چو ٻين کان گهڻ ٽين! اهي ٻه چون ٿا "اسلام ۾ ٿا دست اندازي ڪريو!" سوچين ٿا ته "اسلام" جي آڙ ۾ ماڻهو ڪروڙ پتي ۽ اربَ پتي ٽي ويا آهن. اسان ڏوهه ڪيو؟

ٻاهران چڪر ڏيئي آيو آهيان. مينهن انبن جو خانو خراب ڪري ڇڏيو آهي. ڳڏريل ڏهن ڏينهن ۾ روز ڏس ته ڇٽيل انبين سان پٽ پريا پيا آهن. چون ٿا هڪڙو ڏاڏو منو وڻ آهي. هر سال انبين سان سٽيل انب ڏسان تو پر انب نصيب کونہ ٽيا آهن. گهر وارو سندڙي انب جڏهن ٻور جهلي ۽ انبيون کڌي تڏهن همراه* اچيو در تي ٻيهن. سکر جي اسپيشل وارد جا انب تيار ٽيا ته حيدرآباد ڪڍيائون. اتان هيڏانهن. هتي آيس ته انبن جا وڻ هئا باقي انب کاڄي ويا هئا. هنن مان هڪڙو انب چون ٿا پٽو صاحب تاتي وڏو ڪري ويو آهي. کيس پاڻي ٻه هٿن سان ڏيندو هو. هونئن آءُ انبن جو نکو شوقين آهيان نکو کائي سگهندو آهيان. مڙيئي سوڻ ٽيو ڪرڻو. رات "روڊ نائيٽ" ناول پڙهي پورو ڪيم. مسئلو اهوئي پراڻو. "شريف" گهر جي چوڪري "گهڻ" درجي جي ماڻهوءَ سان شادي ڪري پنهنجي "شرافت" ڪيئن برقرار رکي ٽي. ڊاڪٽر جي شهري ڏيءَ چونڙو زميندار سان شادي ڪيئن ڪري؟ خير هتي لاءِ اهو ٻه ناول چئبو.

ڪيترن ڏينهن کان نہ ريڊيو آهي نہ ٽي وي. ڪڏهن اڻ هوند ڪم اچي ويندي آهي. آءُ اڪثر انهن ٻنهي کان بيزار رهيو آهيان. نہ وقت آهي ۽ نہ انهن ۾ لاڳيتو مزو. بس

* همراه- پوليس

Gul Hayat Institute

ڪڏهن ڪڏهن چنڊاڻي چمڪاٽي ٻڏي پل ٻڏي يا ڏسي چڏيو ته واه نه ته ٻهيو. جيل ۾ ريڊيو ڇڻ هفت اقليم جي بادشاهت. ماچيس جيڏي ريڊئي جو مالڪ ٻه پاڻ کي شهنشاهه پيو سمجهندو. وجه ملندس ته ائين کٽي پيو گهمائيندس جيئن شوقين تترن جي جوڙي پجري ۾ وجهي گهمائيندا آهن. بتول شاهنواز جوٽيجي جي خفتي چوندا آهن. "پنهنجي پکيءَ بنا مڙس جڏو!" هتي جي همراهن کي ريڊيو ٻه ته ڏي وي ٻا! اسان ٻه ڪنگهي ڪنگهي ٻنهي جي منظوري ورتي، پر اچن ڪٽان؟ همراه تڪڙ ۾ اهڙو هڪڙو سستو ديسي ريڊيو ونبي ڏئي ويا جيڪو پهرئين ڏينهن ٻڌي هتي جي همراهن چيو "فيڪٽريءَ ۾ ڏياري موڪليو ته مرمت ٿي اچي!"

آخر ڏي وي ٻه ملي. پراڻي سراڻي پر نئين ريڊئي کان وڌيڪ ڪم ٿي ڏنائين. دنيا جا عجيب رنگ ڏناسين. صدر محترم● جون روز زيارتون ڪيوسين. مولانا قبلي اسرار احمد جا واعظ ٻڌاسين. ٻين علماء ڪرام جا موتين جهڙا پلارا گڏتا ٻڌاسين. قوالیون ٻڌيونسين. ديني ڊراما ڏناسين جن جا اصلي هيرا اڪثر مولوي سڳورا هئا، جيڪي عين ٽائيم تي اچي ڪفر جي ڪاري اونداهي رات ۾ روشنيءَ جا ڪرڻا ثابت ٿيندا هئا. مطلب ته نوراني نور ڏنوسين. البت ڪنهن ڪنهن مهل وچان وچان عطاءالله نيازي، ريشمان پارن جا ٻول ٻه ٻڌي ٿي وڃاسين. ٻئي پاسي ڪافرن جي ڏي وي امرتسر جالنڌر کي ٻه ڪولي ٿي ڏنو سون ته خدا انهن جو ڪهڙو خانو خراب ڪيو آهي ؟ مومنن جي ايمان کي غرق ڪرڻ لاءِ هو ڪهڙيون ڪهڙيون چالبازيون تا ڪن. خير اسان جو ايمان ته خدا کي بچائڻو هو سو بچي ويو. لهر نه ڪو لوڏو ٿيس. باقي هئي ايمان جي پرک! اصل ڪاري تيام! هفتي ۾ ٻه دفعا فلمون ؟ ٽي دفعا فلمي گيتن جو پروگرام چٽر هار. مومن جي دل لاءِ آزمائش جي حد ئي ڪانه هئي. اهي اهي فتنا، اهي اهي تباهيون، اهي اهي نسوريون قيامتون جو رب جو فضل پاڪستان جي ماٿهن سان شامل نه هجي ها ته هتي وارا فلمي اسٽوديا ؟ ريڊيو ؟ ٽي وي جون اسٽيشنون چريا ماٿهو ڪڏهوڪا هٽي پيچي پرزا پرزا ڪري چڏين ها. پر رب رکي تنهن کي ڪير چکي!

جنهن وقت "واڻين" جي ٽيشن تان هڪڙي مسلمان محترمه قوال صاحبه ڳايو ٽي، "سلام آخري!" ؟ محترمه انيسا صابريءَ قوال محفل تي نظر وجهي مرڪي آلاپ ٽي ڪيو تنهن مهل وڏين وڏين متبرڪ هستين جن جي مٿان نر پکي پيو هڪلجي تن جا وضو ٻه خطري ۾ پئجي ويا هوندا. جڏهن سريندر ڪور "تار بنان تُنبا وجدائي نان!" "شونتڻ ميلي دي" ٽي ٻڌايا، جگجيت سنگهه ؟ چگجيت ڪور ؟ غلام محمد ؟ ٻين آلاپ ٽي ڪيا، چنديگڙهه يونيورسٽيءَ جي شاگردن "هير رانجها" "مرزا صاحبان" بيلي رقص

●ضياءالحق

Gul Hayat Institute

پيش ٿي ڪيا يا ڪهن پنجابڑ ميم انگريزي گانا ٿي ٻڌايا. تڏهن روح ۽ دل جا پيچيدا مسئلا ويتر وڌيڪ پيچيدا ٿي ٿي ويا ۽ صراط مستقيم جي پيچري تان نه ٽڙڪڻ ڏري گهڻ ناممڪن ٿي ٿي پيو. "انگوڻا دل والي وهي ٿي لوالي- مين تيري آن، مين تيري آن، مين تيري آن" ۽ شو بٽالويءَ جو گيت "اِڪ ڪُڙي جِدا نام محبت" ٻڌي شاهه جو هي بيت چپن تي آيو ٿي.

چارڻ تنهنجي ڇنگ جو عجب آهيم، اي ڏُڪ،
هٽين ايو هٿن سان جيئرو رکيوءِ جي
رات منهنجو ريءُ، ڪانيو تو ڪماڻ سان!

جمهوريت جي ڏينهن مواصلاتي سياري وسيلي شڏو دهليءَ جو پروگرام ڏيکاريائون. چمڙا پوشيءَ جي چنا پينيءَ ۾ شهزادو سليم ڏيکاريائون، پنجابي چٽ ڏيکاريائون، گجرات جي ڪولهڙ ڪنوار ڏيکاريائون جنهن گهونگهٽ مان وڏن زورن سان جهلڪ ٿي ڏيکاري، ٻيا ب ڪٿين هئا. پچاڙيءَ جو معلوم ٿيو ته شهزادو سليم مرڪزي وزير اطلاعات سائي هو، پنجابي چٽ پارليامينٽ جو اسپيڪر هو ۽ ڪولهڙ ڪنوار دهليءَ جي نوخيز سانوري سلوٽي پوليس آفيسر ايس پي ٽرئفڪ محترمہ مسز وزما هئي، جنهن دهليءَ ۾ ٽرئفڪ وجهي ڇڏيا آهن ۽ جنهن جا قانون جي ڀڃڪڙي ڪندڙن خلاف سختين جا ڪارناما پاڪستاني صحافين ب بيان ڪيا آهن.

فلمي شو ۾ هڪڙو انائوسر نرگس جو مڙس سينل دت هو. لتا اچي ڳايو ۽ خوب ڳايو. پر جڏهن مهمان خصوصي "دادا مُني" اشوڪ ڪمار آيو ۽ حاضرين جي سخت اصرار تي وچ ۾ ٽني پوندڙ آواز ۾ فلم "قسمت" جو گانو "ڏيري ڏيري آري بادل ڏيوي ڏيري گا" ڳايائين تڏهن ان معمولي گاني ۽ معمولي آواز تي خلقت پاڳل ٿي پئي. ڪيترن جوڻ جوانيون ان ۽ اهڙن گانن کي جهونگاريندي گذريون هيون، ڪيترن ممتاز شانتيءَ جي روپ ۾ پنهنجين محبوبائن کي پوڄيو هو. ڪيترن لاءِ بادلن کي سڏ نه هو زندگيءَ جي گذريل ٻن ڏڻ اڻ ٻڌل لاءِ ورلاپ هو. حالانڪ ماڻهوءَ کي خبر ب آهي ته اهڙين فضول ڳالهين جي شريعت اجازت نٿي ڏي ته ب الائي ڇو خود ڪيترن ئي مسلمانن جون اکيون ب ڪافر اشوڪ ڪمار جو ماضيءَ کي سڏيندڙ آواز ٻڌي آليون ٿي ويون هونديون. ڪوڙ ڇو ڳالهائجي، خود منهنجون اکيون ب خشڪ رهي ڪونه سگهيون.

Gul Hayat Institute

پر اصل ڳالھ مشاعرو ھو. ھندي مشاعرو، آل انڊيا ھندي مشاعرو، پاڻ کي ھندي ايترو اڇي جيتري جبلي ڪي اردو، پر مڙيئي دل جي دوڙ تي اڪر اڌ سمجھيو ٿي ورتوسون ۽ ٽويڙ لڳائي ٿي ورتي سين تہ ڳالھ جو منھن مھاڙ فلاٽي پاسي آھي. مڙس رنين آھرين آيا ھئا. مڙس تہ مڙس پر مايون بہ اصل ھٿ مان ٿي ويون. پر آخر ۾ مھمان خصوصي جنھن جو نالو آڻ نوٽ ڪري نہ سگھيس تنھن نظماٽو نٿر پڙھيو. ھمراھ سٽ اسيءَ جي پينڊي ۾ ھو. ھڪڙو پير نہ ٻئي قبر اندر ھوس. رڳو ٽورڙي نيش وھيٽو ھو. اڻ ٻڌي شعر پڙھيائين جڏ ڳالھيون پيو ڪري. ڪڏھن جھيڻو جھيڻو آھستي آھستي تہ ڪڏھن جذبي ۾ تيز تيز. وري ٽڪي ٽي پيو. وري شروع ٿي ٿيو. پانيان ٽو اڌ ڪلاڪ منو ڪلاڪ اڻين ڳالھيون ڪنڌو رھيو. ڏندڙ پنڊپھڙ ٽيا وينا ھئا. آڻ بہ. آخر جڏھن انسان جي عالي تاريخي تقدير جو ذڪر ڪندي دنيا جي ٻارن، مائرن، مردن ۽ عورتن مٿان ايٽمي بادلن جو ذڪر ڪيائين تڏھن سندس اکيون ڇوڙھن سان تار تار ٿي ويون. پر ڳالھائيندو رھيو. ڳالھائيندو رھيو. جڏ رھاڻ پيو ڪري. راز جون ڳالھيون پيو ٻڌائي. اندر پيو اوري. پوءِ چيائين تہ "اسانکي دنيا بچائڻي آھي. شاعر محافظ آھي. شاعر ضمير آھي. شاعر جوڏو آھي. جي ناھي تہ ڪيس ٽيڻو آھي. اھو تاريخ جو سونپيل فرض آھي." مون بروقت پنھنجي انگريزي نوٽبڪ ۾ نوٽ ڪيو ھو. (ھي اتان نقل ٿو ڪريان.) (ترجمو) "ھندي مشاعرو ٻڌم. حد کان کان وڌيڪ ڏلچسپ، خاص ڪري جيڪو شاعر سيني ڪانپوءَ آيو. عظيم ۽ بي مثال شاعر ھو. مون زندگيءَ ۾ جن بہ شاعرن جو ڪلام ٻڌن واتان ٻڌو آھي تن سيني ۾ ھي غالباً عظيم ترين ھو، مخلص، داناءُ، عالم ۽ درويش صفت ٿي لڳو. معلوم ٿي ٿيو تہ ڪيس ان حقيقت جو اونھو شعور ھو تہ "زندگيءَ جو عمل عالمگير آھي ۽ سموري تاريخ سان ڳنڍيل آھي (يعني مڪاني ۽ عارضي ناھي.)" ۽ پوءِ مختلف فلمن ۾ ماڻھو ڏسبا رھيا آھن. ڪي پراڻا، ڪي نوان. خبر بہ آھي تہ ڇڳا ڪم ڪبا. اھڙن ماڻھن ڪي نہ ڏسبو تہ ثواب ٿيندو ۽ خدا گھريو تہ بھشت نصيب ٿيندو. آمين! (۽ بھشت ۾ جيڪي آھي تنھن جو ذڪر ڪتابن ۾ سربستو موجود آھي. بھشت جي پلارن جسمن جي نازڪ ترين حصن جو بيان بہ نھايت معتبر روايتن سان ۽ نھايت دلڪشيءَ، فصاحت ۽ صداقت سان ديني ڪتابن ۾ بيان ٿيل آھي.)

پر آدم جو پٽ انسان، ازل جو ڪليل ۽ ان ڪري بھشت مان نڪيل. بتول مرحوم ڊيپلائيءَ جي "انسان ويچارو آھي ماڻھوءَ جي آچار." سڀ ڪجھ سمجھي بہ ابتو گس ولندو. غالب وارو ڪم.

جانتا ھوں ثواب طاعت وزھد،
پر طبيعت ادھر نھيں آتي!

(فرمانبرداري ۽ عبادت جي ثوابن ۽ اجورن جي سموري خبر اٿم. پر ڇا ڪريان؟ ان پاسي دل ئي ڇيو ٿي ڪري!) بس نياڳ جو ٿيو. سو حورن ڏانهن وڃڻ واري گس ڪان ابتو گس ولي، نه ڏسڻ جهڙا ماٿو ڏنا سون. جيڪڏهن ڪو مون کان پڇي ته تو گذريل ڏهن سالن ۾ بهترين پاڪستاني فلم ڪهڙي ڏٺي آهي ته آءٌ جيڪر چوان "مٺي پر چاول"، وري جيڪر ڪو پڇي ته هندستاني؟ ته بہ جيڪر چوان "مٺي پر چاول!" مزيدار ڳالھ اها آهي ته پاڪستاني "مٺي پر چاول" هندستاني "مٺي پر چاول" جو نقل ناهي. اهي ساڳئي نالي واريون بہ بلڪل مختلف فلمون آهن ۽ اتفاق سان ٻئي شاهڪار آهن. هندستاني فلم ۾ مزو وري اهو آهي ته ان جا سڀ ائڪٽر توڙي ڊائريڪٽر توڙي ڪهاڻيڪار غير مشهور آهن. ڪهڻ ۾ گهٽ مون لاءِ. مون منجهائڻ هڪڙي جو بہ نالو اڃي عمر ۾ ڪو نہ ٻڌو يا پڙهيو. هيرو هيروئن، ڊائريڪٽر مطلب ته ڪوڙيءَ ڪي ئي گهمرو سڀ اڻ سُجاتل، نوان، نا تجربي ڪار ماڻهو. پر فلم شاهڪار!

قصو مختصر، گذريل مهيني ٽي وي ڪسجي وئي، ريڊيو بہ. ڇپائون ته بجليءَ جو بل ۴۰۰ رپيا ائڊوانس ڏيو. ليسن ونو پوءِ ٽي وي. هاڻ جڏهن نو مڙ تيل گڏ ٿئي تڏهن راڌانچي. تيستائين شڪر آهي اڪ ۽ ڪن جي ڪيترن گناهن کان بچيا پيا آهيون. جيترا ڏينهن رب پناه ڏئي تيترا ڏينهن ڇگو.

عجيب قصو آهي. غلام بنائيندڙ سامراجي ملڪن جو برابر اهو دستور آهي ته پنهنجي ملڪ ۾ هڪڙا قانون هلائيندا آهن ته غلام ملڪن ۾ ٻيا. پر ائين ڪٽي ڪو نہ ٻڌوسين ته هڪڙي ئي "آزاد" ۽ "متحد" ملڪ جي هڪڙي صوبي جي ماڻهن لاءِ هڪڙو قانون ته ٻئي جي ماڻهن لاءِ ٻيو!

اسان وٽ ريڊيو تي سجو ڏينهن ڳائڻن جو رانپاڙ پيو پوي "هم ايک هين" اتحاد ۽ يڪجهتيءَ بابت واعظ ڪندي ۽ ٻين کي اتحاد نہ ڪرڻ جا طعنا ڏيندي ۽ پنهنجي اتحاد پسنديءَ جون ٻڙاڪون هڻندي ماڻهن جي ڇاڙي گڏ ٿئي ٿئي. پر حالت اها آهي جو ٻين ڳالهين کي ته ڪٽي ڇڏيو رهگو قيد ۾ بہ سياسي قيدين توڙي ٻين قيدين لاءِ هن صوبي (پنجاب) ۾ ريڊيو ڇا ٽي ويءَ جي بہ موڪل آهي. پر سنڌ ۾ پنهنجي وات سان سيڻي وڃائڻ بہ جيل مينوئل جو ڏوهه! هتي سال ۾ ڇهه مهينا معافي ته هُتي بہ مهينا رهگو اخبارن ۾ پڙهبو ته بہ علي الاعلان لکيو پيو هوندو ته عيد تي پنجاب ۾ بہ مهيناً معافي ته سنڌ ۾ هڪ مهينو. هتي مهينو ته هُتي ندارد. ٽونڊل ڪبو ته جيڪڏهن ساڳئي ڏينهن ٽئي ٻن ماڻهن کي هتي ۽ هتي جنم قيد جي سزا ملندي ۽ ٻنهي جو رڪارڊ ساڳيو هوندو ته هتي وارو مثلاً ستن سالن ڪانپوءِ ڇٽي ويندو ته هُتي وارو تيرنهن سالن ڪانپوءِ! ڏوه ساڳيو سزا ساڳي پر ڇٽڻ ۾ سالن جو فرق! "لماذا تقتلوا ما لاتفعلو؟ (قرآن حڪيم)" "(جيڪي ڪريوئي ٿا تنهن جون ٽلهيون ڳالهيون چو ٿا ڪريو؟) "

Gul Hayat Institute

عشقي دي ڪوڪ سڻ ڪي، جوگي اتر پهاڑون آيا!

رات پئجي وئي آهي. ڪلف ڪڙا لڳي ويا آهن. پهريون پهرو اڄ منير جو آهي ۽ ڏر جي شيخن وڻ ڪن تي هٿ رکيو، اکيون بندڪريو، سوز مان ڳائي پيو:

عشقي دي ڪوڪ سڻ ڪي جوگي اتر پهاڑون آيا..

"بيوفا" زال کي تيزاب وجهي سڙي، پنج سال ڏيپ ولي آيو آهي.

"نان دل ديندي بيدردي نون ....."

هاڻ هير شروع ڪئي اٿس..

"ليکي سڻ سهيلياں نال آئي، هير متڑي روپ گمان دي جي!"

ڪن ڪن جاين تي وارث شاه ڏاڍو متي چڙهيو وڃي! هير جي سونهن ۽ سراپا جي ڳالهه ۾ حدون ڪري ڇڏيون اٿس. هير جو سڙ شايد پنجابي ڪلاسيڪي سُرن جو شهنشاه سر آهي. هي هتي جي ماڻهن تي اها ڪيفيت طاري ڪريو ڇڏي جيڪا اسان تي راڻو ٿو ڪري. حقيقت ۾ هن سُر جو استعمال تمام غلط ٿو ٿئي. هر داستان جا فقط ڪي ٽورا هٿ هوندا آهن جيڪي رڳو چئي ٻڌائڻ جا نه پر واقعي ڳائڻ جهڙا به هوندا آهن ۽ سو به هير جهڙي ڪنهن زبردست دل ڏوڏيندڙ سُر ۾. هتي وارث شاه جي هير جي داستان جي نهايت عام رواجي سڻ ڪي به ان شهنشاه درديلي سُر ۾ ڳائي ان سر جو سمورو اثر خراب بلڪ خوار ڪيو وڃي ٿو. منير ڪئي سمجهائي وارث شاه جي هير جي داستان جا اهي ٽڪڑا ٻوڙ ڪيس ڪري ڏنا آهن جيڪي هير جي سُر ۾ ڳائڻ جهڙا آهن. سو اڄ منير هميشه وانگر هتان هُتان بدران خاص ٽڪرا ڳائي پيو ٻڌائي. واقعي دل تي هڪ رقت طاري ڪري ڇڏي اٿس. هن ملڪ جي ماڻهن جي وڏي بدقسمتي اها آهي، جو ڪين يوپي، سي پي ۽ دکن جي معمولي ڪن معمولي مسلمان ليڊر، شاعر، اديب ۽ مولويءَ جا داستان شد مد سان ٻڌايا وڃن ٿا پر ڪين هن ملڪ جي ماڻهن جي ادب، شعر ۽ تاريخ ڪان اڻ ڄاڻ رکيو ويو آهي. خود اسان به ون يونٽ جي مخالفت جو مطلب اهو ورتو ته سندي، بلوچي، پشتو وغيره مان جيڪا پنهنجي بولي هجي انڪانسواءِ بي پڙهڻي يا سمجهڻي ڪانهي. ان ڪري سڀ هن ملڪ ۾ رهندي، هتان جي ٻين ماڻهن جي ادب، شعر، ثقافت ۽ تاريخ ڪان اڻ ڄاڻ رهجي ويا سين. الائي ڪنهن جو قول آهي ته جيڪو جيتريون ٻوليون

Gul Hayat Institute

جاڻي سو اوترا پيرا مڙس آهي. پنجابي، سرائيڪي ۽ خيبر پير بلوچي ۽ پشتو ۾ مناسب محنت سان آهستي آهستي ڪري آساني ۾ سان سکڻ جهڙيون ٻوليون آهن. بروهي ۾ لاءِ ٿو چئي سگهان جو مونکي اکر به ٿو اچي. تنهن کانسواءِ انهن ٻولين مان ترجما ٿيڻ کپندا هئا.

بهرحال پشتو لوڪ گيتن کان وڌيڪ شوخ ۽ جي ۾ ۽ جاءِ ڪندڙ لوڪ گيت مون دنيا جي ڪنهن ٻ ٻولي ۾ جا نه پڙهيا آهن. زگو فارغ بخاري ۾ جو اردو ڪتاب "پشتو لوڪ گيت" پڙهو ته خبر پئجي ويندي. بالاچ جارزميه نظم خليفي نبي بخش جي ڪيڏاري کان گهڻ ناهن. جام درڪ بيبرگ، شاه مريد جي عشتيه شاعري ڪنهن کان ٻ گهڻ ڪانهي. خوشحال خان خٽڪ وڏي وسيع ميدان جو مرد آهي. سندس پنهنجي هڪ اسٽائل آهي.

سرائيڪي ۽ پنجابي ادب دوست پلي بابا نانڪ، بابافريد، فريدثاني، شاه حسين، بُلي شاه، سلطان باهو، هاشم شاه، ميان محمد، وارث شاه، خواجه فريد ۽ ٻين سمورن سرائيڪي ۽ پنجابي شعر جي آسمان جي چنڊن ۽ تارن کي پڙهيو ويٺا هُجن پر مونکي يقين آهي ته جيڪڏهن قاضي قاضن، شاه ڪريم، عنايت، سچل، سامي ۽ خليفي نبي بخش ۽ خاص ڪري شاه کي پڙهندا ۽ پروڙيندا ته محسوس ڪندا ته "برابر ٻيلي پلان پلي ۾ جو چيه ڪونهي." ٻيا ته ڇهيو رڳو سانوڻ فقير ۽ حنيف ٽينوٽي جو جوڙ ڪٽان آڏبوءَ ساڳي ۾ طرح سرائيڪي ۽ پنجابي شاعري پڙهي انصاف پسند سندي ماڻهو چوندا ته ٻيلي "هتي به هڪڙي عجيب دنيا آهي." لطيف مجموعي طور ته خير بي مثال آهي ٻي پر ڪيترن جزن ۾ ٻيا يار به گهڻ ڪونهن. خواجه فريد جو هڪڙوئي ڪلام ونو "ميڊا پار وي تون دلدار وي تون، ميڊا ڪعبه قبلا مسجد مندر ..... يوسف تي ڪنعان وي تون." ان جو ٻيو ڪو به جواب ڪونهي. لطيف به سون ورنين سورمين جي سونهن جو عجيب داستان بيان ڪيو آهي پر وارث پنهنجي لهجي ۽ پنهنجي سطح تي هير جي حسن بابت بلڪل انوکي ڳالهه ٿو ڪري. مطلب ڳالهه جو ته هر قوم جي ادب ۽ شعر ۾ ڪي نه ڪي اهڙيون ڳالهيون ضرور به ضرور آهن جي ٻين ۾ ناهن ۽ اهي جاڻڻ ٻين قومن جي ماڻهن لاءِ وڏي خوش قسمتي ٿيندي. هڪ زنده قوم لاءِ ٻين قومن جون زنده شيون سکڻ زندگيءَ جو اولين شرط آهي.

۸۲- ۵- ۱۵

۹ وڳا صبح. ڪله طبيعت خراب هُئي. گهٽا ماڻهو ٽڏ ۾ ورتل هئا. ٽين رات ٿي به نڪ تي رومال رکي آيو هو هي ۾ جيڪا به ڏينهن اس ۽ به ڏينهن برسات آهي تنهن مون جهڙي صحت واري ماڻهوءَ کي ته چا هتي جي جان ٻنائڻ وارن يارن کي به هلاڪ ڪري

Gul Hayat Institute

وڏو آهي. هينئر ڪجھ ليک آهيان. ناشتو ڪيو اٿم. اميرچانھ جو ٻيو ڪوپ ڪٽي آيو آهي. هيٺر ٻاريو اٿم. صبح کان ولي هڪڙي سڌ الائي ڇو زبان تي اٿم. سچي سڌ اچيم ٻڌي. جند ٻ،ٽو ڇڏيانس. بس پيو رڙيانس!

سيب ته الائي ڪھڙو آهي:

خلاف شرع شيخ جي ٿوڪتا پي نھين.
انڌيري اجالي ۾ ڪڙڇو ڪتايي نھين.

(پلارو بزرگ ڪٽ ٿو اچلائي سا ٻ،پائڻ ته شريعت جي حڪمن ۽ طريقن موجب ٿي اچلائجي. پر ڪنھن مھل کو وجھ ٿو ملئو وڃيس ته گسي ٻ، کو نه ٿو!) اڪبرالله آبادي جا ڪم آهن، سويل بابا رفيق سان ڪچهري ٿي. اردو ڳالهائيندڙ مهاجر آهي. خيرن سان شاعر آهي. ٻين شاعرن جا شعر سون جي تعداد ۾ ياد اٿس. هتان هُتان. حافظو بلا جو اٿس. ست سالن جو پوڙهو آهي. اڃا سپاهي آهي. هڪڙي ڀيٽ ٻ، کانه ملي اٿس. ٻ، ٻي مهينا ٿيا جو ناول پڙهندي کائنس باهر هڪڙو قيدي پڇي ويو. (اتفاق سان اهو مون وٽ ڪم ڪندو هو ۽ ان ڏينهن ئي باهر ولي ويا هئس) ان جي عيوض اضافو بند اٿس. پنهنجو دوائن جو اسٽور ڪيو اٿس. جيڪو سندس پٽ هلائيندو آهي. مڙس ڳالهين جو ڳهير، جيئن هندستاني هوندا آهن. پر مڙس با اصول، بي لالچو، غريبن جو يار ۽ جھڙو ڇڪجي تھڙو مڙس ماڻهو آهي. من جيل ۾ بهترين سپاهي اهو ماڻهو آهي. منهنجي سچي جيل جا قيدي تعريفون تا ڪنس.

پچيومانس "اڄڪلھ اچين ٿو؟" چيائين ته "هرهر اچڻ دوستيءَ جو قدر گهٽايو ڇڏي." ٽڪ شعر پڙهيائين. پوءِ ٻيو، پوءِ ٻيون. معمولي، بار بار ٻڌل شعر ٻڌي نور ٿي پيس. پر ماڻهو پلو ٻڌڻا پيا. پاڻ ٻڌي جي ڪاله ٻڌڻ جي فائدي ۾ ڪونهي. پنجابي ٻ، ڪهٽي چاٽي. وارث جي هير جا اهي لفظ جيڪي ٻيا پڙهيل پنجابي نه سمجهيو سگهن سي هي سمجهائي ويجي. نندڙي هوندي اسڪول ۾ پڙهيل انگريزي بيت ته چڏيو سڄا مضمون ۽ سبق اڃا ٻ، ياد ڪريو ويٺو آهي ۽ موقعو ڏسي وڏي سڌ ٻڌائڻ شروع ڪندو. اڄ سائٽس دوستيءَ جي موضوع تي خيالن جي ڏي وٺ ٿي. تلسي داس جو شعر ٻڌايائين. پر مفهوم جي خيال ڪان مونکي اهو نه وٺيو. عظيم ماڻهن ۽ فنڪارن جون سڀ ڳالهيون عظيم نه هونديون آهن، ٿي ٿيون سگهن. تلسي داس تان ياد آيم ته عظيم هندي شاعر تلسيداس (جم:۱۵۳۹)، عظيم پنجابي شاعر ماڌولا حسين (جم: ۳۸ ۱۵) ۽ عظيم سندي شاعر شاه کريم (جم ۱۵۲۸) هڪٻئي کان ٻن سالن اندر ڇاول همعصر هئا! ۽ عين تڏهن ڇاوا جڏهن عظيم شاعر بابا نانڪ گذاري ويو (وفات ۱۵۳۸)!

"اڪ نور تون سب جگ اپجيا، ڪون پلي ڪون مندي!" نانڪ. (هونئن تلسيداس

قدامت پسند خيالن جو هو ۽ ڪبير ترقي پسند خيالن جو. ٻئي راماناند جا مريد هئا.)

هتي بابا چون جيل جي سپ ڪان هيٺين درجي جي سپاهيءَ کي، پنجابيءَ ۾ بابا وڏي بزرگ، پوڙهي، وڏڙي کي چون. هتي قيدين لاءِ حڪم آهي ته پوليس وارن کي وڏو بزرگ ڪري ڪوٺين! ان بزرگ کي سنڌ ۾ قيدي سپاهي خان ڪري ڪوٺيندا آهن. هونئن سندن سرڪاري لقب سنڌ ۾ آهي واردر يا سپاهي ۽ هتي واردر يا ملازم. جيل اندر وڏي ۾ وڏي پوليس عملدار کي سنڌ ۾ چون صوبيدار هتي چون چڪر چيف. جيل سپرنٽنڈنٽ جي آفيس کي هتي چون ماڙي هتي ڊيوڙهي. سنڌ ۾ جيلر ته هتي سڏجي اسسٽنٽ ۽ پٽ ڊپٽي. ڊپٽي سپرنٽنڊنٽ کي هتي چون دارغو. سنڌ جي قيدي ڳاڙهي ٽوپيءَ واري مقدم کي هتي چون نمبردار. سنڌ ۾ جيل جي ٻورچي خاني کي سڏين ٻورچي ۽ هتي لنگر. سنڌ ۾ ڦاسي گهاٽ، هتي ڦانسي پهرا. هتي قيدي ڪوٺڙيءَ کي چون ڪولي ۽ هتي چڪي. ٻاهر بادل آهن. هتي بادل ايترا عام آهن جو ماڻهو شڪايت طور چون "ڏاڍا بادل آهن." اونهاري جي مند ۾ اس لاءِ به واڇهائبو آهي سا ڳالهه هتي اچي ڏني اٿم.

هاڻ اڃي ڪجهه چڪر ڏيان. زڪام جو ڊپ به آهي پر ته به چڪر ڏنم. اخبار جو انتظار آهي. گ چوي ٿو "توهان ڇيو ته ڀچ نه ماڻهن جو پلو ٽيندو." سو ڀڳو ڪو نه آهيان. پڇا ڪري ڏسو پلو ٽئي پيٽو يا نه؟" اثر ۽ شايد محنت ۽ لياقت بهٔ گهٽ پر جذبو شايد وڌيڪ ۽ ڏهن به شايد وڌيڪ صاف. منهنجي لاءِ ادب ۽ احترام جو اظهار تمام گهڻو. سيني جي اڳيان. ماڻهن کي پڪ ٽئي ته ڳالهه صحيح آهي ۽ ماڻهو به صحيح آهي ته ماڻهن ۾ صدق، مڙسيءَ ۽ همت جي ڪمي ڪا نه هوندي. هتي هر قسم جو شروعاتي تجربو ٽيو آهي.

پهرين رات جڏهن مونکي هتي قيد تنهائي ۾ هن خاص حفاظتي وارڊ ڏانهن وڌيو ٽي آيا ته مون اڇ ڪان انڪار ڪيو. هيڊ واردر چيو "ميان هي پنجاب جو سخت ترين جيل آهي. هتي اڳوڻيون ڳالهيون وساري ڇڏيو." مون ڏٺو ته ماڻ جي مهل ڪانهي. تر جي گٽي سؤڇوٽون ڪائي. جي اڻندي ٻئي هنن کي دماغ ۾ اهو خيال وهي ويو ته هي دهائڙ سان سسي پوندو ته پوءِ اڳتي، هي جيئڻ ئي ڪو نه ڏيندا. تنهنڪري مون چيس "منسٽر! جي اوهين سمجهو ٿا ته پٽي جي مارجڻ کان پوءِ ٻيا سڀ سنڌي ساهه جي ڊپ کان گيسيون ڪندا ٿ توهان سخت پليل آهيو. توهان۽ توهانجي آڳائن جي هٿ ۾ جيڪا تلوار هجي سا هٿي ڪيو. آءٌ توهان جي ڪا به زيادتي هر گز برداشت نه ڪندس." سيني بيٺي ٻڌو. خبر هيم ته هڪدم اکر به اکر مٽي رپورٽ ٽيندو. آءٌ زبردستي مونٽي ماڙيءَ ۾ هليو آيس. فونيون ٽي ويون. جيلر رضا جهڙو ٽڏو ۽ سڏ ماڻهو هو جنهن مون کي ٽاڏاري سياڻي تائين انتظار ڪرڻ جو چئي هن-واردِ ڏانهن موڪليو. ٽئي ڏينهن ڊپٽي ۽ جيلر آيا. بحث هلندو رهيو. گهڻن ڏينهن کان پوءِ نيٺ جڏهن سپرنٽنڊنٽ ملڻ آيو

Gul Hayat Institute

تڏهن به ساڳيو ٽڪراءَ وارو ماحول هو. چيائين "سپرنٽنڈنٽ کي پاور آهي ته ڪنهن کي به ۲۴ ڪلاڪ زنجيرون هڻي رکي." مون مرڪي ڇڏيس "ڪو به ماڻهو موقعو ملڻ تي ڪهڙا به جرم ۽ ڏوهن جهڙا ڪم ڪرڻ سگهي ٿو. ان جي معنيٰ اها ڪانهي ته اهي جائز ٿي پياسا" چيائين "توهان لاءِ گورنمنٽ جا سخت ۽ خاص آردر آهن. توهان جي سموري ريڪارڊ جي آسان کي خبر آهي. آسان وٽ هيڏو فائيل ڪجي آيو آهي" مون چيو "گورنمنٽ جا آردر خدا جا آردر ڪونهن. اهي قانون مطابق نه هوندا ته اهي رد ۽ باطل آهن". قانون جي جڏهن گهٽي ڳالهه ٿي ته مون ڪلي چيس "قانون ۽ آئين جي خبر مونکي آهي ته اُن جون حدون ڇا آهن."

آخر منهنجو نظربنديءَ جو آردر پوروڻيو. هاڻ پنجاب جي مارشل‌لا وارن لاءِ قانون مطابق هلڻ جي ڊوڳ جاري رکڻ ۾ هڪڙي قانوني پيچيدگي پيدا ٿي پئي.

مون مارشل‌لا جي خلاف ورزي ڪئي هئي ته سنڌ ۾ ڪئي هيم. پنجاب ۾ ڪا به ڪا ڏ ڪئي هيم. منهنجي نظربنديءَ جو آردر ڏيڻي مارشل‌لا ايڊمنسٽريٽر حيدرآباد ڪيو هو. آخري آردر به ان جو هو جنهنجي هلندي مون کي مرڪزي حڪومت جي حڪم تي ٽرانسفر ڪري پنجاب آندو ويو هو. نظربنديءَ جي ان ٽن مهينن جي مدي پوري ٿي وڃڻ کانپوءِ منهنجي نئين نظربنديءَ جو آردر ڪير ڪري؟ پنجاب جو مارشل لا ايڊمنسٽريٽر يا اڳي وانگر سنڌ جو؟ پنجاب آندي وڃڻ کانپوءِ ته آڏ هڪڙو ڏينهن به آزاد کو نه ٿيو هوس جو ڪٽي ڪوڙو الزام هڻن ته مون هي هي خطرناڪ ڪم ڪيا آهن. جيتوڻيڪ هاءِ کورٽن جا پاور کسجي چڪا هئا ۽ هو ڪنهن به ناحق نظربنديءَ بابت هڙڪ به باهر ڪڍي نٿي سگهيون ته به اها ڳالهه نسورو ڪوڙ نظر اچي ها جو پنجاب جو مارشل‌لا ايڊمنسٽريٽر چوي ته "تون پنجاب ۾ مارشل‌لا جون هي پيڪڙيون ڪرڻ وارو آهين ان ڪري توکي نظربند ٿا رکون."

جيڪو اها ڳالهه ٻڌي ها سو چوي ها ته اها سنئين سڌي بي حيائي آهي. ان ڪري خوارڻيءَ کان بچڻ لاءِ هنن ڇا ڪيو جو ساڳئي ڊپٽي مارشل‌لا ايڊمنسٽريٽر حيدرآباد کان پراڻو پاروٽو سائيڪلو اسٽائيل قسم جو نظربنديءَ جو آردر ڪڍائي موڪلياٽون، جيڪو هميشه ٽئين ٽئين مهيني پيا ڪيندا هئا ته "توهان مان پاڪستان جي امن امان ۽ مارشل‌لا کي سخت خطرو آهي". هاڻ پوزيشن اهي هئي ته اهو آردر سراسر بي قائدگيءَ وارو هو. سنڌ صوبي ۾ ڪيل نام نهاد خلاف ورزيءَ ڪيڻ روکڻ لاءِ جنهن ماڻهوءَ مان خلاف ورزيءَ جو انديشو هجي تنهن کي سنڌ ۾ ئي رکڻو هو. پنجاب جو ان سان ڇا وڃي؟ پر هاءِ ڪورٽن ۽ سپريم ڪورٽن جا اختيار جيئن ته کسجي ويا هئا تنهنڪري هاڻ اهي مارشل‌لا وارن کا پڇي ئي نه ٿي سگهيا ته توهان هي آردر ڪهڙي قانون هيٺ ۽ ڪهڙي اختيار سان ڪڍيو آهي. ان هوندي به هڪڙي آئيني قانوندان جي حيثيت ۾ منهنجي راءِ هئي ته اعليٰ عدالتن جي پاوَرن کسجڻ کان پوءِ به اهڙو قانوني ۽ آئيني رستو نڪري سگهيو ٿي جو اهو آردر هاءِ کورٽ ۽ سپريم کورٽ هٿان باقاعدي رد ۽ باطل

نهرائي سگهجي. منهنجا سپريم ڪورٽ جا ٻئي مشهور وڪيل واقف هئا. محمودعلي قصوري، عابدحسين منٽو ۽ اعتزاز احسن. قصوري بيمار هو. اعتزاز احسن تازو جيل مان نڪتو هو. باقي منٽو باهر هو. ان کي سڃي ڪٽا لکي موڪليم ۽ چيومانس ته "هاءِ ڪورٽ ۾ هيءَ رٽ* وجه. جيڪڏهن هاءِ ڪورٽ نه مڃي ته سپريم ڪورٽ ۾ وڃجون. ڪيس مضبوط آهي. رڳو قانوني وٽ سٽ ۽ ڏاهپ ڪپي". لکي موڪليائين ته "ڪورٽن جا حال پورا سارا آهن. رٽ بحال ٿيڻ ته پري رهي داخل ٿيڻ به ڪو نه ڏيندا." مون کي سندس راءِ قانوني ۽ سياسي طرح وزندار نه لڳي. هاڻ مون لاءِ بظاهر فقط هڪ رستا وڃي بچيا هئا. يا ته رضا تي راضي ٿي ويهي رهان ۽ ويٽو مارشل لا وارن جي ڏهاءَ ۽ يليڪ ميلنگ جو انتظار ڪريان يا ڪو ٻيو وڪيل ڪريان، جيڪو گهٽ ۾ گهٽ ويهه ٽيهه هزار روپيا خرچ گهري ها جيڪي مون وٽ ڪونه هئا. مون کي پارٽيءَ جي طرفان ٽي سؤ روپيا ۽ ڪجه معمولي سامان جهڙوڪ ڪنڊ، ڪير جو ڏهون بسڪوٽ وغيره ملندو هو. ان ڪري اها ڀي مون لاءِ ڏيڻ ناممڪن هئي. تنهن ڪانسواءِ اهو به معلوم هو ته جي هي آردر ڪٽي ڪنهن معجزي سان ڪورٽون ڀي الحال رد به ڪرڻ لاءِ تيار ٿين ته به مارشل لا وارا چڏيندا هرگز ڪو نه. فوراً ڪو نه ڪو امڙو آردر جاري ڪندا جنهن ۾ موجوده آردر وارو قانوني نقص نه هوندو. امڙيءَ طرح سڃي وٽ ونان مان عملي ڪڙ تيل ڪو به ڪونه نڪرندو. پر گهٽي سوچ ويچار کان پوءِ آءٌ هن نتيجي تي پهتس ته منهنجي جيڪا شروع کان ولي جيل اندر اها مضبوط ۽ ثابت قدم پاليسي پئي رهي آهي ته جيل وارن جي توڙي حڪومت جي هر بي قاعدي، غيرقانوني ۽ غير آئيني قدم کي چئلينج ڪبو چاهي ان مان ڪو ڪڙتيل نڪري يا نه نڪري، تنهن پاليسيءَ تي ڪاربند رهڻ ڪپي. هيستائين ڪورٽن ۾ رٽون وغيره مون خود پئي داخل ڪيون ۽ هر دفعي وڏن پاپرن ۽ ڪشالن کان پوءِ ڪٽيون هيم. فيصلو ڪيم ته هن دفعي به اها روايت قائم رکجي ۽ پاڻ جيل اندران رٽ ڪجي. جيل وارا ٻڌي ڪلڻ لڳا. چي "ابا چا جون ڪورٽون چا جون رٽون؟ مارشل لا لڳو پيو آهي! ڪورٽن وارا زمانا ويا پورا تي! مات ڪري پنهنجو پٽڪو بچائي ويهي رهه! متان مارشل لا وارا ڪاوڙجي اڄا به ڪنهن ٻئي پاسي متو نه ڪيڙي چڏئي!"

مون چيو "اوهان سورنهن آنا صحيح تا چئو پر عام ماڻهوءَ جي اڀتڙ منهنجو اصول آهي ته وڙهڻ بنا هٿيار ڦٻا نه ڪبا چاهي نتيجو ڪهڙو به نڪري." مون ڏه ويه ڏينهن محنت ڪري رٽ لکي "ديوڙهيءَ" تي ڏياري موڪلي ته هاءِ ڪورٽ ڏي ڏياري موڪليو. چيائون "هاءِ ڪورٽ منع ڪئي آهي ته اسان ڏانهن ڪا به رٽ نه موڪليو. رٽون بند آهن". مون قانوني طرح لکي موڪليو ته "رٽ داخل ٿا ڪيو ته توهان جيل وارن تي هاءِ ڪورٽ جي بيحرمتي

* رٽ- هاءِ ڪورٽ کي آئين جي ڪنهن پڇڙيءَ خلاف ڪيل آئيني درخواست.

۽ توهين جو مقدمو داخل ڪندس." آخر رنجهه رنجهه ڪندي، مرندي ڪسندي چيائون ته "مٽي، موڪليون تا. نتيجن لاءِ ٻڌون پاڻ جوابدار هوندين." رٽ مٽي ته ويئي پر جڻ ڪنهن نڪونج جي ڪُن ۾ هلي وئي. عام حالتن ۾ رٽ داخل ڪرڻ کان پوءِ مهينو ٻن اندر هاءِ ڪورٽ جو سڏ ٿيندو آهي، پر هتي "نڪو ايرَ نہ پيرَ، نڪو اوني آئيو" واري ڪم هو.

هڪڙي ڏينهن مجيد قريشي ڪنهن ضروري ڪم سان تڪڙو تڪڙو آيو ۽ تڪڙو تڪڙو وڃڻ لڳو. پچيومانس "خير؟ ايڏي تڪڙ؟"

"فوراً وڃڻو آهي!"

"ڪيڏانهن؟"

"هاءِ ڪورٽ!"

خواهِ مخواهِ رسمي طرح پچيم:

"خير مان؟"

"گهرايو اٿن."

"خير مان؟"

"رٽ جو جواب ڏيڻو آهي."

"ڪنهن جي رٽ؟"

مرندي ڪسندي چيائين:

"توهان جي!"

ته چٻڪو ته اڇ هائي ڪورٽ ۾ منهنجي رٽ تي بحث هلندو، منهنجو ڪو به وڪيل ڪونهي، آءٌ خود هتي ويندو آهيان ۽ تخت سليماني ۽ تي ويٺل ڪورٽ سڳوري رڳو چيل وارن ۽ سرڪاري ڏر جون هڪ طرفيون ڳالهيون ٻڌي منهنجي رٽ جو هڪ طرفو فيصلو ڪرڻ واري آهي. واهه ڙي واهه لاهور هاءِ ڪورٽ جنهن جي قانوني جرائت مندي ۽ جون هيڏيون ڳالهيون ٻڌيون آهن! نانءُ وڏا ديه پيران!

ٻه ٽي هفتا گذري ويا. هڪڙي ڏينهن چڪر چيف اوچتو اچي نڪتو.

"سائين سامان کٽو!"

"خير؟"

"توهان آزاد ٿيا آهيو."

عام پوليس خاص ڪري جيل پوليس ۽ جيل عملدارن چي انڪلن ۽ چالاکين کان گهٽو ڪري سي سينئر سياسي قيدي چڱي طرح واقف آهن.

"وري ڪيڏانهن تا مٿو ڪيو؟"

"سائين خدا جو قسم توهان کي آزاد تا ڪن."

دل سان کوڙو ئي نہ لڳي.

Gul Hayat Institute

"توهان جي رٽ منظور ٿي آهي."

ماڙيءَ تي ويس. ساڳي ڳالهه. "رٽ منظور ٿي آهي." ڳالهه سمجهه ۾ نه اچي. سندن منهن ۾ ڏسان ته منجهن اها ڳالهه ئي ڪانهي. آردر گهريم. ڏيکاريائون. برابر هو. جسٽس ظل الله ۽ ٻئي هڪڙي جسٽس گڏجي فيصلو ڪيو هو ته منهنجي نظربندي آئين جي خلاف هئي. جيل وارن مونکي ناحق بند ڪري رکيو هو. آئون جي چاهيان ته انهي تي ناحق روک ناحق بند جو ڪيس داخل ڪري سگهان ٿو!

خيال ڊوڙايم "چڏيندا؟" ناممڪن. دستور موجب گيٽ رٽ کو پوليس عملدار نظربنديءَ جو نئون آردر ڪنهن ٻئي هوندو. رڪارڊ جي پورائي ٿيندي. اڳي ٻه قانون جو ايئن مذاق اڏائيندا هيا. يڻي صاحب جي ڏينهن ۾ ٻه اسان سڀني سان اهو مذاق ٿيندو هو. هاڻ ٻه ايئن ٿيندو.

منهنجو خيال صحيح نڪتو. گيٽ رٽ يار ٻيٺا هئا. پر مجال آهي جو جيل وارا ڪٽي اڳواٽ چون "ادا مڙئي رڪارڊ جي پورائي آهي. چڏيندا کو نه!" نه! منهن تي رُکي چاڙهيو ويٺا هئا ۽ موڪلاٽيون چوڪلاٽيون پئي ڪيائون!

نئون آردر جنرل جيلاني مارشل لا ائڊمنسٽريٽر جو جاري ڪيل هو: چيڻ "تون پنجاب ۾ مارشل لا جون پڇڙيون کرڻ وارو آهين تو مان ملڪ جي سلامتي ۽ مارشل لا کي خطرو آهي!"

مطلب ته ساڳيا ٽڪر ساڳ سان.

"پر ان نالي ماتر ڪاميابيءَ جيل واڻن جي دماغ جاءُ ڪئين طبق روشن ڪري چڏيا. هاءُ ڪورٽ وٽان منهنجي موڪليل رٽ گهر ويڻي منظور ٿي آئي تڏهن همزاهن کي سڄي ڳالهه سمجهه ۾ اچي ويئي ته هن همراهه سان سنجيدگيءَ سان هلڻو پوندو. داداگيريءَ سان ڪم نه هلندو. هاءُ ڪورٽ جي فيصلي موجب آءٌ سپرنٽنڈنٽ وغيره تي ناحق روک ناحق بند جو ڪيس ۽ معاوضي جي ديواني دعويٰ ڪري سگهيس ٿي. مون ٿي جيتوڻيڪ نئون نظربنديءَ جو حڪم نڪتو پر ان ڪانپوءَ اڄ ڏينهن تائين سپرنٽنڈنٽ مونسان نهايت سنجيدگيءَ سان هلندو اچي ۽ سندس قانوني ۽ روايتي اختيارن ۽ دستورن جي حدن اندر پنهنجن انهن لفظن تي عمل ڪندو رهي ٿو جيڪي رٽ جي فيصلي ڪانپوءَ اچي مونکي چيائين: "اسين توهان کي پنهنجو خاص مهمان سمجهي توهان سان پيش اينداسون ۽ ڪوشش ڪنداسون ته توهان آرام سان رهو. توهان کي ڪا به جائز شڪايت نه رهي ۽ جڏهن به آزاد ٿيو تڏهن توهان اسان لاءِ سڀيون يادگيريون ۽ سٺا جذبا ڪٽي وڃو." سندس اسسٽنٽ جي ڊيوٽي آهي ٻئي ٽين ڏينهن مون سان ملڻ. ٻئي ٽئي مهيني کيس ڪنهن جائز ڪم لاءِ چٽي لکبي آهي ته ٻنا دير ڪم ٿيندو آهي.

هي جيل پنجاب جو هڪڙو سخت ترين جيل آهي ۽ هي سپرنٽنڈنٽ سڀني کان سخت

ڪرڙو سنهي ٽلهي ڳالهه تي ڏهه ڏنڪا، ويهه ڏنڪا، ٽيهه ڏنڪا. نرميءَ جو اکر هن جي ڊڪشنريءَ ۾ ڪونهي. سندي سپاهين جي پيٽ ۾ هتي جا همراه هٽ- ڪس تي وڌيڪ هريل آهن. اڇٽ شرط مونکي ورائي ويا. منهنجون درويشياٽيون ڳالهيون ٻڌي سمجهيڻون ته "مولا ڏيارپو آهي." هڪڙو يار منهنجي درويش برداشتي (جنهن کي هتي مشتتي سڏبو آهي) کي بنائيي منهنجو سموڙو سامان تڳائي ڪٽي ويو. پنهنجا يار ولي اچي، فرمائشن مٽان فرمائشون ڪري. مطلب ته منهنجي پينگ ڪري ڇڏيائين. هياٻه اهڙا. هڪڙو چڪر چيف به شامل. مطلب ته اک جي پڪائيءَ جي حد ٽپي ويئي. متدمن جي به ساڳي حالت. ڪن ته اصل لُڇ ٻازي ڏنيٽ. لاچار مونکي اک ٻُڌٻي پيئي ۽ همراه نيٽ ويا پير ڏاهي.

ٻئي طرف ٻين عام قيدين، متدمن، سپاهين ۽ جيلرن جي هلت ٽيڪ رهي. خاص ڪري سياسي قيدين مونسان ائين هلت ڪئي جيئن پائرن سان ڪبي آهي. لک قرب ۽ لک عزتون. "دوا ڪپي، گهرائي ڏيون؟ ڪو خاص ڪاڏو ڪائڻ تي دل هجي ته تيار ڪرائي موڪليون." پل پل پڇائون، سلام، سامان، شيون. جيڪي سياسي قيدي ٻڌي ڏينهن مونسان گڏ رهيا تن ايئن خدمت ڪئي جيئن ڪنهن عزيز بلڪ ڪنهن مرشد جي ڪجي.

سکر، خيرپور، حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ جي جيلن ۾ جن يارن سان گڏ رهي آيو آهيان تن جي جاءِ ظاهر آهي ته ڪير ٻيو ڪيئن ٿو پوري سگهي؟ هر روز هر گهڙيءَ ياد ٿا اچن! پر هونئن جو ماٺهو پائڻي ته هتي ماٺهو ڪنهن اوپري جنس جي ذات ۾ اچي ويندو تيئن ناهي. هتي ٻه ماٺهو آهن، هتي به، برن سان گڏ سدا آهن. هتي ٻه پيار پنهنجائي، همدردي ۽ انسانيت جي ڳولا ڪبي ته جام ملندا. جيڪو قيدي يا ٻيو ماٺهو سنڌ ۾ رهي آيو آهي سو اتي جيڪي به ڏنڌا ڪري آيو هوندو سي ڪري آيو هوندو باقي هتي هو سندي ماٺهن جو نالو ٻڌيو لنريو پوي. هتي جو ڊاڪٽر جامشوري جي ايل ايم سي مان پڙهي آيو آهي. هڪڙو پروفيسر سرجن مونکي ڏسڻ آيو سو ايل ايم سي جو شاگرد هو. سندس زوبو ائين هو جيئن ڪنهن پنهنجي وطني ياءُ سان هجي. عبدالعزيز مقدم جيڪو جهلم جو اعوان آهي تنهن ڪلاڪن جا ڪلاڪ سکر ۾ ٻڌل شيرل ۽ ٻين جا سندي ڪلام ٻڌايا. "آيو ڪربلا ۾ ڪبوتر ڪهي. ڏنو خط نبيءَ کي روضي ۾ لهي." مون ان ڏينهن (٣١ آگسٽ ١٩٨١) انگريزي ۾ نوٽ لکيو. جنهن جو ترجمو هي آهي: "ڳائڻ وارو جهلم جو آهي. نالو عبدالعزيز اٽس. چئي ٿو ته سنڌ جو ٻڌندڙ قيدي به هتي جي خاندان قيدين کان بهتر آهي." سکر ۾ ڇه سال رهيو. اتي جي قيدين لاءِ جذباتي تعريف ۾ سرشار آهي ۽ هتي وارن لاءِ ڏکار اٽس. ڪئين مثال ڏيئي ٻڌايائين. پُرخلوص ۽ خود دار نظر ٿو اچي. ٻين قيدين ۽ ملازمن سيني اڳيان پئي اها ڳالهه کيائين. نورالاهي، عثمان سهريائي ۽ مرزا سپرنٽنڈنٽن جي ايامکاريءَ ۾ رهيو آهي."

رات جا پوٽا ٩ ٽي ويا آهن. امير سويل ئي ٻتيون بند ڪري وڃي ستو آهي. فقط مون واريون ٻه ٻتيون ڇڏيون اٽس. ننڊ ٻه ٽي اچيمَ. پڙهڻ لاءِ سنو ڪتاب ٻه ٽنو سجهيمر. ٻهرحال ڏسان ٿو.

Gul Hayat Institute

۸۲- ۵- ۱۶
۱۵- ۱۱ صبح

ريڊيو تي شاندار شرڻائي پئي وڃي. ڪا هندستاني اسٽيشن آهي، شايد جالندر. خير. مجيدتريشي اجهو هينئر تي ويو آهي. لبي جي ڊپٽي ڪمشنر صاحب جو ليٽر به ڪٽي آيو آهي جنهن هتان موڪليل دوميسائيل جي درخواست ۽ ٽمائيندر جو ڇهن مهينن ڪانپوءِ به اڪر جواب موڪليو آهي. فارم ڏياري موڪليا اٿس ته هي پري موڪليو. واه ڙي سدورا سنڌي ڪامورا واه! ست سو ميلن تان همراه ڪي هڙي حال ۾ خسيس ڪم لاءِ سرڪاري طرح درخواست موڪلي اٿم ته ڪم ڪرڻ ته نهيو رڳو پڇ ڇا ٿو اکر موڪلڻ لاءِ به ڇه مهينا تيار ڪونهي. ڪو احسان ڪو ته ڪو هڪ معمولي، جائز ۽ قانوني ڪم جي سلسلي ۾ رواجي زوٽين موجب فرض ادائي ٿئي ها ته جيڪر اهي فارم ڇهُ مهينا اڳ به پهچي وڃن ها. پر نه. سڳو سالن جو سنڌي- ماڻ غدار سنڌي ڪامورڪو رڪارڊ ته خراب ڪرڻو ڪونهي!

پنج ئي اگريون برابر ڪونهن. ڪن ۾ حيا ۽ ديد ٿي آهي. ڪي فرض شناس، ڪي نه مڙس ٿي آهن. پر مجموعي طور سنڌي ڪاموري جهڙي ڪوتاهه نظر، ڪم ظرف، قوم دشمن ۽ عوام دشمن مخلوق دنيا ۾ بي گهٽ ڏسبي. وري چوندو سڀائين "ادا، بس سنڌي آهيون، ويٺا لوڙيون!" سنڌي!

هي منهن ڏيئي بن، تون وه ڪائي نه مرين
جيئن سي ملير جائيون تو سين سڳ نه ڪن
تون ڪيئن منجهان تن، پاڻ ڪوٺائين مارئي!
(شاهه)

مجيد قريشيءَ چيو ته اسپتال ۾ ٽيسٽن موڪلڻ لاءِ حڪومت جو حڪم ٿي پهتو آهي. بن ڏينهن ۾ موڪلبو. ميو اسپتال تپاس لاءِ. چوڌري شريف ڪمپائونڈر آيو. سندس ۽ پنجاب جي جيلن ۾ ڊاڪٽريءَ جي سلسلي ۾ بن ماڻهن جي ڳالهه آهي. هڪڙي بابت رڳو ڏيڏن ڪان ٻڌم. ٻئي بابت ٻڌم ۽ ڪيس ڏٺم به. ڊاڪٽرن ۾ ڊاڪٽر ڏيڏين ۾ هر دلعزيز ٻڌم ڊاڪٽر نور احمد ميمڻ، احسان جي يار امام علي ميمڻ وڪيل چوپاڻ. پنجاب ۾ ڪمپائونڊرن ۾ چوڌري شريف جو مٽ نه ڏٺم. جهڙو اٿس نالو تهڙو آهي شريف. ٽورو ڳالهائو. پر اشراف، قابل ۽ هاري ڏڳو. سچو ڏينهن پيو هلي. چانهه به ڪانه پيئندو. "دير ٿي ٿئيم، قيدي ويچارو بيمار آهي." بهشت ۾ هنن هيترن سارن سند يافته سڳورن بزرگن ڪان ڪو ڪنڌ پاسو بچيل هوندو ته هڙا ماٺهو ئي ان جا حقدار ٿي سگهن

تا.

۸۲- ۵- ۱۷ صبح.

ٻہ لما سپاهي عرف ملازم اچي ڪڙڪيا آهن. اسٽور ڪيپر جي چئي آڻي هٿ ۾ ڏني اٿن. اسٽور ڪيپر پنجاب ۾ هڪڙو مستقل جيل عملدار آهي جيڪو هوندو ئي ان ڪم تي آهي. چوڏهين پندرهين گريڊ جو هوندو. چئي انگريزيءَ ۾ آهي. فرمائي ٿيو "سر، ٻہ ميزون ۽ ٻہ ڏوليون توهان جي حوالي آهن. توهان کي فقط هڪڙي ٽيبل ۽ هڪڙي ڏولي رکڻ جو اختيار آهي. گذارش آهي تہ مهرباني ڪري باقي شيون واپس ڪريو تہ جين بي ڪلاس قيدين کي ڏيان جن وٽ ڪجھ ٻہ ڪونهي.

باهر چڪر ڏيندي الائي ڪهڙي زماني ۾ الائي ڪٽي ۽ ڪنهن کان، ڪهڙي ماحول ۾ بدل سٽون زبان تي تري آيون ۽ جهونگارجيون رهيون! ڪنهن سٽ جو ڪن ڪنهن جو ٻڌو!

پاڻ نہ جاڻون دنيا داري، جنهن کي هوندي تنهنکي هوندي.
ڪاند پچا درويش رکن تا، ڪيئي اچن تا ڪيئي وڃن تا
دنيا جي اي دل بيماري جنهن کي هوندي تنهن کي هوندي.

اهي سٽون پاڻ صدي پوئتي ولي ويون. ابراهيم جي اسٽريٽ، مڪلوڊ روڊ، ڪراچيءَ تي "نئين سنڌ" روزاني اخبار جي آفيس. مشتاق ابڙو ايڊيٽر، رسول بخش پليجو، علي محمد مجروح ۽ بيا سب ايڊيٽر. پوءِ رسول بخش پليجو ايڊيٽر ۽ بيا سب ايڊيٽر. پگهار پوري ساري. گهٽو گذر چانھ تي. بک کي وندرائڻ لاءِ علي محمد مجروح پهريائين ايڊيٽر ۽ سڄي اسٽاف تان چرچا ڪري ٻڌائيندو ۽ پوءِ ڪلام ٻڌائيندو. پنهنجو ۽ ٻين جو ٻہ. جڏهن حالت بنھ خراب هوندي هئي ۽ اڌواس ٻہ ڪو نہ ملندو هو تڏهن سرشار عقيليءَ جو اهو ڪلام ٻڌائيندو هو. خدا ڇاڻي گنجي مجروح جي ان زنده دلي، خلوص، سچائي، سوز ۽ درد جو زماني هينئر ڪهڙو حال ڪيو هوندو. ڪلام روايتي هوس پر اثرائتو ۽ آواز ٻہ سبحان الله. سرشار جو پٽ "ٽي- وي ۾ آهي. منظور سخيراڻي سندس ڪهڙو ڪلام نهايت اثرائتو ڳائيندو آهي. ست ڪم چڏي ٻڌبو آهي. ٻني گل وري ٽڙيا آهن. صفا سڪي سڙي ويا هئا. زندگيءَ ۾ موت سان وڙهڻ جي ڪيتري نہ سگهه آهي. بنا خوشبوءَ واري گل ٻہ هٿي وڌي غنيمت آهن. جڏهن پهرين هڪڙي ٻاري هٽي ويا تڏهن مون چين "هي چا ٿا ڪريو!" آءٌ هريل هوس ابوبڪر زرداريءَ جي گلن تي جن جو هو سينٽرل جيل حيدرآباد جي ڪرانين ۾ رهندڙ سياسي قيدين طرفان باقاعدي نگهبان تسليم ٿيل هو. گلاب جا وڏاوڏا خوشبودار

Gul Hayat Institute

گل، صبح جي پهر ۾ ماڪ جي ڦڙن سان جهنجهيل گلاب جا گل، ابوبڪر کان لڪائي چني، لڪائي ڪمري ۾ ڪٽي وڃڻ ۾ ڪيڏو نہ مزو هوندو هو!

بقول الهڏني شاه شڪر الاهي لڻويءَ جي هاريءَ بڪر جي "سي ڏينهن ب سي هئا!"

اخبار اڇي ويئي آهي. ارجنٽائين ۽ انگريز بهادر جو جهيڙو اڃا ختم نہ ٿيو آهي. نقصان گهٽو ارجنٽائين جو ٿيو آهي. پر صاحب بهادر جي پوزيشن ب اها نہ رهي آهي. جنگي ٻيڙي ۾ ٻين جي رهبري ڪرڻ وارا ٣ خاص جهاز هئا. انهن مان شنيليد ۽ برليئنٽ ويا غرق ٿي. باقي هڪڙو آهي. اخبارن ۾ انگريز سپاهين جي گهر وارين جا اوچنگارون ڏيندڙ فوٽا پيا ڇپجن. انگريز بهادر ڪٽي خونريزي ڪري قبضو ب ڪري وڃي پر هو وري اڇي قبضو ڪري وڃن تہ! ان لاءِ جنگي ٻيڙو جيڪو روز ڪروڙين رپيا خرچ گهرڻي سو گهٽا ڏينهن پهرو ڏيندو؟ مطلب تہ ٻي جنگ عظيم کانپوءِ يوتارن جي پهريون دفعو رنڌڻي ۾ رولو پيو آهي. امريڪا ۽ ٻيا سرمايه دار ملڪ هونئن سدائين ٻين کي ويڙهائي پاڻ باندر وانگر معتبر ٿي پچاڙيءَ جو فيصلو ڪري جهيڙي وارا ٽپڙئي پاڻ ڪٽي ويندا هئا. هاڻ ٽين دنيا ب ڇڻي تہ "انگريز ظلم تا ڪن." تہ روس ۽ چين ب پيا ارجنٽائين سان همدرديون ڪن. بهرحال ڪهڙو ب نبيرو ٿئي، هن کانپوءِ لاطيني امريڪا ۾ طاقت جو توازن اهو نہ رهندو جيڪو اڳ هو. ايندڙ ڏهاين ۾ اها ڏرتي سامراج لاءِ ايئن تپي ٽامٽي ٿي ويندي جيئن ايشيا ۽ افريقا ٿي ويا آهن.

اخبارن ۾ سرڪاري ملن جو عورتن خلاف جهاد زور شور سان جاري آهي. اڄ ب ملن پاران مضمون آيو آهي. ڊالري ملان باقاعدي مهم پيا هلائين. روز ڪنهن مرد يا عورت جي نالي مضمون ڇپائيندا آهن جنهن ۾ ساڳيون ٻي چار ڳالهيون ورجائيندا آهن.

Gul Hayat Institute

٨٢- ٥- ١٨ بجا ب پهر.

هينئر ٽورو سمهي اٿيو آهيان. بدن تي ڦڙڪيون ٿي پيون اٿم. اها مصيبت ٽيو ور سال ۽ پر سال هئي، پر ٽيو ورسال حيدرآباد سينٽر جي اي ڪلاس ۾ عذاب هئي: هن سال ڏسون.

سپرنٽنڈنٽ جي چور چوري ڪري ويا آهن. ٽي وي پئي ڏنائين تہ همراه زيور ۽ ٨ هزار روکڙ ٻهاري ويا. سپاهين جون تہ جامہ چوريون اڳي ٽيون آهن.

نالي ماتر ورزش ڪبي هئي. اها ب ڪجهہ ڏينهن چڏي ڏني اٿم. اڄ منير جي هاءِ ڪورٽ ۾ شنوائي آهي. هتي جي ٻوليءَ ۾ "حوالات" ۽ سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ "ڪچائي" (ڪيس هلندي جيل ۾ رهڻ واري عرصي جي مجرائي) ملي تہ همراه ٻاهر آهي. همراه جو اڌ ساه اندر آهي اڌ ٻاهر. سچو وقت ڪن نياپي ڏانهن آهيس. شاڪر شاه ملازم آيو

آهي. مومن آهي. اکيون ايران ۽ عراق جي سرحد تي هلندڙ جنگ ۾ ڪتل اٿس. ڪلهه ٽيو ڏينهن ڪان خرم شهر جي لڙائيءَ ۾ خوش خبريءَ جو انتظار اٿس. خوب ڪڇهري ٽيندي آهي. عنايت ڏوبي آيو آهي. چي "درخواست لکي ڏي منهنجي دوست کي." "يڪ انگور صد زنبور" وارو ڪم آهي. سيني جون لکڻ جون فرمائشون پوريون ڪجن ته ماٿو چريو ٿي پوي. قاسيءَ جي سزا ملهل قيدين طرفان مجيدقريشي اکثر اپيل لکي ڏيڻ لاءِ چوندو آهي. في الحال اهو ڪم ڪبو آهي. هيا فائيل ڏيندا آهن ته پڙهي ڏي ته اسين چٽنداسين يا نه يا صلاح ڏي. هڪڙو ميجر صاحب سان زال مارڻ جي ڏوهه ۾ آهي. ان جو فائيل سان پڙهڻو پيو. راءِ ڏيڻي پيئي. سندس خيال آهي ته ڪيس ڪجهه سان ڪونهي. سيشن خوامخواه قاسيءَ جي سزا ڏني آهي. مون راءِ ڏني ته هڙو خراب ڪيس ٻيو ورلو هوندو. ڪيس تي سخت محنت ٿيڻ کپي. ڏاڍو حيران ٿيو. ريڊيو جا سيل ڪمزور آهن. پر ٻڌان پيو. مجيدقريشي سيلن ۾ نئون ساه وجهڻ جو نسخو ڪاله ٻڌائي ويو آهي. اصغر چئي ويو آهي ته منهنجي جمع ڪرايل رقم (پي پي سي) مان نوان سيل خريد ڪري هڪدم موڪليان ٿو. وري پيدا ئي ڪونه ٿيو. سامان باهران خريد ڪرڻ تي مقرر ٿيل سپاهي آهي. گهوپيون جام هٿندو آهي. چا ڪجي؟ نجر جي "تاريخ پنجاب" کي آڻي اورنگزيب تائين رسايو اٿم. اڄ معتبر مسلمان تاريخن جي حوالن سان اهو پڙهيم ته شيرشاه سوريءَ جي جنرل هيمت خان نيازيءَ سان شيرشاه جي پٽ اسلام شاه لڙائي ڪئي. مرزا حيدر نيازين کي سمبلا جي لڙائيءَ ۾ شڪست ڏني ۽ نيازين جي لڇن کي قيد ڪري "انهن مان ڪن کي مهينن جا مهينا عام ماٺهن اڳيان اگهاڙو رکي سندن نمائش ڪئي ويندي رهي. ڪن کي مجبور ڪري چڪلي جون رنديون بنايو ويو." اها هئي مسلمان حاڪم طبقي جي ذهنيت جي هڪڙي معمولي جهلڪ. پر حاڪم طبقي جي پٽن ۽ مڱٽهارن ڪان پڇو ته چوندا "اسلامي حڪومت! الله جا پاچا!"

جن تاريخن ۾ اهو واقعو بيان ٿيل آهي سي آهن: طبقات اڪبري، تاريخ نظامي، منتخب التواريخ ۽ تاريخ فرشته، سال هو ۱۵۵۰ عيسوي. سنڌ ۾ ارغونن جو زمانو.

وهنجي آيو آهيان. ڏسان زڪام ٺئي ٿو يا نه. خبرون هلن پيون. ارجنٽائين ۽ برطانيه وڙهه وڙهان پيا ڪن. خير ظاهر آهي وڙهندا ڪونه. پر خنڪي ٻنهي جي اهڙي آهي جو هڪ ٻئي مان هٽ ڪيندائي ڪونه. هوڏانهن خرم شهر جو فيصلو اڃان ڪو نه ٿيو آهي. پارت ۽ چين جون ڳالهيون پيون هلن. افغانستان بابت ڳالهيون ايندڙ مهيني جنيوا ۾ ٿيندیون. اخبارون انتخاب جي جنڊ ٿيون چڙين. سندن لهجي ۾ طنز ۽ تلخي آهي. پارتي ريڊئي مولانا ستارنيازيءَ واري ان ڳاله کي ڪنيو آهي ته جنرل صاحب چونڊون ٿو ڪرائي سگهي ته پاڻ بابت عام راءِ معلوم ڪرڻ لاءِ ريفرينڊم ڪرائي. جنرل صاحب چئي ٿو ته اها ڳاله ئي وساري ڇڏيو. چئي ٿو نئين نظام جو خاڪو پيش ڪندس. ڏسون ته "ٽڪريءَ" کي سور ٽيا، چائي ڪوئي!" واري ڳاله وانگر هن دفعي

ڪهڙي ڪوئي ٽي ڇاپي!

جي ٽي وي جي رسيد ملي ۽ ليسن لهي ته ٽي وي به ملي. گهٽا ڏينهن ٽي ويا آهن.ميو اسپتال ۾ وڃڻو آهي: ٻه مهينا اڳ ڊاڪٽر ڏسي ۽ لکي ويا. اڄا پيون.منظوريون اچن. منظوري جيل ۾ مزيدار شئي آهي. ٽنهن پيري خيرپور ميرس ۾ ڏند ۾ سخت سور پيو هو. گهوڙا گهوڙا ڪيم. هفتي ڪانپوءِ ٻاهران ڏندن جو ڊاڪٽر آيو. لکي ويو ته هنکي اسپتال موڪليو ته ڏند ڪڍوس. جيل وارن منظوريءَ لاءِ لکيو. ڇگو موچارو فائل لهي ويو. پٽي لينڊ آيا ۽ ويا. ڪئين سوال جواب ٿيا. "ڏند کهڙو آهي؟ ڊاڪٽر آهي يا ڪونهي؟ موڪل ٿان ڪڍهن مونڊو؟ سکر موڪليون يا نه؟" جيسين آءٌ سٺڌ ۾ هوس تيسين اڃا لکپڙه هلي پئي! مقصد اڪثر تنگ ڪرڻ هوندو آهي. ڄاڻي ٻجهي به علاج ٻڌڻ رکو لکپڙه جو فائيل لامينڊا رهندا آهن. اڪثر جڏهن ڇهن ٻارهن مهينن ڪانپوءِ منظوريءَ بعد مريض ڊاڪٽر جو منهن ڏسندو آهي تڏهن مريض يا ختم ٿي چڪو هوندو آهي يا بيماري هٿي هڻي پوري ٿي چڪي هوندي آهي. ڊاڪٽر وڏي شڌمداسان ٽپاسي ڪندو ته "هن کي ڪجه به ڪونهي. شڪايت فضول آهي!"

جيل جي ڊاڪٽرن جو هڪڙو تڪيه ڪلام آهي "جيل ۾ قدرتي طرح اعصابي چڪتاڻ ٿئي ٿي." مطلب ته بيماري ڪانهي رکو ٽيڊ جو وڃ آهي.

حيدرآباد سينٽرل جيل ۾ ٽيو سال شاهه محمد شاهه کي هائي بلڊپريشر ٿي پيو. جيل جو ڊاڪٽر مولانا جان محمد عباسيءَ جو ٽئڊو پاءُ نورمحمد عباسي هو. سيني شاهه محمد شاهه کي چيو ته هو ايندي ئي چوندو ته "اهو جيل جو اثر آهي!" يا چوندو ته "مونکي پاڻ اها شڪايت آهي!" ڊاڪٽر صاحب اچي ڏاڍيءَ غور سان تپاس ڪئي. پوءِ تمام همدرديءَ سان چيائين "جيل ۾ ايئن ٿئي ٿو. آخر جيل آهي. مونکي پاڻ ..... بس پوءِ ته تماشو ڏسڻ وٽان هو. مون گهٽو ئي جهليو پر شاهه محمد شاهه هڪڙو اڃي ئي بلڊپريشر جو مريض ٻيو اهو طعنو سو ڪٽان ٿو جهلجي؟ وڏو ڏڇو ٿيڻ پيو. ڊاڪٽر صاحب وڃي رپورٽون ڪيون. رزلٽ اهو ٿ قمرالزمان ڪراچيءَ نرانسفر. شاهه محمد شاهه کنهن ٻئي پاسي.

پنج ٽي ويا آهن. چڪر ڏجي.

ڪلهه همراهه ٻئنڑيءَ سيلن جي عمر وڌائڻ جو نسخو ڏسي ويو. اڄ ان تي عمل ڪري پراڻن سيلن کي نوٻنو ڪري ريڊيو ۾ استعمال ڪرڻ جو تجربو ڪيوسين. امير چالو سيل ڪڍي پراڻا نوٻيا ٽيل سيل وڌا. پر ريڊئي "چون!" به ڪانه ڪئي. لاچار تجربو ڪامياب نه سمجهي ورڻ آهي چالو سيل وڌاسين جن تي هليو پئي. ته انهن تي به نه هلي! تڏهن سمجهيم ته امير سيل بدلائيندي ڪا اهڙي ليڻ ڏڻي آهي جو متيون مڃهي ويون آهي. امير کان پڇيم چي "مون ته ڪجه به ڪو ته ڪيو!" مس مس ريڊيو مونٽي مليو شو به بند ٿي ويو! مٽان جواب اهو ته "مون ٿ ڪجه به ڪونه ڪيس!" هي امير

قدرت طرفان مون لاءِ قيد ۾ ٻيو قيد ٻنائڻ لاءِ موڪليل ٿو ڏسجي. جنسي عذاب آهي. انّي جو گهوٻانو. سوال پڇيس ته ڏوڙي وڃي رنڊڻي ۾ گهڙي، پٽ ڏانهن منهن ڪري، ڪنڌ هيٺ ڪري، پڻ پڻ ڪري چڏيندو. اهو ٽيو سوال جو جواب! سڄو ڏينهن ماٺو ٻيو ڪتي وانگر پونڪي. ڏهن جي ڪن تي جونئن به ڪا نه سرندي. اول ته پڌندوئي ڪو نه جيڏو پڌندو ته هڪڙي ڪن ۾ آيو ته ٻئي مان نڪتو. اهو عذاب مڙهيو به مون پاڻهي ڀاڪ تي آهي.

۱۹ -۵ ۸۲

سوا ڏهه ٽيا آهن. ٽمبردار ريڊيو لهرائڻ ويو آهي. هتي جيل ۾ ريڊيو ٿي وي ناهڻ جو ڪارخانو آهي. ڪنهار خانو به آهي. هتان گهٽا قيدي سٺا هنر پرائي ويندا آهن. خاص ڪري ريڊيو ۽ ٽي وي جو. ڪم ڪين ٻاهر ڪم اينديو آهي. تالين جو ڪم ته رڳو آفيسرن جي گهرن لاءِ مفت جا غاليچا تيار ڪرائڻ لاءِ ٿيندو آهي. ڪنهن قيدي کي ماري ماري خون ڪري چڏيائون. اتفاق سان ڪا دانهن ٿي. اتفاق سان انڪوائري جي ڪاله ٿي ته هي غاليچا هن کي، ۽ هُن کي. ڪم نيڪ ٿي ويو. جيل جو ڪهيل سامان گهٽي ياڳي جيل وارن جي. ڪٽن ڪڙتوتن کي لڪائڻ لاءِ مٽين کي رشوت ڏيڻ لاءِ ڪم ايندو آهي. ماسٽر اچي ڪالهوڪي پاڪستان ٽائيمس ڏيئي ويو آهي. "اچوڪي پڙهٽي هُجي ته پنهنجي گهرائيو" اخبار انگريزي، آچي. هڪڙي سا پهرين مٽي پڙهجي، پوءِ ميجر صاحب پڙهي، پوءِ ٻين کي ملي. سو به جي ڪو هروپرو ڏڏو ڪري ته. هونئن هتي ماٺو سُڪيا آهن، هر ڪو پنهنجي اخبار گهرائي. ڦاسي گهاٽ ۾ به هر چار اخبارون گهرائيندا آهن. ڦاسي گهاٽ ۾ ڳچ جيترا بي ڪلاس وارا آهن. هينئر امير ڪان پڇيم "ٽمبردار ڪٿي آهي؟" چيائين "هتي." چيو مانس "سڏ ڪرينس." چيائين ته "ريڊيو لهرائڻ ويو آهي." "ڇيومانس "تو جو چيو ته هتي آهي." چيائين "اهو ته تو نون لاءِ پڇيو ته ڪٽي آڻين ؟ مون چيو ٿه هتي آهيان" "ٻاهرين دروازي ڪلڻ جي "ڇُون!" "ڇون!" ٿي آهي. ٽمبردار ڪي ته ريڊئي سان گڏ ڪوٺ واپس ڪيو اٽن ته وڃي ايسسٽنٽ (جيلر) جي چٽي ولي آڻ ته پوءِ ناهيون!

ڏرڻين ڪڙي رات هڪ ڀڄي تائين نند ڪانه آئي. انسيدال گوريءَ جو چوٽون حصو ڪائيندو آهيان. اڌ به ڪائي ڪونه سگهيندو آهيان. رات اڌ ڪاڪيم تڏهن به نند ڪانه آئي. اڌ ٻيو ڪاڪيم ته به خير! نيٽ آڏيءَ رات ٻي سڄي ڪاڪيم تڏهن نند آئي. صبح جو وهنجڻو آهيان. ڏسون ته زڪام ٿئي ٿو يا نه. هونئن نڪ ۾ تيل جا ڏڙا وجهڻ شروع ڪيا اٽم ته زڪام گهٽ ٿو ٿئي. حجام سوير وار لاهڻ لاءِ اچي ڪڙڪيو. چيومانس "ٻارهين بجي اچجان". هڪڙو ياءُ ڦاسي گهاٽ ۾ آهي ٻيو جنم ٽيپ ۾ سوٽ ڪي ٿه

جنم ٽيپ. قريشيءَ منٽ ڪئي ته هنن کي سپريم ڪورٽ لاءِ اپيل لکي ڏي. مون ڏهه پندرنهن ڏينهن محنت ڪري چگي اپيل لکي ڏني. هاٿي جيل ۾ ڳالهه هلي وئي آهي ته "ڪولي ٽنّي وئي. قاسيءَ جي سزا ختم ٿي وئي. ۽ هنن جي سزا يا صفا ختم ٿي ويندي يا نالي ماتر ٿي ويندي!" بهرحال هائي ڪورٽ جو فيصلو مون کي بيحد سطحي ۽ غلط لڳو. مون پنهنجي اصولن موجب ان تي ايتري محنت ڪئي آهي جيتري ٽيهه چاليهه هزار ڀي ولي ڪجي. شايد هنن جو ڪجهه پلو ٿي وڃي. مون اڃڻ شر ط اعلان ڪرايو ته مونکي ڪيسن ۽ اپيلن لاءِ ڪير به نه چوي. چو ته قيدي ويچارو بيمار وانگر پائنئي ته من پائيءَ جو نفعو ٿئيم. ڪن کي خواهه مخواهه مڙيئي ڪنهن بيروزگار ڊاڪٽر يا وڪيل کي ڏنڊي سان لڳائڻ جو شوق. پراڻا ڪن وقتن جا قصا ڪولي وهندا. ان ڪري مون وٽ رڳو واقعي ضروري ۽ منهنجي ڪرڻ جا ڪم ايندا آهن. اڪثر قريشي موڪلينڊو آهي. هن وقت هڪ سپريم ڪورٽ لاءِ اپيل ۽ هڪ هائي ڪورٽ لاءِ اپيل تياريءَ هيٺ آهن. ڪتاب ڪونهي. ماڻهو پاڻ روبرو ڪونهي جو پاڻ پنهنجي نموني ڪيس هلائي. مڙيئي آهن اونداهيءَ ۾ چاڙپ هٽڻا. تن ۾ وس وڌو ٿو ڪجي. پڙهڻ لاءِ ڪتاب ڪجهه ڇڱا پيا آهن. ڪينترن ڏينهن ڪان پنهنجي پئسن تي اهن ۽ مسلم اخبارون گهرائڻ لاءِ جدوجهد پيو ڪريان. (جيل ۾ سئي ڏاڪي لاءِ به اهڙي جدوجهد ڪبي آهي جڏ امريڪا روس سان جنگ لاءِ تياري پيو ڪري.) پر سهي جون ٽنڪڙن ٽن مان چار نه ٽيون ٽين. هتي هڪڙي سهولت آهي. جيل جي گيٽ وٽ هڪڙو دوڪان آهي. قيدي اتي پنهنجا پئسا جمع ڪرائي ڇڏيندا آهن ۽ پوءِ اتان آهستي آهستي سامان گهرائيندا رهندا آهن. هتي اڪثر ماڻهن وٽ پنهنجو ٽورو ٽورو ڪاڏي پيتي جو سامان آهي ۽ اڪثر پنهنجو پاڻ رڌيندا آهن. رڳو لنگر تي نه ٿا پاڙين. دوڪان وارو به گهوبيون گهٽ ٿو هٽي. ان ڪري دانهن ڪا نه ٿوڪرائي. ان ڪري سيني جو ڪم آرام سان پيو هلي. ظاهري طرح هر ڳالهه جي بندش آهي. بلڪ رپورٽ ڏيندي آهي ته بدل چور کي ٽڪا ضرور لڳندا. سنڌ جي جيلن ۾ جو قيدين کي دوون وانگر علي الحساب ڪنّي سگهبو آهي. تيئن هتي گهٽ آهي. هتي سپرنٽنڈنٽ نالي ماتر ڪيس هلائي مقرر ٽڪا لکندو اهي لڳندا. هوئن به ٿئي ٿو پر گهٽ. قيدين کان رشوت جو هتي يعني هن جيل ۾ هن سپرنٽنڈنٽ جي دور ۾ چالو گهٽ آهي. اقربا پروري ۽ ٽولي بازي به گهٽ آهي. ان ڪري سپرنٽنڈنٽ جو رڳو ڏهڪاءُ نه پر وقار به آهي. معافيءَ واري ڏينهن جائوئي ڪونهي. (البت مائي ڪرڙي تي بدڃبس. ان جي اڃيان نه تي هليس) پر سيئي ڪي خبر آهي ته سختيتي پيدا گيريءَ لاءِ ٿو ڪري. باقي پيو مٿيون حساب ته خير هلڻو آهي. لکن جو عالي شان بنگلو نهي پيو.

اڄ الائي چو بک لڳي آهي. چکر ڏئي آيو آهيان. ماني کاڌي اٿم. ڇانهن پيئڻ ۽ رات انسپيڪٽر گورين کائڻ ڪري ماني نيڪ کا نه کاڌيم. قاسي گهاٽ جو نمبردار رمضان آيو آهي. هڪ رسالو ڏئي ويو ڪٽي ويو آهي. اهو به پڇڻ آيو آهي ته مون قاسي گهاٽ ۾

پيل انجنيئر خالد جاويد جي هائي ڪورٽ ۾ موت جي سزا خلاف اپيل جو فائيل پڙهي ڪا راءِ قائم ڪئي آهي يا نہ. امير چئي ٿو تہ "بدڙ وڏا بٽيا هي. بارش هوسي. پاڻي رکيا اي ڪُروڙي (گرڙي) ڪرلئو." ڪروڙي ڪريَ آيو آهيان. لوٽ ۽ لسٽرين پيل پاڻيءَ سان. سال ڏيڍ کان ڪندو اچان. گوڙ پئي ٿئي. امير وارا بدڙ (بادل) بہ آهن. جهڙالو ڏينهن آهي. چوٽين پنجين ڏينهن جهڙ ٿيندو آهي ۽ ٻن ٽن ڏينهن تائين هلندو آهي. ڪيس پڙهان نہ تہ ڏٺيءَ جي بيچيني ۽ پڇ پڇ مون کي. چين ڪرڻ ڪا نہ ڏيندي. ريڊيو نهي آيو آهي. امير واري ڳالهہ سچي ٿئي. ٻاهر بدڙ ٻاهہ ٻاريو بيٺا آهن. اها بارش رکي رکي ڏينهن جا ڏينهن هلندي. گوڙ جو لڪاءَ آهي.

ٻاهہ ٻاڙ واري ڳالهہ نياز همايونيءَ جون سٽون ياد ڏياريون آهن:

جهوري ويون جهڙاليون، الا،
شل کا ٻاهہ لڳي برساتين کي!
ماڻهو مرکن مينديءَ گل جان
مکڙا تن جا کيسوءَ قل جان
پنهنجون اکڙيون آليون، الا،
شل کا ٻاهہ لڳي برساتين کي!

رات جا ڏهہ ٽيا آهن. وهنجي، ڀائرن هٽي اچي ويٺو آهيان. ڏسان تہ زڪام ٿئي ٿو يا نہ ۽ ننڊ اچي ٿي يا نہ.. اردو سروس لڳل. فرمائش هلي پئي. سويل حيدرآباد تان فرمائش هٽ چڙهي. عابده منصور جو ڪلام پئي ڳايو. پٺتو ڏن ۾. سنئين سادي ڏن هئي. عام طرح عابده سادين گهٽ ڏٺون ڳائيندي آهي. بهرحال گهٽي زماني کان پوءِ عابده جو نئون ڪلام ٻڌم. خوشي ٿي.

زندگيءَ ۾ صحيح چوندا بہ ڪاميابيءَ يا ناڪاميءَ ۾ وڏو پارٽ ادا ڪري ٿي. ڪنهن ماڻهوءَ ۾ کهڙو گڻ آهي؟ ان جي استعمال جو صحيح طريقو جاڻڻ ۽ حالتون کهڙيون آهن اها چوندا ڪرڻ تمام وڏي ڳالهہ آهي. بهترين لياقت غلط هٿ ۾ استعمال ڪرڻ سان سڄي لياقت زيان بلڪ خواري ٿي سگهي ٿي. مثلا ريڊيو وارا اڇلهہ سهڻي نموني ڳايل زرينہ جو مشهور لوڪ گيت "مور تو ٽلي" کي روبينہ کان رڪارڊ ڪرائي روز اهو پيا نشر ڪن. حالانڪ هن جا سٽا ڪلام ٻيا آهن. نورجهان کان سندي ڪلام ڳارايائون "اي هوا آڻون چو نہ نچان!" ڪيترا فلمي سندي ڪلام غير سندي ماڻهن جا لکيل آهن جنجي ٻولي بہ غلط آهي. مطلب تہ هڪڙو بيهودو مذاق آهي سندي فلم جي نالي ۾. واهيات کهاڻيون ۽ واهيات گاڻا ڏئي پاڻ بہ پيا فاقا ڪن ۽ سندي فلمن کي بہ پيا خوار ڪن.

Gul Hayat Institute

فلمن جي ڳالهه ٻڌائي آهي ته منهنجي خيال ۾ فلمي کهاڻيون مختصر کهاڻي لکندڙن کان لکائڻ ۾ آهي. هنن جو دماغ نندڙا جزا ڳولينڊڙ محدود سچائيءَ تي سوچيندڙ ۽ "جونئن مان پتا کڏندڙ" ٿئي ٿو جيڪو فلم لاءِ بيڪار آهي. فلمي کهاڻي اهڙن کان لکائجي جيڪي ناول نويس ۽ داستان گوئن وانگر گهڻن ڪردارن وڏن واقعن ۽ وڏن پيچيدن پلاٽن کي سپ طرفي نموني وڏي پيماني تي سوچي ۽ نپائي سگهن. ٻيو ته گانا لکندڙ ماڻهو هڪڙو ته سڪٽو تڪبند نه هجي ٻيو ته شوخ، چست، آساني ۽ سان سمجهه ۾ ايندڙ ۽ جلد اثر ڪندڙ ڪلام ٻڌي ڄاڻي. سنڌي فلمن جا گانا اهڙن شاعرن کان لکايا وڃن جيڪي انهي ڏانو جا هجن.

مثلاً امداد، استاد، مجروح، سائل، تاجل ۽ بيا. خاص ڪري استاد بخاريءَ کي موقعو ملي ته هو سنڌي فلمن ۾ ساحرلڌيانويءَ جون سڪون لاهي سگهي ٿو. ريڊيو ٽي وي جي ٻه درجن کن بهترين گائڻ مان چونڊي انهن کان گارائجي ۽ کهاڻي ٻه ڪنهن سٺي ناول نويس کان مثلاً سراج کان لکائجي ته کوٻه سبب ناهي ته سنڌي فلمون سنڌي فنڪارن جي زور تي خوب ڪامياب نه ٿين ۽ خوب پئسا نه ڪمائين ۽ سنڌي فلم انڊسٽري ٻه هڪ ڪامياب صنعت نه بڻجي وڃي. واهيات کهاڻي، واهيات گانا، واهيات ڊُنون، جاهل ڊائريڪٽر ۽ تنهن کان چٽ پروڊيوسر. "اڳهاڙا هليا آهن بکين ونٽ ته هلو عيد ڪنداسين." پوءِ ڪاوڙ سنڌي ماڻهن تي ته سنڌي فلمون ڪامياب ڪا ڪن.

ياد پيم ته پٽ شاهه واري ڳائڻي خورشيد بيگم جو آواز هڪ حد اندر ڪمال جو آهي. ان جو فائدو ڪونه ورتو ويو آهي. مردن ۾ ٻه ڪي واقعي طبيعت تاخوش ڪري ڇڏين. اهڙن رڪارڊ ٿيل سنڌي ڪلامن جو تعداد ڪافي ڏڏ ٿي ويو آهي جيڪي روح کي راحت ڏين تا. رڳو منهنجي پسند جا ڪلام ئي سؤ کان چڙهي ويندا. ترهالعين حيدر جو ناول "آخرشب ڪي همسفر" جو ڇهريون باب پڙهيو اٿم. هاڻ ٻيو ٿو پڙهڻ شروع ڪريان. عام طرح سنڌي فلمن کان سنڌي ريڊيو ۽ ٽي وي تي رڪارڊ ٿيل گانا تمام گهٽا اثرائتا ٿين تا. فلمي گائن جي گهٽائي نسورو گند هوندو آهي. پر ڇهرين اها ڳاله نوٽ ڪريان ته هندستان ۾ فلمي کهاڻيون لکڻ جي هڪڙي فرم آهي. "سليم جاويد" جيڪا هڪڙي فلمي کهاڻيءَ جا گهڻ ۾ گهٽ ٻه لک روپيا وٺندي آهي! تنهن ڏينهن اميتاب بچن به پنهنجي اِنٽرويو ۾ انهيءَ کهاڻيڪار فرم جي کهاڻين جي ساراه جا ڏڪ پريا هئا.

۲۰ -۵ -۸۲

ٻدڙ! فريده خانم لاهور تان پيئي ڳائي. پر ڏن اڪثر ساڃي اٽس. ڪلام خاص ڪونهي. هوٽئن مونکي سندس آواز وٺندو آهي. رات وري ڇهرين ڇهرو منير جو هو.

Gul Hayat Institute

اميراشارا پئي ڏنس.پڇيو ماڻس "ڇا ڳاله آهي؟" ڇيائين تہ "لهندي پير هن مين ڪا (ڪهيا) پير لهندي نہ ڪر." ٻڌهي ڪان پڇيم "جنهن پاسي سج اپرندو آهي ان کي ڇا چئو؟" منير جيڪو سيالڪوٽ پاسي جو آهي تنهن ڏيو "چڙهدا" امير جيڪو چناب جي ڪچي جو آهي تنهن چيو "اپرندا". اتر ڏانهن اشارو ڪري پڇيم "ان کي ڇا چئو؟" منير چيو "پهاڙ" امير چيو "پربت" دل ۾ چيم "انسان جي ڳوٺ پاسي ڪيترا ماٹهو اتر کي جبل ۽ ڏکڻ کي سنڊ سڏين. مون وري پڇيو "ڏکڻ کي؟" منير چيو "ڏکڻ" ۽ امير چيو "ڏکڻ" باقي الهندي کي ٻنهي لهندو سڏيو. جيئن استانجي ڪلاسيڪي سندي شاعريءَ جو لهجو ڏکڻ سنڌ جو يعني لاڙي آهي تيئن پنجاب جي ڪلاسيڪي شاعريءَ جو لهجو وري لهندي (الهندي پنجاب) وارو آهي. پنجاب جا لوڪ داستان هيررانجهو سهڻي ميهار سهتي مراد، مرزا صاحبان بہ لهندي جي علائقي جا داستان آهن ۽ سندن ٻولي اها آهي جنهنکي سرائيڪي سڏجي ٿو. بابا فريد، شاه حسين، بلي شاه ۽ سلطان باهو جي ڪلام جو لهجو بہ لهندي وارو آهي. بهرحال هاڻ سرائيڪي ۽ پنجابي هڪ ٻئي تي ڏاڪٽيو بيٹيون آهن. ڪي پوڻهاري بہ چون ۽ لکن ٿا تہ سندن ٻولي هڪ مستقل ٻولي آهي. ڏوگري بہ جدا ٻولي ليکجي ٿي ۽ ان ۾ جدا پروگرام ايندا آهن. پنجابي دانشور ڏوگريءَ کي بہ سرائيڪي ۽ پوڻهاريءَ وانگر پنجابيءَ جوئي هڪڙو روپ ڏهرائين ٿا. سرائيڪيءَ جي جدا مستقل ٻولي هجڻ واري ڳاله تہ خير هاڻ ڇڪڻ ڇڙهي ويئي آهي. مزو اهو آهي تہ سرائيڪيءَ جي حامين کي سرڪاري "قومي" ٻوليءَ جا علمبردار بہ پٽ ٻپري ڪائنس سرڪاري ٻوليءَ جا ڇڪ ڳارائين ٿا. هوڏانهن پنجابي اديبن کي سرائيڪين خلاف بہ ڀڙڪائين ٿا. "چور کي چئجي تہ چوري ڪر ۽ ڏٽيءَ کي چئجي تہ گهر سنڀال."

سياسي، انتظامي ۽ اقتصادي حالتن بہ سرائيڪي ڳالهائيندڙن کي پنهنجي ٻوليءَ لاءِ ۽ ان جي وسيلي پنهنجي الڳ شخصيت تسليم ڪرائڻ لاءِ ويڙهہ ڪرڻ تي مجبور ڪيو آهي. ان پيچيدي مسئلي کي چڱيءَ طرح سمجهڻ ۽ تسليم ڪرڻ ۾ ان کي سرائيڪي عوام جي حق رسي، سچي پنجاب صوبي جي پوريهيت عوام جي اتحاد ۽ سچي ملڪ جي پوريهيت عوام جي فائدي ۾ حل ڪرڻ جي ضرورت آهي. قوميت لاءِ ٻولي اهم عنصر آهي. پر رڳو مادري ٻوليءَ جو فرق ڪنهن قوم جي اتحاد کي ختم ٿو ڪري. مادري ٻوليءَ جي فرق هوندي بہ قوميتون ٺهيلون آهن ۽ قائم رهيون آهن. شرط اهو آهي تہ سياسي ڪڏيل قوميت مان فائدو پهچي. "ڪنيو ڪائي فقير لنيون جهلي پولڙو" وارو ڪم نہ ٿئي.

۱۲ ٻجا ڏينهن. مانيءَ ڪاڏي اتم. جالندر اسٽيشن. "ر" (رمضان مقدم. ڪيس مون سان ملڻ ڪان منع هئي متان ڪريءَ تہ پوءِ) هاڻ ڪوڙ جي اپيل بابت راءِ پڇڻ آيو. سڀاڻي لاءِ چيو ماٹس. ڪلهه کان ولي ڇڇ وقت ان فائيل کي پڙهيو ۽ مٹس. ڪم کيڏ اتم.

Gul Hayat Institute

One foot up and one foot down,
That is the way to london town,
To see the king in his golden crown.

ون فٽ اپ اٿنڊ ون فٽ ڊائون،
ديٽ از دي وي ٽو لنڊن ٽائون،
ٽو سي دي ڪنگ ان هز گولڊن ڪرائون!

نندپڻ ۾ الائي ڪهڙي زماني ۾ اسڪول ۾ ياد ڪيل آهي انگريزي بيت جون سٽون اڄ چڪر ڏيندي اوچتو ياد آيم.

(هڪ پير مٿي، ٻيو هيٺ،
لنڊن شهر جو رستو اهو پيو وڃي!
بادشاهه کي سندس سونهري تاج سان ڏسڻ لاءِ،
وڃڻو اٿو ته اهو رستو ونڊي وڃو)

سلطان باهوؒ چيو آهي:

دل دريا سمندرون ڈونگهي
ڪون دلان ديان جاني؟

(دل جا درياه سمنڊن کان به اونهان ٿيندا آهن
دلين ۾ پيل ڳالهين کي ڪير ٿو ڄاڻي؟)

تحت الشعور جي سمنڊ جي تري ۾ الائي ڪهڙن زمانن جون الائي ڪهڙيون ڪهڙيون ڳالهيون، يادون، امنگون ۽ خواهشون پيون آهن جن مان کي ڪڍهن اوچتو بي اختيار ٻڙڪو ڏيو باهر نڪريو اچن. کي ته شايد ماڻهو پاڻ سان قبر ۾ کڻي وڃن ۽ پاڻ سان به انهن جي وجود جي سچي نه ڪن. عام ماڻهو پاڻ سان سچي ڪڍهن ٿو ڪري سگهي؟ ماڻهوءَ جي اندر ۾ جيڪي خيال، اڌما، خوف ۽ انديشا لکل آهن سي جي سڀ ڪيڏي ڪٽي شعور جي ٽلهي تي رکي ته جيڪر انهن سيني کي ڏسي چريو ڪوٺ ٿي پوي! انهن ابتڙن جي پاڻ ۾ ٽڪراءَ مان جيڪي ڏماڪا ٿيندا تن کان پوءَ ڪنهنجي شخصيت سلامت بچندي؟ منهنجي پراڻي ڊائريءَ ۾ جان گارڊنر جي هيءَ چوٽي نوٽ ٿيل آهي:

"دانائيءَ جي شروعات پاڻ سڃاڻڻ کان ٿيندي آهي. گهٽن ماڻهن لاءِ دانا ٿيڻ جو سوال پيدا ئي نٿو ٿئي. چو ته ماڻهو جيئن جيئن وڏو ٿيندو وڃي تيئن تيئن هو پاڻ کي فريب ڏيڻ ۽ پنهلائڻ جي فن ۾ پڙ ٿيندو وڃي ٿو. اڌ عمر تائين رسي اسان مان گهٽا

ماڻهو پنهنجو پاڻ کان پڳل ڪامياب، مغرور ۽ روپوش ٿي وڃن ٿا."

ماڻهوءَ کي جسماني ۽ سماجي مجبورين، عادتن، اڻ ڄاڻائين ۽ بزدلين جي هڪڙي چاپي پرجيو وڃي ۽ پوءِ هو چاکيءَ جي اٽ وانگر پيو وهي، پيو وهي، پيو وهي، تان جو هڪڙي ڏينهن نيٽ چاپي ڪٽيو وڃي ۽ هو پٽ تي ٿڪو اڇيو ڪري.

ان وچ ۾ هو پنهنجي پر ۾ وڏا ٽپ ۽ چال ٿو ڏي، وڏا ڪم ٿو ڪري، وڏا چٽ پٽن سان هٽي ٿو. پر ڪنهن نہ ڪنهن ڏينهن آخر ڪيس ٿورو شڪ پئجيو وڃي ٿو تہ زماني جو ميلو گهمندي ڪيز سندس ڪيسو تہ ڪو نہ ڪٽي ويو آهي! ڳچيءَ ۾ هار پيا آهن، هٿن ۾ زانديڪا آهن، چپن تي ميلي جي مرڪ آهي پر دل جو ڪيسو ڪٽيل آهي!

ميلي ۾ تون تنها-تنها، ڪنهن کي ڳولين ٿو.
اک ۾ ڳوڙها، هٿ ۾ گجرا، ڪنهن کي ڳولين ٿو!
(ايار)

اهي تہ اُهي جيڪي ويل شيءَ جو وجائجڻ قبول ڪري ان کي وري هٽ ڪرڻ لاءِ ڳولا ڪرڻ جي "فضول" جرئت ۽ جاکوڙ ڪن ٿا. گهٽ، "قابل" ۽ "ڪامياب" زماني ساز تہ مڃين ئي ٿا تہ ڪي هو جو ويو. هو چون ٿا "سڀ ٺيڪ ٺاڪ آهي. اسان تہ پاڻ هي هٽ ڪيو ۽ هي لڏو!" پچاڙيءَ جو هو شاهوڪاريءَ پاڻ کي مجايو وڃن "واقعي سڀ ٺيڪ آهي. ڪجه بہ ڪونہ ويو." ۽ پوءِ هو ماڻهپي جا موتي زماني جي بازار ۾ وڃايو، ڦرجيو، ڪنگال ٿيو، سواءِ سچين مرڪن جي، سواءِ سچن لڙڪن جي، سواءِ طاقتور پيارن جي، نفرتن ۽ پڇتاوَن جي، گهاٽي ۾ ڊوڙندا، پاڻ کي "ڪامياب" ظاهر ڪندا، سهڪندا سهڪندا ختم ٿيو وڃن ۽ پنيان پاڻ جهڙا ڇٽيو انهن جي اکين تي ڪوپا چاڙهيو، ناهي ٻڌيو انهن کي ساڻئي يا نئين گهاٽي ۾ روان ڪريو وڃن، ۽ گهاٽو هلندو رهي ٿو- ٿورو طبقن جي چاکيءَ جي ڪامياب الن هٿان هلندڙ ظالم ۽ واهيات سماج جو گهاٽو.

دنيا ۾ ڪهڙيون بہ تبديليون اچن، چٽ پٽن سان لڳن، نيون هوائون لڳن، نيون مندون اچن، وسون ٽين، ڪيڇ پڇي پون پر زماني ساز اُڻن لاءِ اهي ڪوپا، اهو پيڇرو اهو گهاٽو! "ڇي پري ٿيو! اسين ڪامياب آهيون. اسين ئي ڪامياب آهيون."

ڏُرپان ئي ڏار جي وڌي وڻ جدا ڪيا
تن سُڪن ڪهڙي سار، تہ ڪِئي اُنا مينهن ملير تي؟
(شاه)

Gul Hayat Institute

سمهڻ جي ڪوشش ڪيم پر نند نہ آئي. پاڻ ڇڳوڙات جو آرائين سبب هوئين بہ نند دير سان ٿي آچي. ڏينهن جو سمهو تہ رات جو ايڏا بہ دير سان نند ايندي. "آخر شب ڪي همسفر" پڙهيم. ايڏا تہ نيڪ پيئو هلي. اڳتي ڏسون تہ ڪيڏانهن ٿي منهن متو ڪريس. ڪنهن سولي ڪندي جي اميد تہ هن طبقي جي ماڻهن مان گهٽ زکبي پر ورڻي بہ متان پلجي پئي.

ايران، عراق ۽ برطانيہ، ۽ ارجنٽائين ايڏا هڪيئي ڪي نڙا ڏيو بيٺا آهن. اڪانامسٽ ڪي عراق جو ڏاڏو فڪر آهي. چئي ٿي تہ "من ان جي ڪري مصر عربن ۾ وري مقبول ٿئي." چئي ٿي تہ "مصر ڏهڪي ڏني آهي تہ ايران گهٽي گهٽيءَ ڪئي تہ اسين خاموش نہ وهنداسون." هوڏانهن سعودي عرب ۽ پيو سڄو اسلامي عرف آمريڪي سامراج جو چاڙتو ٽولو سعودي عرب جي اڳواڻي هيٺ مصر کي واپس عرب برادري ۾ شامل ڪري پنهنجو ڊالر پرست ڏڙو مضبوط ٿو ڪرڻ گهري ۽ امريڪي، اسرائيلي، رجعت پرست جاگيردار نام نهاد اسلامي ٽولي جي عوام دشمن سامراج پرست سياست کي عرب جي سامراج دشمن جمهوريت پسند عوام تي مسلط ٿو ڪرڻ گهري. پر ايران ۽ سامراج دشمن عرب عوام ۽ حڪومتون ان ٽمورتي جي منافق ۽ مڪار سياست کي مڪمل طور ڪامياب ٿيڻ نٿا ڏين.

جنگ اڃ اڪانامسٽ سان گڏ هندستاني انگريزي اخبارن جا انگريزي مضمون بہ نقل ڪري ڏنا آهن. هڪڙو هندستاني سنارڪار ايس. اين. چوپڙا پنهنجي مضمون ۾ لکي ٿو تہ "پاڪستان پائني تو تہ جنگ نہ ڪرڻ جو معاهدو ڪري مُفت ۾ سيڪجھ حاصل ڪريان ۽ اڳلي در کي سڪيٽين ڀالهين تي تڪايان." اهو بہ لکيٽو اٿس تہ ايران پاڪستان کي منجهائي وڌو آهي. هن موجوده حڪومت کي "پنهنجي زندگي" جي نماشام تي پهتل، سخت دباءُ هيٺ آيل، مطلق العنان حڪومت ڪوٺيو آهي ۽ ڏانهس ڪجھ نفسياتي ترمي ڏيکارڻ جي سفارش ڪئي آهي. ڀاڄائي ڪري لال حسين ٽائيمس آف انڊيا ۾ لکيو آهي تہ "هندستان هاڻ هڪڙي علائقي جي سرڪراه طاقت آهي. ان کي نہ روس اڳيان ٽلو ڇپو ڪرڻ گهرجي نہ امريڪا اڳيان ڪيس بنهي جي ايڏي پرواه ڪانهي جو هروپرو بنهي سان پنهنجي هڪجهڙي وفاداري ثابت ڪندو وتي. ڪيس گهرجي تہ منجهائن جيڪو هندستان کي گهٽو گهري ان جو اوترو خيال رکي. جيڪو پاڻ کي چڪي ٿي رکي اهو پُل پنهنجي گهر خوش ڪجي." هن لکيو آهي تہ "١٩٧١ع ۾ پاڪستان بہ ٽڪر ٽيو ۽ هندستان ۾ اناج جي ڪوٽ ختم ٿي. ان جي ڪوٽ ۽ پاڪستان ٻئي هندستان لاءِ موتمار مصيبتون هيون جنهن ڪيس روس ۽ امريڪا جو محتاج بنائي رکيو هو. هاڻ هندستان پنهنجي پيرن تي آهي، وڏي طاقت آهي ۽ ڪيس ان حساب سان دنيا ۾ هلڻ گهرجي. سندس گفتگو صاف هجي ۽ گهٽي مٽ مٽ ڪرڻ جي پاليسي ترڪ ڪرڻ گهرجيس." مطلب تہ هزار هوليون ئي اور پيا ڪن!

Gul Hayat Institute

هيڏانهن اڄ اخبارن ۾ آيو آهي ته غيرجماعتي چوندون ٿيندڙيون. مارشل‌لا رهندو. صدر محترم سڀ بدستور صدر رهندو. سبحان الله! فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ. (اڄا پلا پنهنجي رب جي ڪهڙين ڪهڙين نعمتن کان انڪاري رهندا ايندا؟) مطلب ته "يا سچ ڪٿي يا ڄڻ ڪٿي." وچ واري ڳاله ٽيٽي ڪانهي. يارن جو ڏوهه ڪونهي. پريان سڀ کي پڇ واري آهن ياڻ؟ هي مال خزانا هٿيار پنهوار ان لاءِ ته ڪونه ڏنا اٿن ته اوهانکي جڏهن وٽي تڏهن مال پاڻگين جي حوالي ڪري گندي ڪلهي تي رکي ٽيو راهي! ويچارو ويٺنام وارو ٽيو، ڪمبوڊيا وارو لان نول، ايران وارو شاهه ۽ ٻيا سڀ ته آخر هئا. ٻنهه مٽان وري وين تڏهن سڀ پڇاڙيءَ تائين سڀ ٻي ٻولي ڪا نه ڪيائون. سامراج جي سونپيل ڊيوٽيءَ تي پورا رهيا. تان جو جڏهن آخر مٽان موڪل ملين تڏهن عزت آبروءَ سان موڪلائي چوڪلائي وڃي آمريڪا ۾ پنهنجن نون ڪکن پيڙا ٽيا. حياتي قدرت جي وس آهي. شاهه ويچارو موڪلائي ويو. باقي ٽيو ۽ لان نول اڄ سڀ وڏي عزت سان آمريڪا ۾ دلال بنيا وينا الوليون ڪن. ڪمائي وڃي وينا آهن، ايئن سڪاڪونه ويا آهن. سيڪو ڪم جو مٽ آهي،.چم جو مٽ ڪوبه ڪونهي. ملڪن جا ڪم آهن. ڪڏهن رهن تا ڪڏهن ٽٻا رهن. بندي جي وس ڪونهي. سڀ قدرت جي وس آهي. سو ملڪ خدا ڪندو ته رهندو. پر جي هيڏانهن يا هوڏانهن ٽيو ته سڀ پاڻ وارا انشاالله جيڪي وڃن ڪري وينا آهن سي پڇاڙي تائين پاڻيندا ۽ پويون پير ڪونه ڏيندا! جيسين ملڪ ۾ ڪو ساه هوندو تيسين منجهانئس هٽ انشاالله ڪونه ڪيندا. باقي ڪم آهن قادر تي. لٽي پٽي ٽيو ۽ لان نول وارو گس ته اڳيئي ڏنل آهي.

امير آيو آهي ته موڪل ڏينم ته جيل جي اسپتال وڃان. اڳي ڪوڙ ڪري پڇي ويندو هو ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ ٻاهر وڃي پيو ڪڇهريون ڪندو هو. سو مون روڪيو اٽمانس. هينئر سڀ نمبردار ڪي چيو اٿم ته ڪمپائونڊر کي وڃي اڇ. جي بيمار آهي ته علاج ٽئيس. جي ٻهانو ڪيو اٿس ته موسو پڇيس. پيو وس نه ٿو هلي ته جنهن جهل ڏنو آهي تنهن مان ته هٽ آڻون سڀ نه ڪيان! سرڪار نامدار جي ڪاوڙ مون تي، منهنجي امير تي، امير جي ٻليءَ تي ۽ ٻليءَ جي ٽائيگر تي! جنهنجي جيتري پڇ هجي! مڙيئي ڪم ته هلائڻو آهي نه! ڪنهن نه ڪنهن مان ته ڪاوڙ ڪڍڻي آهي نه.پرينهن ميو اسپتال وڃڻو آهي. ڏسون چا ٿو ٽئي؟ ريڊيو تان هندستان جي چوندن جا نتيجا پيا هلن. اجهو تالو لڳو آهئ، شين جي ڳولها. وقت تي جيڪا شيءَ ڳول سان ليي. هونئن شيون لتن ۾ پيون لڳنديون، ڪم وقت ڪونه هونديون. پرينهن ٽن سالن کانپوءِ لاهور شهرجون ڏينهن ڏڻي سڙڪون ڏسبيون. جيل ۾ انهن عورتن جي جذبن جو احساس ٽئي ٿو جيڪي يا عمر چٽن پٽين ۾ جيئري دفن آهن. ڪماڪميءَ حيدرآباد اسٽيشن لاءِ گهٽيئي مٽا ڏنا اٿم، پر ملي ئي نه ٽي. ملندي ان مهل جڏهن اسپورٽس ميگزين هلندي هوندي يا ڪو الله جو پيارو هن دنيا جي فاني هجڻ جو سبق ڏاڍي مخرج سان ڏيئي رهيو هوندو. اردو سروس.

رمضان جي ڏيونڙي لڳي آهي. نماز پڙهڻ ويو آهي. زال ماري آيو آهي. مومن آهي. ٻہ ٽي درجا اردو پڙهيل آهي. پنجابي هاري ماڻهو آهي. هڪڙي ڏينهن مون کان نهايت معصوميت سان پڇيائين "سائين! ٻيون ڳالهيون ڇهيو، پر هونئن جيڪي دنيا ۾ ٿئي پيو سو سڀ رب جي حڪم سان ٿئي ٿو يا ماڻهوءَ جي پنهنجي وس ۾ ڪجھ آهي؟" هاڻ تہ ان قسم جا سوالي سونڊا وهايو ڪڍي تہ "پوءِ جناب توهان جو چا خيال آهي؟" "پلا مذهب جون ڳالهيون صحيح آهن يا نہ؟" "پلا فلاڻي ڳالھ؟" "پلا فلاڻي ڳالھ!" هڪڙي ڏينهن مون آخر چيس، "رمضان ڳالھ ٻڌا نہ تون عالم آهين نہ آڻون، نہ توکي غيب جي خبر نہ مونکي. گنگهار بندا آهيون. گناهن ۾ گتا پيا آهيون. اهڙا سوال پڇي هريرو پاڻ کي ۽ مونکي وڌيڪ گنگهار نہ ڪر. الائي بي عقلءَ وڃان ڪنهن ڏهڻ ۾ قاسي پئون پوءِ هتان بہ وڃون هتان بہ وڃون. هونئن جي عقل موجب پڇين ٿو تہ برابر فلاڻي ڳالھ جا تو پڇي آهي سا عقل ۽ موجوده علم موجب ٽيڙ ساروئي ڪانهي. فلاڻي ڳالھ سائنس موجب بلڪل غلط بلڪ ٻاراڻي ۽ ڪل جهڙي سمجهي وڃي ٿي، ان جا ڪي دليل هي تا ڏين. پر پنهنجو ڪم آهي عتيدي سان. عتيدو ۽ عقل هڪٻئي جا ويري آهن. عقل تي هلنداسين تہ ڪم ئي لهي ويندا. وڏن جي نقش قدم تي هلندي اکيون پوري جيڪي ميڙو آهي سو مجون ٿا. وڌيڪ پاڻ چاڻي، سنڊس ڪم. پر هو ٿو مڃي! جڏهن اڇي تڏهن ڏڏا ڪٽيو بيٺو آهي. خدا ساڃاھ ڏيندس. عقل ۽ سائنس جي مقابلي ۾ جيڪي آيتون ۽ حديثون سڳوريون ياد ايندیون آهن اهي بہ بيان ڪجيون آهن. باقي ٻيو ماڻهو چا ٿو ڪري سگهي؟ نماز پڙهڻ ويو آهي، اجهو ٿو اڇي. اڇي ڪنگھ ڪار ڪري شروع ٿيندو "اڇا، جناب، مين ني عرض ڪيا تا....!"

ڏهليءَ تان مرزا صاحبان پيو ڳائجي. هي جرئت، متابلي ۽ سرمستيءَ جو سُر آهي. مرزا چوي ٿو "ميري بکي (گهوڙيءَ جو نالو) تون ڏرن فرشتي، تي ميڙون ڏري خدا." ("منهنجي گهوڙيءَ کان فرشتا ڊڄن تا ۽ مون کان خود خدا ڊڄي ٿو!") نعوذ باللّٰه من شرذالک.

۸۲- ۵- ۲۱ صبح جا ۲۰- ۷

ارجنٽائين بابت خبرون ٻڌڻ لاءِ بي بي سي رکي اٿم. آواز ٺٽو اڇي. بن ٽن منٽن ۾ اردو خبرون ايندیون. ڪيرالا ۾ ڪانگريس وارن جي گڏيل محاذ ڪٽيو آهي. هماچل پرديش ۾ ڪانگريس شايد هاراڻي پئي جنتا هٿان. اولهه بنگال جي پوزيشن ايا ظاهر ڪانهي. بهرحال ايا ڳالھ گهڻي صاف ڪانهي. چيني پارتي ڳالهيون ڪلھ ختم ٿيون آهن. ڏسجي ٿو تہ پارت سرحدي سوال کي بنيادي اهميت ڏئي ٿو يا گهٽ ۾ گهٽ پارتي عوامُ اڳيان ڏيئڻو نظر اچڻ چاهي ٿو.

سرحدي سوال پارت جو مسئلہ ڪشمير آهي، جنهن بابت اجائي نرمي ڪندي ڪا بہ سرڪار نظر اچڻ ٿي چاهي. روس چين تي الزام هنيو آهي تہ اهو صلح کان نڻائي رهيو آهي ۽ اجائي ڏڏي جهڙا شرط وجهي رهيو آهي. پائنجي ٿو تہ گهٽ ۾ گهٽ چين ۽ پارت مان منيءَ ۾ هڪهئي سان سخت چڪتاڻ گهڻائي رهيا آهن. ان جا تمام بنيادي نتيجا نڪرندا. اڳتي هلي شايد روس ۽ چين جي وچ ۾ بہ چڪتاڻ ٿورڙي گهٽ ٿئي. روس جي ناه جي آڇ جو چين کي فائدو ۽ آمريڪا کي نقصان اهو ٿيو آهي جو آمريڪا کي تائيوان کي نوان هٿيار ڏيڻ جي مسئلي تي پوئتي هٽڻو پيو آهي. ارجنڻائين ۾ صلح نہ ٿيو تہ امريڪا لاءِ لاطيني آمريڪا ۾ ڦرڙيءَ مان ڦٽ ٿي پوندو جيڪو جڏهن چئبي. ش ڪونہ مليو. رات ڪجهہ ننڊ آئي ڪجهہ نہ، رات جو وهجيس. اڄ جمعون آهي، وار لهارائڻ گهرجن. حجام هميشہ غلط ٺائيم تي ٿو اچي. الائي چو؟ اڄ ۱۲ بجي تائين خون واري اپيل جي مفت جي مصيبت بہ ڳچيءَ مان ڪيڏي آهي. روز پيو ماٺهو اچي تہ "چا ٿيو؟" سٽ ڪم چڏي محنت بہ ڪريو ۽ هرهر پڇ پڇان ڪي بہ منهن ڏيو. ماٺهو ڳالهہ ڪريو جڏهي ٿيو پڻي ۽ وتي بهانا ڏيندو! اهڙي حالت ۾ مون کان تہ ڪاوڙ سبب ڪم ئي نہ پچندو آهي. ايئن لڳندو آهي تہ جنهن جبر ۽ ناانصافيءَ خلاف ماٺهو سڄي عمر وڙهندو رهيو آهي سو معصوميت، مجبوري ۽ مظلوميت جي ويس ۾ ماٺهوءَ جي مٿان سونڌو ڪٽي اچي بيهي رهيو آهي! ڪٽان بہ ڪو حال احوال ڪو نہ آيو آهي. "نہ خبر، نہ خواب، نہ ڪو اولي آئيو." سڀ خط ضبط ٿيا پيا آهن. نہ هٽان هٽي اچن نہ هٽان وڃن. ننڊڙن پهرين درجو پڙهندڙ ٻارن جا ماڪوڙن جهڙا ليکا بہ ڏسڻ ٿا ڏين تہ متان ڪوبہ هولي ۾ ڪا خوفناڪ ڳالهہ هجي!

۴ بجا شام. بہ ٽي ڪلاڪ لڳاتار محنت ڪري مس مس رف لکيل راءِ فيئر ڪئي اٿم. دل ۾ سنهن ڪنيو اٿم تہ وري تکڙو اهڙو ڪجو ڪم ڪو نہ ڪندس. هاڻ وڃي ڪيس سمجهيو اٿم تہ ڪيس سڄو ٿي سگهي ٿو. پر جنهن نمونو ڳالهہ ڪئي ويئي آهي سا سراسر ڪوڙي آهي.

بي بي سي تان هندي خبرون پيون اچن. ريڊيو بہ چئي آهي ۽ موسم بہ خراب آهي. بهرحال برطانيہ، فاڪلينڊ ۾ ڪاروائي ڪئي آهي. پر اعلان وري بہ جنگ جو نہ. پر فقط "دٻاءَ وڌائڻ" جو آهي. سيڪريٽري جنرل بہ پنهنجي ناڪاميءَ جو اعلان ڪيو آهي. پر اڃا بہ ممڪن آهي تہ آمريڪا وچ ۾ پئي ٻنهي تي ٽورو ڪري. هونئن انگريز فاڪلينڊ ۾ لٽا بہ آهن.پر اڃڪلہ سفارت ڪاريءَ جو فن اڳتي وڌيل آهي. اڃا بہ ڪجهہ امڪان تي سگهن ٿا ڪنهن ناه جا. چو تہ گهر جو گهوٽالو آهي. بهرحال ڏسجي.

سويل بابا رفيق آيو هو ۽ رامائڻ جي ڪهاڻي ٻڌائي ويو تہ ڪيئن رام ۽ لڇمڻ کي بنواس مليو. ڪيئن هنومان سڄو مسئلو حل ڪيو. سمنڊ ۾ پٿر وجهي. جانورن رستو بنايو ... ڪوروئن جو بہ قصو ٻڌايائين. حالانڪ ٻئي منهنجا ڪجهہ ٻڌل ۽ پڙهيل آهن.

پر جيل جي هن پوڙهي مهاجر سپاهيءَ جي مطالعي جي همت افزائي ڪرڻ لاءِ ويلو ٻڌان. هونئن ڪن ڳالهين جي مونکي خبر هُئي ٻه ڪا نه. مثلا سمنڊ ۾ پٿر اڇلائي جانورن رستو ٻتايو سا ڳاله مونکي معلوم ڪانه هُئي، منجنيق سان پاڻي پرڻ جي ڳاله ٻڌايائين. صبح جو شاڪر شاهه، ڪرامتن جو داستان ٻڌائي ويو آهي، ٽي ڪيئن ڪيس دعائن سان پٽ جائو ۽ ڪيئن هن ۱۹۶۵ع جي جنگ ۾ جوهر ڏيکاريا. بابا وچارو پچاڙيءَ تائين سدائين پنهنجي مرشدن جون ڪرامتون ۽ سندن باري ۾ خواب ٻڌائڻ لاءِ بيچين رهندو هو. نه ٻڌبو هو ته ڪاوڙجي گاريون ڏيئي انسان کي تڙي ڪمري مان باهر ڪڍي ڇڏيندو هو. دڙڪا ۽ گاريون کائي ٻه، گهڙ مان تڙجي ٻه، انسان پنهنجي مرشدن جون ڪرامتون نٿ ٻڌيون سي پچاڙيءَ تائين نه ٻڌيون سين. هاڻ ويٺا شاڪرشاهه جون ڪرامتون ٻڌون ۽ ڪنڌ لوڏيون! شاڪرشاهه هن قيد تنهائيءَ ۾ هڪ وڏو عالم، فاضل ۽ فيلسوف ٿو لڳي. نه ته اجهو ٿو اميرن ۾ جون سڄي ڏينهن جون ڪار گذاريون ٻڌائڻ شروع ڪري! يا اجهو ٿي پاسي واري لائوڊ اسپيڪر تان مسجد جي چنديءَ لاءِ گجگوڙ شروع ٿئي. رات جو ٻه ماڻ ڪانهي ان ويچاري لائوڊ کي. اجهو شروع ٿي ويو! رڳو ٽالي ولڻ جي دير هُئي!

۲۲ -۵ -۸۲

ش هٿ آيو هو. ڏسجي. جيل وڏي ۾ وڏي تربيت آهي. بليڊ جي پٽي، پينسل جي ٽڪر، ڪاغذ جي ننڍڙيءَ ٽڪريءَ، ٻيڙيءَ جي ٽوٽي، سلام پهچائڻ يا بن ٻُس سجاڻپ ۾ ايندڙ اکرن واري چٽي پهچائڻ لاءِ ڪيڏي نه جدوجهد ڪرڻي پوي ٿي! پاڻ تي ڪيڏو نه جبر ڪرڻو پوي ٿو. ڪيڏين نه لاهين چاڙهين، ورن وڪڻن مان گذرڻو پوي ٿو، ڪيترو نه برداشت ڪرڻو پوي ٿو، ڪيترو ناڪامين تي پاڻ هيرائڻو پوي ٿو! ڪيڏي نه رٽا بندي ۽ ڪيڏي نه تياري ڪرڻي پوي ٿي ۽ ڪيترا نه خطرا کٽڻا پون ٿا! انهن ڳالهين لاءِ باهر ماڻهو سوچي ٻه نه ٿو سگهي. هتي شناسائيءَ تي باهر وڃڻ لاءِ ڪيڏي تياري ڪجي ٿي، ڪيڏو خوشيءَ ۾ ڀريو انتظار ٿو ڪرڻو پوي، ٻيا ماڻهوءَ کي ڪيڏي نه رشڪ جي نظر سان ڏسن ٿا! ماڻهو پاڻ دل ئي دل ۾ پاڻ کي ڪيڏو نه اهم سمجهي ٿو! "هي ٻيا هيترا سڀ هتي، آءٌ باهر دنيا جا رنگ ڏسندس، ملاقاتين سان ملندس، وڪيل سان ڳالهائيندس، جج جون ڳالهيون ٻڌندس، ڪيس عرض ڪندس ۽ پوءِ هفتن جا هفتا ان دوري جا داستان ٻڌائي سڳهندس!" اسپتال ڏانهن ويندڙ کي علاج جي اميد، ڪُهٽ، باهر جي هوا جو شوق وڌيڪ هوندو آهي. اڪثر اها ئي سندس مڪيه دوا ثابت ٿيندي آهي. انجام تي ويندڙ ويڳس، شيخ جيئي جي ميلي تي ويندڙ مومل مريڊياڻي يا ڊاڪٽر بروڪ جي دوا جي ڀهاني ڪراچي لاءِ سنيرندڙ خوش

نصيب لڌڻ ايڏي سڀت کا نہ ڪندیون هوندیون جيڏي ڪوڙ پا اسپتال لاءِ سنيرندڙ قيدي ڪندا آهن.

دنيا پوليس جي نالي کان ائين پچندي آهي جيئن ڪانوءُ پچي ڪمان کان. هتي ڪوڙ وڃڻ لاءِ يا ٻئي ٻهاني ٻاهر نڪرڻ لاءِ پوليس گارد جو انتظار ايئن ٿيندو آهي جيئن محبوب جي قاصد جو ڪبو آهي. گهڙيءَ گهڙيءَ پڇا ٿيندي " ايا پوليس کا نہ آئي آهي !" جنهن مهل ماڙيءَ تان ڪو اطلاع ڏيڻ ايندو تہ "پوليس اچي وئي" تنهن مهل قيديءَ جي دل ڪي هڪ پيرو خوشي جو جهٽڪو اچي ويندو. جي نہ آئي ۽ جي قيدي هوندو ابو بڪر زرداريءَ جهڙو سياسي قيدي ۽ ڏپٽي هوندو نواز جهڙو تہ پوءِ هلنديون لکپڙهون ۽ ڏمڪيون. پُٽ پُٽ ڪندڙ قاصد پيا ايندا ويندا. نواز منهن ٻچڙو ڪري چئيون پڙهي اچلائيندو رهندو. تان جو ڏينهن پورو ٿيندو. وري ٻئي ڏينهن دڪڙ تي اٽو لڳندي ساڳيو حشر شروع ٿيندو. ٻاهر نڪتو تہ پوءِ سوال آهي تہ پوليس گارد کهڙو آهي. جي آهي ڪنهن سيونت ۾ تہ واه واه نہ تہ سڄي واٽ ڪل ڪل، جهيڙو ٻوريت. جئن ٻاهر سنيريل مايون ويچاريون پير پيون سوريندیون آهن تہ جيڪو واڻي ساڻ هلي تنهن کي "غيرت" جي مصالحي جي چپڻي اجائي سرس نہ پيل هجي ٿيئن هتي ٻہ پير پيا سوريا آهن تہ گارد ۾ ڪو ماڻهو ۽ حيا هجي ۽ هٿرادي ڪاموزڪي قانون جي چپڻي گهٽي نہ چڙهيل هجين. اجايو گهٽو لالچي ٻہ نہ هجن. صفا ڏهٽا ٻہ نہ هجن. آءٌ ٻہ گارد جو انتظار پيو ڪريان. پانيان تہ اچي، ڪنهن سبب اچڻ ملتوي نہ ٿئيس ۽ هجي ٻہ ڪنهن افعال ۾. مونکي ٻہ اسپتال وڃڻو آهي اڄ. پر جهڙو نمونو آهي تہ گارد جي آيو تہ ٻہ ڏبل هوندو. فضيلتون کوڙ باقي ڏينڊا چُرڻ ٻہ ڪو نہ. پر جن لڏيون تن گهٽي ئي چڏيو. صحيح سياسي قيدي ڏهني طرح هونئن ٻہ ۲۴ڪلاڪ ڏيوٽيءَ تي ۽ حالت؛ جنگ ۾ رهندو آهي. هر قسم جي اڻ وٽندڙ اوچتين ڳالهين لاءِ تيار هوندو آهي. چڳائيءَ جي گهٽ، بچڙائيءَ جي گهٽي توقع رکندو آهي. سو آئي تہ روزي، ٻئي تہ بلا! بتول سرشار عقيليءَ جي "کا نہ پچا درويش رکن تا، ڪيئي اچن تا، ڪيئي وڃن تا." ها باقي ڪو تعصبي ۽ ميسٽي. نواز وانگر هروپرو ڏڏا ڪري تہ پوءِ اوئين گهٽتائي کا نہ ڪبي آهي.

ائين ئي ٽيو جئين ٿيندو آهي. اسپتال کو نہ وڃي ويا. حالانڪ خود ڏٺين اچي چيو تہ "گارد گهرايو ويو آهي." همراهہ رلي ويا. هاڻ هٿ اچڻ چڻو. هفتي ٻن جي محنت مردار تي ويئي. هاڻي سياڻي پريهن جڏهن موڪليندا تڏهن رڳو اوباسيون کائي موٽي اچبو.

وار لهرايا اٿم. اخبارون پڙهيون اٿم. ارجنٽائين واري لڙائي چالو آهي. صلح جا دروازا ايا مڪمل طرح بند ڪو نہ ٿيا آهن. سلامتي ڪائونسل رات اڌائي چا ڪيو؟ ولي خان چيو آهي تہ "اچو تہ گڏجي سرخ خطري کي منهن ڏيون." ويچارا اهڙا جمهوريت پسند تومپرست گهٽيون تا هڻڻيون پليون ڳالهيون ڪن، پرپريان قبول ئي نٿا پون.

Gul Hayat Institute

جاگيردار، سرمائيدار ۽ سندن محافظ ۽ خادم ملان ۽ سندن آقا سامراجي..... ولي خان صاحب جي اڳواڻيءَ هيٺ سرخ خطري خلاف جدوجهد لاءِ تيار ٿي ٽٽا ٽين. هو پائين تہ خود ولي خان صاحب سندن جهنڊي هيٺ جهاد ڪرڻ لاءِ اڇي حاضر ٿئي. "جنگ" کي انديشو آهي تہ هندستان متان ائٽمي تنصيبات تي حملو ڪري. روس سان ناهہ جون اميدون پئي ڏيکاري. ڊاڪٽراسرار صاحب هڪڙي امير جي هٿ تي بيعت ڪرڻ جي فتوا ڏني آهي. ياسر عرفات جو هندستان وارن باقاعدي سربراهہ مملڪت جي حيثيت ۾ استقبال ڪيو آهي. ڪيس ڊاڪٽريٽ جي ڊگري تا ڏين. بيگم بينظير حڪومت جي خامين طرفان ايم-آر-ڊي تي ٽيندڙ حملن جي مذمت ڪئي آهي. اڻ سڌيءَ طرح بزنجي تي تنقيد ڪئي اٿس. صوبائي خودمختياري اهم ڳالهہ آهي. آئين ۾ ان ۾ واڌارو جيترو ٿئي اوترو ٺيڪ. ان واديءَ گهاٽيءَ جو جيڪو اثر بلوچستان ۾ پوندو سنڌ ۾ اهڙو ڪو نہ پوندو. بلوچستان ۾ جڏهن بہ صوبائي حڪومت نهي ان ۾ بزنجي، مينگل ۽ مريءَ کي نظرانداز نہ ڪري سگهبو. ان ڪري ان جو سڌو فائدو بلوچ قوم کي ملندو. هتي جيڪي نوان ۽ پراڻا سنڌي حڪومت جا وارث آهن ۽ جيڪي سياڻپ ۽ پريهن بہ ٽيندا رهندا سي بچن شل موجوده پاوَرن هيٺ ئي ماڻهن کي اڇي ئي گهٽو خوش ڪريو ويٺا آهن. انهن کي وڌيڪ پاور ملندا تہ اڇي کان بہ وڌيڪ سنڌي ماڻهن جي جيڪا "خدمت" ڪندا سا سيڻپ کي اڳيئي معلوم آهي. اسان وٽ صوبائي حڪومت جي پاوَرن ۾ واڌاري جي ڳالهہ ملڪ جا مالڪ ڪن تہ انهن جي ڪٽي تائيد بہ ڪجي. باقي "مدعيَ سست گواهہ چست"، هُوَ وَنَ يونٽ جي تائيد لاءِ بہ تيار ۽ اسين نچڪارو ٻڌي بيهي رهون تہ "نہ! هنن غريب پروَڙن جا پاوَ اڃا بہ گهٽ آهن." سا ڳالهہ نهي ٿئي. بهرحال هر ڳالهہ جي باوجود پس پيش ڏڳهي نظر رکي ان مطابي جي پرخلوص ۽ پرجوش حمايت جاري رکڻ گهرجي. بلڪ ان کان وڌيڪ لاءِ گهر ڪجيُ ۽ انهن لاءِ جدوجهد ڪجي. پر جيسين ماڻهو اها ڳالهہ مڃين تيسين اسانکي رُسي، ڏي مٽان ڪري، گهر جي ڪنڊ ۾ نہ وڃي سهي رهڻ گهرجي. هر وقت ڪي ڏڳهي عرصي جا ۽ ڪي فوري جدوجهد جا مرڪزي سوال هوندا آهن. هن وقت مڪيہ سوال ملڪ ۾ اندڻي منڊي جمهوريت جي بحاليءَ ۽ ان سان گڏ ان کي واقعيَ وسيع ۽ گهرو ڪرڻ جو آهي. ان سان صوبائي خودمختياريءَ واري ڳالهہ مجارائڻ لاءِ قوتون گڏ ٽيندیون ۽ ماحول بہ ساز گار ٽيندو. جيڪي گهرجي تنهن کي مجارائڻ لاءِ طاقت بہ گڏ ڪجي. رڳو وڏي نعري هڻڻ جي معنيُ وڏي سياست ناهي. وڏيون فتحون روزمره جي نندڙين نندڙين فتحن جي گڏ ڪرڻ کانپوءِ حاصل ٽيندیون. هڪڙو وڏو نعرو هڻي پوءِ پڇي وڃيَ گهر جي ڪنڊ ولي ويهي رهڻ عقلمندي بلڪ سنجيدگيءَ جي ڳالهہ ڪانهي. اها ڳالهہ بہ نوٽ ڪرڻ گهرجي تہ پاڪستان جيَ هر صوبي جون مخصوص حالتون سندن ليڊرن کي هڪڙي مخصوص سياسي واٽ ولڻ تي آماده ڪن ٽيون. انهن سيڻپي مختلف بلڪ ڪٽي ڪٽي بنيادي تضاد رکندڙ واڻن کي ذهن ۾ رکي گڏيل واٽ

Gul Hayat Institute

وڻڻ گهرجي. ڪنهن به هڪڙي صوبي جي پسند جي وات ٻئي صوبي جي ماڻهن لاءِ مڪمل طرح اطمينان بخش ٿي نٿي سگهي. سنڌي ماڻهن کي سيني مسئلن تي پنهنجين مخصوص حالتن ۽ ضرورتن جي ٻين صوبن جي دوستن اڳيان وڪالت ڪرڻ گهرجي ۽ ڪنهن اطمينان بخش ناءَ تي پهچڻ گهرجي. مثلاً هينئر سنڌ جي بنيادي ضرورت ملڪ گير طاقتور گڏيل جمهوري جدوجهد آهي. بزنجي صاحب واري ڳالهه ته "ٻنا صوبائي خودمختياريءَ بابت اسانجون گهرون مجو نه ته جيئن قصو آهي سو جيترا ڏينهن هلي پلي هلي، اسان جو ڇا؟ اسين وجي تا گهر ويهون." سا سنڌي ماڻهن کي ڏول ۾ ڪا نه وهندي. منهنجي خيال ۾ ته اها بلوچستان جي ئي فائدي ۾ ڪانهي. پر بهرحال اها پاڪستان جي ٻين ٽن صوبن جي عوام جي فائدي ۾ يقيناً ڪانهي. انهن جي سڀ کان وڏي ضرورت اها آهي ته سندن نڙيءَ تان لت لهي ۽ گهٽ بوسٽ ختم ٿئي ته جيئن ٻيون ڳالهيون ۽ مسئلا حل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ جو گس نڪري پئي. هينئر ٻيون ڳالهيون ڇڏي چونداسين ته "سڀ کان پهرين اسانجي هيءَ ڳاله مڃيو" ته اها ٿيندي. "ميان! راڄ ٿو اُڄ مري، شيرُ خان ٿو ڏاڙهه ڏوئي!" واري ڳالهه. هر ڳالهه جو هڪڙو وقت، هڪڙو طريقو ۽ هڪڙو گس ٿيندو آهي. هڪ حد تائين ٻاڻي ڏياءَ وجهي. اشراف هو به ڪونهن. ٻلي ماڻا ڏاڙا ڪجن، ٻلي سڏهن قسم وڻجن، پر چيه نه ڪجي. پچاڙيءَ جو نيٺ ڪنهن نه ڪنهن حد تي رسي ئي ٿو. حال ڳالهه ڪُنائجي. وري ڪا سان ستي ٿئي ته وري نئين سڃ نئين ڳالهه. يڪو "نه" ڪي نون ڪوٽ" ڏيئي نه ويهي رهجي. اسين سنڌي اڳتي ان يڪي "نه" ، واري ڳالهه جا ڪڙايل آهيون ۽ مٿو پيا ڦٽيون ته مٿان وري بلوچستان جي ليڊر حضرات ڪي به اڇي يڪي "نه" جو شوق ڪنيو آهي! "چري ڪيئن، چي ويران ويو وڏا!" "اڳي هيس هيڪڙي هاڻ ٻي ٿيون سين ٿي!"

۲۰- ۵ شام. چڪر ڏئي آيو آهيان. انبن کي الائي ڪهڙو مرض اچي لڳو آهي. هڪڙا مينهن ۽ واڇ ڪيرايا ٻيا وري هن مرض کري پيا چٽن. چون تا هڪڙو ڏاڍو ملو آهي. پر جهڙا افعال آهن تهڙو هڪڙو سوڻ لاءِ به ڪونه سرندو.

دروازن کي ڪلف ملڻ ڪانپوءِ ڊاڪٽر آيو. چيائين ته سياڻي صبح جو سويل ڪجه به نه ڪائجي. ۷ بجي ٽوياٽا جيپ ايس پي موڪلينداو. ميو اسپتال ۾ ائٽمڪ سينٽر ۾ ۸ - بجي پهچڻو آهي. علاج خدا ڪري ڪو ٿئي باقي. هونئن مڙيئي ٽيو وڃڻ.

اڄ سوچيم ته حڪومتن جي به سينارٽي جونيارٽي ٿئي ٿي! انسان کي عقلمند جانور (هوموسيپئنس) ٿئي انڪل ۴ لک سال ٿي ويا آهن. انهن چئن لکن سالن جي عرصي جون جي ۱۶ پٽيون ڪجن (۲۵ هزار سالن جي هڪڙي پٽي) ته ان عرصي جون ۱۵ پٽيون انسان ڪنهن به حڪومت کانسواءِ گذاريون آهن. فقط هڪڙيءَ پوئين پٽيءَ جي آخر ڌاري وجي دنيا تي حڪومت جو وجود قائم ٿيو آهي. پهرين ڇڃ وقت ۱۲ ڪوهين الڳ بادشاهي هوندي هئي. هلي هلي گهٽي عرصي کان پوءِ وجي انهن جون گڏيل ملڪي

حڪومتون قائم ٿيون. آسپاس جي ملڪن ۾ ايران جي گڏيل ملڪ گير حڪومت سينٽر ڪان سينئر حڪومت آهي، جيڪا اڄ ڪان اٽڪل ادائي هزار ورهيه اڳ، موهن جي دڙي جي سن ۱۵۰۰ق. م ۾ تباهيءَ ڪان اٽڪل ۹ صديون پوءِ ۵۵۹ ق.م ۾ سائرس اعظم قائم ڪئي. هندستان جي متحد حڪومت ٽي صديون پوءِ اشوڪ اعظم ۲۷۲ ڪان ۲۳۲ ق. م جي وچ ۾ ڪئي. انهيءَ ئي زماني ۾، اشوڪ اعظم جي وفات ڪان فقط ۱۲ سال پوءِ سال ۲۲ ق.م ۾ پاڙي واري عظيم ملڪ چين ۾ شهنشاه چين شي هئانگ گڏيل چيني حڪومت جو بنياد رکيو.

سنڌ ولايت جي حڪومت جون اڳوٽيون سڀ ڳالهيون چڏي رڳو راءِ گهراٽي ڪان شروع ڪجي تہ اها اٽڪل ۴۵۰ع ۾ قائم ٿي. اڄ ڪان اٽڪل ساڌا پندرنهن سو سال اڳ.

عربستان جي گڏيل حڪومت جو بنياد ان ڪان ۾ صديون پوءِ ۶۳۰ع ۾ حضور صلعم جن فتح مڪي ڪانپوءِ رکيو. روسي حڪومت انهن سيني ڪان جونيئر آهي. اها تاريخي طرح بنه هاڻي هندستان ۾ لوڏي گهراٽي ۽ سنڌ ۾ جام نندي جي حڪومت جي ۲۴ سالن گڏرڙ ڪانپوءِ، ۱۴۸۵ ۾ قائم ٿي جڏهن ۱۴۸۰ ۾ چنگيزي منگولن ڪان جان ڇڏائڻ ڪانپوءِ، ماسڪو جي شهزادي، شهزادي (Grand Duke) اعظم جو لقب اختيار ڪري موجوده روسي حڪومت جو بنياد رکيو. اسان واري نئي نڪوري پاڪ حڪومت اڃا ڇهن ڪڙ جي آني مان مس ٽپي آهي. ڪيس قائم ٿئي اڃا خيرن سان اڌ صدي ۽ ڪا ٿي آهي تہ توڙي اڌ وڃايو ويٺي آهي. ڪرمي پٽ پينگهن ۾ پڏرا!

خبرون ٻڌيم. ارجنٽائين، برطانيه جي وچ ۾ گهمسان جي لڙائي اجهاٽي. سلامتي ڪائونسل وري گڏبي. ڏسجي. عرفات هٿي ۽ ايندو. ملتان تان گهٽي زماني ڪانپوءِ مستاني ۽ پرواني ڪي ٻڌم. اڳي ئي وٽندڙ ڪلام ٻڌايائون. ٻنهي ڪي سگوري رمضان* ۽ "د" سان گڏ ملتان ۾ پڏو هوسين سرائيڪي ڪانفرنس جي موقعي تي. کهڙا نہ ياد گار ڏينهن هئا! ڪيڏو نہ مزو آيو! قبلي** جو رڳو بوسڪيءَ جو سنڌي پٽڪو ئي سڄي ملتان کي ڪٽيو بينو هو. ان جو ڪيڏو نہ فائدو ٿيو! کهڙا کهڙا نوان ماڻهو ملیا، کهڙا کهڙا تعلقات قائم ٿيا، واقفيت وڌي، ڏهن ڪليوو وسيع تر منظر سامهون آيو. راڄن کي بہ خبر پيئي تہ هيڏانهن بہ ڪا وسندي آهي. هبراهن خوب سفارتي جوهر ڏيکاريا هئا. ڪانفرنس جي ڊيليگيٽن مان هڪڙو ڪو نہ چڏيائون (سنڌي ماڻهن ۾ هر قسم جا جوهر بي پناه آهن پر ڪير انهن کي جاڳائي، تربيت ڏئي، همت ڏياري، رهبري ڪري؛ ڪم ولي تہ هو هر ميدان ۾ لڙي سگهن ٿا. پر ڪوٽ صحيح ليڊر شپ جي آهي، صحيح واٽ جي آهي، صحيح نظريه ۽ صحيح ڪم ڏنگ جي آهي.) طبيعت خوش ڪري چڏيائون. ڪيڏا نہ مزا ٿيا. جيڪڏهن آدمشماريءَ ۾ هڪڙو خانو شاعرن جو رکجي تہ پوءِ دنيا ۾ شاعرن جي آبادي سڄي دنيا ۾ شايد پهريون نمبر يوپيءَ ۾، بي ڪراچيءَ، خاص

* سگوري رمضان- لکانو ٻهراٽي

** قبلي- عالم شاه

ڪري لياقت آباد ۾ ۽ ٽين سرائيڪي علائقي ۾ ليڊي، ڪانفرنس ۾ اڌ ڄيترا تہ شاعر هئا. سڄي رات پئي هليا، پئي هليا. سوچيان ٿو تہ منهنجي وڏي پيڻ ڏسي ها تہ پنهنجو مشهور معروف تبصرو ڪري ها تہ "شاباس، مئا، ايڏي ڪچي ڪيئن تا هٽن!" (هن چريءَ کي شعراءَ ڪرام جي مان ۽ مرڪبي ۽ سندن ڪلام جي عظمت جي ڪهڙي خبر؟)

ويهي ويهي آءٌ تہ اتي ئي بخار ۾ ولجي ويس ۽ جيسين اتي هئاسين تيسين وري سونت ۾ ڪو نہ آيس. بهاولپور جي نواب صاحب جي پاءُ مامون الرشيد جي دنر ۾ بہ مون جهونا پئي کاڌا! اتي پروائي مستاني، ديره غازي خان جي خورشيد بيگم، ثريامليتانيڪر ۽ سپ کان وڏي ڳالهہ تہ پٺاڻي خان ڳايو هو. ها سڄي روبينہ بہ آئي هئي. ثريا ڳايو هو.

ڪڙي ڏيندي آن سنيهڙي انهان لوڪان ڪون
الله آڻ وڃاوي ساڏيان جهوڪان ڪون.

چيائون تہ بهاولپور جي فوج گذريل جنگ ۾ عظيم وڙهڻ ويئي تہ سندن بينڊ جي ڏن تي اهو ڪلام ڳائبو هو! ثريا کي ملڪہ سرائيڪي جو لقب نواب صاحب ڏنو هو. پيو ٻڌايو هئائين "آءٌ چٽون رل يار پيلو پڪيان ني" ان ڪلام کي تنگ توري چڏيائين.
خورشيد بيگم جون ڳايل ٻہ سٽون اڄ بہ ياد آهن.

تيڊي کوه تي ڪڙي آن، کوه داساواتما کون
اسان جڳ ٽيريءَ، تسان لڻيا ساکون.

("اسين سڄي جهان جي دلين تي ڏاڙا هڻون وارا ماڻهو، تنڪي بہ تو هٽي لڻي رکيو!") ۽ پوءِ پٺاڻي خان ٻڌايو ته خواجہ فريد جي عظيم ترين تخليق:

ميڊا يار وي تون، دلدار وي تون
ميڊا ڪعبا، قبلا، مسجد مندر..... وي تون"

اهو ڪلام پٺاڻي خان ٿي ختم آهي.
۽ پوءِ آيا هئا ڊينڊڙا حضرات پنهنجي دستوري ڊيوٽيءَ تي. اسان ڪان انروبو گهريائون. آيا، مٺ مٺ! ميسڻا ميسڻا، هنن جي ڳالهين جو ڏنگيل پاڻي بہ نہ گهري. جي ڳالهين ڳڪاڻيا، تن بڻن پاسي بڻيون. (شاه)

Gul Hayat Institute

جيڪي بہ اتي جا ماڻهو اسان کي سنڌ لاءِ قرب رکندڙ مليا، جن بہ اسان کي سنڌي ماڻهن جي ڪري جهجهي عزت ڏني، تن جي نالي بہ نالي هسٽري شيٽ کولي وينا. هي چوں هي فلاڻي جو ايجنٽ، هي رجعت پرست، هيءَ سچي رجعت پرست سازش آهي.

سچي ڳالهہ ٻڌي اسان چيون "اوهان جي وڏي وڏي مهرباني. اوهان جا يار اسان کي روز ملندا آهن. پاڻ هڪٻئي کي چڱيءَ طرح سڃاڻيو ويندا آهيون. خدا سڀ چڱي ڪندو." آخري تير اهو هلايائون تہ "هيءَ تحريڪ اسين ان لاءِ پيا هلايون تہ اوهان سنڌين کان اڳ سنڌ جا ضلعا ولون." بس پوءِ تہ آءٌ شروع ٿي ويس. هاڻ سوچيان ٿو تہ اهڙن ماڻهن جي اشتعال انگيزين کي ايڏي اهميت ڏيڻ منهنجي ڪيڏي نہ ڪچائي هئي. گهٽ ۾ گهٽ اسان جي انهن سان هلت بنهہ سڌي سادي هئي جيڪا اهڙن معاملن لاءِ موزون نہ آهي. عام ماڻهن ۾ ڪيڏو نہ پيار ڪيڏي نہ پنهنجائي هئي. نيڪ آهي، ڪي ميسٽا بہ هوندا. رڳو زبان جا مٺا بہ هوندا. پر سڀ اهڙا ٿي ڏسا سگهن. اسان کي ايئن لڳو جڙ اسين پنهنجي گهر جي بہ ڪن نهايت پيارن ماڻهن سان سالن جي وچوڙي کان پوءِ مليا آهيون. ها سچي ياد آيو. رات جو پهتاسون دير سان، هوٽل ملي نہ. هٽي هٽي نيٺ آڏيءَ جو هڪڙي هوٽل ۾ ڪمرو مليو. "ماني؟" چي "ختم ٿي وئي!" چوڪيدار کي سڏي منٽ ڪري پئسا ڏئي موڪليو سون تہ "سچي شهر مان جتان ڪو مانيءَ نڪر هٽ اچي ولي اڄ. اسان ۾ چرڻ جي پڇ ڪانهي". گهٽي گهٽي دير ڪانپوءِ ماني ڪٽي آيو. ماني ڪائي حساب گهريو سون تہ سڀ پئسا ڪڍي ڪٽي اسانجي اڳيان رکيائين. چيوسين "بل گهٽو ٿيو؟ اهو ڏيئي ٻيا پئسا مونڪائي اڄ." چيائين "سائين سچي شهر مان ڪا بہ ماني ڪائڙ جهڙي ڪانہ ملي. چيم اوهين سنڌ جا مهمان آهيو. ڪيا ڪيئن سمهندا؟ سو وڃي گهر ۾ جيڪي ٿي سگهيو ڪرائي ڪٽي آيو آهيان." اسان اصل حيلا ڪري ٻيهي رهياسين، پئسا ڪونہ ورتائين. چي، "سائين شابس آٿبو! گهرجي نڪر جا پئسا ونبا! چوڪيدار آهيان تنهنڪري؟" جنهن وٽ رهايائون تنهن جي قربن جي ڪهڙي ڳالهہ ڪجي! اڪثر سوچيندو آهيان تہ "ڪاش سنڌي ماڻهو گهر جي ڪنڊ ۾ ٻوٽ سڃاڻي لکي وهڻ بدران سچي دنيا جي ڇهن ئي ڪنڊن ۾ پکڙجي پون ۽ نوان علم، نوان عقل، نيون طاقتون، نوان دوست ۽ نيون نظرون حاصل ڪري صدين جي غلاميءَ جي اثرن کي تاريخي لحظن ۾ ختم ڪري رکن!"

ويون پب پئي، ڪيرون ڪاهوڙين جون،
آڻون تن ڏوٽين جي، پچان پير پهي،
رُجن رات رهي، ڏونگر جنين ڏوريا.
(شاهہ)

نٽي، روهڙيءَ، هالن جي شهرن جي عظمت، سمنگ چارڻ، جام نندي، مخدوم هاشم،

Gul Hayat Institute

گرهوڙي شريف، هوشو هيمون، لطيف، خليفي نبي بخش، سسئي، مارئي ۽ تاريخ معصومي جي ڳالهين سان گڏوگڏ دنيا جي تاريخ، ڪاليداس، چيني، انگريزي، رومي، يوناني، ادب، تاريخ ۽ سائنس، نيوٽن، اينسٽائين، بوعلي سينا، منگول، فريڊرڪ اعظم، هٽيبال، سنزو هومر، شيڪسپيئر، لارڊ بيڪن، هيگل، علم ڪائنات، علم الارض، علم سماج، علم انقلاب، خلائي سفر ۽ ادب، تاريخ جنگ، علم المستقبل (فيوچرالاجي آئينڊي بابت سائنسي اندازا لڳائڻ) جهڙيون ڳالهيون به پڙهن ۽ انهن تي سوچين، مڪاني ۽ سنڌي ڏهن به رکن ۽ عالمي تاريخي شعور به رکن.

وهي منجهين وڳ، ڪٽوريءَ ڏار چري
ماءَ منهنجي ڪرهي، پڌرپگ مر لڳ
جڳ سين جهڙو جڳ، هيئين سين هٽ چري
(شاهه)

ڏوري ڏوري ڏيهه، ماءَ ڪاهوڙي آئيا،
مين پيرين ڪيهه، ڪُه ڄاڻان ڪنهن پار جي!
(شاهه)

ڪمزورن کي پنهنجي ڪمزورين جي تلافي ڪرڻ لاءِ هڪڙو ئي رستو آهي ته هو پنهنجي ڪمزورين کي گهٽائڻ سان گڏ پاڻ ۾ اهڙا نوان گڻ پيدا ڪن جو انهن جي مدد سان پنهنجي ڪمتريءَ کي برتريءَ ۾ بدلائي، نيٺ برابري حاصل ڪن. پنجن پيپرن ۾ ڪنيل گهٽ مارڪن جي تلافيءَ لاءِ جڏهن باقي پنجن ڪمن ۾ سيني کي ساريو تڏهن وڃي گهوڙي جا ڪن برابر ٿيندا. ٻيا ته نهيو پر رڳو هن ملڪ جا ٻيا ٽي صوبا ڪيترين الڳ الڳ ڳالهين ۾ اسان کان برتر حيثيت ولاريو ويٺا آهن. خود اسان جي صوبي ۾ به ٻين جي ٻيٽ ۾ اسان جي حيثيت چا آهي؟ آخر ان جي تلافي پاڻهي ته ڪاڻ ٿي ويندي. رڳو ميڪ ميڪ ڪرڻ سان ته قومون زوال مان ڪمال ڏانهن ڪونه وڌنديون. "سنڌيو! جاگيردار غلاميءَ جي سوچ ۽ سنڌن رجعت پرست علم ۽ عمل جون زنجيرون ۽ ديوارون ٽوڙي اڇلي وڌو." بقول ڪنهن * ڏاهي جي "توهان وڃائي وڃائي وڌ ۾ وڌ اهي زنجيرون وڃائيندا. ڪنڊ لاءِ سڄو جهان اڇيان پيو آتو." قومن ۽ چڙوچڙ واڙڻ هجومن ۾ فرق اهو آهي جو قومون رڳو وقتي ٽائيم پاس ڪونه ڪنديون آهن پر پاڻ کي پنهنجي تاريخ ۽ پنهنجي ايندڙ نسلن ڏانهن جوابدار سمجهنديون آهن. ان سلسلي ۾ سروجني ديويءَ جي هيءَ بنگالي نظم پڙهي ڏاڍو متاثر ٿيس:

* ڏاهو- ڪارل مارڪس

سمهي رهو منهنجا ٻارو،
صبح تائين سلامتيءَ سان سُتاپيا هجو.
چو تہ اسان جو اوجاڳو ڊگهو آهي،
جيتريءَ دير اوهين ستاپيا هوندا،
اسُين ٻنيءَ پوکيندا سين.
اسين خواب پيا پوکيون.
اميدن، ڏکن ۽ ڳوڙهن سان پريل خواب پيا پوکيون،
تہ جيئن اوهين جڏهن جاڳو
تڏهن اٿي فصل لٽي سگهو.
ٻارو!
پرهہ ٿيڻي آهي، رات گذري ويئي آهي.
اسان جا پورهيا پورا ٿيا،
اسان جون ٻنيون سرسبز ٿي ويون آهن.
اسان جا هٿ ڪمزور ۽ هڏ هيٺا هئا،
پر اسان ٻاڻ اونداهي رات ۾،
توهان جي ايندڙ شان شوڪت جا خواب ڏٺا،
توهان جي ٻجن کي ڳوڙهن جو ريج ڏنو سون.
اسان جو اوجاڳو ختم ٿي ويو.
جاڳو ٻارو!
اسان توهان لاءِ خوابن جو جيڪو فصل پوکيو آهي.
ان لاءِ اسانکي شاباس ڏيندؤ.
يا ان تي افسوس ڪندوءَ؟
اسان کي ڏوهي ٺهرائيندوءَ،
يا اسان کي معاف ڪري ڇڏيندوءَ؟

۸۲-۵-۲۳

۳۰- ۷ صبح جا ساڌا ست، هٿ منهن ڌوئي آيو آهيان. اڄ چانهہ تہ نهيو پاڻيءَ جو گلاس بہ پيئڻو ڪونهي. ڪپڑا ڦاٽي ويا آهن. همراهن کي بہ جوڙا ونيو موڪلڻ لاءِ ڇيو هوم پر شايد ڪين گهٽن ڪمن ۾ ڳالهہ وسري ويئي. اوٺهاري لاءِ بہ پهراڻ ململ جو ڇيو هوم. ٻاهر وڃڻ لاءِ ڪوٽ ڪونهي. اسلم وارو ڪوٽ هاڻي ڪافي سينيئر ٿي ويو آهي. رٽائر ٿيڻ گهڙي تو. ٻيا گرم ڪوٽ آهن ۽ وڏڙن جون نشانيون بنجي ويا آهن. همراه

اچن تہ چوان، قميض جا بٽڻ کوڻهن. امير کان پڇيان. ڪو ڪبوتر صبح صبح جو الائي ڪٿان اچي هتي نڪتو آهي ؟ "گهگهوتو!" "گهوگهوتو!" لڳايو ويٺو آهي. دهلي ۽ لاهور بنهي تان غزلن جي صورت ۾ ماتم مچيل آهي. اڪثر سڪڻا بي روح رسمي لفظ آهن. انهن کي ڌرائيندي صديون گذري ويون ا ٽئن نڪو ٽا پاڻ ٽکن نڪو ٽا سنڌن بڌڻ وارا. امير بٽڻن لاءِ صفا انڪار ڪري ٻيٺو آهي. ٽائيگر ٻاهران ڊوڙندو ڊوڙندو اچي منهنجي بستري کي هيٺان چڪ هٽي هاڻ ڪٽي لکي ويو آهي. امير سڄو ڏينهن ويٺو ساٽن ڪڇڙيون ڪندو آهي ؛ الائي پنهنجي هوليءَ ۾ ڪيس ڪڙيون سمجهاڻيون پيو ڏيندو آهي. بلڪل ائين جيئن ماٺو پنهنجي ننڍڙي پٽ يا پاءُ کي ڏي. تنهن ڏينهن منير اچي اڌ ڇرچي ؛ اڌ سنجيدگيءَ سان ڏانهن ڏني ته "ٽائيگر مونسان رٽو آهي!" پوءِ وڏو بيان ڪري ٻڌايائين ته چو رٽو آهي. ٻه ٽي ڏينهن ڏاڍو پئي پرچايائين. آخر هڪ ڏينهن وڏي فخر سان ڪيس پڪڙي آيو ته "ٽائيگر مون سان پرچي ويو آهي." ٻاهر ماٺو ماٺهوءَ جي شڪل مان بيزار آهي. خود پنهنجي شڪل مان ٻه. هتي جانورن جو ٻه ايڏو قدر آهي جيڏو ڪنهن جگري دوست عزيز ؛ اولاد جو. قدر ڪرڻ وارا اهي آهن جن مان ڪيترا ماٺهوءَ کي مارڻ ۾ ايتري دير ڪندا جيتري بگهاڙ هڪر کي هڙپ ڪرڻ ۾! اڄ لڳي اٿم. بار بار پانيان تہ پاٽيءَ لاءِ چوان. پوءِ ياد ٿو اچيم تہ اسپتال وڃڻو آهي ڪجه ڪائڻو پيئڻو ڪونهي. فريده خانم پئي ڳائي لاهور تان. ڏن سدائين هڪڙي ئي اٿس. پر ڏن کا اٿس چا! "غير سي دوستي کرو ليڪن ....." مولانامحمدعلي جوهر جو ڪلام. هي مولانا ٻه گهٽ ڪو نہ هئا. هوڏانهن مذهبي واعظ ؛ تقريرون ؛ هيڏانهن هي عشقيه غزلن جا شعل ؛ سهڻين صورتن جون ڳالهيون. ساڌن سان سنمک، پئنجن سان پورا.

ارجنٽائين جو الائي چا ٿيو؟

سادا ٻارهن ڏينهن جا. اجهو هينئر اسپتال مان موٽيو آهيان. امير چئي ٿو پهرين ماني کاءُ پوءِ چانهه. مون چيو اٿس تہ چانهه کا نہ پيئندس. ماني ٻه ٽي بجي کائيندس. ٽي هيد وارڊر ماڙيءَ کان سيکيورٽي وارڊ چڙڻ آيو. جئن نياٽي ڏيءَ يا ننڍي نيٽي ننهن ڪيڏانهن اڪيلي کان ويندڙ آهي، تيئن قيديءَ کي ٻه جيل اندر ٻه ڪوٺ ڪو وٺڻ يا چڙڻ ويندو آهي. اڪيلو جيل ۾ هڪڙي هنڌ کان ٻئي هنڌ وڃي کو ٻه ڪوٺ سگهندو آهي. ڪجه ڏينهن کانپوءِ ڪيس عادت پڪجي ويندي آهي ؛ هو ازخود پچندو آهي "مونکي چڙڻ ڪير ٿو هلي؟" اڪيلو ويندي هو خود پيو شڪي شڪي ٿيندو آهي ؛ ڪيئن ڪجه عجيب ڏوه ؛ ناڪاسب هلت جو احساس ٿيندو آهي، پائيندو آهي تہ ڪو سائڪ هجي! پڇيو مانس "ڪر خبر ڪهڙو حال آهي؟" چيائين! "صبح جو ۴ بجے اچان ٿو، رات جو سومهڻي ڀهل وڃان ٿو. اها ٻه خبر ڪانهيم تہ پاسي واري دڪان وٽ چا پيو ٿئي." چيو مانس "تنهنجو پنهنجو چا حال آهي؟" چيائين، "بس ڳاله نہ پڇ! اڳي چئبو هو "شڪر آهي دال

روڻي ملي پيئي،" هاڻ تہ دال جي ڳالهہ ڇڏ عياشيءَ جي ڳالهہ ٿي پيئي آهي ....."

مٽي ۾ سور وڌندو وڃي. ٻاهر ڳوڙ پيو ٿئي. سياڻي سومر جو ڏينهن آهي جو سپرنٽنڈنٽ ڪي دورو ڪرڻو آهي، يعني رائونڊ تي اچڻو آهي. ايندو ڪونہ آهي. پر صفائي آرتوارڏينهن ٿيڻي آهي. صفائيءَ وارا پيا شور مچائين: ہ ٽي پيرا آهستي ڳالهائڻ لاءِ چيو. اتمان، پر وري ہ ڳوڙ پيو ٿئي. آخر وڃي سيني کي چيو اتم تہ وڃو هليا. نمبر دار کي چيو اتم تہ هن کي ڪڍي دروازو بندڪري ڇڏ.

هرهر نند ڏڻ ڪري مٽي جو سور وڌي ويو آهي. گوري کائيندس تہ ہ مزو نہ ايندو. چانہ ہ آهي تہ نصانکار پر امير کي چيو اتم تہ چانہ ناهي. ان کي وري گرميءَ جو زڪام آهي! هو گرمي سهيو ڪونہ سگهي ۽ آءٌ سردي! جمون اسٽيشن تان گانا پيا اچن. سويل ڳوناٽي پروگرام ۾ لفظ "گاهہ پٽو" ڪٽب آئدائون. سوچيم هي لاڙ جا سندي اکر جمونءَ ۾ الائي ڪٿان آيا؟ پنجاب ۾ گاهہ کي گاهہ ہ جڏن پر عام طوح "پٽا" اکر ڪٽب آئين. "گاهہ پٽو" جا لفظ هتي کو نہ ٿين.

اڳڻ جي چوڌاري چکر ڏيئي آيو آهيان. هاڻ ڪجهہ سور ڪهڻ ٿيو آهي. نمبردار چئي ٿو "چکر چيف چئي ٿو تہ مڙن ماڻهن کي اهڙيون اهڙيون صفايون ڪرائي ڏنيون آهن. ميجر جو ڪمرو ۽ اڳڻ شيشي وانگر پيو چمڪي. پليجو بادشاهہ ماڻهو آهي. ڇڏي ٿو تہ سجو وارد چمڪائي ڏياس. خيروس وارو آهي. جڏهن چوي تڏهن وجو. جڏهن منع ڪري تہ هليا اچو" دل ۾ چيم تہ "شيشي وانگر چمڪائيندا مسڪين قيدي. موچڙن سان، تون ۽ آءٌ ٽيندا سين رڳو شيشي کي ڏسڻ وارا" بهرحال موجوده چکر چيف راجا نيک ماڻهو آهي، سڀ قيدي تعريفون ٿا ڪن. اڳي هن جهڙو ظالم ٻيو ڪونہ هو. ڪئين قيدي ماري مرٽينگ ڪري وڌائين. نيٽ هڪڙو اٽڪ مري ويو. ڪيس هليو. جيل ۾ پيو. هاڻ اشراف تي ويو ٿو ٻڌجي. تنهن ڏينهن آيو تہ چيائين تہ "تفسير جو فلاڻو ڪتاب مس مس هٿ آيو آهي. ڪن نقطن تي پاڻ ۾ ڳالهائيندا سين" اڄ اسپتال ويندي پڇيو مانس "تفسير تي تبادلہ خيالات ڪرڻ ڪڏهن اچبو؟" چيائين "انشاءَالله جلد حاضر ٿبو."

اڄ صبح ماڙيءَ تي پهتس تہ گارد جو صوبيدار پنهنجي لاءِ لشڪر سان پهچي ويو هو. معلوم ٿيو تہ "اسٽرانگ گارد" جو سلسلو آهي. جڏهن آخر روانا ٿيڻ وارا ٿياسين تہ صوبيدار صاحب چيو تہ "هٽڪڙي هڻبي." مجيد قريشيءَ سمجهايس تہ "بي ڪلاس آهي. ان کي هٽڪڙي ڪا نہ لڳندي آهي ....." پر هو مڃين نہ. آخر مُون سمجهايس تہ "مون کي نظربنديءَ دوران سنڊ توڙي هتي هٽڪڙي نہ لڳي آهي. آءٌ اڳي ہ هتان ٻاهر اسپتال ويندو رهيو آهيان." چيائين "اها ڳالهہ سنڊ ۾ رهي. تنهن ڪانسواءَ تو سويل جو چيو تہ منهنجون ٽيسٽون هتي ٿيون ئي ڪونہ آهن؟ هاڻ چئين تو آءٌ ٻاهر ويندو رهيو آهيان" ٻُس پوءِ تہ مونکي جيکي ڪجهہ چوٽو پيو سو چيم. همراهہ ڪجهہ دوناڙ هنيا پر وارو گهڻ مليس. هڪو ٻکو ٿيو پر مڙڻ ٻي عزتي سمجهائين. مجيد قريشي مونکي

"اسلامي جونس" ۾ ڏسي (جنهن جو مظاهرو اڳين ٻارهين مهينن ۾ هنن کي نه ڏٺو هو. سڀائين مرڪندو ڏٺو هئائون). هڪدم سپرنٽنڈنٽ ڏانهن ڇڪو. منٽ ۾ اچي اعلان ڪيائين، "صاحب جو آرڊر آهي ته هن جيل جو خاص آفيسر ڳڏجي هلندو." صوبيدار ڏڪو ٽيڻو پر هڪدم چيائين "اها ڀاڙه ڪريو نه! مون تان ذميواري ته گهٽ ٿي." جناب عظمت شيخ صاحب جيلر ڳڏ هليو. اسٽيشن ويگن ۾ مون سان گڏ اڳيان ٻه اهو وينو، صوبيدار پٺهنجي انالي سان پويان وينو. هٿڪڑيءَ وارو پوليس وارو ٻه خالي هٿڪڑيون چٽڪائيندو سائس گڏ وڃي وينو. اسان لاءِ ته هٿڪڑي زيور آهي. پر چيم ته خواه مخواه چو؟ جناب عظمت شيخ جهڙي چيز ڪنهن ٻه جيل ۾ ڪا ورلي هوندي. هڪڙو نشورو غذاب آهي. سندس فضيلت ۽ تميز جو ذڪر فضول آهي. ٽنگون ٽيبل تي پير ماٿهن ڏانهن. ڪنهن وڏيءَ هستي جو عزيز آهي. سو چويس ڪير ٻه کو نه. پائر شوڙا جا ميمبر ا تس. روز جيستائين ويهه قيدي، پنج نمبر دار نه ڪُٽي، جيسين پنجن ڏهن سپاهين کي گاريون نه ڏئي يا سسپينڊ نه ڪرائي (اڳ انهن کي ٻه ماريندو هو.) تيسين آرام کونه اچيس. هڙو في سبيل الله اديت پسند ماٿهو مون جيلن ۾ ڪونه ڏٺو. پر خير مون سان ته جئين هلٽو ا تس تئين هلٽو پوندو اتس ۽ هلندو آهي. هن پيري ٻه ائين. مون سڃي واڻ اکر ٻه کونه ڳالهايو. ٻهانو اهو ڪيم ته مون کي اڃا ٻه ڪاوڙ آهي، پر حقيقت ۾ مون عظمت صاحب کي گنتگوءَ جي تڪليف ٿي ڏيڻ گهري ته متان اجايو متي تي نه چڙهي وڃي. تنهن کان سواءِ سواري ۽ نظارن جو مزو ٻرڻي ولڻ گهريم.

بي بي سي تان اردو خبرن جو ٽائيم ٿي ويو. ارجنٽائين برطانيه جي جنگ هلي پئي. روس فائربندي جي اپيل ڪئي آهي. برطانيه چيو آهي "ارجنٽائين ٻيڙ خالي ڪري ته پوءِ." ايران عراق تي سرسيءَ ۽ خرم شهر ۾ گهيرو مڪمل ڪرڻ جي دعوا ڪئي آهي. اتفاق سان ريڊيو "وائيس آف ويٽنام" جيڪو ٻه سال اڳ هٽ آيو هو ۽ پوءِ گم ٿي ويو هو سو اوچتو پاڻهي هٽ اچي ويو. عجيب خبرون ڪندو آهي. سندس انگريزيءَ جو لهجو خاص آهي. انائونسرمائيءَ جي انگريزي ٻڌي شڪ پيم ته ويٽنامياڻي ته ڪانهي! هئي. انگريزي پروگرام پيو هلي. اهم تاريخي احوال پيو ڏي.

۲۴-۵- ۸۲

ڪله شام جو بخار محسوس ڪيم. ۶۰۳ ٿي ويا آهن. اڄ وري ٻه اسپتال وڃڻو آهي. ۱۵ منٽ اهو سوچيو ته اڄ ٻه الائي نيراني وڃڻو آهي يا نه. ياد آيم ته هنن شايد اڄ ڪائي پي اچڻ لاءِ چيو. ڪله ٻه ٻي ٽيسٽ ڪائڻ پيئڻ کان پوءِ ٿي هئي، سو ناشتو تيار ڪرايم، پر جڏهن آيو تڏهن وري شڪ پيم ته متان ائين نه هجي. ڊڏتر. آخر فيصلو ڪيم ته جڏهن پڪ ٿي ڪانهي ته پوءِ اجايو خطرو چو کڻجي. حالانڪ اڄ ٻه لڳي

اٽم ۽ بک بہ

ڪلھ آيو ڊين جي ٽيسٽ ڪيائون. ائڊمي توت جي تباھ ڪندڙ وجود مان بس اھي ئي ڪجھ فائدا حاصل ڪيا ويا آھن جو ھجلي پيدا ڪئي وڃي ٿي، مرضن جي سجاٽپ ۽ علاج وغيره ۽ ٻين اھڙين ڳالھين ۾ بہ ڪم آندي وڃي ٿي. اھڙو ساڳيو مرڪز حيدرآباد جي ايل ايم سي ۾ بہ آھي.

ڇٽ ڪن زمانن کان پوءِ ڪلھ ڪار جي سواري ڪيم. مون کي تہ ويسري ويو ھو تہ ڪار جي سواريءَ ۾ بہ ڪو ايڏو مزو اينڊو آھي! اھڙا مزا ٻڌيي ھوندي ايندا ھئا. پوءِ تہ ماٹھو ڪار ھلائي ھلائي ڪار جي سواريءَ جي لطف کان ئي محروم ٿي ويو. اڳلو اھا چڏي ٿي پيئي.

ڪو ڳائي پيو:

آج اگر کانڊن پري ھين زندگي کي راستي،
کل نئي گلشن ڪلين گي آدمي کي واسطي.

۲۵ -۵- ۸۲

صبح: "مَترا بلوريا ملي جائين چوڙيا." (بلوري ڪين وارا يارا! چوريءَ چوريءَ اچي ملي وڃ!). ھمونءَ تان دوگري گيت پيو ھلي. سويل گيت ۾ ھي اکر ھئا. "چيل چبيلا ماٹھو" "رنگ رنگيلا ماٹھو" "ماٹھو" لفظ دوگريءَ ۾ ڪيئن آيو ۽ گاھ پئو بہ، سو سمجھ ۾ نٿو اچي. حد اھا آھي تہ مون ڪاڪي پيرو مل جي "قديم سنڌ" بہ اڃا تائين کان پڙھي آھي! ماٹھو جيترو ٿورو گھٽو پڙھندو اوترو ئي اڻ ڄاڻائي ۽ جھالت جو احساس وڌندس. لسانيات تي توجھ ڏيٹو پوندو. گرئيرسن وغيره. سراج ۽ بلوچ صاحب جو عربي ۽ سنڌي بحث اڃ پڙھيو ھوم. پر اھو پڙھڻ بس ائين ئي ھو. سچو قصو نئين سر سمجھٹو پوندو. گربخشاڻيءَ، جي رسالي جو مھاڳ تنھن ڏينھن ڏٺم. اھو ئي نظريو "سنڌي سنسڪرت کان نڪتي آھي." بھرحال بولين ۾ ڳڏيل (ڪامن) لفظ ايترا گھٹا آھن جو عام پڙھيل کي ان جو اندازو ئي ڪونہ ٿي سگھندو. سرائيڪي، پنجابي ۽ سنڌيءَ جي تہ ڳالھ ئي ڇڏيو. سنڌي، بلوچي، پشتو، گجراتي، ھندي، بنگالي (پات- پت) جا عام لفظ سون ھزارن جي تعداد ۾ ساڳيا آھن. رڳو اُچار يا لھجو بدليل ھوندو يا ھڪ اڌ اکر بدليل ھوندو. خبرون ڪٿيون اٽم، ايران نيبٹ خرم شھر ٿي قبضو ڪري ورتو. ان جا نتيجا زبردست نڪرندا. رجعت پرست بادشاھن، ملڪن ۽ شيوخن جي حويلين ۾ رڙ ورڙ ھوندي. سامراجي بازيگرن کي ڏاڍا وڻ پوندا. ھوندا. ارجنٽائين ويتر رنڊڻي ۾ رولو وڌو آھي.

Gul Hayat Institute

تيري بنا يون گهڙيان بيتين
جيسي صديان بيت گئين!

ڪن ڪن سڻن ۾ ڪيڏو نہ زبردست تاثير هوندو آهي! اخبار پڙهندي هي سڻون ٻڌي اخبار پڙهڻ تان دل ڪجي ويئي.

علم ڪائنات (Cosmology) تي هڪڙو ڪتاب پيو پڙهان. ڪائنات بابت سالن کان پيو پڙهان. هلندي هلندي پيرن هيٺيان جڙ زمين نڪريو وڃي. ڪائنات کان اڳ ڇا هو؟ وقت ڇا آهي؟ جاءِ ڇا آهي؟ خلا ڇا آهي؟ مادو؟ ازل، ابد؟ انت، بي انت؟ حد ۽ لاحد؟ ڇي ڪائنات ۾ وڪڙ آهي! ايا ايستائين جي ڳالهه ئي پوري سمجهه ۾ نٿي اچي تہ مٿان وري هنن ڏانءَ ٻيا ڏڏا! پر آخر ڪنهن نہ ڪنهن کي انهن مسئلن تي غور ڪرڻو آهي. انگريزي دور کان اڳ گذريل هزار سالن ۾ سڌ ۽ هند ۾ ڪنهن سائنسدان جو نالو کوڻ ٻڌو اٿئون. بي دنيا ۾ الائي ڪير ڪير ٿي ويا آهن. هن ڪتاب ۾ هڪڙو چڙچي طور سوال جواب لکيل آهي. ڇي پادريءَ کان پڇيائون "ڪائنات بنائڻ کان اڳ خدا ڇا پئي ڪيو؟" جواب ڏنائين "اهڙا ڏڏي جهڙا سوال پڇڻ وارن بيوقوفن لاءِ دوزخ پئي ٺاهيائين!" مطلب تہ ملن ۽ پادرين جي ساهون اهڙا اوٽها سوال نہ پڇبا آهن.

۵ بجي شام.

تتيءَ ڏڏيءَ ڪاهه، ڪانهي ويل وهڻ جي،
متان ٽٽي اونداهه، پير نہ لهين پرينءَ جو.

سبحان الله! لطيف ۽ ڪنورا عظيم ڪلام ۽ عظيم آواز جو سنگم! جڙ زمانن ڪانپوءَ ٻڌو اٿم. آل انڊيا جي سنڌي سروس وري اوچتي بنا ڳولڻ جي ازخود ملي ويئي آهي. رفيق سان ڏگهي ڪچهري ٿي. ڏاڍو پلو ماڻهو آهي.

۸۶-۵-۲۶

پورا يارهن مهينا اڳ هن جيل ۾ آيو هوس. لکڻ جا الاهي ڪم پيا آهن. ڪوبہ ڪونہ ٿيو آهي. اڄ زور ڪري ڪتاب ۾ نوٽ ڪيل خاص دلچسپ پنجابي پهاڪا پنجابيءَ جي نوٽبڪ ۾ لکڻ جو ڪم ڪيم. هيستائين ٦٦ لکيا اٿم. اردو سروس ۾ "تاريخ ساز" جي تقرير پئي هلي. آخري ٻڌن سڻن مان معلوم ٿيو تہ ڪنهن "شاه لطيف" نالي ماڻهوءَ جي ڪلام بابت تقرير هئي. پهرين سوچيم تہ آسان واري بابت تہ ڪانہ هئي؟ پوءِ چيم تہ يو پي، سي پي ۽ دکن جا سڀ للو پنجو ڪٿي ويا آهن جو ٻين جو وارو ايندو؟ منجهن سڀ

ليڊر سڀ قائد اعظم جا قريبي ساٿي، سڀ انگريز کي ڀڄائڻ وارا! انگريزي جاسوس ۽ سچي هندستان جا عظيم قومي رهنما. سندن مسيت جو هر ملون متبحر عالم، هر تڪ بند شاعر بي بدل. اردو نام نهاد "قومي" اخبارن جي صفحن جا صفحا انهن جي احوالن سان سينگاريا پيا آهن. ٻيا ته لهيا پر اسان جا ملان ۽ مظلوم، جن جو نام نهاد "قومي" رڪارڊ ۾ پاڻ تي ۽ نالو ڪونهي. پشتو جا ڪُجھ پڪا آهن پر تورا. پشتو ۽ بلوچي شاعري ۽ پڪن جي ڪتاب لاءِ ماڻهو ڊوڙائي ڊوڙائي ٻيلو آهيان پر نام نهاد "قومي" ڪتابن جي دڪانن تي هن ملڪ جُڻ ماڻهن جي ٻولين جا ڪتاب ڪٽي؟ همراه اچن ته 'گل شڪر' گهرايان. سنڌي، پنجابي، سرائيڪي، بلوچي ۽ پشتو پڪن جو تقابلي مطالعو ڪجي. انهن ادبن جي ۽ هندي ادب جي تاريخ جو تقابلي مطالعو ۽ ٽيڪ ڪپي. هندي ٻاراڻو ڪتاب ۽ گهرايو اٿم. پر ملي ڪي ٿو. پشتو الف ب سکي ويو آهيان. پر هندي جا ماڪوڙا ڏسيو همت ڪي جواب ڏيو ويو. پر خير چڏبس ڪونه. رڳو ڪتاب ملي يا ڪو انڊو منڊو استاد هٿ چڙهي. بي بي سي چئي ٿي ته ارجنٽائين جا جنگي جهاز ڪنٽ وارا آهن. انگريز سرڪار جي دعوا مطابق ايراني وزير اعظم خامينيءَ نئين آزاد ڪرايل خرم شهر جو دورو ڪيو. ڪيڏو نه عظيم ڏينهن هوندو ايرانين لاءِ جن لاءِ ڪُجھ وقت اڳي دنيا سمجهيو ٿي ته ويا ختم ٿي ۽ ووڃي ۽ سامراجي چاڙتن جو ڪاڇ ٿيا. پر عوام جڏهن انقلابي جذبي سان سرشار ٿي ڏڪهي، اڻ وڻ ۽ دليريءَ واري جدوجهد ڪن ٿا تڏهن سامراج جا اوچا پاڙ پورا پورا ٿيو پون ۽ "اڳيان ٽڪر ٽر، متان روه رتيون ٿئين!" وارو ڪم ٿيو وڃي. زنده باد ملت ايران ۽ زنده باد ايراني عوام!

ٽيو ڏينهن اسپتال ويندي ڪيڏا نه عجيب احساس دل ۾ پيدا ٿيا! ٻي انداز ماڻهو. قسمين قسمين، هر عمر ۽ هر طبقي جا ماڻهو. بيل گاڏيون، ريڙها، اسڪوٽر، ٽيڪسيون، بسون، ڪارون، ٽرڪون، هل هلان، آواز شور، ٽريفڪ جا سگنل. نه مقدم، نه سپاهي، نه برجيون، نه لوهي سيخون، نه هيبت جيڏا دروازا ۽ گيٽ، نه سنترين جا هوڪريا، نه خوف، نه هراس! ماڻهو ٻنا واڻين ۽ سسن جي ٻئي هليا. ڪنهن کي ڪنهن جي ڳٽتي ڪانه هئي ته متان ڀڄي نه وڃي! هڪڙي (الائي ڪهڙي) رستي تي پهچي پوءِ سمجهيم ته رستو ڏنل آهي. هتان اڳي ڪيئي ڀيرا ڪار ۾ لنگهيو آهيان. آخر لاهور جي نهر وٽان لنگهياسون. ڪئين ڀيرا ان جي پاسي ڪان لنگهيو آهيان، پر نالو اڄ معلوم ٿيو "گلبرگ نهر." ڇڪبو هن پاسي ۽ گلبرگ آهي. لاهور جي ڊفينس ڪالوني. آخر مال آيو سڃاتم "الحمرا". فن جو مرڪز. اڄ نوٽ ڪيم ته خوبصورت لهيل آهي. عجب جي ڳالهه جو هي مختصر (اوٽ موٽ ۳۰- ۴۰ ميل) جو سفر انهن تمام ٽورن سفرن مان هڪ هو جن ۾ مونکي بيحد مزو آيو. هتن پهريدارن جي وچ ۾ قيد جي حالت ۾ پاڻ کي بلڪل بي فڪر محسوس ڪيم. اڳي اڪثر ته پاڻ گاڏي هلائيندي هئي، سجو وقت اهو فڪر ته متان ائڪسيڊنٽ نه ٿئي. ٻيو سجو وقت سوچون، ذميداريون، رڦائون، غور فڪر ڳٽتيون ۽ انديشا. هٿ گاڏيءَ جي ويل ۾، خيال الائي ڪٽي! بس ايترو شڪر آهي جو وڃيو ڪٽي ڏ ڪٽي پهچو هو. ٽيو ڏينهن کابه اپائنمينٽ ڪانه هئي، ڪٽي به پهچڻو ڪونه هو. ڪنهن سان به بحث ڪرڻو ڪونه هو. ڪنهن کي قائل ڪرڻو ڪونه هو.

Gul Hayat Institute

ڪوبہ ڪم لازمي طرح ڪرڻو ڪونہ هو. نہ ميٽنگ، نہ تقرير، نہ آڏي پچا، نہ آرگيومينٽ. واندوئي واندو. مڪمل واندو! ڏهني توڙي جسماني طرح. اهڙي ڪيفيت زندگيءَ ۾ مونکي گهڻن گهڻن سالن کان پوءِ ورلي ڪا ملندي آهي. نہ ٿہ هر وقت وڻ ولان، پڇ پڇان. جنهن ڏينهن ڪڙيو گنهور هاري ڪانفرنس ٿي پئي اُن ڏينهن آسپيج تي ويٺي، ايڏو ٽڪل، ايڏو ٽڪل هوس جو چيم ٿہ رڳو اڇوڪي رات خير سان گذري، وري هفتو گهر ماڻ باهر ڪونہ نڪرندس. پائيم تہ اجهو ٿو هتي ڏهي پوان (ان مهل هڪڙي چري نندڙي ڇوڪري اچي پُرسان ويٺي ۽ نهايت معصوميت سان چوڻ لڳي "بابا! مون سان گالهيون ڪر!")

هُر شئي پياري، عجيب ۽ مزيدار پئي لڳي. پاٽي، وڻ، ٻوٽا، جايون، پريان آسمان. لُطف ہ ہ طرفو قصو آهي. نظارو ہ سئو هجي ۽ ماٺهوءَ جي دل ہ نظاري ماڻ لطف اندازو ٽيهٺ جي حالت ۾ هجي.

اسپتال پهتاسين تہ پوليس ائن پوزيشن ولي بيٺي جڻ آءٌ ست خون ڪري آيو هوس ۽ هتي آيو ئي ڇاڪي وانگر گولي ٽيهٺ لاءِ هوس. (ڇاڪو نيٺ نہ مڙيو. اهي ٿي هنگاما! اهي ٿي پريس داستان) ٽيسٽون ڪيائون. رت ورتائون، وچ ۾ انتظار ڪرڻ لاءِ چيائون. هڪڙي ڪمري ۾ اچي ويناسون. اڪائونٽنٽ جو ڪمرو هو. ان ڪي الائي ڇا ٻڌايائون. نهايت عزت سان گڏيو. ڇانهن بسڪوٽ کارايائين. پاڻ ڪم ڪي لڳي ويو. هڪڙو همراهہ (وچولي درجيءَ جو ملازم) بيماريءَ بابت ڳالهائڻ لڳو. ڳالهہ نيٺ ڦري گهري اتي آئي جتي هميشہ اينديو آهي. چيائين "اسين معمولي نوڪر آهيون. پر مسئلو بلڪل آسان هو. قربانيءَ ۽ شهادت مسلمان جو ڏاج آهي. قرباني ڏيون ها تہ هيءَ حالت نہ ٿئي ها. جيڪي همراهہ بنگلاديش ۾ ٻڌجي پيا هئا، انهن جي قرباني ڏيون ها تہ انهن ڪي جنت جون حورون نصيب ٿين ها. ۽ هتي اسان ڪي ہ آهي ڏينهن ڪوڙ ڏسڻا پون ها. هو ہ خوش ۽ اسان جو ہ ڪم ٿي وڃي ها." سندس مطلب سمجهي مرڪيس. ڪنگ ايڊورڊ ڪاليج جي لان تي وڃي ويناسين. انسپيڪٽر ۽ عظمت چورن ڪي سڄي ڪرائڻ جي مشڪلاتن ۽ ڏيڏڻ ڪي سڏو ڪرڻ جي نسخن تي خيالن ۽ تجربن جي ڏي وٺ ڪرڻ ۾ لڳي ويا. آڏون لان تي ويهي اخبار پڙهندو رهيس. ڊاڪٽر ۽ پين جو رويو عزت ۽ خاص خيال رکڻ وارو هو. هنن شايد ڪين ٻڌايو هو تہ همراهہ هتي جو ڪونهي. منهنجي حليي، شڪل ۽ ڪپڙن ہ ڳالهايو پئي. پوليس جو هيترو انالو ہ هو . مطلب تہ هر ڪنهن کي احساس نظر آيو ٿي.

ٻئي ڏينهن وري ساڳيو ڏڏو! اڳئين ڏينهن صوبيدار پويان ويٺو هو. اڄ ڪار ڪنهن جج جي اسڪورٽ ۾ ويئي هئي. دستوري چڪڙو هو. سيٽون ہ، ڊرائيور ڪانسواءِ. اسين ٻيءَ اڳيان ڪير ويهي ڪير پٺيان؟ صوبيدار چئي تہ آءٌ تہ پٺيان ڪونہ وهندس. ڳالهہ خسيس پر مسئلو نازڪ، پٺيان ڪير وهي؟ آخر حل اهو نڪتو تہ "سڪيورٽي جو سوال آهي. بنا هٿڪڙيءَ قيديءَ جو اڳيان وهڻ خطرناڪ آهي. اهو پٺيان وهي، جتي ٻي پوليس رائفلن سان موجود آهي. اتان پُڄي ڪونہ سگهندو." ڳالهہ ۾ ڪجهہ ہ ڪو نہ هو ۽ سيڪجهہ ہ هو. ڏوهہ انهن جو ہ ڪونہ هو. عام طرح ڪو ہ آفيسر پنهنجي اسٽاف

اڳيان پٽيان چڪڑي ۾ ويهڻ لاءِ تيار ڪو نہ ٿئي ها. ظاهر آهي تٽائنس ماٺهو ڪلن ها. پر مون سان بہ مسئلو هو. قيدي قومن ۽ ماٺهن جا حق ايترا ٽورا وڃي بچندا آهن جو انهن خسيس ۽ ظاهري طرح ڪل جهڙن حقن تان بنا حجت جي ۽ چپ چاپ هٿ کڻڻ هنن لاءِ جڻ پنهنجي وجود جي موت کي تسليم ڪرڻ جي برابر هوندو آهي. هنن وٽ بچيت ۾ ڪابہ قوت هوندي کانهي جنهن سان هو ٽيل نقصان جي پوءِ بہ تلافي ڪري سگهن. هنن لاءِ 'تر جي گئي سو چوٽون کائي' وارو قصو هوندو آهي. انهن خسيس کان خسيس حقن جي سلامتيءَ لاءِ ضرورت وقت پوئتي نہ هٽڻ يا ضرورت وقت خطرو نہ کڻڻ، ثابت قدم نہ رهڻ ۽ نقصان نہ سهڻ، ٻئي ڳالهيون هنن کي اهڙو نقصان رسائيندڙ آهن جنهن جي پوءِ تلافي ٿي ڪانہ سگهندي آهي. مون کي خبر هئي تہ آڻون بي وس قيدي آهيان. قيدين لاءِ ٽرڙين مان ڦٽ ٿي پوندا آهن. ڪامورا پاڻ ۾ جنڊ ٿي، خسيس مان خسيس ڳالهہ تي وڌي ۾ وڌو ميڙ مچائي وجهندا آهن. دشمن کي بل ڏيڻ ۽ سو بہ هڙڻي خسيس ڳالهہ تان نادائي ۽ ابهرائي ٿي سگهي ٿي. خود حڪومت بہ دل ۾ خوش ٿيندي تہ چگو ٿيو جو هن کي ٽيهہ ڪيائون. ضرورت پئي تہ معذرت بہ ڪري چڏيندي يا ڪنهن کي ٽرانسفر يا سسپينڊ ڪري ناراضگيءَ جو ڊونگ رچائي چڏيندي. پر سچي ڳالهہ ۽ حالتن ۽ سنڊن توازن تي ڪجهہ سيڪينڊن ۾ غور ڪري مون چيو تہ "آءٌ اتي ئي وينو آهيان. توهان مان جيڪو چاهي پلي وڃي پٽيان وهي." وڏو گوڙ ٿي ويو. آخر ٻئي ڇٽا اچي منهنجي پرسان اڳيان ويٺا. منهنجي حالت اهڙي ٿي جو اندر هڻڻ ڪري آءٌ ڊرائيور سان وڃي لڳس، تنهنڪري چيم تہ "ٿي ڪونہ وهي سگهنداسون بہ وهون." ان تي عظمت لهي صوبيدار کي چيو "بابا هي سڪيورٽي جو مسئلو آهي. تون چاٽين تنهنجو ڪم. پلي پنهنجي ڪاروائي ڪر ۽ جتي وٽئي اتي قيدين کي وهار!" هاڻ هي ٻئي هڪڑي پاسي. قصو ڪوتاهہ مون چيو تہ "آڻون پويان بلڪل ڪونہ وهندس. توهانکي جيڪو ڪرٽو آهي سو پلي ڪريو" عظمت کي بہ چيم تہ "تون هن کي ڇوچون ڇو ڪرين! تون بہ مون سان هاڻ نہ ڳالهاءِ!" عظمت ڀڳو اندر. الائي ڇا چياٿين ڇا نہ چياٿين. ان وچ ۾ گلزار جيلر آيو. ان صوبيدار کي سمجهايو. راج مڙي اچي گڏ ٿيا، ڳالهہ ۾ ڪجهہ بہ ڪو نہ هو. جنگاڻ شاهي. عظمت باهر اچي اعلان ڪيو تہ "آءٌ ٿو هلان! توهان وڃو" واٽ ۾ صوبيدار تلافيون ڪيون. چي، "هي ذميواريون ڪٽي رعايتون آءٌ ڇو ڏيان، نہ تہ مون کي ليٽر آيو آهي تہ هن کي ڊبل هٽڪڑيون لڳنديون. خطرناڪ ترين ماٺهو آهي." مون چيس "اها فضول ڳالهہ آهي. مهرباني ڪا بہ ڪانهي. جئين عام طرح ٿيندو آهي تئن آهي" چياٿين تہ عظمت مون کي چيو آهي تہ "هي سياسي هياسي ماٺهو ڪونهي. رڳو اهي ڏڏا ڪندو آهي ۽ ڪنهن جي ڳالهہ نہ مجيندو آهي ان ڪري اندر پيو آهي. سياسي جيڪي هٿا سي سپ بندو بست ڪري نڪري ويا. يا پنهنجي گهرن ۾ نظر بند آهن." مون کان جيڪا قوالي پهتي سا ٻڌائي مانس. ڪجهہ پئسو ٽڪو ڳالهہ ڊول ۾ وينس يا ڇا، بهرحال پوءِ ڪجهہ وڌيڪ خيال ڪياٿين. هلندي شرط ان ڏينهن ٽيسٽ وڻڻ واري ڊاڪٽر سان ڳالهہ ڪياٿين. ان اچي چيو" توهان چانهہ پيندو؟"

Gul Hayat Institute

مون چيو "ها، مون غلطيءَ وچان احتياطًا ناشتو ڪو نہ ڪيو آهي." بسڪوٽ گهرايائين. چانهہ هٿ سان ناهي ڏنائين. وڏي عزت، وڏي احترام ۽ وڏي قرب سان. چي" اسين نوڪرماڻهو آهيون. سياڻي توهان حاڪم ٿيندا اسانکي چوندا هيئن ڪريو. اسان ائين ڪنداسون " ويانا (آسٽريا) مان پڙهي آيو هو. ائٽمي تشخيص ۽ علاج جو ڊاڪٽر هو.

وري ڪالهہ ڪو همراهہ " ش" آيو. وري ڳالهيون. ون يونٽ، يحيٰ، جنرل گل حسن ۽ رحيم ۽ قوميت. مون چيس مونکي توهان جي هر نقطي سان اختلاف آهي. اها نواءِ وقت ۽ اردو ڊائجسٽ جي پروپيگنڊا آهي، جيڪا پنجاب کي زهر وانگر کائي ويئي آهي. پنجابي حڪمران طبقي جي ڪيل ڏوهن جي ڏکهي فهرست تي پاڻ ۾ تفصيلي بحث ڪرڻ جي ضرورت آهي. ضرورت آهي ته عوامي سطح تي پنجاب توڙي ٻين صوبن جا تو جهڙا صحيح جذبا رکندڙ نيڪ نيت ماڻهو پاڻ ۾ گڏ ٿين ۽ هڪبئي جي نقطہ نظر کان واقف ٿين ۽ غلط فهميون دور ڪري رهيل نقطن تي خيالن جي ڏي ورڻ ڪن.

ڊاڪٽر پنهنجي ياءُ کي ولي آيو ۽ شروعاتي تعارف ڪرايائين. ان وچ ۾ پروفيزملڪ نظر آيو. (لاهين چاڙهين، ورن وڪڙن واري ڏکهي، اٽانگي آورج ۽ سورهيائيءَ واري جدوجهد جي نسخي جو تاثير!) گپ شپ. خاص نہ. ٽيسٽن جو رزلٽ مليو. ڳلٽڙو يا الائي ڇا پنهنجو ڪم ڪهڻ ٿو ڪري. واٽ ۾ صوبيدار پنهنجي نوڪريءَ جا حال ٻڌائيندو آيو. ماڻهو خراب ڪو نہ هو. پر عادت جي مجبوري.

جيل اندر گهڙياسين ته عظمت هڪ دم صوبيدار کان پڇيو "ڇا ٿيو؟" مطلب هوس ته پوليس منهنجو ڪجهہ علاج ڪيو يا نہ؟ منهنجي وهڻ لاءِ ڪرسي اچڻ ۾ دير ٿي. هونئن به مون کي خبر نہ هئي ته عظمت مون هٿان "سندس بي عزتي بلڪ سڄي جيل ڊپارٽمنٽ جي بي عزتيءَ ۽ خواريءَ" جو ڪهڙو پيماڻو ۽ جڙتو داستان پيش ڪيو هوندو. ان ڪري في الحال "ڇڏ منڊو واريءَ ۾" واري اصول تي عمل ڪندي پنهنجي وارد هليو آيس. ڪالهہ رات سوچيندو رهيس ته عظمت چيف جسٽس لاهور سان پنهنجي مائٽي پيو ٻڌائي. جيل آفيسر ضرور ڪائنس ڪن هٽندا هوندا. جيل ڊپارٽمنٽ جي عزت جو به مسئلو ٿي سگهي ٿو. چئي سگهن ٿا ته اسان هن سان همدرديءَ طور پنهنجو آفيسر ڪيڊي ڏنو ته انکي پاڻ سان گڏ ويهڻ به نہ ڏنائين ۽ ڪيس لاهي ڇڏيائين. هيتري ٻاهرين پوليس توڙي جيل پوليس جي اکين اڳيان.

"ٻين گهٽن ماڻهن وانگر منهنجو به زندگيءَ جي وڏي عرصيءَ تائين گهٽو گڏر سفر "هينئين جي زور" ۽ "بهادريءَ" تي رهيو آهي. "جيڪي هوندو سو ڏسي رهبو. اهڙين ٽڪي ٽين پٽسن وارين ڳالهين کي ڪير ٿو پڇي؟ خوامخواهہ ڪنهن کي جهيڙو ڪرٽو هوندو ته پاڻ وري ڪنهن کان ڏهون ٻا چا؟" وغيره وغيره. پر سياسي ۽ تاريخي مطالعي

Gul Hayat Institute

توڙي تجربي کان پوءِ اهي ڳالهيون ٻاراڻيون ۽ جٽاڻيون لڳيون، خاص ڪري جدلي مادييت، محمد صلم جي سياست ۽ مثبت سفارتڪاريءَ (ڊپلوميسيءَ) لينن، اسٽالين، مائو هوچي من ۽ لي دوئان جي لکڻين ۽ سفارتڪاريءَ جي تاريخ جو مطالعو ڪرڻ کانپوءِ خبر پيئي آهي ته "زندگي هيڻان کان مٿي ۽ مٿي کان ڪيئ جو سفر آهي، عظيم شيون، خسيس شين مان لهيل آهن، زبردست ڊرامائي ڪاميابيون توڙي تباهيون معمولي ڪمن جي آهستي آهستي ۽ تيز تيز نموني جمع ٿيڻ کان پوءِ وجود ۾ اچن ٿيون. جيڪو ماڻهو اڳتي وڌڻ سان گڏ گهربل تيزيءَ سان پوئتي ٽئو هڻي سگهي اهو دشمن جو آسان ترين شڪار آهي، اهو ويڙهو ناهي".

سنڌيءَ ۾ چئي ويا آهن ته "ٻاهر، پاڻيءَ ۽ دشمن کي گهٽ سمجهڻ مورک جو ڪم آهي". خاص ڪري ويڙهه توڙي سفارتڪاريءَ ۾ خسيس شيون ٽيندڙيون ئي ٻاهين، پنجابيءَ ۾ هڪڙو ڏاڍو دانائيءَ وارو پهاڪو آهي "دشمڻ وچ انج رهو جيون ٻتيان دندان وچ جيبهه" (دشمن جي وچ ۾ ائين رهو جيئن ڏندن جي وچ ۾ جيب)

معلوم ٿيو ته مجيد قريشي به موڪل تي ويو آهي. آنکري اهو به معلوم ڪو نه ٿيندو ته ميان عظمت کهڙو ممڻ مڇايو آهي ۽ انجو کهڙو اٿر پيو آهي؟ اهو سوچي سپرنٽنڈنٽ کي چئي لکيم. جنهنجو مطلب هو ته "ايندڙ رائونڊ ۾ مون وٽان ٿيو وڃجو. ايندڙ رائونڊ سومر تي ٿيڻو آهي. اڃان ڪجهه ڏينهن پيا آهن. ان وچ ۾ م ق به ايندو پوءِ ڏسبو.

ڪاله چئي لکيم. اوچتو سپرنٽنڈنٽ اچي نڪتو ڊپٽي ۽ رضا ڪڏ. پڇيائين "کهڙو حال آهي؟" ٻڌايومانس ته "هاڻي شايد بيمارين جي سيڙپ ٿي رهي آهي ۽ علاج ممڪن ٿي سگهي". چيائين. "اسين توهان جو هر حالت ۾ علاج ڪرائي توهانکي مڪمل طرح ٺيڪ ناڪ ڪنداسون. ضرورت پئي ته توهانکي وري به اسپتال موڪلينداسين. اسانجو خيال آهي ته توهان صحتمند ۽ خوش رهو". مون عظمت واري باري ۾ پڇيس ته "مونکي دل ۾ ڪونهي. مون سوچيو ته معلوم ڪجي، متان توهان کي خيال ٿيو هجي ته پوءِ باقاعدي ڳاله پوائي ڪجي". چيائين "مونکي پائيءَ جو به خيال ڪونهي. مون هڪڙي ماڻهوءَ کي چيو ته پوليس کي ڊپ آهي ته متان پليجو صاحب پڇي نه وڃي. پر اسان ماڻهو چاريا آهن. مون چيو ته پليجي کي چئجو ته تون آزاد آهين. گهر وڃ ته چوندو ته "پهرين ليٽر ڏيکاريو ته کهڙي اٿارٽيءَ موجب مونکي باهر وڌو آهي!" ڊپٽيءَ عظمت لاءِ هن چيو "چوکرا ٻار آهن". سپرنٽنڈنٽ چيو ته "مون وٽ دانهن ڪٽي آيو مون چيس ته "تون مٽ ڪري ويهي رهه، تنهنجي وڃڻ جي ضرورت ڪانهي". سپرنٽنڈنٽ چيو "آءُ سچ ٿو چوان ته توکي هتي، هن بيماريءَ جي هيڏي تڪليف ۾ ڏسي. مونکي سخت ڏک ٿو ٿئي".

آخر چيائين "جڏهن به ڪو ڪم هجي، به اکر لکي موڪل. آءٌ هليو ايندس." پوءِ معلوم ٿيو ته جنهن ماڻهوءَ سان مٽين ڳاله ڪئي هئائين سو هومر سيڪريٽري پنجاب

هو. دل ۾ سوچيم ته ويڑهه جي اصولن جي پڪڙي ڪريو ويٺو آهيان. جهيڙن جي ڪوٽا ڪڏهو کي ختم ڪريو ويٺو آهيان. ڪئين ڇهيڙا اڃا ٿي مچيل آهن: (۱) سرڪار نامدار جو جهيڙو (۲) بيماريءَ جو جهيڙو (۳) انگريزي اخبار نه ملڻ تان (جيڪو جيل ۾ بين الاقوامي اهميت جو مسئلو آهي ۽ ايران عراق جنگ کان گهٽ ڪونهي!) فوجي ميجر قيديءَ سان جهيڙو. (۴) ڊاڪٽر تي هفتو اڃ داوئن وغيره جي سلسلي ۾ سخت ڪاوڙ ظاهر ڪيم (ڊاڪٽر ويچاري ڳاله بدي اچي معذرت ۽ تلافي ڪئي). (۵) خط پٽن نه ملڻ تان هتي جي ايس- پي، سي- آئي- ڊي لاهور سان جهيڙو (پنجاب سرڪار سان گرما گرم لکپڙهه هلندڙ آهي) (۶) ٽيون ڏينهن چڪر چيف (صوبيدار) جي موڪليل صفائيءَ وارن ماڻهن جن گوڙ پئي ڪيو، تنڪي مڙي اماڻي چڏيم. انڪري جڻ چڪر چيف جي بي عزتي ڪيم. (۷) ۽ هاڻي هن بچي شل عظمت جنهن مان کارداريون ڪڍ آهن تنهن سان جهيڙو ۽ ڳاله سچي جيل جي وقار ۽ عزت جي هڻڻ ڪري سچي جيل جي وقار ۽ عزت سان جهيڙو. پاڻ کي چيم ته "اهي هيترا سارا ساڃڻي وقت جهيڙا آخر ڪهڙي ڪتاب ۾ جائز آهن؟ ڪٽي ڪجه به نه ٿئي پر ويڑهه جي اصولن جي سنگين خلاف ورزي ته ٿي، جيڪا ناقابل برداشت آهي. اهي سڀ جهيڙا ڪنڊڙ قوتون پاڻ ۾ گڏجي مون خلاف خميني ۽ وانگي يڪو جهاد شروع ڪري ڏين ته مفت جي هچا ڪچيءَ ۾ پڄجي ويندي." جيل جي افواه نيوز ايجنسيءَ مشهور آهي، انهيءَ ايجنسيءَ جو اطلاع آهي ته "سنڌ جو شاگرد ليڊر علي حيدر شاهه کوئينا ون گرفتار ٿيو آهي ۽ هن وقت شاهي قلعي ۾ آهي. سندس ڪو ٻيو دوست به تازو گرفتار ٿيو آهي." مطلب ته قلعي ۾ سندين جي نمائندگي ٿي رهي آهي.

سجو ڏينهن حيدرشاهه بابت سوچيندو رهيس.

Gul Hayat Institute

واهڙ پريون مَ پاءِ، تو پڻ ليکو ڏيڻو
وهاڻيءَ ويندءِ، اوير اتان هان لهي.
متو آهين مچ، ٽلها ٽوٽونا هڻين.
تو جا پائين اڄ تنهن پاڻيءَ پناڏينهڙا.

ڪله ولي خان ۽ ٻين کي پنجاب بدر ۽ قيد ڪيو ويو آهي. ارشاد احمد حقانيءَ بزنجي جي آپي شاهي پاليسيءَ تي دوستاڻي تنقيد ڪئي آهي ۽ ڪيس ايم آر ڊي سان ساڻ ڏيڻ جي صلاح ڏني آهي. ڪالم نگار ظفر اقبال سرڪاري وعدن جو بي رحميءَ سان مذاق اڏايو آهي. اصل ڪا ڳاله پوئتي ڪانه چڏي اتس. هاڻي ڊالري ليڊرن پنهنجيون

زالون، عورتن خلاف هلندڙ جهاد جي ميدان ۾ آنديون آهن. بيگم لياقت علي خان ۽ اپوا تي حملا ڪرايا ويا آهن. هنن جو بليڪ ميلنگ جو پراڙو سي آئي ڊي جو سيڪاريل ٽيڪنيڪ جاري آهي. 'دليل دلائل نه ڏيو! اتندي شرط هماليه جبل جيڏو ڪوڙو الزام هٽي اڳي جو حواس خطا ڪري ڇڏيو! پلي سڄي عمر صفايون ڏيندو وتي.' ٽئي به ائين پيو. سندن شڪار ڪيل سڄو ڏينهن صفاين ۾ پورا آهن. ڪوبه ڪونه ٿو خود سندن سُڌ سماءُ لهي ۽ اهو پڇي ته "اوهان جو سياسي شجرو ڪهڙو آهي ۽ ڏنڊا ڪهڙا ۽ ڪنهنجا پيا ڪريو؟" بليڪ ميلنگ جي جواب ۾ صفائي ڏني معني مڙس ويو! صحيح طريقو آهي دشمن جي ڳالهه جو نهايت سنجيدو مدلل ۽ قائل ڪندڙ جواب ڏيئي ان سان گڏوگڏ سندس مجرماڻ اصليت جو پردو ٻي جگريءَ ۽ ٻي رحميءَ سان مڪمل حقيقتن سميت پيش ڪرڻ ۽ ڪيس اڳهاڙو ڪري دليل ڪري ڇڏڻ، پر ڪوڙ ۽ وڏاءُ ڪان قطعي پاسو ڪجي. ان جي بدران صحيح حقيقتن جي ڳولا تي جاکوڙ ڪجي. دماغ ڪان سوچڻ جو پورو پورو ڪم ونجي. ڪوڙ جو مقابلو ڪوڙ سان نه پر وڏي جاکوڙ سان معلوم ڪيل ۽ ٻي خوفيءَ ۽ قابليت سان پيش ڪيل سچ سان ۽ ان سچ جي آڌار تي وزندار دليلبازيءَ ذريعي سنڌائتن موتمار ڏڪن هٽڻ سان ڪجي.

۳ ڄڃا شامر. ننڊ نه آئي، سا نه آئي. هن مهل ماسڪو اينڊو آهي. سو اهو برزنيف جي زرعي مسئلن بابت ڪيل تقرير نشر ڪرڻ ۾ لڳو پيو آهي، پاڪستان، پارت، برطانيه، چين، روس، آمريڪا سيني جي ريڊين کي وارو ڏبو آهي، سيني جي ڳالهه ٻڌبي آهي. جهٽ لڳو ته آسٽريليا، جرمني، ايران، ڪوريا ۽ افغانستان جهڙا ريڊيا به ٻڌي ونڊا آهن. جيڪو آپو سو ڪار. گهٽ ۾ گهٽ ريڊين کي جمهوري حق ڏجي ته پنهنجي ڳالهه ٻڌائين، پلي هر ڪو فقير پنهنجو "داستان بيان ڪري ٻڌائي!"

امير چئي ٿو "سلوار نهين پائي!" ڏٺم ته برابر وهنجي ڪپڑا ته منڌايا آٿم، پر سٽڻ ساڳي ميري پيئي آٿم!

ڊائريءَ ۾ هونئن ئي ماٺهو سڀ خيال ۽ ڳالهيون لکي ٿو سگهي. ڪو روسو (فرينچ اديب) هجي ته به ڪي نه ڪي ڳالهيون چڏي ويندو. سياسي ماٺهو خاص ڪري قيدي سياسي ماٺهوءَ جي ته ڳالهه ئي ٻي آهي. ٻي ڳالهه ته هن ڊائريءَ ۾ جيڪي رايا يا ڳالهيون لکان ٿو سي سياسي خيال کان باقاعدي سوچيل سمجهيل (آفيشل) ڳالهيون ٿي ئي نٿيون سگهن. هي ته ڪچا ٽڪا خيال جيئن اچن ٿا، تيئن لکان ٿو. انهن مان ڪي قائم رهندا، ڪي تبديل ڪرڻا پوندا. پنهنجي حال سارو باقاعدي ۽ مستند ڳالهيون اهي آهن جيڪي مضمونن، مقالن يا تقريرن جي صورت ۾ پيش ڪجن ٿيون. هي پرائيويٽ خيال آهن ۽ ممڪن آهي ته لکڻ کان پوءِ ٻئي ڏينهن ئي غلط نظر اچن ۽ بدلائڻا پون! هونئن خدا ڪندو ته منجهائين رڍي ۽ ڪٽ ايترو گهٽو ڪونه ڪرندو پر ته به ڳالهه ڏهن ۾ صاف هٽ گهرجي.

Gul Hayat Institute

ڦون ڦون! وهنجڻ ڪري نڪ وهڻ جا خيال پيو ڏيڪاري. سادا چار ٽيا آهن، پنجين بجي چڪر ڏيندس. سادي پنجين مهل در پورُ ٽي ويندي. هونئن پهرين مئي کان پوءِ صرف وارڊ بند ٽيڻ گهرجي، ڪمرو نہ. ماٺهوءَ کي باهر ورانڊي اندر سمهي سگهڻ گهرجي، پر پهري لاءِ ملازم (سپاهي) گهٽ آهن سپرنٽنڈنٽ چوائي موڪليو هو ته نہ ٽي ڏينهن ترس. اڄ پُل ڪيم جو ڊپٽيءَ کي ڪونہ چيم ته "گهٽ ۾ گهٽ سانجهيءَ تائين ته باهر رهڻ ڏيو. هي وچئين جو تالا ته نہ ڏيو" پر جڏهن ويسر جند ڇڏي.

باهر ڪنهن برتن جو ڪڙڪو ٽيو. هڪ سيڪنڊ لاءِ ائين لڳو جڻ ڪو چئي پيو "ڪير وارو!". شام.لطيف آباد. گهر. گيٽ تي ڪير سان پريل بالٽيءَ وارو ماٺهو. منهنجي هٿ ۾ ڪير جو ٽانو. 'نورن الائي ڪيڏانهن گم ٿي ويو؟' سيڪنڊ جي ٻ هڪ ننڍڙي حصي ۾ جڻ بجليءَ جي تيزيءَ سان سجو منظر ڏهن جي پردي تي ڊوڙي ويو! ان ئي سيڪنڊ ۾ وري ڪٽي ڏس ته ڪوٺ لڪپت سيڪيورٽي وارد، ساڳيو ڪمرو، امير، منير، ٽائيگر ۽ آڻون! واه ڙي لاشعور تنهنجون بازيگريون ۽ ڪرتب! ينج ٽي ويا آهن. هاڻي چڪر ڏيان.

۸۲-۵-۲۷ صبح

سويرا جهان پر، بسيرا وهين هو
جهان پ بسيرا، سويرا وهين هي.

(جتي صبح هجي، جهوپڙي اتي هجي. جتي جهوپڙي هجي، صبح اتي ئي آهي) ها، مائي لتا! برابر، پر جتي پنهنجي جهوپڙي هجي، اتي اوندهہ ئي اوندهہ هجي ته پوءِ؟ صبح جو نالو نشان ئي نہ هجي ته پوءِ؟ جتي مفت خورَ ڦورو ۽ ظالم نہ هجڻ گناهہ هجي، منافق، مڪار ۽ ڪوڙو نہ هجڻ گناهہ هجي، وطن فروش، قوم فروش ۽ ضمير جو سوداگر نہ هجڻ گناهہ هجي، انسان ذات جي قاتل دشمن جو دلال، سياسي پاڙ ڪائيندڙ ۽ شڪاري ڪتو نہ ٽيڻ گناهہ هجي، جتي، مائي لتا! تنهنجي ذات، عورت ذات ٽيڻ گناهہ هجي، حق پرست، با غيرت ۽ سرفروش، انسان دوست ۽ انقلابي ٽيڻ گناهہ هجي؟ جتي نيڪ پيارين ۽ خوبصورت شين ۽ ماٺهن جو وجود ئي گناهہ هجي ته پوءِ اتي ڇا ڪجي، لتا؟ ته پوءِ منهنجي صلاح آهي ته هڪڙو ڪم ته اهو ڪجي ته سُر جي ستن سمندن مان پنهنجي آواز جي جادوءَ سان هماليہ جبل جيڏا غصي جا شعلا پڙڪائي اهڙي نظام کي جلائي رک ڪرڻ ۾ مدد ڏجي، جنهن ۾ اهو سڀ ڪجهہ ٽيڻ لازم ۽ اٽڻ آهي. پوءِ هڪڙي ڏينهن نيٺ جتي صبح هوندو پنهنجون جهوپڙيون ٻ اتي هونديون ۽ جتي پنهنجون جهوپڙيون

Gul Hayat Institute

هونديون، صبح ٻ اتي هوندو! سڄو ڳهر جي ڀيو آهيان. وهنجان، ڪپڙا ٻ بدلايان. اڄا ڪاله بدلايا اٿم. پر سڄا ڏاڍا پيا آهن. اڄ پرويز ملاقات تي ايندو خدا ڪري رسالا ۽ ڪتاب آڻي! هتي هڪڙي وڏي ضرورت آهن سڀا ڪتاب ۽ رسالا. ٻاهر رسالا ۽ ڪتاب جام آهن ته پڙهڻ جي فرصت ۽ ضرورت ايڏي ڪانهي. هتي فرصت ۽ ضرورت سخت آهي پر رسالا ۽ ڪتاب ڪونهن! "ڪٽي دور سڄا ڪٽي چور سڄا." امير چئي ٿو "اي جوڙا تسان نون سوٽردا اي. او نهين سوتردا. او جيڙها مٽي وانگون لڳدا اي" (هي جوڙو توکي ڏهي ٿو. هو ٿو ڏهي جيڪو مٽيءَ وانگر ٿو لڳي.) مون چيس "اسين ويڙل ئي مٽيءَ ۽ ريتيءَ جي پٽ جا آهيون. پٽرن ۽ ريتيءَ جي وچ ۾. جهڙو ديس تهڙو ويس." هاڻي هنکي ڪيئن سمجهايان ته مٽيءَ جهڙو ايرو ويس لطيف جي مارن، سامين، جوڳين ۽ ڪاهوڙين جو ويس ٻ آهي.

اسين تتان آئيون، جتي ڪهنبو ناهه
جي وڃون ڪنهن وهاءَ ته پڻ مٽئون لوئيون
(شاهه)

بهرحال شڪر آهي هي جوڙو ته امير کي منظور آهي. گهر جا پاتي اچن ٿا ته تڪڙ ۾ سڄي گهر گهاٽ جو پورو حال احوال ڏيو ڪونه سگهن. جي سڄو سربستو احوال لکي اچن ها ته ٻ ڇڳو. جنهن وٽ احوال هوندو آهي تنهنجي نظر ۾ فقط مڪيه مڪيه نقطن جي اهميت هوندي آهي، پر ٻڌڻ واري لاءِ سڄي ڳاله ٻڌڻ ۽ سمجهڻ ضروري هوندي آهي. خبر چار ٻ انسان جي ڪيڏي نه وڏي ضرورت آهي؟ ڪپڙن ڏاڻي وڇ جي ڳاله تان معيار زندگي وڏائڻ نه وڏائڻ جي مسئلي بابت سوچ ۾ پئجي ويس. سوچيم ته ذاتي معيار زندگي وڏائڻ ۽ قومي عوامي معيار زندگي وڏائڻ جي جدوجهدن ۾ تضاد آهي. پرپور سکي ۽ شاندار زندگي گذارڻ جي لاءِ جيڪي ڳالهيون ڪن سي گڏيل عوامي انقلابي جدوجهدن کان سواءِ نه ملنديون. ذاتي معيار زندگي وڏائڻ جي جدوجهد ذريعي عام ماڻهن جي وڏي گهٽائيءَ کي گهربل پرپور سکي، شاندار زندگيءَ جا فقط کي مٿاچرا نمائشي ۽ خسيس جزا هٿ اچي سگهندا. سڄي عمر انهن پٽيان ڊوڙبو ۽ هلاڪ ٽبو ته اعليٰ زندگيءَ جي اهم ترين ڳالهين جي حاصلات لاءِ گڏيل عوامي انقلابي جدوجهد ۾ هٿ ونڊائي ڪونه سگهبو. رڳو فوري ضرورتون پوريون ڪبيون ته ٻ ڪم ڪونه هلندو. فوري ذاتي روزمره جون ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ ٻ وقت ڪڍڻو آهي ۽ جاکوڙ ڪرڻي آهي ۽ دائمي ضرورت واري گڏيل ضرورتن لاءِ ٻ وقت ڪڍڻو ۽ جاکوڙ

ڪرڻي آهي. انهن بنهي ۾ توازن پيدا ڪرڻو آهي. انقلابي ماڻهن کي فوقيت پوئين ڳالهه کي ڏيڻي آهي. چو ته وڏي اڪثريت صرف پهرين ڳالهين ۾ رڌل آهي ۽ پوئين ڳالهه ڏانهن پائي جيترو به ڏيان نه ڏئي.

ان جي تلافي ڪرڻ لاءِ ۽ توازن کي درست ڪرڻ لاءِ انقلابي ماڻهن کي گهٽو ۽ مڪمل ڏيان ڪڍيل جدوجهد ۾ ڏيڻو آهي ۽ ان لاءِ گهڙبل قربانيون، تياڳ ڪرڻا آهن. پڙ جي ماڻهو شروعات ڪري ۽ ان ۾ مضبوطيءَ ۽ اوچائيءَ سان قائم رهي ته پوءِ تياڳ ۽ قرباني وارو مسئلو به ڪافي حد تائين حل ٿيو وڃي. پوءِ سادي رهڻيءَ کهڻيءَ کي ڏسي ڏسي ماڻهو ان کي پاڻ ۾ نه ته به بين ۾ قبول ڪري ونڻ تا. اڳتي هلي اها رهڻي کهڻي خود فيشن بنجيو پوي. جيئن مائو واري ٽوپي.

رات پوٽا نو.

اڄ پرويز آيو. ڪتاب ۽ ٽيئي رسالا آندائين. ڪتاب هڪ به سٽا ۽ ٻيا هالو چالو آهن، گذارو. اڄ هن جيل ۾ رهندي پورن ۱۱ مهينن کان پوءِ م (سابق پي پي صوبائي وزير) سان ملاقات ٿي. پهريائين خبر ڪانه هئس. پوءِ خبر پيس ته ۳-۴ دفعا هٿ ٻڌي معافي ورتائين ته سچاتم ڪونه. زال ملڻ آئي هيس. گلزار جيلر دستور موجب ٻانهون ٻڌي ڪيڪاريو. عظمت به هو. مون اڄ لاپرواهي ۽ غلطي ڪئي، عظمت ٽورو ڏيڪاريو ته مون ڪيس لفٽ ڏيئي ۽ ساٽس ٽورو ڳالهايم. حالانڪه مون کي دم جهلڻ ڪپندو هو. الائي چو مونکي اهڙن ماڻهن سان ليڪ ٽوني هلڻ نه ٿو اچي. بنيادي سبب اهو آهي ته نفسياتي طرح اهڙن ماڻهن کي پنهنجي متابلي جو ماڻهو تصور نه ٿو ڪري ۽ ماڻهوءَ جو تحت الشعور ساڻن ويڙهه جي ضرورت ئي تسليم نه ٿو ڪري. ان ڪري جلدئي ڳالهه لئي مٽي ڪرڻ ڪهڙي ٽو. پر اها منهنجي سخت پل آهي. اهڙا ماڻهو پوءِ سمجهن ٿا ته هو جيڪا بيهودگي ڪندا سا ڪين ڦهي ويندي. بهرحال اها منهنجي پراڻي غلط پاليسي آهي جنهن مان مس مس جان ڇڏائي هيم ته اڄ وري ساڳي غلطي ڪري ويٺس. هٻاڻي چا ڪجي؟ سوچجو.

نوجوان * عجيب رويو اختيار ڪري رهيا آهن. نامناسب ۽ بيفائدو. ساڳي پراڻي ڪهاڻي، اول مٽ مٽ ۽ پوءِ اوچتو ٻيڙيءَ تي چاڙهي ڦرهو ڪيڙي ونڻ جي ڪوشش. هي ماڻهو هن طريقي سان پس‌وپيش سياست ۾ ڪڏهن به ڪامياب ڪونه ٿيندا. ضرورت کان زياده چالاڪي سياسي خودڪشيءَ جي برابر آهي. بهرحال مسئلي جو حل ڪيڏي سگهجي ٿو. پر ڪيئن؟

---

* نوجوان- اردو ڳالهائيندڙ نام نهاد انقلابي گروه

ساڳيو حال برنجي جو آهي. صورتحال چو طرف پيچيدي آهي. ايم آر ڊي ۾ شامل نہ ٿيو. منهنجو خيال هو تہ برنجو ۽ اسين سڀ گڏجي ايم آر ڊي کي زور ڏيارن تہ ضياءُ جو تختو وڏيڪ جلد اونڌو ٿئي سگهي ٿو. برنجي صاحب تي جن حلقن جو اثر هو سي اندر ئي اندر ضياءُ شاهيءَ سان مليل هئا. هڪ بهترين موقعو هٿان وڃايو پيو وڃي. اڻ ڄاڻائي، نااهلي ۽ تنگ نظريءَ سبب، "ڪل" جو تصور بہ ڪونهي. سيڪو جزي کي سڀ ڪجھ سمجهيو ويٺو آهي. "م"* جو ايڪي بابت ننڍڙو مضمون بلڪل فرسٽ ڪلاس آهي. سڄو لکيو اٿس. ڳالهہ بن اکرن ۾ پوري ڪئي اٿس. ڪٽي اختصار جي بہ وڏي ضرورت آهي. آءٌ باهر هجان ها تہ پانيان ٿو تہ ڳالهہ جي ڪا منهن مهاڙ ڪرڻ ۾ هٿي ملي ها. ها، اڄي توبہ زاري ڪرڻ ڪانپوءِ اڄ وري قاسي گهاٽ جي قيديءَ جي منٽ تي سندس ڪيس بابت راءِ ۽ صلاح ڏيڻ قبول ڪري ويٺو آهيان! هاٿي ٻئي ٽئين ڏينهن ماٺهو ڪنڌ تي چڙهيو بيٺو هوندو تہ "هڪدم ڪيس پڙهي، اسانکي راءِ ۽ صلاح ٻڌايو سا بہ لکي!" مهيني بن لاءِ جان ويل ۾ هوندي. "عقل بنا عذاب گهٽا سهندينءَ جندڙي" پر قاسي گهاٽ ۾ بند ٽيل ماٺهوءَ کي جواب ڏيندي بہ شرم ٿو اچي. وڃجي ڪيڏانهن؟

۸۲ -۵- ۲۸ پوٽا ست صبح.

وهنجي آيو آهيان. بي بي سيءَ تان آواز صاف ٿو اچي. هڪڙو ريڊيو ائن ٻيو سيل چٽ، چٽي پري بہ بجليءَ تي ريڊيو هلائڻ جي موڪل ولبي. نہ تہ ريڊيو بينڪ الاقوامي خبرن ۽ ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد لاءِ بي ڪار رهندو. فقط ايترو سڻاءُ پيو تہ برطانيہ حملو ڪيو آهي، سندس فوجون وڏي رهيون آهن، ارجنٽائين جوابي حملو ڪيو آهي، آمريڪا برطانيہ کي ميزائل ڏنا آهن ۽ ارجنٽائين جي احتجاج ڪري رد ڪيو آهي. خير هفتي بن ۾ اڃا ڪارا پڌرا ٿي پوندا! بهرحال سامراج جي گهر ۾ گهوٽالو وڏيو. "پرائي ڏيءَ تان کارک بہ ڇڳي" (يا ڏکو بہ ڇگو!) بدمعاش وڙهيا ڀلا. "برڙي ميان تو برڙي ميان، چوٽي ميان بہ سبحان الله" آهن. فاڪلينڊ ۾ ارجنٽائيني فوجن جو ڪمانڊر بہ بٽياتي شيءَ آهي. ستن پيڙهين کان ولي عوام جو قاتل آهي، فوجي خاندان آهي. جڏهن بہ جمهوريت جي ڳالهہ ٿيندي آهي يا حڪمران ٽولو جمهوريت جو ڊونگ رچائيندو آهي، تڏهن هي خاندان بغاوت ڪندو آهي. ڏاڏي بہ ائين ڪيو، پٽس بہ ائين. هن لاڪيٽي جو فوجي تجربو آهي ئي اهو جو پنهنجو حق گهرندڙ هارين جي بغاوتن کي ڪچليندو ۽ جمهوريت جي گهر ڪندڙن جي صفائي ڪندو رهيو آهي. تاريخ جا عجيب کيل آهن. ڏکڻ آمريڪا ۾ سامراج جي گهوٽالي کي تيز ڪرڻ ۽ عوامي قوتن کي اتي پير رکڻ جي جاءِ

* "م" - پروفيسر عزيز الدين احمد، مظلوم قومن جو دوست پنجابي ترقي پسند.

Gul Hayat Institute

ڪري ڏيڻ (ارجنٽائين جي رجعت پرست قاتل ٽولي، ڪيوبا جي انقلابي وزيراعظم، ڪاسترو کي پيغام موڪليو آهي! "جڏهن وين واهون تڏهن ٿري ٽيا فقير") لاءِ تاريخ ٻين سان گڏ انهيءَ ست پيڙهياتي عوام دشمن، قاتل ۽ سامراجي چاڙتي جناب برگيڊيئر جنرل ماريو مينينديز کان ڪم ورتو آهي!

۳۰- ۴ بجي شام. ننڊ آئي پر الائي ڪير آيو جو ڇڻي پئي. ٻڌ ننڊڙا گدرا ڪاڏا اٿم، انڪري آرايون پيون پوسرن. هتي جا گدرا ذري گهڻ سردن جهڙا آهن. قد ننڍو اٿن، باقي هونئن جهڙا سردا. ڪلهه رات امرتا پريتم جو "نوين رُت" مجموعو پڙهيم. امرتا ۾ عجيب چيز آهي. شاعر، ڪهاڻيڪار، ناول نگار، انشاءَ پرداز، ٽيليڪاسٽر ۽ ٻيو الائي چا چا. (ڏسون اسلم جي امرتا کهڙو ٿي ٻوٽو ٻاري!) ڳالهيون اُهي ئي ساڳيون پر نظر ڪمال جي:-

"رانجهن وي تيرا نان
پهلي ليتا مولوي، جس رکهيا تيرا نان
فير رانجهن رانجهن کردي رهي، تيري کرمان والي مان
رانجهن وي تيرا نان،
امڙي ني ليتا، بابل ليتا، ليتا فيربهرا ن،
پيٽا ليتا، پاپيان ليتا، ليتا ساري گران
رانجهن وي تيرا نان،
ڪسي نون دوش ڪوئي نه ڏيوي، ڪري نه ڪوئي منا ن.
پر تد ڪيون بڻي گناه وي رانجها، جد مين هِير تتي، مونهون لا ن،
رانجهن وي تيرا نان."

Gul Hayat Institute

"رانجهن ڙي تنهنجو نالو،
پهرين مولويءَ ورتو جنهن (تنهنجي ڪن ۾ بانگ ڏيئي) نالو رکيو.
پوءِ رانجهن رانجهن ڪندي رهي، تنهنجي پاڻ پري ماءُ.
رانجهن ڙي تنهنجو نالو،
امڙ ورتو بابل ورتو. پوءِ پائرن ورتو
پيٽن ورتو، پاڃاڻين ورتو سڄي ڳوٺ ورتو.
رانجهن ڙي تنهنجو نالو،
ڪنهنکي به ڪو ڏوهه نٿو ڏئي، کو بڻ ڪنهنکي منع نٿو ڪري،
پر تڏهن گناه چو ٿو بنجي ، ڙي رانجهن،
جڏهن آءٌ هير تتي، وات سان ولان ٿي،

رانجهن ڙي تنهنجو نالو."
جواب آهي:

"رانجهن تيريُ دا نان
ني هيري، رانجهن تيري دانان،
ڪي هويا جي مولوي لينداِ،
لي لينديِ امڙي، تي بابل وي لينداِ،
لي لينديِ ويرِ، بهابهيان وي لينديان،
تي پانوين لينداِ سب گران،
پر اڪ هيرُي جيُ تون نہ لينديِ، تان اڄ ڪون لينداِ اوهداِ نان،
صديان پچون اڄ وي ڪڙيان،
اپني اپني سجڻ دا رکه ديندِيان نين رانجهن نان،
ني هيري! رانجهن تيري دانان!"

"رانجهن تنهنجي جو نالو"
ائي هير! رانجهن تنهنجي جو نالو،
چا ٿي پيو جي مولويءَ ورتو،
پلي امڙ ٻہ ولي تہ ابو ٻہ ولي،
پائر ٻہ ولنس ۽ پاڃايون ٻہ ولن ها،
پلي ڪٽي سجو ڳوٺ ولي
پر ائي هير! جي تون هڪڙي نہ ولين ها،
تہ اڄ ڪير ولي ها سندس نالو؟!
صدين کانپوءِ اڄ ٻہ چوڪريون،
پنهنجي پنهنجي سجڻ جو رکيو چڊين رانجهن نالو،
ائي هير! رانجهن تنهنجي جو نالو!

ق- زال تي ڪاوڙ، چي "ڪم جو خانو خراب ڪري چڊيائين." ٽي ويءَ جو مسئلو جلد ڊينهن ٻن ۾ حل ٿيندو. بند ٿيڻ جو وقت ڇه بجي. دروازو بند نہ ڪرڻ جي ڳالهه. دماغ جي تازگيءَ جو نسخو.

امرتاپريتم جي ڪتاب جي ٻي ڪاپي سوکڙيءَ طور مجيد قريشيءَ کي ڏنم. ڏسون تہ ڪيس ڳالهه سمجهه ۾ اچي ٿي يا نہ. امڪان گهٽ آهي. اڄ چڪر ڪونہ ڏيئي سگهيس. پٽ ٻہ ڪائي چڊيم. هاڻ رات جو چا ڪائبو؟ امير چئي ٿو تہ ڪدو ٿو تيار

Gul Hayat Institute

ڪريان. ٽرانسڪائين بابت ڪجھ ڪتاب پڙھيم. شاپس آھي لينن کي ۽ سندس لڏي کي جن ھڻڻ لٻاڙي، خر دماغ ۽ بيھودن ماڻھن کي برداشت ڪيو سندن عملي غدارين جا ڏڪ برداشت ڪري ٻہ پنھنجو ذھني توازن برقرار رکيو ۽ کين نيٺ ڪُٽڻ ۾ ڪاميو. ھڻڙي زبان دراز بيماري ڪنھنکي چنبڙي پئي تہ پوءِ ان جو ڇڏڻ مشڪل! گھٽڻ ڏينھن کانپوءِ لينن جي لکڻين جا ٽڪرا پڙھيم. چا دماغ آھي! جڏھن ڪيئن پڙھجي تہ تڏھن ماڻھو پاڻ کي ڪچي ٻاراڻي جو ڪٻابي تہ محسوس ڪري. علمن جا ست سمنڊ پيٽ ۾، انھن کي کوزي ۾ بند ڪري سگھڻ جو ڪمال، علم دماغ تي سوار نہ پر ان ۾ ھضم ٿيل، انجو جوھر ۽ عطر ڪيندي رھڻ جو عمل سدائين جاري، انکي عمل ۾ تبديل ڪرڻ جو سلسلو چالو، ھر فن مولا، عالم با عمل، سر تريءَ تي چئو طرف جنگ جاري ۽ سا ٻہ ھڻڙي ميدان ۾ جنھنجي کھڙي ڳالھ ڪجي!

ڪرڙي ڪائي رت، پت نہ وجھي، وات ۾،
پڙ ۾ پھلوانن جي، ويڙي پرکي پت،
جنين نيڻ نست، نينھن نہ لائي تن سين،
(خليفو نبي بخش)

ساڻگئي وقت ٻارن جھڙو معصوم، درويشن جھڙو سادو، عاشقن جھڙو مجبتي ۽ نھنو! ھڻڻ ماڻھن جي صحيح ڳالھ کو لطيف ھجي جو بيان ڪري سگھي. اسان ڇڻڻ کي تہ ماڻ اڇيو وڃي.

سريو سين سکوت، جوڳيءَ سندي ذات کان
(لطيف)

Gul Hayat Institute

سچ تہ لينن جي ذات جو پورو پورو جلال، جمال ۽ ڪمال پسائي سگھڻ، ھڪڙي تخليقي معجزي کان گھٽ ڳالھ ڪانہ ٿيندي.

ڏري گھٽ سال کانپوءِ لينن جون ڳالھيون ٻڌي ذھن ھڪ دفعو وري انقلاب ۽ عوامي دوستيءَ جي آسمانن جو سير ڪرڻ لڳو.

ڪا جا آندي ڪيچين وٽڪاران وائي،
سُٽي مون سائي، نيٽين ننڊ وھ ٿيي
(شاھ)

۸۲-۵- ۲۹ صبح جا ساڍا ست وڳا.

انگريزن ڀارون ٻيڙ تي قبضي جي دعوا ڪئي آهي. ريڊيو پاڪستان ببرڪ ڪارمل ڪي جنا ب ڪري پيو ڪوڙي (فلاڻي ڪي ڪوڙي اڄ! لڙي جي زبان) ("ر" جا لڙي ۾ الائي ڪهڙا حال آهن) يعقوب ڪيوبا ويو آهي. اعلان ٿيو آهي ته بلوچستان ۾ عورتون ڪائونسلن جون ميمبر ٿي سگهن ٿيون! گرفتار ٿيل قيدين ۽ تي پوري ڏهني قبضي ڪرڻ لاءِ هڪڙا پوليس وارا ڪيس ماريندا آهن، ٻيا سندس همدرد ٻڌا آهن. هڪڙي پاسي عورتن کان نالي تاتر انسائي حق ۽ ڪسي ولڻ لاءِ هڪڙي يڪي لوڏ پئي لهي، ٻئي پاسي هي عنايتون ۽ ڪرم. سامراج هندو، يهودي، مسلمان ۽ ٻين پراڻن توڙي نون دينن ۽ ڏرمن کي نئين سر جينرو ڪرڻ جي آڙ ۾ ٽين دنيا جي آڏ غلام غريب ۽ انقلابي عوام کي پنهنجي چاڙتن هٿان جساماني، روحاني، ثقافتي ۽ نظرياتي نازي لوڙهن ۾ بند ڪري رکڻ گهري ٿو. کين پنهنجي زرخريد پادرين، پنڊتن، ملن، پڪشوئن ۽ ٻين هٿان اهڙو ٻتال ۽ دهشت زده رکڻ گهري ٿو جو هو سامراج ۽ سندس چاڙتن جي قر لڙ ۽ غلاميءَ خلاف ٻڙڪ ٻولي نه سگهن بلڪ اها سوچ ئي سندن ذهن مان نڪري وڃي. هو اهڙا ڏنل ۽ هيسيل دور بنجي وڃن جو کين ستي ٻه چرڪ پيا پون ۽ اشاري تي حڪم جي تعميل ڪن. ان جي خلاف جيڪو تاريخي ردعمل ٿي رهيو آهي ۽ جيڪو ٿيندو تنهن جي اڄ کين پرواه ڪانهي، پر سياڻي جڏهن ماڻهو نيٺ سمجهي ويندا ته ڪليسائين، مندرن ۽ مسيتن تي ڊالرن جي هن مينهن جو مطلب ڇا آهي، جڏهن ڪاري ڍڳي جا ڏڻي جاڳندا، تڏهن پاڻهي هر ڪنهن کي خبر پئجي ويندي ته گهٽين ويهين سئو آهي.

Gul Hayat Institute

۸۲-۵- ۳۰

رات ننڊ گهڻي دير تائين ڪا نه آئي. ڏاڍي گهٽ هئي. ان ڪري ڪجهه دير مختلف ڪتاب نظر مان ڪيندو رهيس. پنجابي شاعر هاشم شاه جو ڪلام ۽ ماسڪو ۾ ڇپندڙ آمريڪي صحافي هئري اسڪوارز جا جنگ عظيم ڪانپوءِ روس بابت ڪيل تبصرا. پراڻي زماني جا اهي تبصرا پڙهي دل ۾ عجيب ابتڙ احساس پيدا ٿيا. انبيون وڏيون پيون ٽين. گهٽيون ڪري ويون آهن، پر ايڏا ڪچ بيٽيون آهن ۽ هاڻي منجهائن انڙين جي خاص خوشبوُ پيئي اچي. ڪنڊي مٽي خوشبوَ! (وات ۾ پاڻي اچيو ڇي ڪنڊ جي تصور سان!) امير ۽ گيٽ وارن نمبردارن جي پاڻ ۾ ويڙهه چالو آهي. نوڪرڻيءَ تي. ٻئي راند ۾ غش آهن. انب هيڻان لڳا پيا آهن. شاڪر شاه آيو هو چانهه جو ڪوپ به پيئندو مانيءَ جا سڪل ٽڪر به گڏ ڪرائيندو پنهنجي مذهبي خيالن جي تبليغ به ڪندو ۽ پنهنجي

خطاب ۾ مونکي ٻه "ٻنائيندو!". هونئن ماڻهو برو کونهي. رقيق جو نديڙو ڏوهنو اسپتال ۾ بيمار آهي،بدن ۾ رت نهيس ٽئو ۽ جيکو نهي ٽو سو پيشاب ۾ نکريو وجيس. ويچارو ڏاڍو منجهيل آهي. پر هي ۽ شاکر شاه جنهن معاشري مان آيا آهن تنهن ۾ هر ماڻهوءَ جو ڪم آهي پاڻ کان وڏي ماڻهوءَ جي خوشامد ڪرڻ ۽ کيس وندرائيندو رهڻ. منجهائنس رڳو ڪم ڪيڻ ۽ منجهائنس ڪنهن ٻه قسم ٻڌي سچي همدرديءَ جي ٽوقع نه ڪرڻ. رفيق ان اصول پنڌاندر پنهنجي پريشانيءَ کي لڪائي، چرچا ٻوڳ ڪري مونکي وندرائيندو رهيو. پر ڏٺم ته همراه جي اندر ۾ ڪا ڳاله آهي، رڳو پنهنجي "فرض ادائي" ٻيو ڪري. تڏهن وڃي خبر پئي. سچي ڳاله ٻڌائڻ ڪان ٻوءِ ٻه وري مونکي وندرائڻ جي "ڊيوٽي" ڏيڻ لڳو. آخر جڏهن مون تفصيلي احوال پڇيس ۽ چرچو ٻوڳ ڪرڻ نه ڏنو مانس تڏهن ماڻهن وانگر پنهنجي اصل بيحد غمگين حالت ۾ آيو. زال جوانيءَ ۾ مري ويس. وري شادي نه ڪيائين. ڏين ۽ پٽ کي ماءُ وانگر سانديائين. ڏهن ۾ ساه پساه اٽس. اوچتو ڇيائين "چون تا ڏهناڻا ڪميڻا ٽين تا" ٻوءِ مثال ڏنائين. ڳالهين جا ڳهيرِ ته اهي ماڻهو آهن ئي. مون پنهنجي دستور موجب سچي ڳاله سمجهايس. مون چيس "اهي جاگيرداري وڏيرڪي سرداري معاشري جا ڪرتوت آهن جيکو ڏهناڻي کي ڪمينو ٽيڻ نه رڳو بيڪاري ٽو پر کيس ان لاءِ مجبور به ڪري ٽو. نه ته هر ٻار قدرتي طرح پنهنجي ماءُ جي ڪري ناناڻن کي سچو پيار ڪري ٽو. پر ڏاڏاڻن طرفان آهستي آهستي کيس پنهنجي ماءُ بابت ۽ ماءُ جي عزيزن بابت احساس ڪمتري ۽ احساس جرم ۾ مبتلا ڪيو وڃي ٽو. سندس نس نس ۾ انهن خلاف زهر پريو وڃي ٽو. فقط پيءُ سنو ۽ پيءُ جا مائٽ سنا. مرداڻي برتريءَ جي سماج ۾ اولاد ماءُ جو نالو به نه ولي نه ته ماڻهو ڪلندا. "تون ڪٿنجو پٽ؟" ٻار جو پهريون جواب آهي "امان جو!" ٿهڪڙا پئجي ويندا. ڪيس شرمسار ڪيو ويندو. "اڙي بيوقوف چئو بابا جو." اتان قصو شروع ٿيندو ۽ سچي زندگي هلندو. سچي عمر ناناڻن بابت طعنا سهڻا پوندا ۽ انهن خلاف پروپيگنڊا ٻڌي ٻڌي آخر "چُريا لوه به ٽپيو پون" واري ڳاله ٽي پوندي آهي. ناناڻن سان نفرت ۽ انهن لاءِ حقارت مردانگيءَ ۽ غيرت جو پهريون شرط بنايو ويو آهي. سرداري ۽ وڏيرڪي سماج انسان جي انسانيت کي جيکي روگ ڏنا آهن تن ۾ هڪڙو وڏو روگ اهو به آهي....." منهنجي خيال ۾ ڳاله سمجهائين. پهريائين ٽوزو هڪو ٻکو ٽيو، پر پوءِ ڳاله سمجهي مطمئن ٽيو.

۱۲-۳۰ بجا. ڪن زمانن ڪانپوءِ پنڌت اونڪرناٿ جو ڏاڪ پيرويءَ ۾ خيال "مت جا جوڳي، مت جا!" ٻڌو. سبحان الله! هڪڙي "خيال" ۾ دل جي درياه جون کهڙيون کهڙيون، نه زوراور چولين سمايل آهن! ڪن ماڻهن، گهڙين، شين، جاين، ڪلامن ۽ ڪتابن جو ڪيڏو نه انتظار ڪرڻو پوندو آهي ۽ پوءِ نتيجو ڪڏهن توقع جي ابتڙ نڪرندو آهي! هن خيال ٻڌڻ جو مون ڪيڏا سال انتظار ڪيو آهي! شڪر جو اهڙو ئي زبردست آهي

Gul Hayat Institute

جھڙو سال اڳ لڳو. اڌ ڪلاڪ هليو. وڻ وڄائي ڇڏيائين. سنڌين کي به ڪلاسيڪي راڳ جي تعليم ونڊ گھرجي ۽ ان کي پنھنجي رنگ ۾ گھڙي ڪتب آڻڻ گھرجي. ڪلاسيڪي راڳ جي اندي پوڄا ڪرڻ ۽ ان کي اول ۽ آخر سمجھڻ به جھالت آھي (جيڪا هندستان ۽ پاڪستان ۾ عام آھي) ٻئي طرف انکي بلڪل نظر انداز ڪرڻ به سخت غلطي آھي. سنڌي راڳ کي پشتو، بلوچي، پنجابي ۽ بنگالي عوام جي راڳ مان به پورو فائدو ونڊ گھرجي. بنگال جا به راڳ (پَوِيا ۽ پٌنياليِ) ته اسان کي خوب استعمال ڪرڻ گھرجن. چا اثر ۽ گھرائي آھي انهن راڳن ۾! ريڊيو تي ته خير ڪڏھن ڪڏھن ٻڌبا هئا پر ڊاڪا جي انجنيئرنگ انسٽيٽيوٽ ۾ فردوسي بيگم ۽ بدرالدين احمد کان جڏھن اھي راڳ ٻڌم تڏھن ايئن لڳو جڻ روح جي سمنڊ جي تري ۾ جيڪي درد ۽ سوز جيڪي احساس ۽ اڌما، کن جُڳن کان ڪل هئا سي ڪنھن تاري شعور جي سطح تي آڻي ڪڍيا آھن.

(نو ون ازائن آئيلينڊ انٽو هم سيلف (No one is an island unto himself)" کو به ماٺھو پنھنجي سر سمنڊ جي ڪنھن ٻيٽ وانگر ٻي دنيا کان ڪٽيل ڪونھي ۽ پنھنجو پاڻ ۾ پورو ڪونھي." تومون به ايئن آھن. ٻي دنيا جي ملڪن ۽ قومن جي ماضيءَ ۽ حال کان، سڌن خوبين ۽ خامين کان ۽ ساڻن ڄاڻ ۽ سمجھ ۾ ڏات جي مٽا سٽا کان ڪٽيل ملڪ ۽ تومون، دنيا جي وھڪرن کان ڪٽجي گندي پاڻيءَ جا تلاءَ ٿي ويندا آھن. مڪانيت ۽ عاليت، توميت ۽ بين الاقواميت جي وچ ۾ صحيح توازن ڳولهي لهڻ ۽ سدائين صحيح حالت ۾ برقرار رکڻ ڪانسواءِ ملڪ ۽ قومون جھجھن جا جيس ۽ جوڙ رهي نٿا سگھن. سنڌ جو وڏي ۾ وڏو ميو اهو آھي جو اهو دنيا جي عظيم سياسي، ثقافتي ۽ تاريخي وھڪرن جي وچ سير کان اڪثر ڪٽيل آھي.

۲ بجا شام: ٿوري ننڊ ڪري اٽيو آھيان، شاڪر شاھ الائي ڪٿان گدرو ڦرمار ڪري آيو. سو گڏجي ڪاڏو سون. اڌو منو ڪو نه هو. انجو مطلب ته منھنجو اهو جيڪو خيال هو ته هتي گدرا ٽين ڏينهن سردن جھڙا ملهه سو صحيح نه آھي. ڪي ٽين ڪي نه. اخبار پڙهي ستو هوس. جيل ۾ اخبار پڙهڻ ڪانهي، سڄي چٽي چڏبي آھي. اشتهار به ڪي ڪي ته ڏاري پرزي پڙهبا آھن. ڪلهه سعودي عرب، ايران کي شيطاني حڪومت سڏيو آھي. اقوام متحده ۾ ايراني سفير چئي ٽو ته صدام کي گرفتار ڪرڻو آھي. انگريز ارجنٽائين تي زور پوندا وڃن. لاطيني آمريڪا جي رياستن يورپ ۽ اتر آمريڪا خلاف نهراڻ بحال ڪيو آھي. آمريڪا علي لاعلان برطانيه جي مدد پيو ڪري. اڄا وڌيڪ ڪرڻ لاءِ تيار آھي. پر انگلينڈ ايتري بحري قوت ڪٿي آھي ۽ ڪيس آمريڪا ۽ چلي ۽ وغيره جي ايتري مدد پئي ملي جو ڪيس وڌيڪ مدد جي ضرورت ڪانهي. مولانا نوراني چئي ٽو ته "جماعت اسلامي دهشت پسند تنظيم آھي". ايم آر ڊي کي فاشسٽ ڪوٽيو اٿس. جماعتي قاضي حسين احمد چئي ٽو ته "اسين ملڪ اندر رهي جھموريت جي بحاليت جي جدوجهد پيا هلايون." خواجه خيرالدين چوي ٽو "پاڳارو

وزارتن لاءِ مذاڪرات پيو هلائي". بزنجو چئي ٿو ته "ايم آر ڊي سان ڳالهيون ختم نه ٿيون آهن، هلن پيون،" چئي ٿو ته "اُهي جدوجهد نه تا هلائڻ گهرڻ، اسين جدوجهد هلائڻ لاءِ ڪاپي ڏر جو اتحاد ناهيندا سيون". اصغر خان جي گهر ۾ نظر بنديءَ، ڪي ٻه سال پورا ٿيا آهن. منو پائيءَ جي ڪالم ۾ چيل آهي ته اردو جي ڇهين ڪلاس جي ڪتاب جي ڏهين سبق ۾ پٺاڻ ڪوٽ جي پارٽي هوائي اڈي مٿان يونس حسن خواجه شهيد جي بهادري، قرباني ۽ شهادت بابت جيڪو قصو بيان ڪيل آهي سو سڄو من گهڙت آهي. سرڪاري رڪارڊ موجب يونس ان اڈي ڏانهن ويو ئي ڪو نه! اهڙو واقعو ٿيو ئي ڪونه! يونس سنئين سڌي هوائي لڙائيءَ ۾ شهيد ٿيس پنهنجي منزل تي پهچڻ بنا، واپس موٽندي. سندس منزل ٻه هلواڙه هيئي نه پٺاڻ ڪوٽ جو هوائي اڈو! عبدالعزيز خالد ۽ رياض فرضيءَ جي لائوڊ اسپيڪرن جي آزار خلاف مضمونن کان پوءِ محمد ڪريم نالي لکندڙ ان آزار بابت گهوڙا گهوڙا ڪئي آهي. ان شور کي "ڪينسر" جهڙي ناسور جو عذاب، "ناقابل معافي" جرم سڏيو اٿس. چئي ٿو "قرآن ۾ لکيل آهي ته بلند آواز گڏهه جو آواز آهي. عالمن سڳورن گڏهه کان ڪيئي دفعا وڌي آواز وارا لائوڊ ڪٽي هنيا آهن. مسجد خدا جو گهر آهي. خدا جا پاڙيسري امن ۾ هڻڻ گهرجن، پر اهي هت سڀ ڪجهه آزار ۾ آهن. ان ڪري ڪو ٻه ماڻهو خدا جو پاڙيسري ٽيڻ لاءِ تيار نه آهي، ماڻهو پنهنجا گهر وڪڻن پيا، پر ولڻ وارو ڪونهي. ملائن جو ڪرخت ۽ ڊيجاريندڙ فل آواز ٻڌي ڊپ کان ٻار مائٽن کي چنبڙيو وڃن، جانور ٻه ڇيو وڃن." وڌيڪ چئي ٿو ته "ماڻهن مولوين کي ڳائيندي وٺ ڪنديڙي ڏسي پارٽي گانن جا ڪيسٽ ڪٽي ورتا آهن. انهن ٻه مولويءَ وانگر دڪانداري چالو ڪئي آهي"

شام جا پوٽا ڇهه. چڪر. منير چئي ٿو ٻاهران ساربن جو پلال گهرائي انبن جو پال ٿيا وڃهون. انب ايترا ڪونهن ته ٻه سوءُ ڪرڻ جيترا ٿيندا. ڏسون اها اسڪيم ڪيتري قدر تي ڪامياب ٿئي. پهرين تاريخ ملازمن جو پهرو بدلبو. رفيق ۽ شاڪر شاهه ويندا. ائمنسٽي انٽرنيشنل جي خط سان گڏ جيڪا ڇپي آئي آهي تنهن جي هيٺيان لکيل آهي (اي ايڇ) سڄو ڏينهن سوچيم ڪيو تي سگهي ٿو. اندازو لڳايمٺ ته عبدالحئي قريشي جيلر تي سگهي ٿو. اها ڳالهه اڄ حيدرآباد سينٽرل جيل ۾ جيلر ۽ ڊپٽيءَ تي ٽيل فائرنگ جي خبر پڙهي خيال ۾ آيم. آمريڪي صحافيءَ جو ڪتاب ڪافي واقفيت ڏيندڙ ۽ سوچ پيدا ڪندڙ آهي. ڊاڪٽر برف جي ورندي ڪا نه ڏني آهي. ڪيترن ڏينهن کان جهموري اتحاد کي ڪشادو ڪرڻ بابت سوچيندو رهيو آهيان، پر تاريخي حالتن ۽ موقعن جي صحيح واقفيت نه هڻڻ ڪري کو ٻه صحيح رستو في الحال ذهن ۾ نٿو اچيٙ.

Gul Hayat Institute

٣١-٥-٨٢

صبح ٨ بجي.

اردو سروس. "فرمائش." تاريخ ساز پروگرام ۾ بڙ جي وڻ جي سازاھ ۾ ھڪ تقريز پڌم. واھ ڙي بڙ تنھنجا مان شان! ديرسان اٽيس. رات ننڊ ئي ڪا نہ ٿي آئي، سو اٿي ڪتاب پڙھندو رھيس. صبح جون خبرون ھلي ويون، ارجنٽائين جو الائي چا ٿيو؟ بھرحال جيڪي بہ ٿيو ھن کان پوءِ لاطيني آمريڪا اھا ڪا نہ رھندي جيڪا اڳ ھئي. آمريڪا جي سامھون واري ان جاگير جا ھاري ھاڻي جاگيردار ضاحب کي گھڻو وقت آرام سان موجون ڪرڻ کو نہ ڏينداء پنجن ڏھن سالن ۾ اھا ڏرتي سامراج لاءِ تپي ٽامڻي ٿي پوندي. "ٽائيگر آھديا اي ميري واسطي پاني ٽڙونکيا کرو..... نيڪ اي" امير ڪليو پيو چوي "ٽائيگر ٿو چوي تہ مون لاءِ پاڻي جي چڪار کندا کريو..... نيڪ آ." واقعي ٽائيگر لاءِ چڪار ٿي پيئي آھي ۽ مزي سان ليڏيو پيو آھي. قيد ۾ ڪن جانورن جا رعب آھن. چون ٿا تہ سڪر ۾ ابوبکر ڏاڻن نور جو ھڪ پالیو ھو. ڪنھن ھلي ان کي کائي چڏيو يا ڪجھ ڪيو. ھلي کي گرفتار ڪيو ويو، وڻ سان ٽنگيو ويو مٽس ڪيس ھلائي ڪيس سزايافتہ ڪيو ويو، ڪيس سنڀڻ لڪڻ سان ماريو ويو. طارق اشرف اھو حال ڏسي سخت بيچين ٿي ويو. سپرنٽنڈنٽ کي اطلاع مليو آيو. مطلب تہ نور ۽ ھلي جو ڪيس وڏو سياسي ڪيس بنجي ويو. ھونئن ٽائيگر آھي تمام خوبصورت، چست، چالاڪ ۽ مزيدار ماڻھو. عيب رڳو اھو اٿس تہ راند جي شوق ۾ ٽڪل ٽنل ماڻس تي اوچتو چال ڏيئي وڃي مٿان پوندو. ھوءِ ويچاري سڃي چرڪي ويندي. ھيو پينٽ تي بي ايمان ٿيو پوي. ڪاڏي مھل پائي تہ امان نہ ھجي رڳو آءٌ ھجان. وتائي وارا ڪم اٿس. وتائي جھڙو عقل ڪونھيس جو عيد جو وقت چتائي، ماڻھن جو طعام تيار ڪرڻ کان پوءِ سندن مرڻ وڃڻ ماڻس سان گڏجي طعام گڏ ڪرڻ ۽ پوءِ ان جو بہ مري وڃڻ ۽ "ڪاءُ ڙي وتايا ڪاءُ"! واري اسڪيم تيار ڪري سگھي.

ميجر صاحب اڄ آزاد ٿي ويو. مون ڪيس پڙھيو ھو. ھن کان وڌيڪ خطرناڪ ثبوت مون ڪنھن بہ ھڪ ڪيس ۾ پنھنجي توڙي ھڪ ڏھو. پر قانون قانون آھي. خاص ڪري اڇلھ تہ آھي ئي قانون جي بالادستي! جڏھن کان ولي طبقا ٺھيا آھن ۽ دنيا ۾ حڪومت وجود ۾ آئي آھي، ڦورو طبقن پنھنجي فائدي لاءِ قانون ٺاھيا آھن ۽ انھن کي پنھنجي فائدن لاءِ عوام خلاف استعمال ڪيو آھي. سدائين ڊڪٽيٽر شپ رھي آھي. "جيڪو ڏاڍو سو گابو" "ڏاڍي جي لٺ کي بہ مٺا" ڪڏھن ھن اصليت مٿان "عدل ۽ انصاف" جا بخملي پوش بہ چڙھيل ھوندا آھن ۽ اھو ڪڏھن وکرما جيت جو انصاف ڪڏھن عدل جھانگيري بہ سڏيو ويو آھي. پر ھر ٺھيل قانون جو جوھر ۽ تت ٿر لٺ ۽ ظلم جي واھيات نظام کي گھٽ ۾ گھٽ گڙ ٻڙ سان قائم رکڻ پئي رھيو آھي.

انقلاب جو پهريون فرض آهي عوام جي فائدي ۾ عوام دشمن نظام جي خلاف قانون ناهڻ ۽ ان تي عمل ڪرائڻ. تيستائين عوام دشمن قانون پيلي موجون ماڻي ونن.

ڇا پنهنجي رت ۾ رينگو جهنڊو اپ تائين جهولينڊو
اهڙو ڏينهن به ايندو ساڻي، اهڙو ڏينهن به ايندو!
(ايياز)

ڪجهه ڪم نه ٿو پهچي، رات جو سخت گهٽ ۽ ايس سبب ننڊ تمام دير سان اچي ٿي. ماٿو بدن مان بيزار رهي ٿو. پانئي ته سنا ڪتاب هجن سي ويٺا پڙهجن يا پٽ شٽ هٽجن، پٽ شٽ هتي ڪنهن سان هٽجن ۽ خبرون به ڪهڙيون ڪجن؟ هتي اچڻ جي سيني کي سخت منع آهي، گيٽ جي پهريدارن جناب منير ۽ ٻين کي به عام طرح اندر اچڻ ڪونهي. اندر فقط آڻون ۽ ٽائون. آڻون ۽ امير پاڻ ۾ گڏ وهي سگهون ٿا. امير جي ڳالهه جو موضوع آهي ٽائيگر. منير جو موضوع آهي امو سيٽ چنهن وٽ رهندو هو. بس الله الله خير صلاح. مجيد قريشيءَ جي گفتگو جو موضوع به جيل ۽ ان جو ڪم. امريڪي ڊاهيءِ رالف والدوايمرسن. ماٿوءَ جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ جهڙو تعليم ڏاهن جي صحبت ۽ سفر کي ضروري ڀهرايو آهي تهڙو اڪيلائيءَ کي. فقط پاڻ سان گڏ رهڻ وڏي دل گردي جو ڪم آهي. ۽ سفر جهڙو بلڪ ان کان به وڌيڪ دلچسپ ۽ فائديمند آهي.

۸۲-۶-۱ سادا ٻڌ صبح.

Gul Hayat Institute

وهنجي (سهسندي گرم پاڻيءَ سان) ناشتو ڪري، چڪر ڏئي آيو آهيان. اڄ امير جي وارد ڪان پاهر نه وڃي سگهڻ جي سزا ختم ٿي. هاڻي امير يڪو گهر ڪو نه ٿيندو. تنڊ اڏ رات تائين ڪا نه آئي. ديو سان اٽيس، صبح جون خبرون ٻڌي گهوٽ سگهيس. رات ٻڌيم. اندرا ڏيا کي خط لکيو آهي جيڪو نٿور سنگهه ڪٽي آيو آهي. رات، پاڪستان سان ڳالهين کي ملتوي ڪرڻ جو هنڪڙو سبب اهو ٿو ڪو نه هو جو اندرا گذريل چونڊن ۾ پاڪستان واري مسئلي کي ڪتب آڻڻ ٿي گهريو؟ آمريڪي پروفيسر، فار ايسٽرن ايڪانامڪ ريويو وغيره اندرا ۽ روس جي وچ ۾ ٺڪائي اچڻ جي ڳالهه ڪئي آهي. اندرا کي ٻڌهي هندستاني ڪميونسٽ پارٽين جي مخالفت تي خاڻ ته ونڊندا هوندا ۽ جن سرمائيدارن جي ڪيس حمايت آهي سي مٿس ان باري ۾ نفسياتي توڙي ٻيو دٻاءُ ته ضرور وجهندا هوندا. بهرحال ٻنهي ملڪن جون حالتون

اهڙيون آهن جو ڪڏهن ڪڏهن وقت تائين سندن تعلقات ويجهڙائي وارا ٿي رهيا آهن.پراودا ايران جي عراق ۾ گهڙڻ خلاف صلاح ڏني آهي، ڇئي ٿي ان ڪري ٻين کي مداخلت جو موقعو ملندو. ڇئبو روس ڪنهن وڏي ممڻ جو خطرو ڪٽي آمريڪا کي سونهري موقعو ڏيڻ نه ٿو چاهي. حالانڪ صدام بدمعاش ۽ رجعت پرست عرب حڪمران ٽولن کي جيتري سزا خميني ۽ وارا ڏين سا ٿوري. سعودي عرب ته اڳهاڙو ٿي بيهي رهيو آهي. ڇي خميني جي حڪومت شيطان جي حڪومت آهي ۽ سامراج دشمن حڪومت سان رجعت پرست عرب حڪمران ٽولا تعلق ختم ڪري ڇڏين. منهنجي خيال ۾ وچ اوپر ۾ طاقت جو توازن وري آمريڪا جي خلاف ٿي رهيو آهي. امريڪا جا چاڙتا عرب حڪمران ٽولا هاڻ آهستي آهستي سخت دٻاءُ هيٺ اچي وڃيڪ اڳهاڙا ۽ خوار خراب ٿي رهيا آهن.

(هان ميري جيسي حسينه کا دل جسي مل جائي!) اڌ انگريزي گانو، اڌ انگريزي ڏن ۾. اردو سروس باهه ٻاريو ٻيٺي آهي.

ارجنٽائن ڇيڻ ٿي ته شهزادو ائنڊريو واري جهاز ناقابل شڪست (Invincible) انوينسيبل سخت ڏکيو آهي ۽ ٻڏندي ڏٺو ويو آهي. جي ٻڏو هوندو يا سخت ڏکيو هوندو ته انگريزن کي ڪافي صدمو رسندو.

۷ بجا شام. بي بي سي ڇئي ٿي انگريزي فوجون پورٽ اسٽينلي کان ۲۱ ميلن ٿي لڙي رهيون آهن. اسلامي نظرياتي ڪائونسل نئين سياسي ڏانچي بابت اهڙيون تجويزون ڏنيون آهن جيڪي ون يونٽ کان به بد تر اهڙو آمراڻ نظام قائم ڪنديون جيڪو علاءُالدين خلجي، محمد تغلق ۽ ارغون ترخان ۽ نادر شاهه جي راج جي ياد ڏيارينديو. اهو سڀ اسلام جي نالي ۾ ٿيڻو آهي. پوپ صاحب پرانيسٽن جي چرچ ۾ عبادت ڪرڻ کان سواءِ يهودي ربين (ملن) ۽ مسلمان عالمن سان به ملاقاتون ڪيون آهن. سامراج مذهب کي هاڻي عالمي پيماني تي استعمال ڪري سڀورن رجعت پرستن ۽ عوام دشمنن کي متحد ڪري سڄي دنيا ۾ مذهب جي نالي ۾ عوام جا صدين جي جدوجهد کان پوءِ هٿ ڪيل انساني ۽ جمهوري حق کائڻ کسڻ گهري ٿو. پاڻ چڱو. دنيا جا مظلوم عوام ڏهن ويهن سالن جي جدوجهد ۾ هڪڙي ٿي ڏڪ سان دنيا جي سمورن مذهبن کي استعمال ڪندڙ دين فروشن ۽ مذهبي ٺيڪيدارن ۽ سندن آقائن ۽ انهن سڀني جي آقائن کي سڃاڻي ويندا. هونئن الائي ڪيترو زمانو لڳي ها. هاڻ ماڻهو سامراجي چاڙڻ واري هٿرادي هندو ڏرم، نام نهاد "اسلام"، يهوديت ۽ عيسائيت جو اصل مطلب سمجهي ويندا!

ڪلهه ميجر موڪلائڻ آيو. ڏسڻ جهڙي چيز هو. باهر بدڙ آهي. ڏڏي هوا پئي لڳي، پر ڏوڙ گهٽي آهي. سلمان رشدي جو انگريزي ناول (مڊ نائيٽ چلڊرين) "آدي رات جا ٻار" شروع ڪيو اٿم، ڪتاب جي تعريف

ڪريَو ڪريو مغربي اخبارن جا نقاد مٿان ٽيو ڪريو پون .سندس پيٽ نيپال ۽ ميلان ڪنڊيرا سان ڪن تا جيڪي انگريزيءَ ۾ لکندڙ ٽين دنيا جا "مشهور" ناولسٽ آهن . نيپال تہ خيرن سان جديد رجعت پرست آهي ، ڪنديرا جي خبر ڪانهي ، چورن جا پائر ڳڻڊي چوڙ. من کي ڏسون، هيستائين ڪردار نگاري بوگس آس، ڏسون اڳيان من کو ٻوٽو ٻاري .

منهنجي خيال ۾ اسلامي نظرياتي ڪائونسل جون تجويزون ۱۹۷۳ع جي آئين جو تختو بلڪل اونڌو ڪرڻ جي مترادف آهن جنهنجي سزا آئين مطابق "سزائي موت" آهي. منهنجي خيال ۾ اعليٰ عدالتن ۾ آئين ۽ قانون جي موجوده حالتن ۾ بہ ڪهڙ ۾ڪهڙ ڪائونسل جي ميمبرن خلاف آئين جو تختو اونڌو ڪرڻ لاءِ بچ ڪرڻ جي الزام هيٺ مقدمو داخل ڪري سگهجي ٿو يا ڪهڙ ۾ ڪهڙ ان لاءِ ڪوشش ڪري سگهجي ٿي. اهڙي ڪوشش ضرور ٿيڻ گهرجي چاهي ان جو نتيجو پلي ڪجهہ بہ نڪري .

ڪهوڙيتن جي مذاق اڏائڻ لاءِ جيڪي ڳيچ زالون ڳائيندیون آهن تن کي لاڙ ۾ هيرا چٻبو آهي. هتي انهن کي چون "سنڌيون" آهي هت پنجاب ۾ باقاعدي ريڊيو تان بہ ايندیون آهن تہ ادبي ڪتابن ۾ بہ ڇپيون آهن . هڪڙي سڙ بار بار ورجائبي آهي "وي نلجيو لج ٽانون نهين" "اڙي بي لجا! توهان کي شرم ڪونهي." سنڌي وجي پيئي.

۸۲ -٦- ۲ صبح سادا ست.

بلاسي ڪوئي هات ملتا رهي
تيراحسن سانچي مين ڊلتا رهي

Gul Hayat Institute

اردوسروس. ڪروٽا ، عرش ملسياني جو غزل پئي ڳائي . ڏن عجيب آهي ۽ آواز آڇا بہ وڏيڪ دلفريب. حضرت عرش هندستان جي مشهور اردو شاعرن مان آهي ۽ هندو آهي.

مجيد قريشي سپريم ڪورٽ لاءِ اپيل تيار ڪرڻ لاءِ هاءِ ڪورٽ جي هڪڙي ججمينٽ موڪلي آهي. پڙهي ڏٺي اٿم، ڳالهہ سنئين سولي ۽ڪيرڏوتي آهي. ان ۾ اپيل جي ڪهڙي ڳالهہ آهي؟ تعلقي لاهور جي ڳوٺ پراڻا خان جي هڪڙي پنجابي جوشي محمد مايي جي نوجوان پٽ برڪت کي پنهجي عزيزياڻي الله رکي زال محمد بوٽا وٽي ويئي. بد قسمتيءَ سان الله رکيءَ کي برڪت نہ وٽيو . عزازت جي آڙ ۾ برڪت کيس ڪئين مارون ڏنيون، پر الله رکي قائل نہ ٿي سگهي . لاچار ۲۲ جون ۱۹۷٦ع تي صبح جو نوڻين ٻجي ڏاري برڪت مسئلي جو "آخري حل" ڪرڻ لاءِ الله رکيءَ کي ڇُرا هٽڻ شروع ڪيا. هوءَ پڇندي اچي حسن الدين آرائينءَ جي گهر ۾ ڪري. برڪت باقي ڇرا اتي اچي هنيس . ڪل ارڙهن زخم آرپار ڪيائين . الله رکي موڪلائي ويئي. حسن

الدين جي ننهن شهناز ۽ ٻيا راڄ شاهد، ڏينهن ڏڪوبچاءُ اهو ته "هونڪي خبر ڪانهي". وڪيل لاءِ پئسو ڪوبهي. هونئن اهي به هن حالت ۾ چا ڪري سگهن ها؟ سيشن طرفان ۱۹۷۸ ۾ ڦاسي، هاءِ ڪورٽ جي جج محمد رفيق ۽ سهراب خان طرفان ۳۰ مارچ ۱۹۸۲ع تي ڦاسيءَ جي سزا بحال. الله رکيءَ جي حسن کي سانچي ۾ دالجندو ڏسي حضرت عرش ملسياني وانگر هٿن مهٽڻ جي بدران هٿ جي صفائي ڏيکاريو، وچاري برڪت کي مهانگي پئجي ويئي آهي. ڇهه سال قيد ۾ تي ويا اٿس. اڳتي جي خبر خدا کي.

مادام سوئچائين چو هيءَ قول پڙهيم! "جن گهٽو سنو آهي سي انهن وانگر آهن، جن کي گهٽيون ٻوليون اچن ٿيون. انهن ماٺهن ٻين سيني ماٺهن کي سمجهڻ ۽ انهن کي پنهنجو پاڻ سمجائڻ سکي ورتو آهي." ۽ ڪنهن نامعلوم داناءَ جو هي قول به پڙهيم ته "مصيبت بيوقوفن کي تنگ ڪري ٿي، گيدين کي مايوس ڪري ٿي، ڏاهن ۽ جفاڪشن جي ڪل صلاحيتن کي باهر ڪڍي ٿي ۽ ڪاهلن کي محنتي بنائي ٿي." يوناني ڏاهي، پنداڻ پوڙهپڻ (جنهن مان راڄ بيزار آهي) تنهن لاءِ هيئن چيو آهي "قربائتي ۽ آبروءَ واري پوڙهپڻ لافانيت جي ٻالپڻ آهي."

شام ۷ ٻجا. ريڊئي جي تار همراهه پُل ۾ ڪڍي وڌي. تار اسان مان ڪنهن کي ڳنڍڻ ڪانه اچي. لهرائڻ موڪلي اٿم. اڄ شام جو چڪر ڪونه ڏنم. گرمي ڳڇ آهي. پکو هلي پيو پر گهٽ ئي محسوس ٿئي. ايا بسم الله آهي، هتي جي گرميءَ جي. ڪافي فلڪون ڏيکاريندي. آڪٽوبر جي پچاڙيءَ تائين هلندي. سيارو وري اپريل جي اڌ تائين هلندو. ڪم الاهي رهيا پيا آهن. تنهن ڏينهن ڪمپائونڊر شريف چئي ويو ته رت جي ٽيسٽ جو نتيجو مهيني کان پوءِ هن مهيني جي ۲۲ تاريخ ملندو. مطلب ته تيستائين بيماريءَ جي سچاڻپ جو ڪم ملتوي. منهنجيون بيماريون همشيم ڪئين سالن کان پوءِ تڏهن سچاڻيون آهن جڏهن اهي منهنجا ڪم لاهي ڇڏيندیون آهن. هاڻي به ايئن. جيل ۾ هينئر لاڳيتا اڍائي سال اها غير معمولي سرديءَ جي تڪليف هلي آهي. ايا خدا کي خبر آهي ته "ڪاله آهي چا؟" بهرحال هاڻ ائٽمي همراهن کجه پير ڪُر ڪيو آهي. وڌيڪ ڏسجي. هر بيماري سالن چا سال نامعلوم رهي آهي ۽ هر بيماري ڏري گهٽ تباه ڪري ڇڏيو آهي. هر هڪ تي منهنجي وت کان باهر اسان جي حساب سان بي انداز خرچ آيو جو هر پيري بابا ڪيو ۽ آءٌ سندس بيماري تي اٽ آنا به خرچ ڪري نه سگهيس، هڪ ته علاج باقاعدي ڪرڻ ئي نه ڏي، ٻيو پچاڙي ۾ آءٌ اڇي هتي رسيس. هر پيري علاج جو بحران پاڻ سان ٻڌي ٻيا بحران شامل ڪري آيو! قصو بحران واڌو بحران نه پر بحران ضربين بحران بنجي ويو. هاڻ اڍائي سالن کان لکپڙهون پيون هلن، پر سهي جون ٽنگون ٽن مان ٻه ٽيڙ لاءِ تيار آهن، چار ٽيڙ لاءِ نه. منهنجي خيال ۾ مون قيد جي دستوري تڪليف ڪان ٽيٽو چوٽو وڌيڪ پوگيو آهي. درجن ڪن وقت اهڙا به آيا آهن جڏهن پنجاه سيڪڙو بلڪ ان کان به وڌيڪ امڪان هو ته صبح جو ماٺهو الائي موجود هجي الائي نه!

Gul Hayat Institute

هر دفعي ڏهني طور ڀاڙ ڪي هر قسم جي نتيجي لاءِ تيار ڪيو ويو آهي، هڪڙي دفعي ته پڪ ٿي ته قصو ختم ٿيو. اهو اڳوٽي "جمهوري ۽ عوامي" حڪومت جي دور ۾ ٿيو (جمهوري عوامي حڪومت= پيپلز پارٽيءَ جو وڏير ڪو ڊڪٽيٽري راڄ). جڏهن آءٌ خيرپور جيل ۾ هوس ۽ خيرپوز کان حيدرآباد ڪيس جي شنوائي تي آيو هوس، اتي بيماريءَ جو انپڪ ٿيو. قومي اتحاد جي تحريڪ هلي پئي، ڊاڪٽرن جي هڙتال هئي. ڪئرولينيي وارد ڪليل هو، پر سرڪار نامدار جي منع هئي ته سواءِ ڪيل حڪم جي هنن قيدين جو علاج نه ٿئي. سول اسپتال جي ڊاڪٽرن سڀئي هٽڻ کان بہ انڪار ڪري ڇڏيو. سفر نامڪمن. ڊاڪٽر لهي ڪونہ. ان بيماريءَ جي سلسلي ۾ اسلم ۽ ساٿي جبل جي همت ۽ احساس، ننڍڙي ايار جي لاڳيتي حاضريءَ ۽ خدمت هونڪي سڄي عمر ياد رهندا. ان ڏينهن آءٌ صحيح معنيٰ ۾ هڪ پل ۾ موت جي منهن مان ايئن بچي ويس جيئن ڪا ڪار جي خوفناڪ ائڪسيڊنٽ ۾ ٽنگ ٽڪري وئي پر جان بچي وئي، هتي بہ منٽن جا سودا هئا. اسلم پنجن منٽن ۾ الائي ڪٿان، الائي ڪهڙو ڊاڪٽر پيدا ڪري نه ويو ها ته مسئلو "حل" ٿي وڃي ها.

پر بيمارين جو مڪيہ ڪارڻ منهنجي ڇهالت پئي رهي آهي. مون ڪتابن ۾ لکيل هڪ طرفين ۽ سطحي ڳالهين کي سو فيصدي حقيقت سمجهي انهن تي لفظ بہ لفظ عمل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، مثلاً جي "ستراط تو چئي ماڻهو جيئن ٿيا کائڻ لاءِ" ۽ آءٌ کان تو جيئڻ لاءِ" مون نتيجو ڪڍيو ته "ماڻهو بہ گراهہ کائي بہ نہ مڙي ته پوءِ ٽن گراهن کائڻ جي ڪهڙي ضرورت؟ جانہ جي چئن ڪوپن سان بہ ختم ٿي وڃي ته پوءِ باقائدي ماني کائڻ جي ڪهڙي ضرورت؟" جي "پاڻ کي سختين تي هيرايو" "مجاهد ٿيو!" مون سياري ۾ گرم ڪپڙا پائڻ جو جڻ قسم ڪٽي ڇڏيو. ٽوپي بہ نہ، رات جو سوڙ بہ نہ. سڄي رات سيءَ ۾ ننڊندي ۽ جاڳندي صبح ڪري ڇڏيو. وري پي رات ائن. ائين سال گذري ويا. مون زندگيءَ جي جسماني ۽ مادي پاسي کي خيال پرست فلسفي جي اثر هيٺ نظر انداز ڪري ڇڏيو. مون سمجهيو ته سڀ خيال، سڀ ذهن ۽ سڀ عمل ئي سڀ ڪجهہ آهن. انهن جو جسم سان، صحت سان، ڪاڏي سان، شيءَ واءَ کان بچاءَ سان ڪوبہ واسطو ڪونهي. مطلب ته سڄو زور ويڙهہ تي. بچاءَ جو خيال ئي نہ، بلڪ ان کي بزدلي سمجهڻ. حالانڪ خيال مادي مان ئي پيدا ٿين ٿا. آسمان مان ڪونہ ٿا نازل ٿين. بيمار جسم ۾ پس‌وپيش بيمار خيال ئي وڃي رهندا. اها خبر مونکي "ڏاڍي دير سان پئي!" تڏهن پئي جڏهن ان غلط سوچ مون کي ڏري گهٽ تباهہ ڪري ڇڏيو. وري بہ شڪر ٿيو جو بابا جا هٿ رسيم پاڻ ۾ بہ ڪجهہ ارادي جي مضبوطي هئي، ڪجهہ جسم بنيادي طرح سختين تي هريل هو. سڀ ڪان وڏي ۽ بنيادي ڳالهہ تہ جدلي ۽ سائنسي سوچ ۽ عمل جي واٽ هٿ آئي جو ماڻهوءَ جو ڪجهہ نہ ڪجهہ بچاءُ ٿي ويو. بهرحال منهنجو تحت‌الشعور ايڏا تائين بہ انهن ڳالهين ۾ خيال پرستيءَ ۽ هڪ

طرفائيءَ جو شڪار آهي. ان خلاف جدوجهد جاري آهي. اها جدوجهد مون اڻانگين کان، اڻانگين حالتن ۾ بہ جاري رکي آهي. شڪر آهي جو مون هر وقت ڪتابن، ماڻهن ۽ زندگيءَ کان نئين سکيا حاصل ڪرڻ، نوان آزمودا ۽ تجربا ڪرڻ، ڏهني ۽ عملي نيرن چيزون تخليق ڪرڻ، پنهنجي غلطين کي ڳولهڻ، انهن جو قبولدار ٿيڻ، انهن جو اطلاع ڏيڻ ۽ انهن خلاف وڙهه ڪرڻ جي ڪوشش ڪڏهن بہ مڪمل طرح نہ ڇڏي آهي. ٿورن وقتن جي ڳالهہ ٻي آهي. منهنجي خيال ۾ غيرت ۽ جوانمرديءَ جو روپ هڪڙو ڪونهي، بيشمار آهن. پنهنجي خيالن ۽ ڳالهين مان جيڪي غلط ثابت ٿين تن کي ڇڏيو رهڻ ۽ انهن خلاف وڙهه نہ ڪرڻ هڪڙي باضمير ماڻهوءَ لاءِ غيرت ۽ جوانمرديءَ جو مسئلو آهي. هڪڙي سچي انسان لاءِ ان کان وڏي بي غيرتيءَ ۽ بي همتيءَ جي ڳالهہ ڪانهي جو هو پنهنجي غلطي ثابت ٿيڻ ۽ سمجهڻ کان پوءِ بہ اها مڃي نہ سگهي، ان کي ترڪ ڪري نہ سگهي، ان خلاف جدوجهد نہ ڪري سگهي ۽ ان کي ڇڏيو پيو رهي.

منهنجو خيال آهي تہ صحيح باضمير انسان اهو آهي جنهن کي جيڪڏهن مرڻ کان صرف هڪ منٽ اڳ پتو پوي تہ هن سموري زندگيءَ ۾ جيڪي سوچون ۽ عقيدا رکيا سي غلط هئا ۽ سندس سموري زندگي رائگان ۽ فضول گذري ويئي، تہ هو ان ڳالهہ جو اعلان ڪري پوءِ دم ڏئي تہ "مون سموري زندگي جيڪي سوچيو ۽ ڪيو سو غلط هو!" فقط ان روپي تي سختيءَ سان قائم رهڻ سان ئي ماڻهو حقيقتن جي ڳولا ۽ عمل جي سچائيءَ تي ثابت قدم رهي سگهندو هوتئن نہ آءٌ پاڻ کي ڏهني طرح هميشہ ان موت کان هزارين دفعا وڌيڪ خوفناڪ گهڙيءَ لاءِ تيار ڪندو رهندو آهيان جڏهن ماڻهوءَ کي اوچتو اهو معلوم ٿي وڃي تہ منهنجا پياري ۽ پيارا خيال، ويساه ۽ عقيدا غلط ۽ بي بنياد هئا، منهنجا جوش ۽ ولولا گمراهين تي ٻڌل هئا ۽ منهنجا عظيم ڪارنامہ فضول ۽ واهيات هئا، جيڪڏهن اهڙي پيانڪ گهڙي خدانخواسته آڻي تہ مونکي يقين جهڙي اميد آهي تہ آءٌ هزارين موٽن کان بدتر انهيءَ موت کان منهن نہ موڙيندس ۽ پنهنجو فرض پوري همت سان ادا ڪندي، حقيقت جو نہ رڳو اعتراف بلڪ اعلان ڪري سگهندس.

ٻئي طرف حقيقت کي ڄاڻي سڃاڻي ۽ سمجهي مان بہ نہ ڪبي.

ڄاڻي سڃاڻي وهان ڪيئن مان ڪري؟!
(شاهہ)

هو ڀلن آءٌ وهان تہ ڪو ائن جڳائ!؟
(شاهہ)

مڙيئي رڪارڊ جي پورت بہ کان ڪبي.

Gul Hayat Institute

ٻريائي ٿو ٻاڻ ڦوڪ ته لڳي انبرين!

مونکي مجموعي طور پاڻ بابت ڪوبہ احساس ڪمتريءَ يا بنيادي پيڇاڻ ڪونهي، بلڪ آءٌ زندگيءَ جو بيحد شڪر گذار آهيان، جو ان مونکيٰ هن کان بدتر نہ ڪيو آهي. مونکي خوشي آهي تہ زندگيءَ کي بهتر بنائڻ لاءِ هن ملڪ جي ماڻهن جي جدوجهد ۾ آءٌ بہ شامل آهيان ۽ پنهنجي پتيءَ جي ڏيوٽي ڏيئي رهيو آهيان. ان ڳالهہ تي بہ مونکي بيحد خوشي بلڪ فخر آهي تہ ميڊان جدوجهد ۾ آءٌ همشيہ عوام جي صفن ۾ رهيو آهيان ۽ نہ انهن جي دشمنن جي صفن ۾. هن ملڪ ۾ سياڻي لاءِ اڄ جيڪي نوان ٻج پيا پوکجن، تن ۾ مون سميت اسان جي ساڻين بہ پنهنجي پتيءَ جا نوان ٻج پوکيا آهن. انهن کٽن مان سياڻي ڀتيناً کيچ ٿيندا.

پر انهن شينهي ڳالهين جي باوجود منهنجي زندگيءَ جو کيڏو نہ وڏو حصو اٽ ڄاڻائيءَ، جهالت، وهم، خوف، انديشن، فضول جاکوڙن ۽ لا حاصل پنڌن ۾ برباد ٿيو آهي! مونکي هڪڙي وک صحيح کٽڻ لاءِ ڏهہ وکون اوجهڙ ۾ رلڻو پيو آهي. هر شيءَ لاءِ زندگيءَ مون کان بازار جي اگهہ کان سؤڻي وڌيڪ قيمت وصول ڪئي آهي. هر منزل تي آءٌ تڏهن پهتو آهيان، جڏهن ان جي ڳولا ۾ ڏکا جهلي جهلي، سهڪي سهڪي ايترو بيزار ٿي چڪو هوندو آهيان، جو اها منزل مون لاءِ ڏري گهٽ نبيکار ۽ بي معنيٰ ٿي چڪي هوندي آهي: ڏاڍي طرح منهنجي جاکوڙ جي خرار ترن مان تولو بہ تيل جو مس ٽپڻي حاصل ٿيو آهي. جڏهن بہ ڪنهن ڳالهہ کي حاصل ڪري، ان مان فائدو حاصل ڪرڻ جو وقت ٿيندو آهي تڏهن الائي ڪيئن ۽ الائي ڇو اکين اڳيان ڏسندي ڏسندي يا تہ اها سون مان قري پتل ٿي پوندي آهي يا آءٌ ڪيڏانهن ٻئي ڪنهن مسئلي ۾ اڙ جي غائب ٿي ويندو آهيان!

آءٌ پاڻيان ٿو ان ۾ منهنجي ذات جي دخل سان گڏ جن غير معمولي حالتن جي آءٌ پيداوار آهيان تن جو بہ دخل آهي. مثلاً آءٌ اتي جايس جتي اناج جي ڪوٺ، پاٽيءَ جي ڪوٺ بلڪ چانو جي بہ ڪوٺ آهي. ڳوٺ ۾ دهل بہ نہ وڄي ڇو تہ اهو حرام آهي. ماڻهو حق تي چوندا آهن "هنن پليجن جو گهوٽ ائين پيو ويندو جين کو جنازو ڪنيو وڃي!" منهنجي زماني ۾ راند بہ حرام هئي. بدعت! جڏهن آءٌ پڙهڻ ويٺس تڏهن انگريزي اسکول تہ ٻهيو، سنڌي اسکول بہ ٻهيو پر ملان مڪتب ۾ پڙهڻ بہ حرام هو. مون کي اڄ بہ ياد آهي تہ بابا وڏي ملان مڪتب ڏي وڃايو تہ ان کي اسان جي ڳوٺ جي ميانجين (ملن) ناجائز ۽ حرام ٻڌايو ڇو تہ ان ۾ ڪٽ مٽ بہ پڙهايو ٿي ويو رڳو قران پاڪ نہ. ٻئي واري مولويءَ کان بہ فتوا ولي آيا. مونکي اڄ بہ اهي راتيون ياد آهن، جڏهن ملان مڪتب خلاف راڄ گڏ ٿيندا هئا، سڄي رات ڪتا ٻهندا (پونکندا) هئا، وڏا وڏا ڳالها ٿيندا هئا، ڳوٺ تي خوف ۽ دهشت طاري هوندي هئي. نيٺ جڏهن بابا وڏو

Gul Hayat Institute

نہ مڙيو ۽ فتوائن جي باوجود ملان مڪتب وجهايائين تڏهن پڻ اسين جيڪي ان جا پهريان شاگرد هئاسين سي ڪو ماٺهو ايندو هو ته پنهنجا سنڌي ٻاراڻا ڪتاب لکائي هڪدم وڏي سڏ.واڪا ڪرڻ شروع ڪندا هئا سون"الف زير نو نا يي زير،ني اِني،" متان ڪافرن وارو سنڌي الف بي وارو ڪتاب ماٺهو ڏسي نہ ولن! ميان جي طبيب کي جوڙ ڪٽ ايندي هئي سا اسانکي سيکاري پوءِ ضرب وڌڻ لاءِ وري وڃي ملان ڪاليج حيدرآباد ۾ پڙهيو. اهڙيءَ ريت مون لاءِ زندگيءَ جي ڏري گهٽ هر شيءَ ممنوع رهي آهي. جيڪا ڳالهه ٻين لاءِ عام، معمولي ۽ دستوري سان منهنجي حالت ۾ زلزلن ۽ طوفانن جو باعث بنائي وئي.

ان جي جواب ۾ منهنجون زندگيءَ کان تقاضائون به ٻين جي ٻيٽ ۾ سئوڻيون وڏي ويون. مون سيکجهه حاصل ڪرڻ ۽ سيکجهه ٽيڻ جي ڪوشش ڪئي. منهنجي ڪوشش معنيٰ ننهن چوٽيءَ جو زور. نلهيون سڌون ڪرڻ مونکي اڃن ڪونہ! ڪا ڳالهه چڱي آهي ته ان جو مطلب ٽيو ته اها ضرور ڪرڻ گهرجي ۽ چا ۾ ٽي پوپ ڪرڻ گهرجي، هر قيمت تي ٽيڻ گهرجي.

ٿورو سمجهه پريو ٽيڻ کان پوءِ مون جيڪي ڪجهه ٽيڻ لاءِ سرٽوڙ ڪوشش ڪئي تن ۾ غازي محمد بن قاسم جهڙو فاتح ٽيڻ، شرلاڪ هومز جهڙو افلاطون جاسوس ٽيڻ، آرسين لوپن جهڙو ڏاڪو ٽيڻ، اقبال جو مومن ۽ شاهين ٽيڻ ۽ بدعتن جي پاڙ پٽيندڙ وهابي عالم ٽيڻ به شامل آهن . سمورن رومانوي ناولن جي بهترين کان بهترين هيرن جهڙو هيرو ٽيڻ ان کانسواءِ. البت مٿرڪ کانپوءِ پورهيت انقلابي ٽيڻ جو فيصلو ٽيو جو قائم آهي. پر ان سان گڏ بهترين وڪيل ٽيڻ ،بهترين اديب ٽيڻ، بهترين نقاد ٽيڻ جا پروگرام به شامل. هاڻ اهي سڀ ڪم هڪڙو ماٺهو ساڳئي وقت ڪري ته ڪيئن ڪري؟ هر ڪم هڪ سڃي عمر جي تقاضا ڪندڙ.

Gul Hayat Institute

هزارون خواهشين ايسيِ ڪ هر خواهش پ دم نڪلي
(غالب)

زندگي ريگزار آ جنهن ۾ چو طرف آرزوءَ جا ڪانڌيرا
(ايار)

تنهن ڪان سواءِ زندگي جو واسطو به جنگشاهيءَ جي ٽڪرن جهڙن، سخت ۽ غير لچڪيدار ماٺهن سان. بسم الله بابا سان. "زمين جبند نہ جبند گل محمد." پوءِ امان. پوءِ سڄو گهر ۽ قبيلو. کوڙيءَ کي گهيرو. ردعمل ۽ بچاءَ طور مون ۾ سختيءَ جي مقابلي ۾ سختي پيدا ٽيڻ ۽ وڌيڪ سختيءَ جي مقابلي ۾ اڃا به وڌيڪ سختي پيدا ٽيڻ. نہ ته ڇپون

ماڻهوءَ کي ڀڄي پور پور ڪري ڇڏيندا! سختي معنيٰ اڃائي سختي ٻه. سختي معنيٰ مخالفت ۽ اڪثر ڀيرا سبيل الله ٻه! تان جو زندگيءَ جو هڪڙو پل گذارڻ ٻه هڪ چئلينج کي منهن ڏيڻ هڪ آزمائش مان پار پوڻ ٿي پيو. کاڏو نه. ننڊ نه. سکون نه، ۲۴ ڪلاڪ ويڙهه، جسماني، ذهني، نفسياتي، روحاني، اقتصادي ويڙهه. سڄي جهان سان، سموري زندگي سان ويڙهه. وندر ٻه ڪم، خوشيءَ ڪرڻ ٻه ڪم ، مرڪڻ ۽ ڪلڻ ٻه ڪم- ماڻهوءَ مان مشين.

ان سموري عمل سان گڏ زندگيءَ جي انقلابي نصب العين تي ٻه قائم. اهي رويا، همدرديون، احساس ۽ عالمي انقلابي مقصد ٻه قائم. معنيٰ هزارين دشمن، ڪي ڏڪل ڪي اڻ ڏڪل، ڪو ٻه سمجهوتو نه، کاڻ ڏائي نه، کا ٻه زعايت نه، ڪو ٻه بچاءُ نه، اگهاڙي تلوار ذاتي معاملن ۾، وڪالت ۾، ادب ۾ ، سياست ۾، هر ڳالهه ۾. معنيٰ ايا ٻه وڌيڪ مخالف بلڪ دشمن. سڄو سال جدوجهد ڪجي ته دشمنيءَ جي هڪڙي لهر ڪانپوءَ ڏس ته ڪجهه ٻه ڪونهي! حيدرآباد، ادب، تنقيد، نعپ، ون يونٽ خلاف جدوجهد، قومي سوال تي بزرگن سان اختلاف، مطالعو وڌيڪ مطالعو، اڃا وڌيڪ مطالعو، مقالا بحث، بحث، بحث، دشمنيون، دشمنيون، دشمنيون. تان جو وجهه ملڻ تي بزرگن جو حملو شروع ٿي ويو. الامان والحفيظ! پٽرن جي ڳوٺ ۾ جم ۽ نيپاڪ ۽ پٽرن جهڙن ماڻهن جي وچ ۾ پٽرن جهڙي زندگي نه گذاريل هجي ها ٿ ماڻهو يا دانهون ڪري ڀڄي ها يا چڙيو ٿيو گدو بندر ۾ داخل ٿيو ويڙو هجي ها. پر جنگشاهي ۽ ٽيوات ۾ جاول، پليل،محمد صلعم، سترا ط ارسطو،بدر احد، قادسيه، يرموڪ ،اسٽالن گراد، لانگ مارچ، ڊين بين ٿو جا داستان پڙهيل. گوڪي، هارورد فاسٽ، پبلو نرودا، ناظم حڪمت، منصورحلاج، اسپارٽڪس، مارڪس، لينن، استالن ، مائوَ هوچي منه جهڙن جو عاشق وغيره وغيره وغيره، وغيره ادبين جو پرستار ۽ سڀ کان وڌي ڳالهه ته لطيف جو عاشق، ڪتابي ۽ مريد! پوئتي پير ڪيئن ڏي؟

Gul Hayat Institute

.....ٿوڪ ته لڳي انبرين!

مسئلا مسئلا، جيل، فوجي عدالتون، ائڪسيڊنٽ، بيمارين، الزام، سازشون، فتنا، ويڙهيون، تبليغون، تنظيمون، اتحاد ٽٽن، ڊهڻ وري ٽٽڻ، وري ڊهڻ.

.....ٿوڪ ته لڳي انبرين!

تحريڪ جو بنياد رکڻ لاءِ تبليغي دورا اهڙي حالت ۾ ڪيا ويا جڏهن ويهي ڪو نه سگهيو هو. لينن پيو هجيو هو ۽ ماڻهو سوال هن قسم جا پڇندا هئا: "توهان کي وڌيرن جي دلاليءَ جي هر مهيني پگهار گهٽي ملندي آهي"؟ (سوال پڇندڙ هيئنڙ تحريڪ جو يار آهي). دورا، بنگلا ديش، مجيب، ياشاني، پنو، رانگاماٽي، چٽاگانگ، ڪاڪسز بازار لاهور

ڪوئٽا، پشاور، بيروت، دمشق، استنبول، روم، جرمني، افسانا، مضمون، تنقيدون، ڪتاب، رسالا، جلسا، تقريرون، فوجي عدالتون، هاءِ ڪورٽون، رٽون، آئيني ترميمون، سنڌ بدريون، تنهايون، ڊائريون ۽ هي نصيحتون:

هي تان ٽورڙيون جي تون پورا پسي پلئين
راتيون ٻيون گهٽيون جي تو ايندين هيڪلي!
(شاه)

اکيون پورجڻ لڳيون آهن. امير ٽوڪون پيو ڏي. پهري وارو نمبردار سان اوجهري پيو ملازم جي اوچتي ڇاپي جي ڊپ سبب ويچارو هر هر چرڪ پريو اٽيو ويهيو رهي. سمهان.....

۸۲-۶-۳

ريڊيو اسپتال ۾ آهي. صبح سان ئي شاڪر شاه اچي ٽڪتو. اورنگزيب جي شيعي امير نعمت خان عاليءَ جي هوشياري ۽ مومن نوازي جا قصا ٻڌايائين. تنهن ڏينهن رامپور جي شيعي نواب جي سني نوابن سان نوڪ جهوڪ جا داستان ٻڌايائين. مزي سان سندس ڳالهيون ٻڌي چيم "اهي سڀ پليون ڳالهيون، بدمعاشن کي چگيون سيکڻون ڏنائون. پر مونکي اها ڳالهه ڪڏهن به سمجهه ۾ اچي کا نه سگهندي ته سون هزارن ۽ لکن هارن ۽ عورتن جو رزق کسي کين اجن، بکن، بيمارين، جهالتن، خوفن ۽ دهشتن جو شڪار ڪري، محلن جي ٽڏين هوائن ۽ برف خانن ۾ ست رچيون ڪائيندڙ. عيش ڪندڙ ۽ وقت جي يزيدن ۽ شمرن جي پاڇي ۾ سندن بيعتون ڪري سندن ياران ماٺهن جا شڪار ڪندڙ ماٺهو، اجيا ۽ بکيا معصوم ٻڇا کهائڻ ۽ وقت جي بادشاه جي بيعت کان انڪار ڪرڻ واري حسين عليه السلام جا حامي ۽ شيعا ڪيئن ٿا ٿي سگهن؟ يا محلن ۾ رهندڙ ۽ هوائي جهازن ۾ سفر ڪندڙ پنجن مٽن پيڙن وارا ماٺهو فاتا ڪندڙ ڪٽيءَ ۾ ڊڪيل ۽ ڪپڙن ۾ چتيون لڳل آمنه جي پٽ (صلعم) جي دين جا علمبردار ڪيئن ٿا ٿي سگهن ؟" چيائين "سڀ بدمعاش آهن، فقط خميني مومن آهي!" مون چيو "خميني ته آهي. اڪثي هلي خميني وارا ملان به لازمي طرح مسڪين ايراني عوام سان وڙهندا، مٽن ناحق جي ڊڪٽيٽرشپ مڙهيندا. پر ٻيون ڳالهيون ڇڏي هو هينئر سامراج ۽ سندس چارٽن عرب رجعت پرست حڪمران ٽولڻ سان جيڪا ويڑهه ڪري رهيا آهن تنهن تي هزار سلام. امام العصر امام خميني زنده آباد!" خوش ٿي چيائين "زنده باد!"

پوٽا به پهر گرمي. اڄ منهنجي اخبار کا نه آئي. ڦاسي گهاٽ جيڪو لڳو لڳ آهي اتان گهرايم. عام قيدين کي عام سزا، ڪانسواءِ خاص سزا ڏيڻ وارو هنڊ بند وارڊ، ڦاسي

گهاڻ، جنهن ۾ سزائي موت جا قيدي رهندا آهن. ٽاسي ڏيڻ جي جاءِ ۽ سياسي قيدين کي سزا ڏيڻ لاءِ کين سخت ۽ غير معمولي چوکيءَ ۾ تنها رکڻ جو وارڊ يعني سيڪيورٽي وارڊ هڪڙي جي لڳ هوندا آهن. ٽاسي ڏيڻ جي جاءِ يعني خود ٽاسي گهاڻ ۽ هن سيڪيورٽي وارڊ جي وچ ۾ رڳو پت آهي، سا به هيٺ. رات جو ٽاسي ڏيڻ مهل جيڪي به بلب ٻرندا آهن سي اجهو هو ٽنگيا پيا آهن. جڏهن ماٿهن کي ٽاسيون ڏينداآهن ته انهن جي اڇ وچ وغيره جا آواز صاف ٻڌبا آهن. منهنجي هوندي ڪيئن ماٿهن کي ٽاسيون آيون آهن. موکو نمبردار منهنجي هن وارڊ ۾ رات جو اڇڻ کان ڊڄندو آهن. چئي ٿو "مونکي لاش ٿا نظر اچن" پاڪستان جو هڪڙو بدنام ترين شخص تارا مسيح هن جيل جوئي جلاد آهي. هتان ئي ٻين هنڌن ڏانهن وڃي ويندا اٿس. اخبار ۾ خاص خبرون ڪونهن. ايران، عراق ۽ فاڪلينڊ جي لڙائين ۾ حال ماڻ آهي. ڏسون ته چا ٿو ٿئي. ارجنٽائين جي هڪڙي ليڊر چيو آهي ته لڙائيءَ کانپوءِ اسين پنهنجي خارجہ پاليسي جو نئين سر جائزو ونڊنداسون. بلوچستان جي عبدالباقيءَ مضمون لکيو آهي ته "پنجاب سنڌ هڪ آهي ۽ هئڻ گهرجن" هتي ٻئي زهريلا مضمون لکندو آهي. ريڊيو اڄ به کو نه ناهي ڏنائون، بلڪ ان تي ڪم به کو ته ڪيائون. اڄ منير کي ڪنهي ڪٽي ويا آهن. گيٽ تي پڄ ڏوڙ جي ڪم تي هنيو اٽائونس. شايد سوچيو اٽن ته گهٽا ڏينهن سيڪيورٽي وارڊ ۾ معتبريون ڪيون اٽس. ڪنڊ ۾ ور پئجي ويو آهي، سور آهي.

ٽي وي جي رسيد جو کو به نالو نشان کونهي. بزنجي ۽ ايم آر ڊي جي اڀٽڻ هلي اچي. هتي ويٺي ته ڪا ڳالهه سمجهه ۾ نه ٿي اچي ته هڪڙي پاسي فاشسٽ ٽولا نالي ماتر کوڙيءَ سچيءَ جمهوريت جو به نالو نشان مٽائڻ جي پويان ۽ ٻئي پاسي اهي مطالبا ته موجوده صوبائي خومختياريءَ جو دائرو اڃا به وسيع ڪرڻ قبول ڪريو. "اٽ ا ٿي ئي نه چي سيٽ يارو ڏي!" ٽلهي بدنصيبي ۽ بي عقلي آهي. ۽ اڃا ڪا بد تر ڳالهه؟! يا کو اهڙو پيچيدو مسئلو آهي جنهن جو مون کي في الحال اندازو ٿي نٿو سگهي؟ هي ماڻهو نندڙا هار آهن چا؟ جو نه تا سمجهن ته جيڪو ملڪ يا قوم پاران گهٽي ۾ گهٽي گهر ڪري وڃي گهر ويهي رهي، سو هروپرو ملڪ يا قوم جو گهٽو خير خواه ۽ گهٽگهرو کو نه ٿي پيو! گهٽگهرو اهو آهي جيڪو وقت جي سمورين حالتن کي خيال ۾ رکندي اهڙي ڳالهه ڪٽي جنهن لاءِ گهٽي ۾ گهٽا ماڻهو تيار ۽ بي چين هجن يا انهن کي سمجهائي تيار ۽ آتو ڪري سگهجي ٿو. باقي وڏا نعرا هڻڻ ۽ مطالبا ڪرڻ ۾ کهڙو خرچ ٿو ٿئي ؟ وات جي پلاءُ کي گيهه جي کهڙي ضرورت؟ هڪڙو چئي "اسان کي آسمان جا تارا کپن" ٻيو چئي "اها کهڙي ڳالهه آهي؟ اسان کي تارا نه چند کپي!" ۽ ٽيون چوي "سچ!"

منير آيو اهو چوڻ ته مونکي بدلي ڪرائي وري هتي رک مجيد قريشيءَ کي چئي. هن کي وهم گمان ۾ به کو نه هوندو ته جيل جي انتظاميءَ ڳالهين ۾ دخل ڏيئي اهڙي

Gulshan Hayat Institute

خسيس ڀَالهه لاءِ منٽ ڪرڻ مون لاءِ ڪهڙو نہ بيحد مهانگو بيسود ۽ پس پيش فضول ۽ نقصانڪار ڪمر ٿيندو . مونکي اهڙن مسئلن کي حل ڪرڻ اچي ئي ڪو نہ. ڪوڙ ۽ مڙيئي آسرو مون کان ڪونہ پڇچي. ٻئي طرف هڪڙي غرض واري ماڻهو ءَ کي ٽڏي نموني اهڙيون ڀَالهيون سمجهائي قائل ڪرڻ مونکي ڪو نہ اچي. پوءِ قصو هلي سو ڪيئن هلي؟

دراصل ماڻهن جي گهٽائيءَ سان ايمانداري سان اهڙي هلت ڪرڻ جيڪا هنن کي وڻي ٻ ۽ مونکي ڪو غلط ۽ خراب ڪم ٻ نہ ڪرڻو پوي سا وات مُونکي اڄ ڏينهن تائين ٽي اچي. هيترا سارا مون کان لک دفعا وڌيڪ سچا ۽ ايماندار ماڻهو هيترن لکن ڪروڙن ماڻهن سان ڪيئن نياڻي ويا ۽ نياڻين پيا سو راز مونکي اڄ ڏينهن تائين معلوم ٽي ڪو نہ سگهيو آهي. الائي ڪڏهن معلوم ٿيندو؟! منير ٻڌايو تہ مجيد قريشي ايندڙ مهيني بدلي ٿيندو،مجيد پاڻ ٻ ڪجهه ڏينهن کان اهڙيون خبرون پئي ڪيون ۽ "وجان! وجان" جا سنهڙا سر پيو ڪڍي. جي هي ويو تہ هڪڙو پيرو هن جيل جي دنيا جيڪا ٻن دنيائن منجهان هڪڙي دنيا آهي. (هڪڙي جيل جي دنيا ٻي جيل کان ٻاهرجي دنيا) تنهن ۾ سچ ٽي ويندي، پوءِ تہ هن جيل جا قيدي ڇڻ رڳو راڪاسن جي حوالي رهجي ويندا. خود مون لاءِ ٻ هڪڙو وڏو ٽيرو ايندو ۽ مونکي بلڪل نئين قسم جي وڌيڪ سخت حالتن کي منهن ڏيڻو پوندو. جيل اختيارين ءَ وارن سان هنن ۱۱ مهينن تائين جو ڪو ٻ وڏو ٽڪر نہ ٽيو آهي، تنهنجو هڪڙو مڪيہ ڪارڻ مجيد قريشي ٻ آهي، جنهن مون لاءِ ڪنهن ٻ ڀَالهه کي صفا اهڙو ناقابل برداشت بنجڻ نہ ڏنو آهي جو مونکي مجبورًا گوڙ ڪرڻو پوي ۽ سخت تلخي پيدا ٿئي، هو هن وارد جو انچارج ٻڌيو رهيو آهي ۽ جن سخت ۽ اڻانگين حالتن ۾ آءٌ رهيو آهيان تن کي گهٽ ۾ گهٽ ناقابل برداشت بنائڻ هن جو ئي ڪم آهي. بهر حال ڪامورا بدليون ٿيندا رهندا، قيد جو ڪارو ٻار هلندو رهندو. چر پر ۽ تبديلي، لاڳيتي چر پر ۽ تبديلي، فطرت، زندگي ۽ انساني سوچ جو اٽل قانون آهي. اها چر پر ۽ تبديلي ئي فطرت، زندگيءَ ۽ سوچ جي وڌاري جو اصل ڪارڻ آهي.

نڪو سڪ نڪنين، نہ ويساند نيين
(شاه)

صبح ۳۰، ۹ بجے

چکر ڏيئي آيو آهيان. ڪلهه چيائون ريڊيو اڄ ڏينداسون. اڄ تہ جمعرات آهي. (سنڌيءَ ۾ بلوچن وانگر فونيٽڪ صورتخطي جو نہ استعمال ڪجي؟ هنن جيڪي اکر اچارجن ٿا، سي ڪيڏي چڏيا آهن؟ جيڪي ساڳئي اچار وارا

Gul Hayat Institute

ٻاجهه ۾ اکر آهن تن نان هڪڙو رکيو آهي ٻيا ڇڏي ڏنا اٿن. مثلاً خ جو اچار وٺڻ آهي ئي ڪونه. تنهن ڪري خير کي چون ڪين پر لکن خير نه هير ح کي جواب، چو ته ان جو اچار هه ۾ اچي ويو! سويل خبر پئي ته ۸ ڏاڪڻ ٻيا به اچي ويا آهن. عيد محمد وارا جيڪي ٽيون ڏينهن آيا تن کي ته بي ڪلاڪ هو پر ٻين کي اڃا سي آهي. پٽ تي ستا پيا آهن. پريشان آهن. چي "هيڏو ڪوڙ! قرآن ڪٿيو اٿيو ٻيئا آهن ته هن جو سنهن انصافي انصاف ڪنڌاسون ۽ ڏس ڪٿي ته ڪلاڪ کان پوءِ نسورو ڪوڙ ڪڙي سال سزا، ڏنڊ وغيره وغيره. هيڏو مڪر ۽ منافقي!" ڳالهه ڪنڌ ٻار ٻار پئي چيو!..... "سائين سو به هيڏا سارا عزت ۽ آبرو وارا ماڻهو! توبهه! توبهه!" مون چيس "ان آبروءَ جي آسري متان رهين! اڃا آبرو اسان جي مومل وارو ناتر آتيئي، گهٽ ئي هڪڙي نه تو ڏڻي نه مون! پوءِ حفيظ تيوٽي وارو ڳاله ٿو:

بحر بلائون بيڙيون آفتون اڇگر
واڻ وڃ ٻڌي نه ليئي ٻيا پڪڙي ڪوڙ ڪپر!

"نام نهاد عزت آبروءَ" وارا ماڻهو پوليس جي معتبر ٽائون ۽ هر دم حاضر ناظر مشيرن ۽ بازارحسن جي معزز ڪاڻ شروع ٿيندا آهن ۽ اراڪين سلطنت، اميران دولت، پوپن، مهاپنڊتن، شيخ الاسلامن، سلطانن، ڏنڊي جي زور تي ٻنيل خود ساخته خليفن ۽ شهنشاهن تائين هوندا آهن. وچ ۾ پوليس ۽ حد جا ڪاموڙا پنهنجي پنهنجي ليول تي عزت ۽ آبروءَ جا سرٽيفڪيٽ عطا ڪندا رهندا آهن ۽ هر ڪو دل ۾ خوش ته "آءٌ آبروءَ وارو ماڻهو، منهنجو "رڪارڊ صاف" مونکي ڪير چوي!" کين ڪهڙي خبر ته "عزت ۽ آبروءَ جا آهي سرٽيفڪيٽ ڪاغذ جون ٻيڙيون آهن. حاڪم طبقن ۽ ٽولن جي مفادن جي هڪڙي لهر انهن ڪاغذ جي ٻيڙين کي هڪ پل ۾ ٻوڙي سگهي ٿي. اهي "عزت ۽ آبروءَ" جا لوڙها ماڻهن کي عوام جي مظلوم اڪثريت کان ڪاٽ ۽ کين هڪٻئي جي ساڻ کان محروم ڪرڻ لاءِ آهن. ڪم لٽڻ ڪاڳر ڦاڙو. جيستائين ڪوڙو ظالم ماڻهن، ٽولن، طبقن ۽ نظامن کي، اوهانکي استعمال ڪرڻ جي ضرورت آهي تيستائين توهان عزت ، آبروءَ وارا، ضرورت پوري ٿي ۽ اوهانجي "عزت، آبرو" سنڊن کنهن ڳاله ۾ رڪاوٽ ثابت ٿي ته اوهان جي "عزت ۽ آبروءَ" جون ٽنگون ڪاٽ هوندیون! "عزت ۽ آبروءَ" وارا زگو ڏاڪٽر ڪوٽ لکپت جيل جي سي ڪلاس جي ڪولين ۾ پٽ تي پٽل نه آهن. الائي ڪهڙا ڪهڙا عزت آبروءَ وارا ڪهڙي منزل تي رسيو وڃن. حاڪمن جي چاڪريءَ ۾ ٽورڙي ڪسر آئي ته قاضي القضائن ۽ شيخ الاسلامن جهڙن مڙسن مان هڪڙن جون ڪلون لٽل، بين جي وات ۾ گوبر ۽ ڪرفتي ٽين جي اڳهاڙن پٽن تي چهڪ، رت جون ليندیون ۽گوشت ڏرا ڏرا تي اڏامندڙ. صاحب قران شاهجهان جو لاڏلو

مويي پٽ دارا شڪوه ڇڙي هاڻيءَ تي سوار خوار خراب، دهليءَ جي گهٽين ۾ ذليل ۽ رسوا، خليفته المسلمين امير المومنين امين الرشيد ولد امير المومنين هارون الرشيد ولد امير المومنين مهدي ولد امير المومنين منصور جعفر باني بغداد کوليءَ ۾ بند، قاتلن جي تلوارن جو وهاڻ سان بچاءُ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي پٽ تي ڇڙيون پيو هٽي ۽ قتل ڪرائڻ وارو واجب القتل باغي مامون الرشيد امير المومنين جي قتل جي ڏوهه ڪرائڻ جي سنگين "سزا" طور سموري مسلمان امت ۽ علماء ڪرام ۽ صوفيان عظام طرفان امير المومنين ۽ خليفته المسلمين تسليم ڪيو ويو! توهان ڪاميابيءَ سان رد چورايو يا قر ڪيو ته هٿ وڌبا ۽ جي بادشاهي يا خلافت چورايو يا قر ڪريو ته توهان سلطان يا امير المومنين يا گهٽ ۾ گهٽ ته به صدر بنبا. ڏوهه جيئن وڏو تيئن ان جي سزا هلڪي، تان جو جي توهان پنهنجي ملڪ جو وڏي ۾ وڏو ڏوهه ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيندا ته توهان نه رڳو بي گناه ٿي پوندا پر انلو ٻين کي ڏوهي ۽ گنهگار ٺهرائڻ ۽ سزائون ڏيڻ وارا ۽ هدايتون ۽ نصيحتون ڪرائڻ وارا پڻ ٿي پوندا!"

ڏاڍي گرمي ۽ گهٽ آهي، وهنجي آيو آهيان. سوچيان ٿو ته مونکان ٿي ويئي، جيل جي راڄا رسم موجب ڊاڪٽرن کي سلام موڪليان ها ۽ کين ڪنهن سامان سڙي جي ضرورت هجي ته ڏياري موڪليان ها. اهي ڪم ڪري فاضل يا ٿڌي عالم شاهه، پاڻ اڻ گهڙيا ڪاٽ. شاڪر شاهه اچ ثناءَ الله فراڊئي جو قصو پيو ٻڌائي. چي "پاڪستان جو وڏي ۾ وڏو فراڊيو ثناءَ الله هتي سالن کان قصوري چڪين (بند وارد) ۾ بند آهي. ٨ ڪروڙ روپين جا ڪوڙا بل ۽ چيڪ تيار ڪري، انهن تي مالڪن جون ڪوڙيون صحيحون ڪري، اهي ڪٽش ڪرائي کائي ويو. جيل ۾ به آفيسر ڪانئس ڏاڍو ڊڄن ٿا. راولپنڊيءَ ۾ هو ته هوم سيڪريٽريءَ ۽ ڪورٽن جون صحيحون ڪري جيل اندران ويٺي ويٺي قيدي آزاد ڪرائي چڏيائين! ڊبل گارد ويندو اتس. سالن کان بند آهي ته متان ڪوڙو ڪاغذ نه صحيح ڪري ممڙ نه مڃائي. پنو ۽ ڪاغذ هن جي ويجهو به نه وڃڻ ڏيندا آهن. اها ڳالهه جيڪو ٿو اچي سو ٿو ڪري. هر ڪنهن جي وات تي ثناءَ الله جو نالو آهي ته بس هڙو فراڊيو لڳ ٿيو نڪو ٿيندو." مون چيس "ويچارو معمولي ننڍڙو فراڊيو آهي. اصلي ۽ وڏن لڳن ۽ فريبين جي پيٽ ۾ ايتري ننڍڙي فراڊ ٿو ڪري، جيتري ننڍڙا ننڍڙا جيب ڪترا چوڪرا يا مال جا چڙا ۽ مائينڊ چورائيندڙ سيڪڙا ننڍڙا چور ڪندا آهن". حيران ٿي پڇيائين ته "پلا وڏا اصلي فراڊيا ڪهڙا؟" مون چيس "ڏس! هڪڙا معمولي سيڪريٽريءَ جي ليول کان گهٽ ڪاموراهئا. انهن جرم ڪرڻ جي سازش ڪئي. هن ملڪ جو وزيراعظم مارائي چڏيائون. جيڪي ملڪ جا صحيح يا غلط اڳواڻ هئا تن کي آهستي آهستي ڪري رستي تان هٽائي چڏيائون. پاڻ ملڪ جا ۽ ان جي اربين کربين روپين جي ملڪيت جا مالڪ بنجي ويا. سالن جا سال پاڻ ته اها ملڪيت اربن کربن جي لٽيائون پر سندن "الين پيڙهي اُٺ ماکوڙو ماسات" واري لاڳاپي وارا به

قارونيءَ خزانن جا مالڪ بنجي ويا. هاڻي اهو مال سندن پيڙهيون ۽ ڪوڙ ڪٽائيديون. هو شريف بنجي ويا، عزت وارا بنجي ويا، الائي چا چا بنجي ويا.

"ٻئي مجرم ٽولي هندن ۽ سکن جي چڏيل پاڪستان ۾ سموري اربن ڪربن جي ملڪيت تي قبضو ڪرڻ جي سازش ڪئي. هنن هڪڙو وڏي ۾ وڏو تاريخي فراڊ ڪيو. ٽانڊو ڪٽڻ آيا ۽ بورچي بنجي ويا ۽ بورچيءَ کي چپائون ته تنهنجي رنڊڻي ۾ صفائي ڪانهي، ٽون باهر نڪر. کي ۽ ۽ ڇڏا هٽ ڪريو چون ته "ڪلوءَ جي ڪانپور ۾ ڪروڙ جي بلڊنگ هئي"، ڪلو ڪروڙ جي بلڊنگ جو حقدار بنجي ويو. ڪلو ۽ ان ٽولي جو شاهد. ۽ ان ٽولي جا حقداريءَ جو فيصلو ڪرڻ وارو ۽ اهو فراڊيو ٽولو اعتراض ٻڌڻ ۽ اهو قبول يا رد ڪرڻ وارو ۽ ان ٽولي جو ماڻهو. ويندي آخري اپيل ٻڌڻ وارو ۽ ساڳئي پٽ جو. قانون ناهن وارا ۽ پاليسي ناهن وارا ۽ ان سازشي ٽولي جا ماڻهو. مطلب ته "..... ۽ جهان خان ته هلو ۽ جهان خان وٽ!"

وهي قاتل، وهي شاهد، وهي منصف ٺهرا.
اقربا ميري کرين خون کا دعوا کس پر

(قاتل ۽ اُهي، شاهدي ۽ انهن جي هلي ۽ جج ۽ اُهي. منهنجا مائٽ ڪيس ڪن ته ڪنهن تي ڪن؟)

"ڏسندي ڏسندي شهرن جا شهر ۽ ڪروڙين ايڪڙ زمين اڪين اڳيان چورائجي ويا. ڏٽي ويڇارا ڏسندي ۽ باڪاريندي رهجي ويا. مزو اهو ته ڦريل ماريل، ڦرجڻ سان گڏ غدار، علحدگي پسند، ڪافر ۽ ملڪ جا دشمن ۽ تي ويا ۽ فراڊيا، فراڊ ڪان پوءِ ملڪ جا محسن، ملڪ جي نظرياتي ۽ جاگرافيائي سرحدن جا رکولا ۽ اسلام جا محافظ ۽ بنجي ويا! ان کي چئبو آهي فراڊ، اصل فراڊ.

"ٻئي فرادئي ٽولي ايوب جي حڪم تي پٽي جي مخالفت ڪئي. اصل حدون ڪري چڏيائون، پر جڏهن اهو هٽي ڏٽي اڳتي نڪري ويو ۽ خلقتون سنڊس پويان لڳي پيون، تڏهن هيءَ ۽ ان جي پويان لڳا. سندس تابعدار موچڑي ڪنيل، سندس گاريون ڪائيندڙ بنجي ويا. آهستي آهستي ڪري پٽي کي اڳ ۾ ڪري سڄي ملڪ جي مال دولت، طاقت حڪومت تي قبضو ڪري ويا. پٽي جا فدائي ۽ رهيا ۽ سنڊس قاتل دشمنن سان ۽ ملت ۾ رهيا. پٽي جي اصل حامين کي ٽڙيائون ۽ سندس دشمنن کي ورسايائون، زور ونايائون. ظاهري حڪومت پٽي جي، اندر سندس قاتل دشمنن جي. پٽي جي پيرن ۾ ويهي سندس پير ڪيائون، آخر ڪيس مارايائون. متان گوڙ ٿئي، تنهن ڪري قاتلن پاران پهرا ڏنائون، انتظام ڪيائون، حدون ورهائي ڪنيائون. سڄو ڪم پوري بندوبست سان ڪيائون. پر ڪم اهڙو ڪيائون جو هينئر ۽ پٽي صاحب جا وارث ٽيو وينا آهن ۽ پٽي

Gul Hayat Institute

کي مارائڻ وارن سان بہ ٻڌ آهن، جيڪو حڪومت تي آهي تنهنجا بہ ماڻهو آهن، جيڪو ايندو تنهن جا بہ ماڻهو آهن. دشمن آهن تہ فقط ان جا جيڪو وري ڪڍن بہ پاور ۾ ڪونہ آڻي سگهندو. سياڻي ٻڌي جي پارٽيءَ جي حڪومت نهي تہ اهي وري ٻڌي جي نالي ملک جا ميمبر، وزير ۽ حاڪم ٿيندا، ٻڌي پاران بيان ڏيندا، ٻڌي جي دشمنن يعني غريب عوام ۽ ڪارڪنن کي ڏمڪيون ڏيندا، جيل پريندا، ايندڙ اعليٰ حاڪمن سان ساز باز ڪندا، جي خدانخواسته هتي اندرا جو راج آيو تہ بہ هنن جون اهي ئي پنج ئي گيم ۾، مٽي ۾ تلک هٽي، اندرا کي هار پارائي پرنام ڪندا، هندي جملا ڳالهائي ڪيس چوندا تہ هي غريب عوام ۽ ڪارڪن تنهنجا دشمن هئا.. پر اسان انهن کي زوريءَ مجائي توهان جي اڳيان جهڪايو آهي. جي خدانخواسته روس آيو تہ هي ڳاڙهيون جهنڊيون ڪٽيون سينې کان اڳ انقلابي نعرا هٽي سندس استقبال لاءِ بينا هوندا ۽ جي آمريڪا مائي باپ جون فوجون آيون تہ هي کين شڪار ڪرائيندا ۽ آمريڪن جهنڊيون لهرائيندا. هينئر بہ ميسٽا ٽيو وينا آهن. جڏ جن ملڪ تپايا هئا، راج ٽاپي ماريا هئا، جن ٻڌي جهڙي قابل ۽ استاد ماڻهوءَ کي استعمال ڪري سوريءَ چاڙهائي چڏيو سي ڪي ٻيا هئا! هنن جي ملائڪن کي بہ خبر ڪانهي! پنجابي چوٽي موجب "ميسٽي ڪائي منهن نہ هلائي" (ميسٽي ڪائي وات نہ چوري) بادا بي ميار ٽيا وينا آهن، جڏهن ايا وڏيک ڪاڏي جو موقعو آيو تہ چيتي وارو چال ڏيئي اڏندا، اڏندا تہ وڃ گهوڙو ٻڌ ڪونہ ڏيندا. ڪم لاهي وري چپ! جڏ وات ۾ زبان ئي ڪونهين، ڪلمي جي خبر، جيئري زمين داخل. اهي آهن رجعت پرست عوام دشمن سياست جا گوريلا. اصل فراڊيا، وڏا فراڊيا، اربن ڪربن، لکين جانين جا فراد ڪرڻ وارا.

"هڪڙي جنگي جهاز جي خريداريءَ جي ڪميشن ڪيتري؟ اربن ڪربن جي سامان جي ڪميشن ڪيتري؟ سا بہ دالڙن ۾ ملندي ۽ باهران ئي باهر آمريڪا يا سئزرلينڊ جي بئنڪن ۾ داخل ٿيندي. سچي ملڪ جي عوام جي بادشاهيءَ تي فراد ڏريعي قبضو ڪجي تہ پيدائش ڪيتري؟ روز جي؟ مهيني جي، سال جي؟ پنجن سالن جي؟ اهي آهن اصل ڏاڙا، بادشاهي ڏاڙا، بادشاهي فراد، هڪ بن سان نہ ڪروڙن ماڻهن سان فراڊ، سچي دنيا جي ڏسندي سندن اکين اڳيان فراد، خدا کي حاظر ناظر ۽ دانا بينا ڄاڻائيندي ۽ "مجيندي" رسول مقبول جي حمد ۽ نعت پڙهندي، دين اسلام جي خدمت ۽ پاڪستان سان وفاداريءَ جا قسم کڻندي، الله رسول، اسلام ۽ پاڪستان سان فراد. سندن دين، آئين ۽ قانون سان فراد، ان کي چٽيو آهي اصلي تي ودا فراد. باقي هي ويچارا ثناءَ الله مڙيئي بکئي پيٽ لاءِ پيا مٿا ڏين ۽ قصوري چکين ۾ زندگيون پوريون ڪن. "اصلي تي ودا" فرادي اڀ هضم ڪري ۽ لک مارائي بہ عزت آبروءَ سان رهي مري ويا يا اجا تاج تجمل سان وينا آهن.....

"تنهن کان اڳ اليڪشن تي، برابر ڏانڊلي تي. جهڙي چٽجي تهڙي تي. پر هئي

بلڪل غير ضروري. فرادي ٽولي نمبر ٻئي فرادي ٽولي نمبر ٽين ۽ چوٽين سان گڏجي سازش ڪري غير ضروري ڏاندلي ڪئي. اليڪشن ۾ هونئن ئي پٽو ڪٽي ها، تمام وڏي اڪثريت سان ڪٽي نہ ته ٻہ وڏي اڪثريت سان. ڏاندلي جي قطعي ڪا ضرورت ڪانہ هئي. بهرحال ڪئي ويئي! زمين آسمان "ڏاندلي" "ڏاندلي" جي واڪن سان گونجي اٿيو. تحريڪون هليون، اربن جون ملڪيتون تباهہ ٿيون، ماٺو مٺا ۽ ماريا ويا، دين! دين! جا نعرا لڳا، جمهوريت، اصلي جمهوريت جا نعرا لڳا. نتيجو؟ پٽي جي فرادي حامين جي غير ضروري ڏاندلي ۲۰ سيڪڙو ته هٿن جي ۱۰۰ سيڪڙو. اليڪشن ڪاڻ ئي جواب، بالغ ووٽ ڪاڻ ئي جواب، ملڪ جي اڌ آبادي ڪي گهرن ۾ تالا هٽي بند ڪرڻ جو حڪم. عدالتن جا اختيار ختم، جمهوريت جو ٽالو نشان ختم، الله، رسول، اسلام ۽ پاڪستان جي نالي ۾ هڪڙي پيانڪ نادرشاهي نظام جو قيام ۽ اليڪشن ۾ گهٽ وڌائي خلاف زمين آسمان هڪ ڪرڻ وارا چپ، نہ نعرا، نہ تحريڪون، نہ آگ ۽ خون جي راند، ڇا ته ڪجهہ ٿيو ئي ڪونہ، ڇا هنن جو ٽہ ڪو واسطو ئي ڪونهي، اهي ماڻهو ئي ڪيئي ٻيا هٿا جيڪي جمهوريت جمهوريت ڪريو ٿانيو ٿي مٺا!

جمهوريت جي نالي ۾عوام کي بچ ستر جي بادشاهي جي خوالي ڪريو هي بادا بي ميار ٿيو هوائي جهازن ۾ چڙهيو سچي دنيا جي شهرن ۾ دعوتون پيا کائن ۽ تبليغون پيا ڪن! پير ٻي پٽ تي ڪونڌ تو لڳين..... ان کي چئبو آهي "اصلي تي وڏا فرزند" انهن کي چئبو آهي اصلي تي وڏا فرادي.....

سوچ ۾ پئجي ويو نيٽ چيائين "صحيح آهي، ٿناءَ الله ويچارو ايڏو فرادي ڪٽي؟ سوچجي ٿو ته ان ويچاري سان ته پاڻ فراد ٿيو جن جوڙيوالن رقم ڪاڏي سي باهر ويٺا آهن، هي ويچارو قصوري چڪين ۾ عمر پيو برباد ڪري."

شام پوٽا ٽي برف آئي آهي هاڻي باقائدي ملندي. اخبار اڄ بہ ڪانہ آئي آهي. اڄ قاسي گهاٽ مان ڪونڌ تو گهرايان، ڪلہ گهرائي سون ته جلد مونائي ڏيڻ وسڙي ويئي. همراه کي وڃي سڄ لٽي ملي. سا بہ الائي ڪٽان ڪٽان ڦري. انگريزي اخبار بہ ڪانہ ملي. برف جي مونکي ضرورت گهٽ آهي، پر آيو ويو پيو پيئندو. مونکي اڄ ٽوڙو زڪام جو بہ اثر آهي، چڪون پيون اڃن. بن مهينن جي سفر کان پوءِ سليمہ، ڻ گندلي، سورج ۽ تمزجا خط آيا آهن. ۸۲-۴-۱ تي سليمہ لکيو آهي "..... مون کيترائي لينٽر لکيا آهن پر جوابي احوال بلڪل نہ ٿو ملي..." "ز" لکيو آهي ته "من نٽن اهم ماڻهن جا خط لکيل آهن..... بار پرهہ ۽ بختاور مون وٽ آهن. آءٌ ڏادي پصرف آهيان." "گندلي" لکيو آهي (سندس اکرن ۾) "پيارا بابا شال خوش هجو تنهنجو خط پڙهي آءٌ ۽ ڪلي ڏاڏو خوش ٿيا سين. اسين ڪراچيءَ ۾ رهون ٿا. ٽائيگر کي سلام ڏجائين. حيدرآباد واري اٽان وڏي مري ويئي. آءٌ ٽيئن ۾ آهيان. امان وڏي تنهنجي ماءَ بلڪل ٺيڪ آهي. اسين توکي ياد ڪريون ٿا. تنهنجي گندلي" سورج لکيو آهي (سندس اکرن ۾) "پيارا بابا شال

خوش هجو. تون جو خط مليو. آئون ڏاڍي خوش ٿيس. اڄ تون کي مون خط لکڻ ٿي اسين ڪراچيءَ ۾ وينا آهيون. اما وڏي ۽ خوش آهي اسين توکي ياد پيا ڪريون ٿا اسين سڀ خوش وينا آهيون تون ڪڏهن ايندا. تون جي سورج

رفيق ملازم سان وارث شاه جي هير جي ڪن ڏکين لفظن بابت ڳالهه هولهه ٿي. ڪن لفظن جون معنائون ڪيس ۽ نه آيون. بهرحال ڪجهه ڏکيا لفظ سمجهه ۾ آيا ۽ مطلب ۾ جيڪي خال هئا سي ڪافي دور ٿيا. منير چيو ته مجيد قريشي کيس ڪڏيو ان چيو ته تنهنجا پٽرول بابت پوليس وٽان ڪاغذ ٺيڪ ٿي آيا آهن. پيو تنهنجي ڏيوٽي هتان نه بدلائڻ بابت ۽ چئي ٿو چڏيان. ڏاڍي تڪڙ ۾ هو. چي "ڏيوٽي! اڇڪلهه مڪمل مسئلو جمهوري اتحاد بزنجو ۽ ايم آر ڊي آهي.

"ز" واري ٽئي اهم ماٺهوءَ جو خط وسري ويم. لکيل آهي : "To a wonderful guy with all the best wishes, love, respect and bad names- Q" (تو اوندر فل گاءِ وٽ آل دَ بيسٽ وشز، لو، ريسپيڪٽ اينڈ بيڊ نيمس- ڪيو) "هڪڙي لاجواب ماٺهوءَ ڏانهن- سمورين بهترين تمنائن، سموري پيار احترام ۽ گارين سان - ق"

۷ بجا شام انگريزي اخبار پڙهي رکي اٿم. اخبار جوي ٿي ته روس جو ايران ٿي اثر واجبي آهي. آمريڪا ايران سان گهڻ گوهه ۾ تعلقات سڌارڻ ٿو گهري. ان ڪري ان جي ٽوري گهٽي مدد پيو ڪري. واپار پيو وڌائي. ڏکڻ ڪوريا کي منع ڪئي اٿس ته عراق کي هٿيار نه ڏي، شايد رڳ اٿس ته خميني ۽ جي مرڻ کان پوءِ ايراني جنرلن کي جيڪي هينئر ميسٽا ٿيا انقلاب جا فرمانبردار ٿيا ٻيٽا آهن تن کي استعمال ڪري ايران کي وري سامراجي چاڙتي طور ڪتب آڻجي، عرب، روس ۽ شام کي ٽورڻا ويجها پيا اچن ته شام روس کي سمجهائي چو ته مصر ۽ آمريڪا جو ڏڪو ايران کي گهٽو ڏيجاري ڪونه سگهندو. ارجنٽائين ۾ لڙائي اڃا فيصلو ڪندڙ منزل ۾ ڪانه داخل ٿي آهي.

جيئن ڪڏهن بي اختيار دل چاهيندي آهي ته اڄ جيڪر فلاڻو ماٺهو ملي ته جيئن ڪتابن جي به اوچتي چڪ ٽيندي آهي. اڄ نئي ڪتاب ڏسڻ تي دل چاهي ٿي: ڪلسن جي عربي ادب جي تاريخ (به جلد) برائونٽگ جي فارسي ادب جي تاريخ (ٽي جلد) مولانا شبليءَ جو ڪتاب شعر العجم (چه جلد) زمانا ٿي ويا آهن انهن کي پڙهئي، شايد نئين ۾ جڏهن "انڊا اونڊا ويچ" ڪتاب پئي لکيم تڏهن پڙهيا هئم چگيءَ طرح. پر اهو زماڻو ٻيو هينئر گهڻيون ڳالهيون ڏسڻيون آهن ۽ ڪئين نقطا صاف ڪرڻا آهن. ڪتاب مان فائدي جو دارومدار رڳو ڪتاب تي ڪونهي. پڙهندڙ جي ڄاڻ ۽ سمجه جي ليول تي به آهي، دراصل مسئلو هي آهي ته دنيا جي سيني ملڪن جي ادبن جي ڪا ڳڏيل تاريخ اڃا تائين شايد ڪانه لکي ويئي آهي، جي آهي ته هتي ان جو پتو ڪونهي. گورڪي اهي

ڏنڊا ڪندو هو. هڪڙو عالمي ادب ڇڻي شاهڪارن جي اشاعت جو سلسلو شروع ڪيو هئائين، اهو الائي ڪٿي پهتو؟ سو بہ هو روسي ۽ هو. ان ڪري جي ڪو ماڻهو پائتي تہ جيئن ماڻهوءَ کي پنهنجي ملڪ جي ادبي تاريخ معلوم آهي تہ مثلاً سنڌي ادب جو پهريون ڪيڏہ نالو ڏهين صديءَ جو سمنگ چارڻ آهي تيئن سنسڪرت ۾ ڪير هو؟ (جواب پهرين صديءَ جو اشو گهوش)، فارسيءَ جو؟ (جواب ڏهين صديءَ جو رودڪي) انگريزيءَ جو (چوڏهين صديءَ جو چاسر) وغيره. اها ڇي وڃڻ وچڻ ڳالهہ. عالمي ادب جو هڪڙو باقاعده نقشو ڏهن ۾ ڪونهي، انڪري ماڻهو ادبي مڪانيت يا وڌ ۾ وڌ علاقائيت جو شڪار آهن. ان ڪري عالمي ادب جي صحيح معنيٰ ۾ ترقي ٿئي ٿئي. هڪڙو عالمي تاريخي ادبي شعور پيدا ٿو ٿئي. هن صديءَ ۾ وطنيت ۽ بين الاقواميت انساني ترقيءَ لاءِ پاڻ ۾ لازم ملزوم آهن.

ہہ ڪتاب جيڪي وري پڙهڻ لاءِ دل ٻي اختيار ڇاهيو ٿي سي اتفاق سان ملي ويا آهن. هڪڙو آهي آسترو وسڪيءَ جو (هائو د سٽيل واز ٽيمپيريد) (دارو رسن کي آزمائش) ٻيو آهي چيني ناول (++ ٽريڪس ان د سنوئي فاريسٽ) "برفاني ٻيلي ۾ پيرن جا نشان" جيڪو چوپو جو لکيل آهي. اتفاق سان چوپو عظيم شاهڪار ناول (سانگ آف يوٿ++) "جواني جو گيت" جي لکندڙ محترم ٻئنگ مو جي تيادت هيٺ جيڪو چيني اديبن جو وفد آيو هو تنهن سان گڏ آيو هو ۽ آسين حيدرآباد جا ڪجھ اديب ساڻن مليا هئا سون. مون ٻئنگ ہو ۽ چوپو کي ٻڌايو هو تہ توهان جا ناول اسان کي بيحد وڻيا. ڏاڍا خوش ٿيا. خاص ڪري چوپو، جو تہ سندس ناول اڃا مس تازو انگريزيءَ ۾ ڇپيو هو. آمريڪي ناول نگار جي بي مارڪنڊ جو ناول (++ سنسيئرلي يوئرس) اڃ ۾ ڇڏيو اٿم، سو پڙهان.

۳۰-۹ رات. ناول ڪافي مزيدار آهي، هيستائين. ڪنڊ ۾ سور اڃان ٻيٺو آهي، ڪجھ ناول پڙهڻ جو خيال آهي ڪجھ سمهڻ جو. اڃا ڪجھ پڙهان.

۸۲-۶-۵ پوٽا ۹ صبح.

بيا گويم برايت داستان ها.
ازان پيشين، ازان شيرين زمان ها.

(اڄ تہ قصا ٻڌايانءَ! انهن زمانن جا،جيڪي اڄ ڪان گهٽو اڳ گذري ويا، ۽ جيڪي اڃوڪي زماني کان گهڻا مڻا هئا!)

اڄ صبح ڪان الائي ڇو اهو شعر چپن تي آهي. شايد ان ڪري جو ڇڪر ڏيندي گذريل وقتن جون ڪئين عجيب گهڙيون ياد اچي ويون. الائي ڇو؟ ڪنهن خاص وقت تي

ڪا خاص گاله ڪو خاص وقت جو ٿو ياد اچي؟ سمجهان ٿو ته ماڻهو ليک آهي، خوش آهي ته خوشيءَ جون گهڙيون ياد ٿيون اچن، جي رنج آهي ته ڏک جون گهڙيون ياد ٿيون اچن.

"ڏک جي زماني ۾ سک جي گهڙين جي ياد اچڻ کان وڌيڪ ڪو ڏک ڪونهي!"

اهو عظيم شاعر دانتي جو چوڻ آهي. منهنجي خيال ۾ عام طرح برابر ايئن آهي پر دانائن ماڻهن سان اهو قاعدو هر حالت ۾ لاڳو ڪونهي.

۱۲ ٻجي ٿا ۾ پهر.

اڄ جنگ اخبار کان آئي. ڪاسي گهاٽ واري خالد جي موڪليل، پاڪستان ٽائيمس سرڪاريءَ چمچي آئي. گاڏاڻ خبر ڪانهي. جنگ جي هڪڙي چونڊي ايڊيٽوريل جو انداز سرڪار مخالف هوءَ جنگ موقعي پرست ۽ هوا جو رخ ڏسي هلندڙ آهي. اڇڪلا ۽ ٽي ٽڪا جمهوريت لاءِ ٻه ڪٽي پيئي ڏيکاري ، بهرحال ڪنڊ رجعت پرست کان موقعي پرست ورڻي ۽ ۽ ٽي ٽڪا گهٽ ڏليل. سندن ۾ اندازو ٿئي ٿي سگهيو ته هتي جي پريس خاص ڪري هتي جي مڪيه اخبار نوائي وقت ملڪي زندگيءَ جي معاملن ۽ عام سياسي سوچ ۾ ڪيڏي نه زهريلي ۽ رجعت پرست آهي. ان جي پيٽ ۾ جنگ جڙ وڏي انقلابي اخبار ٿي لڳي. جنگ لاهور ۾ نوائي وقت جا پانڌيا ڪيڏيا چڏيا آهن، سرڪار حد کان وڌيڪ نوائي وقت جو ساٿ ٿي ڏئي ۽ جنگ کي سڪائي رکيو اٿس. ٿو ٻڌ جنگ هڙ گاله ۾ نوائي وقت کي ماري ٿي ها گاله پنجاب جي ماڻهن خاص ڪري پنجابي نئين نسل جي سوچ لاءِ ڪافي بهتر آهي.

ريڊيو اڄ ٻڌ ڪونه ملي حالانڪ مجيد قريشيءَ کي چئي ٻڌڻ لڳي اٿم. اڄ رمضان جيو "امان پوڙهيءَ" کي ملاقات لاءِ گهرايو اٿم. مون ڏٺو ته هي پاڻ پنجاه کان مٿي، هن جي ماءُ ته ۷۰-۸۰ جي پيٽي ۾ هوندي. پڇيو مانس "جو؟" چيائين "رحم جي اپيل لاءِ ججمينٽ هاءِ ڪورٽ کان ونٽي آهي، سا امان اچي ڪنهن کي چئي ولائي ڏي." ڏاڏو قياس آيم. رحم جي اپيل ۾ چا ٽيٽو آهي؟ تنهن لاءِ جهور پوڙهي مائي بهراڙيءَ مان اچي، شهر ۾ ڪنهن واقف ڪي ڳولي هاءِ ڪورٽ مان نڪل ولي! مجبوراً ڪيس چيم ته ماڻهين کي چڏ، نڪل پاڻ ائين ولنڊاسين. م ق کي چئي يا ٻاهر ڪنهن کي چئي. جيل ۾ خير جا ڪم ڪرڻ ناممڪن آهن، پر ڏڻ ڏکڻ ماڻهو مجبور ٿيو پئي.

۷ بجا شام.

ڪلف ڪڙولا پٽجي ويا آهن. اڄ مڙيئي گهٽ چگيري آهي، بدن سجو

پگهر جي پيو آهي، اڄ هڪڙو دلچسپ خط پڙهيم، اهو انڪ کان دهليءَ موڪليو ويو هو. اسين پانيون تا ته اسلام کي خاص نموني ڦهلائيندڙ ۽ نافذ ڪندڙ رڳو هاڻ اسان جي دور ۾ پيدا ٿيا آهن. ايئن ناهي. اڳي به تسمين تسمين اسلام ڦهلائيندڙ ۽ نافذ ڪندڙ ٿي گذريا آهن. دراصل حضور جن جي هجرت کان اڄ تائين جي ڪل عرصي يعني ۱۴۰۲ سالن جي عرصي ۾ خلفاءِ راشدين جي حڪومت جي ۲۹ سالن جي زماني ۽ عمر بن عبدالعزيز جي ٻن سالن جي حڪومت جي زماني کي ڇڏي يعني ڪل ۱۴۰۲ سالن مان ۳۱ سالن کي ڇڏي باقي ۱۳۷۱ سالن جي دور ۾ روءِ زمين جي مسلمان حڪومتن ۾ گهٽو ڪري سڀ جا سڀ اڙڻ ئي اسلام ڦهلائيندڙ ۽ نافذ ڪندڙ هئا جهڙو هيٺ ذڪر ڪيل شخص. هي خط سال ۱۱۵۱ هجريءَ جي مهيني جمادالاول جي شروعات ۾ دهليءَ پهتو. انگريزي سال هو ۱۷۳۹ع. لکندڙ لکي ٿو:

"بادشاه سلامت جي ضمير تي روشن هجي، ته منهنجي ڪابل اچڻ ۽ ان تي قبضي ڪرڻ جو سبب خالص دين اسلام جي خدمت ڪرڻ آهي."

هي خط اسلام جي هن خادم ڪابل جي شهر ۾ موجود گهٽن مسلمانن کي قتل ڪرائڻ کان پوءِ لکيو هو. خط لکڻ کان پوءِ هن پشاور کان ولي نئين تائين ۽ اوپر تائين دهليءَ ۾ لکين مسلمانن کي ڪجرن ۽ مورين وانگر وڍڻ ۽ سڄي اسلامي هندستان سان باهه ۽ خون جي هولي کيڏڻ ۽ لکين مسلمان عورتن ۽ ٻارن کي زنا ۽ بدنعليءَ لاءِ غلام ڪري بازارين ۾ وڪڻڻ جا نيڪ اسلامي ڪارنامه سرانجام ڏنا. اهو خط لکيو ويو هو دهلي جي شهنشاهه کي ۽ خط لکندڙ اسلام جي خادم جو نالو آهي نادر شاه. اڄ ٽن جلدن ۾ پنجاب جي هڪڙي تاريخ پڙهي پوري ڪيم. هي ٻيو پيرو ڏنو اٿم. پنجابي ويچارا محمود غزنويءَ هٿان جيئن پنهنجي حڪومت کسائي ويٺا، تيئن وري رنجيت سنگهه کان اڳ تائين پنهنجي حڪومت قائم ڪري ڪونه سگهيا. هنن جو ڏوهه ڪونهي، حالتون ئي اهڙيون هيون. تاريخ ۾ عام تاثر اهو ٿو ملي ته غلاميءَ جي انهيءَ ۷۷۷ سالن جي عرصي (۱۰۲۱ کان ۱۷۹۸ تائين) ۾ پنجابي مسلمانن ڌارين سامراجين خلاف ڪا خاص جدوجهد ڪانه ڪئي ۽ نه پنهنجي حڪومت ناهڻ جي ڪوشش ڪيائون. هو مجموعي طرح ڌارين سامراجين جا حامي رهيا. پنجابين ۾ بن ٽولن جون بغاوتون ۽ هٿيار بند جدوجهدون هندستان جي سامراج دشمن ڏڪهين هٿيار بند جدوجهدن ۾ اهم مقام رکن ٿيون. هڪڙا گڪڙ پيا سڏ، گڪڙ اهي جن محمود غوريءَ کي ماريو. مرهٽن جو نالو آهي، پر گڪڙ ۽سڏ، جدوجهدون به اورچائي، سورهيائي ۽ قرباني ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهن. بدقسمتيءَ سان حالتن جي ڪري مسلمان پنجابين کي مغلن جي حامي ۽ مذهب پائي هٿ ڪري، انهن کان خاص ڪري سکن کان سخت نقصان ٿيا. سکن ۽ مسلمانن هڪ ٻئي خلاف سخت بي رحميون ڪيون. نيٺ سکن، پنجابي مسلمانن توڙي مغلن توڙي پٺاڻن ٽنهي کي شڪست ڏني. گڪڙ توڙي سڄ نسلن، جا نسل وڙهيا، کڄلجي تباهه ٿي ويا، پر هر ويري

Gul Hayat Institute

وڙي اڻيا. بهرحال سامراج دشمن جنگين خاص ڪري گوريلا جنگين جي تاريخ جي طالب علم کي گڪڙ ۽ سکن جي گوريلا لڙائين جي لمبي تاريخ نهايت گهٽي معلومات ڏيندي. پنجابي تاريخ انگريز جي دور تائين پوڻين الن صدين ۾ چار قابل ذڪر سياسي ماڻهو پيدا ڪيا آهن.

انهي مان ٻه گوريلا اڳواڻ هئا ۽ ٻه تيز ۽ قابل سياستدان. آهي هئا، جسرت گڪڙ بندو بيراڳي فقير، آدينا بيگ آرائين تپيدار ۽ رنجيت سنگھ.

جسرت گڪڙ پوري اڌ صدي (۱۳۹۴ کان ۱۴۴۲ تائين) پنجاب ۾ تغلق ۽ سيد گهراڻي جي اقتدار خلاف لڙندو رهيو. ماکوڙي ۽ هاڻي جي مقابلي ۾ هن خود دهليءَ جي شهنشاهن کي مجبور ڪيو ته سندس پيڇو ڪن. هو هر هنڌان بچي نڪتو ۽ وڃ وانگر پٽيان اچي دشمن تي ڪڙڪيو. بندو بيراڳي هڪڙو تارک الدنيا جوگي هو ۳۶-۱۳۷۰ سالن جو هو ته سکن جي آخري گرو گوبند سنگھ دکن ۾ ڪيس سڪ بنايو. اورنگزيب جي وفات کان ٿورو پوءِ گروگوبند سنگھ پنهنجي وفات کان اڳ ڪيس پنهنجو نمائندو مقرر ڪيو. اهڙيءَ ريت هڪڙو بيراڳي فقير اٽڪل ۴۰ سالن جي عمر ۾ ويراڳيءَ مان ڦري اوچتو گوريلا ليڊر بنجي ويو. ايندڙ الن سالن ۾ هن پنجاب ۾ مغل اقتدار جون پاڙون لوڏي ڇڏيون. جندي بيراڳي جي گوريلا لڙائين جو داستان هڪڙو امڙو حيرت ۾ وجهندڙ داستان آهي، جنهن جا مثال هندستان جي تاريخ ۾ تمام ٿورا ملندا.

ميان آدينا بيگ لاهور تعلقي جي ڇنو آرائين جو پٽ هو. هو تپيدار ٿي مغلن جي نوڪريءَ ۾ پرتي ٿيو. جڏهن ۱۵ ڊسمبر ۱۵۵۸ تي هو مئو تڏهن هو دهلي دربار کان ظفر جنگ بهادر جو لقب ۽ پنجاب جي وائسراءِ جي عهدي جو پروانو حاصل ڪري چڪو هو. بلڪ ان وقت هو ڊري گهٽ پنجاب جو ٽيڪ خودمختيار حاڪم بنجي چڪو هو. هو سازش جو بادشاهه هو. هن ساڻيٽي وقت مغلن، ابدالي پٺاڻن، سکن، مرهٽن ۽ پنجابي راجائن کي آگرين جي چپڪين تي نچايو. هو ميدان ۾ اعليٰ فوجي ڪمانڊر هو. هڪ زبردست منتظم هو پر سندس خاص ڪمال سازش هو. هن مغلن خلاف ابدالين کي گهرايو. ابداليءَ جي پٽ کي مرهٽن هٿان بي عزت ڪري لاهور مان ڪڍايائين. پاڻيپٽ جي ٽين لڙائيءَ کٽڻ کان پوءِ به احمد شاهه ابداليءَ جي گورنر کي هن لاهور مان ٽڙي ڪڍي ڇڏيو.

رنجيت سنگھ سکن جي هڪڙي معمولي قبيلي جي سردار جو صفا اڻ پڙهيل، بد صورت ۽ ڪاڻو پٽ هو. ۱۸ سالن جي عمر ۾ سبز سان گڏ لاهور تي قبضو ڪيائين ۽ دليري، قابليت، ڊپلوميسي، سازش، تخيل، ٽرلٽ ۽ دانائيءَ سان صدين کان پوءِ پنجاب جي پهرين پنجابي حڪومت نرگو قائم ڪيائين پر هلائي ڏيکاريائين. هن اڻ پڙهيل ٿڌ سڪ، نيپولين جي جنرلن کي آگرين تي نچايو، انگريزن، پٺاڻن، مسلمانن سينئي سان منهن ڏنائين. هندستان جي سڀ کان زياده طاقتور ۽ تربيت يافته فوج تيار ڪيائين. هو

هڪڙو غير معمولي ماڻهو ۽ حاڪم هو جنهنجو داستان هندستان جي تاريخ جو هڪڙو نهايت دلچسپ ۽ اچرج ۾وجهندڙ صفحو آهي.

سکن جي حڪومت ۴۹ سال هلي. اها ان وقت جي حالتن موجب زبردست ۽ بي مثال عوامي جمهوريت ۽فولادي ضابطي وسيلي تيار ٿيل قوم ۽فوج جي مدد سان وجود ۾ آئي ۽ رنجيت سنگھ جيڏي مرڻ کان پوءِ اڻ سالن اندر چڙواڳي ۽ آپيشاهيءَ انکي برباد ۽ ختم ڪري ڇڏيو.

"چون!" "چون!" وارڊ جي گيٽ جي ڪلف ۾ ڪو چاهي پيو ٿيرائي. شايد پهرو بدليو آهي. "لڪ!" نئون پهريدار. در مٿان ائين چڙهيا ويٺا آهن جو ڇڪڻ ڏهن هي ائين هڪيا تڪيا سڄي رات منهنجي مٿان اپا ٿيا نه ٻيٺا هجن ها تہ آءٌ جيڪر گهٽا ڏينهن اڳ هي شاهي تالا پڄي يا لوهي شيخون ڪاڻي، هي اجگر جيڏيون ديوارون ٽپي گولي ٿي وڃان ها!

۸۲ -۶- ۶. ۱۱ بجے صبح.

اڄ شاڪر شاه ٻڌايو تہ مجيد قريشيءَ جي ساهيوال بدلي ٿي آهي. مون وٽ ۾ اپيلون رهيل هيون سي صبح کان هنيون ڪڙو ڪري لکي ڪيس اجهو هينئر نمبردار هٿان موڪليون اٿم. منهنجي ٽي ويءَ جو ڪم هاڻي وڃي مهينن تي پيو. هيءَ ڊائري ۽ الائي ڪيترا ڏينهن هيئن بنا ڪٻکي لکي سگهجي؟!

۳ بجے شام.

Gul Hayat Institute

ستو پيو هوس بلڪ ليٽيو پيو هوس تہ منير آيو. سمجهيم تہ ڪا ڳالھ ٿو ڪرڻ چاهي. معلوم ٿيو تہ مجيد قريشي جي بدليءَ ڪري پريشان بلڪ مايوس آهي تہ منهنجي پٽرول تي نڪرڻ جي لک پڙھ جيڪا ڊري گهٽ مڪمل ٿي وئي آهي سا مجيد قريشي جي وڃڻ کان پوءِ بيڪار ٿي ويندي. اڌ ڪلاڪ ڪجھ دلداري، ڪجھ وٽ وٽ، ڪجھ ليڪچر، ڪجھ تبليغ، ڪجھ مسئلي جو حل ۽ واٽ، ڇيو مانس تہ "تون خون جهڙو ڪم ڪري ٻڌي سال سزا وٺيو هاڻ ڊڄي گهٽ اڇي ڇڻڻ تي ٻيٺو آهين تہ ٻہ تون اوکو ۽ پريشان!"

"هن ويچاريءَ کي ان کان ماري ڇڏين ها، تيزاب وجهي هن جي زندگي برباد نہ ڪرين ها... توکي سزا ڪهڙي ملي؟ ۽ هاڻ باقي وقت رهيو گهٽو آهي؟" وغيره وغيره: ڪجھ مرڪيو آهي، ڪجھ ٿيو آهي، ڪنڌ پيو لوڏي. قصو پيو ٻڌائي تہ ڏوھ برابر منهنجو آهي ۽ هوءَ ويچاري تباھ ٿي وئي..... بهرحال في‌الحال همراھ ٽاڻ ٿي ويو آهي.

ڪنڌ لڙڪائي آيو هو ۽ هينئر سينو ڪڍيو پيو وڃي.

۷ بجي شام .

جي پي مارڪنڊ جو ٽاول پڙهي رکيو اٿم ٻاتي پويون آڏ رهيو آهي، خبر ته پئي ڪاڏانهن پيو ڪاهي. ڪارخانيدارن بابت آهي. سويل م. ق آيو هو. ٻه ٽي منٽ ويٺو پريشان ٿي ڏٺو. چيائين ته تنهنجي ٽي-وي ۽ جي رسيد اڄي پيئي، ۷ بجي بس ۾ پهچندي سرگوڏي کان. مٿير لاءِ چيائين ته ان جو ٻه هفتي اندر ڪمر ٽي ويندو. تڪڙو هو ڪوشش ۾ هو ته سيالڪوٽ بدلي ٿئي ۽ جي نه ته روڪجي. مزيدار مقابلو آهي. سندس ساهرا (خاص ڪري سُس) ۽ سندس پٽ ۽ پاڻ ۾ رنج آهن. جوٽس پنهنجي مائٽن جي پاسي آهي. هي سندس پٽ ۽ جي. هي لاهور ۾ آهي ته جوٽس ڇڻ مائٽاڻي گهر آهي. ان کي ۽ سسٽس کي سيڪٽ ڊيڊ لاءِ پٽس ويو سو سندس بدلي جو آءِ جي ۽ وٽ بندوبست ڪري آيو جنهن سان پٽس جا تعلقات آهن. پر ان وچ ۾ جوٽس کي ڪڪ پئجي وئي ۽ بدلي جو آردر ساهيوال جيل لاءِ آيو ۽ نه سيالڪوٽ لاءِ. اهو هو سسٽس وارن جو جوابي حملو. سهرس جا ڊي-آءِ-جي سان تعلقات آهن. هي وري آءِ-جي وٽ ويا پر ان چيو ته في الحال وڃي چارج ولي ساهيوال. پوءِ پلي موڪل ولي! مطلب ته جوٽس واري پارٽي ڪٽي وئي. جوٽس ۾ ۱۷ گريڊ جي آفيسر ياڻي آهي، تعليم ڪاتي يا ڪنهن اڳڙي ڪاتي جي. ساهرا چوٽس تا جي هتي نڪو رهين اسانجي شهر ۾ ته پٽهين جي. شهر (سيالڪوٽ) ڏاڍو وڻڪ اسين بٽ ٽوڪي ڪونه ڏيندا سين! ٻئي ڏينهن پنهنجي نالي سان آهن. هن جا پائر پيٽ لنڊن ۾ آهن. جوٽس جا پائر لبيا، ڪويت ۽ جرمني ۾ آهن. هتي هر ڪنهن وچولي طبقي جي گهر جا ٻه ٽي پاتي لنڊن يا يورپ ۾ ضرور آهن. هي دنيا جي ملڪن ۾ رهندڙن جو ته ڪاٽو ئي ڪونهي.

۸۲-۶-۷ ۹ بجڻ شام.

وهنجي، چڪر ڏئي آيو آهيان. پشتو پهاڪا پڙهيم. لفظن جي معني کي پيرو ڏنم. ڪيترا پشتو ۽ سنڌي لفظ ڏري گهٽ ساڳيا آهن. بلڪ ڪي لفظ ته سنڌي ۾ پشتو مان آيل تا ڏسجن. "گهٽو" جهڙو بنيادي سنڌي لفظ پشتو جو ايترو بنيادي لفظ آهي جو اهو پشتو جي قديم پهاڪن ۾ استعمال ٿيل آهن. مثلن پشتو پهاڪو آهي:- "پٽ گهٽو قصا بانو ڪئي غوا مردارہ وي" پشتو صورتخطي ۾ لکبو "گنرو قصا بانو ڪبني غواسرداري وي" يعني گهٽن قاصاين جي وچان گئون مردار ٿي ويندي".

ملان ڏنڌا ڪٽي ٻيهي رهيا آهن تہ نا محرمن ڏانهن اکيون ڪٽي نہ نهاريو ۽ زالن کي گهرن ۾ تالا ڏيئي چڏيو. هوڏانهن اسلام جا ٻيا ٽنيا اوليا الله جا صوفي بزرگ حڪم تا ڏين تہ دنيا ۾ چيڪي بہ سهڻيون صورتون آهن سي الله تعالیٰ پنهنجي خدائي حسن منجهان ناهيون آهن ، اهو حسن خود خدا جي حسن جو جلوو آهي. ماڻهن جون جيڪي نگاهون انهن موچارين صورتن کي ڏسن ٽيون انهن نگاهن ۾ بہ رب سمايل آهي! مثلن حضرت جامي عليہ الرحمت جنهن جو ڪلام سڀ ملان پڙهن تا ۽ سندس صفتون ڪن تا، سو فرمائي ٿو تہ:

"اي مولا! سهڻن جي چهرن مان پنهنجي سونهن جا جلوا ٻيو ڏيکارين ۽ پوءِ عاشقن جي اکين جي وسيلي خود پنهنجي سونهن جو ديدار ٻيو ڪرين!" "حسن خود از روئي خوبان آشڪارا کرده- پس بچشم عاشقان خود را تماشا کرده (جامي)

هاڻي ماڻهو ويچارا وين ڪيڏانهن؟ هوڏانهن ملان گرز ڪٽيو بيٺا آهن تہ سهڻي صورت ڏانهن اک بہ نہ ڪٽن، هيڏانهن هو الله جا پيارا چون تا تہ "ڏسو! توهان جي اکين سان خود رب ديدار ۾ محو ٿو ٿئي. هاڻ رب جو ديدار ڪير بند ڪري، ڪير اکيون پوري؟

هوڏانهن حضرت هاشم شاه بادشاه (۱۷۲۵ - ۱۸۴۰) تہ مورڳو چئي ٿو تہ حقيقي عشق تہ معمولي ڳالهہ آهي، اصل ڏکيو ڪم تہ آهي مجازي عشق! اهوئي اصل عشق آهي. خدائي عشق ۾ چاهي؟!

"رب دا عشق بهون سکالا، ايهہ بهون سکالي بازي
گوشہ پکڙ رهي هو صابر، ڇڏ تسبيح بني نمازي
سک آرام، جگت وچ سويا، اتي ديک هو وي جگ راضي،
هاشم خاک رلاوي گليان، اي کافر عشق مجازي!

"رب جو عاشق ٿيڻ سولو آهي، اها معمولي راند آهي. صابر ٿي تسبيح ڪٽي وڃي ڪنڊ ۾ نماز ٿي وهڻو آهي، دنيا ۾ سک ۽ آرام ملندو، عزت ۽ مان ملندو، هر ڪو ڏسي خوش ٿيندو، پرهاشم! هي جيڪو مجازي عشق آهي نہ، اهو ڪافر عشق ماڻهوءَ کي گهڻين ۾ رلائي، دربدر ۽ ذليل ڪريو چڏي!" "(اهو ڪم ڏکيو آهي!) اهو مسئلو جاميءَ جو شعر پڙهي ڏهن تي آيو اٿم. هاشم شاه جي "سسئيءَ" چي ڳالهہ آهي. پر سندس چوسٽا بيت بہ مشهور آهن. منجهس ڪافي انو ڪائي (Originality) آهي. ڪٽان ڪٽان لطيف جي پرسان پاسو ڏيو بہ اچيو لنگهي!

مون وٽن واڪو ٻڌڻ ڪم، ٻروچ جو،
(شاه)

Sufi Haya Institute

(ڪوڪ دلا ڪوئي ڪوڪ ٿهردي مت صاحب جي سڻ پاوي)
(هاشم شاهه)

(دل! ڪا دانهن ڪر! دانهن ٻه ٿهر جهڙي دانهن! ٿي سگهي ٿو ته تنهنجي سڙ جو سائين ٻڌي ونيِ!)

هي سٽون ٻه هاشم شاهه جون آهن:

مائي بيٺ اکين وچ ويکين، مينون چاڪ ڪيها ڪجه دسدا!

(امان مون کي رانجهڻ ڏاڍو ڪيئن ٿو نظر اچي اهو ڏسڻو اٿئي ته اچي منهنجي اکين ۾ ويهه ۽ انهن سان ڏس!)

نه بن شيخ مشائخ پياري نه پهن لباس فقردا
بن گهائل مر دل دي پيڙي اي تا دام مکردا

(اي دل! شيخ مشائخ متان ٿئين، فقيري لباس کان پڄ پري، هي شيءِ مکر جا ڄار آهن! ڪنهن انسان جي عشق ۾ گهائل ٿي وڃ! جڏهن مرين تڏهن ٻه ڪنهن بيماريءَ سبب متان مرين! عشق جي درد جي بيماريءَ ۾ مرجانءِ!)

عاشق دين نه مذهب رکدي انهان درد خدا ڪر جاتا

(سچا عاشق انساني عشق جي درد کي خدا ڪري ڄاڻن تا، سندن ٻيو ڪوبه دين ۽ مذهب ڪونهي!).

اياز چيو آهي،

نهر اها ئي لهر ڪٿي آ
گدري ويو جو پهر ڪٿي آ

ڏيڍ سو ٻه سو سال اڳ هاشم شاهه چئي ويو آهي:

نديان نير رهن نٿ تارو او ڪدي نه هوون هلڪي
جو جل اج گئي اس راهين اوه فير نه آون پرڪي

(ندين جو پاڻي سدائين وهندو رهندو اهي سکي سکي وري تار ٿي ويندیون. پر جيکو پاڻي اڄ منجهائنس وهي ويو. سو وري ڪڏهن به موٽي نہ آيندو)

ڪپترن ڳالهين ۾ پنهنجي وقت کان اڳتي جو شاعر آهي ۽ هڪ حد تائين سندس نواڻ اڄ تائين قائم آهي. مثلاً هند ۽ سنڌ جي شايد ڪنهن به شاعر وقت جي بادشاهن جي باري ۾ هيئن نہ چيو آهي:

ڪهه سڻ حال حقيقت هاشم هُڻ ديان بادشاهان دي
ظلمون کوک گئي آسماني دکيان زور دلان دي،
آدميان دي صورت دسدي رکشس آدمخوري
ظالم، چور، پليت، زناهي، خوف خدائين کوري

(هاشم! اچو ڪن بادشاهن جا حال ٻڌائي ۽ ٻڌ! بيحد ڏکويل دلين سندن ظلمن بابت اهڙي دردیلي داهن ڪئي آهي جيڪا آسمان ۾ وڃي رسي آهي. اهي بادشاهه انسان ناهن پر ماڻهن جي ويس ۾ راکاس ۽ آدمخور آهن. اهي ظالم آهن، چور آهن، پليت ۽ زاني آهن. خدا جي خوف کان خالي ۽ کورا آهن).

اڄ سوچيم "ڪاش مونکي ڪجه اهم ترين هوليون سکڻ لاءِ وقت ۽ ماحول ملي ها. اينجلس عربيءَ ۽ اسپينيءَ سميت ٢٠ هوليون ڄاڻندو هو. مائوزي تنگ ٨٠ سالن جي عمر ۾ انگريزي پڙهي سگهيو! ڪاش آءٌ دنيا جي عظيم فنڪارن ۽ دانائن کي سندن اصل مادري هولي ۾ پڙهي سگهان ها. سڻو ڪي يونانيءَ ۾. امرءُ القيس کي عربيءَ ۾، فردوسي ۽ قرة العين طاهره کي هاڻوڪي ڏکا اسڪارٽ فارسيءَ ۾ نہ پر اصل فارسيءَ ۾، ڪاليداس کي سنسڪرت ۾، تلسيداس کبير ۽ ميران کي هنديءَ ۾ پڙهي سگهان ها!" اها ڳاله بلڪل ممڪن هئي، بشرطيڪ اسان جي ملڪ ۾ رڳو اردوءَ جو مرض نہ هجي ها. لکنؤ ۽ دهلي کان سواءِ ٻي هيتري سڄي خدائيءَ جي وجود جو به احساس هجي ها ۽ دنيا جون هوليون سيکارڻ جو پورو انتظام هجي ها. چيني مون کي شايد قيامت تائين کاڻ ايندي. باقي پانيان ٿو ٻي هرڪا هولي مناسب وقت ۾ سکي سگهان ٿو.

منير ريڊيو ڪٽي آيو آهي. ان سان گڏ بجليءَ تي وڄائڻ جي وائر به آهي. هاڻ ته مزا ٿي ويا! اوچتو هڪڙي فلم ڳڇيءَ ۾ ڦاڪي وئي آهي. ڦرڙيءَ کان وڏيرڙي ۽ ڦٽ کان اڄان گهٽ آهي پر ٽي سگهي ٽي. ڪجه ڪرڻ جا رستا جيل ۾ ڪٽي؟ بري ڳاله ۽ سابه بري وقت تي! ٻارنهن مهينن ۾ هي ٻيو وڏو بحران آهي. منهنجو تجربو آهي ته جيڪي ماڻهو دنيا ۾ ڪنهن به ڳاله ۾ به وکون اڳيريون ڪٽڻ چاهين ٿا ۽ چار ماڻهو پاڻ سان پيڙا ڪرڻ گهرن ٿا، تن جي راه ۾ وڏي ۾ وڏي رڪاوٽ باهرين نہ اندرين هوندي آهي. اڪثر حالتن ۾ دشمن جي اڪثر سوچيل سمجهيل دشمنيءَ سبب نہ پر پنهنجن

طرفان رڳو بي خيالي ۽ اڻ ڄاڻائي ۽ لاپرواهي ۽ جهالت، هلڪڙائي ۽ خودمطلبي ۽ سبب گهٽي ۾ گهٽو نقصان ٿيندو آهي. ڪو ماڻهو ٻارنهن مهينا پلي پينو سڄي جهاڻ کي پيرين پوندو رهي ۽ سندن ڪاڪشوريون ڪندو رهي، پر سندس هڪڙي يا بن پنهنجن پٽن، پائرن يا ٻين يارن ۽ پوئلڳن طرفان ڪيل هڪڙي ئي خرمستي اسندس سموري ڪئي تي پاڻي ڦيرائي، سندس محنتون مردار ڪري، ڪيس ڪانگ تڙو ڪڙي ڏوهارين جي پڇري ۾ ٻيهاري سگهي ٿي. جيڪي ماڻهو چئن يارن، پائرن ۽ همدردن جي وچ ۾ وڏي اطمينان سان ويٺا رهاٽيون ڪندا آهن تنڪي جي. اها خبر هجي ته جيڪي ماڻهو سندن ڳالهيون پيا ٻڌن تن مان ڪيترا ٿوري دير کان پوءِ وڃي سندن زور تي ۽ سندن آڙ ۾ راڄ تپائيندا، نٽ مستيون ڪندا ۽ ڏيڪ ڇڏيندا ۽ سندن واسطي ماڻهن ۾ همدردي وڌائڻ بدران سندن واسطي نت نوان دشمن پيدا ڪندا، ته جيئن سندن ڪهڙين ڪرٽ تان ارواح ئي ڪجي وڃي! پٽي صاحب جو مثال ئي ڪافي آهي. هن ويچاري ڏاهپون، حرڪتون، نهايون ۽ خدمتون ڪري سال ۾ ٻه ڪڙ جا ماڻهو ناهيا ٿي ته سندس ڪن "فدائين" ۽ "سرفروشن" پنهنجن ڪارنامن سان اڙڻا هزار ماڻهو سندس سر جا ويري بنائي ٿي ڇڏيا! "آهيرَ آڻي اوبٽي، رن وڃائي رنڊو!" ان ڪري ئي ڇيو اٽن. "بٽي تہ دوست جسڪي دشمن اس کا آسمان کيون هو؟"

(جنهن جا تو جهڙا دوست هوندا اُن سان تقدير جي وڙهڻ جو ڪهڙو ڪم؟ تون ئي ڪافي آهين!)

تنهن ڏينهن منيئر جي حالت ڏسي ڏاڍي ويس. اڳي جڏهن سندس ڏيوٽي پويون ڏنعو هتي جي ٻدران ٻئي هنڌ لڳائي وئي تڏهن مڙس سهڪندو مون وٽ آيو. منهن ڳاڙهو جهليو جهل ئي نہ ڏئي. چي "منهنجي ڏيوٽي ٻدلائي منشي ۽، منهنجي اسٽ" وريو ڪي وريو ڳاڙهو پيلو ۽ ڪاوڙ ٿئي. چي، "مون چيس تنهنجو دماغ خراب ٿيو آهي! خبر ٻه اٿئي تہ مونکي فقط ٻہ اکر پليجي صاحب کي چوڻ جي ديرَ آهي. هڪدم جيلر کي چوندو ۽ ..." مون ان وقت ئي اندازو لڳايو تہ هن سڄي جهان ۾ ٻٽاکون هٽي، آڪڙيون ۽ خرمستيون ڪري منهنجي نالي کي ئي هن جيل ۾ گار ٻنائي ڇڏيو هوندو. هر ڪو ماڻهو مون کي انهن خرمستين جو سرپرست ٻلڪ ڪارڻ سمجهي منهنجو ويري ٿيو ويٺو هوندو. اڄ مسڪين ۽ غريب رمضان جي حالت ڏسي ڇرڪائجي ويس. سوچيم تہ ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ تہ هي مسڪينڙا، منهنجي "پاور" جي آسري ڪنهن ڏکهي جي ٻہ ڏاڙهي پٽڻ ۽ منهنجي ڪيڏانهن متو ڪڍائڻ کان بہ ڪونہ گسندا! ڪي ماڻهو پيسي ٽڪي جو نفعو ڏسي دوست بنجي پوءِ پنهنجي ڪشيري جي معتبريءَ لاءِ ناقابل تلافي نقصان ڏئي ڇڏين تا. سبب خسيس ۽ هڇا اٽ جيڏي! بهرحال لاهين ڇاڙهين ۽ ورن وڪڙن واري ڏاهپ ۽ سوجهائي واري جدوجهد تہ اڳيئي رکي آهي. هلا ياڙيا جيل! تنهنجون مڙسن لاءِ مجبوريون! اجهو ٽي وي اچي وئي، انڪل ٻہ مهينا اڳ ۸۲-۴-۱۰ تي

ڪٽي ويا هئا. اڄ ڪجھ انب پال وڏا ٿي ويل مجيد قريشي آيو ھو. اڄ ٺيڪ ھو. شايد اڄا ب ٽي ڏينھن هجي، هن جيل واري حالت ڪيس جڏين ٿا. جالندر امرتسر ٽي وي تان گرلس اسڪول جمون جا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ڏوگري گيت ۽ ناچ ڏيکاري رهيا آهن. ڪاب هلڪڙائي ۽ نرڙائي ڪانھي ۱۳-۱۳ سالن جا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون نهايت معصوميت سان هڪڙو پيار جو منظر پيا ڏيکارين. هڪڙو ب زبردست فنڪار آهي. واھ!

مجيدقريشي ڪي گھرايو هوم بجلي وارو گھرائي ٽي وي فٽ ڪرائي ۽ پاڻ سيٽ ڪري ويو آهي. ۽ مسئلو ب في الحال حل ٿي ويو. اڪثي ڏسجي.

"اول الله نور اُپايا
قدرت دي سب بندي
ايک نور سي سب جگ اُپجيا
کون بھلي کون مندي"
(بابا نانک)

جالندري ٽي وي تان بابا فريد، پنجابي شاعري جي جنم داتا تي مذاڪرو پيو هلي. هندي نانڪ، سوليوشن ايڪس، ٻن ڪردارن جي اداڪاري جو جواب ڪونهي. مزاحيه ڊرامو آهي. واه جي ڪهاڻي آهي.

۸۲-۶-۸ سوا ڏهه.

ڏاڍي گرمي آهي. پکو فل پيو هلي تہ ب پگھر پيو اچي. مانيءَ ب ڪاڻ ٿي وڃي. امير کي چيو اٿم تہ ڪير جو ڪوپ ٽوري پتي وڃي ٿاهي اچ. ڏسان من پيٽ جي سوڙ ۾ گھٽتائي ٿئي. سپرنٽنڈنٽ کي لکيو اٿم تہ رات جو فقط باهرين گيٽ بند ٿئي تہ جيئن ماڻهو باهر سمهي سگهي. هنيئر تہ وڇين جوئي ڪمري کي تالا هٽيو وڃن، پوءِ ماڻهو پلي پيو رڄهي. جنهن مهل ڪمري مان باهر نڪري ڇڪڙ هٽن جو وقت ٿئي، تنهن مهل هٽي چڏين تالو پوءِ شام جو ٽنگ ڏڪهي ڪيئن ڪجي؟ ڏسون چا ٿو ڪري؟ اڄ عورتن بابت ڪجھ ڏاهن جا خيال پڙهيم، ۽ وڻيا. شيڪسپيئر چيو آهي:

"منهنجي دل کي عورت جي سونهن تہ سندس باجھ جيتيندي."

جرمن داناءَ گوئٽي چيو آهي: "فضليت ۽ خوش اخلاقي پرائٽ لاءِ عورتن جي صحبت ۾ اٿڻ ويهڻ لازمي آهي."

هندستاني ڪانڈيءَ چيو آهي: "انسان جيڪي ب دنيا ۾ گناهہ ڪيا آهن تن ۾ سڀ کان وڏيڪ ڏاڍيل سڀ کان ڀيانڪ، سڀ کان وحشي گناه اهو آهي جو هن انسانيت جي ذات سان

يعني عورتن سان ظلم ڪيو آهي. منهنجي خيال ۾ عورت جي جنس ڪمزور جنس ڪانهي. ٻنهي جنسن مان عورت جي جنس ئي وڌيڪ اعليٰ ۽ عظيم آهي چو ته اڄ تائين عورت ئي قرباني، خاموشيءَ سان پيڙا پوڳڻ، نڀائي، ايمان ۽ سمجھ جو مجسمو آهي."

بنگالي داناءَ ٽئگور چيو آهي: "عورت! جيئن سمنڊ ڌرتيءَ کي گهيريو ٻيٺو آهي تيئن تو ۽ پنهنجن لڙکن جي اونهائين سان دنيا جي دل کي گهيري ۾ ولي ڇڏيو آهي."

فرينچ داناءَ بالزاڪ چيو آهي: "عورتن جي غلطين جو ڪارڻ گهٽو ڪري هميشہ اهو هوندو آهي جو هو ٻين جي چگائيءَ ۽ سچائيءَ تي ويساه ڪندڙ آهن."

مسٽر باوي، انگريزي ڏاهي چيو آهي: "خدا کان پوءِ اسان تي عورتن جا احسان آهن. پهريون تہ اهو جو اسانکي زندگي ڏني اٽن ٻيو اهو جو ان زندگيءَ کي رهڻ جي لائق بنايو اٽن."

راشن جو گوشت اڄ بنھ ٿورو آهي، الائي ڪنهن گهوٻي هنئي آهي؟ واپس ڪيو اٽم. ٽي وي ڏسجي ٽي. اکين تي پيل بار جي ڪري پڙهڻ تي دل نہ ٽي چوي. سانجهيءَ چتر هار آهي. رات آخري پروگرام فراق گورک پوريءَ کان لکنئو ٽي وي طرفان ورتل انٽرويو جو رکارڊ هو. ٻين جا ۽ پنهنجا شعر ٻڌايائين يا ٻڌايا هئائين. (چو تہ تازو وفات ٽي اٽس) سندس ٻہ شعر مون نوٽ ڪيا.

اڪا دڪا صدائي زنجير
زندان مين رات هو گئي هي
جب دل کي وفات هوگئي هي
هر چيز پي رات هوگئي هي.

انداز زبردست هئس جيئن سيني جغادري شاعرن جو هوندو آهي. نت نون نازڪ خيالن کي خوبصورت ۽ دل ۾ چيندڙ لفظن ۾ ادا ڪرڻ ۾ فراق سان هندستان ۾ ڪو دم هٽي ڪونہ سگهندو. پر سندس سماج بابت سمجھ ايڏي اونهي يا وسيع ڪانهي. هوڏانهن جوش جا سماجي احساس وڌيڪ تيز آهن. غزل پرستيءَ کان ٻاهر نڪري نظم کي پنهنجو ڪرڻ ٻہ پلو ڪم، پر سندس ٻولي لفظن جي شان شوڪت ۽ دٻدٻي واري هئي. سوليءَ سنڌيءَ ۾ مونکي سندس لفظ هميشہ خواه مخواه جي پرتيءَ وارا اوٽ پٽانگ ڪجسا ۽ بور لڳا. هونءَ نياز فتح پوريءَ وانگر ڏهني طور وڏو دليرِ ۽ باغي جاگيردار شاعر هو. جي سنئين مت اڇيس ها ۽ ماڻهو ڪوڙيون تعريفون ڪري مٿو نہ ڪيندس ها تہ سولي ۽ عام فهم ٻولي ٻہ سندس در جي گولي هئي. فارسي ۽ عربي جا اکر ڪٽي، انهن جي اصل مفهوم ۽ صحيح استعمال جون ٽنگون ٻانهون ڇڪي، انهن کي بدصورت ۽ بيڙو ڪري سچاٽ ڪان ٻاهر ڪڍي ڇڏيو تہ توهان جي جديد پاڪستاني علمي اردو

Gul Hayat Institute

تيار! بوگس عربي+ بوگس فارسي+ بوگس انگريزي= بوگس پاڪستاني علمي اردو! غالب جو ڪافي ڪلام خواهمخواه جي مشڪل لفاظيءَ جو شڪار ٿيل آهي. سندس بهترين ڪلام اهو آهي، جيڪو سندس خطن وانگر سادو، خوبصورت ۽ بي مثال آهي.

ابن مريم هوا ڪري ڪوئي
ميري دکھ جي دوا ڪري ڪوئي.

اردوءَ جي سيني وڏن شاعرن جي ڪلام جو وڏو حصو ان فضول مشڪل پسندي ۽ خواهمخواه جي ڪوڙي علمي معتبريءَ جي نذر ٿيل آهي. خواجه ميردرد جهڙا ڪي ٿورا آهن جيڪي ان بيماريءَ کان گهٽي قدر بچيل آهن. قلي قطب شاهه ولي دکني، درد، نظير اڪبر آبادي، بهادر شاهه ظفر (اصل ۾ ذوق؟) جو ڪلام ان ڪري سارو گهٽي ياڳي نسبتا حقيقي شاعري آهي، خواهمخواه جي لفاظي ناهي. هونئن جڏهن اجائي لفاظيءَ کان آجا آهن تڏهن ميرَ جي شعرن جو کهڙو جواب؟

ميرَ ان نيم ناز آنکهون ڪي.
ساري مستي شراب ڪي سي هي.

بي اختيار مصري شاهه ياد اچي ويو آهي.

ڪنيائون ڪلي نيٺ گهرا گلابي!

اتي ڳاله ياد اچي وئي. پارٽرو چوي ٿو ته ارسطو جي سائنسي عظمت جي جائز احترام جو ناجائز استعمال ايندڙ ڪئين صدين تائين سائنس جي واڌاري جي راه ۾ رڪاوٽ بنجي ويو. اسان شاهه جي عظمت کي ايئن استعمال ڪيو آهي جو جڏ شاهه جي شاعريءَ مان بي شاعريءَ جي پاڻي سڌ اندر کي به کين سرجيو ۽ اها شاعري خدانخواسته نانگي نيٽي رهجي وئي. لطيف سيني رومانوي داستانن جو عطر نچوڙي ڪڍي انهن ۾ الائي، ڇا ڇا ملائي انهن کي اهڙيون چيزون بنائي ويو آهي جو وري ٻئي ڪنهنجي واتان انهن داستانن جو نالو به ماٺهو پائڻي ته نه ٻڌان. تنهن ڪان سواءِ بيت، به رڳو شاهه جائي مزو تا ڏين. اها ڳاله اسان جي لاءِ نقصانڪار آهي. پنجابيءَ جا جيترا غير داستان گو شاعر مشهور آهن جهڙوڪ بابا فريد، شاهه حسين، بلي شاهه، سلطان باهو، حيدر ملتاني، خواجه فريد- اهڙائي مشهور آهن داستان گو شاعر پيلو (مرزا صاحبان)، دامودر (هيرانجها)، احمد گجر (هير)، حافظ برخردار رانجها (سسئي پنهون وغيره)

Gul Hayat Institute

وارث شاھ، مقبل (هير)، هاشم شاھ (سسئي)، ميان محمد بخش (سيف الملوڪ) وغيره.

هاڻي تہ امرتا پريتم جي خراج تحسين ڏيڻ کان پوءِ پنجابي جو وڏي ۾ وڏو شاعر وارث شاھ تسليم ٿئي تو. جيڪو "محض" هڪڙو داستان گو آهي. اسان وٽ حفيظ تيوٽي جهڙا داستان گو اهڙا آهن جن جو مقابلو ڪنهن وڏي ڊنگ داستان گو سان ڪري سگهجي تو. پر اسان مان ڪيترن کي اسان جي داستان گوئن جي رڳو سکڻي خبر آهي؟ بهرحال مون کي تہ ڪانهي. تنهن کان پوءِ لطيف کان اڳ جا شاعر قاضي قاضن، شاھ ڪريم ۽ شاھ عنايت ميون عنايت معمولي شيون ناهن. لطيف لطيف آهي. پر هنن جا بہ بيترائي بيت لطيف جي رسالي ۾ ايئن ملڻا پيا آهن جو سواءِ ڪنهن جغادريءَ جي، ٻئي کي پتو ئي ڪونہ پوندو تہ ڪهڙو لطيف جو ڪهڙو ٻئي جو! ڪريم جي هن شعر جي بندش ۽ سندس تاثر ۽ ماجرا لطيف کان گهٽ آهي؟

آيل سهڻو رد، سوهڻي ڪام وسهي
ستي هڪڙم گڏ، جان جاڳان تان ناھ پرين!

(امان خواب اجايا آهن، خواب تي متان ڪاوسهي)

يا قاضي قاضن جي هن شعر کان وڌ ڪو ٻيو!

ڪنز قدوري ڪافيا جي پڙهي پروڙين سڀ
تہ ڪر منڊي ماکوڙي ڪوھ ۾ پئي ڪچي اپ.

وڏن "علمي" پڳڙن ۽ ائنڊن جي سموري اڊنبر جا ڪم ئي لاهي رکيائين! سنڌي غزل، ڪافي ۽ بيت بہ هرو ڀرو گهٽ ڪونهن. اسان مان گهڻا سچل، مصري شاھ، خليفي نبي بخش، سائڪي ۽ ساوڻ فقير جهڙن شاعرن جي ڪلام مان فيض ورن تا؟ منهنجي خيال ۾ لطيف تي گهڻي ۾ گهڻو ڪم ٿيڻ کپي ۽ ان ۾ ڪابہ کوٽاهي نہ ٿئي. ان سان گڏ اسان جي ماڻهن کي بين اڳين توڙي وچين دور جي شاعرن جي ڪلام مان بہ فيضياب ٿيڻ گهرجي ۽ انهن جو قدر ڪرڻ گهرجي.

ساڳيءَ طرح منهنجي خيال ۾ نثر ۾ مرزا قليچ بيگ ۽ ڪاڪي ڀيرو مل مهر چند آڏواڻي جو جيترو قدر ٿيڻ کپي اُن جي رتيءَ برابر بہ نہ ٿئي. حالانڪ انهن جا ڏيڻهن بہ تمام وڏي دام ڏوم سان ملهائڻ گهرجن ۽ سڄي سنڌ ۾ ملهائڻ گهرجن. مونکي پڪ ڪانهي پر آءٌ ڄاڻيان تو تہ قليچ جهڙي شيءِ ان زماني ۾ پاڪستان جي علائقن ۾ تہ نهيو پر ڌهلي، يوپي ۽ لکنؤ ۾ بہ ڪانہ هئي. مونکي ان پٺ ۾ ٻيو ڪو بہ ماڻهو ڪونہ سمجهي، جنهن اڪيلي سر پنهنجي ٻوليءَ لاءِ ايڏو اڻاھ اعتبار ۾ بہ نہ اينڊڙ ڪم ڪيو هجي.

۸۲-۶-۹ ۴ بجے شام.

ٽورو سمهي اٽيس ۽ غدر پارٽيءَ جي تاريخ بابت پڙهيم. هيءَ اها پارٽي آهي جنهن سان مولانا عبيدالله سنڌي جو واسطو پيو. مزو هي ته غدر وارا سڀ پنجابي ۽ هي مسلمان سو به مولانا ۽ مٽان سنڌي. پر ڏريون ٻئي اصل ۾ سڀ ۽ پنجابي. (مولانا اصل ۾ سڀ هو). هيءَ پارٽي آمريڪا جي ڪئليفورنيا رياست ۾ پورهيو ڪندڙ سڀن ۱۹۱۳ ۾ هندستان جي آزاديءَ لاءِ ٺاهي هئي. سنڌن اخبار جيڪا هو آمريڪا ۾ ڪيندا هئا تنهنجو نالو هو "غدر" يعني بغاوت. ان تان اهو نالو پيو.

ڪئليفورنيا ۾ ڪل ۱۰ هزار سڀ پورهيت هئا. ۱۹۱۴ ۾ غدر پارٽيءَ انهن کي چيو ته پنهنجا ڏاڙيون چڏي هلي هندستان آزاد ڪرايو. ڏهن مان اٺ هزارن سڌ تي لبيڪ چيو! انهن مان اڍائي هزارن کي برطانيه سرڪار نظر بند ڪيو. ۴۰۰ جيل ۾ وڌا ويا ۽ هنن تي سخت چوڪسي رکيائون. آخر ۾ هيراهن بغاوت ڪئي. سمجهائون ته پنجابي فوج به سات ڏينديءَ. ان نه ڏنو. بغاوت ناڪام ٿي. گرفتاريون ٿيون. ۴۲ ڦٽا ڦاسيءَ تي چڙهيا. ۱۱۴ ٽنڪي حنم قيد ڏيئي ڪاري پاڻي موڪليو ويو ۽ ۹۲ ٻين کي مڪاني جيلن ۾ سزايابَ ڪري رکيو ويو. پر ايڏي ڪربلا کان پوءِ به همراهه مڙيا کونه. وري وڃي ماسڪو ڪان نڪتا. برلن ۾ اڏو ڪابل ۾ اڏو ويٽنام ۾ اڏو شنگهائي ڏانهن تاصد. مطلب ته، جان جان هئي جيئري ورڃي نه ويئي!

جيسين منجهائن هڪڙو به بچيل هو تيستائين وڙهندا رهيا. آخر اها تحريڪ ڪميونسٽ تحريڪ ۾ شامل ٿي ويئي ۽ ان ڪميونسٽ تحريڪ کي چونڊيءَ جا اڳواڻ ۽ ڪارڪن ڏنا. سڪن جي تاريخ پڙهڻ جهڙي شيءَ آهي، حيرت انگيز شيءَ آهي سڀ. امرتا پريتم به ته مولانا سنڌيءَ وانگر سڀ آهي! ياد رهي ته اسان جي پنهنجن سنڌي هندن جو وڏو تعداد سڀ مذهب جو پوئلڳ هو ۽ آهي. البت جيئن اسان جي حرن ۾ هڪڙا فرقي ٻيا سالم جماعت، تيئن هي به پر امن سڀ آهن. عقيدا ساڳيا البت رهڻي ڪهڻي ٿوري نرم. پاڪستان جو بازوئي شمشيرزن آهي پنجاب. ان ۾ مسلمان ياري اڪثريت ۾. ۱۹۳۱ ۾ مسلمان ۵۶۰۵ سيڪڙو هئا ۽ سڀ فقط ۱۴ سيڪڙو! ان ۱۴ سيڪڙو جي خسيس اقليت پورا سؤ سال بازوئي شمشيرزن تي راڄ ڪيو آهي. اڍائي سو سال اڳ ڪانوئي انگريزن جي دور تائين پنجاب ان خسيس اقليت کان ڪنبندو رهيو آهي. انگريزن جي دور ۾ به سامراج خلاف مردانگيءَ جا جيڪي به ڪم ٿيا (سڪٽي جاڙي بازيءَ ۾ سڀ مقابلو ڪونه ڪري سگهندو) تن ۾ سڀ چانيل هئا. البت سڀ جاگيردار ۽ رجعت پرست طبقو به پنهنجي نالي سان هو. هنيئر ان بلا کي آمريڪي سامراج استعمال ڪرڻ گهري ٿو ۽ ڪري رهيو آهي. پر کوڙيءَ کي گهمرو ڪونهي. انقلابي جدوجهد ۾ سڀ اڄ به وڏو ڪم ڪري رهيو آهي. جوش ملیح آبادي جي مشهور نظم جو هڪڙو

بند ياد آيو آهي:

وه بگهت سنگهه جس کي غم مين اب بهي دل نا شاد هي.
اس کي گردن مين جو جالا تها وه قندا ياد هي؟.

سڪ انقلابي پگت سنگهه هن ئي لاهور شهر جي، شهر جيل ۾ ۲۳ مارچ ۱۹۳۱ تي آزادي ۽ جا نعرا هڻندي ڦاسي چڙهيو هو. مطلب ته عشق وانگر وطن دوستي، انسان دوستي، عوام دوستي، حق پرستي، قرباني ۽ سچي انقلابي سورهيائي جي به ڪا هڪڙي ذات ڪانهي، ڪو هڪڙو وطن ڪونهي، ڪو هڪڙو روپ ۽ رنگ ڪونهي، اها شيء ڪڏهن بدر ۽ ڪربلا جو ميدان آهي، ڪڏهن غلام باغي اسپارٽيڪس ۽ عيسي جو صليبن تي سنگسار آهي، ڪڏهن منصور جا "انالحق" جا نعرا آهي، ڪڏهن لطيف جا بيت ۽ فردوسي جا ترانا آهي ته ڪڏهن ويٽنامي ٽرونگ ڀينرن، جو ن آف آرڪ، قرة العين طاهره، دودي، دريا خان، هوشو هيمون ۽ لومبا جون سرڪش للڪارون آهن، ڪڏهن پگت سنگهه ۽ وان ٽروئي جي سورهيائي آهي، ڪڏهن سسئي جي جفاڪشي ۽ جاکوڙ ۽ سهٽي ۽ جي سرفروشي آهي ته ڪڏهن مارئي جي سانگين ۽ جهانگين سان ان٦ وفاداري ۽ سدا سويارو ست آهي. اهي سڀ هڪڙي ئي شيء يعني انسان دوستي ۽ جا مختلف رنگبرنگي روپ ۽ جلوا آهن.

"آڄا جي! مين تشريف لي آوان گا. اُنتي تريڪ!"

(۲۹ تاريخ) هڪڙو ڪلارڪ ائين چئي موڪلائي ويو آهي. ويچاري مسڪين سان ظلم آهي. گجرانوالي شهر ۾ ۵ ايڪڙ زمين شهري اتس. قيمت ۲۵ لک. مائٽن جو اڪيلو پٽ، مسواڙين مسڪين کي ستايو آهي.

وڪيل کي غريب ماڻهو ڪٽان ڦي ڏي؟ لاچار مون قيدي ۽ کان منت جي بيگر وٺي پئي اتس. هان "ان تي تريڪ" تشريف ڪٽي ايندو. چيائين "پستول لاءِ درخواست ڏني اٿم. ماڻهو شهر ۾ چرا ڪنيو پيا هلن ڪو هٽي ڪڍي تر!" مون پچيس "پرٽيل آهين، شادي ۽ ۾ ڪنواربتن کي ڏاج ۾ ڏنو هوندوء!" چيائين "هائو، پر ٻين ايڏا ۾ گهٽو ٽي ڏنو بابا کي چيائين لٽ ڪي ڏي ته چا ڪپي، آسين ان کان ٻيٽو ڏيندا سون." پر مصيبت وري ۾ اها جو ماڻهو چرا ڪنيو پيا هلن!

۱۰-۶ شام رات مزو ٿيو. امرتسر جالندهر ٽي وي تان غلام محمد ۽ سندس سنگتي (اسان جي طالب پالاري ۽ وانگر) دوگري ۽ ۾ مورا پيا ڏين. رات امرتسر جالندر ٽي وي جي خوبصورت انائونسرن وڏي درامائي انداز ۾ مرڪندي چيو "اڳتي بهاريا تو جا وانو نهاريا" هڻ توانو اسي اڪ ملتاني ڪلام سنوائي آن! ۽ پوء رونا ليلي وڏي انداز سان شروع ڪيو "اڳتي بهاريان تنهنجون وانون نهاريان!" جهڙو آواز تهڙي اسٽائيل ۽ انداز

سڪ سارڌا پگهرائي وڏائين. لاهور ۾ پرائي اسٽيشن تان اڌ سئڌياڻي رونا ڪي سندي ڪلام ڳائيندي ڏسي ڏاڍو مزو آيو. رونا ۽ حدون ڪري ڇڏيون!

"تيري سونهن پُلي گيو پيٽا ڪاٽا."
(تنهنجو سونهن وسري ويو ڪاڏو پيٽو!)

ڏوگري مورا پيا هلن. پس منظر ۾ جمون ۽ ڪشمير جا خوبصورت پهاڙي منظر پيا ڏيکارين: چشما، گل، مال چارينڊ ڏنان شاهه بلوط جا وڻ، لاهيون، برف، نيرو آسمان ۽ رنگبرنگي ڪڪر.

"تاري پيچي گوريئي اسي پُلي گئي، اسي رُلي گئي."

"پٽيان تنهنجي گوري ڙي! اسين پلجي، وياسين، اسين رُلي وياسين!"

منير اچي اطلاع ڏنو ته مجيد قريشي چارج ڇڏي ويو. آئي جيءَ جي فون آئي ته هڪدم بي دخل ڪري اوڏانهن موڪليوس. ڪلاڪ ۾ قريشيءَ جون تعريفون پئي ڪيائين. جيل ۾ جڻ صوبائي وزارت ڏهي پيئي، قيدين ويچارن لاءِ هاڻ ماٺهوءَ پاٽي رات پئجي ويئي. مون لاءِ ۾ سپاٽي ڪان قيد جي نوعيت بلڪل بدلجي ويندي. اڳي اڌ ڳالهائڻ سان ڪم ٿيندو هو، نه ٿيندو هو ته آءٌ صبر ڪندو هوس. هاڻ ڪونه ڪو ڏڏو اڇاريندا، مونکي هڪ حدڪان پوءِ گوڙ ڪرڻو پوندو. نتيجو اهو ته هاڻ جيڪا سڪون سان پڙهائي ۽ ٿوري لکائي پيا ڪريون سا ختم ٿي سگهي ٿي. سمو وقت ضايع ٿي سگهي ٿو. فضول ۽ نڪمين پڪتائڻ ۾، جن مان نڪو دود نڪو ثواب.

اڄ هندستاني فلم ايندي، باقي اڌ ڪلاڪ اٿس. مونکي ته ٿالو ۾ وسري ويو آهي! بهرحال ڊرمينڊر آهي. (هندستان جي ڊريم گرل خوابن جي راڻي هيما مالنيءَ وارو) ڏسون ڪهڙي آهي. امير ماني پيو پچائي. آڻون ۾ تيسين يانيان ته پاڻيءَ جا ۾ ڏول پاڻ تان وجهي ونان. گرمي بدن کي ڪائي پيئي. فلم جو نالو آهي "ريشم ڪي ڊوري". نالو ته هوائي آهي. اجهو شروع ٿي ويئي! ڏسون!..... هيروئن آهي دليپ جي زال سائره بانو. اڌ هلي پورو ٿيو آهي، وچ ۾ وقفو ٿيو آهي. شاڪر ٽڪر پيو باهر ڪدائي شيخن مان! ويچارا جيل جا سپاهي! قيدين سان گڏ قيدي. ماءُ مري وڃي ته موڪل جي پڪ کانپو ۲۴ ڪلاڪ حاضري، جيتري سنڊن قيدين ٿي آڪڙ اوتري آفيسرن هٿان وري سنڊن بي عزتي، سڄو ڏينهن ڏوڻ سڄ تي سيڻ ڪيترا ويچارا ٻيڙيءَ ٽوڻي ۽ ماني ٽڪر لاءِ جهوتا پيا ڏيندا..... وقفي ۾ ماني کائي ونجي.

رات پوڻا ڏهه. فلم بس رڳو قابل برداشت هئي. اهائي پراڻي سرمائيدار

Gul Hayat Institute

پروپيگنڊا:- "سرمائيدار پيءُ آهي، مزدور سندس ٻچا آهن." پليل سرمائيدار گس تي آيو ۽ پنهنجي ڏهڻي مزدور عاشق کي پرٽائي ڏنائين! گانا بہ جڙ ڪوڙ هئا. البت هڪڙي گاني جا ٻول توڙي ڏن وٺيا:

"اي چمڪا پسينا بن کي نگينا
کالي رات بيتي، محنت جيتي، ري محنت جيتي."

هڪڙو سنڊي جملو بہ هڪڙي سيٽ کان چوائي چڏيائون "هيءَ تہ سينيي ڪالم آهي." جملو ٻڌي دل خوش تي ويئي.

۸۲-۶-۱۰ صبح.

واڇ خراب آهي. ٽائيمر جي صحيح خير ڪانهي، ريڊيو تان ڊوگري گيت پيا اچن. ڊوگري سرائيڪيءَ وانگر مٺي ٻولي آهي. سندس لهجو نرم ۽ نماٽو آهي. سندس راڳ جون ڏنون بہ شوخ ٻڌران نرم آهن. اڳڻ ۾ ڪٽ وڇايو انبن جي اوٽ ۾ ويٺو آهيان. اندر ڏاڍي گهٽ آهي، ٻاهر ٽڏي هوا پئي لڳي. پهاڙي آلاپ پيو ٿئي.

اوباگين پڪيان ني انبيان چلار شوڪٽي!

(اي متهنجي شوقين محبوب! باغن ۾ انبيون پڪيون ويون آهن)

چانڊ اڄ رات تي گلابي اکيان
آيا جو بنڻي بروڻ دا سينگار شوڪٽي.

(رات چانڊوڪي آهي تنهنجيون اکيون گلابي آهن. تنهنجي جوڀن کي لهندڙ سينگار اچي ويو آهي)

۸۲-۶-۱۱ صبح پوٽا تو.

"ميائون!" "چا هي ٽائيگر؟" "ميائون!" "چا هي؟ چا هي؟" "ميائون!" ٽائيگر جو منهن چت جي هيٺان زوشن ڏانهن آهي، ڪنهن شيءَ ۾ نگاهون ڪتل آهن. رنڊڪي مان اميڙ چئي ٿو "ڪهڙا اي مينون ڪبوتڙا دا ٻچا

Gul Hayat Institute

ڦڙ(جهلي) دي! او ڪبوتر دا ٻچا ٻاري(دري) تي ٻيٺا اي! پتہ اي سانون ڦڙڻ دي گاڪي نهين !" مون ٽائيگر کي چيو" نڪر ڪتا! توکي پراوا ٻچا جهلي ڏيون تہ تون انهن کي ماري کائين! ڪبوتر جو ٻچو چئي تو تہ مون کي ٽائيگر جهلي ٻڌي ڏيو تہ آءٌ لونگا هٽي ڏسانس!"

وهنجي اچي ويئو آهيان. گرمي! صبح سان ئي ملڪ تپي باهہ تي ويو آهي. اڄا تہ ڪٽي! ڪالهہ کو بہ ڪم ڪار کو نہ ٿيو آهي . پشتو سٻتن کي ڪلاڪ اڌ پيرا ڏنم . هاڻ پانيان تو تہ نيٺ ڪڏهن سکي ويندس. ڪجهہ سٽاءُ سمجهہ ۾ اچڻ لڳو آهي. اڳي تہ انّي جو گهوباڻو ڳالهہ ئي مغز ۾ نہ ويهي. پر منهنجو پراڻو نسخو آهي، نئين ڪان نئين شيءَ کي في الحال بسم الله ڪري ڪٽي هٽ ڳنديو. اصل ڇهڻي وڇوس، صفا ٽڪي پئو تہ ڪٽي ڏئو ڪريوس. وري ٽڪ لهي بيزاري لهي ۽ ٽورو شوق بہ ٽئي تہ وري ولوس، توڙي سالن جو وڻئو چو نہ پڄي وڃي. ٽڪ ۽ وڻئو قدرتي شيون آهن، انهن جي بلڪل پرواهہ ڪوٽي ڪانهي. پشتو جا بہ پهريائين اردوءَ ۾ لوڪ گيت پڙهيم. سبحان الله! هڪڙو لوڪ گيت تہ مونکي چڏهن بہ ياد ايندو آهي تہ چڏهن منهنجا لڳ ڪاندار جي ويندا آهن ۽ آءٌ چاهيندو آهيان تہ مون ۾ ايتري طاقت هجي، ايتري طاقت هجي جو سڀ ڏيئي هماليہ جبل کي ڪٽي وڏيرڪي جاگيرداري سماج جي نظام ۽ ان جي ريتن رسمن تي هٽي ڪين پوز پور ڪري چڏيان! گيت جا بند ڪجهہ هن قسم جا آهن:

(نالو اهو آهي يا اڇو ٻيو)
ڪچا بہ پهر آهن،
ويچاري نيمڪئي!
ڪچا بہ پهر آهن،
معصوم نيمڪئي کي مامس ولي پيو وڃي.
ويچاري نيمڪئي! ڪچا بہ پهر آهن،
نيمڪئي کي ڳوٺ جي وچ ۾ ٻيهاريو ٻيٺا آهن،
ويچاري نيمڪئي!
ڪچا بہ پهر آهن،
نيمڪئيءَ اڃا ڪچڙيءَ وهيءَ ۾ آهي.
ويچاري نيمڪئي! ڪچا بہ پهر آهن،
۽ نيمڪيءَ کي مامس ڪهي پيو.
ويچاري نيمڪيءَ
رات جا بہ پهر
۽ نيمڪئي سامائجڻ شرط، "ڪاري" ٽي ڪسجي ويڻ
ويچاري نيمڪئي، ڪچا بہ پهر آهن!

Gul Hayat Institute

پشتو جو هي ڪتاب حيدرآباد سينٽرل جيل کان هاءِ ڪورٽ ڪراچيءَ ويندي ورتو هئم. ڪڏهن لڳو پيو آهيانس، ڪڏهن مهينن جا مهينا پيو آهي، پر ضمانت ڇڏيانس نه تو. ڪتان کو اکر، ڪتان اڻ، جيڪو تو پشتو ڳالهائيندڙ ڏسان تنهن تي پنهنجي پشتو جو آپريشن تو ڪريان. مسٽر پاڪستان کي چيو هوم ته "مون سان گهٽو پشتو ۾ نه ڳالهاءِ، لاچار پنجابيءَ ۾. اردو يا ستڌي اصل نه." مسٽر پاڪستان تي اهو نالو مون رکيو هو. اهو ئي ماڻهو ڏٺم جيڪو پاڪستان جي پنجن ئي صوبن جون سرڪاري قومي ٻوليءَ (عوام جون قومي ٻوليون اڪثر سرڪاري قومي ٻوليءَ کان الڳ هوندیون آهن) ڳالهائي سگهي ٿو. اردوءَ ۾ ان ڪري پڙهو جو ڪراچيءَ جو هو، بلوچي انڪري جو رهندو ئي اصل کان بلوچي علائقي ۾ آهي ۽ اٽ ويهه سان ڏيڻ هوندي کان ولي بلوچن سان آهيس. پشتو ان ڪري اچيس جو ماٽس پشتون (پٺاڻ) آهي، پنجابي انڪري اچيس جو ڪجهه ڪراچيءَ جي واتن ۾ چاڪڻ کان سکيو ڪجهه هٿي پنجاب جي جيلن ۾ ست مهينا رهي سکيو آهي، باقي رهي سڌي سو اها ان ڪري اچيس جو پاڻ سنڌي پيڙهه جو پٽ آهي! ڪيسا ڪنڊ ۽ چرش گانجي جي وڪري جو ڪاروبار هوس. عمر ۱۵-۱۶ سال مس هئس، پر اڪ ڪنهن ۾ ٽي ڏينهن مون ونڊ مهينو ڪن مشقتي ٽي رهيو.

پارت جي ڪنهن اسٽيشن تان هارن جو پروگرام پيو اچي. مون نوٽ ڪيو آهي، ته هنن جا ڪجهه هار اهڙا تيار ٿي ٿي وي يا ريڊيو تي اچن تا جو اسان جا وڏا به انهن جو ڏکيو مقابلو ڪري سگهندا. خاص ڪري خود ڪلاميءَ (Solilogy) ۾ هو حيرت انگيز آهن. هڪڙو هار ڳالهه شروع ڪندو. پوءِ ڳالهه ڪندي پنهنجي پيءُ ماءُ، استاد ۽ دوست مطلب ته ڪيترن ئي ماڻهن جو ساڳئي وقت پارٽ ڪندو ويندو آهي. اصل ڏسڻ وٽان هوندو آهي. هارن ۾ خود اعتمادي غضب جي آهي. شايد اتي جي جهوري سرمائيدار ماحول جو اثر آهي. اسانجا هار اسٽيج تي واڪا ڪرڻ ۾ زور هوندا ته هوندا، باقي صحيح فن ۾ شايد تمام گهٽو پوئتي آهن. وڏيرڪي جاگيرداري ماحول يا فسطائي سرمائيداري ماحول ۾ شهري هار به رڳو جاهل رجعت پرست وڏن جا ٽيپ ٽيو پيا هلن.

ساڍا نو بجي رات. ڏاڍي گرمي آهي. منو پائيءَ جي ڊرامي سيريز "سونا چانديءَ" جو هڪڙو پارٽ ڏٺم. دل چسپ ٿو ڏسجي.

هڪڙي چوڪري "چاندي" (شيبا حسن) جي اداڪاري زبردست آهي. اڄ اسرائيل ۽ شام جي جنگبنديءَ جي خبر آهي. بن ڏينهن کان ان باري ۾ پريشاني هئي ته الائي ڇا ٿيندو. جي بيروت تي قبضو ٿي ويو ته فلسطيني ڪچلجي ويندا. هوڏانهن عراق هڪ طرفي جنگبندي ڪئي آهي. ڏسون ان جو ڪهڙو نتيجو ٿو نڪري. معاملو پيچيدو آهي. بهرحال اسرائيل جو بيروت تي آسانيءَ سان قبضو نه ڪري سگهڻ به وڏي ڳاله آهي. هڪڙو اسرائيلي جنرل به مئو آهي. ايران مدد لاءِ اڪتي وڌيو ڏکڻ يمن

ٽئنڪون ڏيارو موڪليون، ٻيا پاڙيا رڳو اخباري بيان بازي ڪندا رهيا. پارٽ ڊاڪٽر ۽ دوائون موڪليون آهن. اسان وارن کان ته اهو به ڪونه پڇتو رڳو بيان بازي ٿي. ضيا کي گڙدي جو سور پيو آهي. اڄ سلبريءَ جماعت اسلاميءَ خلاف مضمون لکيو آهي. چي "رڳو نظرئي جون خبرون پيئي ڪري، پاڪستان جي ڪاڪ به ونس ڪانهي. اقبال کي استعمال ڪري ٿي، قائد اعظم خلاف آهي." ڊاڪٽر اسرار منجهائن آهي. تنگ نظر ۽ ڪل ٽڙيل آهي. همراهن کي احوال الائي رسيو الائي نه. خبر ناهي چا ٿيو. چا نه ٿيو. پيسا ختم ٿي ويا آهن.(پي پي سي * ۾ توڙي هونئن.)

همراه ملاقات ٿي ايندڙ خميس ٿي الائي ايندا يا اڃا ٻي خميس ٿي. اڳ چئبو هو تہ جڏهن اچن تڏهن ٽيڪ، پر هاڻي پائنجي تہ جيترو جلد ملي حال احوال ڏيئي ونڃي سگهجي اوترو بهتر. متان وقت ضايع ٿئي. ڪيس جو الائي چا ٿيو.؟

۸۲-۶-۱۲ پوٽا ڏهه صبح.

اڄ چڪر ڏيئي پيوءِ وهنجيس. اڳ وهنجي پوءِ چڪر ڏيندو هوس تہ پگهر جي پوندو هوس. اڄ ململ جي قميص ۽ هڪ جي سٽ پاتي ا ٽمر. وينو به پڪي هُيٺ آهيان. گرمي وڌندي وڃي. صبح جو هندستان جي تاريخ بابت ڪتابن جي فهرست نقل ڪيم ۽ پڻ پنجاب ۾ انقلابي تحريڪ جي تاريخ جو ڪجهه مطالعو ڪيم. هڪ دفعو پڙهي ا ٽمر هاڻ ٻيو پيرو ڏيئي نوٽ وٺندس. پهريون دفعو ته ڪابه واقعي ڪم جي ڀڳالهه سمجهه ۾ اچڻ مشڪل آهي. واقعي سڌا ڪتاب به ٿي دفعا پڙهجن تا ۽ انهن جا نوٽ وٺجن تا تڏهن انهن مان فائدو ٿئي ٿو. شوڪت علیءَ جو انگريزي مقالو پڙهيم جنهن ڇيو آهي ته اردو ادب ۽ تنقيد انگريزي ادب ۽ تنقيد جو نقل آهن.

پوٽا اٺ راڻا. خبرون پيو ٻڌان. ٻي ٻي سي هٽ ئي ٿو اچي. ٻي شارٽ ويو تي هڪڙي غير ملڪي اسٽيشن تان وڃي پيس جنهن تان هڪڙي عجيب ساز مان جهڙوڪر سچاتل ميوزڪ پڻي آيو. آخر وڃي سچاتم. الغوزو راڻو! ڏن هئي. "منهنجي راڻل کي رحم پوي ڏور وڃيو ڏينهن لائي!" ٿوري دير کان پوءِ ميوزڪ ختم ٿيو ته اناؤنسر چيو "يہ ريڊيو ماسڪو هي!" هر ريڊيو اسٽيشن پنهنجي سچاٽپ لاءِ خاص موسيقيءَ جو ٽڪرو وڃائيندي آهي. لاهوراسٽيشن جي سچاٽپ جي ميوزڪ ۾ هيءَ ڏن شامل آهي: "لال ميري پت رکيو بلا سنڌڙي دا، سيوهڻ دا شهباز قلندر!" الغوزي تي راڻي جي ڏن به ريڊيو ماسڪو جي اردو پروگرام جي هڪڙي سچاٽپ واري ڏن ٿي ڏسجي.

---

* پي پي سي - قيدیءَ جي جيل وارن وٽ جمع ڪرايل رقم جنهن مان سامان ونڊي سگهندو آهي.

۸۲-۶-۱۳ ساڌا ٽي بجڻ شام.

ٽورو سمهي اٿيو آهيان. ش آيو هو، تنهن ننڊ مان اڌاريو. ايئن يڌ شڌ: منير کي بدلي ڪري قاسي گهاٽ مٿان رکيو آ ٽن. رمضان کي بدلي ڪري "ڪوٽ موتني" تي رکيو آ ٽن. هن کاڙهي جي زل ۾ جيل جي ديوار وٽ پهرو ڏيندو ته متان کو قيدي ڏوڙ پائي ديوار تي چڙهي پوي نه وڃي. اها سزا واري ڏيوٽي آهي. شاڪر شاهه ۽ رفيق جي به بدلي ٽي آهي. پهرين ته شاڪر شاهه جو متو ئي ويو هو. پر هاڻي وري به مڙس وڃي ڪنهن حال ۾ ٽيو آهي. مڙئي ڪنهن ڪنهن مهل اچي منهن ڏيڻ وڃي سگهندو. پکو وٽي نه ٽو. گهٽي پکي هلائڻ جو نتيجو آهي. ۲ سال پينون گهرايون هيم سي آيون آهن، صفا ڪني ويون هيون. هي آخري آهي. همراهن کي ياد ڪري چئجي ته ڪا تسلي پين ۽ سال پينون ولي ڪٽي اڇن ٻئي پيري. فلسطينين سان جنگ بندي قبول ڪئي آهي. ڪجه لئي رکيائون. ارجنٽائين وارو جنرل گالتيري چئي ٽو ته "آمريڪا اسان سان ڪن سالن لاءِ تعلقات خراب ڪيا آهن" چئي ٽو ته ضرورت پيئي ته روس کان به مدد ولنداسون. ولي خان وارن کي ڪوئٽه وڃڻ کان روڪيو اٿن. افغانستان بابت آين- ڊي- پي ۾ اختلاف ٿئي ڪرٽا هئا. سرڪار ٿي چاهي ته اهي اختلاف ٽئين ۽ اين ڊي پي افغان مسئلي بابت پنهنجو رويو تبديل ڪري. ڏيا گڏي جي سوڙ ڪري اسپتال ۾ داخل آهي. اڄ اعلان ٽيو ته همراه نيڪ ٽي ويو البت ڊاڪٽرن کجه ڏينهن اسپتال ۾ آرام ڪرڻ لاءِ چيو اٿس. جنگ جي ڪالم نگار نظير ناجي ۽ لکيو آهي ته "ڏسجي ٽو ته آمريڪا وٽ هاڻي افغان مسئلي ۽ پاڪستان کي اڳوڻي لٽ ڪانهي. برطانيه، پارت ۽ آمريڪا جا اختلاف دور ڪرڻ جي ڪوشش ۾ آهي ۽ ان ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي اٿس. سعودي عرب اندرا جو شاهاڻو استقبال ڪيو. لڳي ٿو ته ولي خان "ضرورت کان وڌيڪ" اهميت حاصل ڪري رهيو آهي. ان جو فوج کي به نقصان پوندو انکري سياسي پابندين هٽائيون وڃن ته معاملو خراب ٿيندو. اخبار ۾ آهي ته سرڪار بجيٽ کان اڳ شوري ۾ رهيل ماٺهو ڪڍڻ جي ڪوشش ڪئي پر ماٺهو تيار نه ٿيا. هاڻي بهرحال ۵ جولاءِ کان اڳ ڪڍندا. منير وڃان جهٽ هٽي آيو. پاڪر پائي روئي وڃائين. چي، "هتي ڏاڍا سولا آهيون، پر هتي جڏ گهر جا ياتي هٿاسين!"

۶ بجڻ شام. هنيئر ٽي وي تان خبر ٻڌم ته شاهه خالد گذاري ويو آهي.

بادل ڙي بادل! منهنجا نيڻ ٿا بس ڪن!
رت آئي، رت وئي، جهولي ۾ ٿا ڏينهن جهلن.

وهنجندي اياز جو اهو گيت چپن تي اچي ويو. جهونگاريندي نئين ڏن ڏهن ۾ آئي. ڪو سمجهو ماڻهو پرسان هجي ها ته فرسٽ ڪلاس ڏن نهي وڃي ها. جنهن دور ۾ بيا گس بند ٿي ويا هئا ۽ ٽٽائتي هلچل وسيلي مٿان مڙهيل مات ٽوڙڻ جي تجويز ناهي هيم ۽ عمل شروع ڪيو هوسين، تڏهن لطيف جي ورسين سان گڏ ايياز جي روشن خيال ۽ وطن دوست ڪلامن جون ڏنون ناهڻ پويان ڪيئن چيلهه ٻڌي پيا هئاسين! ڪماڪمي ڪري نڪي مان اچي حيدرآباد ريڊيو اسٽيشن جي ڊئريڪٽر سان جهيڙو ڪيم ته ايياز جو ڪلام چو ٿا براڊ ڪاسٽ ڪريو! ٻوري کان ڪيس هلائي سڌو آيو هوس، پوءِ هڪڙي مهم شروع ڪري ڏني سين. انهيءَ مهم جي سلسلي ۾ ايياز جو ڪلام پهريون دفعو جنهن ڏينهن گايو ويو سو اڄ به ياد اٿم. آءٌ ۽ زرينه اسڪوٽر تي چڙهي پبلڪ اسڪول آيا هئاسين. ڪلام به ياد آهي. ايياز جو اوائلي دور جو ڪلام آهي. مون به ستڏس پهريون ڪلام اهو پڙهيو پسند ڪيو ۽ مشهور ڪيو هو.

رات انڌيري واءُ ڏڪيري اڀ تي تارا چاياا.
هاءِ پرين ياد آيا!
ڇهڙ مر وارا پيارا پيارا نيريءَ کهرائيءَ ۾ تارا
مون جيئن اک به ٿو لاتائون ٿي.
پل پل جهاتيون پاتائون ٿي
آهي نينهن به ننڊ جو ويري
جاڳي مون جاڳايا
هاءِ پرين ياد آيا.

ڪلام جهڙو چڪجي تهڙو ڪونه لڳو. ماڻهو ان قسم جي ڪلام جا عادي ڪونه هئا. پهريون تجربو هو ناڪام ٿيو. ڪيڏا بور ٿيا هئاسين! پر سالن جي اورچائيءَ کان پوءِ ڳاله ئي بي ٿي وئي! روزي ڪارنر. جويو صاحب پيو ڳائي:

ڪهڙي ڪاريهر جو ڏنگ
چورائي آيو آ چنگ!
هاءِ ڪٿي هوءَ سير مئي
جنهن جي لاءِ رڙي تو ڪنگ!

چا گيت هو. چا آواز هو! چا ڏن هئي! چا ڏينهن هئا! هڪ ڏينهن محمد جمن کي پڪڑي گاڏي کاتي واري جاءِ ۾ ولي آيو هوس مٽس ورڪ ڪرڻ ته ايياز جي ڪلام

جون ڏنون ٻاهي ۽ ان ڪلام کي عوام ۾ ڦهلائڻ ۾ مدد ڪري. جمن چئي: "اهو وري ڪهڙو شاعر آهي؟" ريڊيو وارن ويچارن لاءِ شاعر يا تہ اڳوڻا يا تہ اهي جيڪي ريڊيو جا ملازم هجن. ٻيا وري ڪهڙا شاعر؟ آخر مٽس تبليغ ڪري ڪيس هڪڙو ايار جو ڪلام "پونر پري آڪاس" مان پڙهي ٻڌايم. چيائين "اهو ٻہ ڪو ڪلام!" ڪليو ڪليو مون تان چرچا ڪري تہ ڪهڙن ماڻهن کي شاعر ٻيو چوان. بهرحال ڇيو مانس تہ ڏن تہ ڪا سٽي ٻاهي وٺ. چرچا ڪري ڪري نيٺ "رون!" "رون!" ڪرڻ شروع ڪيائين. نيٺ ڏن ٻاهي ٻڌايائين. طبيعت خوش ڪري ڇڏيائين. ٽئين ٽئين ڄاڻ مسواڻ تي ورتي هيم، ڪنولو هڪڙو پيل هو جنهن ٿي ٻئي وينا هڻاسين. واڌڻ ڇنل هئس. انڪل سان ويهڻو ٿي پيو. جمن ٻي ڏن ٻاهي ٻڌائي. واهہ! پر ڪاله اها ئي تہ "هي ٻہ ڪو ڪلام ڇئبو!" پوءِ ٻي ڏن. ڇوٽين ڏن. مانيءَ ڪاڏي سون. ڏنون ڏهندیون رهيون. آخر منهنجون اکيون پورجڻ لڳيون. جمن لڳو پيو آهي. منهنجي اک لڳي تہ ڇڪيو مونکي اتاريو ويهاريو ڇڏي. ڇي "مونکي ولي آيو آهين ڪلام چوڻ لاءِ ۽ پاڻ ٿو سمهين!" منٿون آزيون، پر جمن چوي "سمهڻ جو سوال ئي پيدا ٿو ٿئي، طبعيت مس هاڻ ڇيو ڪرڻ شروع ڪيو آهي. اڳي تہ رڳو تنهنجي زبردستيءَ ڪرڻ تي پئي رون! رون! ڪيئہ." سڄي رات ايو ڪريو ويهاريو ويٺو هوم. هڪڙو سانوڻي درياهہ هو جنهن پئي موجون ماريون. ان رات کان وڏيڪ جمن جو ڪلام مونکي ڪڏهن بہ نہ وڻيو. ڪاش مون وٽ ٽيپ ريڪارڊر هجي ها! جيڪڏهن مقصد فقط پنهنجي ذات جي خوشي نہ هجي ڪو واقعي عظيم گڏيل مقصد هجي، تہ پوءِ ان جي حاصلات لاءِ جيڪا گڏيل جدوجهد ڪجي تي تنهن جا ڏڪ سڪ زندگيءَ جو وڏي ۾ وڏو سرمايو ٿين تا. ڪنهن عظيم مقصد کي ڪامياب بنائڻ لاءِ گهٽي سوچ ويچار کان پوءِ ڪا نئين تجويز ڪڍجي، ڪوبہ سنجيدگيءَ سان ان تي غور ڪرڻ لاءِ بہ تيار نہ هجي؛ توهان حيلا ڪري ڇڏيو پر ڪو قائل ئي نہ ٿئي، آخر توهان بسم الله ڪري ان تي عمل ڪرڻ شروع ڪريو. سال کان پوءِ اها تجويز اهڙي ڪامياب ٿي وڃي ۽ ان جا ايترا حامي ۽ عملبردار ٿي وڃن جو ڪنهن کي بہ اهو ياد نہ رهي تہ هيءَ تجويز ڪا توهان ڏني هئي ۽ ان جي هيڈي مخالفت ڪئي وئي هئي ۽ توهان اڪيلي سر ان جون شروعاتي ۽ اٽانگيون منزلون طئي ڪيون هيون. در شمار ارچہ نياورد کسي حافظ را- شڪر کان محنت بي حدّو شمار آخر شد (حافظ شيرازي)

(جيتوڻيڪ هن هيڈي ساري ڪارنامي ڪرڻ تي ڪنهن بہ حافظ کي ليکيو ئي ڪونہ پر تہ بہ شڪر آهي جو هي سخت ڪشالو تہ اڇي پوروتيو!) اها ڪاله سوچي تجويز ڏيندڙ ۽ ان تي عمل شروع ڪندڙ ۽ ڪرائيندڙ کي جيڪا خوشي ٿيندي تنهن جهڙي سچي خوشي ڪنِ ماڻهن کي لک روپيا ڪمائڻ تي بہ مشڪل ٿيندي هوندي. گڏيل جدوجهد جي دور ۾ هڪڙو مست بنائيندڙ نشو هوندو آهي، پنهنجي گڏيل وجود ۽ قوت جو سوپارو احساس هوندو آهي. ان جا ڏڪ بہ عامر سکن کان سوين دفعا وڏيڪ يادگار بنبا آهن.

منهنجي زندگيءَ ۾ اهڙا دور بار بار ايندا رهن تا. پهريائين ڪامريڊ حيدربخش جتوئي واري قمبر، شهداد ڪوٽ الڪشن جي جدوجهد سان قصو شروع ٿيو. آءٌ ايل ايل بي جي امتحان ۾ هئس ۽ مهينا ڪن هٿ تي پڙهائي ڇڏي قمبر پهتو هوس. پوءِ هاري ڪميٽيءَ جي هلچل، ون يونٽ خلاف ۽ جماعتي فاشزم خلاف ادبي ۽ سياسي هلچل، نعپ هلچل، جيئي سنڌ جي هلچل، شاگردن جي تحريڪ، ثقافتي هلچل، عوامي تحريڪ کي منظم ڪرڻ جي جدوجهد ۽ عوامي تحريڪ جي قيادت هيٺ هاري هلچل، ايوب ۽ يحييٰ جي ڊڪٽيٽر شپ خلاف هلچل، پيپلز پارٽيءَ جي دور ۾ وڏيرا شاهيءَ جي ڊڪٽيٽرشپ خلاف هلچل، حيدرآباد سازش ڪيس خلاف قانوني جدوجهد، شيرين سومرو ٽربيونل ۾ قانوني جدوجهد، هاٿوڪي آمريت، خلاف جدوجهد، ۱۹۸۳ جي جدوجهد، طرحين طرحين جون جدوجهدون، هر هڪ جا پنهنجا پنهنجا مسئلا، پنهنجا ساٿي، پنهنجون سوچون، شڪستون، ڏک سک آزمودا ۽ تجربا، شڪر جو هر دفعي پڙ جي ۾ بيهڻ ٿيو آهي، ڪنڌ پاسي ۾ نه.

هڪڙو هڪڙو واقعو، دور ۽ ان جون گالهيون دل تي لکيون پيون آهن. ٽورڙن ٻين مطالعي جي ڏينهن ۽ ذاتي سکن ڏکن جي ڏينهن کي ڇڏي، ٻيا زندگيءَ جا سڀ کان قيمتي ۽ سدا بهار ڏينهن اهي ئي هئا، اهي ئي آهن زندگيءَ جو ثمر. انهن کي ڪڏي ڇڏجي ته باقي زندگي ڏري گهٽ وڌي پُڙي بچندي.

ڪي ڏينهن هيا، جو نينهن هيا، ۽ ڪينهن جي سونهن ورو نهن هئي
نه رهي نه رهي نه رهي او الا! گذري ب ويئي، گذري ب ويئي.
(اياز)

اي دوست بهار وري گل کيا، جهڙ ڇايا پيمانا چلکيا
هوءَ باد خزان ب رهي نه سدا، گذري ب ويئي گذري ب ويئي!
سڪ ڏيئي، ڏک ورتا ها، ڪنهن پياري جا جگ ساري جا
پڇ ئي نه ايا، اهي ڏکڙا، گذري ب ويئي، گذري ب ويئي!

پنهنجي عوام پاران جدوجهد لاءِ سڀ ڪجهه وقف ۽ قربان ڪري ڇڏڻ مهل ماٺو ڇا آهي ۽ سڀ ڪجهه پنهنجي ذات ۽ خاندان جي سک لاءِ وقف ۽ قربان ڪري ڇڏڻ مهل ماٺو ڇا آهي! جڏهن ايياز وچ ميدان ۾ هو تڏهن ڇا نه هو!

مون ايياز جي ڪلام سان گڏ ايياز جي ذات تي به گهڻو سوچيو آهي. سندس زندگيءَ کي سندس شيخ برادريءَ جهڙين سنڌي شهري وچئين طبقي جي عام واپاري ۽ ڪامورڪين برادرين جي زندگيءَ جي فلسفي کان، ذاتي آرام، سلامتي، نفعو ۽ ملڪيت

پهريائين ۽ عزت آبرو ۽ ٻيون معتبريون شوءِ واري. فلسفي کان قطعي اڻ متاثر ٿيل نڙو ڇڏي سگهجي. ساڳي طرح جڏهن سکيءَ سٽايڻي ۽ خوش حال طبقي ۾ هو پڌهنجي محنتي ۽ ڏهين جدوجهد سان نهايت ڪامياب وڪالت ذريعي داخلا حاصل ڪرڻ ۾ ڪاميابي حاصل ڪري چڪو آهي تنهنجي ڪجهه ان الوقت ۽ ڪجهه ترقي پسند فلسفي کان ۽ فزيڪ ۽ اطالوي زوال پرست اديبن ڪافڪا، ڪامو، بادليئر، شارٽري (وجوديت ۽ زواليت پرستيءَ جو هڪڙو روپ، بلڪ هڪ حد ڪانپوءِ عملي طرح بدتر روپ آهي.) وغيره جي زهريلي، بزدل، مطلبي، مايوس بنائيندڙ ۽ هر قسم جي ڪلالت فرار ۽ غداري لاءِ ڏهني ٻهانا ميسر ڪندڙ ادب جي فلسفي کان ٻه ڪي الڳ ڪري نڙو سگهجي. ٻين اکثر ماڻهن وانگر هن جي زندگيءَ ۽ فڪر ۾ ٻه تضاد آهي. خود ستڏس فڪر ۾ ٻه هڪڙي طرف لطيف آهي ته ٻئي پاسي حافظ ۽ خيام ته ٽئين پاسي ترقي پسند شاعر آهن ته چوٿين پاسي مٽيان زوال پرست اديب ۽ شاعر آهن. قرندڙ گهرندڙ گڏ وچڙ خيالن، غير جدلي سوچ جي انداز ڪاڻي وسيع پر اڻ پختي ۽ اڻ سائنسي سماجي ۽ تاريخي ڄاڻ ۽ زندگيءَ جي سرمائيءَ داري ڏنگ سان ماڻهو تاريخ جي موجوده دور جي سياست جي تيزيءَ سان گوهيون ۽ چال ڏيندڙ جڙ ڪوڙيءَ تي پنهنجو هوش جواس آخر ڪيترو وقت برقرار رکي سگهي ٿو؟ تنهن ڪان سواءِ هر ماڻهو ڪجهه وقت ڪانپوءِ ٽڪيو پوي. ڪيس ساهي پڻڻ جي، نئين سر غور ڪرڻ جي ضرورت آهي. پر ڪيئي ماڻهو هٿ ڏوئي سندس پويان پئجي ويا. ڪيس ويهڻ ئي نه ڏين. اصل ڪيس تپائي اچي ڪنيائون. منهنجي خيال ۾ اها ملڪ جي اصل مالڪن جي ٻڌيل ماڻهن جي ڪينين چتو ڪرڻ ۽ خوار ڪرڻ جي هڪڙي سوچيل سمجهيل سنڊي ادب دشمن، سنڊي شعور دشمن اشتعال انگيزمهم هئي جيڪا پنهنجي ناپاڪ مقصد ۾ ڪامياب ٿي. بهرحال اياز جو لکل ۽ دٻيل خود پرست، موقعي پرست ۽ قابل رحم روپ ظاهر ٿيو. انسان مان هر ڪنهن جي اندر ۾ انسان جو مخالف روپ لکل ۽ دٻيل آهي. جيڪڏهن انڪين شعوري ڪوشش ڪري ان جي ڀڃڻي تي ڇڪهيو ان کي دٻايو ويندو هوندو، تيسين اهو لکل ۽ دٻيل رهندو. موقعو مليس ته ڇڪ ڏيئي ٻاهر ايندو ۽ ماڻهوءَ کي الف ڪري ٻيهاري ڇڏيندو. خدا هر ڪنهن کي انهي واقعيءَ کان پناهه ڏئي ۽ هر ڪنهن کي پڻهنجي شيطاني پاسي کي دٻائڻ ۽ کچلڻ جي توفيق ڏئي.

سنڌ ۾ آءٌ پهزيون ماڻهو آهيان، جنهن اياز کي هڪڙي عظيم شاعر طور سڃاڻي، اها باقاعدي مهم شروع ڪئي ته ستڏس ان عظمت کي سڃاڻڻ ستڏس ڪلام جو ڀرپور فائدو ورتو وڃي. تن ڏينهن آءٌ نواءِ سنڌ ڪراچيءَ ۾ سب ايڊيٽر هوندو. شايد ۵۲-۱۹۵۳ع جي ڳالهه آهي. کهڙو ٻه اخبارون هلائيندو هو. هڪڙي سنڌ آبزرور جنهن جو ايڊيٽر پير علي محمد راشدي هو ۽ ٻي نواءِ سنڌ جنهن جو ايڊيٽر مولوي عبدالغفور سيتائي هو. ستڏس تڪيه ڪلام هو "اهو.... اهو اهو" تڏهن ڳالهائيندڙ خوددار ڪڙو ۽ باوقار ماڻهو هو. "اهو.

اهو هي چا آهي ..... اياز جي شاعري اهو چورو شڪارپوري وات ڳاڙهو..... اهو وري توهان شاعر ٻڌايو آ. توهان کي لطيف ۽ سچل سائين وٽن! جي؟ انهن ٽنهي لکو. مون کان ٻه نه پڇو، جيڪو لکو سو ڇاپي ڇڏيو! سب ايڊيٽر آهيو. اهو توهان جي اختيار ۾ ڏيون ٿا، پر هڏڻ تي... "زوراور" روز پيو چوندو هو "زوراور! نئين زندگيءَ لاءِ کو مضمون ڏيو! کا خدمت ڪريو! معاوضو ٻه ڏبو. کجه نه کجه خدمت ڪريو!" هيڻي کان پوءِ مضمون مونائي ڏنائين . "زور اور! کا ٻي چڱي شيءِ لکي ڏيو! هيءَ ته نه تا ڇاپين مالڪ! چون تا هي اياز ڪير آهي؟" ٻيڻ ڳالهيون سان گڏ اياز بابت اندا اوندا ويچ ڪتاب لکيم. بلڪ سچي ڳاله ته چمچو پائيءَ زبردستيءَ ۽ مڃڻ تي لکارايو. نئين ڪتاب لاءِ لائبريري ڪتابن جي پڙهڻي پئي. زوراور کي مولانا عبدالواحد سنڌي ٻه سڏيندا آهن ۽ چمچو پائيءَ کي شمشيرالحيدري ٻه چون. ۽ پوءِ "اياز! اياز!" ڪري اسان سچي سنڌ بلڪ پاڪستان کي متي تي ڪٽي ڏنو. هڪڙي پاسي اول مون ۽ جوئي صاحب ۽ رشيد (جوڳيءَ تي جڙاءُ نسورو ئي نينهن جو) ۽ ٻين وڃهن اديبن ۽ پوءِ ٻئي پاسي زرينه ۽ نيٺ ٽئين پاسي سنڌي شاگردن ۽ پچاريءَ جو هارين. (شير خان کان سڏ اياز ڪير ڳائي!) ۽ ڏسندي ڏسندي اياز جي ٻي مثال ڏات ۽ اٿاه محنت ۽ اسان سنڌ جي ماٺهن ڪڏهن اياز کي سنڌ جو حقيقي آواز بنائي ڇڏيو!

پوءِ ناناڻي نڪ، طبقاتي چڪ، نظرياتي زوال ۽ فطري ٽڪ، ڏوڪ، ٽڪبر۽ لئي ڪرڻ جي حرص پنهنجو ڪم ڪيو. پوءِ جيڪي ٿيو سو سنڌ ڏٺو. پوءِ اها منزل آئي جو اياز سنڌ يونيورسٽيءَ جي وي سي هائوس ۾ مون سان ائين پئي ڳالهايو جيئن ڪو هوشيار پوليس انسپيڪٽر ڪنهن نامياري ڏاڙيل مان ڪم ڪڍڻ لاءِ ساڻس ڊپلوميٽڪ نموني ڳالهائي. ٻڌبو هو ته هر ڪنهن کان پيو پڇي ته "تون پليجي جو ماڻهو آهين نه! مونکي سڀ خبر آهي! هي ڪتاب پليجي جا آهن نه! مونکي خبر آهي..." سنڌ جو آواز قري پوليس جهڙو آواز بنجي پيو ۽ پوءِ ظفر اچڻ ۽ فهميده رياض جي گهر آخري ملاقات! اف! اڄ به ائين ٿو لڳي جڏ کو پيانڪ خواب يا ڪا ڊيجاربندڙ فلم ڏٺي هيم.

پر اياز جون اهي ۽ ٻيون ان کان به وڌيڪ ڏک ۽ اڄ جهڙيون ڳالهيون هن حقيقت کي ٻڌلائي ٿيون سگهن ته سچل ۽ ساميءَ جي عظمت پنهنجي جاءِ تي هزارين دفعا تسليم، پر فن توڙي گوناگون جمهوري، روشن خيال ۽ ترقي پسند مواد جي خيال کان لطيف کانپوءِ سنڌ جو وڏي ۾ وڏو شاعر ۽ منڪر اياز آهي. اياز مڪمل طرح پورهيت، جمهوري ۽ انقلابي شاعر ۽ منڪر نه آهي ۽ نه ٿي سگهي ٿو. اڇوڪي ڏاکي تي وڏو شاعر فقط سرمائيدار انقلابي جمهوري ترقي پسند ئي ٿي سگهيو ٿي. خود فيض سان به اهو ئي قلم لاڳو آهي. پر اياز کان وڏو سرمائيدار انقلابي جمهوري ترقي پسند شاعر نه سنڌ ۽ نه ئي سڄي پاڪستان ۾ موجود آهي ۽ نه رهيو آهي. سرمائيدار مان هتي مراد اها ناهي ته اهو پاڻ سرمائيدار هجي يا سرمائيداريءَ جو حامي هجي، پر اهو ماڻهو جيڪو

ڇيڪي ڳالهيون ڪري سي حقيقت ۾ ۽ بنيادي طرح سرمائيدار جمهوريت جي منزل سان تعلق رکنديون هجن ۽ نه ڪي ان کان اڳيري پورهيت انقلابي جمهوريت ۽ سوشلزم جي ڏاڪي سان.

هتي مهينو مهينو ڪن مون سان بہ ٻيا ماڻهو رهيا آهن. پڙهيل ڳڙهيل ۽ سمجهو. هڪڙو نقوي نازشي پنجابي ليدر بہ هو. انهن سان مون لطيف ۽ ايياز جي ڳالهہ ٻوليه ڪئي. ڪجه اردو ۽ انگريزي ترجما ڪيا. تمام ڊگها بحث مباحثا هليا. هو سخت پنجابي وطن دوست هئا ۽ نئين پنجابي تومپرست تحريڪ جا سرگرم حامي. آخر هو اها ڳالهہ مڃڻ تي آماده ٿيا تہ لطيف برابر پنجاب جي سمورن ڪلاسيڪي شاعرن کان بلڪل نرالو ۽ ٻي شيءَ هو ۽ ان سان هنن جو مقابلو ئي ڪونهي. هڪڙو هتي جو پروفيسر، جيڪو انگريزي ادب جو پروفيسر ۽ پنجابي وطن دوست ۽ ادب نواز هو، تنهن گهڻا ڏينهن اڳ اها ڳالهہ سمجهي، تسليم ڪئي ۽ شاهہ جو رسالو گهرائي ان جو (اردو ترجمي ۾) مطالعو ڪرڻ شروع ڪيائين. هي بہ شاهہ کان بيحد متاثر ٿي ويا. جڏهن مون ڇيو تہ ايياز فيض کان گهڻو مشهور پر وڏو ۽ وسيع شاعر آهي تہ منهنجي منهن ۾ نهارڻ لڳا. بهرحال ٻولي جي ديوار ڪري آءُ مثالن سان انهن کي پوري طرح قائل ڪري ڪوٺ سگهيس پر ڪافي وقت ملي ها تہ هو ضرور سمجهي وڃن ها. ايياز سان پاڪستان جي ٻئي ڪنهن بہ شاعر جي ٻيڻ جو سوال ئي ٿو پيدا ٿئي. ها، فڪر ۽ سوچ جي برتريءَ جي ڳالهہ ٻي آهي. پورهيت انقلابي جمهوريت پسند شاعر پنهنجي فڪر جي ڪري ڳالهہ ئي اور ٿا ڪن. ان ميدان ۾ هو ٻين کان پري آهن. پر اهو ادب ايڏا نئون آهي. فڪر ۽ فن جي هم آهنگيءَ ۾ وقت لڳندو. نين روايتن ناهڻ ۾ وقت لڳندو. اڄ سوچ ۽ فن جي پوري هم آهنگيءَ واري شاعريءَ ۾ ايياز ٻي مثال آهي.

سنڌس آخري مجموعو، مجموعي طرح مايوسي ڦهلائيندڙ آهي. ان ۾ گهٽو ڪري دهشت زده ڪامورو ايياز تو ڳالهائي. پر تہ بہ سنڌس فن اهو ئي آهي.

منهنجو خيال آهي تہ ايياز جهڙيون ڳريون بلائون اهڙيون تڪڙيون مرنديون ناهن. کهڙو عجب هو پنهنجو ڦهر جو دماغ ۽ اٽاهہ ڏهني ۽ روحاني صلاحيتون ڪتب آڻي، پنهنجي خود پرستي، مايوسي، ڊپ، شڪست خوردگي، آرام طلبي ۽ ملڪيت پرستي جو پاڻ ئي علاج ڪري ولي! جي ائين ٿيو تہ سنڌ لاءِ ڪيتري نہ عظيم خوشيءَ ۽ فخر جهڙي ڳالهہ ٿيندي! شال ايياز هن تباهيءَ مان وري نئون جمي پوي! پر جي نہ تہ بہ ايياز جيڪي سنڌ کي ڏنو آهي، ان جي ٻيڻ ۾ پاڻ کي ۽ سنڌ کي جيڪو نقصان رسايو اٽس سو گهڻو آهي. تاريخي طرح ڏسجي تہ گهٽي ۾ گهٽو نقصان پاڻ کي ئي رسايو اٽس. ايياز فرد، کامورو يا سياستدان جيڪي آهي سو آهي. پر ايياز شاعر عظيم ۽ ناقابل فراموش آهي ۽ سدائين رهندو. ايياز شخص کي بلئڪ لسٽ ڪرڻ جو اسان کي حق هجي تہ هجي، ايياز جي شاعريءَ کي هميشہ لاءِ بلئڪ لسٽ ڪرڻ ۽ ان تي ليک ڏئي ڇڏڻ جو ڪنهن

Gul Hayat Institute

کي بہ حق ڪونهي. اها شاعري سنڌ جي عظمت جو اڻوڻ انگ آهي. بهرحال، اياز جو مثال سڀني وطن دوستن، عوام دوستن، جمهوريت پسندن ۽ انقلابين لاءِ سبق آهي.

نہ ڪين هٿڑين ۾، نہ ڪين ڳرهئوم،
نہ مون سينڌ نہ سرمون، نہ سينگار ڪئوم،
تيلانهن ڪانڌ سندوم، رکوئي ڏيءَ ڳڙي.

.....

سونا ڪُرَ ڪنن ۾، ڳچيءَ ڳاڙها هار،
هانهوٽا هانهن ۾، سينڌ سٽياءُ وار،
تيلانهين پيءَ پچار ڪانڌ منهنجي چڏيي!

.....

چانڪ چڙهنديس ڪٺ تي ريجهائيندس راءُ،
اهڙو ئي الله جو پورهيتون پيش ڪري.

.....

گهورئو سو سهاڳ، جنهن ۾ پسين پاڻ ڪي،
ڏوري له ڏهاڳ، جنهن ڪر لاهُو داسڙو.

.....

چنيسر سين چاڳ، متان ڪا منڌ ڪري،
ڪانڌ ڪنهين جو نہ وڻي ڳيرب ۽ ڳاءُ،
جي ٽڙي ٽورڙياءُ، تہ دوس دسائي داسڙو.

.....

سيڻي سهاڳڻيون، سيني منهن جڙاءُ،
سيڪنهن پانيو پاڻ ڪي، ايندو مون ڳر راءُ،
پينو تن دراءُ، جي پسي پاڻ لجائيون!

سنڌ ۾ بي انداز ماٺهو آهن جي ڪنهن زماني ۾ سنڌي عوام جي سروس ۾ هئا. هاري ورڪر، مزدور ورڪر، شاگرد رهنما، ادبي ڪارڪن، سياسي ڪارڪن. سوين چهرا اکين اڳيان پيا ڦرن. نالا ڪنهن جا ولڻي ڪنهن جا ولجن. جڏهن ڊيوٽيءَ تي هئا، حرڪت ۽ هلچل ۾ هئا، جهجهن جي نجات ۽ پلائيءَ لاءِ ذاتي آرام ۽ نفعي تان هٿ کڻيو ڏک، ڪشالي، قرباني ۽ سورهيائيءَ جي پڙ جا پهلوان ٿيو ٻيڻا هئا تڏهن مڙسن ۾ الائي ڪٿان جون مٽيائون اچي گڏ ٿيون هيون. جا مڙسن جو فلڪون هيون.!

Gul Hayat Institute

ميڙي لکان ٿي فلڪ نہ پوندي هيٺ
ڪُهڪ يار ٻاجهون دل ماندي هي.

ڇا همتون، ڇا حوصلا، ڇا قابليتون، ڇا دليريون ۽ ڇا ڪاميابيون! ڏلي پئي بک لهندي هئي! جنهن گس تان مٿيندا هئا ان جا وڻ پيا سندن واڻيون ڪندا هيا. جنهن سر جي ڪندي تي رات رهيا اهو سر سرهو ڪري ويندا هئا.

اچي آريءَ جام جو وڻ وڻ منجهان واس.
پر: لڳي تہ لک سواءِ ٽُڻي تہ ٽڪو ئي نہ لهي.

جڏهن سندي ماڻهن جي نوڪري چڏيائون تہ ڇڻ تہ اهي مڙس ئي ڪونہ رهيا! پنهنجي وطن ۾ جهڙا مسافر، مسافر!

شالا مسافر ڪوئي نہ ٿيوي ڪڪ جنهان تون پاري هو!
تاڙي مار اڏار نہ باهو! اسين آپي اڏڻ هاري هو!
(سلطان باهو)

(شال ڪو بہ وطن کان بي وطن نہ ٿئي. ماڻهو اڙو بي ملہ ۽ بي مانو ٿيو پوي جو ڇڻ ڪڪ بہ ان کان وڌيڪ ڳرا. باهو! تاڙي وڄائي انسان کي چو ٿو اڏارين؟ اسين پاڻ ئي هلڻ وارا آهيون!)

اڄ سندن منهن ۾ نهاري، سندن ڳالهيون ٻڌي، سندن خيال ۽ سوچون معلوم ڪري ائين ٿو لڳي جڻ ماڻهو مڪيءَ جي قبرستان مان اڇي نڪتو هجي. شاندار نقش نگار ڇٽ ۽ گل، عمديون عمارتون، اندر لاش!

ڪالهوڪو ڪيڏي گپو سندو جوڳين جوش؟!

مرڻ ناهي مٺو پر ڪيو ناهي گار. جسم جي مرڻ ۾ عيب ڪونهي، هر ڪو هلندو پر شل روح، جذبا، سوچون، حوصلا ۽ عزم، مدي خارج، پراڻا نہ ٿين ۽ مري نہ وڃن.

نئين سج نئون مونکي ورهه ويڙهيچن جو!

.....

آءُ نہ گڏي پرينءَ کي تون ٿو لهين سڄ،
وڃي ڪيڇ چئج، ته ويچاري واڻ مئي.

.....

توڙي لهين نہ پير، توءَ راحت آهي رڙهڻ ۾

.....

منجهان منهنجي روح جي وڃي ساجن وسري،
ته لڳي مر لوهه ٿر ٻاٻيهو ٽي مران!

.....

جان جان هئي جيئري ورڃي نہ ويئي،
وڃي يُونِ پيئي، سڪندي کي سڃڻين!

مطلب اهو ناهي ته ماڻهوءَ تي عمر جي حالتن جي تبديليءَ جو اثر ئي ڪونہ پوندو ۽ ماڻهو جهڙي نموني نوجوانيءَ ۾ پڄ ڏڪ ۽ جسماني جاکوڙ ڪري سگهندو آهي اهڙي ئي هميشہ ڪندو رهي! نہ وري اهو مقصد آهي ته قوم جو هر فرد ٻيا ڪم ڏنڊا ڇڏي، سڄو ڏينهن رڳو قوم قوم ڪندو وتي! مطلب آهي ته سڄي قوم جي، هر فرد کي پنهنجي قوم ۽ عوام جي نجات، ترقيءَ ۽ آبروءَ جو شديد احساس هجي ۽ ان کي ٻہ پنهنجي زندگيءَ جو هڪ اهم فرض ڪري ليکي ۽ ان لاءِ هڙان وڙان جيڪي ٿي سگهي سو ڪري. ڪافي ماڻهو اهڙا ٻہ هئڻ گهرجن جيڪي ٻين جي پيٺ ۾ ان جدوجهد تي وڌيڪ توجهہ ڏين ۽ ان لاءِ پنهنجو ڪجهہ وقت ۽ پنهنجي وسيلن جو ڪجهہ حصو وقف ڪن. ڪجهہ تعداد اهڙن ماڻهن جو ٻہ هئڻ گهرجي جيڪي پنهنجو نسبتاً سمورو وقت نسبتاً سمورا وسيلا فقط ان جدوجهد لاءِ وقف ڪن. جڏهن هنن جون ٻيون ضرورتون ۽ مجبوريون کين ائين ڪرڻ نہ ڏين تڏهن هو ٻيلي ڪجهہ وقت پوئتي هٽي ساهي پٽين. ٽي سگهي ته اڳي جيترو ئي ڪم ڪن ۽ قربانيِ ڏين ۽ چي نہ ته ٻہ جيترو گهٽي ۾ گهٽو ڪري سگهن سو ڪن. مطلب ته ڪي ماڻهو اهڙا ضرور ٻہ ضرور هجن جي جيئن اڳتي وڪ ڪٽن تيئن وري يا عمر پوئتي لئوٽو نہ هٽن. ڪم جون نوعيتون ۽ ان جي رفتار بدلبيون رهن. ٻيا ويساهيون ڪن. ٽڪ ڇڏي اڳتي وڌڻ لاءِ عارضي طرح پوئتي ٻہ هٽين. وين وڪڙن ۽ لاهين چاڙهين مان لنگهين. پر مرڻ گهڙيءَ تائين پنهنجي ڏيوٽي صفا نہ ڇڏين. يا سج ڪٽي يا هج ڪٽي. وري ٻي وائي نہ ڪن.

Gul Hayat Institute

جنين ڏاڍي جوءَ، ٿنين ڪُچيو ڪين ڪي!

.....

تہ پڻ تي ويون جي پنهوُنءَ پاڻ لکائيو!

.....

ان تڙ منجهان تِک ڏني پاڻ اُڇ ٿئي!

.....

ٻيا در تن حرام، اِي در جنين ڏيکيو!

.....

حبين هيڪاڻ منجهان مهر سڏ ڪيو.
سومون سپ جماں اوڙ اهو ئي ٿيو!

.....

تاڻين متيءَ ٿوڻ اوڙي ڪن نہ آسرو!
تان تان تاڄ تو ڏي، جان آگ نہ اُجهائي!

.....

تيغ تنين جيءَ کي، ڪڍ نہ لڳي ڪڏهن

.....

ٻڌا درَ وڃي مَ روڙ! اي اَمل اِئائين سڃڻي!

.....

هلندي حبيبڻ ڏي، ڪرها! موڙ مَ ڪنڊ.
ولين وڃ وات، ڪٽڻ مَ ٽيرج ڪيڏهين.

.....

ساڃڻ سيءَ جماڻ اکيون اوهان جي آسري.

.....

مينڙ متيءَ سمڙا، ڪهين سڏ ڪرين.
سات نباهيو ٽين، اي ڇڙ سندي سڃڻين!

ٻيا ب پنهنجي حال سارو گهٽتائي نہ ڪن. ڪڏهن گهٽ ڪڏهن وڌ، پر ڏس پڇندي پويون پير اصل نہ ڏين. ضدا گهر جي ڪنڊ اڪل نہ ونن. رکو اڄ پڇهبجي پُٺ پرڻ ڪيئ نہ لڳن. سياڻي جو ب خيال ڪن. وڏن ڳڏيل معتلن کي ب نہ وساريئن. سڀ ڏل جيءَ ڦوڙي سڃائيءَ سان حال سارو هٽ هٽ ڪندا تہ گهٽن ڪئي ڇپر ب ڪجي پوندو. ڏڙيءَ تلاءِ، نيٺ ڪڏهن نہ ڪڏهن ٻيڙا تري وڃي ڪنن مان پار پوندا.

"پستول آيا سي!" هڪڙي همراه ايندي اعلان ڪيو آهي. "اچا؟" "بڙيان گالان

ڪٻڻيان!" "ڪٿهن کي؟ چو؟" "اپني صاحب کو!" "ڪيون؟" "معلوم ٿيو ته اڳوٽي سپرنٽنڈنٽ مسٽر حميد اصغر عرف پستول جيڪو هينئر اي آءِ جي آهي ۽ هٿي ئي رهي ٿو تنهن جي نوڪر کي هن سپرنٽنڈنٽ مار ڪڍائي آهي. ان تان هو ڪاوڙجي آيو هو. هي همراهه قيدين لاءِ تمام سخت آهي. هو قيدين لاءِ تمام يار ويس ۽ هرڏلغزيز هو. پوتاڙيو هو. قيدي سندس تعريفون ڪريو ڪريو پوين. "پنهنجي صاحب سان ڀلا جواب ۾ گاريون ڏنس؟" جواب ۾ شرارتي مرڪ، "نان جي ڪتي! اوهه ٿي دفتر وچ وڙ گيا". "ڀلا پنهنجا جيلر ته پاڻ واري صاحب پاران ڪتا هونڊا!" "نان جي نان ڪتي! او وڙ گئي اندر ڪرسيان وچ. اودي سامني کون آئي؟" "گاريون توريون ڏنائين گهٽيون؟" "جي او پورا آدها گهنٽا گالان ڪيدا رهيا. انگريزي وچ بڙيان گالان ڪڍيان" "تو کي انگريزي اچي چا؟" "سر! پتا تي پئجاندا اي نان!" "ڀلا پاڻ قيدي ته پنهنجي صاحب جي پاسي آهيون نه؟" "اجي چدو سر جي (Sir) جي! پستول کون سڏاوي؟" (ماڙيءَ ڏانهن اشارو ڪري) "تو به ڪرو جي!" پستول جي زال جون به تعريفون، چي نيڪ نمازڻ هئي. "ڀلا پاڻ واري صاحب جي بيگم به نمازڻ آهي نه؟" "تونه ڪروجي". چي "اڄ ئي مونکي ڇانه پيئڻ تان ٻاهرين ڏيوڻي تان ڪڍرائي ڏوڙائي اندر موڪليو اٿس. نمازون وري چا جون؟" ٻيو ٿو چوي "سر جي! اوتي هي هي بڙي سخت. پر اي وي بڙا بدمعاش هي. شريف اي وي نهين". هو ڏند ڪڍيو ڪي. چي "ٻاهر ڪم سان وچي ٿو ته راڄ ڏيو چٽ ڪريو وينو آهي." صاحبن جي بيگمن مان به پيداواري. اهڙيون اهڙيون ڳالهيون ٿو هٿي جو شام جو ڏس ته ۱۰-۱۵ روپيه الائي ڪٿان ڪٽيو اچي. جيئن منير ويو آهي تيئن جيڪو نمبردار پهڙي تي اچي ٿو سو وريو ڪونه ٿو ليي. هر پهڙي تي نئين صورت. شايد فيصلو ڪيو اٽن ته هٿي ڪو به ماٺهو هڪ پهڙي ڪانپوءِ وڌيڪ نه رهي. متان خراب ٿئي. جي ٿئي به ته نه ٿئي ڀيري ايندو ۽ نه ئي خرابيءَ جو ڪو اثر تي سگهندو. اسڪيم ته ڪارگر آهي. ڏسجي.

سادا نٿي بجه شام. گرمي ڏينهون ڏينهن حياءُ چڏيندي وڃي. اڄ ٻن پهرن جو ٻوسٽ سبب ننڊ ڪانه آئي. بدن سجو پگهر سان شرابور. پٽا اگهاڙا ڪريو وينو آهيان. بدن، بنيان به سهيو ڪونه سگهي. پٽن تي آرايون نڪرڻ آيون آهن. پٽسا ڪونهن جو قرڙين جو پاڻوڌر ولان. ٿورڙو آهي، اهو ڪنجوسي ڪريو بچايو وينو آهيان، متان ڪنهن رات گرمي صفا ننڊ ڪرڻ ڪانه ڏئي ته پوءِ استعمال ڪريان. همراهه الائي ڪڏهن اچن جيسين همراه نه ٿا اچن تيسين پرويز به نه ايندو. نه ته گڙ ٻڙ ٿي ويندي. بهرحال ٻن ڏينهن جي ڳالهه آهي.

سوچيان پيو ته هيءَ ڪاپي ٻاهر موڪلڻ جي ڪوشش ڪريان يا ڇهن مهينن ڪان پوءِ ڏڏي موڪليان. اڳيون ٻيون ڪاپيون لاپته آهن. ڊپ اتم ته هيءَ به لاپتا ٿي ويندي. هٿي وري حالتن جي ڪا به خبر ڪانهي. جيل ۾ پنهنجي ساهه تي بيروسو

ڪونهي.اڪ چنپ ۾ ڏينهن مان رات ٿي سگهي ٿي. رات پارتي فلم هئي "اڄي بس رهڻي دو" نالي مان ئي ظاهر هو ته ڪهڙي هوندي. فقط گيتا بالي سچاتل هئي. هيرو به هوائي هو. البته ڊائلاگ ڪرشن چندر ۽ پين ٻن جا لکيل هئا. شايد ڪرشن چندر جوڪائيءَ جي زماني ۾ اڃين وقتين ۾ اهي ڏنڊا ڪيا هئا. خير جهڙي واهيات سمجهيم ته هوندي اهڙي ڪا نه هئي. گيتا بالي پنهنجي دستوري عاليشان اداڪاري ڏيکاري. هڪڙو به گانا به مشهور هئا. "ساري ساري رات تيري ياد ستائي" لوڪ راڳ جو پروگرام به هو. سنهي قداور، برف جهڙي سفيد گجيندر ڪور درديلي آواز ۾ماهيا ٻڌايا:

گڏي آ گئي ٽيشڻ تي
پران هٿ وي بابو
سانون ماهيا ويکڻ دي!

(گاڏي ٽيشڻ تي اچي ويئي، ڏي بابو هٿ ڀري، اسانکي پنهنجو جاني ڏسڻ ڏي!)

ڪوئي تي کان بولي
سجنان دا خط مليا
وچ ساڌا وي نان بولي

(ماڻهيءَ تي ڪاڪو پيو بولي، سڄڻ جو خط آيو آهي. منجهس اسان جو نالو به پيو بولي) (يعني اسانجو نالو به لکيل آهي ۽ پکيءَ وانگر پيو بولي) ۽ پوءِ پنجاب جي انوکي ترقي پسند شاعر شوڪمار بٽالويءَ جو مشهور گيت ڳايائين "ني اوٽي ميرا يار وسدا!" اصل وڻ وڃائي ڇڏيائين، ڇا انداز، ڇا گيت، ڇا سر ۽ ڏڻ!

جٽي اعطران دي وگدي اي چو
جٽون لنگهدي اي پوڻ وي کهلو.....
جٽي چانڻ چنهان دي خوشبوءَ
جٽي بدوبدي اکه پيندي روا!
ني اوٽي ميرا يار وسدا.....

(جتي عطر جا خوشبودار چشما وهن ٿا، جتان لنگهندي صبح جي هير به نظارا ڏسڻ لاءِ بيهي رهندي آهي، جتي چانڊوڪي آهي، جتي چناب جي پاڻيءَ جي سرهاڻ آهي. جتي اڪ الائي چو بي اختيار روئي پوندي آهي، اي سکي! منهنجو يار اتي ٿو وسي!)

اڳتي ڪجھ ھن قسم جي ڳالھ آھي:

"جتي ان جا انبار آھن ۽ ھارڙا بکيا سمھي رھن ٿا، جتي ڪپھ جون ڪنيون ڪوھن تائين آھن ۽ ٽياٽيون ننگيون آھن، جتي قدرت مھربان آھي ۽ انسان بي رحم آھن، جتي ميدان وسيع آھن ۽ دليون دپ وڃان سسيل آھن، اي سکي! منھنجو يار اتي ٿو وسي!"

شو ڪمار جو ھڪڙو ٻيو ڪلام بعجيب آھي. خاص ڪري جڏھن ان کي ھڪڙو فنڪار جگجيت سنگھ ڳائيندو آھي، تڏھن چانو ڪري چڏيندو آھي.

اڪ ڪُڙي جدا نام محبت.

(ھڪڙي چوڪري جنھن جو نالو محبت)

انوکي ڳالھ ڪئي اٿس ۽ اوبر پنجاب ۾ ان جو قدر بے آھي.

مين وي جھوڪ رانجھڻ دي جانا
ڪون ميري نال چلي
رانجھڻ يار طبيب سڏيندا
مين تن درد اولي
مين وي جھوڪ.....

(مون کي بے رانجھن جي ڳوٺ وڃڻو آھي مون سان گڏ ڪير ٿو ھلي؟ رانجھن يار طبيب ٿو ٻڌجي، منھنجي جان ۾ ڏکيا درد آھن.)

الائي ڪھڑي اسٽيشن تان الائي ڪير پيو ڳائي، پناڻي خان جون سڪون پيو لاھي، پنجابي ۽ شاھ حسين جو ڪلام آھي.

ڪھي حسين فقير نماڻا
سائين سنھيوڙي گھلي
مين وي جھوڪ.....

(حسين فقير نماڻو ٿو چوي سائين نياپا موڪليا آھن.)

شاھ حسين جو ڪلام ۽ محمود قادري جو آواز ھو.

سائين محبوب، بلي شاھ جو ڪلام ٿو ٻڌائي. آواز ليڪ اٿس، ڏن ليڪ ڪانھي. ڪلام بے ائين آھي. پاڪستاني اسٽيشن تي ڏسجي.

Gul Hayat Institute

۱۴-۶-۸۲

صبح، وقت جڏ پتو ڪونهي. واڻ جو پٽو ڇڄي پيو آهي، آڪسيجن گهڙي بيهي رهي آهي. ٻاهر ڪنڌ تي ويٺو آهيان، ڪينئر وهنجي آيو آهيان. ڏڍي هوا پئي لڳي. مڇي اڏائي ٿي. پر اسين واريءَ جا ماڻهو ايتري ئي سيڪڙو اندر آهي. هاڻ سج ٻه ڪڙڻ مان نڪتو آهي. رات گرميءَ چگو حساب ڪتاب ورتو. پگهر مان وهنجي ويئن. سخت هوسٽ سبب ننڊ ئي نه اچي. يانيان ٽو ۱۲ بجي تائين اهو حال هو. پوءِ اٽي وري ٻيو دفعو وهنجيس. هڪ بجي ڌاري هوا بدلجي ويئي، ڏڪار ٽيڻ لڳي. رات لاهور تي سڳورا مڪمل قبضو ڪريو وينا هئا. ۸۰ سالن جي پوڙهي هڃ شاهه خالد لاءِ رودن مچايو وينا هئا. هوڏانهن لبنان ۾ خون جي ندي پئي وهي تنهن لاءِ رڳو منافقيءَ جا ٻڙي لباڙي بيان ڏئي ماڻ ٿي ويا. مڪمل سازش آمريڪا ۽ سندس چاڙتا عرب حاڪم طبقا اسرائيل سان صلاح ڪري، شامَ ۽ فلسطين کي چاڙتن ۾ شريڪ نه ٽيڻ جي سزا پيا ڏين. اسان وارو حڪمران ٽولو به شامل آهي. گڏدي جو سور به انهيءَ مهل پوٽو هو. راتوڪين خبرن ۾ هو ته بيروت واري هوائي اڈي تي اسرائيل جو قبضو ٿي ويو. رات تائين بيروت تي قبضو ٿي ويو هوندو پوءِ چا ٽيندو؟ في الحال ته آمريڪا، اسرائيل ۽ سندن عرب چاڙتا خوشيءَ جون ڪڇيون هڻندا هوندا. فلسطيني ڏري گهڻ ڪچلجي ويا آهن. وري لازمي طرح اٿندا. بهادر ۽ اڻو رڄ ويڙهو قوم آهي. پر ڏک به مرڻ جيئڻ جو لڳو اٽن. ڏسجي وري ڪيئن ۽ ڪڏهن تا سسي ڪٽن.

رات جالندر ٽي وي تان سرمئي شام پروگرام آيو. تمام دلچسپ پروگرام هوندو آهي. ڏات پهريون پيرو بيڪار هو. اردو سروس تان يو پيءَ جا لوڪ گيت ويبو ٻڌان. تمام وٽندڙ آهن. اڇو هينئر خبرن جي خلاصي ۾ ٻڌايائون ته ارجنٽائين جي فوجن هٿيار ڦٽا ڪيا آهن. لبنان ڇو لاڻي چا ٽيو؟

شام، انڪل سادا ست بجه. اڄ به لاهور تي ڪو به چگو پروگرام ڪونه هو. آرتسن تي هينئر "مجمع" پروگرام راڳ جو پيو هلي. پر اڄي جهڙو دم ڪونهيس. البت هڪڙي ويساري ماڻهوءَ جو تماشو ڏيکاريائون . وڏو فنڪار ته ڏسجي. ويشڙ ۾ ساٽس منهنجي به جاءِ ڪانهي. هاڻي چتر هار ايندو. ڪڏهن ڪڏهن اهو به ايئن هوندو آهي. سياڻي فلم آهي. نالو ان جو به هوائي آهي.

خبرن مان معلوم ٿئي ٿو ته اڄا بيروت تي اسرائيل قبضو ڪونه ڪيو آهي. هوڏانهن ارجنٽائين جي فوجن هٿيار ڦٽا ڪيا آهن. ضيا سعودي عرب ويو آهي.

چتر هار آشا پاريک پريم وواه ۾. جواب ناهي. سيني ڪان نزالي. گانو بيڪار. اميتاب ٻچن گانو بيڪار. راجش ڪنڌ هيما مالني، "ميري سنگ آيا تيري يادون ڪا ميلا اڪيلا گيا تا نه آيا اڪيلا" لاجواب گانو. لاجواب منظر. هنن جا نالا ٿا اچن. بيڪار. گهٽو

Gul Hayat Institute

ڪري ريکا آهي. اميتاب واري آشا پاريک "ڪاڪا ميرا ڪنام ڪر- ڪهي ميري پريتم ڪي گلي سي گذرنا" فلم راجپوت؟ - ريکا!

۸۲-۶-۱۶

صبح وٽن هيليان ڪٽ تي ويٺم آهيان. ظفر جو غزل پيو وڄي. تاج ملتاني. رات پوئين رات اساڄي ڪڪ م سخت سور پيو. بسڪو پين کاڌم، اڄا ڪو نه ويو آهي. ڊاڪٽر ائين آهي. ڪمپائونڊر کي گهرايو اتم. هلڪو سور ٻيٽو آهي. اڄ افغانستان بابت جينيوا م گالهه ٻول ٿيندي. لبنان م الائي ڇا ٿيو؟ ماريو پينرو جو ناول (فولس ڊائي) (احمق مرندا آهن.) شروع ڪيو اتم. شڪر آهي صفا مٽ م مانڊاڻي وڏل ڪانهي. مڙئي ايري سيري، ڪا نه ڪا گالهه آهي، جا سمجهه م نه اچي ٿي. آمريڪا ۽ يورپ جو زوالپت پرست گونهن خور ادب پڙهڻ سان پاڻ کي سيڪت ڏيڻي آهي. پر نه پڙهبو ته هنن جي بناڪن جي اصلي حقيقت ڪيئن معلوم ٿيندي. پاڻ تي جبر ڪري، ڏيوٽي سمجهي رگو ڇاڻ رکڻ لاءِ ناول پڙهان پيو. ٿنهن م به جيڪو سيني کان مشهور آهي يعني پاڪستاني "ناول نگار" رشدي ۽ جو ناول سو ته پنج صفحائي تا پڙهجن ته دماغ تي مٽن جا بار پئجيو وڃن. چوڏري شڙيف ڪمپائونڊر آيو هو. سمجهو ماٺو هو، گالهه سمجهيائين ۽ سمجهايائين. دوا موڪلڻ جو چئي ويو آهي. چيائين ته اسسٽور ڪيپر اسپتال طرفان وڏي ڊاڪٽر جي هدايت موجب ملندڙ راشن جي ڪن شين تي قاعدي قانون جا اعتراض کيا. مون چيس "جيڪو چپ آهي، تنهن کان توهان هر ويرو زبان کولائڻ چاهيو تا؟" اها گالهه اڳين صرف گوڙ فساد جو نتيجو ٿي ڏسجي. ڪڏهن ڪڏهن گوڙ فساد ضروري آهي. پر طيڪ انتي پيڙ نه پار جي. بلڪ دوا طور استعمال ڪجي، ڪڏهن ڪڏهن سخت ضرورت مهل. هيراهن کي چا چئجي، ڪائين پيا پڇجي ۽ ڪهڙين شين جي ضرورت آهي. تنهن جي ياداشت هڪڙي لکيم سا ڪا نه ٿي ليي. (ڪتي گڏ ٻڙ ڪانهي؟ تلاش ڪجي؟ چورن مٿان مور ته ڪوڻ لڳا پيا آهن؟ امڪان گهٽ آهي. پر گهٽي خرابي ٿيندي ان ماحول م آهي جڏهن ان جو امڪان گهٽ ڏسڻ م اچي. ڏسبو) هي تيار پيو ڪريان.

ڏرتي ۽ جي تاريخ تي ٻيهر هڪڙي نظر وڌيم ۽ ان تي غور ڪيم. سوچيم ته همراهن حساب ٻڌو آهي ته ڪائنات ۴۰ ارب سال (۴ هزار ڪروڙ سال) اڳ ڦهلجڻ شروع ڪيو. اسان وارو تارو (جنهن جهڙا ٻيا اربين ڪربين تارا آهن ڪي ان کان سو هزار دفعا وڏا) جنهن جو نالو آسان سج رکيو آهي، سو لهين انڪل پنج ارب (پنج سئو ڪروڙ) سال اڳ يعني ڪائنات جي جاتل تاريخ جي پوئين اڌ پتي ۽ م. انهن پنجن ارب سالن م ۴ ارب سال سج هو پر ڏرتي اڃا ڪا نه لهي هئي. ۽ ارب سالن کانپوءِ ڏرتي لهي. هينئر سنڌس عمر ۴ ارب سال آهي، يعني ڪائنات جي عمر جون ۱۳ پتيون ڪجن ته ۱۲ پتيون عرصي م ڪائنات هئي، تارا وغيره هئا. انسان جي ڏرتي ڪا نه هئي. پوئين تيرهين پتي ۽ م اها پيدا ٿي. انهن ۲ (ٽي سئو ڪروڙ) ارب سالن جي عمر م پهريان ۲ ارب سال ڏرتي ۽

تي ڪا بہ جاندار شيءَ ڪا نہ هئي. جيڪي جاندار اڄ موجود آهن تن سيني ۾ ڏرتيءَ جو شايد سيني کان سينيئر باشندو مڇي آهي، جنهن جي عمر اٽڪل ۳۲ ڪروڙ سال چئي وڃي ٿي . اٽڪل ۲۳ ڪروڙ سال اڳ قديم قسم جا ٻونڱ ۽ سکيءَ توڙي پاڻيءَ تي رهي سگهندڙ ساه وارا پئدا ٿيا . اٽڪل ۱۵ ڪروڙ سال اڳ ڏرتيءَ تي سرندڙ بلائن جو راڄ هو. اٽڪل ۵ ڪروڙ سال اڳ باقاعده ٻونڱ پيدا ٿيا. کير ڏيندڙ جانور (انسان بہ آنا ڏيندڙ نہ کير ڏيندڙ جانور آهي) فقط ڏيڍ ڪروڙ سال اڳ پيدا ٿيا. ان سموري عرصي ۾ انسان يا انسان جهڙي شيءَ دنيا ۾ موجود ڪا نہ هئي. فقط پاڻ ڪروڙ يا ڇهجويهه لک سال اڳ باندر جو هڪڙو قسم آفريقا ۾ رهندو هو. جنهن جو نالو هاڻ آسٽريلو پيٿيڪس ائفرينيسس(Australo Pithecus Afrinese) رکيو ويو. ان جو مغز نندڙو هو ۵۰۰ ڪيوبڪ (سينٽي ميٽر) ان جانور مان ٻہ شاخون ڦٽيون. هڪڙي شاخ جانور جي جانور رهي. ان جي دماغ جي ماپ بہ ساڳي رهي. سندس نالو رکيو ويو آسٽريلوپٿيڪس ائفريڪنس (Australo Pithecus Afrinese) اها شاخ اٽڪل ۲۵ لک سال اڳ ڏرتيءَ تي هوندي هُئي. ٻي شاخ اٽڪل ۲۰ لک سال اڳ موجود هئي. ان کي هاڻ هوموهئبيلس (Homo Habilis) جو نالو ڏنو ويو. ان جو مغز ۵۰۰ ڪيوبڪ س.م کان وڌي ۶۵۰ س-م تي ويو. آسٽريلو پيٿيڪس آفرڪنس باندر مان ٻي شاخ پيدا ٿي آسٽريلو پٿيڪس رو بسٽس (Robustus) ان شاخ جا باندر پنهنجن وڏن کان وڌيڪ جاڻا هئا. پر مغز انهن جيترو ئي هئن. پنجن-لکن سالن کان پوءِ اٽڪل ۱۰ لک سال اڳ اها شاخ ختم ٿي وئي. ٻئي طرف وڏندڙ مغز واري هوموهئبيلس شاخ مان نئين شاخ پيدا ٿي جنهنکي اڇلڪ هوموا ارڪٽين (Homo Erectus) سڏو ماڻهو سڏين ٿا. هي جانور سڏو هليو سگهندو هو. سندس مغز بہ وڌي ۹۰۰ س-م تي چڪو هو . اها شاخ ۱۰-۱۵ لک سال اڳ ڏرتيءَ تي رهندي هئي. ان مان پوءِ ٽيون نسل پيدا ٿيو. اٽڪل ۴ لک سال اڳ. ان جو نالو رکيائون هوموسئپينس (Homo Sapiens) (عقل وارو ماڻهو). اهو جانور آهي جنهنکي انسان سڏجي ٿو ۽ جيڪو ترقيءَ جا تار ڏاڪا ٽپي اڄ هن منزل کي رسيو آهي. چئن لک سالن جو اهو نسل هڻي نيٺ اٽڪل پاڻ لک سال يعني ۲۵ هزار سال اڳ تائين پٿر جا اوزار استعمال ڪرڻ سکي ويو. ان کان پوءِ هلندي هلندي ان ۲۰ هزار سالن ۾ ڪوڏ جي ۽ آمري وغيره جهڙيون تهذيبون ناهيون. ڪجه هزار سال پوءِ يعني اڄ کان ۴-۵ هزار سال اڳ تائين هن موهن جو ڏڙو ۽ هڙپا جهڙا شهر ۽ آبادیون ناهي ورتيون. آريا اٽڪل ساڍا ٽي هزار سال دنيا ۾ ڦهليا. هيڏانهن بہ آيا. يهودين جو بادشاه حضرت دائود ٽي هزار ورهيه اڳ راڄ ڪندو هو. يوناني دانا پٽا گورس، هندي داناءَ گوتم بدھ، چيني داناءَ ڪنفيوشس ۽ يوناني داناءَ ارسطو اٽڪل اڍائي هزار ورهيه اڳ دنيا تي پيدا ٿيا. حضرت عيسيٰ عليہ سلام اٽڪل ٻہ هزار ورهيه اڳ ۽ حضرت محمد صلعم اٽڪل ڏيڍ هزار ورهيه اڳ پيدا ٿيو. عظيم فرينچ سرمائيدار انقلاب ڪي اٽڪل پوٽا ٻہ سئو سال ٿيا آهن. عظيم آڪٽوبر پورهيت انقلاب ڪي ۶۵ سال،

Gul Hayat Institute

چيني انقلاب کي ۳۲سال، ويٽنامي انقلاب کي ۷ سال، فقط ۹۰ ڏينهن لاءِ * آپل کي پنج سال، افغان ۽ ايراني انقلاب ۽ پٽي جي شهادت کي ۳ سال ٿيا آهن.

۱۹-۶-۸۲

"پيٽچوت نہ آکيا ڪرو. ٿورو گهبرائجي چوان ٿو: "آچا! واقعي گاريون ڏيڻ آهي ته بري عادت. پاڻ مان ڪيڏ گهرجي. "پيٽچوت آکيا ڪروا". اچا معاملو چگائي مدائيءَ جو ناهي صحيح اچار جو آهي. "م" سرائڪي ۾ سيکاريم. چيو اتمانس ته غلط اچار ڪريان يا غلط ڳالهايان ته درست ڪندو ڪر. ڏينهن ۾ گهٽيون اهم ڳالهيون ٿي گذريون آهن. پهرين ڳاله ته ساڄي پاسي وٽ زبردست سور شروع ٿيو. اهو ٻڌن سائن کان پوي ٿو. چيائون ته متان گڙدي جو سور هجي، پراسپتال ۾ ٽيسٽون ڪرڻ ۽ فوٽو ڪيڻ کان پوءِ چيائين ته "گڙدا بلڪل ٺيڪ آهن." پر پوءِ ٻه سور پئي ٿيو ۽ ٻه چار ڏينهن هلي ٿو. هن دفعي ته سخت تڪليف ڏنائين، اتفاق سان سور ان رات سخت پيو جنهن رات واچوڙو آيو، بجلي ۽ پاڻي بند، اوندهه اندوڪار، انڪري رڌ پچاءُ ۽ بند، هڪڙو بک ٻيو سور آدي ڪان اڳ ڪمپائوندر آيو. هيڊ واردر چگو. ڪوئلا گهرايا ويا، لالٽين آيا، چانهه جي ڪوپ سان ۽ سلائيسون ڊبل روٽي ڪاڌيم، علاج ٻيو ته ڪو نہ هو، نوولجين جي انجيڪشن لڳي، نند اچي ويئي. ساڄيو ٻئي ڏينهن ٻه سور، پر ٿورو گهٽ.... خير جو ڏينهن هو. ملاقات جي توقع هئي، گل ۽ غلام حسين قاضي آيا. ڪانگل مسڪين جو فيصلو ٿي ويو. فاضل ٽي لک شاديءَ جي پوٽيان هلائي چڏيا، ڪم مڙئي رڪارڊ جي پورائي، سگاوتيءَ جو معاملو آتي ئي اتي، پاڻ ڪجهه گڙ ٻڌ. بي وس آلن بار چڏيا. ڪي احوال پهتا هئا. گل ڪي نہ. الائي چو؟ بابا رفيق جو قصو ٻه گڙ ٻڌ. جاچ ڪبي. رسالا، ڪي ڪتاب، سامان، دوائون گچ. اياز حسب دستور ڪو نہ آيو. امتحان شايد ٿي ويا آتس.

.. ملاقات ٿي ويس پئي ته وات ٿي نياپو مليو "م" جو ته آءُ وڌيڪ تڪليف ۾ آهيان، مونکي پاڻ وٽ گهرائي. اڳي ٻڌو هوم ته سخت تڪليف ۾ آهي، ساڻس هلت بلڪل خراب ۽ ناجائز آهي. سوچيم ته ٿي سگهي ته گهرائيجيس. مشڪلات اها هئي جو منهنجي صحت ڪري پکو وغيره ڪڏهن هليو ٿي ته ڪڏهن صفا بند، اهو هن لاءِ عذاب ٿي سگهيو ٿي، ٻيو ته سپرنٽنڈنٽ ۽ سندن وچ ۾ سخت اڻبٽت ۽ چڪري هلندڙ هئي، سپرنٽنڈنٽ الائي مڃي الائي نہ؟ اتفاق سان ڊيوڙي ۾ (ماڙي) يعني سپرنٽنڈنٽ جي آفيس ۾ گهڙندي ئي ڏٺم ته ساهون سپرنٽنڈنٽ ٻيٺو آهي. حال پچيائين، ٻڌايو مانس. چيائين "مون کي خبر ئي ڪا نہ هئي. ڊاڪٽر آيو؟" چيو مانس، "ها، پر اڪيلو آهيان. رڳو

* ۹۰ ڏينهن لاءِ- جنرل ضياءالحق

مشقتيءَ سان ڪم نہ ٿو هلي، بيمار ٿيان ٿو تہ ڪو ٻيو ماڻهو هجي تہ بهتر. "م" مون وٽ رکو تہ بهتر." هڪو ٻڪو ٿي ويو. مون چيو تہ "توهان لاءِ ڪا مشڪلات هجي تہ لهيو." هڪدم سور پي چيائين "نہ نہ ڪا ڳالهہ ڪانهي پلي اڇي پر هو ايندو ڪونہ. توهان ٻڌا اوڏانهن وڃو؟" مون چيس "هو ايندو." هڪدم ڊپٽيءَ ڪي چيائين "شهزادا صاحب هيئن ڪر، اڄ ئي "م" ڪي پليجي صاحب ڏانهن ڏياري موڪل!" "حاضر جناب، اسين توهان جي خوشي چاهيون ٿا." آءٌ شڪر ادا ئي ڪري وڃي همراهن سان مليس. شام جو مون کي ڊرپ لڳي پئي هئي تہ "م" اچي نڪتو سامان سڙن سان.

۸۲-۶-۲۴ ۱۱ بجہ ڏينهن.

"پنج ڏينهن ٿي ويا آهن، ڊائري لکڻ جو وقت نہ مليو آهي، دل بہ ٿئي ٿئي. رات جو ٽي-وي ۽ تي ايترو وقت ۽ ڏيان تو خرچ ٿئي جو صبح جو لکڻ تي دل نٿي ٿئي. امير خط پيو ڳولي، پنهنجي حرڪتن ۽ ناهلين سان چريو ڪري وڌو اٿس. ميسٽو ٽيو پيو هلي، "تنهن ڏينهن گوشت ڪاڻهي انجو رس ڪڍي پاڻ پي ڇڏيائين، اسان کي ٻوڙ ڏنائين. چي "رس مون هاري ڇڏيو نالي ۾." "چو؟" چئي "بس ائين!" چپ! جيڪو سوال پڇ جواب ۾ رکو مڙ مڙ! ڪيانس ان ڪري ٿو جو متان ان کان چڙ نہ ڳچيءَ ۾ پٽجي وڃي. هي وڃي الائي ڪهڙن برن کي ٻاهيون ڏئي.سياسي ماڻهو الائي ڪهڙن ڪنراڳن ۾ مبتلا هوندا آهن، پائين تہ اڃايو ڪوڙو گوال تي نہ بيهي رهي ۽ اڃايون رندڪون نہ پيدا ٿين، جيئن آرام سان بنا رڪاوٽ ڪم هلي ٽيئن چگو. گنديءَ سليم ۽ "ز" جا اپريل وارا ٽي خط مليا. سليم لکيو آهي تہ خط پڻ ڪو نہ مليو آهي. "ز" لکيو آهي تہ "گنديءَ مون سان گڏ شڪارپور ۽ سيوهڻ نڙين ۾ هلي هئي، ڏلم تہ تو لاءِ لکي دعا پئي گهريائين." گنديءَ لکيو آهي "پيارا بابا پونوارا شال خوش هجو. پيارا بابا آءٌ پاس ٽي وئي آهيان ٻيو نمبر پاس ٽي آهيان سيوڻ ٽي ويس تنهنجي لاءِ دعا ڪئي. تون بن مهينن ڪانپوءِ چٽي ايندي آءٌ توکي ڏاڍو ياد ڪريان ٽي. تنهنجي فوٽو کي ڏسي مون کي روئڻ ايندو آهي. تنهنجي گنديءَ ز ۽ گنديءَ کي لکيم. سليم کي لکندس. "ز" سان امان وڏي حيدرآباد واري جي تعزيت ڪيم.

"م" ملاقات ٽي ويو آهي. ڇڄ ڏينهن ڪان پاڻ ۾ ڪهريون ڪيون اٽئون ۽ اسڪيمون لڙايون اٽئون. پهرين هر ڪو ماڻهو پنهنجي بهترين خوبين سان پيش ٿيندو آهي ۽ پنهنجي خامين کي لڪائيندو آهي. پڇاڙيءَ جو خوبيون ۽ خاميون ڪجهہ ٻڌلس ۾ نظر ايندين آهن. سڙائڪي آهي ان ڳالهہ جو سندس طبعيت تي اثر آهي. ڪليءَ دل وارو زنده دل ۽ بهادر ماڻهو ٿو لڳي. ٻہ- جويو آهي. پي جوءَ سان رهي ٿو. اها پنجايٽ

آهي ۽ وڏي جهيڑاڪ ٻه آهي. پهرين ويچاري سرائڻ آهي. ٻه سال وزير هو پوءِ ٻه ميمبر رهيو قومي اتحاد وارن ماري مرٽينگ ڪري چڏيس. قلعي ۾ ٽي مهينا رهي آيو آهي. آگرين جا نهن چڪي ڪيڊي ورتائونس. هتي ٻه روز هڪڙي هنڌان ٻئي هنڌ ٻڌي هنڌان ٽئي هنڌ دوڙائيندا رهيا اتس. سپرنٽنڈنٽ سان ٻه اٽڪٻٽ اتس. ان وسان ڪيس ڏليل ڪرڻ ڪان ڪو نه گهڻايو آهي. آخر لاچار ٻي واهو ٽي مون ڏانهن نياپو ڪيائين. هاڻ خوش آهي. هي پنج ڏينهن ڳالهيون ڪندي ۽ حال احوال ڏيندي ونندي گذري ويا آهن. مون چيس "مون کي سرائڪي سيکار" چيائين "سنڌي سيکار ته ٻوءِ!" هاڻ لڳا پيا آهيون. هڪ ٻئي کي اکر پيا ڏيون. اڳتي جي خبر خدا کي. هينئر ته ڳالهيونئي ٿيون ڪن. ٻڌي صاحب جو فدائي آهي. پر مٽس هلکي سلکي اصولي تنقيد سهيو وڃي. قومي حق خود اختياري جي ڳالهه جي تائيد ٿو ڪري. سرائڪي لغار ٻه لڳل اتس. شعر ٻه چوندو آهي. مون کي پنهنجو اردو ڪلام ٻڌائي ٻڌائي سڪائي وڌو اتس. ڪلام سٺو آهي پر مون لاءِ سڀ پراڻيون بدل ڳالهيون آهن. نئين ڳالهه ڪانهي. يڪيو آهي. گهر جو خرچ ٻه جوٽس مائڻن کان ولي ڪندي آهي. ريڊيو ٻه ڪونهيس. سرڪار ٽي لک پراڻو قرض وياجن سان ڪيڊي ضبطيون ڪيون اتس. ٻه دفعا چوريون ڪرايون ويون اٽس. هوئين ملتان ۾ ڪجهه اباڻي اڏاوت اتس. قيمت پڇي مانس. "چي آءٌ ان کي ليڪ ڪري نه سگهيس، ڪريان ها ته چڱي قيمت ڪري ها." پچيم "ٻوءِ ٻه؟" "ٽيهه پنجٽيهه لکن جي ٽيندي." پنجاب جا سنيد پوش ڪارڪن ويچارا انهن حالن ۾ آهي. بهرحال وزيرن ۾ هي ڪنگال ليکبو آهي. حال سٽن ۾ آهي، ڪئين ڪيسن ۾ اٽڪايل آهي. هينئر نظر بند آهي.

۷ شام. "م" ملاقات تان موٽي ٻڌايو ته چون ٿا ته اخبارن ۾ آيو آهي ته "م" کي پنجاب پي پي جو صدر مقرر ڪيو پيو وڃي. جوٽس، افضل سنڌو ۽ سندس پيٽوپو ملاقات تي آيا هئا. چيائين ته پنڊيءَ جي انگريزي اخبار "مسلم" پاڻ ٻنهي بابت پهرين صفحي تي خبرون ڏئي رهي آهي. چيائين "سپرنٽنڈنٽ اڄ ٻه منهنجي بي عزتي ڪئي، مون ٻه سيني جيلرن اڳيان گوڙ ڪيو ۽ سيني کي چيم ته اوهين شاهد رهجو، هي منهنجي پويان دشمن ٽي پيو آهي." جڏهن ٽڏو ٽيو ته مون چيس ته "تو غلطي ڪئي بلڪ زبردست غلطي ڪئي، مقصد اهم آهي يا ذاتي گهٻ وڌايون؟ مس مس گڏ رهڻ ٽيو آهي، تون هن کي بل ٿو ڏين ته توکي وري ٽئين پاسي ولي وڃي." مڃيائين. منو پائيءَ جي اڄ جي ڪهاڻي "تصويرون" ڏنيم. ٻڌي. ڏهني طرح سوچ ويچار ۽ انتظار جي حالت آهي. کي کي عرضا ڏينهن بلڪ گهڙيون فيصلي ڪندڙ ٽيندیون آهن. ايئن ٿو لڳي ته ايندڙ مهينو ٻه اسان جي تنظيم لاءِ بلڪ ملڪ جي عوام لاءِ ڏکهي عرصي جي مڪمدن جي روشنيءَ ۾ فيصلو ڪندڙ ٽي سگهن ٿا. حالتون تمام ٽورڙو ڪجهه ڪرڻ جي اجازت ڏين ٽيون، ان آهروس ڪجي ٿو. تر تان گسي سگهجي ٿو. خطرناڪ ۽

تباهه ڪن غلطي به ڪري سگهجي ٿي، شاندار تاريخي موقعا به وڃائي سگهجن ٿا، هر شيءَ آهي به ناهي به. ضرورتحال تمام پيچيدي آهي، خطرن ۽ امڪانن سان پُر آهي، پر انهيءَ ۾ ڪجهه ڪرڻ سگهڻ جي گنجائش مون لاءِ ذري گهڻ نه هڻڻ جي برابر آهي. پهريون دفعو بي وسيءَ جو احساس شديد آهيءَ. آءٌ باهر هجان ها ته شايد حالتن ۾ ڦيرو موچارو ڦيرو آڻڻ ۾ ڪافي هٿي ڏيئي سگهجي ها. ڏسون يار چا تا ڪن! حالتون ۽ اتفاق ڪهڙو ڪردار ادا ڪن. بهرحال ڏيڻهن ڪافي "ڏوتي بدا ڏوتي چوڙ!" وارو ڪم رهيو آهي، ڏهني طرح ٽڪجي پيو آهيان، هاڻي سواءِ حالتن ۽ اتفاقن جي کيل فيصلن جو انتظار ڪرڻ جي ٻيو ڪجهه ٿو ڪري سگهجي.

۸۲-۶-۲۵:

صبح جا نو بجا، چڪر ڏيئي وهنجي ناشتو ڪيو اٿم. "م" پدنگ لاهي ٿا ڪاڏي سين، ان ۾ انب به وڏو هٿائين. سڻي هئي. "م" صفائي پيو ڪرائي کلهه ڪان. امير آزار ۾ آهي. هيترا مهينا سڪتو ويهي منهنجو رت پيتو هٿائين، سجو ڪمرو گندو پيو هو. هاڻ ڪيس چُرٽو پيو پوي. کلهه خبر پئي ته مجيد قريشيءَ جي وڃڻ بعد جيڪا اسسٽنٽن(جيلرن) جي ڊيوٽين جي ورهاست ڪرڻي هئي سا کلهه ٿي آهي ۽ رضا وٽ نظر بندن جي جيڪا عارضي چارج هئي اها ختم ڪري نظر بندن لاءِ مستقل انچارج مترر ڪيو ويو آهي خوش خصلت ۽ صاحب فضيلت محترم پيارو دوست عظمت شيخ! "م" کي پاڻ سان رکائڻ جي سزا ٿي ڏسجي. مزا ٿيندا. توت برداشت لاءِ هڪڙو نئون چئلينج. "م"، امير سان گڏ هوڙ پيو رڙي. پنهنجيون ڪجهه پريشانيون ۽ مسئلا بيان ڪيائين پئي باهر جڻي ڪرسيون وجهيو ويٺا هئا سون. ڪيس معيار زندگي پورهيتن جهڙو ڪرڻ، ملڪيت پرستيءَ جي مخالفت ڪرڻ، گهر هار کي ان راهه تي هلڻ لاءِ تبليغ ڪرڻ ۽ انقلابي استادن ۽ انهن جي راهه تي هلندڙ عظيم پورهيت سورمن جي زندگين جو مطالعو ڪري انهن مان سبق سکي انهن جي پيروي ڪرڻ ۽ پنهنجي نظرياتي سطح بلند ڪرڻ جو ليڪچر ڏيئي ويٺو آهيان. جوڻس جي دانهن ٿو ڪريٰ ته "معيار زندگيءَ برقرار رکڻ ۽ وڌائڻ پڻيان ديواني آهي ۽ مون کي چريو ڪري رکيو اٿس." ان لاءِ چيو اٿانس ته "انقلابي ماڻهن جي رهٽي ڪهڙي ڪهڙي هئڻ گهرجي تنهن بابت پنهنجي نظرين جو اعلان ۽ تبليغ شروع ڪر، زبردست مقالو لک، هڪڙو نقل جوڻهين کي به موڪل ۽ چئينس روز ئي ڏفعا هن جو مطالعو ڪري، هارن کي به پڙهي ٻڌائي. کا نه ڪندي، پوءِ ته به ڪجهه نه ڪجهه اثر پوندس." چوي ٿو "ها لکان پيو." لکڻ جو سٽو آهيءَ، شايد لکي به.

ايار جي ڊوميسائيل لاءِ ڊي سي ٽنڊي جي موڪليل فارم کي پُرڻ لاءِ اهو ڳولي

هٽ ڪري اڳيان رکيو اٿم. جون جو مهينو پورو ٽيهڻ تي آهي، گذريل سال هن مهيني جي پندرهين تاريخ محمد فاضل ڀٽي، بابل جڪراڻي، قربان ابڙي، غلام نبي سومري، بتا محمد خان جڪراڻي، الطاف شاهه ۽ سندڻي شاگرد تحريڪ تورڙي ٻين تنظيمن جي سزا يافته نوڄوان ساٿين نثار مگري ۽ ٻين کي سکر ۾ ڇڏي حيدرآباد ويو هوس. سکر انڪلاڻ ٻه مهينا اڳ ۲۰ اپريل تي فقير رحمت الله سان گڏ پهتو هوس ۽ ٻئي ڏينهن انگريزي ڊائري ۾ نوٽ ڪيو هئم. " ڪلهه بن پهرن جو فقير رحمت الله سان گڏ هتي پهتس. واٽ تي خرچ پاڻ ڪيائين. گيٽ تي تلاشيءَ جي، دستوري ريڙهه پيڙهه، رفيق صفي، ميراڻي (آفتاب)، قاضي عبدالقادر آغاصدرالدين ۽ هڪڙو مسٽر ٻو مستري قيدي ساڻي آهن. پيٽ جي تڪليف اڃا ختم ڪانه ٿي آهي. ڪمزوري. جيل ۾ ڪو به باقاعدي ڊاڪٽر ڪونهي. غمگين، ڪمزور، ڳڻتيءَ ۾. مارشل لا ڪان موڪل جي شرط ڪري گهر وارن سان ملاقات ڪانه ٿي سگهي. گهر ڏند ۾ ضبط ڪري گهر مان هارن کي ڪڍي ڇڏيو ويو. اسلم خيرپور ۾. هائي ڪورٽ ۾ شنوائي ۸۱- ۵- ٦ .گرمي ۽ چڙڙيءَ جي تڪليف خلاف محڪم ارادي سان جدوجهد ڪندس. بدليل جڳه ۽ ماحول تي هران ٿيو. گهر وارن سان ڪوبه رابطو ڪونه ٿي سگهيو. گهر ۽ انڪي ڇڏائڻ جي ڪوشش جي نتيجن جي ڪابه خبر ڪانهي. چا پاڻ کي هتي ڪارآمد نموني مصروف رکي سگهندس؟ ڏڪڻ کي جاري رکڻ چي گهر ڪرڻ گهرجيم. لکڻ جي باوجود لائبريري وارو ڪونه آيو. چيني مصنف هان سوبان جي آٿر ڪهاڻي ٻيو پڙهان. لڳي ٿو ته دلچسپ هوندي. " انڪل ڊيد مهيني ڪانپوءِ نوٽ ڪيو هوم "۸۱- ٦- ۲ صحت قابل برداشت. ڪوبه تخليقي ڪم نه. خسيس بيگارن ۾ مبتلا. بينظير جي پڇا. ان وچ ۾ مائي بينظير سکر سينٽر جيل اچي چڪي هئي. سڀتي هئي، لاڳاپو ڪونه ٿي سگهيو. بن هفتن ڪانپوءِ وري حيدرآباد ٽرانسفر ڪيائون. ۸۱ -٦- ۱۷ تي ڊائريءَ ۾ نوٽ ڪيو هيم. "۸۱- ٦- ۱۵ تي هتي ٽرانسفر ٿي آيس. وارد ۾ شيرخان، حسين شاهه بخاري، پيرمحمد جوٽيجي، صديق، اسلم، اسماعيل سوهي، غازي صلاح الدين ۽ دائود پٺاڻ سان ملياس. ڪٽي سليمان، ڪريم، غوٽل شاهه، مگرپو وغيره پر وارن واردن ۾ آهن. ميرمحمد جوٽيجو ڪله اسپتال ويو آهي، موڪن جي آپريشن. اسماعيل سوهي سان هنڌيوالي اٿم. اسلم پرويز مون کان ٻه ڏينهن اڳ آيو. ڪمشنر حيدرآباد عبدالله جي ميمڻ سرڪار پاران مونکي ۽ اسلم کي جيل مان سندس پنگلي تي گهرايو. آڇ نه قبول ڪيم. زرينه، ايان گندلي، ۽ ڪليلي ڪله آيا. ٻئي ڪچهري. سليم چون ٿا نيڪ ٿي ويو آهي. ايان خالد جي شاديءَ جون خبرون ٻڌايون. ڏسجي ٻيو ته سجو وقت پٺاڻ ڪالونيءَ ۾ ئي رهڻ جي عادت مان جند ڇڏائي ٻيو. سواءِ اسان ٽن ۽ دائود خان، غازي، اسماعيل ۽ ميرمحمد جي ٻيا هليا ويا آهن. صحت اڳي جي پيٽ ۾ بهتر ..... فاضل ڏانهن لکيم، کو به جواب نه ..... بن مهينن کان وڌيڪ عرصي ۾ کوبه

ڪارائتو ڪم ڪونہ ڪيو اٿم. هيءَ سستي ۽ بيڪاري ڪڏهن ختم ٿيندي؟ گهرو حالتون* غير تسلي بخش، ايئن ٿو لڳي ته سڄي ڄاڻ مان ڪوبہ ڪڙ تيل نہ نڪرندو ڏسي ۽ سڀائين ساڳي حالت جاري رهندي ڏسي همراہ ڪ ٽي پيا آهن. ان ڄاڻ جو ڪيئن علاج ڪجي؟ ڄاڻ لاعلاج ته ڪانہ ثابت ٿيندي ۽ گهر کي ڏاهي ته ڪانہ وڃهندي؟"

۸۱-۶-۱۸ تي لکيو هوم... "رات شب برات هئي. دائود خان جي گهران سيرو آيو. سوهي صديق، اسلم ۽ غازيءَ جي ڪلاس کي انگريزي سيکارڻ شروع ڪيم. ڪافي دلچسپ ۽ ڪامياب. دائود خان چئي ٿو آءُ سومر کان شامل ٿيندس، جو اهو مون لاءِ پاڻ وارو ڏينهن آهي. هاڻي گهڻ بور ٿو ڪري ..... فاضل کي لکيم، پٽ ايار کي ..... پڙهڻا لکي ۽ رهڻ وارا ڏينهن ياد ڪيم. ڪافي مطمئن ٿيس انهن ڏينهن کي ياد ڪري جيڪي مون لاءِ گهڻي پاڳي اڻ وٽندڙ هئا. حافظي يا فطرت جي اها ڪهڙي نہ ڪيڏ آهي جو ماڻهو ماضيءَ جون رڳو سڀيون ڳالهيون ياد ڪري ٿو ۽ ان ڪريءَ ماضيءَ جي واپسيءَ لاءِ واڃائي ٿو ۽ حال تي پڇتائي ٿو. تخليقي ڪم ڪڏهن شروع ڪري سگهندس؟ تمام جلد، تمام جلد شروعات ڪرڻ گهرجي. فاضل جي ڪابہ خبر ڪانهي. چو؟" ۸۱-۶-۲۲ تي نوٽ ڪيو هوم "عبدالسلام ٿهيم آزاد. ٽي ويو ڪلہ مسٽر بچل ميمٽ فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ آيو ۽ زماني کانپوءِ ٽيندڙا پاشوءِ** جو قسم نامو نيٺ تصديق ٿيو. ڏاڍو خوش ٿيس. اسرائيل طرفان عراقي ايٽمي ري ائڪٽر تباهہ ڪرڻ جي نتيجن ۽ ٻني صدر کي کڻڻ جي نتيجن تي بحث ڪيوسين ..... سندم بدلي ٿي چڪي آهي. ..... غازيءَ جي کهاڻي ٻڌيم ..... سليم جي ڪابہ خبر ڪانهي. ناخوش، صحت، انتظار ۾ وڃهندڙ." ٻئي ڏينهن صبح ۸۱-۶-۲۳ تي نورالاهي گهرايو هو. پاڻ ۽ ڀيڻي آغا غلام نبي الڳ ڪمري ۾ ويٺا هئا. نورالاهيءَ قبول ڪيو. ته منهنجي ٽرانسفر ڊسٽرڪٽ جيل ڪوٽ لکپت لاهور ٿي آهي. پوءِ ٻنهي موڪي پنهنجائيءَ واري ڪجائتي انداز ۾ سمجهايو هو ته مونکي ٽائيم پاس ڪرڻ گهرجي." جيڪي سرڪار چئي ٿي سو لکي ڏيڻ گهرجي. ڪلاڪ ڏيڊ سمجهايو هئائون. مون سندن همدرديءَ لاءِ پر خلوص ٿوڙا ڇيا. باقي "آئون ڪٿن لوئي لاهيان ڪارڻ ٻن ڏينهان؟!" تان جو ڇوروڪ سال اڳ اڇوڪي تاريخ ۸۱-۶-۲۵ تي انڪل هن ئي وقت ۹ بجي سپاهين جو ڊنبلو اچي نڪتو هو. شاهنواز جوڙيجي، اسلم، صديق، دائود خان، غازي ۽ ٻين دوستن کان موڪلايو هوم. هڪڙي همراہ وٽ جي خرچ لاءِ ۴۰۰ روپيا ڏنا هئا. شاهنواز پڇيو هو ته خرچ جا پئسا آهن؟ گهڻن ايار کي ڪنيو هوم. ٻئي ڇٽا گاڏيءَ جي انتظار ۾ پليٽ فارم تي ويٺا هئاسون. خبر ئي ڪانہ ٿي پيئي ته مستقبل جي پلاند ۾ ڇا لکل آهي. ايار ڇيو هو ته "مون وٽ ۸۰-۷ روپيا آهن، ڪپن ته ڪٽي وڃ." مون انڪار ڪيو. اُن وقت پليٽ

---

* گهرو حالتون- پارٽيءَ جون حالتون

** ٽيندڙا پاشو- ايازلطيف

Gul Hayat Institute

فارمن تي ويٺي مونکي ايازڪيڏو پنهنجو، ڪيڏو پيارو لڳو هو! مڙس ماڻهو ٿيو ويٺو هو. مون توري تسلي ڏني مائٽن پر اڳيئي ٿاٽ هو. (نظرياتي تعليم ۽ انقلابي تاريخ جي مطالعي جو اهو فائدو آهي ته ٻاهر ٻڌا ۽ عورتون ڪچي جو وبال ڪونه ٿا ٿين. مڙس ماڻهو تي هر ڳالهه برداشت ڪن ٿا، ڪنهن سان ڳالهه تي حيران پريشان ٿا ٿين.) مرين ۾ ڪن پنجابي مسافرن سان جهيڙو ٿيو هو. جاءِ ئي نه ڏين. وات تي ڊاڪٽر اسرار احمد جي هڪڙي حامي وڪيل سان ڪچهري تي هئي. جماعتي تي ڏڏو. لاهور ۾ ڪير ڪونه ملیو هو ۽ ڪرو پاڙو ڏئي ٽيڪسي ڪري هتي پهتاسون.

هينئر منويائي جي سلسلي وار ڊرامي "سونا چاندي" جي قسط ڏني سون. دل ونڊان آهي. مکيه ڪردار واري جوڪري ڪمال جو ڪم ڪري ٿي. سني عوامي ڪردار جو هڪڙو عاليشان مثال آهي. بيروت تباه تي رهيو آهي. بظاهر فلسطيني ختم ٿيڻ وارا آهن. رجعت پرست آمريڪي چاڙتا عرب ۽ غير عرب مسلمان حڪمران طبتا سازش ڪريو، تماشو پيا ڏسن. مڪر ۽ منافقي جون حدون تي ويون آهن. جماعتيا ناڪ پيا ڪن. جيڪو فلسطين جو نالو ٿو ولي تنهن تي چڙهيو وڃن. اڄ ٻلي سڀ گوشت کائي ويئي. ڪنڊاح صاحب جي ۱۹۴۲ ۾ لکيل سوانح عمري پيو پڙهان، مزيدار انڪشاف آهن ڪانگريس ۽ ليگ بابت.

۲۶-۶-۸۲

اڄ "م" گهوڙا گهوڙا ڪئي ته "امير منهنجا ۴ سگريٽ چوڙايا آهن". تمام گهٽي جوش ۾ اچي ويو. غريب کان غريب ماڻهو پاڻ کان وڌيڪ بڪئي ماڻهوءَ طرفان ٽڪي جي ملکيت هڪڙي سگريٽ کان محزوم ڪرڻ تي ڪيڏو نه باهه ٿيو وڃي! ان وقت هو غريب ناهي، هو ملکيت واڻ جي ڪتب جو پاتي ۽ ملکيت ديوي جو پوجاري آهي. ملکيت جو بچاءُ عزت ۽ غيرت جو سوال آهي، عقيدي ۽ دين ايمان جو سوال آهي. ڪنهن پاڻ کان غريب ۽ بکئي ماڻهوءَ طرفان انَ ديوي کي هڻڻ لائق معني ملکيت واري ماڻهوءَ جي بت تان ٽيئي ڪپڙا لاهي ولڻ چوري ۽ ٻيون اهڙيون بدمعاشيون خود عوام جي خلاف بدمعاشيون ٽين ٿيون، برين ۽ نقصانڪار ڳالهيون آهن، پر ملکيت کي پيرُ ڪڙي پوجڻ ۽ ان کي غيرت، دين، ايمان جو سوال ڪري ولڻ بڪين لڙڪو ملکيت واڻ طرفان اصلي ملکيت وارن جي ڏهني غلامي جي برابر آهي. ان مسئلي تي توازن قائم ڪرڻ انقلاب جي اهم ضرورت آهي. نه چوري، نڱي ۽ ملکيت جي ٽرلٽ جي همت انڙائي ڪجي ۽ نه ملکيت جي پوڄا ڪرائجي. اهي ڳالهيون "م" کي سمجهائي ڪيس ڏڏو ڪيم نه ته امير کي جوش ۾ سزا لاءُ جيل. واڻ جي حوالي تي ڪيائين. ماڻهو به موڪلي چڪو هو. بهرحال ان سبب ڪري مونکي امير جي

قيد مان اڄ رهائي ملي. ڪيس بدلي ڪيو ويو. سواءِ ڪنهن الزام جي، بيماريءَ جو سبب ڏيئي. ٻيو مشقتي آيو جيڪو ٽيڪ ٽو ڏسجي. شل نہ ڪو بي حيا مظلوم ماٺهو ڪنهن ٻئي مظلوم ماٺهوءَ يا مظلومن جي ڪنهن حامي ماٺهوءَ جي گردن تي سوار ٿي ڪيس بليڪ ميل ڪرڻ شروع ڪري! ڪيس خبر آهي ته هي ماٺهو مظلوم خلاف ڪابہ دانهن ڪوڪ ڪانہ ڪندو، هن سان چا بہ ڪريان ٿيٻي ويندو. جي دانهن ڪندو بہ، تہ بہ سيڪو منجهائنس لاهيندو تہ "ميان! تون هڙو مظلومن جو حامي ۽ مظلومن خلاف شڪايتون!"

"م" اڄ بہ پنهنجا گهڙو مسئلا ٽيبل تي رکيا تہ صلاح ڏي تہ چا ڪريان. زال، ٻار، پيٽ، اڳين زال، پيٽيويو مالي مشڪلاتون قرض، سرڪاري "گهيراوءَ جلائو"، چورين وغيره جو احوال اڳتي هڏائي چڪو آهي. اڄ گهر جو ڪيس بيان ڪيائين، خاص ڪري جوٽس جي رويي جو تجزيو ڪيائين. مسئلو پيچيدو ٿو لڳي، پر حل ڪيو.

شام جڏا ساڌا چار بجا. جالندر تان ٻار راس ليلا پيا پيش ڪن. وچ ۾ ڪرشن مرلي پيو وڄائي. چوڌاري نندڙيون گوپيون پيون نچن، ڏونڪا وڄائيندين پيون ڏرن، واه!

چترهار، فلم نوري، پونم ڊلون بيحد خوبصورت پهاڙن جي ويس ۾، خوبصورت منظر. "آجاري آجاري او ميري دلبر آجا" راجيش کنا، شرميلا ٽئگور. برفاني منظر، اميتاب بچن، راکي- شتروگهن سنها، کالاپٿر ۾ فلم دلدار ۾ "اسکول مين ڪيا پڙهو گي، دل کي ڪتاب پڙهه لو!" اميتاب بچن "مين پل دو پل کا شاعر هون، پل دو پل ميري کهاني هي."

٨٢- ٦- ٢٧ بجے شام.

لوگ کهتي هين ڪہ تو اب پي خفا هي مجھ سي
تيري آنکهون ني تو ڪچھ اور ڪها هي مجھ سي

Gulhayat Institute

دهليءَ تان سيما شرما، جان نثار اختر جو غزل پيئي ڳائي ۽ خوب پيئي ڳائي. ڏاڍي سريلي آهي. ڪنڊ ٻاهر وڃائي ويٺو آهيان. وچڪر ڏنو اٿم. اڄا شيو وغيره ڪو نہ ڪئي اٿم. صبح جي هير پئي لڳي، ڏاڍو مزو پيو اچي. "م" ڪرسيءَ تي ويٺو آهي، ڪنهن خيال ۾ ٻڏو پيو آهي. نئون مشقتي چانهہ پيو ناهي. رات اسان چيس "تون بيمار آهين، تنهنجي اکين ۾ ساوڪ جا آثار آهن." اڄ شايد روزو ڪونہ رکيو اٿس.

اڄ "م" شاهي قلعي جي ڪهاڻي هڏائڻ شروع ڪئي. تمام دلچسپ آهي. چيومانس "لک" چيائين "لکڻ جي گهٽي مشق ڪانهيم" "پرواه ناهي گهٽي روايتي مشق انلو خراب آهي." "قيدياڻيءَ جي ڊائري ۽ "جنم قيدي" ڪهڙين حالتن ۾ ڪهڙن غير اديب ماٺهن لکيا، سو هڏايو مانس ۽ تيار ٿي ويو.

رات جا ۹ بجا "دوسرا آدمي" فلم هلي پئي، شڪي ڪپور نيتوسنگھ ۽ راکي آهن. عام رستي کان هٽيل آهي. سڀي اداکاري آهي، ٻڌڻي جي.

۲۸-۶-۸۲

۹ بجا صبح جو ٻاهر کٽ وڄائي ويٺس ۽ "م" سان ڪچهري ڪيم. چيائين "اسان جي پاسي ذاتي، گهريلو ۽ پالتو "کامريڊ" ٿيندا آهن." ٿوري دير رکي چيائين "اسان وٽ روس رهندو آهي." مون چيس "اها جنس اوهان وٽ ڪيئن ٿي پيدا ٿئي؟ روس پنهنجو ملڪ ڇڏي اوهان وٽ ڪيئن رهيو پيو آهي؟" چيائين "اسان جي پاسي جاگيردار جيئن سٺن ڪتن ۽ ٻين جانورن جي سڌسماءُ رکندا آهن ۽ ڪنهن سڀي گلر يا ڏڪي جو ٻڌندا آهن ته هر قيمت تي اهو هٿ ڪرڻ پاڻ وٽ رکندا آهن. ٽيئن کارڪنن جي ٻه ٻچا رکندا آهن ته اڇلڪه ڪهڙو کارڪن ماڻهن ۾ وڌيڪ نالييرو ۽ مقبول آهي، ۽ پوءِ هر حيلي ان کارڪن کي ريجهائي، کارائي پياري، پولي ڪري پاڻ وٽ هيرائي ولندا آهن. پوءِ اهو ٻئي ڪنهن ڪم جو نه رهندو آهي. انهن جو ذاتي، گهريلو ۽ پالتو جانور ٿي پوندو آهي. اهڙن بزرگن کي اسان واڻن جاگيردارن ۽ وڏيرن جو ذاتي، گهريلو ۽ پالتو کامريڊ سڏيو ويندو آهي." پڇيم "پلا روس اوهان وٽ خير مان رهڻ لڳو آهي؟" چيائين "جڏهن ٻه وڏيرن کي سٺس پوندي آهي، تڏ فلاڻو کامريڊ روس جي سفارتخاني ۾ مقبول آهي تہ ان بابت سموري پڇا ڪندا تہ برابر هن جو لاڪاپو مٽي پکو آهي يا نہ. جيڪ ٽين تہ برابر پهتل آهي تہ پوءِ ڪماکمي ڪري ان جي دعوت ڪندا يا پنهنجي ڪنهن پالتو کامريڊ کان ڪرائيندا. دعوت ٻه دعوت هوندي. وڏين جي نئي وهائي چڏيندا. آخر ٻن دعوتن کانپوءِ همراه هڻي پوندو ۽ مهيني ٻئي ڀيڙو ٻيٽو هوندو. پوءِ کو غير پالتو کارڪن روس يا چين، يا انقلاب جي ڳالهه ڪندو تہ ان کي چوندا "ميان روس جو اسان کي ڊپ نہ ڏيار! روس هڪڙو ڏڦو چو تو اچي، ڪٽي ست دفعا اچي! اسان وٽ روس اڳيئي ويٺو آهي. کاله ٻه دعوت کائي ويو آهي!" مون چيس "ڪٽي روس ويٺو آهي ڪٽي چين. الائي ڪهڙن ڪهڙن وڏيرن، سردارن ۽ سرمائيدارن وٽ الائي ڪهڙا ڪهڙا ڳاڙهين اکين وارا روسي چيني کامريڊ ٻيا پلجن. در اصل لکنو ۽ دهليءَ جي جاگيرداري ماحول ۾ پليل کامريڊ گادي نشينن هتي هارين ۽ مزدورن کي سجاڳ، ۽ منظم ڪرڻ بدران پنهنجو مڪيہ زور وڏيرن، سردارن ۽ سرمائيدار کي "کامريڊ" بنائي انهن جي معرفت اڪ چنپ ۾ انقلاب آڻڻ تي لڳايو آهي. هي ٻانڊن تہ اسين وسڪيون پيو ۽ پڳل تتر کايو وڏيرن کي پئيلائي، کين

انقلابي بنائي سندن ڇهڻ ڇهڻ پيا ڪريون ۽ هو سوچين ٿا ته جئين هيتريون ردون، ڏڳا، ڏور اعليٰ نسل جا ڪتا، گهوڙا ۽ پيا جانور پيا پاليون، تيئن ولر ڪامريڊن جو ڏاري چڏجي. نالو ٽيندو! ڪنهن وقت ڪم ۾ آڻي ويندا. جڏ انشورنس ٽي ويئي انقلاب خلاف. انقلاب جي مرض کان بچاءُ جا ٽڪا ۾ لڳي ويا. سندن طبقي کي انهن ٽڪن لڳڻ کان پوءِ اها بيماري ڪا نه ٽيندي." ٽيون ڏينهن ٻن پهرن جو اوچتو محسوس ٿيم ته ڪا شيءَ ڪنڊل آهي. پچيم، "ٽائيگر؟" "معلوم ٿيو صبح کان جئين يوسف بالو ڪٽي پٽيان پئي پچايو هئس تيئن وري ڪو نه آيو. ٻئي ڏينهن صبح جو سماءُ ورتم: رات ۾ ڪو نه آيو. ڪلهه شام جو اوچتو ايئن لڳو ته جڏ ڪا ٽائيگر جهڙي شيءَ لنگهي ويئي، غور سان ڏٺم ته برابر ٽائيگر آهي ۽ يوسف پٽيان اتس. يوسف کي گهٽو روکيم پر هن جند نه ڇڏيس. ٽائيگر ڊوڙي اچي زير زمين نالي جي منهن وڌ پهتو. سڌ ڪيو مانس پر ڊپ ۽ هراس وچان ولي ناليءَ ۾ ٽپو ڏنائين. گم ٿي ويو.

آءٌ اهي شيون پالينڊو ناهيان، ڪڏهن ۽ نه. چو ته ماٺهن جي پالڻ ۽ منهنجي پالڻ ۾ فرق آهي. ماٺهو پنج سال ٻڪريءَ جو چيلو پالي ان کي وڏي شان مان سان ڪٽي نڙيءَ تي ڪاتي رکندا! چي "جلال تا ڪريونس!" مون وڌ ٻڪريءَ، سهي ۽ عورت جي ٻار ۾ ڪو ايڏو وڏو بنيادي فرق ڪونهي. ٻار سڀ ٻار آهن- مائرن کي پيارا، معصوم، وٽيندڙ زندگيءَ جي محرومين ۽ ڏکن کان بچڻ جا مستحق ۽ سکن ۽ خوشين جا حقدار. هر جاندار جو فرض آهي ته انهن جي مدد ڪري، کين بچائي، سکيو ۽ خوش رکي. ڇري وهائڻ لاءِ پالڻ ڪهڙو پالڻ ٿيو؟ منهنجي خيال ۾ ٻڪريءَ ۽ ڪتيءَ جي پنهنجي ٻچن جي لاءِ مامتا ۽ ايڏي بي لوث، ايڏي گهري، ايڏي عظيم ۽ ايڏي متدس آهي جهڙي عورت جي مامتا. اهڙي سوچ ۽ اهڙو رويو رکندي، هن وڏيرڪي سماج ۾ جانورن سان ڇا ماٺهن سان پيار ڪرڻ ۽ ان کي نباڻڻ ۾ نا ممڪن آهي. ماٺهوءَ کي قدم قدم تي پيار جي تقاضائن کي پورو ڪرڻ ۾ ناڪامي ٿئي ٿي، بيوفائي ڪرڻي يا سهڻي پوي ٿي. ڪيڏانهن هوڏانهن جون تقاضائون ۽ ڪيڏانهن انسان جو مجبوريون، انسان جا ازلي ۽ ابدي فرض، انهن کي پوري ڪرڻ جا پنڌ ۽منزلون !

اياز ٻڪري پالي هئي، ان جي گراڙ (چيلڙي) ٿي. شايد ديانڪا نالو هوس. لطيف آباد ۾ لينگ ٽپا ڏيندي هئي. ماٺهوءَ جو ٻار ٻڪريءَ جي ٻار سان خوبصورت ۽ من موهيندڙ لينگن ۽ ٽپن ۾ ڇا مقابلو ڪندو! الائي ڪيڏانهن ويئي هلي. پوءِ موتي آيو. الائي اياز ڪٿان چورائي آيوم موتيءَ جون ڪهڙيون ڳالهيون ڪجن؟! ساهه پساهه موتيءَ ۾،موتي، موتي! ننڍڙي ٻار وانگر معصوم پر چالاڪ، ذهين، حرفتي، باوقار ٻار. هڪڙي ڏينهن ڪيس چتي ڪتي ڪائي وڏو سمجهيون سون ٽموتي ٻه چتو ٿي پيو. ٻارن جا ولر

Gul Hayat Institute

موتيءَ کي پٽر هٽن، اسين ڪجھ ب ڪري نہ سگھون. ڏوڙي مون وٽ آيو. منھنجي ڪ ۾ ڪو ٻار ھن ڏپ اھو ت اڇھو ٿو ڇتو موتي ٻار کي ڪائي.

آصف کي ب ڇتي ڪاڏو ھو. ٻچي ڪونہ سگھيو. ان ڏپ کان مون موتيءَ کي پٽر هٽي ڪڍيو. پوءِ ٻين ھنيس. اھڙيءَ ريت اسان پنھنجي اکين اڳيان پنھنجي ھٿن سان پنھنجي گھر جو ھڪڙو پيارو ميڙو معصوم ٻار بي گناھ قتل ڪري ڇڏيو. آءُ نہ ايار سان اکيون ملائي سگھيس نہ پاڻ سان. اڄ تائين اھو واقعو ياد ڪري تڙپي اٿندو آھيان.

"موتي بابا! مونکي معاف ڪر. آءُ مجبور ھوس!" پر موتي جيڪو مونوٽ ٻارن جي پٽرن جي دانھن ڪٽي آيو ھو، تنھن جي اکين ۾ منھنجي پٽر لڳڻ ڪانپوءِ جيڪا حيرت، صدمي ۽ ميار جي گھائيندڙ نھار ھئي، سا ڪتان ٿي معاف ڪري!

چڪر پئي ڏنم ت ڏنم ت ٽائيگر تيزيءَ سان ڪمري ۾ اڇي گھڙيو. مون اندر گھڙي دروازو بند ڪيو، پر ھن ڏپ کان ولي دانھون ڪيون. حيلا ڪري ڇڏيا سون، نہ ويھي، نہ ڪائي، نہ پيئي. آخر دروازو کولي ٻاھر ڪڍيو مانس، ھليو ويو. ھوا زور سان لڳڻ شروع ٿي آھي، سامھون وڻ جھومن پيا. اندر نل چالو آھي، ڏينھن ڏڏو ۽ وڻندڙ آھي، وھنجان.

٨٢ -٦- ٢٩

٧ بجے ٻاھر ويٺا آھيون، ھمراھ پنھنجي گھرو مشڪلاتن جو تفصيل ويٺو ٻڌائي. چئي ٿو "ھاڻ چا ڪريان؟" مون صلاح ڏني مانس. قبول ڪيائين. مسئلو بلڪل مشڪل ۽ پيچيدو آھي، علاج ب مشڪل ۽ پيچيدو آھي، ڪري ب سخت آھي، آپريشن ب آھي. ڏسون ت چا ٿو ڪري سگھي.

رات گھڻي دير تائين جاڳندا رھياسين. ھڪڙي ڳالھ "پنجابين جي سنڌ ۾ ٽيل قتلام" بابت ب ھئي. حالانڪ ھن جو رويو انتھائي ذميوارانہ ھو پر جماعت اسلامي ۽ سنڌ جي زمينن تي ناجائز قبضا ڪندڙ مجرم ٽولن جي ڪڏيل پروپيگنڊا اھڙي وسيع پڌماني تي ٽيل ھئي جو ڪنھنجي ب ڳالھ ان جي اثر کان آجي ٿي سگھي. اھي پروپئگنڊا ۽ ڳالھيون ٻڌي غصو روڪڻ مشڪل ٿي پيو. مون چيو "پوليس ھتي جي ھئي، فوج ھتي جي ھئي. سنڌ جي صوبائي حڪومت جي مشينري حسب دستور بي حس، نا اھل، بي وس ۽ مفلوج ھئي. ناجائز قبضيدار ھٿيار بند ۽ منظم ھئا. جي انھن جا قتلام ٿيا ھوندا ت گھٽ ۾ گھٽ فرسٽ رپورٽون ٽاڻن ۾ داخل ٿيون ھونديون. انھن جي آڌار تي انھن ماڻھن جي لسٽ شايع ڪئي وڃي جن کي سنڌين انھن ڏينھن قتل ڪيو ھو ت اسين جواب ڏيون، ورنہ

هنن بدمعاشن جي پروپيگنڊا جو اسان توڙي اوهان ماٺهن کي گڏجي جواب ڏيڻ گهرجي.
هو متفق ٿيو. هن لاءِ اها ڳالهه نئين هئي ته سندن پنجاب جو قتلام ٿالي ڪا ڳالهه دراصل ڪو وجود ئي نه ٿي رکي؛ سموري ڳالهه پناهگير، پنجابي سرمائيدار پريس، ناجائز قابضين ۽ جماعت اسلامي جي پروپيگنڊا جي ايجاد آهي

۸۲- ۶- ۳۰ صبح ۷ بجي:

يه ڪون آيا ميري من ڪي دواري
پايل ڪي جهنڪار لئي!
سوچ مين ڈوبا پاگل منوا،
سپنون ڪا سنسار ليئي،
يه ڪون آيا!

منادي ڪائي پيو هاڻ لتا آئي آهي. ڏن ڪا آهي چا!

جانا تا هم سي دور بهاني بنا ليئي،
اب تم ني ڪتني دور لڪاني بنا ليئي!

هاڻ شروع ڪيو اٿس:

Gul Hayat Institute

ميري وينا تم بن روئي،
سجنا! سجنا! سجنا!
تجه بن ميري گيت اڌوري
هونٽون پي شرمائين
.....
تڙپ تڙپ ره جائين،
ميري پيڙ نه جاڻي ڪوئي
ميري وينا تم بن روئي،
سجنا! سجنا! سجنا!

سادا ڇهه شام. سڀ قيدي بند ٿي ويا آهن. اسان جو در بند آهي. جالنڌر تان هڪڙو ڀهراڙيءَ جو فنڪار مرزا صاحبان ڳائي نچي رهيو آهي. جهڙو آهي پاڻ خوبصورت ۽ شاندار، تهڙو آهيس آواز، ناچ، انداز ۽ لباس. اڄ فلم آهي. الائي ڪهڙي؟ حسب دستور ايريل ڦري ويو آهي ۽ تصويرون صاف ٿيون ڏسڻ ۾ اچن. فلم جو الائي ڪهڙو حال ٿيندو؟ سياڻي خميس آهي. پرويز اچڻو آهي. ان سان چا ڳالهائجي، ان بابت اڳواٽ سوچڻو آهي. ڪپڙا ميرا ٿي ويا آهن، ميرا به ميرن جهڙا. هينئر وهنجي بدلايان ٿو. "م" جي مسئلي تي ڏينهن جا ڏينهن ويچار ۽ بڊ چوڙ ڪري جيڪو فيصلو ڪيوسين ان جو وڏو مڪيه حصو اڃهو ٿورو وقت اڳ بدلايو ويندا آهيون. جڏ هڪڙو بار سر تان لهي ويو آهي . ماٺو سمجهو ۽ مزيدار آهي، سجو ڏينهن ڀرچا ٻڌائي ڪلائيندو آهي. پاڻ به ڪلي ڪلي بي حال ٿي ويندو آهي. خاميون ته پوءِ معلوم ٿيندیون. في الحال خوبيون ڪافي نظر اچن ٿيون. ڏاڍو اعتبار ڪندڙ ۽ صاف گو ٿو ڏسجي. الجزائرين کي مغربي جرمڻي وارن کان فوٽ بال راند ڪنديءَ ڏسيو ويندا آهيون. مزا ٿي ويا . فلسطينين جو الائي ڇا ٿيو؟ پوئتي هٽڻ ضروري ۽ مناسب آهي. هيءَ تباهي عارضي ثابت ٿيندي ۽ ان جا وڏا مثبت نتيجا نڪرڻ جي توقع آهي. "م" جي محتزم مڪرمه اڄا خيرن سان گهر ويئي آهي. ڏسون ڪڏهن ٿي گهر مان نڪري ڪم ڪري. ن- ن، جيل جي ڳڙ جي ڪنڊ واري ڪير جي لسيءَ جا به ٻه گلاس چاڙهيا اٿئون. آهي روزائتن لاءِ پر اسين به بيمار سيمار آهيون، اسان کي پيارينداً ته به ڪجه نه ڪجه ٽواب ٿيندن. اڄ "م" سياست ۾ مذهب جي ڪردار تي بحث ڪيو ۽ پي پي جي ان سلسلي ۾ موقف تي بحث ٿيو. منهنجو چوڻ هو ته جهڙي منظم نموني عالمي سامراج ۽ ان جا سڄي دنيا ۾ چاڙتا مذهب کي سامراجي ۽ رجعت پرست عوام دشمن مفادن لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن تنهن جي مد نظر مذهب کي چالو سياست ۾ ملوث ڪرڻ هڪڙي پاسي مذهب جي اصلوڪي شروعاتي ترقي پسند روح جي توهين آهي ۽ ٻئي پاسي عوام لاءِ هڪڙي زبردست مونجهاري ۽ سندن ويرين لاءِ هڪڙي زبردست موقعي جو ڪارڻ ٿيندو. گهڻي ۽ تفصيلي بحث بعد هو قائل ٿيو.

۸۲-۷-۱ صبح.

اردو سروس ۾ قوال "آيا بنا، آيا هريا لا بنا!" هڪڙي مُوچاري ڏن ۾ منقبت پيش ڪري رهيا آهن. هاڻ خبرون. فلسطيني ڪمان لبنان خالي ڪرڻ جون تياريون ڪري رهي آهي. سڀ ڪنهن چور سامراجي چاڙتا ۽ سندن آقا آمريڪا، فلسطيني انقلاب جي نام

نهاد لاشن جو ڪفن چورائڻ لاءِ سنپريا ويٺا آهن.

۲-۷-۸۲ صبح.

ٻاهر ڪٺ تي ويٺو آهيان. "م" اڃان هينئر اک کولي آهي. چانهه تيار ٿئي پيئي. اردو سروس تان غزل پيا اچن. ڪلهه پرويز جي اچڻ جو وارو هو ڪونه آيو. چيائين پئي ته شناختي ڪارڊ ڪونه لهرايو اٿم. ان بنان اچڻ ٿا ڏين پر مجيد قريشي مڙئي ملاقات ڪرايو ڇڏي. تي سگهي ٿو ته ڪلهه بنا شناختي ڪارڊ جي آيو هجي ۽ مونڪائي ڇڏيو هجين. فاضل وارن کي ٻن هفتن بعد ۱۵ تاريخ اچڻ لاءِ چيل آهي، جي همراهه ايندڙ هفتي آيو ته انهن کي ملاقات کي پندرهن ڏينهن پورا نه ٿيڻ ڪري مو نٿائي ڇڏيندا، ڪجهه ڪجي. رات ديرسان اوچتو نٿائيگر الائي ڪٿان اچي نڪتو. سخت بکيو ٿي لڳو. ٽورڙو ٽڪر کائي وري گم ٿي ويو. ايم- آر- ڊي ۾ ڪجهه ساهه پساهه ڏسجي پيو. پي اين پي جا ڪارڪن به گذريل مظاهرن ۾ گڏ هئا ۽ گرفتار ٿيا. شايد يوسف مستي خان به گرفتار آهي، معراج وارا به گرفتار آهن. ۹ تاريخ فلسطينين جي جنازي نماز وغيره جو پروگرام آهي. ڪالهه ٽيون ڏينهن چڪيون ڪيرايون ويون آهن جمهوريت جي بحاليءَ وغيره لاءِ. پارا چنار ۾ پوليٽيڪل ايجنٽ کي گولي لڳي آهي ، موٽ ۾ گولي بازيءَ ۾ اٺ ماڻهو ماريا ويا آهن. الذوالفقار. چئي ٿي ته صاحب کي گولي آسان هنئي آهي. آمريڪا سندس چارتا عرب ۽ غير عرب مسلمان حڪمران فلسطينين جي همدرديءَ جا بول پيا هولين. هٿراڏو خون ڪرايل جي قبر تي ڳوڙها! فلسطيني قتلام جي باوجود حوصلا نه ٽا هارين، اها گالهه آمريڪي چاڙتن جي سازش کي ڪنهن ڏينهن خاڪ ۾ ملائيندي ۽ سازشين جا برا حال ڪندي.

تم ميري پاس هوتي هو گويا،
جب کوئي دوسرا نهين هوتا .

مومن جو ڪلام پيو ڳائجي. ڪير محترمه آهي؟ آواز موچارو اٿس. اندرا نلنيڪر هئي. پراڻا گانا پيا هلن. " نين ملي،نين هوئي بانوري ديکتي هي ديکتي مين کهو گئي. جاگتي هي جاگتي مين سو گئي. ابتک مين جاگنا نه چاهون ري، نين هوئي بانوري "
" م " آيو آهي. ڳالهه ٽري گهري پئي، جي- ايم- سيد، ايوب جي آخري ڏينهن جي تاريخ تي آئي. پوءِ اسلام جي شروعاتي تاريخ، امويين، عباسين، بيت المال، خمس وغيره تي

آئي. اڄ جمعو آهي. گرمي بہ آهي، چانھ جا بہ يڪا ٽي ڪوپ پيو وينا آهيون. "م" کي چانھ جي گھٽي پٽ آهي، سجو ڏينھن پڙھو پريو وينو آهي، ترماس خالي ٽيٺ ٽئو ڏي. مونکي بہ هيرائي وڏو اٽس گھٽي چانھ تي.

ڏاڍي گرمي آهي! سويل نمبردار اچي ڪن ۾ ٻڌايو تہ "پستول آيو آهي، ٻن ٽن ڪلاکن کان ڏيوڙيءَ ۾ وينو لکپڑھ ڪري. ڏپٽي شھزادو اسسٽنٽ چوڌريءَ سکندر ۽ ٻيا وينا آهن. ڪولر پنھنجو فٽ پيو ڪرائي" "چا لاءِ آيو آهي؟ چارج ولٽ آيو آهي چا؟" "خبر ناهي. ڏسجي تہ ائين ٿو." پوءِ پستول جي قيدي نوازيءَ جا داستان، جڻ آغا شاهي جي لٽي ۾ ڪيل ڪاڙنامن جا داستان هجن، انھن کان بہ وڌيڪ اعتبار نہ اچڻ جھڙا، پر جنھن کان پڇ سو ساڳي ڳالھ ڪري. ملازم کان پڇيوسون. چيائين "وينو برابر آهي پر شايد ڪورکارڊ پيو تپاسي. صوبي جي جيل فيکٽرين جو اي آءِ جي آهي،ان لاءِ آيو ٿو ڏسجي." هونئن بہ موجوده سپرنٽنڈنٽ جي بدليءَ جا افوام گھڻا شروع ٿيل آهن. خلق خدا جي دعائون پيئي ڪري تہ "وڃي!" ڪيترن سببن ڪري، مونسان قاعدي موجب ليک ناک ھلڻو پيو اٽس، ليڪ ھليو آهي ۽ ڇيڪ ڇيو اٽس، تنھن ۾ تفاوت ڪو نہ ڪيو اٽس ۽ نتيجي طور حال سارو آءٌ ليک ناک آهيان. پر ھن جيل کي جيڪو سچي پنجاب جو سخت ترين جيل بنايو وينو آهي، تنھن جي اثر کان آءٌ ڪيئن ٿو بچي سگھان؟ پنھنجي پر ۾ ماٺھن کي جيئري قبر ۾ وجهيو وينو آهي. انسان همت ۽ سمجھ ۽ جدوجھد کان ڪم ولي تہ قبر ۾ بہ ڪو سوراخ ڪري زنده رهي سگھي ٿو. اها ڳالھ الڳ آهي. آءٌ پاڻ تي قولادي ضابطو نہ رکيو وينو هجان ها ۽ ھن کي ڪو بہ بل نہ ڏينڊو رهيو هجان ۽ جدوجھد لاءِ هر وقت اڳواٽ تيار،هوشيار ۽ خبردار نہ هجان ها ۽ ڪيس خبر نہ هجي ها تہ ھن سان صحيح نموني نہ هليو تہ هي ڏکيو پوڻ وارو ماٺھو آهي تہ ڇيڪر هي درويش ڪنھن ڳالھ ۾ گھيٽائي نہ ڪري ها. هي لاهين چاڙهين ۽ ورن وڪڻن واري جدوجھد جو نتيجو آهي جو همراهہ ليک ناک هلي ٿو ۽ عزت ۽ احترام سان پيش اچي ٿو. نہ تہ يار ڪنھن ڳالھ ۾ ڪسر ڇڏڻ وارو ڪونهي. پستول جو اچڻ معلٽي هن جيل ۾ غريب قيدين لاءِ، مارشل‌لا جو لھڻ ٽيندو. اسان لاءِ ساڳي ڳالھ آهي، چور سان بہ وهٽو ساڻ سان بہ وهٽو.

"اتني بڙي جيون ساگر ۾ تونبي پاڪستان ديا." "م" ڳائي پيو. چئي ٿو "سوالي دا سوال صرف اتنا هي ڪہ ايها چيز تسان ڪٽان هٽ ڪيتي تي ايدا نان ڪي هي"؟

"اها چيز خالص سنڌي آهي ۽ نالو اٽس علڻ فقير." چئي ٿو تہ "اهو توهانجو قومي ترانو هئڻ گھرجي. نظريہ ضرورت موجب تخليق ٿيو آهي." هاڻ وينو "هو الا هو الا" ڪري، مون تان چرچا ڪري تہ توهان جو عظيم فنڪار واقعي انقلابي آهي. رکيو رکيو

ڳائي. "اتني وڏي جيون ساگر مين تو ني پاڪستان ديا! هو الا هو الا!"

۸۲-۷-۳ صبح.

لتا شروع آهي:

تم نہ جاني کس جهان مين کهو گئي.
هم پُري دنيا مين تنها ره گئي.

ساحر لڌيانويءَ جون سٽون آهن. ڪيڏانهن هيءِ سٽون ۽ ڪيڏانهن اسانجي سنڌي فلمي ڪلام جون الڳ ڏيارينڊ سٽون، جن جي ٻيو ته نهيو ٻولي ۽ گرامر به غلط هوندي آهي. ڪي ته انهن ماٺهن جون لکيل هوندیون آهن، جن کي سنڌي اچي ئي ڪانه! پنجابيءَ پروڊيوسر حضرات جي ناهيل سنڌي فلمن مٿ اها بيءِ حياءِ آخري حد تي پهتل آهي. پيارو دوست محترم عظمت شيخ آيو هو. افعال ساڳيا هئس، پر لاچار ڪيءِ آڇاڻ اشراف ٿيو مسڪينڙو ٻنيو ويٺو هو. اسرائيلي، فلسطيني مسئلي تي ڳالهه ٿي، ڇيائين ته "روس خراب، هٿيار ڏيئي عربن کي مارائي ڇڏيو. مصري ٻه ان سوران پڇي وڃي آمريڪا ڀيڙا ٿيا." مون وضاحت ڪئي. ڇيائين، "م" جو ڏات پائي آهي. "م" ڇيو هو ته مون کي ڇيو اٿس ته "پليجو صاحب مون تي ناراض آهي سو مونکي پرچائي ڏي." ان ڪري مون تڏي آئي ساٿس تنگ پوڻ مناسب نه سمجهيو ۽ ساٿس ڏند ڪيڪڙ ڪيم، بلڪ معاملو در گذر ڪرڻ واري نموڏ ڪيم. سپرنٽنڈنٽ کي لکيم ته ڊاڪٽر کي فون ڪري ته علاج جلد شروع ڪري، ٻيو لکيومانس ته ذات جو اندريون دروازو کولي ڇڏ. پر سپرنٽنڈنٽ هوئي ڪونه. سياڻي ڏسجي. "م" سندس ڊائريءَ کي لڳو پيڻو آهي، لکڻ جو ڏانو اٿس، پختائيءَ جي ڪمي آهي، سکيءَ ويندو. گرمي آهي، وڻ هيٺ ويٺا آهيون. اخبار لاءِ پيسا موڪليا اٿئون. ڪلهه جنگ کا نه ملي، چي "پئسا ختم ٿيڻ ويا آهن ڊپازٽ جا." اڄ موڪلياسون. پڇا ڪيم عظمت کان، پرويز ڪالهه آيو ئي ڪو نه هو. چو؟ لکجيئس. ته ايندڙ هفتي نه اچي. عظمت کي ٻي وي جي بانس لاءِ ٻوٽو آهي.

رات ساڍا اٺ ٻڌا. چتر هار هيما مالني ۽ ڌرمينڊر. گانو ڏاڍو ته سنجيو. هندوستان جي ناچ جي راڻي، هيلن. ناچ معمولي. سياڻي فلم "محبوب کي مهندي" آهي. راجيش کنا ۽ لينا چنڊاوڪر آهن.

ايهو بيلا بيتي جائي، بدرا چائي.
(اها گهڙي گذرندي وڃي، جهڙ چانيو بيٺو آهي.)
هڪڙي گيت جي پس منظر ۾ خوبصورت نظارا پيا ڏيکارين.

بدرا چائي- تم نہ آئي.
يونهي رينا بيتي جائي.

(جهڙ ڏيو تون نہ آئين- ايئن رات گذرندي وڃي)
هڪڙي لڙا ٻيو خوبصورت عورت کي انتظار ڪندي ۽ واڇائيندي پيا ڏيکارين. پاڻي ۾ تي ڏيو ٻاريل آهي.

هري هري سي، پري پري سي
موتيون سي جڙي جڙي سي
اُجلي اُجلي نکري نکري
کوئي نہ دلاسا کوئي نہ آشا
يون هي رينا بيتي جائي
بدرا چائي تم نہ آئي.

پارت پانڌيم ناچ ٻيو ٿئي. ناڇڻين ۾ کي ڪلن جو گجرو چونڊي ۾ ۾ آهي، ڳچي ۾ هس اٽس، ٻانهن تي بازو بند اٽس. لباس ڏکڻ هندوستان جو پيل اٽس، گلي ۾ مالها، ڪنن ۾ کان ڦول.

۸۲-۷-۴ صبح.

رات تمام دير سان ستاسين. آڏي اسور تائين جاڳندا رهياسين. ڪلاڪن جا ڪلاڪ گرما گرم بحث هلندو رهيو. ڳالهه نڪتي اتان تہ آيا خواجه فريد جيڪو "م" جي چوڻ مطابق بهاولپور جي نوابن جو درباري شاعر قصيده گو ۽ پير هو ۽ جنهن تي نواب صاحبان پنهنجي عوام دشمن مفادن لاءِ قبضو جمايو ويٺا آهن ۽ ڪيس استعمال ڪري پنجاب ۾ سرائڪي تحريڪ تي رجعت پرستي ۽ جي مهر پيا هڻن، تنهنڪي مجموعي طور ترقي پسند عوام دوست شاعر ڪوبہ سگهجي ٿو يا نہ. اتان بحث ادب،

Gul Hayat Institute

قومي تحريڪ، مارڪسزم، ليننزم، لکير جتي فقيريءَ، اکرن ۾ اڏيل مارڪسزم ليننزم، مشيني مارڪسزم، هڪ طرفائي (پراڻا گيت پڻا هلن.

نجر لاگي راجا توري بنگلي پر
جو مين هوتي راجا بن ڪي ڪوئليا
ڪو هوڪ رهتي راجا توري بنگلي پر.)

پنجابي مهاجر نقلي مارڪسزم، ليننزم، سندن قومي تحريڪ خلاف بغض ۽ چالون، پيپلز پارٽي جي پنجابي مهاجر "ترقي پسندن" جي قومي مسئلي بابت شاونسٽ غير مارڪسي لينني نظرين، واڌ، رجعت پرستيءَ جي غلبي ۽ جوابي انقلابي ۽ سندن ان ڪالهه ۾ حصي ۽ سندن تاريخي جوابداري، تصوف ، اسلامي جمهوري تحريڪ جي اوائلي دور ان تي جاگيردار فوجي رجعت پرستيءَ جي قبضي تائين ڦهلجي ويئي. ۽ نئي ڏينهن اڳ جدلي مادين جي بنيادي اصولن تي ڪافي ڪالهه بوله ٿيل هئي، ان ڪري انهن اصولن جو ۽ ذڪر آيو. مطلب ته ڏڏو جنگاڻ هليو. اڄا ليڊياسين مس ته روزي جي سحري ڏيڻ وارو اچي سهڙيو.

۵-۷-۸۲

اڄ طبعيت ٺيڪ ڪانهي: پيٽ ۾ سور اٿم. اينٽا ڪس جي اڏ گوري ورتي اٿم. باهر وينا آهيون. ڪلهه ڏاڍي گرمي هئي، اڄ ۽ آهي. اڄ موجود فوجي راج کي ۵ سال پورا ٿيا آهن، پر ڏسجي ته اڃا ڪاسي مان پائي ۽ ڪا نه پيئي آهي. "سڄ ڪٽي يا بج ڪٽي" واري نيت اتن، حجام آيو آهي، وار لهريان.

۶-۷-۸۲

"م" چئي ته لسي ڪريءَ پيٽ ۾ سور ٿو پئي: بهرحال ڪلهه شام جو روزيدارن واري لسي پيتم. اڄ ڪو نه پيئندس. سور ڪجهه گهٽ آهي. راڻ ڪان ڊبل پهرو شروع ٿي ويو آهي: محترم جناب شيخ عظمت جا ڪرتب آهن. ۲۴ ڪلاڪ سپاهي مٽان نورا ٿيا بيٺا آهن. چئو ته ڪر واڻ ۾ ته پوين ڏينهن ۽ ڏسون ٿا. "ويئي سگن ڪي ڪن ۽ ڪپائي آئي"، وارو ڪم ٿيو آهي. نيون ڏينهن سپرنٽنڈنٽ کي اندريون دروازو

رات بند نہ ڪرڻ بابت ياد گيري ڊياريم تہ ڊبل پهرو شروع ٿي ويو ! سياڻي نظربندي ۽ جو هي مدو ختم ٿي رهيو آهي ! پريتهن نئون مدو شروع ٿيندو. جيسين نئون ليٽر وارد ٿم نہ پهتو آهي تيسين "م" ويٺو خبرون ڪري تہ "تون سياڻي آزاد ٿي ويندين تہ پوءِ چا ڪندين؟!" باقاعدي وهاري سجو پروگرام تيار ڪريائين تہ " فلاڻي کي منهنجا سلام ڏج، فلاڻي سان ملج، فلاڻي کان فلاڻو ڪم ڪرائج، منهنجي گهر ملڻان وڃج، اتي نشتر اسپتال جي ڊاڪٽرن کان تپاس ڪرائج" وغيره وغيره. اڄ ڪجهہ ڏينهن گهڻ گرم آهي، رات تہ گرمي ۽ دنگ ڪري ڇڏيا! چئو تہ ڪنهن کوري ٿم پيا هڻاسين. ڪلهہ (فولس ڊائي) ناول پورو ڪيم ٦/٥ سئو صفحا انگريزي جا معلي سندي ۽ جا ٻہ ادائي هزار صفحا! ناول جون تعريفون کي ٽيل آهن چا! پر چئو ٿہ ڪر ٽيپ کانپي چڙهيو آهيان. نام نهاد "جديد" ادب وارو ساڳيو پوڙهو پراڻو رينگٹ تہ دنيا بي معني آهي، سيڪڇهہ بکواس آهي، بهتر زندگي ۽ جو تصور فضول آهي، ڪجهہ ڪوٺهي، پيار سچائي، وفاداري، قرباني، جدوجهد، ڪاميابي، نيڪي، انقلاب، سڀ فضول، ڪجهہ ڪوٺهي، سيڪڇهہ بکواس! جيڪو ان ادبي چرش ۽ آفيم تي هريو سو چئو. اسان جي سندي ادبين مان ڪيترا ڏسٹا وائسٹا، ان گندي نشي ٿم وڌل تا ڏسجن. جيڪو موقعي پرستي، ڪم چوري، سستي، لاپرواهي، بي ايماني، بزدلي، دوکي ۽ غداري ۽ لاءِ ڏهڻ کي تيار ڪري تو.

دماغ کي ان مسلسل بوريت جي عذاب کان ڇڏائڻ لاءِ شولوخوف جو انقلابي ناول "ڊان بهتا رها" وري پڙهڻ شروع ڪيو اٿم.

شام ٣ بجے. گرمي پور ڪري ڇڏيا آهن. گرمي ۽ ٿم "م" توري ۽ جو حلوو ناميو آهي سو ويٺا ڪائون. پيٽ جي سور جو الائي چا ٿيندو؟ وڌندو يا گهٽجندو؟ انگلينڈ ۽ جرمني ۽ جي وچ ٿم فوٽ بال جي ميچ پيا ڏسون. آڻون ڪو نہ ڏسان پر هي ڪوليو ويٺا آهن. لاچار ڏسٹو پوي تو. آل چرچل زور ۽ آل هٹلر ڪمزور آهن.

٨٢-٧-٨

رات ڏهين بجي چتر هار هلي پيو. راجيش-ڪنا ۽ شبانہ اعظمي دو گانو پيا ڳائين. "تمهين يي ضد ٿي ڪي هر پڪارين، همين يي اميد ڪي تم پڪارو" رات فلم "رواج" هئي، سنجيو مالا سنها ۽ شترروگهن سنها هئا. وقت پاس ٿيو. ڪلهہ نظر بندي ۽ جو نئون حڪم اچڻو هو نہ آيو. گوڙ ڪيم تہ "مونکي ڪيو ڇڏيو تہ گهر وڃان." شام جو گلزار ۽ نئون جيلر مشتاق اعوان آيا. چيائون تہ "مٿيان چون تا تہ نظر بندي وڌائي رهيا

آهيون. آرڊر ايندو." چيم" نهيو." اڄ چيائون تہ "اڄا بہ آرڊر ڪونہ آيو آهي." اسان جا تجزيا ۽ تبصرا ٻڌڻ ونّان هئا. سڄو ڏينهن "ڏوتي ٻڌا ڏوتي ڇوڙ" وارو ڪم هو. "م" جو چوڻ آهي تہ نظر بندي وڌائڻ جو فيصلو اڄا نہ ٿيو آهي،ٿي سگهي ٿو تہ پرينهن ڪن. چڏي بہ ڏين. ۹ تاريخ خير سان گذرڻ جو انتظار ڪندا هجن. بيگم ڪانہ وئي آهي. پرينهن ڏسون تہ ۱۵ تاريخ ڪير اچي ٿو يا نہ ۽ جي ها تہ ڪير.؟ گرميءَ سبب قلم ڪٽڻ تي بہ دل نٿي ٿئي. هڪ ٽئون جوڙو پيو ڳائي. "موسم! موسم! لولي موسم" اڄ هاءِ ڪورٽ ۽ صوبن جي سمورين تعلقي، ضلعي بارن جي صدرن ۽ سيڪريٽرين جي گڏجاڻي هئي. ان ۾ آئين جي بحالي ۽ نظربندن جي آزاديءَ جا سوال ايجنڈا تي هئا. سياڻي هڙتال آهي. سرڪار بہ جزوي شرڪت ڪئي آهي. ڏسجي تہ ڇا ٿو ٿئي. بيروت ۾ فلسطيني ايجا ويٺا آهن ڳالهين مٽان. اڄ محترم "عظمت شيخ" صاحب آيو هو. ڏاڍو مٺو ڏاڍو نرم، ادب ۽ احترام ۾ ٻڏل. نئين ڊپٽيءَ "م" کي چيو تہ "آئون توهان ونڊ ايندس". نئون ڊپٽي نسبتن شريف ماڻهو ٿو ٻڌجي. نئون پروموٽ ٿيو آهي تہ بہ اڄ ئي اسٽاف کي ٽوڪيائين تہ ملاقاتين سان فضيلت سان هلو. هاڻ سواءِ عظمت جي باقي ٽيئي جيلر ۽ ڊپٽي نسبتن ٺيڪ ماڻهو آهن. سپرنٽنڈنٽ ڪجھ ٽڊو آهي. اڳوڻي گرمي ڪانهيس، اڄ صبح جو ملازمن ڪ وقت تاسي چڙهندڙن ۽ قاسي ملڻ بابت پنهنجا مشاهدا ۽ تجربا ويني ٻڌايا. سيالڪوٽ جي هڪڙي مسڪين قيديءَ جي ڳالهہ ٻڌائڻ لڳو. "هيڊ وارڊر چيو تہ هن کي وهنجاريو سياروهو گرم پاڻي ڏنو سين. وهنجيو ڪپڑا ڪٽي چمي پاتائين. نماز پڙهيائين، زور شور سان چٽي آواز ۾ قران پاڪ جي تلاوت ڪيائين. آواز ۾ ڪو سر ڪو نہ هوس. هٽ پٽيان ٻڌائونس. ڪجھ سخت ٻڌي وڌائونس. هونئن هٽ پٽيان جيترو سخت ٻڌل هوندو اوترو فائدو. ساهہ اوترو آرام سان نڪري ويندو. چيائين "هاڻ مون کي ولي هل. مونکي سور ٿو ٿئي." مون چيس "اڄا سپرنٽنڈنٽ، ماجسٽريٽ ۽ ڊاڪٽر اچڻا آهن. ٿوري دير هوندي اڄا. پر خير هل! ولي آيو سانس. "سيني کي سلام ڪيائين. جلاد کي چيائين، "جھٽ ڪراهاڻ ڈير نہ ڪرائي!" هن بہ سيکنڊ ڪرائي ورتا. ڪاري ٽوپي پهرائي سيکنڊ ۾ رسي ڳچيءَ ۾ ٻڌي ورتائين. سپرنٽنڈنٽ اک جو اشارو ڏنو هن ڪٽي جھڪو ڏنو. رسي بہ ڪانہ چري. همراهہ همٽ پريو هو، بدن جو گهاڻو. جيئن ماڻهو بدن ۾ پريل هوندو تئين ساهہ هڪدم ۽ آرام سان نڪري ويندو. هلکن ماڻهن کي منٽ اڌ لڳي ٿو پريلن کي نہ، پهرين جھٽڪن سان ئي مٽکو ٽٽيو وڃي، ماڻهن کي خبر ئي ٿئي پوي."

پراڻي ڪنهن زماني جي فلم "شمع پروانا" ۾ ٿريا نهايت خوبصورت ۽ شاندار رول ۾ ڳائي رهي آهي. هوءَ ڳائيندي بہ پاڻ هئي. سامهون ڪو پراڻي زماني جو ايڪٽر آهي، زبردست ٿو ڏسجي. پر نالو لائي چا اٿس. هاڻ مشهور گانو پيو ڳائجي. "چلتي چلتي، ميري يہ گيت ياد رکنا. ڪبي الوداع نہ ڪهنا. پيار ڪرتي ڪرتي هم تم ڪهين کو

جائين گي ان هي بهارون کي آنچل مين ٽڪ کي سو جائين گي" اجهو انگريزي ڳائيندڙ سڪٽي اچي ويئي! لاجواب! چا سونهن، چا مرڪ، چا آواز "م" سبحان الله سبحان الله ويڙو ڪري.(.....) مڌرڌ، اسپين مرتيندڙ عالمي ڪپ فوٽ بال سيمي فائنل ميچ سياري ڏريعي دهليءَ ۾ ڊيڪاري پئي وڃي. هينئر جالينڊر اسٽيشن کي دهليءَ سان ڳنڊيو اها ميچ هن ٽي وي اسٽيشن تي به ڊيڪاڊ شروع ڪئي اٽن. اسان جي ٽي وي ءَ تي به پئي ڏسجي، دهليءَ وسيلي پروگرام لائيو پيا..... ڊيڪارين. مون چيو" آئون کو نه ڏسندس. مونکي ننڊ ٽي اچي. ساڌا ٽيارنهن ٽي ويا آهن ." م" چئي ٽو ته پاڻ ۾ رضا نامو ڪريون. تون ڏهڻ منٽ ڏس پوءِ آئون آواز بند ڪڙي مئچ ڏسندس. صبح جو ملازم چيو هو "تو بها! ڏاڍو ظلم آهي! ٻئه يائر هڻا. سندن پيءَ ڪاوڙ ۾ دکنهن کي سونٽو هڻي ڪڍيو، همراه مري پيو. ڏٽين چيو پوڙهي جڙا مان چا ورندو شرندو؟ سو ستڏس بن پٽن تي فرياد داخل ڪيائون تہ انهن ماريو آهي. ڪيئن هليو قاسي. اپيل ۾ قاسي. ٽپيل ۾ به قاسي. رحم جي درخواست رد ٿي ويئي. جنهن رات قاسي ڏيڻي چڙهيا منهنجي مٽن ڏيونٽي هئي. هو چئي "ادا جو کهڙو حال آهي؟" هو چئي" ادا جو حال بڌاءِ" ٻئي صفا بي گناهه پچاڙيءَ جي ملاقات تي راڄ اچي گڏ ٿيا جنسي قيام هئي. هتي عجيب نمونو ٿيندو آهي. مرڻ وارو پوين کي دلداريون ڏيندو آهي، پچندو آهي ته "مونکي ڪٽي دفن ڪندو؟ هتان ڪيئن ڪٽي ويندو؟" پچاڙيءَ وارا ڏينهن ته ڪيترا دنيا کان لاتعلق ٿي ويندا آهن. جيئري ئي دنيا کان موڪلائي ويندا آهن. اسين زور ڪري انهن سان ڳالهيندا ۽ انهن کي پرچائيندا رهندا آهيون ته متان مري نه وڃن. چو ته قاسيءَ کان اڳ ڪير قيدي مري ويو ته اسان تي وڏي جوابداري اچي ويندي آهي. ڪڏهن اتفاق ٿي پوندا آهن. به پارٽي جاسوس ٿي چيائون انهنکي هن جيل ۾ قاسيءَ چاڙهيائون ته رسو ٽٽي پيو. تڏ تڪڙ ۾ هڪڏم ڪٽي پاسي واري ڪاهي تي چاڙهيائون. پچاڙيءَ جي ڏينهن ۾ هر ڪو گهٽ ڪري سچي پچي ڳالهه ڪندو آهي. هڪڙو همراهه قاسي تي چڙهيو. رات جو منهنجي ڏيونٽي هئي. مون ٻڌو هو ته همراهه بي گناهه آهي. پچيو مانس "تو هي ڏوهه ڪيو هو؟" چيائين ته "مونکي هتي کوڙ ڪڙ جو کهڙو ضرور؟ منهنجي ملائکن کي بي خبر ڪانهي. باقي ان ڳالهه جي کنهن کي به خبر کانهي ته مون ٻيا به ۴ خون ڪيا آهن! هڪڙي ڪنوار قتل ڪيم جيڪا مهينو اڳ پرڻي هئي. آءٌ سندس گهر مان کاٽ هٽيو پئي ويس ته جاڳي پيئي ۽ ولي گهوڙا گهوڙا ڪيائين. ڏڪ هٽي پورو نه ڪريانس ها ته مونکي پڪڙي وڃن ها." مونکي ياد آيو ته اسين قاسي گهاٽ سان لڳو لڳ ڏهن ڏڻن تي وينا آهي ڳالهيون ڪريون.

۸۲-۷-۹

صبح آڳ.

يوسف ٻُجلي فيوز ڪري هاڻي ٻاهر ڪانيون ٻاريو چانھ پيو تيار ڪري. نسيم بانو جان نثار اختر جو ڪلام ٻڌائي پُورو ڪيو آھي. "مر" ڪلامن ۾ ٻڌو پيو آھي. ڪلھ ملاقات هيس. ڏاڍو خوش ٿي موٽيو. بيگم صاحبہ ان جنس شريف منجھان ٿي ٻڌجي. جيڪا گھر کان ٻاهر ماٹھن ۾ انقلابي ھوندي آھي ۽ گھر ۾ "جديد ۽ روشن خيال" رجعت پرست ھچا ھوندي آھي. پٽ مريءَ ۾ داخل ڪرايو ھٹائين. ان کي ولي آئي ھئي ڪلھ اتان. پنڊيءَ ۾ پٹس آھي. ڪلھ اتان ٿي موٽي تہ روبو ڪجھ بھتر ھوس. ان ڳالھ ڪري ۽ پُٹ سان ملي خوش ٿيو. حيدرآباد جي سياسي قيدين جو مذاقي نعرو "مولیٰ ھاڻ تہ فلاٹي ڳالھ بہ ٿي وڃي. ھاڻ تہ ڇڏاءِ!" سو اھو نعرو مون کان ٻڌي وڏي مجنت سان پڪو ڪري ورتو اٿس. ڪلھ چيائين "مولیٰ ھڻ تان ٻچي وي ميڪون مامُون آکٹ لڳي ھن. ھاڻ تہ ڇڏاءِ!" سندس نندڙي پٽ ڪيس گھر ۾ ڏنو ڪونھي، سو سڏيس تہ مامون! وڏو پٽ جڏھن جيل پرسان لنگھندو ھوتہ چوندو ھو تہ "امي! وہ ابو کا گھر!" ھن جي ياڏين امان جو گھڙ ھو آھي ۽ بابا جو گھر ھي جيل آھي. آئون کو سندي جملو ڳالھائيندس تہ ڪڏھن ڪڏھن رڙ ڪري چوندو "اي سادا سرائڪي لفظ وي تسان سنڌھيان چرا گدا!" "اھو اسان سرائڪين جو لفظ بہ اوھان سنڌين چورائي ورتو!" نمبردار سان "مر" ڪچھري پيو ڪري. چي "شيخوپوري ضلع جي شرق پور شريف جو ويٹل آھيان. ۲۵ سال قيد پيو ڪاٹيان. فلاٹي درگاھ جو مريد آھيان." مون چيس "پلا درگاھ وارن کا دعا ڪئي اٹئي يا نہ" چي. "سر جي! دعا ٹيندي آھي روزي سان، روزو ٹٹو تہ پوءِ دعا کاڻ لڳندي." مون چيو "روزو ڪھڑو؟" چي "روزو اھو تہ دعا بي لوڻ (بي لوٹ) ڪجي. کا لالچ نہ ھجي پر جي ماٹھو ولندو زمينون، مينھون، ڳئون ۽ دولتون تہ پوءِ دعا ڪھڑي لڳندي." سزائي موت تہ کاڻ آئي ھي ۽؟ "آئي ھئي. سادا ٽي سال کولي ۾ (سزا ئي موت جي کولي ۾) رھيس. پوءِ جج اسلم رياض حسين گورنر ٿيو تہ ان کولي ٹوڙي. (سزائي موت ختم ڪري جنم ٹيپ ڏني.!) في سبيل الله ٿي وئي. اسان جو ڪير بہ ڪونہ ھو اتفاق سان ٿي وئي نہ تہ (ڪلي) ھيستائين ھڏا بہ سڙيا پيا ھجن ھا." "ڪنھن کي ماريو ھيئہ؟" "ناجي نا! ماريو منھنجي سونھن، اھي چٹي ويا، آئون ۽ ھڪڙو ٻيو سوٹ آھي سي ري گناھ آھي ۾ اچي وياسون. (ڪلي) قتل ٿيو تہ مون سارين جي وھر پئي ڪئي. بس اچي ٹوڙھو وڌائون. چئي "تو قتل ڪيو آھي." (ڪلي) اسان جا سوٹ جن ماريو ھو سي ڪئين ڏينھن کان پوءِ ھٹ آيا ۽

Gul Hayat Institute

ڇُڻي ۽ سيني کان اڳ ويا. بس سائين اسين ٻاهراڙيءَ جا ٻي عقل هاري ماڻهو ٻيو جيل ۽ مٽ مان ڪيدي ڇڏيو آهي. مشقت ۽ ڪريون ٿا ڏينهن ۾ ڏهه دفعا ذليل ۽ ٿيون. ٽورو ٿئي ته "هل! پيشي!" پيشي ٿي ته معافي ڇٽ! سال ٻيا ۽ ڪاٽا پُڄي ويندا، مارون موچڑا جدا. بس سر جي! غريب جو آهي الله" وري پنهنجي پاڻي جي هڪڙي مولوي صاحب جي تعريف ڪرڻ ويٺو ته اهو شهيد ٿيل قرآن شريف ماڻهن کان ولي انهن جي بدران نوان قرآن شريف ٿو ڏي. چي "سائين ڪم اهو. ٻيا سڀ ڪوڙا." اسان چيو "بيشڪ!" صبح جي ديوٽيءَ وارو ملازم. برڪت ذات جو اعوڻ آهي، اڳوٽو مشقتي طارق ۽ اعوڻ هو، ۽ محترم "شيخ عظمت" ۽ اعوڻ (شيخ پيري مريديءَ ڪري آهي) ڪلهه ڪلام ويٺي پڙهيو سين. سلطان باهوءَ جيو اهو ۽ اعوڻ، نئون اسسٽنٽ مشتاق ۽ اعوڻ. مون اڄ ويهي ويهي چيو "هاڻ ته اعوڻ ملڪ کي ورائي ويا آهن. جيل ۾ رڳو اعوڻ ٿي ويا آهن. هاڻ ته هي ملڪ ڇڏجي، گورنر- ملڪ اميرمحمد اعوڻ مان جندءِ ڇُٽي ته وري وزير ٻيو اعوڻ مٽان نازل" "ٻ" چيو "اعوڻ اڃا ٻيا ۽ آهن." مون چيو "مثلاً؟" چيائين "محمد خان ڏاکو، جنرل ملڪ، جنرل اقبال ۽ ٻيا ڪيئي جنرل ۽ اعليٰ آفيسر." محمدخان ڏاکوءَ بابت تازو بيان آيو هو ته ايوب کي ملتان ۾ قتل ٿي ڪيائين. پاڻ ۽ اخباري انٽرويو ۾ قبول ڪيائين ته "برابر ايوب هوائي جهاز لاهڻ بنا ملتان مان هليو نه وڃي ها ته منهنجو ارادو ڪيس مارڻ جو هو." "ٻ" چيو "غريبن جو حامي هو، پاڻ سڻ ۽ ن ايڪڙن جو مالڪ آبادگار آهي. پنهنجي علائقي ۾ پنهنجي ذاتي حڪومت قائم ڪريو ويٺو هو. اڄ پڙهيل آهي. فوج ۾ حوالدار هو. اتان پڄي آيو هو. وڏا وڏا ماڻهو ماريائين. سيشن ڪورٽ مان ۷ ڦاسيون ۽ ۲۲۷ سال قيد مليل هوس. پٽي صاحب واري عام معافيءَ ۾ چار ڦاسيون ٽُٽي جنم قيد ۾ تبديل ٿي ويون. باقي ٽي رهجي ويون. اتفاق سان آڻون ان وقت وزير قانون هوس. سو ڪاغذ ڪٽي هٿو هٽ گورنر کان ٽي ڦاسيون معافِ ڪرائي جنم قيد ۾ تبديل ڪرائي آيس. پوءِ سمورين سزائن کي کنڪرنٽ ڪيم. سڀين سالن جي سزا کي گهٽائي آڻي ٽورڙي تي چڙهيم. مٽان ٻي ڦاسي آيس، اها هاءِ ڪورٽ مان جنم قيد ٿي. هاڻ ڪاٽيءَ اچي چڙهيو آهي. تمام تيز، بهادر ۽ چالاڪ ماڻهو آهي. هٿ حرام اٿس."

سوچيان ٿو ته انسان ڪيئن نه واقعي ڪُهه کان ڪنڙو (نرم) ۽ لوهه کان ڏاڍو آهي! ڪلهه عظمت شيخ ڳالهين تان ڳالهيون ڪندي چيو ته "فلاٽو جيل جو ڊپٽي سپرنٽنڈنٽ ڇوندو آهي ته "مٽان آسمان آهي هيٺ (پنهنجي نالي) فلاٽو آهي ٻيو ڪوبه حرامي ڪونهي، منهنجو نالو ٻڌي زالن جا ڪچا ٻار ڪري پوندا آهن." مون چيو "هر ظالم ائين چوندو آهي. ڇاهي ظالم وڏيرو هجي، چوڌري، سردار ۽ خان هجي. ڪامورو ۽

Gul Hayat Institute

مئجسٽريٽ هجي يا جيل ۽ پوليس يا فوج جو آفيسر. ٻَڌل ۽ بي واه بي هٿيار قيدي ۽ سان وڙهي پاڻ کي سورمو سمجهڻ وارو ڪاموريو يا پنهنجي بي هٿيار عوام کي ڏهائڻ وارو حاڪم اهڙو سورمو آهي جهڙو پينگهي ۾ پيل ابهم ٻار کي گهٽو ڏيڻ وارو غنڊو. معصوم ٻارن، عورتن ۽ ٻيڊرن اڳيان پنهنجي دليري ڏيکارڻ واڻن ماڻهن کان وڌيڪ بيزدل ۽ بيغيرت ماڻهو دنيا ۾ تيڻ مشڪل آهي." ڏڪم ته همراه پيلو پُڄي ويو آهي. مون ڳالهه چاري رکي "مڙس مڙس کان زور اهو جيڪو ڪلئي ميدان ۾ هڪجهڙن هٿيارن ۽ هڪجهڙين حالتن ۾ برابريءَ جي حالت ۾ پنهنجي جيس ۽ جوڙ سان وڙهي سوپ ڪٽي. چوندا آهن "اپري تان ڇهليانس ته ڇهلجهي ئي نه. ڏاڍي تي بچيانس ته اڌي ئي نه!" سو پاڙيو شل نه. ڪنهن بي واه مڙس تان پوي، ڇهل ئي نه ڏيندو ۽ شل نه ڪنهن ڏاڍي تي نظر پويس. پڇ لڏڪائي بوٽ چٽيندي بس نه ڪندو همراه پل لاءِ ٻڌي ويو. تورو سهي ڏڪ پچائي چيائين ته "ڪو غلطي ڪندو ته ان کي سزا ته ڏيڻي آهي، قانون مطابق ڪاروائي ڪرڻي آهي." مون چيو "قانون جي پاڻ کي خبر آهي ته ڪنهن ڪاهيو آهي. ڪنهنجي لاءِ ڪاهيو ويو آهي، ڪيئن هلايو پيو وڃي پر ان موجب به سزا مناسب حد تائين هجي." چيائين "جناب کي ماڻهو به ڏاڍا بدمعاش آهن." مون چيو "مثلاً؟" چيائين "تنهن ڏينهن هڪڙو نئون قيدي سزا ولي آيو. تلاشي وٺڻ نه ڏي. آڪڙ ڏيکاري. وڏي صاحب وٽ مهمان ويٺا هجن. ان کري سور پي، ڏڪا ئي سان ڪم ٽپايو سون. اندر ولي وڃي بند وارد ۾ پوري مرمت ڪئي سونس. سڄ ڪن ٻيد هنياسونس گ..... تي پيشاب اڇي ويس. سجو رتو رتّ تي ويو. معافيون ورتائين، توبهون ڪيائين. پئي ڏينهن ڊپٽي صاحب اڳيان پيش ٿيڻو هوس. ولي ويس. ڊپٽي صاحب چيس "هاڻ تنهنجي مغز مان هوا نڪتي آهي نه. ڪنن ۾ هٿ وجهي توبه ڪر ته آئنده وري بدمعاشي نه ڪندس" ته چي "چا جي توبه؟" وري ڪٽي ڏسيو سونس. اگهاڙو ڪري مارڻ لڳس. ڊپٽي سندس بدن تي زخم ڏسي گهبرائجي ويو. چي "هي ته پورو ٽيو پيو آهي. خون ڳچيءَ ۾ وڇهڻو اٿو چا؟ ولي وڃوس!" هاڻ سيني کي اگولو ڏيکاريو پيو هلي. ڪم ڪري ته وس وارو نه ڪري. تو وس وارو. ڪهنداسونس ته ڪوڻ؟ اهڙا اهڙا جرامي پيا آهن. انهن کي چا ڪجي؟"

اتي مونکي اهو واقعو ياد پيو جيڪو "م" ڪجه ڏينهن ٿيا جو ٻڌايو هو. چيو هئائين "آئون ڪيمپ جيل مان هيڊانهن بدلي ٿي پئي آيس. ٽرڪ ۾ ٻيا ٻه قيدي هئا. هڪڙو سفيد پوش قيدي مونکي هٿ ڏيئي چوڻ لڳو "سائين آئون توهان کي سڃاڻان ٿو!" خبرون پچيون مانس ته چيائين ته "فلاڻو آهيان. ايم اي پاس ڪيم، ليڪچرار ٿيس. مٿان خون جي ڪيس ۾ ڦاسي ويس. ڪلهه جنم ٽيپ ملي اٿم. ڪوٺ لڪپت جيل ولي

پيا هلن. اتي ٽيپ کائٽي آهي." مون سمجهايس تہ "هي پنجاب جو هڪڙو سيڪ کان زهڻ جيل آهي هن کي فوجي ڪيمپ ڪري ليڪيندا آهن. ان ۾ سمجھ سان رهڻو آهي ۽ کو بہ اجايو ڏڏو. فساد ڪرڻو ناهي." ماٹهو شريف قسم جو هو. چيائين "جناب! انهيءَ بنيادا ۽ اشراف ماٹهو ڏڏي فساد کان پري پجندڙ آهيون. قضا قاسائي وڏو آهي، انشاءَالله کا گهٽتائي کان ٽيندي." اندر گهڙياسون تہ هنن کي چيائون تہ "پٽ تي ويهي رهو." ڪنڊ هيٺ ڪريو هو ويهي رهيو ٻئين سان گڏ. موٽڪيءَ آفيس ۾ ڪو ڪم هو سو اتي وئلس ٽوري ڏيڪاريو. ڊپٽي سپرنٽنڈنٽ جيل مون داخل ٿيو. شهزادو عظيم. هُي احترام ۾ اتي بيٺو. آسسٽنٽ پچيس "چو بيٺو هئين؟" هن چيو "جناب احترام طور اتي بيٺس" "ڊپٽي سپرنٽنڈنٽ اڳيان پيش ڪيائونس تہ "هي بنا اجازت اتي بيهي رهيو." شهزادي چيس "اڙي چو؟" هن انگريزي ۾ چيو "جناب توهان آفيسر آهيو. احترام طور اتي بيٺس!" ڊپٽيءَ چيس "اڙي مونسان انگريزي تو ڳالهائين؟" هن انگريزيءَ ۾ چيو "حضور آءٌ ايم اي انگلش آهيان." چيائين "وري انگريزي؟" عادت موجب شهزادو صاحب اچي گارين ۾ ڇڻو. ليڪچرار ٻڌندو رهيو. نيٺ شهزادي بس ڪئي ۽ چيائين "هن کي ولي وجو. وجي ٺيڪ ڪريوس!" بس اک چنبي ۾ الائي چا ٿي ويو. سڄي ديوڙيءَ ۾ "ڏاڙ! ڏاڙ!" پڄجي وئي. ليڪچرار ٽپو ڏئي شهزادي صاحب کي لت هٽي ڪرسيءَ تان ڪيرائي وڌو. صاحب رسکي ٽيبل هيٺان لکو. هن پٽيان ۽ ٽي لتون هٽي ڪڍيس. اسسٽنٽ جهلڻ آيس، انکي ٽونشي سان ڪيرائي وڌائين. دهشت چائنجي وئي. ڪير ويجهو نہ اچي؛ هن صاحب جي نہ نندي چڏي نہ وڏي. آخر مڙس کي جهليائون ۽ ولٽي وڃي اڳهاڙو ڪري دسي مارڻ شروع ڪيائونس. منو ڪلاڪ ولر ڪتن جو ماريندو رهيس، کو سنڊ کونہ چڏيائونس. سجو رت رت ٿي ويو. نيٺ جڏهن ماري ساٹا ٿي پيا تڏهن کٽي وجي وڏي صاحب اڳيان پيش ڪيائونس. ان چيس "تو پڙهيل ڳڙهيل ماٹهو ٿي ڪڙي اها حرڪت چو ڪئي؟" چيائين "جيڪو مون کي بي عزت ڪندو ان جي مون ۾ عزت سلامت کان رهندي." آفيسر ٿي حملي ڪرڻ جو ڪيس هلائي ٽيهن ڏڻڪن جي سزا ڏنائونس. ٻئي ڏينهن آٿي ٽڪٽڪيءَ تي چاڙهيائونس. برک ۾ ڪڙي ٽيم ڏڻڪا هنيائونس، اف بہ کونہ ڪيائين. اسٽريچر کٽي آياٽ هٽي پري ڪري چڏيائين. پاٹهي پنڊ ڪري هلڻ لڳو. وجي بند وارد ۾ بند ڪيائونس. اتي ڇڏيائونس. تہ "رگو وات سان چئو تہ مونکي افسوس آهي. مونکي معاف ڪريو ٿڙ پڙ جيڪا سهولت ڇئين سا ڏيندا سون." هن چيو "سهولت چا جي؟ مون سان جيڪو ٽڻ ٽڻ ڪندو تنهنکي آءٌ ڏڏهن بہ نہ چڏيندس." مهينو ۾ پوزيو ويندا هئس. آخر ڪڪ ٿي بندوارد مان ڪيائونس. هاڻ کو بہ عملدار ساٹس ٽڻ ٽڻ ڪونہ ڪري. بابا پٽ ڪانسواءَ کو ساٹس ڳالهائي کونہ. ڊپٽي صاحب ان پاسي منهن بہ ڪونہ ڪري." ان سموري ڳالهہ جي انهن نمبردارن تصديق ڪئي جن کيتن

مارڻ ۾ حصو ورتو هو يا جن ونڌ هو بند وارد ۾ بند هو.

سوچيم ته واقعي ماڻهو ڪيڏو نہ ڪونئرو آ لوهه کان بہ ڏاڍو آهي. جي پاڻيو ٽٽي ته پنهنجي قائد جي قاتلن جا بوٽ چٽيندڙ پاڙي سنڊي وڏيرو بنجي وڃي آ جي مرس ٽٽي ته ڏاهر، دودو درياخان، مخدوم بلاول، صوفي شهيد، هوشو پيرصبغت الله شاهه، هيمون کالاڻي، نظيرعباسي، يڻو آ الائي چاچا بڻجي وڃي!

ماڻهوءَ جي بلندي توڙي پستي کيڏي نہ اٽاه آهي. جي پست ٽئي ته يزيد، چنگيز، هلاکو، هٽلر، مسوليني، آمريڪي سامراجي، بيگن ٽي پئي آ جي بلند ٽئي ته گوتم، عيسيٰ، محمد ص، سقراط، ارسطو، اسپارٽيڪس، مارڪس، لينن، مائو آ هوچي منه ٽي پوي.

۸۲- ۷- ۹

چوڙ گئي بالم مجهي هائي اڪيلا چوڙ گئي.
چوڙ گئي بالم ميرا پيار پڑا دل توڙ گئي.
ايسي چلي برها کي آندهي
تڙپت هون دن رات.
چوٽ گيا بالم پيار همارا ٽوٽ گيا.

Gul Hayat Institute

لتا آ مڪيش پيا گائين. "مر" کان پڇيم. "لتا بهشت ۾ ويندي، دوزخ ۾؟" مرڪي چيائين "ڪلمو پڙهي ته پوءِ بهشت ۾ ويندي." چيم "مڪيش؟" چيائين "اهو بہ جنتي آهي. پر پهريائين ڪلمو پڙهي." پڇيومانس "جي ڪلمو نہ پڙهن آ دوزخ ۾ وڃا وڃن ته پوءِ تون ڪيڏانهن ويندين"؟ چيائين "دوزخ ۾ ٻيو ڪٿي؟"

شام. چه بجا. جالندر ريڊيو تان پنجابي ۾ سسئي پنهون جو نانڪ نشر پيو ٽئي. پنهونءَ جي پيءُ جا ڀائيلاڳ پيا هلن. هاڻ ڪشمير بابت فلم پئي هلي. دل ڏند ۾ ٻيڙيون پيون هلن. منجهن ننڍڙا هار وڻا آهن. هي هار برف تي پيا ترکن. هاڻ ڪشميري لوڪ گيت پيا ٻڌائين. هار وڏي غور سان پيا ٻڌن.

چترهار. امتياب بچن، ڏرمينڊر سنجيو آ شتروگهن سنهاه، ڏرمينڊر آ امتياب قوالي پيا گائين. ايا کا بہ سچاتل اداڪاره نظر کان آئي آهي. گوپ، ديوآنند، اوم پرڪاش، سلڪشنا پنڊت.

عرب فيلسوف، تمر لطيف جمع جي ڪتاب "اسلامي فيلسوفن جي تاريخ" ويٺو پڙهان. منجهس الڪندي، فارابي، بوعلي سينا، امام غزالي، ابن طفيل، ابن باجه، ابن رشد، ابن خلدون، ابن عربي، ابن مسطوم، اخوان الصفا جي زندگين ۽ فڪرن جي تاريخ ڏنل آهي. لکندڙ روشن خيال ٿو ڏسجي. آنو ٻه سمجهو ٿو لڳي. انهيءَ موضوع تي ڇڻن ڪتابن جي مونکي سڃان ڪان تلاش هئي. تصوف جي تاريخ جي تلاش اڃا ڪامياب نه ٿي آهي. ڪا سڻي تاريخ هٿ ڪبي. ڪافي ماڻهن تي ڪم رکيل آهي. هي ڪتاب ٻه وڏي ڪوشش سان هٿ آيو آهي. جيل جو ماستر صاحب جو خوش قسمتيءَ سان هڪڙو قابل عالم سڳورو ٻه آهي تنهن آڏي ڏنو آهي. مولانا صاحب انهن پلارن نوجوانن مان آهي جيڪي قديم سان گڏ جديد علمن ۾ ٻه يونيورسٽيءَ جي حد تائين فاضل آهن ۽ دين جي تبليغ جي جذبي سان نوازيل آهن. قاضي ڪورٽن جو امتحان ٻه ڏئي آيا آهن ۽ اميد ٿه جلد قاضي مقرر ٿيندا. اسان جا گناه ڏسي اسان تي قياس ڪائي اسان کي ديني تعليم ڏيڻ جو ارادو فرمايو اٿن. مترجم قرآن شريف ڏيئي ويا آهن ۽ چئي ويا آهن ته روز سبق ولو معنيٰ ۽ تفسير جو. اسين سندن ٿورائتا ٿيا آهيون ۽ سبق لاءِ بي چين ٿيا ويٺا آهيون. رڳو گرميون کجه ساه پڻ ڏين. هڪڙو ڏينهن سجو لڪندو رڳو ڪانئن انهن علمن ۽ ڪورسن جي معلومات حاصل ڪرڻ ۾ جن ۾ پاڻ خيرن سان تجصيل ڪري چڪا آهن. مون کين پنهنجي بدقسمتيءَ ۽ گناهه گاريءَ جو حال ٻڌائيندي چيو هو ته "ديني تعليم ڪان بي بهري آهيان. اها ٻه خبر ڪانهي ته ديو بندي سڏا يا بريلوي، وهابي، چڪا يا شيعا حضرات. وڏي بدقسمتي اها جو اهي فرق معلوم ڪرڻ جي اڻ تڻ ٻه ڪانهيم. اسان جڻن جي پاڻي جنهن جي ڏاڙهي رکيل آهي ۽ جيڪو روزو نماز ڪري ٿو سو پڪو مسلمان. وڌيڪ خبر خدا ڪي. اوهين روشني وجهڻ پسند ڪندوءَ ته ٻڌنداسين. نه ته خوش هجو. ذاتي طرح آڻون لطيفي طريقي جو آهيان" پڇيائون "اهو وري ڪهڙو طريقو آهي؟ مون ته ڪڏهن ڪونه ٻڌو" چيو مانس "اسين گمنام قسم جا ماڻهو اسان جا طريقا ٻه گمنام قسم جا. اسين مرشدنا شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي مسلڪ جا پيروڪار آهيون. چيائين "واه! واه! واه! سبحان الله! شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪهڙي ڳاله ڪجي! استاد سندس هڪڙو شعر ٻڌايو هو "ڪاتيءَ وارو، ڪاتيءَ تکيءَ وارو. اهو ٻڌائجو. ذرا! توهانکي ياد آهي؟" مون چيو "ڪاتين وارا شعر مرشد سائينءَ جا الائي ڪيترا آهن. هي ته ناهي؟"

ڪاتي تکي مَ ٿئي، مَ مُنيائي هوءِ
مان ورمِن توءِ، مون پڙيان جا هٿ ڏا؟

فرمايائون "اهو! اهو. معنيٰ سمجهايو". سمجهايم. چيائون "ها توهان پنهنجي طريقي

جا اصول ڏيئي ڏڪايا." مون چيو "اصول ته ڇڄ آهن ۽ تفصيلي وضاحت بہ ڪرڻي پوندي پر مختصر ۾ هي ته مرشد سائين جو مسلڪ آهي ته لاڳيتي، اڻ ورڇ سورهيائي ۽ سرفروشي ۽ واري پورهئي، ڀاڪوڙ ۽ ويڙهه ذريعي وطن دوستي ۽، عوام دوستي ۽، انسان دوستي ۽، رواداري ۽، سهڻ، سخاوت، وسيع نظري ۽، پيار ۽ محبت جي آدرشن کي عملي جامو پهرائي مظلوم پيڙهيل ڏکويل ماڻهن جي دنيا ۾ انهن هٿان انقلاب آڻي سڪ، سڪار ۽ خوشي ۽ جو نئون جهان اڏڻ ۽ امڙي ريت پنهنجي حقيقي محبوب جو قرب ۽ راضپو حاصل ڪرڻ. مرشد سائين ۽ جي نظر ۾ دين جي ظاهري رسمن جي پيروي بہ برحق پر اڻ جو اصل روح کو ٻيو.

جيڪو ماڻهو ڏکويل انسانن لاءِ دوزخ بنيل هن جهان کي بهشت بنائڻ لاءِ جاکوڙ ۽ ويڙهه ٿو ڪري تنهن لاءِ رب جي بهشت ۾ ڪا بہ جاءِ ڪانهي. دين تي ليکيداري ڇڏيئي ڏکويل ماڻهن جي زندگي ويتر وڌيڪ عذاب ۾ وجهڻ وارن کان وڌيڪ رب جي حضور ۾ لعنتي ماڻهو تي سگهي ٿي ته قرآن، رسول ۽ سنڊن مذهب کي ذاتي ۽ گروهي مفادن لاءِ استعمال ڪرڻ کان وڏو گناه ٻيو ڪوهي. هر قسم جي انفرادي توڙي اجتماعي ظلم سان وڙهڻ کان وڏو ثواب ٻيو ڪوهي "ٻڌي ڪلي وڏائين. ڇيائين" شاه لطيف ڀٽائي توهان جي اها عالمانا تڪرير بدي ضرور داد ڏئي ها! مون چيو "توهان جو خيال آهي ته آئون وڏاءُ ۽ مبالغ آرائي ٿو ڪريان. هاڻ خود مرشد سائين ۽ کي ٻڌو، پوءِ پاڻ فيصلو ڪريو ته مون وڏاءُ ڪيو آهي يا ڳالهه گهٽائي ڪئي آهي."

روزا ۽ نمازن ايءُ پڻ ڇڏو ڪم.
او ڪو ٻيو فهم جنهن سان پسجي پرين ۽ کي.

...

اُن پر نہ ايمان، جيئن ڪلي گو ڪوڻائين
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهيين.

...

تهڙا چاليها نہ چاليه جهڙو پسڻ پرين ۽ جو
ڪهڙي ڪاتب ڪريين متي پنن پيه
جي ورق وارئين ويهي ته اکر مڙيئي هيڪڙو

...

ملين ٿو ماڻ، پتو ڏئو پيٽ ۾.
سڃاڻي الله ٻئي ڏنائين ڏوڻ ۾.

...

جيڪي ڏڏن ڏي، ڳجهان ئي ڳجھ ۾،
سو جي سڻن ڪنن سين، ڳرت وارا ڪي،
تہ ساز سمورا سي هوندي پٽون ڪن پلڪ ۾.

...

جيئن جيئن ورق وارئين تيئن تيئن ڏئو ڏوھ
تنهن ڪهڻيءَ ڪبو ڪوھ، جي رهڻيءَ رهيو نہ سپرين.

...

ڪوٽو ڪاڳر ڪورئين ويٺو وڃائين مس.
ڏورتئائين ڏس، اکر جيئائين جڙيا!

؛ پوءِ ڪجھ مارئيءَ جا وطن دوستيءَ، غريب مار سان وفاداريءَ ؛ آڻ نہ مڃڻ بابت شعر بہ پڙهيم ؛ معنيٰ ڪري ٻڌايم. بزرگ جي منهن ٿي ڪيئي رنگ آيا ويا. پاڻ تي ضابطو هوس. سبحان الله! سبحان الله! ڪندو رهيو. سوچيم تہ لطيفي مسلڪ ؛ طريقي ٿي سنڌون ستو وار ڪو نہ ڪندي ڪو ٻيو ڪس ڪيندو. ٽيئو بہ ايئن. پڇيائين. "اوهان ڪهڙي پارٽيءَ جا آهيو؟" ٻڌايم. "اوهان جو منشور ڪهڙو آهي؟" "سڄي ملڪيت قومي ملڪيت بنائڻ گهرون ٿا." آڏي پاڇا شروع ٿي ويئي. بہ ڏينهن جاري رهي، ڪلھ ؛ اڄ "مان" وچ ۾ ڳالھ ڪري، مون ڏٻوٽي هيي الائي ڪهڙيون خبرون ڪري. مائ ڪرايوبانس. مولانا کي اها اڻ تڻ تہ ڏسان تہ هنن مذهب کان اڻ ڄاڻ ماڻهن کي رستي تي آڻڻ ۾ ڪهڙي دير ٿي لڳي ؛ مون کي اهو ڏسڻ جو شوق تہ محترم جنرل ضياءَ جي دور جي "علماءِ اڪيڈمي" جا فارغ التحصيل ۱۹۸۲ع ماڊل مولانا صاحب ديني ؛ دنوي علمن جي ڪهڙن خزانن سان مالا مال آهن ؛ انهن کان ڪيئن فيض حاصل ڪري سگهجي ٿو. بن ڏينهن جي گفتگو جو نچوڙ مون اهو ڪڍيو تہ "حضور جن، چئن خليفن سڳورن ؛ خليفي عمر بن عبدالعزيز جي ايڪٽيهين سالن جي حڪومت جي دور کي ڇڏي باقي گذريل چوڏهن سئو سالن ۾ جيڪي "مسلمان" حڪومتون رهيون آهن ؛ موجود آهن سي نہ رڳو غيراسلامي هيون پر اسلام دشمن بہ هيون ؛ انهن جو تختو اونڌو ڪرڻ هر سچي مسلمان جو فرض هو." ڪسندي ڪرڪندي مولوي صاحب جن مس مس ڪنڌ لوڏ ڪئي. ونن کي بہ دليل باقي بچيل ڪونہ هتا. لاچار چيائون "هاڻ اهو ٻڌايو تہ اسلامي حڪومت قائم ڪيئن ڪجي؟"

Gul Hayat Institute

مون چيو تہ "اهو اوهان پلارن جو ڪم آهي جن کي دين جي خبر آهي. انسان کان پڇو ڪيسن ۽ سياسي ڏڻن بابت. باقي دين جون ڳالهيون اوهان کي ئي سونهن ٽيون." چيائين، "ماشاءالله، وڏيڪ گفتگو ڪنداسين." بحث ۾ پل صراط تان لنگهڻو هو. ڏاڍا نازڪ ۽ ڏکيا مرحلا آيا. مولانا صاحب ٻنهي پيرا فتوا جون ڪوڙ ڪيون اڇلايون پر رب رحم ڪيو. ٿوري تان بچي وياسون. سولي سنڊيءَ ۾ مولانا جو مطلب هو تہ ڪو بہ ماڻهو ڏنبي سان اقتدار تي قبضو ڪري ولي تہ انّ خلاف بغاوت ڪرڻ ڪفر آهي . ان جي سزا موت آهي. ماڻهن جو ڪم آهي تہ حڪومت جو نالو بہ نہ ولن رکو پنهنجا اعمال سڌارين. ان ڳالهہ تان کين لاهڻ ڪجهہ ڏکيرڙي ڳالهہ هئي. جڏهن سپ واهون بند ڏنائين تڏهن لاچار ڪٽي ماڻ ڪيائين. مٿو چيڙهون ڏهين ماڻهو ٿو ڏسجي.

۱۱-۷-۸۲

"م" ڪلهہ کان جدلي ۽ تاريخي مادیت بابت سوال پڇندو رهيو آهي. روز ڪلاڪ بہ جي گفتگو هلي ٿي. ڪلهہ جدلي مادیت بابت ۽ اڄ تاريخي مادیت بابت گفتگو ڪيم .

ويچاري "م" سان هڪڙو مزيدار گهرو حادثو ٿيو آهي. پهرين سرائڪيٽ گهر واريءَ ڪي ۽ سوٽ ڪي خط لکيائين. سوٽ جي خط ۾ ٻي گهر واريءَ بابت شڪايتون لکيائين. اهي ٻئي خط هڪڙي اتفاق سبب وڃي ٻي گهر واري(پنجابيٽ) کي ملیا آهن. هاڻ ويچارو ڊڪرن ۾ آهي تہ الائي ڪهڙو خنامر ڪٽندي. مائيءَ ۾ گهٽتائي پئسي جي بہ ڪانهي. جيڪي ڪري سو وس واري. چئي ٿو تہ هتي جيل ۾ اڇي سڄو جيل مٽي ٿي ڪٽندي دير ڪا نہ ڪندي. هندي فلم "ڊولي" شروع ٿيڻ واري آهي. راجيش کنا، ببيتا، اوم پرڪاش وغيره آهن .

اڄ سڄو ڏينهن ٽانڊا ولا آهن! هينئر بہ ڪمرو تتو ٽامٽي ٿيو پيو آهي. اڄ معلوم ٿيو تہ نئون نظر بندیءَ جو آردر پهچي ويو آهي. مشتاق اعوان ۽ رضا ملڻ آيا هئا. ادب تي ڳالهہ ٻولهہ ٿي. هندي فلم مڙيئي ٽائيم پاس هئي. سعيده بانو جالندر ٽي وي تان ڳائي پئي. صورت، آواز ۽ ڏن انوکا ۽ لاجواب آهن.

"آج مين جاٹا پيکي ني، ڏل ديدي"

ڏنون بلڪل انوکيون آهن. آواز ۾ گونج آهي. ادائن جو جواب ناهي.

"شاوا ميري چليا داٹا پاٹي رليا .
چلا ساڌا کوه تي آوين ساڌي جوه تي
وس ميري مان دي چڌي گي تي آن گي
شاوا ميري چليا داٹا پاٹي رليا.

Gul Hayat Institute

(شاباش منهنجا ڇلا، داڏو پاڻي گڏجي ويا. منهنجو ڇلو ڪوه تي آهي، تون اسان جي جوءَ تي اچجانءِ. امان جي وس آهي، موڪل ڏيندي تہ ايندا سين.)

سعيده بانوءَ جو مقابلو فقط قوالڙ انپڙها صابري ۽ انگريزي سڪٽي ڪري سگهن ٿيون. ٻہ چوڻيون. ڪارو لباس، اکين ۾ خمار مرڪ قاتل، قد بت قهر جو آواز صفا انوکو ۽ انداز بلڪل نرالو. بلا جي خود اعتمادي لاپرواهي، اکيون وڏيون، وڏيون، ڪاريون ڪاريون، اداس اداس، پراسرار.

ڪوڪان پيڙ گيان
نيهون نہ لڳدي زوري

(نينهن زبردستي نہ ٿيندو آهي. دانهون ٿي ويندين آهن)

هاڻ سسئي پنهون پيئي ڳائي،

ڇڏي پاسي ديکهان مينون پنهون دسدا

(جنهن پاسي نهاريان مونکي پنهون نظر ٿو اچي.)

هاڻ ماهيا:

تيري وچون رب دسدا اٿي سجدا تان ڪيتا.

(تومان رب ڏسجي، اسان تڏهن سجدو ڪيو.)

هاڻ سهڻي ميهار:

ڪس تتڙي نيّ ظلم ڪمايا
پڪا چڪ ڪي ڪچا رکايا
سهڻي ڪچي گهڙي تي جاوي
رهاوي منهينوال ملا

۱۲-۷-۸۲

ٻاهر وينا آهيون. ڏينهن ڪجهه ٽڏوآهي. پنجاب جي سياسي صورتحال، احمدين، ٽرانسڪاين وغيره بابت ڳالهه ٻولهه ٿئي. "م" پنهنجي آمريڪا ۽ ڪئناڊا جي دوري جا احوال ٻڌايا.

۱۳-۷-۸۲

ٻاهر وينا آهيون. ٽڏي هوا پيئي لڳي. رات ٻاهر ستا هئاسون. مزو آيو. واپوڙي ۽ لٽ جي ڪري ٿورو مزو خراب ٿيو. ڪلهه سپرنٽنڈنٽ خلاف معمول هتي آيو. نئون ڊپٽي به ساڻ هوس. چيائين "پنجاب سرڪار ڪافي زور لڳايو ته توهان کي آزاد ڪجي. ان لاءِ توهان کي چار پنج ڏينهن نظر بندي جا آرڊر نه ڏناسون، جو پنجاب سرڪار ان ڪوشش ۾ هئي ۽ نوان آرڊر رکيو ويٺي هئي. پر سنڌ سرڪار کي اوهان تي ايڈي ڪاوڙ آهي جو اوهان جي آزادي لاءِ تيار نه ٿي ٿئي. هاڻي توهان حڪومت کي لکو ته مونکي واپس سنڌ ٽرانسفر ڪيو وڃي. آئون به ڪجهه لکندس. ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ٿي سگهي." ڪلهه ڊرافٽ ٻنايو سين. اڄ موڪليون پيا. ڪلهه سپرنٽنڈنٽ جو رويو پنهنجائي وارو هو. چيائين ته "سنڌ واپس ويندا ته اسان جي گلا ته ڪانه ڪندا!!" مون چيو "اسين سنڌي ماڻهو جبل جيڏي بي واجبي وسارڻ ۽ تو جيتري چڱائي هميشه ياد رکڻ جا عادي پئي رهيا آهيون" "ٻيو حڪم؟" چيم "رات جو ٻاهر سهڻ جو انتظام ٿئي." چيائين ته "رات جي ڊبل پهري جو بندوبست آهي؟" چيائو نس "هاڻي سنتري واري سان ڊيوٽي تي آهن" چيائين "ٿي ويو سانجهي کان پليجي صاحب وارا ٻاهر سمهندا". وڏي بحث مباحثي کان پوءِ ڊرافٽ کي آخري شڪل ڏني سون. "م" ٽي نقل ڪاربان تي تيار ڪيا. اڄ مشتاق اعوان کي درخواست موڪليم. ته ان چوائي موڪليو آهي ته به ڪاپيون پيون تيار ڪري موڪليو. اهي "م" اندر تيار پيو ڪري. چيو مانس ته "پاڻ مزدرو ماڻهو آهيون. مزدور "پوءِ" جو اڪر ڪم نه آڻيندو آهي. مزدور فوراً جيڪو ڪم ملندس سو ڪندو آهي. جنهن وقت ڪرٽو هوندو آهي ان وقت ئي ڪندو آهي." ان اصول مطابق لڳو پيو آهي. نه ته هونئن دير ڪري ها. (دماغ مان وزيري جي ڏپ دير سان نڪرندي آهي.)

رات جالنڌر تان هڪڙو نانڪ ڏڻ سون. بور هو. بشيمن جي قسط ليڪ هئي. "سونا چاندي" بهتر هوندو آهي. سک-فنڪار لڳو پيو آهي. ناهوڪو جوان آهي. ڪپڙا به واه جا پاتا اٿس. آواز ۽ انداز ليڪ اٿس.

Gul Hayat Institute

بري عشقي دي مار
تنبا وجداهي نا
(عشق جي مار بري آهي، منهنجو يكتارو وڄي ئي ٽو.)

اڄ قبلو مولوي صاحب وري آيو ۽ وري اچي ٽوڻيا هڻڻ لڳو. تصوف جي تاريخ جو، كتاب گهريو هوم، سو" كٽي آيو. مون گهڻو ئي نٽايو. چيم "عقل ۽ عقيدو ابتڙ شيون آهن. مذهبي معاملن ۾ انسان كي جيئن توهان پلارا چئو اهڙا عقيدا ركون. انهن خلاف كابه گاله كانه ڪيون." چي "جيكا گاله عقل ۽ سمجهه سان نه ڪجي تنهنجي ڇڻ جو كهڙو فائدو؟ خدا تعالي جو حكم آهي، تدبر، غور، فكر كريو. عقل كان كم وٺيو. غور ۽ فكر بنا ايمان كنهن به كم جو كونهي." مون چيو "جناب انسان مسكينن كي ايتري سگهه كانهي جو انهن منجهيل مسئلن جي ڏهڻين مان سلامتيءَ سان لنگهي پار تيون. جيئن چئو تيئن ڪيون، جيئن نه چئو تيئن نه ڪيون." نه مڙيو. لاچار مونكي عقل وارن بدبختن ۽ گمراهن جا عقيدي، ايمان ۽ مذهب بابت كتابن ۾ لكيل نكتا نظر ۽ سندن كجه دليل بيان كرڻا پيا، چيم "هاڻ انهن بدبختن جا كهڙا جواب ڏجن جيكي پليٽ خود گيتا، قرآن، توريت ۽ انجيل وارا ثبوت نه پر عقلي دليل گهرن. انهن كي چا چئبو؟ اها ته الها جاءِ آهي جتي بس رب پاك جو فضل گهرجي. بي جاءِ كانهي." چيائين "ان جا جواب سوال آهن. ڏنائين. مون كي سندس دليلن ۾ نظر ايندڙ عقلي نكتيس بيان كرڻا پيا. كلاك ٻه لڳي ويا. مون چيو "حضور مولانا، عقل كي هڏو جهيڻ ۾، توهان ايمان جي ۽ عقيدي جي گاله كريو. عقل واري گاله جي ڏهڻ ۾ گهڙندا سين ته قاسي پوندا سين." آخر چيائين "توهان خود انهن جا جواب دليان تيار كري ڏيو." مون چيو ته "مون وٽ هجن ها ته بناڻي چا ڪپي؟ دعا كريو ته رب جو فضل رهي." دعا كيائين ۽ بحث جي جند ڇڏيائين. بحث ۾ مذهب جي اسرٽ نسرڻ جي تاريخ، انساني فكر جي تاريخ، كتاب (اوريجن آف دي آئيديا ز آف گاڊ)، جيمسن فريزر جو ڪتاب "جادو ۽ سائنس" ۽ ٻين بي انداز مسئلن جو ذكر كرڻو پيو. مولانا صاحب جا بدقسمتيءَ سان پير كٽي نه كپي نه پيا. سگهن، هيما نچي پيئي. بهراڙيءَ جو لباس پهريل آتس. سندس مشهور معروف مڙك پنهنجي پوري آب تاب سان موجود آهي. شڀي ڪپور ۽ نيتو سنگهه، اشوك كمار، جي، جهلك ريكا، ۽ شڀي ڪپور.

۱۴-۷-۸۲

شولو خوف جو ناول "اور دان بهتا رها" پنو پڙهان. رجعت پرست ۽ زوال پذير "جديد" ناولن جي جاهلانه پيخيءَ كان پوءِ هكڙو اعليٰ مقصد وارو فني شاهكار پڙهندي

Gul Hayat Institute

طبيعت کي ڏاڍي خوشي پئي ٿئي. بک کان پوءِ طعام جو قدر ٿيندو آهي. حقيقي ترقي پسند ادب پڙهڻ جو سچو پچو مزو "جديد" يا "نئون" واهيات ۽ بي معنيٰ ۽ گندو يڪي برائي يڪي ادب پڙهڻ کان پوءِ ئي ٿئي ٿو. رات ٿوري خارش ٿي. شايد ٽينٽران جا ڪپڑا پائڻ جي ڪري. سياڻي ملاقات جو ڏينهن آهي. فاضل ۽ عالم شاهه کي گهرايو هوندم. ڏسان اچي سگهن ٿا يا نه، ۽ جي اهي نه اچي سگهيا ته ڏسون ته پرويز به اچي ٿو يا موڙگو کوڙيءَ کي گهمرو ٿو اچي. هن دائريءَ جو چا ڪريان؟ "م" کي جيل جي اسپتال ۾ گهرايو اٿن. سندس واسطي ٻاهران کو ڊاڪٽر آيو آهي. اڄ اٺ هينان کڻ تي ويٺو آهيان. سنٽري مٺان ملڪ الموت وانگر بيٺو آهي. ان ويچاريءَ جو به ڏوهه ڪونهي. ۱۹ سالن جو جوان آهي. روزائتو ٿئي هنڌ ڇانو ڪانهي، ڪيڏانهن وڃي؟

۱۸-۷-۸۲

ٽي ڏينهن ڊائري کان لکي اٿم. واڪ ئي نٿي ٿيو. اڄ ڪجهه ٻڌڙي هوا آهي، ٻاهر ويٺا آهيون. ۷-۱۵ تي محمد فاضل، نظر ۽ ايار آيا هئا. معلوم ٿو ٿئي ته اڳئين خط جو اثر ٿيو. ڏاڍو خوش ٿيس. پر ڏٺم ته ايار بيمار هو. ٽائيفائيڊ مان اڃا ڪونه چڙهيو هو. سوچيم ناحق آيو. وڌيڪ بيمار ٿي پوندو. وري جو چيومانس ته ملتان رستي موٽجو. تنهن تي به پوءِ پڇتايم ته ناحق چيم. معلوم ٿيو ته زرينه ليک نه آهي. افسوس ٿيم. سوچيم ته آئون هجان ها ته ڪيس زوريءَ ولي سندس علاج ڪرايان ها. اسلم کي لکيو اٿم. ڏسان چا ٿو ڪري. نئون ٻن بينڊن جو ريڊيو، ڪجهه سنڊي ڪتاب، اٺ سبيل ڪپڙن جو جوڙو ۽ دستوري سامان آندائون. ايار ۱۰۰ ۽ فاضل ۱۰۰ روڪ ڏنا. فاضل ۵ تاريخ تي ايندو. ان وچ ۾ پرويز نه اچي، نه ته ۵ تي فاضل ملي ڪونه سگهندو. ڏسون ملتان رستي وڃا يا نه. ڪچهري سڻي ٿي. صورتحال ساڳي پيچيدي آهي. محترمه نيٺ وئي آهي. ڏسون ته چا ٿو ٿئي. هي همراهه هتي ڪيس جي نبيري لاءِ ڳاله ٻوله ڪري ويا آهن. ٻڌڻ آهي. نازڪ ۽ پيچدو معاملو آهي. ڏسون ته ڳاله ڪٿي ٿي بيهي. رفيق صفي، سليمان ڏاهري، زينت، اسلم، امان، ڪي، سڀ فرزند اڃا آيا ناهن. نظر هوشياريءَ سان همراهه کي مصروف رکيو. ماڻهو ته ڪم جا آهن گهٽا يار! رڳو خدا ساڃهه ڏين، پنهنجي ڏنڊي مان هٽ نه ڪڍن. هٽ هٽ ڪن ته ڪٽي مان ڪيڇ ٿي وڃن. "ويلي شينهن به بک مرن هلندي گدڙ به ڏئين". پر هڏم ته ڪيترا لٽ کوڙيو رلي مٺان ڪريو گهرن ۾ پيا آهن. سي به ڏسڻا وائسڻا. سپرنٽنڈنٽ سان مليس. چيائين ٽرانسفر جي پنجاهه سيڪڙو چانس آهي. مون کوشش ڪئي آهي، نٿي هنتا ڪن فيصلي ۾ لڳي ويندا. ٽلهي ليکي ظاهري ته ائين ٿو ڏسجي ته ڳاله ٻوله هينين ليول تي ڪيل آهي، متيئن تي نه. ضياءَ جي ان بيان ڪان پوءِ ترعيد تي سياسي قيدي آزاد نه ڪيا ويندا.

Gul Hayat Institute

معلوم ٿو ٿئي ته سنڌ ڏانهن ٽرانسفر واري ڳاله به ڪين ڪاڻ آڻڻندي. همراهن جو موڊ خراب ٿو ڏسجي فلسطين واري سازش ۾ خوار ٿيڻ ڪري. ان ڪري برٽيا بيٺا آهن. الله پليندن. ڪلهه مولانا صاحب وري به چهين ڏندين اچي نڪتو. وري به بحث. ارسطو، ابن رشد، ابن باجه، ابن طفيل، امير معاويه رضه، حضرت علي ڪرم الله وجهه، سپاهي يا سپه سالار يا ٻئي؟ آخر مون کان پڇيائين "پلا دنيا ۾ ڪا اهڙي به حڪومت ٿي گذري آهي جيڪا توهان جي نظر ۾ مسلمان بادشاهن جي حڪومت کان بهتر هجي." مون چيو "سيني جو ساڳيو حال هو. سڀ جاگيرداري ڊڪٽيٽرشپون هيون. سڀ ٻورو ۽ ظالم طبقن جي ٽرلٽ ۽ ظلمن جا گهاٽا هيون. فقط سندن اڙون ۽ ڊونگ ڊار ڊار هئا. ڪڙين حڪومتن عيسائيت جي آڙ ٿي ورتي ۽ عيسائيت جي نوراني هجڻ جو ڊونگ ٿي رچايائون، ته ٻين اسلام جي آڙ ۾ مسلمانيءَ جو ڊونگ ٿي رچايو، ٽين ٻڌ مت جي آڙ ولي مهاٻوڌيءَ هٺ جو ڊونگ ٿي رچايو". ٻورو ديرڪي مون چيو "مونکان غلطي ٿي. منهنجو جواب غلط آهي. اهڙي حڪومت هئي جيڪا انهن سيني کان مذهبي ڳالهين کي چڏي ٻين ڳالهين ۾ انسانن لاءِ بلڪ خود مسلمانن لاءِ گهڻ آزاريندڙ ۽ گهڻ ٿر مار ڪندڙ هُئي." چيائين "ڪهڙي؟" مون چيو "انگريز جي هندستان تي حڪومت" چيائين "ڪيئن؟" مون چيس "انگريزن جي ڊينهن ۾ هيئن پنج، پنج سال مارشل لا ڪڏهن لڳي؟ ڪهڙي لاقانونيت، ڊڪٽيٽرشپ ۽ فسطائيت هئي؟ هيئن ٻنا سبب ڊيڪارٽ جي ٻنا متدمي کوبه ماٿهو سالن جا سال قيدي رکي سگهجيو ٿي؟ خود مذهبي آزاديءَ جي معاملي ۾ جيتري ضمير جي آزادي سيني مذهبن جي ماٿهن کي انگريز جي ڊينهن ۾ هئي اها اڄ نه هندستان ۾ آهي نه پاڪستان ۾. عام غريب مسلمانن جون جانيون، مال، عزتون ۽ آبرو جيتريون انگريز جي ڊينهن ۾ گهڻ خطري ۾ هيون اوتريون ڪهڙي نام نهاد مسلمان بادشاهه جي ڊينهن ۾ هيون . تاريخن لکڻ وارا درباري ته هٽ جون وينا هڻن. اصل صورتحال ڪيڏي پيانڪ هئي، سا ڄاڻو ماٿهن کان ڳجهي ڪانهي. وري انگلينڊ جي هندستان ۾ حڪومت کان به بهتر حڪومت آتي جي عوام لاءِ امريڪا، انگلينڊ، فرانس، هالينڊ، سئزرلينڊ، جرمني وغيره سرمايه دار مملڪتن ۾ آهي. اتي جي عوام جا حق ڏسو ۽ مسلمان، جاگيردارن، نوابن، بادشاهن، خليفن جا عوام خلاف قتلام ۽ ٻيا سنگين جرم به ياد ڪريو". وڃڻ مهل چيائين "توهان موڪلائڻ مهل اتندا نه ڪريو. توهان علم جا بحراعظم آهيو. اسان کي تعظيم ڇڳائي". سندس وڃڻ کان پوءِ "م" چيو "رڳو بحراعظم نه پر بحران اعظم! سوچيم ته دنيا جي پورهيت عوام جا جيڪي عظيم استاد سچا پچا بحر بيڪران آهن انهن سان جي هي ملي سگهن يا انهن کي پڙهي سگهن ته جيڪر چا چوٽ تي مجبور نه ٿين!

مون سي ڏٺا ماءُ جني ڏٺو پرينءَ کي
تني سندي کاءِ، ڪري سگهان نه ڳالهڙي.

سانجهي ۽ هنديءَ فلم آهي. الائي ڪهڙي؟ رات چتر هار هو. خاص نه هو.

Gul Hayat Institute

ڪاڪ پوپٽي هيرا نداڻيءَ جي آتم ڪهاڻي پڙهي پوري ڪيم. دلچسپ هئي. ورهاڱي کان اڳ سنڌ ۾ ثقافتي ۽ علمي زندگي ڪيڏي زنده هئي تنهن جو پتو پوي ٿو. سنڌي عالمن جا ڪهڙا ناڻ هئا سا به خبر پوي ٿي. ان ناڻ اندر عورت ذات لاءِ ڪيڏي ذلت ۽ بيوسي هئي سا به خبر پيئي. پوپٽيءَ جهڙي گلاب جي گل جهڙي حسين چوڪريءَ کي ور نه ملي سگهيو چاڪاڻ ته هوءَ لک روپيه ڏيئي ور خريد ڪرڻ لاءِ تيار نه هئي. ان سماج کان ته سلوارن وارن (مسلمانن) جون ڏيون ڪاشيون، جيڪي مارون موچڑا ڪاپو غريب غربن سان پرڻجيو ته پون. ڏاج نه هئڻ ڪري سڄي عمر ڪنواريون رهڻ تي مجبور ته ڪونهن.

هندو سماج ۾ ذات پات، ڏيتي ليتي ۽ ٻيون ڪئين گنديون رسمون مسلمانن کان به وڌيڪ ۽ بدتر صورت ۾ آهن. هندستان جهڙي عظيم ملڪ جي هندو توڙي مسلم ماڻهن جو هزار سالن تائين لاڳيتو عرب، ترڪ، افغان، مغل ۽ انگريز سامراجي ڏاڙيلن جي غلام رهڻ جو ڪيڪ سبب اهو ذات پات جو مرض هو. تاريخ جي شاگرد جي حيثيت ۾ منهنجو خيال آهي ته انساني تاريخ ۾ انسانن جي وسيع پورهيت اڪثريت کي سماجي طرح جيترو ڏڪيل، هندستان جي هندو سماج ۾ ڪيو ويندو رهيو آهي تنهن کان وڌيڪ ڏليل هن کي ڪنهن به ٻئي سماج ۾ شايد نه ڪيو ويو آهي. ويد اپنشد، سنسڪرت، ڪالي داس، تلسي، ڪبير وغيره وغيره سڀ ليک پر هندستاني سماج جي ڪيڪ حقيقت آهي ناهن انسانن جي گهٽائيءَ خلاف ذلت واري غلامي ۽ ٻيد ياءَ ۽ ڇوت ڇات آهي. ڪلهوڙن ۽ ميرن جي درٻارين ۽ ملازمن ۽ انهن جي عزت ڪندڙن جي چوٽ جي باوجود انهن ٻنهي دورن ۾ به سنڌي هندن خلاف زبردست مذهبي تعصب ۽ ظلم ڪيو ويو. هنن جي زندگي ذلت ۽ غلاميءَ واري زندگي ٻڌائي ويئي. حالانڪه هو هن ملڪ جا اصل باشندا آهن. تاريخ ۾ مليل اڻ پورا احوال (مثلاً الرحيم وارن طرفان ڇپايل ڪتاب "تيرهين صديءَ جا مشاهير" وغيره) تا پڙهجن ته هڪڙي جي تعصبي ملن جي اسلامي تعليم "لا اکره في الدين" (دين ۾ زبردستي ناجائز آهي) خلاف هندن سان ڪيل سنگين جرمن ۽ خرمستين جا احوال پڙهيو لڳ ڪاندارجيو وڃن. نائون مل جي پيءُ سان جيڪو قهر ڪيو ويو سو به وحشانيت جي آخري منزل آهي. پر هندو عامل يعني هندو ڪامورا حاڪم طبقن جا پرستار ٻڌيا موجون ماڻيندا رهيا. انگريز آيا ته هي انگريزن جا سرفروش حامي بنجي ويا. انگريز سامراجين جي پاليسي هئي ته ماڻهن ۾ موجود اختلاف وڌايو ۽ انهن ۾ نوان اختلاف وجهو. ڪٿي هنن مسلمان حاڪم ٽولن کي سرس رکيو ڪٿي هندن کي. سنڌ ۾ هنن سنڌي وڏيرن ۽ جاگيردارن سان گڏ هندو سرمائيدار کي اڳيرو ڪيو. پهريائين مسلمان جاگيردارن جي پيٺ ۾ هندو سرمائيدار کي زياده ٽيڪر ڏنائون. جڏهن سرمائيدار ڪانگريس جا حامي بنجي انگريز کي اکيون ڏيکارڻ لڳا ته وري مسلمان جاگيردارن کي مٽي ڪنيائون. بهرحال هندو سرمايه دار انگريز کان پوءِ

سنڌ جو ٻيو نمبر حاڪم بنجي ويو. ڪُجهه پنهنجي بهتر سماجي نظام جي ڪري ۽ ڪجهه انگريز جي سرپرستيءَ جي ڪري، هن پاڻ کي سنڌي ماڻهن جي وڏي گهٽائيءَ يعني مسڪين هارين نارين ۽ غريب شهرين جي پيٺ ۾ (جيڪي اتفاق سان مسلمان هئا) کيڙن ٻڌي رکيو. تنهن جو هڪڙو مثال اهو هو ته سنڌ جي اعليٰ ڪاڏن تي پليل گلاب جي گلن جهڙيون سنڌياڻيون جڏهن حيدرآباد ۾ گهمڻ نڪرنديون هيون ته انهن کي ڏسڻ ۽ عام غريب سنڌي شهريءَ لاءِ ڏوهه هو. سيلانن غريبن کي ان ڏوهه سبب مارڻ لاءِ باقاعده تربيت ورتل جوان جا ڪنڪ موجود هئا. گهڻيون ۽ سرمايه دار اپسرائن لاءِ رزرو هيون. سواءِ سرمايه دارن جي ٻيو ڪير به نه اچي ۽ نه ڏسي. مذهب جي آڙ ۾ تضاد طبقاتي هو. اهڙو هو جو پوپٽيءَ جي ڪتاب ۾ سنڌين جي گهٽائيءَ جو ذڪر فقط ايترو آهي ته سڪٽن وارا ڪيس کٽي پئي ويا جو ڪيس ڇڏايو ويو. سيلانا سهڻين چوڪرين کي ڏسڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. تسيئن جا رکيل شيدي انهن کي ماريندا هئا. ٻيو ٽيو خير. هن طبقي عام غريب سنڌين تي اهڙي ئي ڊڪٽيٽرشپ مڙهي ڇڏي هئي. جهڙي سنڌي جاگيردارن مڙهي هئي. مذهب جي آڙ ۾ اصل ڪالهه طبقاتي ڦر لٽ، ظلم ۽ ڊڪٽيٽرشپ جي هئي. مذهبي تعصب سون تي سهاڳ جو ڪم ٿي ڏنو. هندو سرمايه دار عام غريب مسلمان خلاف طبقاتي ڦر لٽ ۽ استحصال سان گڏ اهڙي ذلت واري چوت چات قائم ڪئي جو ان کي هڪ لحظو برداشت ڪرڻ ۽ انساني خوداري لاءِ موت برابر هو. بدقسمتيءَ سان عام غريب ۽ سفيد پوش هندوءَ پنهنجي سرمايه دار طبقي جي انهن ڪالهين ۾ عام طرح اهڙي فرمانبرداري، پوئواڙي ۽ پوئلڳي ڪئي آهي جهڙي عام غريب مسلمان پنهنجي آقا وڏيري ۽ جاگيردار طبقي جي ڪئي. اهڙيءَ ريت انگريزن جا ٻئي ڌاڙيتا طبقا يعني هندو سرمايه دار طبقو ۽ ان کان وڌيڪ ڪمزور ۽ ڪمتر مگر ان جهڙو ئي ڦوڙو ۽ ظالم مسلمان جاگيردار طبقو سنڌي غريب مسلمانن ۽ هندن کي هڪٻئي جو جاني دشمن بنائي ڪين ڦريندا، لٽيندا ۽ موجون ماڻيندا رهيا. ورهاڱي کان پوءِ سنڌي هندن ۽ مسلمانن جي جيڪا حالت ٿي تنهن لاءِ رڳو انگريز، ورهاڱي يا ليگي سياست کي ذميوار ٺهرائڻ ڪافي ناهي. هندو سرمايه دار طبقو ۽ سندس پيروي ڪندڙ به انهنجهڙائي ذميوار هئا. هندو مسلمان عوام، خاص ڪري هندو مسلمان سفيد پوش طبقي طرفان هندو سرمايه دار ۽ مسلمان جاگيردار طبقي ۽ سنڌن آقا جي سياست جيڪي اکيون پوري پيروي ڪرڻ به انهن حالتن لاءِ جوابدار آهن. انهن حالتن ۾ سڀ کان وڌيڪ بهتري جيڪو آڻي سگهيو ٿي سو هو هندو سرمايه دار ۽ سنڌس پوئلڳ هندو سفيد پوش طبقو. اهي پنهنجي انگريز ونڊ هلندي جو ناجائز فائدو ولڻ حد اندر ڪن ها، پنهنجي وقتي برتريءَ کي دائمي نه سمجهن ها، عام غريب مسلمانن خلاف ايڏي ذلت واري چوت چات ۽ نفرت وارو ورتاءُ نه ڪن ها، انهن خلاف بي رحم ڦر لٽ ڪجهه حد اندر ڪن ها، ماڻهن جي مسلمان جاگيردارن جي ڦر لٽ خلاف مدد

ڪن ها، گڏيل سنڌي قوميت لاءِ پرپور ڪوشش ڪن ها، ڪجھ رعايتون ڏين ها تہ جيئر هندو مسلم تعلقات اڳتي نہ ٽين ها، جھڙا پوپٽي ڏيڪاري ٽي ۽ مسلمان ۽ هندو فرقي پرستن کي بدمعاشي ڪرڻ، فضا کي زهريلو بنائڻ ۽ هندو مسلمان سنڌي عوام جي ہڏيءَ کي روکڻ جا ايڏا وجھ نہ ملن ها. اهي ٻئي ان پوزيشن ۾ هيا تہ سنڌي عوام کي ايئن نہ ٽيڻ ڏين ها جيئن هو هينئر آهن.

۲۲-۷-۸۲

عيد، چنڊ جو تہ ٻالو نشان بہ ڪو نہ هو. چون ٿا تہ "ڏکي بازيءَ" سان عيد ڪرائي ويئي آهي تہ متان سياڻي جمع ڏينھن عيد ٿئي، بہ خطبا پڙھجن ۽ ماٹھو سمجھن تہ حاڪمن جو خير ڪونھي! اسان وٽ عيد تي ڪائڻ جو ڪجھ بہ ڪونھي جو ڪٽي ڪائون. ڪلھ ياد ڏيو سين تہ عيد لاءِ ڪجھ ولجي. ڇيوسين سياڻي ولندا سين تہ اڄ عيد ٽي ويئي. طارق کي نياپو موڪليو. اٽئون پر پھچي بہ. ڪلھ کو ڪپڙن جو وڳو ۽ سنڌي ڪتاب ڏئي ويو آهي. پرويز يا سليم ياڻي؟

ٻڌن ڏينھن کان گرما گرم بحث نڪريو پون. پھريائين مولوي صاحب اڳيان محمد بن قاسم ۽ ڏاهر جو بحث چڙي پيو. "م" محمد بن قاسم جو حامي ٽيو سو بہ اهڙو جو سمورا ليکا لنگهي ويو. اکيون ڦاڙهيون، مرڻ مارڻ لاءِ تيار. هندو مسلمان ڪرڻ نہ ڪرڻ "فتح ڪرڻ" سلطنت شاهي ۽ سامراج جي ڳالھ نڪتي. خير صلاح سان وڏو جنگاڻ ٽي پيو. خبر پئي تہ "م" کي پنھنجي پرائي جو ڪو خيال ڪونھي. بحث برائي بحث جي بہ لغار اٿس. بحث ۾ پيو تہ سنڌو سيڙهو نہ ٿو ڏسي. رڳو گوڙ ڪري پنھنجي ڳالھ مڃائڻ جي ڪٽني اٿس. اڳتي بحث ڪري مونکي اهڙيون ڳالھيون ڪرڻ تي مجبور ڪري وڌائين جيڪي مون کي هوئن چوڻ جو ڪو بہ ارادو ڪو نہ هو ۽ جن کان مون پاسو ڪرڻ ٽي گهريو. ڪلھ وري بہ بحث برائي بحث ڪيائين. وري بہ اکيون ڦاڙهيون، مرڻ مارائڻ لاءِ تيار. هڪڙيءَ مان ٻي، ٻيءَ مان ٽين مڙئي ڪنھن نہ ڪنھن نموني پنھنجي ڳالھ سر ڪرڻي. ٻئي دفعا وچولي قسم جي ياٹوري وڌيڪ سخت ڏمال ڪيڏي پيم. ٻئي دفعا معذرت ڪيائين. پر مڙندو ڪو نہ ۽ ڪيس ڇيڪ ڇڏڻ جو ارادو مون کي بہ ڪونھي. لفاظي هڪڙي عادت ٽيو پوي. انکي ڇيڪ ڇڏڻ معنيٰ پاڻ کي ويل ۾ وجھڻ. ماٹھو پيارو ۽ ڏهين آهي، ان کي پنھنجي حال تي ڇڏڻ مناسب ڪونھي. سندس ڪن مھڙ ضروري آهي. ڪبيس. ڇڏ بس ڪو نہ. ڪلھ فيروز تغلق جي سنڌ تي ڪاهڻ ۽ شڪست ڪائڻ وارو مضمون ہڏي چيائين "سنڌي هارائي ويا، شهنشاهہ ڪٽي ويو!" ڪلاڪ کان پوءِ مس وڃي قبول ڪيائين برابر سنڌين ڪٽيو! دراصل هن کي سنڌين تي سخت خار آهن. چي "ٻئي جھڙو عظيم سنڌي مارائي ويٺا تماشو ڏسن. اف بہ

Gul Hayat Institute

ڪا نہ ڪيائون! سنڌين جي بهادريءَ جو مون وڏو نالو بہ نہ وڻيو!"

رات هندستان وارن "نورِ الاهي" فلم ڏيکاري، جنهن ۾ خواجہ غريب نواز جون ڪرامتون ثابت ڪيل هيون. موضوع نوراني هو. فلم واهيات هئي. "م" جي زال ڪراچي ويل آهي. پٽيان نندڙا پٽ گهر ۾ آهن.

۲۲-۷-۸۲ شام ۵ بجا.

عيد جو ڏينهن. ڪلهہ مشتاق اعوان اسسٽنٽ (يعني جيلر) ملڻ آيو هو. مونکي ڏاڍا ميرا ڪپڙا پيل هئا. بدلائڻ وسري ويم. "م" کي بہ ميرا پيل هئا. اڄ "م" ماڻهن جي دال تيار ڪرائي. پيٽ ۾ سور آهم. هن پهرن جو ننڊ ئي ڪا نہ آئي. "دان بهتا رها" پڙهان پيو. نجم عباسيءَ جي ڪهاڻين جو نئون مجموعو "رشتاناتا" پڙهي پورو ڪيم. روشن ۽ ترقي پسند خيال آهن. ڳالهہ ڪرڻ بہ اچيس ٿي. بوگس جديد ادب جي غلاظت جي ماحول ۾ هن جا خيال ڏهن ڪي طراوت ڏين ٿا. ڪيئن ايان بہ اڪثر وڏن گهرجي، سوچي سمجهي ڏکيون ڪهاڻيون ۽ ٿي سگهي ته ناول لکڻ گهرجن. ڪهاڻين جو دائرو موجوده وقت جي ادبي تقاضائن کي پورو نہ ٿو ڪري. اهو نهايت تنگ ۽ گهٽ ڪارائتو آهي.

منير ملازم (سپاهي) رڻو آهي. اڄ سجو ڏينهن اندر کو نہ آيو. باهر باهر ڦرندو رهيو. معلوم ٿيو ته صبح جو مون ۽ "م" ڳالهيون پي ڪيون، سو مون يوسف کي چيو ته "منير کي پريان ڪرسي وجهي ڏي." ان تان مڙس رڻو آهي. رات برڪت کي چيوسين ته "سمجهائينس". پر هينئر ڏيوڙي هيس، ته بہ اندر کو نہ آيو. پلي هوا ڪائي.

رات. ٽي وي پيا ڏسون. سونا چاندي، منو پائي. ويچارا ترقي پسند اديب. مسڪين پهراڙيءَ جي عورت کان جاگيردار خاندان جي خدمت ڪرائي ڪيس قابل عزت ڏيکاريو پيو وڃي. اهو ئي ازلي بدمعاشيءَ وارو موضوع. وفادار فرمانبردار ۽ خير خواه غلام ۽ پچاڙيءَ جو قدر سچاڻدڙ آڻا. هندي ڊرامو بور آهي. هيءَ وري ڪير آهي؟ جاتل سجاتل ٿي لڳي. اڇا، انيسہ صابري آهي! ساڳي! ساڳي سونهن، ساڳيون وقار ۽ شان واريون ادائون. ساڳيو خاص آواز. ساڳيو محفل تي ڇائنجڻ. تاڙيون ويٺي وڄائي. "م" بہ ويٺو وڄائي ۽ رکي رکي "سبحان الله!" جا نعرا پيو هڻي. انيسہ هندي دوها پئي ڳائي. شايد امير خسرو جا آهن. هاڻ غزل. هي غزل ايڏو سٺو ناهي. ڪنهن ردي سدي شاعر جو آهي. اهو بہ وڏو ميو هوندو آهي، جڏهن ڳائڻ وارو بادشاهہ هوندو آهي ۽ هو جيڪو ڪلام پيو ڳائيندو آهي اهو ٽڪو بہ نہ لهندو آهي. اڪثر سريلا فنڪار انهيءَ بيماريءَ ۾ ورتل هوندا آهن. جيڪو ڪلام ملندو اٽن سو ولي ڳائيندا آهن. تڪليف ولي پڇا ڪري سڏا ڪلام هٿ نہ ڪندا. آيو سوڪاران ڪري هو اڪثر وڃي نہ سگهندا آهن. هاڻي انيسہ پيو

Gul Hayat Institute

غزل چيڙيو آهي. هاڻي هُوءَ سراپا اداسي، سراپا ڏک، سراپا جدائي ۽ سراپا موڪلاڻي بنجي ويئي آهي. رکيو رکيو اداس ۽ غمگين نقوي مُرڪي ٿي. بتول "م" جي "سراپا تباهي ۽ بربادي" بنجي ويل آهي. غزل زبردست آهي ۽ هوءَ ان کان وڌيڪ زبردست بنجي ويئي آهي. اوچتو سوچيم "هيا راڳ جا عاشق خاص ڪري سندي يار بيهيئر هي ڏسن ها ته جيڪر کڻڙو نه سڏو ٿئي! جويو صاحب به هي غزل ٻڌي ته کڻڙو نه مزو ٿئي!" غم ته غم، ماٺهوءَ جي خوشي به ٻين سان گڏپ ۾ آهي. اکيلي سر ذاتي خوشيءَ ۾ اها ڳالهه ڪٿي؟

بندش پيل "تحريڪ" رسالي جو ايڊيٽر□ صاحب توجه ڏي! هڻڻ موقعن تي غير موجودگي ليڪ ناهي. رسالي جي نمائندگيءَ ٽيڻ گهرجي.

جيل، پوليس، سمگلرن جون ڳالهيون پيون هلن. ملازم (سپاهي) پيو چوڻي "قصور جو سپرنٽنڈنٽ سڪ قيدين کي رات جو ڪيو چڏيندو هو. اهي وڃي هندستان مان ڏاڙا هٽي آڻيو ڏيندا هئس" "سڪ ڪٿي جا هئا؟ پارٽ جا هئا ته پڇي ٿي ويا؟" "نان جي نان! سڪ واعدي دا پڪا! اوني ڪٿي پڇا؟ اهي ته هتي جا پاڻ وارا آهن جن جو ڪم رڳو دوکو آهي. سڪ الن لکن جو مال ڪٿي آيا، هتي وارن انهن کي پتي نه ڏيڻ لاءِ انهن بنهي پائرن کي ماري مال هضم ڪري چڏيو. سڪن جو پيءُ آيو پارٽ کان. چوي "اٺ لک هيا ولو مونکي پنڌ مونائي ڏيو!" پر پنڌ ڪٿان مونن. هي ڪروڙ پتي ڪي ايئن تيا آهن؟ سپ ايئن تيا آهن. لاهور ڊسٽرڪٽ ..... جو پريزيڊنٽ ..... ڪير آهي؟ انهن جو سردار آهي. صفا اٺ پڙهيل، پر سمگلنگ مان ڪروڙ ڪروڙ جي ڪولي. سيني جو سردار وري ..... آهي" "....وزير؟" "ها سائين وزير..... ۽ ..... اهو ساڳيو سيني سمگلرن جو سردار. لکو ڏهر ونڊ راوي درياءَ ۾ هڪڙو ٻيڙ آهي. اتي سمگلرن جي باقاعدي رياست آهي. پوليس کي مجال ناهي جو وڃي. ويندي ته باقاعدي لڙائي ٿيندي. باردر ونڊ آهي. باردر ونان سڪ اچي سمگلرن سان گڏجي وڙهندا. هندستان پاڪستان جي لڙائي پڻجي ويندي. چوڏري صالح پاڪستان جو وڏي ۾ وڏو وارداتيو آهي، اهو به لکي ڏهر طرف واريءَ ٻيڙ ۾ رهي ٿو. سيني کي خبر آهي. سيني کي پتي پيئي ملي، گهر ويئي. باقي اسين ڏهه منڊ دير سان اچون يا تورو اکيون پورجن ته هڪدم سسپند."

شام. آسمان رنگبرنگي ويس اوديو ٻيٺو آهي. شام وٽندڙ آهي. گ آيو هو. حيدر شاهه باٻت پچا. عينڪ جو فريم ٽٽن پڻجي آيو آهي. پيسن ولٽ کان انڪار. "ٻه هزار رپين تائين ڏيئي سگهان ٿو." شروع شروع ۾ هڏل اهو جملو وري ياد آيو. شربت جو شيشو.

ٻن پهرن جو نند کاڻ آئي، بدن تي ٿورڙي خارش سبب. چار ڪوپ چانهه جا پيو ويٺو هوندس ته خارش ته ٿيندي. "م" سجو ڏينهن چانهه جو ترماس پريو ويٺو آهي. ان کي ڏسي آڻون ٻه لڳو پيو آهيان. گهٽي چانهه معني "خارش" مون لاءِ.

□ بندش پيل "تحريڪ" جو ايڊيٽر- سيد عالم علي شاهه

Gul Hayat Institute

ڏان بهتا رهاً" پڙهي پورو ڪيم. شايدا اردو ۾ ان جو ترجمو ٿيل هو .
رات ٻ ٻڌا اڇو ڦڙيون پوڻ شروع ٿيون آهن. "يوسف ڦڙيون آهن يا مينهن پوندو؟"
چي "هڻ نهين رڪتي بارش " اندر ويٺا آهيون ، سنڌري هنڌ پيو ڪٽائي انڌز ڪرائي.

٨ -

٢٥-٧-٨٢

رات اڄايو ٽپڙ ڪٽي ويڳاسين، مينهن جون مس ڪي ڦڙيون پيون.
١١ٿيٽ واڻا آهن. ١١بجر ڌهلي ٿا ٻان پارٽ جلسي آئيين اصغر جي سنهن ڪٽ جي ريسم
ڊيڪاري ويندي جا سياري ڊريعي جالندر تان ڏسبي. اڇو! (راشٽر پتي يون (صدارتي
محل) مان سڌي نشريات شروع ٿئي ٿي) مٽيان لفظ اسڪرين تي ظاهر ٿيا آهن. سامهون
پارٽ جو ضدارتي محل آهي. منجهس انڪل ٿاڻ ڪمرا آهن اڳي وائيسراءِ منڇهس
رهندو هو. هاڻي پارٽ جو صدر اڳي وائيسريگل لاج سڏبو هو. هاڻي راشٽرپتي يون
مهمان اچڻ شروع ٿي ويا آهن. اڇو مائي اندرا پٽيان سنجيو ۽ جوٽس آهن . هتي ٻه
ويچاري اندرا کي ڪو نه ٿو سپندس ويهڻ لاءِ به ڪنهن خاص جڳهه ڇو
بندوبست ڪونهي . جڳهه لاءِ مٿا پيئي ڏئي ٻاهڪڙيءَ مائيءَ اڳيان جڳهه ڏني اٿس، سا
به ڪيس. پٽس ۽ نهٽس اڄا جڳهه پيا گولين هي سٽير پيا اچن. هاڻي فوجي جنرل،
دربار هال پرڇي ويو آهي . اڳوٽي ۽ نئين صدر جو انتظار آهي . انائوسر پيو چوي
"پاڙي وارن ملڪن ۾ جمهوريت جون شمعون هڪ ڪري وسامي ويون آهن . هتي
پارٽ ۾ اها روشن آهي" . اڇو پراڻو ۽ نئون صدر اڇي ويا . مهاتما بڌ جي هڪ وڏي بت
جي هيٺان اسٽيج تي به شاهي ڪرسيون رکيون آهن . ٻئي ان تي ويٺا آهن . هڏم
سيڪريٽري اليڪشن ڪميشن جو اهو اعلان پڙهيو آهي ته گياني ذيل سنگهه نئون صدر
چونديو آهي. هاڻ چيف جسٽس گياني کي سنهن پٽو ڪٽائي. هاڻي گياني تقرير پيو
ڪري، جهيلو جهلي هنديءَ ۾. هاڻ هو اڇي صدارتي ڪرسيءَ تي ويٺو آهي ۽ اڳوٽو
صدر پاسي واري ڪرسيءَ تي. ڪلهه رات نيلم سنجيو ريڈيءَ پنهنجي الوداعي تقرير ۾
پاڙي وارن ملڪن ۾ جمهوريت جي خاتمي واريءَ ڳالهه ڪئي هئي.

پارٽي سرمائيدارن جون پاڙون مضبوط ٿي چڪيون آهن. انهن تمام ڏکين حالتن ۾
سرمائيدار جمهوريءَ نظام قائم رکيو آهي. پر مون کي انديشو آهي ته اندرا به پٽي صاحب
واري غلطي ڪري رهي آهي ۽ فوج کي حد کان وڌيڪ مضبوط ڪري رهي آهي. ٽين
دنيا جي ملڪن ۾ جنرل ميسٽا ٽيا ٽائم پاس ڪندا آهن ۽ سياسي حڪومت
کي پڏائي ان معرفت هٿيار گڏ ڪرائي، فوج وڌائيندا آهن ۽ پوءِ سامراج سان سازش
ڪري، عوام جي جاتيءَ تي لت رکي چڙهي ويهي رهندا آهن. انهن تي ۽ سندن
جمهوريت جي ڏکين ڳالهين تي پروسو ڏاڍ خطرناڪ ڳالهه آهي. پارٽ فوجيءَ راج جي

Gul Hayat Institute

چائنڊ کان تورو پريرو ٻيٽو آهي. ملڪي حالتن ۽ امريڪي سازشن سبب حالتون وڏيڪ سڏگين ٿيون ته فوج ڪانه گسندي. آمريڪا جي سازشن جو مطلب نه آهي ته سياسي حڪومت کي ناڪام بنائي سامراج جي چاڙتي فوج لاءِ ميدان صاف ڪجي.

٨٢-٧-٢٦

اردو سروس ۾ خوبصورت ڏنن وارا گيت پيا هلن. آهن ته الائي ڪهڙي ٻولي؟ شايد ڪشميري؟ جا آهن. آشا ڪول ۽ ديتا ڪول هيون. ٻولي واقعي ڪشميري هئي.

٢ مهينا اڳ اسپتال ويو هوس ٽيسٽن لاءِ. اڄ تائين تشخيص جو نتيجو نه مليو آهي. ڪو به علاج شروع ڪونه ٿيو آهي. ڪئين ليٽر ويا آهن. پروفيسر کي وقت ڪونهي. اهڙي ريت ٽي سال ٽي ويا آهن. اڃا تشخيص ۽ علاج جو مرحلو ڪو نه آيو آهي. اهي آهن هن شريف ۽ انصاف پسند ۽ اسلامي حڪومت جي قيدين جا ناڪ! ميان چي ٽوڙي ۾ خيال پيو ڀڳجي. ڀڳئي ليڪ ناڪ آهي. سپرنٽنڊنٽ آيو هو. اڄ صبح جو مون لکيو هوس ته "مون کي علاج جي باري ۾ توسان ڳالهائڻو آهي. ڊاڪٽر کي نه ايندو. مجبور ايندو ته لکندو ته مون کي ڪونهيس. انڪري مون کي ڪوشش ڪري اسپتال موڪل ته هن منڊن ۾ جيڪي لکڻو اٿن سو لکن. ۽ روز روز جي لکائي پڙهائي مان ته جند ڇٽي." ڇيائين "بلڪل موڪلبو. تي ويو. مون کي ڏينهن ۾ ڇڏيو ته انتظام ڪري ونان ته جيئن توهانجو وڃڻ ڪارائتو ٿئي ۽ توهان سکڻا موٽي نه اچو." اڄ وري ڇيائين "ڳوٺ وڃي اسان جي شڪايت ته نه ڪندو ته مونسان سٺو ڪو نه هليا" حسب دستور تکڙو آيو تکڙو ويو. ڏينهن نه اچڻ جي معذرت ڪئي ته ڪراچي ويل هوش. سپرنٽنڊنٽ منهنجي ٽرانسفر لاءِ ڪوشش ڪرائڻ جي ۾ ڳالهه ڪئي. آءٌ ٿو سمجهان ته سنڌ سرڪار اها ڳالهه قبول ڪندي. ڪجهه دير ڪان پوءِ جيل جو ڊاڪٽر آيو. ڇيائين ته "فون ڪيو اٿئون ته جنهن ڊاڪٽر توکي تپاسيو آهي ۽ ٽيسٽ لاءِ موڪليو آهي، يعني ڊاڪٽر سبط الحسن سو ولايت هليو ويو آهي! بهر حال توکي ڪنهن فزيشن ڊاڪٽر موڪليون تا."

"م" جي بحث برائي بحث جي عادت سُڪائي وڏو آهي. اڄ ان ڳالهه تي بحث ڪيائين ته (انسيفابول) ۾ وٽامن بي وڏي مقدار ۾ پيل آهي. مطلب ته شل نه ڪا ڳالهه وات مان ڪريس. ان کي ثابت ڪرڻ ۾ جيڪ جو سوال بنائي چڏيندو. جي ماٺهو چڏيس ته روز روز هر ڳالهه تي ائين ڪندو. جي نه سجو ڏينهن ويٺو بحث ڪجي ۽ بور ٿجي.

اڄ بحث ڪجهه چڏڻ جو فيصلو ڪيو اٿم. ڪلهه "م" چيو ته مونکي

دل ۾ تڪليف آهي. ڊاڪٽر سان ويٺي بحث ڪيائين. ڊاڪٽر جي وڃڻ کان پوءِ مون چيس ته "مختلف سڪائيندڙ دوائون ڪائين ٿو، مثلاً سگريٽ ۽ چانهه ۲۴ ڪلاڪ چالو آهي. ڪٿس ٽينڊو ۽ ائين لڳندو جڏ دل ٽي ٻڌي."
چيائين "چانهه ڇڏيان ٿو." ڏسون.في الحال ته ٿلو پيئي. همت وارو ماڻهو آهي. هر قسم جي حالتن ۾ رڪ وانگر بيٺو آهي. جڏ سڄي دنيا خلاف اٿس. سپرنٽنڈنٽ جڏ ذاتي خاندانيَ دشمن اٿس،سرڪار سندس تباهي ڪرڻ ۾ ويهن ڦيَ نهن جو زور لڳايو آهي . رهيل ڪسر جوٽس پوري ڪئي آهي. پٽ جي ڪنڊي ۾ سخت ضربون اٿس. دماغ تي چوٽون اٿس. ڪنڊ تي سمهي ڪو نه سگهي. مالي طرح تباهه برباد ٽي ويو آهي. روز ٻئنڪ جا قرض چڙهندا وڃنيس. ڪيس پنهنجي ملڪيت وڪڻي ٻئنڪ جا روز وڌندڙ قرض لاهڻ جي اجازت ۽ ڪانهي! مطلب ته مڪمل گهيري ۾ آهي، پر حوصلا بلند اٿس. هڙڻا پي پي وزير ۽ ميمبر ته ڇا ڪارڪن ۽ سنڌ ۾ هجن ته ٻيو ڇا ڪپي. مون نوٽ ڪيو آهي ته هتي جي پي پي ۽ سنڌ پي پي جي حوصلي ۽ قرباني جي معيار ۾ زمين آسمان جو فرق آهي. هتي جا جيل اڄا پريا پيا آهن . ٻيو ته ٻهيو پر عورتون ۽ ڪو نه ٽيون ڪٿن. قلعو آباد آهي. سنڌ جي پي پي جي ڪاله نڪر ندي آهي ته مونکي ان پاران شرمسار ٽيٽو پوندو آهي، جو گهٽتائي وري ۽ سنڌين جي ٽي ٿئي.

۲۷-۷-۸۲

ٽلهو چڪر چيف(صوبيدار) اچي نڪتو. چيَ "هلو!" "ڪيڏانهن ؟" "اسپتال!" "ڪهڙي؟" "جيل اسپتال" "مون سمجهيو ته مٿو اسپتال تا وڃيو هلن. جيل اسپتال ۾ وڏو ڊاڪٽرن جو ويڙهو هو. پروفيسر ڊاڪٽر سبطين ۽ پروفيسر چوڌري صديق ۽ هئا. ڪلهه ڊاڪٽر جيل جي چيو هو ته ڊاڪٽر سبطين ولايت ويو آهي. چيائين "آءٌ ته ڪيڏانهن ۽ ڪو نه ويو هوس. ۽ن مهينن کان پوءِ ويندس. تنهنجو نالو ٻڌي هڪ دم هليو آيس " . ڊاڪٽر صديق(سرجن ايل ايم سي مان پڙهي ويو آهي)چيو "آءٌ ته موڪل تيَ هوس ۽ هليو آيس !" مون ٽورا ميڙا. تپاسون ڪيائون.

ڊاڪٽر صديق اڪيلائيءَ ۾ تپاس ڪندي پڇيو "توهان سان هي ليڪ هلن ٿا يا نه؟" مون چيو "ليڪ ٿا هلن" چيائين "مون کي فڪر هو." مون چيو "سنڌ ۾ پڙهي آيا آهيو ان ڪري؟" چيائين "ها ..... هتي ۽ سنڌي ڊاڪٽر آهن . هڪڙو ڊاڪٽر سڄڻ ريلوي ۾ وڏي عهدي تي آهي . ٻيا فوج ۾ آهن . مون وٽ اچي گڏبا آهن." چيائون "توهان جي بيماريءَ جو جناب چور پڪڙيو اٿون!" دوائون لکي ڏيئي ويا آهن. چئي ويا آهن ته "اسان کي فون ڪندا ته هڪدم پهچنداسون." "م" چيو هو ته منهنجي جيل جي لاءِ ڊاڪٽر کي چئج . چيم "في الحال اثر کو نه ٿيو وري ايندا تيسائين ڪم ليڪ تي ويندو." "م" چيو چانهه چڏڻ ڪري فائدو ٿيو. بيگم صاحبه جي بيماريءَ جو ٻڌي غمگين

آهي. چئي ٿو ته بيگم صاحب کي کجھ ٽيوٽ پارٽي رجعت پرستن جي هٿن ۾ راندیکو بنجي ويندي. ڏاڍو پريشان آهي.

سنڌي ڪتاب آهن ٿي ڪونہ. انکري انهن کي ڪنجوسي ڪري بچائي رکيو اٿم. ته آهستي آهستي پڙهندس. هڪڙي ٿي ڏينهن ۾ ختم ڪري ٽپا ناهن، پر هاڻي لڳو پيو آهيان. مشتاق باڪاٽي جو "هو جي پھڻ پپ چا" پڙهيم. هلکيون هلکيون ڳالهيون آهن، پر نيڪ آهن. گهڻن نالن جي لسٽ ۾ هڪ هنڌ پنهنجو نالو پڙهي حيرت ٿيم. حالانڪ فقط هڪ ڊگهي لسٽ ۾ نالو جاڻايل هو ته هي بہ هڪڙو اديب آهي ته بہ عجيب لڳم. هيترا سال ان نالي جي ذڪر ٿي جيڪا ادبي وڏيرن جي مڪمل بندش پيل آهي تنهن جو چا ٿيندو؟ هي جو ٽئي ٽي چڪو آهي ته ان نالي وارو ڪو بہ ماڻهو سنڌي ادب ۾ پيدا ٿي ڪو نہ ٿيو آهي، ان "ٽئي ٽيل حقيقت" جو چا ٿيندو؟ ويچاري مشتاق کي خبر ٿي ڪانہ هوندي ته هن هڪ دفعو بي خبريءَ ۾ اهو نالو لکي سنڌي اديبن جي هڪڙي معزز ٽولي کي پاڻ ٽي ڪيڏو نہ ناراض ڪيو آهي.

صبح جو مرادَ علي مرزا جو ترجمو ڪيل عربي ناڪ "مونجهارو" پڙهيم. سٺو ترجمو آهي. توفيق الحڪيم جي سماجي سوچ پراڻي سرمائيداري روشن سوچ آهي. اونده ڪان روشني هزار دفعا پري. ترقي رجعت جو ضد. رجعت نہ ڪپي. ترقيءَ جا بہ قسم آهن. ڪا بہ شيءَ قطعي ناهي. هر شئي نسبتي آهي. روشني ۽ ترقي بہ نسبتي آهن. رجعت پرست جاگيرداري سوچ ڪان روشن ۽ ترقي پسند جاگيرداري سوچ بهتر. ڪنهن زماني ۾ (هزارين سال اڳي) جاگيردار سوچ انقلابي سوچ هئي. ان زماني ۾ غلامداريءَ کي ختم ڪرڻ لاءِ جاگيردار انقلاب آڻي رهيا هئا. اهو اڳي جي پيڙ ۾ ترقي پسند ڪم هو. روشن خيال ۽ ترقي پسند جاگيرداري سوچ تنگ نظر، رجعت پرست جاگيرداري سوچ ڪان برابر بهتر هوندي آهي. پر اها سرمايہ دار روشن خيال ۽ ترقي پسند سوچ ڪان پوئتي پيل هوندي آهي. ڪيترين حالتن ۾ قدامت پسند سرمايہ دار سوچ بہ روشن خيال ۽ ترقي پسند جاگيردار سوچ ڪان بهتر هوندي آهي. روشن خيال ۽ ترقي پسند سرمايہ دار سوچ اڪثر پوئتي پيل پورهيت ۽ عوامي سوچ جي پيڙ ۾ رجعت پرست هوندي آهي. سو توفيق الحڪيم روشن خيال آهي پر سرمايہ دار روشن خيال. ان ڪري مذمت فقط وزير، طاقت جي ناجائز استعمال ۽ قانون جي ناجائز استعمال جي آهي، باقي جاگيردار نظام ۽ ان جي رياست، حڪومت ۽ قانون جي ناهي. "بادشاه سٺو آهي. قانون سٺو آهي، رڳو انهن کي صحيح نموني استعمال ڪجي، يعني هي نظام ڏاهي ٻيو نہ اڏيو. رڳو ان ۾ توري درستي ڪريو." بهرحال چالو حساب سان ڳالهہ پلي ۽ روشن خيال آهي. ڪيترن ڏينهن کان ڊائري لکڻ تي بہ دل ٿئي ٿئي. بس پانيان ته رڳو مزيدار ڪتاب ويٺو پڙهان. لکان نہ. دماغ تي بار نہ وجهان. رات ڏاڍي غلطي ٿي، امرتا پريتم جي نظم "بدائش جو" پروگرام اچڻو هو. آءٌ سمهي پيس. اڄڪلهن ڏينهن ته باقاعده امرتا جو ڪمپيئر ڪيل پروگرام هو جالندر ٽي- وي تان، اهو بہ نہ بدم، ننڊ ڪٽي ويئي! اڳي البت بدو هوم هڪ دفعو.

شام ۷ بجي. پٽاڻو خان پيو ڳائيندو سبحان الله! "م" بہ ويٺو ڪنڌ هڻي. چپن تي مرڪ آهي. حالانڪ اڄا ويهہ ڏينهن ٿيا جو زور شور سان بحث پئي ڪيائين تہ فريد بهاول پور جي نواب جو درباري، عوام دشمن، رجعت پرست شاعر هو . اکين مان جنسي ڏاندا پئي نڪتس. مون کي ہن ڪلاڪن جي جهڪهي هڻائي، هزارين سالن جي ادبي ۽ سماجي تاريخ جا حوالا ڏيارائي، نظرياتي دليل بازي ڪرائي، پوءِ نهايت معصوميت سان چيائين، "بهرحال هاڻ خبر تہ پئي تہ فريد ٿيڪ ناڪ هو! ڏسو نہ ! پڪ تہ ڪرڻ ڪپي نہ! ايتري ڇير لاءِ مون کي سوين ڪتاب پڙهڻا پون ها! اڇوڪي ايڏي دور ۾ ايترو وقت ڪٿي؟!"

۸۲-۷-۲۸.

ڪاري ڪاري بادلا
ميري آنگنا نہ شور مچا

پراڻو پراڻو گانو پيو هلي. وري

مرلي ٻيرن پئي
هو ڪنهيا توري مرلي ٻيرن پئي
بانوري مين بن گئي

Gul Hayat Institute

(مرلي ويريا ٿي ٿي پئي. ڪرشن تنهنجي مرلي منهنجي ويرياڻي ٿي پيئي. آءٌ بانوري ٿي پيس ڪرشن تنهنجي مرلي ويرياڻي ٿي پيئي.)

اڄ صبح کان "م" ورزش کي لڳو پيو آهي. هيترا ڏينهن رگوڙيٽو ٿيو پيو هوندو هو. ڪالهوڪي سختيءَ واري نصيحت تي عمل پيو ڪري شايد. مون کي دوائون لائي ڪڏهن ڏينداڙ؟ صبح تڙڪي وٽندڙ آهي. پيٽ مان ٻور اڃان پوريءَ طرح ڪو نہ ويو آهي. ڏونرو ڪنو هو نہ ڪائڻ ڪپندو هو. ڪو بہ ڪم ڪو نہ ٿو پڄي. جيڪي ہ اکر جتي آهن اهي اتي پيا آهن. اڇڪلهہ ڪتاب پڙهڻ تي سخت مود آهي. هڪڙو ڪتاب جيڪو پڙهڻ

لاءِ بيچين آهيان سو آهي مارڪسي فلسفو. مون فقط جدلي ماديت وارو پاڳو ٿ بار بار پڙهيو ۽ ڪجھ سمجهيو آهي، پر تاريخي ماديت کي ايا پنج ست پيرا ڏيڻ ۽ نوڻ ونڻ ڪپن. ساڳيءَ طرح ادبي متالو* پورو ڪرڻ چاهيان ٿو، پر واڪ ٿو ٿئي. مارڪس، اينجلس ۽ لينن جون آتم ڪهاڻيون پڙهڻ ۽ انهن جا نوڻ ونڻ تي دل آهي. ڪاش سنڌ جا هزارين ترقي پسند پورهيت دانشور ۽ شاگرد دنيا جي بين عظيمَ انسانن جي حياتين ۽ سائنس سان گڏ هي عظيم حياتيون بہ پڙهڻ ۽ پروڙڻ جو سياڳ حاصل ڪري سگهن. هن ملڪ جي پڙهيلن جي اڪثريت علم ادب جي معاملي ۾ ايا آڳوٺي ڇوسڻ، پٽڙي رب ۽ ٽافيون ڪائي پيٽ پرڻ جي حد بہ ڪانہ ٽپي آهي. هتي اسان جو روايتي اديب سائمن ڊي بوئر پڙهي ته ڪمال ٿي ويو. اسان لاءِ آسمان جي آخري حد سارتري، ڪامو، فرائڊ وغيره آهن. مايوسيءَ جي ان گندگيءَ ۾ ليٽڙيون پائي اسين پانيون تا ته چئ صدر المنتهيٰ کي رسي وياسين! هڪڙي ٻي ٽپ متل آهي. انگريزي سکڻي ڪانهي. سنا ڪتاب اچڻ ڏيڻا ڪونهن. جي ڪتاب بہ آهن ۽ انگريزي بہ اچي ٿي ته محنت ڪري ڪم جا ڪتاب پڙهڻا ڪونهن. نتيجو جيڪو نڪرڻ ڪپي سو نڪري ٿو. رجعت پرستي ترقي پسنديءَ جا جبا اوديو ويٺي آهي. اسان مان جيڪي ترقي پسند رجعت پرست ناهن تن جي منزل مقصود ظاهري طرح عوامي پورهيت انقلابي سماج آهي، پر اسان جي چاڻ، سوچ، سمجھ ۽ اسان جي تخليق ڪيل ادب جو تجزيو آهي ته ان جو جوهر سرمايہ دار ترقي پسندي آهي، يا بي شعور ۽ جاهل پورهيت ترقي پسندي ۽ نہ باشعور، زنده ۽ ويڑهو پورهيت ترقي پسندي . اسان جا ڪافي اديب عوام بابت لکن ٿا ، پر خود عوام ٿي، عوام جي باشعور ويڑهو انقلابي نقطہ نگاهہ ۽ موقف مطابق نٿا سوچين ۽ لکن. سموري عوام لاءِ نٿا لکن هڪ خاص محدود طبقي لاءِ لکن ٿا، باشعور ڪٿان ٿيندا؟ لکي لکائو پڙهي الائو! سنجيدي، لاڳيتي اوچ علمي ۽ سائنسي مطالعي کان ونڻ وجهو ۽ عالمي ادبي ۽ علمي بازار ۾ رڳو چالو قسم جو "مشهور" علمي ادبي پٽڙيون ڏبون پيبيون ۽ لستون ولٽيون ته انقلابي پورهيت شعور جهڙو انتهائي علمي، سائنسي اعليٰ درجي جو شعور ڪٿان حاصل ٿيندو؟ پوءِ آهن ڏز هٽڻا، پراڻا ۽ پاروٽا جملا ڏهرائڻا، نوان بي معنيٰ ڪوڪلا فقرا گهڙڻا، اکرن سان کيڏڻو ماٺهن کي ڪوڪلي جذباتيت ۽ اسراريت جي ڪاڪ ۾ ڦاسائڻو جاگيرداري، سرمايہ داري ترقي پسنديءَ جو نقل ڪرڻو سطحي، نالي ماتر ڪوڙي ۽ ڪوڪلي ترقي پسند سمجھ ۽ سوچ سطحي، نالي ماتر ڪوڙو ۽ ڪوڪلو "روشن خيال، ترقي پسند" ادب پيدا نہ ڪرائيندا ته ٻيا ڪهڙا ڦاڙها ماريندا؟ پنجاب جو وچولو طبقو ويچارو کيڏو ڏکيو آهي تنهن جو

* ادبي متالو- ادبي تنقيد جو ڪتاب "سندي ذات هنجڻ"

Gul Hayat Institute

ٽيوت ترقي پسند وڪيل ..... ئي بس آهي. هتي جا ماڻهو چون ٿا ته "ويچارو ٦٠-٧٠ ڪروڙن جي يونگي ۽ سسي لڪائي ويٺو آهي، تهڙا ٦٠-٧٠ ڪروڙ ڪٽش مس اتس. هڪڙو نرسري ۽ هائي اسڪول ڪوليو اتس. ان جون شاخون بہ آهن. ان مان مهيني ۾ ويهہ لک روپيا مس ٿا ملنس. پٽ پرڻايا اتس. ننهون ڏاج ۾ ارب ارب روپيا يعني هڪ سو ڪروڙ ڦي ننهن ڪٽي آئي آهي. هڪڙي، صنعتڪار ..... جي ڏيءَ آهي، ٻي بہ ڪنهن اهڙي مسڪين جي ڇائي آهي. هاڻي ويچارو وڃي ته ڪيڏانهن وڃي؟ هتي جيل ۾ هو ته گهران ماني ٻڌ ڪو نہ گهرائيندو هو. وڃو جو گهر جو انو ڇو ڪائي؟ پيٽرول ڇو برباد ڪري؟ برتن ڇو گسائي؟ سنجو ڏينهن، چون ٿا، جيل مينوئل هٿ ۾ ڪٽيو ويٺو هوندو هو ۽ گوشت پيو تورائيندو هو. ان اسڪول ۾ چون ٿا ته ڪروڙ پتي ماڻهو پڻهنجا ٻار جمندي ئي رجسٽر ڪرائي ڇڏيندا آهن. تڏهن داخلا ملندي اتن. ان ڳالهہ ۾ (سچيءَ ۾) ضرور وڏاءُ هوندو پر ان ۾ روپئي مان پيسي جيتري بہ سچائي ليڪجي ته بہ ويچارن جي حالت جو تصور ڪري سگهجي ٿو. سفر ۽ جيل ۾ ماڻهوءَ کي مردن جي ڪمن سان گڏ اهي بہ ڪم ڪرڻا پوندا آهن جيڪي عام طرح عورتن جي حوالي هوندا آهن. هينئر راشن جي گوشت گهٽ ملڻ سبب گوڙ ڪريو ويٺا آهيون. ملازم چئي ٿو ته آئون پورو ٿو ڏيان، اسين چئون ٿا ته اوهين ڪائي ٿا وڃو. وري مرچن جي اگهہ تي بہ گوڙ ڪيو اٽئون. مصيبت اها جو اسان کي باهر جي اگهن جي خبر ڪانهي. هي ساوا مرچ اسان کي ست روپيا ڪلو ٿو ٻڌائي، آهن الائي ڪهڙي اگهہ؟.

قياس آرائي پئي ٿئي ته ١٥ آگسٽ تي صدر محترم چا چوندو يا ڪندو؟ مون چيو ته "اهو ئي ڪندو جيڪي ٢٣ مارچ تي ڪيائين. اخبارن کي چوندو ته "بڪ بڪ بند ڪريو نہ ته سيني کي ٽڪا هٽنداسون." ٻي واه هاڻي ڪانهي، هاڻي جيڪو سامهون اچي تنهنکي ٽڪو هٽڻو ۽ جيترو وقت ائين ڪيڊي سگهجي اوترو ڪيڏو" مون اندازو ٻڌايو آهي ته ايندڙ سال هن مهيني همراهن جي حالت ڪافي تشويش ناڪ ٿي چڪي هوندي ۽ ڪليو ڪلايو بچاءُ جي جنگ لڙي رهيا هوندا. "م" چوي ٿو ته "ڪجهہ قياس ڪر! وقت ڪجهہ گهٽا ئي." مون چيو "چگو ٿن مهينن کان پوءِ وري غور ڪنداسين، في الحال اندازو اهو ٿا رکون.

شام ٧ بجے. پارٽي فلم اچڻ واري آهي. الائي ڪهڙي؟ پنجابي يا ڊرمي هوندي ته وڃائي ڇڏيندي. پارٽي پنجابي فلمون هوائي هوندين آهن. ڊرمي يا نام نهادمذهبي فلمن جو بہ آزار آهي جن ۾ رڳو پيرن ۽ درگاهن جي پوڄا ۽ سندن ڪرامتون ڏيکارينداً آهن. تازو اعلان ٿيو آهي ته فلم پنجابي هوندي! سويل چوڌري شريف ڪمپائونڈر اچي دوائون ڏئي ۽ سئي هڻي ويو آهي. سئي هنتي ۾ هڪڙي لڳندي. قيمت في سئي پنجاهہ روپيا. اهڙيءَ ريت ٽن سالن کان پوءِ علاج شروع ٿيو آهي. ڏسون ته ڪو ڪڙ تيل نڪري ٿو يا

نہ. سپرنٽنڈنٽ همٽ نہ ڪري ها تہ لکپڑهہ هلندي ٣ سال ٻيا بہ لڳي وڃن ها. اڄ ضبح جو چٽ لکي سندس کيل ذاتي ڪوشش لاءِ تورو مڃيو اٿم.

٨٢ -٧-٢٩

بهترين صبح آهي. هير پئي لڳي. همٽ منهن ڏوئي تورو چڪر لڳائيٽي اچي ويٺو آهيان. پاڻ کي تمام تورڙو پر بهتر محسوس پيو ڪريان. ريڊيو چالو ڪندس. پر خبرون هونديون فلسطين جي تباهيءَ جون ۽ عرب وزيرن، جاگيردارن، شيخن، سلطانن، بادشاهن، صدرن، سڄي عرب جاگيردار ۽ سرمايہ دار حاڪم طبقي جي بيغيرتيءَ، غداريءَ، قوم ۽ وطن فروشيءَ جون ۽ ڪوڙي لپي لڳل جڙتو اسلامي ملڪن جي حاڪم طبقن جي منافقي، مڪر ۽ بي حياييءَ جون. اهي هڏي چا ڪبو؟ .

هڙي بهڙين ڏينهن تي چا ڪجي؟ يا تہ پنهنجي ڳوٺ ٻيٽوات جي الهندي پاسي گرون (گرائونڊ هوائي اڈي) ڏانهن نڪري وڃجي، ڪيچ ۽ نوان انقلابي مولود، مداجون، ڪافيون ۽ ڪلام پڙهن ۽ يٽ شٽ هٽجن يا لطيف آباد ۽ الهندي پاسي سنڌو دريا جي ڪناري تي يارن سان گڏ ويهي ستن آشمانن ۽ ستن زمينن جي ڳالهين بابت ڏاڙ لڪاءُ هٽجن يا اياز سان گڏجي پٽاڻ ڪالوني جي الهندي واري ميدان ۾ چڪر هٽجن اياز جون خبرون پڙهن يا جنگشاهيءَ ۾ ٻاڻن جي چانگ، ولي وڃي الهندي ٽڪر تي ويهجي ۽ ٻارن جون پاڻ ۾ راندیون ۽ ويڙهيون ڏسجن، سندن دانهون پڙهن ۽ سندن فيصلا ڪجن. يا وري لطيف آباد جي گهر جي گيٽ وٽ ڪرسيون وڇهي نجم عباسيءَ سان ادبي معاملن تي ڳالهہ ٻولهہ ڪجي ۽ سندس اونهي آڏي پڇا جا جواب سوچجن يا جويي صاحب کي ڳولهي همٽ ڪجي ۽ ساٿس تخليقي رهاڻ ڪجي يا فاضل کي ولي سنڌ الاجي هليو وڃجي، هڪ هڪ ڪتاب ڪڍائي ڏسجي، ڪجهہ همٽ لائي ڪجهہ پڙهي ڏسجن، نوٽ ولجن، لسٽون ناهجن ۽ دانشور، پروفيسر ٽائيپ مخلوق جي خيالن جي دنيا سان آشنائي نئين ڪجي يا جي ڪٽان منشي اچي نڪري تہ ڪائنس سندس يا لطيف جو ڪلام پڙهجي. نہ تہ پوءِ گهر ويهي زرين، پکي ۽ منيءَ کان لوڪ گيت ۽ تومي نغما پڙهجن. .....خير في الحال تہ هتي ئي ويهي ٿا ڪوٽ لکپٽ جي اسلامي قيد خاني اندر اسلامي نظر بندیءَ جي سعادت حاصل ڪريون ۽ روحاني لستون ولون. اڄ زماني کان پوءِ مولانا رياض کوکر صاحب جن آيا. غلاميءَ جو نظام، پراڻا ملڪ "فتح" ڪرڻ جائز آهي يا نہ، سنڌ تي عربن جي ڪاهہ، قران مجيد ۾ غيرعرب نہ ٻين، غير عرب ميون ۽ غير عرب تاريخ جو ذڪر نہ هجڻ، فلسفي جي ٻين نقطن، غلامدار جاگيردار سرمايہ دار ۽ سو شلسٽ نظام

۽ انهن جي پاڻ ۾ ٻيٽ جي موضوعن تي گاله ٻولهه ٿي. پچاڙيءَ جو پاڻ هڪڙي قيديءَ کي فرمايائون" سياڻي اچي ٻانهن جي سور لاءِ مٽي پڙهائي وڃ !" "م" جي ملاقات کا نه آئي. ويچاري هفتي کان سخت انظار ڪيو آهي. اڄ ڪتاب هڪ هڪ ڪري ڏنم. بلي شاه ۽ شاه حسين جي ڪلام مان چونڊ ڪلام لکيو هوم. اها ڪاپي نه ملي ته نه ملي. باقي "داورسن ڪني آزمائش" جو انگريزي ترجمو ملي ويو.

شام ساڍا ڇهه بجا. لاهور ٽي وي تان "آج ڪيتي کهاني" اچڻ واري آهي. "نشيمن" خيرن سان پورو ٿيو. "آج دي کهاني" آئيٽم ريڪارڊ هئي. مقصد اهو ته ڀهراڙي جا ڇٽ ڀهراڙيءَ ۾ ئي ٻيلا هجن. شهرن ۾ اچي پاڻ کي بي خوار خراب نه ڪن. ۽ سرڪار نامدار واسطي مسئلا پيدا نه ڪن. ساون روپ جوڙامي لاءِ ڪما ڪمي ڪري ڏهين بجي تائين جاڳيس ، "اوچنگاري ادب" جو شهپارو هوندو جنسي ماتم هو. ڏيڍ ٻٽ سان شروع ٿيو ۽ توڙ تائين اوچنگارون ۽ گهوڙا گهوڙا هلندي رهي. ڏهيءَ تان مائي اندرا جي مان ۾ ڏنل زيگن جي وائيٽ هائوس ۾ دعوت جو اکين ڏٺو احوال نشر ڪيو ويو. ريگن چيو "دنيا ۾ امڙا ڪي بہ بہ ملڪ نہ هوندا جن جي وچ ۾ ايڏي هڪجهڙائي هجي جهڙي هندوستان ۽ آمريڪا جي وچ ۾ آهي" مائي اندراچيو "دنيا ۾ ڪي بہ ملڪ امڙا نہ هوندا جيڪي هڪ ٻئي کان ايڏا مختلف هجن جهڙا امريڪا ۽ هندوستان." پاسي ۾ سوشلسٽ رقيب روسياه نہ هجن ها ته امريڪا بهادر امڙين گستاخين تي هندوستان کي هوند ڪرڻي ڪائي وڃي ها. پر ڇا ڪجي؟ دنيا ۾ مزدور هاري حڪومتون قائم ٿي ويو ن آهن. سرمائي دار سردار ويچارا پنهنجي سرمايه دار ڪئمپ جي سرڪش ملڪن کي پوريءَ طرح سزا بہ ڏيئي سگهن. عالمي طاقت جو توازن بہ اهڙو اوٽڻهه ويهه ٿيو بيٺو آهي جو ڪنهن سان منهن ۾ ور وجهي ڳالهائڻ بہ ڏکيو ٿي پيو آهي

"ڪاٽيارو هلي ڪوئي جي جوءِ؟" "چور جيءُ ماءُ روئي گهڙي ۾"

معلوم ٿيو ته "م" جي زال خيرن سان مونڊ واري آهي. "م" جو ڪمر بہ ڪيو اٿن. نتيجي جي خبر خدا کي. بهرحال هڪڙي منزل طئي ٿي. اڄ جمعون آهي. چپ چپات لڳي پيئي آهي، ڪم بہ پيو آهي. ناول پڙهڻ تي دل بہ ڇڻي ٿي، پراڻا ڪيئي ڪم بہ رهيا پيا آهن. ڪتاب اڌ پڙهيا پيا آهن. ڪن جا نوٽ اڌ ۾ آهن ۽ ڪيترا پڙهي نوٽ ولي. موٽائڻا آهن. پر ڪن مهينن کان پيا آهن. صوف ڪجي آيا آهن وڊجن. بس آهن قيد ۽ بند جون صعوبتون ڪاٽيون.

Gul Hayat Institute

۸۲-۷-۳۰

شام ساڍا ٽي بجا. "م" چئي ٽو "باهر وي جھڙ آيا هيئا اي" (باهر جُھڙ لڳو پيو آهي). ہن ٽن ڏينهن ڪان گرمي ۽ پور ڪري ڇڏيا آهن. مس مس جُھڙ ٽيو آهي. ٽڏي هوا لڳڻ شروع ٽي آهي. "ني! اسي نينان دي آکهي لگي" (سرتيون! اسين نيٽن جي چوٽ تي لڳاسين!) حامد علي بيلا پياري ڏن ۽ مٺي آواز ۾ شاه حسين جو ڪلام پيو ڳائي. سويل بلي شاه جو سهڻو ڪلام ٻڌايائين. ڏن سنڌي ٻڌائيپ هئي.

فاضل زارا جيڪو شربت جو شيشو ولي آيا هئا، تنهن مان شربت لاهي پيتو اٽئون. مونکي اهي شيون واپرائڻ وسري ويندیون آهن. ايئن پئي خراب ٽي ويندیون آهن. "م" چئي ٽو اڳوٽي شيشي کي يوسف هٿ ڳنڍي پورو ڪري ڇڏيو. مون ۾ هڪ دفعي ڏسي ورتو. مانس. لڪ ۾ ڪائي ڪائي پوسٽو ٽي پيو آهي. تنهن ڏينهن ڏسون ٽ سڏڪا پريو پيو رو ئي. ماڻ ڪرائي پڇيو سونس ٽ ٻڌائي ئي نہ، بهرحال معلوم ٽيو ٽ جيل مان عيد ٽي آزاد نہ ٽيڻ ڪري پيو روئي. "م" چيو "جنهن مهل بلوچستان ۾ ہروچن کي اونڌو ٻڌيو پئي ماريائون، تنهن مهل ٽي رنا. باقي هتي هينو ہ جيل ۾ ٽو رهڻو پوين ٽ اڪ تان ڳوڙهو ٽو سڪين!" يوسف پنهنجن انهن مجاهدين مان آهي، جن بلوچ "باغين" کي سڏو ڪرڻ جي "قومي" مهم ۾ حصو ورتو. مون پڇيس "پلا اها ڪا خبر پيئي ٽ اهي بدمعاش ماڻهو پنهنجي پياري پاڪستان ۽ پنهنجي اسلامي حڪومت خلاف چو بغاوت ڪريو وينا هئا!" ڇيائين "باهريون حڪومتون ڪين پيسا ڏينديون هونديون. ڪين تربيت ڏينديون هونديون". ٻڌايائين ٽ "اسين بلوچ ڏراڙن کي ہڏيو ايندا هئاسين ٽ ڪانئن باغين جون خبرون پچون. هو چوندا هئا ٽ "اسين ڏراڙا آهيون. ہڪريون پيا چاريون. اسان کي خبر ئي ڪانهي ٽ باغي ڪير آهن." واقعي ساڻن ہڪريون هونديون هيون. ڪپڑا ڏاڙل ليڑون ليڑون. پير ۾ ٽنڊل جتيون يا صفا اگهاڙا. ڏاڙهيون وڌيل، بنهہ بُوش، پر هوندا سپ باغين سان ٻڌ هئا. اسين ڪين آفيسرن جي چوٽ موجب اونڌو ٽنگيو ماريندا هئاسين. ہ ٽ ٽي ڏينهن ماري ماري آخر نا اميد ٽي ڪين بي ڏوهي سمجهي ڇڏي ڏيندا هئاسون. ويندي مهل ڪين ڪجه انو ڪنڊ، چانهن جي پتي ٻ ڏيندا هئاسين ٽ ناراض نہ ٽي وڃن. هو پريان وڃي سپ شيون زمين تي هاري انهن مٽان لت جو نشان لاهي ويندا هئا." اسان پڇيس "پلا اوهان جو ٻ ڪو نقصان ٽيو؟" چئي "نقصان ٽيندو ئي ڳهڻو اسان جو هو. هو جيلن جا واقف هوندا هئا. الائي ڪٽان گم ٽي ويندا هئا..... اسان جا ڪيئي هزار ماڻهو مارجي ويا".

جيل جو ٻنهہ ڪينهي. ٽوري ٽوري ڳالهہ تان اڪ ۾ ڳوڙهو. جنهن ڪرنل سزا ڏني

اتس تنهن جي ٽوري گلا ڪبي ته ٽڙي گل ٽي پوندو. چي "آءُ چڏيندو سانس ڪونہ." هتي اڌ قيدي فوج مان پگل فوجي سپاهي آهن. انڪل ۴-۵ سو ٽيندا. لنگر (بورچي)، بوٽي پنجي (باغ پاڙي) ۾ اڪثر سڀ پگل فوجي هوندا آهن. آفيسرن جي جاين تي ۽ اهي ڪم ڪندا آهن. هتي جيل وارا ويچارن کي ڏاڍو تنگ ڪندا آهن. بورچيءَ جو ڪم ڪنيار خاني کان ٻيو نمبر سخت ڪم آهي. پنجين ائين ڏينهن ڪين بيد لڳندا آهن. چي "ماني چو خراب پکي؟" "انو ٽورو چو آهي؟" "مانيون پوريون چو نہ ٽيون؟" اڪثر غريب آهن پنجاب جي حساب سان. سندن ٻڌڻا مائٽ ويچارا هڙون ٻڌيو ملاقاتن لاءِ دربدر ٽيندا وتندا آهن. هن هُن کان اپيلون ۽ معافيون جون درخواستون لکائيندا وتندا آهن. سڄو ڏينهن اکيون در ۾. کيڏي مهل ٽي معافي اچي. مطلب ته مڙس جيل جا ٻنهه کونهن. ڪم جا سڀا پر گهٽا چور. مردانا چور. رڪ ٽڙ ته لهي ئي ڪو نہ. خاص ڪري کاڏي جي شين جا ويري آهن. مون کي هي چوٽون فوجي مشقتي (برداشتي) مليو آهي. پهرين نظر جي چٽ ۾ پندرنهن ڏينهن هئا ته پڇي ويو. چي "پندرنهن ڏينهن ڪيئن گذرندا؟" آزاد ڪشمير پڇي ويو. ٻيو بهترين ماڻهو هو طارق. ٽئنڪن جو مستري هو. امير تو بخاني جو هو. هي يوسف پيدل فوج جو نائڪ هو. امير اسانجي راشن جو گوشت ڪاڙهي پيو پيئندو هو! باقي ٻوڙ اسانجو. مون قياس ڪري رکيو مانس پر مون کي پوپٽيون پڙهائي چڏيئين. نکو ٻڌي نڪو سڀي. سڄو ڏينهن رڌڻي ۾ پوريو پيو هوندو هو. پوءِ معلوم ٽيو ته ان ٻالي پولي ڪوٽ ۾ چار خون ڪيا آهن. هتي ميسٽو ٽيو وينو هو. ڪيسن مان فوجي اثر هلائي چٽي ويو هو. هاڻي ڊپ هوس ته گهر ويندس ته اهي ڪهي چڏيندم. فوج ۾ رڳو ملهون وڙهندو هو. چناب جي ڪنڌيءَ تي ڪچي جو ويڙل آهي. پناڻ آهي. پر پولي سرائڪي اتس. آءٌ دانهون ڪري ڪري رت ٽي پوندو هوس، پر سهي جو ٽنگون ٽي. ٻئي ٽئي ڏينهن چوندو هو "ڏسو مون کا ورندي ڏني؟ مون چيو مائٽ آهي. پنج پادر هٽي ڪڍي ته وس وارو آهي." مطلب ته ٻڌڻ وري ۽ مون تي. ڪن کي آفيسر ڪڍندا آهن کي پاڻهي پڇيو اچن. طارق کيترا پيرا استعينا لکي ڏني. قبول نہ ٿيئي. پوءِ چا ڪيائين جو ليس نائڪ جي عهدي بدران کلهن تي ليفٽيننٽ جون ٽيٽون کڻي هئيائين. سيني کي خبر ته هي ليفٽيننٽ ڪونهي. ڪوڙيون ٽيٽون هنيون اتس. ته ۽ قاعدي موجب ٽيٽن کي سلام ڪرڻو هو. هي سڄو ڏينهن پيو گشت ڪري ۽ سلاميون ولي. ڪ ڪ لڳي پيئي هئي. آخر کورٽ مارشل ڪري وري پاڻڳل ڪري اسپتال موڪليائونس. اتي ڊاڪٽرن عذاب ڏيئي واپس ڪيس. پوءِ وري صاحب جي سرڪاري گاڏي بنا اجازت کڻي جوٽس سان ملاقات لاءِ شيخوپوري ويو. مطلب ته وڏا ڏڏا ڪري نوڪريءَ مان پاڻ ڪڍياائين. سڙا ڪمائي ٽڙندو گهر ويو. الائي چو تا فوج کان پڇن؟!

Gul Hayat Institute

هتي قيدي ليکي ٿي ڪم ڪندا آهن. جيل ۾ ٽي ويون ريڊيا لهن. اهي ڪمپنيون لهرائين. سندن اندر ڪارخانا آهن. ڪنيارُ خانو بہ ليکي تي ڏنل آهي. ليکو هڪڙي نوجوان ڇوڪريءَ وٽ آهي. ماڊرن قسم جي آهي. روز ڦٽلون پائي ايندي آهي. قيدي سڏينس "ڪمهياريءِ!" يعني ڪنيارڻ. اهو نالو پڪو پيل آٿس.

"اور دان بهتا رها" پڙهيُ پورو ڪيم. شايد اصل ڪتاب جو فقط اڌ ترجمو ڪيل آهي. ان ڪري ڳالهه وچ ۾ اڻچٽو ڪُنجيو وڃي. اردوءَ وارو ترجمو جيستائين آهي تيستائين پڙهندڙ جي همدردي انقلابي ڪاسڪن بدران غير انقلابي ڪاسڪن سان رهي ٿي.

انقلابي ڪاسڪن جو ڪردار اهڙو اپاريو ويو آهي جهڙو غير انقلابين جو. پڙهندڙ جي انقلابين جي نقط نظر سان ڪابہ همدردي ڪانہ ٿي ٿئي. سندن ڪردار بي جان ۽ مشيني آهن . غير انقلابين جا زنده، چرندڙ پرندڙ ۽ رنگين آهن. نہ وڙي ڪاسڪ ڳولڻ ۾ ڪابہ اهڙي خاص طبقاتي چڪتاڻ ڏيکاريل آهي. انهن ڳولڻ کي هڪ مثالي ڳوٺ ڏيکاريو ويو آهي، جنهن ۾ پهڙين ظلم ڪان سواءِ پوءِ ڪابہ غريب عوام مٿان چٽي يا مصيبت ڪانہ ڏيکاري وئي آهي.

شولوخوف عظيم فنڪار آهي، نوبل انعام ملیل آٿس. ٻيا ناول لکيا آٿس جن ۾ مٿيان نقص ڪونهن. هن ناول کي بہ عالمي ادب جو شاهڪار ڪري ليکيو وڃي ٿو. ڪن ڳالهين ۾ اهو اُن جو حقدار بہ آهي، پر اُهو هيستائين پورهيت انقلابي فني شاهڪارن جيُ ڪسوٽيءَ تي پورو ٿو اچي. هيستائين اُهو ترقي پسند بہ ڪونہ ٿي سگهيو آهي. باقي حصيءَ ۾ اها ڪوٽ شايد پوڙي ڪرڻ جي ڪوشش ٿيل هجي. خود سوشلسٽ ملڪن جي عام تخليقن توڙي انهن جيُ مڃيل شاهڪارن کي بہ انقلابي پورهيت فن جيُ ڪسوٽيءَ تي پرکڻو پوندو.

پهرين عالمي ثقافتي ڪانفرنس پيئيُ هلي. پاڪستان جي نمائندگي الائي ڪهڙن بزرگن ڪئي هوندي. جماعتي هوندا، پيو ڪير ٿا ٿي سگهن؟ بهرحال هيءَ ڪانفرنس انتهائي اهم قدم آهي. ثقافت جو مسئلو هڪڙو بنيادي مسئلو آهي. ان ۾ علم، ادب، فن، تعليم وغيره جا سمورا مسئلا اچي وڃن ٿا. جاگيردارن سرمايدار ۽ سامراجي ثقافت يعني سندن علم، تعليم، ادب ۽ فن دنيا جو ڀيڙو غرق ڪري ڇڏيو آهي. ان جي تدارڪ بابت سوچڻ انسان ذات لاءِ بيحد ضروري آهي.

اخبارن ۾ ۱۴ آگسٽ تي اسان جي سچاڻ قول جي پوري ۽ يڪ سخن صدر صاحب طرفان ٽيڻ واري تقرير بابت قياس آرائيون شروع آهن. وڪيل گوڏي ڪان مٿي ڪٽيو ٻيٺا آهن. سرڪار نامدار پوئتي هٽڻ جا گس پئي ڳولهي. فلسطين جي مسئلي تي بہ پوئتي هٽي ڪجه عزت بچائي هٿائين، پر پوئتي هٽي بہ آخر ڪيترو هٽندي؟ ڪجه

وقت ڪان پوءِ شايد وري ڏنڊو ڪٽندي. اکيون ٽوٽاريندي، پر هر روز سندس عمل جي آزاديءَ جو دائرو تنگ ٿيندو وڃي. سياسي طرح الڳ ٿي بيٺي آهي. باقي رهيو آهي ريڊيو ٻڌي وي ۽ اخبارن تي ڦيٿو ۽ ڏنڊو. ڏسون انهن سان اڃا گهٽا مهينا يا سال ڪم ٿي هلايو سگهي. فضا ۾ وڏي پيماني تي سازش جا اهاڃاڻ ٻه ڏسجن پيا. ليڊر حضرات ڇا بيان پراسرار آهن. چي "غير جماعتي چونڊون ٻه اڪين تي!" بيگم صاحبه بيمار آهي. جي اها هيڏانهن هوڏانهن تي ته پٽيان ليڊر هوندا آهي بزرگ جن اول ملڪ کي تباه ڪيو. پي پيءَ کي تباه ڪيو پٽي صاحب کي ڦاسيءَ تي ٽنگايو قاتلن جي ڪڇ ۾ ويهي غداريءَ جا انعام حاصل ڪيا ۽ ڪروڙن مان ارب ٺاهيا ۽ هاڻي وري ستا جتا ٿيو بيگم صاحبه جا وارث ۽ هڏ ڏوکي ۽ پي پيءَ جا ڪرتا ڌرتا ٿيا وينا آهن.

۸۲ -۷-۲۱ ٦ بجي.

صبح وٽندڙ آهي. ڏونرو ٺهرايا سون پر نه جميو. شايد ڪپوءِ جمي. باهران گهرايوسين ته دربان گهرائڻ نه ڏنو. ڇي آردر ناهي. چگو ٿيو. غريب ماٺهو پٽسا ٻڌي پيا. چيو ٻه مختيار هو. رات ڪجه خارش محسوس ٿي. گوشت ڪائڻ ڪري رات جو؟ چانهن يوسف چئي ٽوڪ تيار آهي. اڇي. هميشه وانگر اڄ صبح جو ٻه "م" جو ڪم ڏنو اٿم. اڄ ٽورو ڪيو اٿس. وٽ وٽ لڳايو بيٺو آهيانس. هونئن پاڻ ٻه ويل ڪونهي. وهندو ته ويٺو هوندو نه ته نه ان ڪري ٻئي چوٽين ڏينهن ٽورو وغط ڪيو آهي، وري تيار ٿي ويندو آهي. پورو ڪيائين ته پوءِ "چانڊ تي دريا" پنجابي ڊرامي جي ڪردار جي چواڻي "چار پيسي تي خرچ هون گي پر چيز چنگي بن جائيگي" (چار پٽسا خرچ ٿيندا، پر شيءَ چگي ٺهي ويندي.)

سياڻي آگسٽ شروع ٿيندو. اڃا ڪالهه جولاءِ شروع ٿيو هو. تنهن ڏينهن بهار هو. وقت ڪيئن نه ٿو گذري! پر لڳل اٽس ڪي! بيهي ئي ٿو. ماٺهو اڃا مس اڇيو هن دنيا جي ڪا ڀالهه مغز ۾ ويهاري ته عمر جي ڪوٽا ختم! يوسف اڄ هتان بدلي ٿي ويو. ڪيترن ڏينهن کان سندس "م" سان ٽڪي پيئي. سجو ڏينهن منهن سڃايو ويٺو هوندو هو. زبان جو به کارو سيني جي دانهن هئي. تنهن ڏينهن ڪمپائونڊر جي ڏري گهٽ ٽوپي ٿي لاڻائين. نئون مشتقي آيو آهي. اهو الائي ڪهڙا رنگ ڪندو.

جنگ اڄ سياستدانن سان ناه ۽ گول ميز ڪانفرنس بابت ايڊيٽوريل لکيا آهن. خبر آئي آهي ته امريڪا پارت کي ايف ۱٦ هوائي جهاز ڏيڻا ڪيا آهن. پاڪستان کي ۴۰ ايف ۱٦ ملندا نه ۸۰. خبر ناهي اڳ ڪهڙي ڀالهه طئي ٿيل هئي. ايران عراق جنگ جو نتيجو اڃا ظاهر کو نه ٿيو آهي. ظاهري طرح ايراني گهٽو ڦيا ڪونهن. ايم آر ڊي پنجاب جي ساهيوال واري اجلاس ۾ پوليس مداخلت ڪئي آهي. افغان مهاجرين وري مقامي

Gul Hayat Institute

ماٺهن سان جهيڙو ڪيو آهي ۽ هڪڙي چوڪري قتل ٿي آهي. ۳۵ هزار مهاجرن کي لڏايو ويو آهي. اسرار احمد لڳو پيو آهي . بيروت وارو بحران هلي پيو. اندرا اڄ آمريڪا ۾ آهي. هن سال جي پڇاڙيءَ ۾ ريگن ۽ برزنيف جي گڏجاڻي ٿيڻي آهي.

مجيد قريشيءَ کي لکيو ويو آهي. سپرنٽنڈنٽ ڪيڏانهن ٻاهر ويل آهي. مالش لاءِ ماٺهو گهريو اٿم. اهو ڏس ۾ ڪري ڏسجي. گوريون ڪان پيو. خارش ٿي آهي ٽورڙي. ان جو ۾ تدارڪ پيو ڪريان. اميد ته سڀ ٺيڪ ٿي ويندو. خميس ڏينهن ڏسون ته ڪو ملاقات تي اچي ٿو يا نه. جي اچي ٿو ته ڪير؟

۸۲ -۸-۱

مهينو بدلجي ويو. زبردست صبح آهي. ٺڏي هوا لڳي پيئي. آسمان ۾ جهڙ آهي. رات پوئين رات مينهن پيو. ٽپڙ ڪٽي اندر پگا سين ته مينهن بند ٿي ويو. خير صبح عاليشان ٿي ويو. جهڙ ۽ مينهن بابت ڪيڏيون نه وٺندڙ يادگيريون پيون پون. نئيوات. مينهن جي ڦڙ ڦڙ، چنڊين بدران ڳوٺيون متن ۾، ريتي، چيٽا، نئي. مال جون رنيون، ڦرن جون مستيون، ملڪيت، چنن مان پاڻيءَ جي ٽم ٽم. آلين ڪالين جو دونهون ايترو جو سجو گهر دونهون ٿي وڃي. ڪم ڪار بند، شهر ۾ ميوا پاڇيون پسي خراب، نين جو گهوگاٽ، وهنجڻ، ٽهيون، ترڻ، راندين، نيون پونگيون، واسي ماٺهو ڏارين ڪتن جي هاڱ، بڪ، ماني ڪائي وهنجڻ، وري بڪ ۽ وري مانيءَ جو مطالبو گرونڊ، ميرڻ واري ٻڻي، ڳاگيون، ڦلاڙيون، سنگالون، ڪنا، ڪوديڙ، بصر، منڱها، لل، مليرو ڪيڙ، مڪڻ، لسي، مانين جو گهوگهاٽ. جوڳين جون مرليون، ٻارن جا هشام، بتي فڪرن چوڪرن ۽ نوجوانن جا مارڪا، ڪوه تي مارڪا، مڪلي، ڪلفٽن، وڏي هوندي ٽٽي جي جاءِ جي نيسارن مان وهندڙ پاڻي، سائين فتح محمد شاه ۽سرماڻ جون خبرون، مڪليءَ جون پڪنڪون، حيدرآباد گاڏي ڪاتي، لطيف آباد ۶ نمبر، پناڻ ڪالوني ۽ لطيف آباد ۴ نمبر جي جڳهين جي اڳڻ ۾ وهندڙ پاڻي، ڪوه مريءَ ۾ مينهن، فاضل سان گڏ بيروت ۾ بارش. ڪلاڪن جا ڪلاڪ. شيشن مان بيهي ڏسڻ. فرينڪفرٽ جرمنيءَ ۾ روز مينهن پوڻ. هيٺ برف مٽان مينهن، ماٺهن کي پرواه ئي نه هجڻ، فرينڪفرٽ ويندي وات ۾ هوائي جهاز جو مينهن سان ٽڪرڻ، ڏنڊ ۽ ڪوهيڙي ۽ مينهن ۾ جهاز جو هوائي اڈي تي لهي نه سگهڻ، هڪڙي ڪوشش ناڪام، اڌ ڪلاڪ بعد ٻي ڪوشش ناڪام. اعلان ته هاڻي آخري ڪوشش ڪبي جي اها ڪامياب نه ٿي ته لنڊن جي هيٿرو هوائي اڈي تي لهنداسون. ماٺهن جي حالت، مرده چهرا، دهشت پر سڀ چپ. منهنجي حالت. سڀ دل ۾ چون ته ٽين ڪوشش ڪندا ته تباه ٿي ويندا سون. پر چوي ڪير به نه. نه هندستاني پرفيسر، نه خوبصورت آمريڪي دوشيزه، نه ٽلها سيٺيون. ايئر هوسٽس جي

Gul Hayat Institute

مشيني مُرڪ جي مٿان موت جو ڊپ چڙهيل . هيٺ لهڻ ۾ ڪامياب ٿيا سون ته سڄو اُڏو ڏنڊ، ڪوهيڑي ۽ برسات ۾ غائب هو. اڪ نه ڏسي گوڏي ڪي. آءٌ حسب دستور پلڪي وڃي غلط ٽرين ۾ چڙهيو هوس، جنهن ڪان پڇان سو جرمن ڳالهائي. انگريزي بدران جواب..... رڳو اشارا. جنهن ڏينهن اسين لٽاسين تنهن جي ٽئين ڏينهن اخبار ۾ پڙهيم ته اسان جي اڇڻ جي ٻئي ڏينهن ساڳئي اڏي تي لهندي هڪڙو هوائي جهاز تباهه ٿي ويو. ۷۰ مسافر ختم ٿي ويا. بي انداز زخمي ٿيا. منهنجي ڪار ۾ سنڌ. هلندي وات ۾ مينهن ڳڏجي وڃي پوءِ ته مزائي اوٽيو وڃن. چار سال اڳ آءٌ ۽ عالم شاه وسندڙ مينهن ۾ ڪراچيءَ کان حيدرآباد آيا سون پئي. ٽليون نالا تار هئا، رستو ٻڏل هو، پاسا ڪاڌل هئا. ڪارون خراب هيون. ڪن ڪن هنڌن تي رستو ٻڏل هو، هر ڪو انڪل تي پاسن ڪاڌل رستن تان اڳتي وڌڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. جي ٽورو اندازو غلط ٿئي ته ڪار ڏو پاٽيءَ ۾ سو به تيز نئين، شايد نئين بارڻ جي پاٽيءَ ۾، جنهن ۾ لاش به نه لهي. اسان جي ڪار دستور موجب وائيپرن کان آزاد، لائيٽ خراب، بريڪ پورا سارا، پنهنجي مرضيءَ جي مالڪ، وٽيس ته اسي جي اسپيڊ هلي، وٽيس ته پنهنجو حق خود اختياري استعمال ڪري. جهوري نموني اگوٽو ڪيڻ ڏ تي ئي بيهي رهي. ان سفر جا اکين تي جادو ڪندڙ، روح کي نشو ڏيندڙ ۽ زندگيءَ ۾ نه وساريڻ جوڳا منظر، ان جا خطرا، خاص ڪري، هڪڙي هنڌ ته جڏ پل. ضراط تان لنگهي پار پياسين. ٻئي سال سن به وسندي مينهن ۾ وياسون. ساڳيو آءٌ ۽ عالم شاه ڪڏ، جامشوري وٽان پلو پڇائي ڪنيوسين. وات ۾ ڪائيندا پئي وياسين. وات ۾ نيون پيئي وهيون. الائي ڪيئن پهتاسون. بهرحال سن جي شهر ۾ گاڏي گپ ۾ قاسي پيئي. راڄ مڙپا تڏهن نڪتي.

ڪڙيون پوڻ شروع ٿيون آهن. فيصلو ڪيو هوسين ته چانهن گهٽ پيئنداسين پر هينئر "م" ڪي چيم ته "مونکي هڪڙو ڪوپ هيو به چانهن پيئڻ گهرجي يا نه؟ چو ته بارش جي موسم آهي." "م" چئي تو "بلڪل صحيح خيال آهي پر منهنجو خيال آهي ته مونکي به هڪڙو ڪوپ چانهن جو هيو به پيئڻ گهرجي. توهانجو چا خيال آهي؟" مون کي لاچار ها ڪرڻي پئي. حالانڪه چانهن هن لاءِ وڌيڪ خراب آهي.

رات مسز گانڊيءَ جي آمريڪا واري دوري ۾ سندس طرفان آمريڪي نائب صدر جارج بش کي ڏنل دعوت ڏيکاريائون. اندرا کي پهريون دفعو وڏا ٽهڪ ڏيئي کلندو ۽ چرچا ڪندو ڏٺم. موج ۾ هئي. ڏسون ته ان جو نتيجو کڙو ٿو نڪري. ريگن پنهنجي تقرير جي پچاڙيءَ ۾ تلسي داس جو هڪڙو لاجواب انتلابي شعر پڙهيو جنهن جو انگريزيءَ ۾ ترجمو مهاتما گانڊي ڪيو هو. حالانڪ عام طرح تلسي داس پراڻي مذهبي خيال جو شاعر آهي. ڪهڙين نه عظيم انساني تخليقن کي کهڙا کهڙا ماٺو کهڙن کهڙن متصدن لاءِ استعمال ڪندا رهن تا! رات چتر هار ۾ هو. ان کان اڳ گجراتي ناچ هئا. منجهن هڪڙي چوڪريءَ ته ڪمال جو ناچ ٿي ڪيو ۽ پاڻ ۾ دلڪش هئي، ساڀس

گڏ نچڻ وارو جوان هو. چتر هار ۾ گهٽي وقت ڪان پوءِ وحيده رحمان آئي. آشا پاريک به هئي، وڏي ڪاله ته دليپ به هو ته مدوبالا به هئي. لاهور تان انگريزي فلم هئي، پر بيڪار. ڪلهه به هڪڙي بيڪار آمريڪي ويسٽرن فلم ڏيکاريائون، ..... سانجهيءَ ڪنهن زماني جي زبردست هيرو سريندر سان تعارف ڏينداء. پُنا اگهاڙا ڪري مينهن ۾ گهميا آهيون. ڏسون ته ڪٿي ٽي يا نه.

"مه" چوي ٿو ته "ڊائري ۾ لک ته ١٩٨٦ ۾ پاڻ ٻئي هن سامهون ٽي ويءَ ۾ نظر ايندڙ انگلينڊ جي ڪرڪيٽ ميدان ۾ موجود هوندا سين. پيو لک ته انهيءَ ميدان جي ڪنڌ ۾ پاڻڪي فاضل راهو ڳوٺان اچي ملندو ۽ پاڻ کي ملڪ جا تازا حال احوال اچي ڏيندو ۽ پاڻ ان جي روشنيءَ ۾ هلنداسون".

٨٢-٨-٥

چار ڏينهن ڪجهه ڪونه لکيو اٿم. رات فلم مجبوبا ڏٺي سون. ايس ڊي برمن جي موسيقي هئي. راجيش کنا، هيما مالني، آسراڻي (سنڌي هندو) يوگيتا بالي وغيره هئا. گانا ٿورا پر سٺا هئا. "ميري نيناساون بهادون پهر پي ميرا من پياسا" (منهنجون اکيون سانوڻ جي برسات وانگر پيون وسن ته به منهنجو من اڃڻي پاڻيءَ هوندي به اڃايل آهي) ۾ سپاهي جيل انتظاميه جا دادلا آهن. ڪاڻائو پٽ آهن. منجهائن هڪڙو لنگر (بورچي خاني) تي هوندو آهيءَ ۽ بيو اسٽور تي. ملازمن جون بدليون ٽين ته هي هڪ ٻئي جي ڊيوٽيءَ تي بدلي ٿيندا رهندا آهن. اسٽور وارو شريف شروع ڪان ته سدائين احترام سان هلندو رهيو آهي، پر گذريل مهيني جڏهن منهنجو راشن ولي اچڻ سندس حوالي ٿيو آهي تڏهن کان منهنجي گوشت مان اڌ رکيو ڇڏي. تازو مون کي سماءُ پيو ۽ گوڙ ڪري (رپورٽ ڪرڻ بنا) اها حرڪت بند ڪرايم. ۽ چار ڏينهن ٿيا آهن جو هي بدلي ٿي آيو آهي لنگر تي ۽ اچڻ شرط مونکي مانيءَ جي مسئلي ۾ تنگ ڪرڻ شروع ڪري ڏنائين. "ماني هينئر نه پوءِ اچي ونو". "آ ماني ڪانهي چانهه ونو!" ڪلهه ڊپٽيءَ کي لکيم. ۽ اسسٽنٽ مشتاق اعوان ۽ عظمت شيخ ولي آيو. شريف کي به ولي آيو چيائين "شريف کي به آندو اٿم توهان اسان جا مهمان آهيو. ڪابه ڪوتاهي ڪانه ٿيندي. تڪليف لاءِ معافي." "ڪابه ڳالهه جي شريف کي گهرائي ونو". شريف کي چيائين، "تو کان ڪوبه مسئلو حل نه ٿئي مونکي ٻڌائي". مشتاق اعوان چيو "مجيد قريشي زوردار سلام ڏنا آهن!" عظمت کي چيو سين "اچين ٿو؟" چيائين "توهان سيٽ آهيو. مون کي سڄي جيل کي منهن ڏيڻو آهي. سڄو ڏينهن ته هلان". ٽيون چوٽون ڏينهن اڌ جيل کي ڪايو اٿس. زخمين جون قطارون پٽ تي پيون هيون. ڪن کي زخمن بعد بيد به هڻايائين.

چوڌري سڪندر به ساٿس گڏ. ڇوڙو آدمخور سنڌ جي ڪنهن به جيل ۾ ڪو نه ٿو ٻڌجي. ڇو ڇو منجهائنس ٻيڙار آهي. پر هتي سنڌ جي مقابلي ۾ اجتماعي عزت جو احساس گهٽ ٿو ڏسجي. شيڪو ذات ۾ پوڙو آهي. ڪلهه خبر پيئي ته جيڪي سياسي قيدي سزا ياب ٿي اچن ٿا تن کي باقاعدي عام قيدين سان گڏ سپرنٽنڊنٽ اڳيان پيش ڪيو ويندو آهي. جوڙي جوڙي ٿي پٽ تي وهندا آهن. ڪٽڻ هيٺ ڪري. ڪلهه نوابزادي نصرالله خي پارٽيءَ جو هڪڙو وڪيل مسٽر ارشد قريشي به ايئن ڪٽڻ هيٺ ڪري پٽ تي وڃي ويٺو سپرنٽنڊنٽ اڳيان! همراهن کي ڇيڙڻ ته "قد بت جا تہ گهٽيئي سٹا آهيو ۽ هٿ ۽ ويڙهه ۾ به گهٽ ناهيو. في الحال قربانيون به هينئر سڃي پاڪستان ۾ شايد اوهانکي هتي گهٽيون ڏيٽيون پيون آهن. پر جيل ۾ هڏيءَ سان رهڻ جو ڊنگ ايڏا نه سڪيا آهيو. هر ڪو آپي شينهن، ساڻ حسد، گلاني، ذات پرستي، اجتماعي غيرت جو ڪو به شعور ۽ احساس نه. هڏي ۽ گڏيل ويڙهه جي روايت غير موجود. اسان وٽ شڪر آهي بدترين مخالف پارٽين جا ڪارڪن به هڪبئي خلاف انتظاميه جو ڪڪ نه سهندا. هڪڙي سان ٿي ته مجال آهي جو ٻيا سڪ سهن. پاڻ ۾ ڪيڏا به وڙهيل ڇو نه هجن. گهٽ ۾ گهٽ ان ڳالهه ۾ ته اسانجا ماڻهو برتر آهن. اڄڪله ٻيون قومي برتريون پاڻ ۾ پيدا ڪري وڌيونسيٽن ته اميد ته مجموعي ڪمتري جو علاج ٿي پوندو يا ويجها اچي پوندا سين. "ڏڻي هوا پيئي لڳي. رات پوئين رات ٽڙ ٽڙ وڙي ٽپڙ ڪٽائي اندر ڪرايا. مينهن ڪونه پيو. ٻه ٽي ڏينهن سخت مضروف رهيو آهيان. "م" کي به وهايو اٿم. ڪنهن مهل نڪائي ڪنهن مهل چيلهه ٻڌيو ٻيهو رهيو. مڙئي هٽ واندو ڪيوسين، اڄ ملاقات جو ڏينهن آهي. خميس. "ش" نياپا آڻي نيئي آهستي آهستي ڪري همراه جي گهر جو وارث ٿي ويهي رهيو آهي. ڏسجي ٿو ته حسب عادت ڳالهه وڌائيندو ۽ جهيڙو تيز ڪندو.

محترم ڪراچيءَ مان موٽي آئي آهي. سياڻي پٽ کي چڏڻ لاءِ ڪوه مري ويندي. اڄ ملاقات تي ايندي. "ش" همراه کي ڊيڄاري ويڙو آهي ته "مائي سخت ڪاوڙيل آهي. ڏڏو ٿيڻ!" شل ڪنهن روشن خيال خاتونءَ کي ڪو جهوري مڙس هٿ نه چڙهي وڃي! اصل رهو ڪڍي رکندس! ڪچي پچي ڪونه سڳهندو. رجعت پرستيءَ جو الزام ڪير سهي!؟ ڪروڙين غلام ۽ ڪوٽن ۾ قابو عورتن وچان جيڪي ٿورڙيون عورتون عورتن جي حقن لاءِ گڏيل عالمي ويڙهه جي نتيجي ۾ ڪجهه برابريءَ جا حق حاصل ڪري ويون آهن تن مان کي ان جو سخت ناجائز استعمال ڪري عورتن جي برادريءَ ۾ مغرور، آڪڙباز ۽ استحصال پسند وڏيريون بنجي ويون. غلام عورتن تي لئي رکن ٿيون. ٻئي طرف جيڪي مڙدا عورتن جي حقن جا حامي آهن، تن کي بليڪ ميل ڪن ٿيون. ڪين خبر آهي ته عورتن جي برابريءَ جا حامي مرد رجعت پرستيءَ جي الزام کان هر ڏات برداشت ڪندا. ان ڪري هو پنهنجي ٻين عورتن کان خصوصي برتريءَ جو ناجائز

فائدو ولي عورتن خواه پنهنجي گهر جي جمهوريت پسند پاتين لاءِ عذاب ٿي پون ٿيون. شروعاتي ڏاڪن تي ته شل نه ڪنهن مظلوم کي ظالم ٿيڻ جو موقعو ملي! شل نه ڪنهن ڪمتر کي برتر ٿيڻ جو موقعو ملي! انهن جهڙو ظالم ۽ برتريءَ جو پوڄاري ٻيو ڪونه ٿيندو. وڏيرڪو مزاج رکندڙ اهڙين عورتن طرفان ٿيندڙ استحصال جو مقابلو ڪرڻ عورت جي چونڪاري جي واسطي جدوجهد جو هڪ اهم فرض آهي. هيءَ محترمه به انهن استحصالي ۽ بليڪ ميل ڪندڙ آزاد ۽ روشن خيال بليڪ ميلر وڏيرين مان هڪ ٿي ڏسجي. مڙس هڻڻ خوفناڪ ويڙهه ۾ رڌل رهي ۽ هن محترمه جا ناز نخرا، زيادتيون، معتبريون، ٽرلنٽ ۽ بليڪ ميلنگ به سهي. هن يار لاءِ اصل ويل فوڄي ٽولي جا عذاب نه پر هيءَ ڪوڙ جي روشن خيال ۽ "نمائشي ترقي پسند" وڏيري آهي. پيٽ ۾ تڪليف اٿم. شاڪر شاه عراق جي پيش پوڻ جي خوش خبري ڪٿي آيو آهي. ڏسڻ ته در حقيقت چا ٿيو آهي.

ڪلهه آئي. جي پوليس پريس ڪانفرنس ۾ چيو آهي ته هوائي اڈي وارو ڏماڪو تخريب ڪاريءَ جو نتيجو ٿي سگهي ٿو. پوليس ڊوڙ ۾ آهي. هڪئي پويان ٻئي حادثا ٿيا آهن. چون ٿا تخريب ڪاري آهي. اخبارون ايڊيٽوريلن ۽ ڪالمن ۾ روز ٿيون ضيا ڪي منٿون ايلاز ڪن ته ڪو "مثبت" اعلان ڪري. پر هي ويچارو اعلان ڪري ته ڪهڙو ڪري؟ ابتا سبتا اعلان ڪندو وتي ته پوءِ هي لستون، هي رعب تاب، هي بهٽيت جا. ليڪا، هي خدائي فوجداريون ڪيڏانهن ويندیون؟ هار ته ڪونهي. جيسين ڪو ٽهڪا ٽولي ڪري نه ڪڍي تيستائين همراه اهڙا چريا ڪونهن جو ردي پکي چڏي وڃي ڏڪا جهلين.

اندرا ايا آمريڪا کان ڪونه موٽي ٿي ڏسجي. بيروت تي آخري حملو ٿيو آهي. ڏسون چا ٿو ٿئي. عالم شاه ۽ عارب آيا هئا.

"م" جهڪي سندي ۽ يوناني نسخا هٿي سکيا آهن. تن شايد ڪجهه ڪم ڪيو آهي. اڄ جوٽس ملڻ آيس. چي اهو اڳوڻو ماڻهو ئي ڪونه هو. بس نوڙيون پئي ٿي، هٿ ٻڌيو بيٺي هئي. ڪيڏانهن ويئي اها اڳوڻي سيٽ ٿوڪ ۽ مطالبا، ڪيڏانهن ويون ٻيون ڳالهيون. "جي"! "جي"! پئي ٿئي رڳو!

في الحال ويچاري جي ڪنڌ مان هن بلا جو عذاب ڪجهه گهٽيو. ڏاڍا قسمين قسمين ڪاڌا رڌي موڪليا هئائين. ڪپڙا فرسٽ ڪلاس سياڻي آئي هئي. "م" چئي ٿو ته هي ڪاڌا توکي رشوت ڏيڻ لاءِ موڪليا ا ٿس. نه ته آءُ مانيءَ ڪر به ڪونه سنيران. هون چيس ته اهو توکي ٿي ڏيکاري ته آءُ تنهنجو ۽ تنهنجي قيدي ساٿيءَ جو ڪيڏو خيال ٿي ڪريان ۽ تنهنجي عزت ڪيڏي ٿي ڪريان. سيويون، ڪيڪ، ٻڌي ٻوڙ، ڪوفتا، انب ٻيا فروٽ اڇيان رکيا آهن. هاڻ ڪاءُ ڙي وتايا ڪاءُ! مائي شل الله ڇڻ مان لڪ ڪريئي! سپرنٽنڈنٽ ٽرانسفر جي باري ۾ ٻڌايو ته سيڪشن آفيسر بيمار آهي، پرينهن ايندو پوءِ

Gul Hayat Institute

ساٿس ڳالهائيندس. اڄ هڪڙي رٽائرڊ ڊي. آئي. جي آغا جنگ ۾ مضمون لکي حڪومت جون لاکون لاهي ڇڏيون آهن. چي جيڪو وڏو ٽٻو پاري سو خدا جو باغي آهي. مطالبو ڪيو اٿس ته چوندون ڪرايون وڃن، آئين بحال ڪيو وڃي وغيره وغيره. جنرل يحيٰ جو سڳو پاءُ آهي! ميجر ٽواني جيڪو پٽي صاحب جو قاتل دشمن آهي ۽ سدائين ان خلاف مضمون لکندو رهندو آهي، تنهن لکيو آهي ته مسلمان ملڪن جا حاڪم فلسطين جي مدد نه ٿا ڪن. الله تعالىٰ قيامت ڏينهن سندن ڪارو منهن ڪندو! سندس چوڻ آهي ته پاڪستان جي فوج هڪدم لبنان موڪلي وڃي. گداڻي واري جهازن ٽوڙڻ جي ڪارخاني ۾ ٻاهه لڳي آهي. پي آئي اي جي بس کي نقاب پوش ساڙي ويا آهن.

٦-٨-٨٢

ڇه بجي صبح. جهڙالو ڏينهن، ڪنهن ڪنهن مهل ڪا ڦڙي اچيو مٽان ڪري. "ٽپ!" "م" پيو چوي "پهريائين هٿمبرگر ڪائون، پوءِ ڏونئرو ۽ پوءِ چانهه. مٽان سيويون پيون آهن. اُهي گرم ڪرائي وٺون! ٺيڪ آهي؟" آئون چوانس ٿو "بلڪل ٺيڪ! خوراڪ جو سمورو ذخيرو تباهه ڪرڻو آهي!" ۽ "برباد ٻر! تباهه ۽ برباد؟! "بلڪل تباهه ۽ برباد!" رات ٻه مينهن جي ڦڙ ڦڙ ٻاهر سمهڻ ڪونه ڏنو. چترهار ۾ رات پراڻا گانا ٻڌاسين کي سنا هئا. شاڪر شاهه سان ان ڳالهه تي بحث ٿيو ته دنيا جي هيترن سارن ملڪن جا ماڻهو اچوڪي جمهوري دور ۾ خانداني حڪومت برداشت ڪندا يا نه. پوءِ سوچيم ته فضول بحث هو. شاڪر شاهه سان اڻڙيون ڳالهيون ڪرڻ نادانيءَ آهي. اجايو هڪڙي ڪم جي ماڻهوءَ کي خوامخواه دل ۾ ٽينڊو. ڪلهه عالم شاهه هڪڙي ٻال پين قسم جي شيءَ ڏني، جي پروفيسر صاحب آمريڪا ولايت مان آندي آهي، اڄ صبح جو لکيم ته چڱي لڳي. چوٽي آهي. "م" چيو "پارڪر آهي." ڏٺم ته برابر پارڪر هئي. مس ڪانه هيس. شبير کي ڏنم ته مس وجهه. پڇيومانس ته "مس پرڻ جاڻين" جي "ها!" پوءِ معلوم ٿيو ته همراهه پين ڏري گهٽ ٽوڙڻ وڌي آهي. هنن فوجين کي اها پٽ آهي. ڪم سمجهڻ بنا، اچي نه اچي، ها ضرور ڪندا ۽ هٿ ضرور ڪنديندا.

مينهن تيز ٿي ويو. لاچار لڏي لانچي اندر اچڻو پيو آهي. ڪايو پيو ٽاڻ ٿيا وينا آهيون. "م" سندس روز مره جو ڪم اڃا شروع ڪونه ڪيو آهي. نٽايو وينو آهي. هڪڙي عادت اٿس. شروع ٿيو ته پيو هلندو. نٽائيندو به شروعات ۾، پوءِ گهٽ. ڪنهن ڳالهه ۾ مطمئن ٿيڻ کان نٽائيندو. خر مغزيءَ وارو بحث ڪندو. ڪوڙا اجايا ڏڏي جا دليل ڏيندو هڪڙي مان ٻي، ٻيءَ مان ٽين، ٽينءَ مان چوٽين ڳالهه ڪڍندو. پر آخر جڏهن ڏوڙائي ڏوڙائي جهلبس ۽ ڳالهه زوردار نموني سمجهائبس ته پوءِ اڪثر سمجهي ويندو ۽ ان تي ڪجهه قائم به رهندو. منهنجي به ڪم تي في الحال ته دل ئي ٿي چوي.

Gul Hayat Institute

ڪمن ڪان لڪو ويٺو آهيان. هاڻ ته پين ۾ فرسٽ ڪلاس ملي ويئي آهي. هاڻي ته ڳالهه اڳيرڀي ٽيندي رهڻ گهرجي. ڪله نئون نياپو جا ۾ پرچا ڏئي ويا. فونٽن ۾ زرينه جو فونٽو به هو. زرينه جي راڻي واري سيريز ۾ ڪيل ڪم مان ايازُ خوش آهي، هن فونٽو مان به لڳو ٿي ته ٽيڪ ناڪ ڪمر ڪيو اٿس. هڪ ٻيو ٻُه فونٽو آهي. شاديءَ ڪان سڌت پُوءِ وارو آهي. آڏ ڪان ڪنڌيل ڏسڻ ۾ پيو اچي. ڇڙي ئي هڪڙي جهڙالي ڏينهن تي تلڪ چاڙهيءَ تان ڪڍايو ويو هو. ياد آيم ته هن دُفعي وري قيد ٽيڻ جي وقت ۽ اڳين قيد مان نڪرڻ جي وقت جي وچ واري ٻَڻن مهينڻ جي عرصي ۾ تانيا ۽ انيتا سان مليو هوس. تانيا سخت ناراض هئي. خرچي به نه ورتائين. لاچار انيتا به مونٽائي ڏني. ڇيو مانس ته "بابا آءُ گذريل ٻن ٽن سالن ڪان رڳو جيلن ۾ رهيو آهيان تنهنڪري ..." ايڏا جملو ختم ئي ڪونه ڪيم ته تانيا ڇيو هو ته "آسان ڪي خبر آهي!" مون حيران ٿي پڇيو "ڇا خبر آهي؟" ڇيو هئائين "آسان ڪي خبر آهي ته اوهان جيل ۾ ڪونه هوندا آهيو. ڪراچيءَ ۾ مزي سان ويٺا هوندا آهيو!" وڌيڪ حيران ٿي چيم "ڪنهن اوهانکي ٻڌايو!" ته ٻڌائي نه. آخر ٻڌايائين. مطلب ته سياست ۾ ٽڏا پڇون ته ٻن پراون معصوم ٻارن جي دلين ۾ زهر ڀري ڪجه سور گونگو ڪريون! ڪُڻي ماڻهو ويچارا رڳو ڦٽائڻ سڪيا آهن. ناهڻ جو ويچارن ٻڌو ئي ڪونهي.

ماڻهو اياڻا، دلڙيون نه جوڙين (ايازُ)

جلال چانڊيه جي سموري هڻ هٽان مان مونکي فقط هڪڙي سٽ وٺندي آهي:

ڪَرڪي ڳنڍڻ جون ڳالهيون،
يار ڇنڻ ۾ چاهي؟

ڳنڍين سارُ ڏينهن، ڇنڻ مور نه سڪيا! (لطيف)

۸۲- ۸- ۷ :۸ بجه صبح.

رات لاهور تان سونا چاندي ڏلوسين. ٽيڪ هو. جالنڌر تان ڊرامو ٻَه نهايت اثرائتو هو. هيستائين جيڪي فنڪار جالنڌر تان آيا آهن تن ۾ هڪڙي چوڪري غمُ جي پارٽ ۾ ۽ هڪڙي خوشيءَ جي پارٽ ۾ لاجواب آهن. نالا ڏين ٿا هندي صورتخطيءَ ۾ سو خبرُ ئي ڪانه ٿي پوي. منهنجي خيال ۾ پاڪستان ۾ هنن جي متابلي جو فنڪار شايد گهٽ هُجي. هونئن جالنڌر ڪان لاهور جا فنڪار وڌيڪ فيشنبل،

وڌيڪ زيان دراز ۽ جارح ٽائيپ (.....) آهن.

ڪجھ ڏينھن کان ڈاڪٽر جو ڪيل فروٽ خراب ٿو اچي. اڄ شڪايت ڪئي ويئي. فيصلو ٿيو ته هيءُ موسم فروٽ جي ڪانهي، ان کي خراب ٿو اچي. بند ڪري ڇڏجي، انهيءَ کي چڱبو آهي. "ويئي سگن کاڻ کن بہ ڪپائي آئي!"

اڄ مولانا رياض ڪوکر آيو. چيائين "ملڪ جو نظام خراب آهي. سڀ ماڻهو نانگن وانگر آهن. ڪو بہ اعتبار جوگو ڪونهي. چو؟" مون چيو "جاگيرداري، سرمايہ داري نظام ۾ ڪوڙ ۽ ظالم طبقن ۾ جيڪو ہار جمي ٿو تنهن کي ماڻ پينڙان عوام خلاف مجرم ٻنجڻ جي سٽي ملي ٿي. ڪيس روز ڪاند ڪا لڳي، مڪر، فراڊ، دوکو ميسٽپائي، منافقي، بي رحمي ۽ ظلم سيکاريو وڃي ٿو. سنڊن گھر، اسڪول آفيسون، عدالتون، ڪتاب، فلمون، سينيمائون، مطلب تہ هر شي کين عوام خلاف جرم ڪرڻ جي ترغيب ڏئي ٿي. ان جو زهر عوام ۾ ڦھلجي ويو آهي. صدين کان ڦھلايل ۽ روز بروز وڌيڪ ڦھلجندڙ آهو زهر وڏي جدوجهد ۽ وڏي عرصي کان پوءِ دور ٿيندو. توهان ڪيترا بہ عالم هجو پر ڪاڪ توهانجي نہ سرمايہ دارن ۽ جاگيردارن جي حمايت ڪرڻ وارن جي قبول ٿيندي. هر ڪاڪ جي تہ ۾ طبقاتي مفاد لڪل آهي." چيائين، "برابر، فلاٽو مولانا جاهل آهي. ڪاڪ مون ڪاڪ ڪئي اها ڪنهن کانہ مڃي" چيائون. "اسان فلاٽي مولانا کان پڇي پوءِ جواب ڏينداسون". مون پڇيو "اهو مولانا سرمايہ دار آهي يا سنڊن حامي آهي؟" چيائين "بلڪل وڏو سرمائيدار پرست آهي" مون چيو "سوري تاريخ پڙهي ڏسو. حاڪمن وٽ مقبول مولانا يا دولت مند طبقي جو هوندو يہ دولتمند طبقي ۾ ئون شامل ٿيل هوندو." رات مزو ٿيو، مس اڪ لڳي تہ "م" جي سڏوسڌ لڳي ويئي. اٽيس. چي "هي ملازم مسئلو ٿو پڇي!" لاچار اٽي ويئس. ملازم چيو "اسان وٽ مولوي آيو آهي. جيڪو ڇوي ٿو قبرن تي دعا گھرڻ ناجائز آهي، اهو مولوي صاحب صحيح آهي يا نہ؟" دل ۾ چيم "قاتس تہ بلائتو! من چرئي کي من مهل اچي مسئلن پڇڻ جي لڳي آهي ۽ سوبہ مون کان، جنهن کي انهن مسئلن سان ايڏي گھٽ دلچسپي آهي." بهرحال سمجهيم تہ "م" جي ڪارستاني آهي، پهرين تہ معذرت ڪيم پر "م" چوي تہ "مسئلي جو ويچاري کي جواب ڏي." دل ۾ سوچيم "گھٽا ڏينهن کن عالمن سگورن اسان اڻ ڄاڻ ڏراڙ ماڻهن خلاف فتوائون ڏنيون آهن! اڄ تہ فتويٰ بازيءَ جي لسٽ اسين بہ ولي ڏسون. سو نهايت عالمانہ شان سان ڪنگهکار کري مون فرمايو "ابا اهو ملڻ ڏريل آهي، قصبي ٿو ڏسجي، ڏالري فرقي جو ٿو ڏسجي!" چيائين "اهو کهڙو فرقو آهي؟" مون چيو "اهي جيڪي ڏالري جماعت جا ملان آهن. ملڪ کي ڏالرن تي آمريڪا وٽ وڪڻيو ويندا آهن اهي!" چيائين "انهن پويان نماز جائز آهي؟" مون چيو "دين فروش ۽ عوام فروش پويان نماز هرگز جائز ڪانهي." پوءِ تہ اچي مولويءَ جي ڪارستانين بابت تنقيد ۾ چٽو! چي "هيئن ٿو پيسا ڪمائي، هونئن ٿو چوکرا رکي!" مون چيو "ڏئي نہ! انهن ڏين فروش،

Gul Hayat Institute

سرمايه پرستن، سامراج پرستن ۽ وطن فروشن جا ڪرتوت؟" ڪجھ دير ٻنڊ ڪاڻ آئي. مس مس اک لڳي، تہ ڪن تي ڪو پڙلاءُ پيم جڏ ڪنھن ڳالھايو. ا تي ويٺس. چيم. "چا؟" تہ ٻڌم تہ "م" سُتي سُتي ڪجھ چئي پيو. چيم "ٿورو زور سان چئہ چا ڳالھ آھي؟" ٿورڙو زور سان اھڙي نموني چيائين جو مس تي ٻڌڻ ۾ آيو "موت بابت تنھنجو چا خيال آھي؟" چيم "ھي آڏيءَ مھل موت جو مسئلو ڪيئن درپيش اچي ويو؟" معصوميت سان چيائين "بس ويٺي ويٺي خيال آيو. چيم تنھنجي راءِ معلوم ڪريان" مون چيو "موت مان آءُ بيزار آھيان. دنيا ھر چيز، ھر ڏک جي باوجود سھڻي ۽ پياري آھي. وڏي ڳالھ تہ اسان کي تاريخ جو عظيم ٽرين، مقدس ترين مقصد ھٿ آيو آھي، ان کي ڪاميابي بنائڻ ۾ پنھنجو وڌ ۾ وڌ حصو ولڻو آھي. ان ڪري جيترو وڌيڪ ۽ وڌيڪ ڪارائيتي نموني زنده رھجي اوترو بھتر. پر جي ڪنھن سبب ڪري يا قدرتي طرح موت آيو تہ اُن جي مرڪندي آڇيان ڪري سگھڻ جي اُميد آھي. جنھن ماڻھوءَ پنھنجي زندگي انسان ذات جي خدمت ۽ چاڪريءَ لاءِ وقف ڪري ڇڏي ھجي ان لاءِ موت بيحد افسوسناڪ ضرور آھي پر ان کان اڳتي وحشت جو ڪو سوال ئي ڪونہ ٿو ٿئي. پرڪ رڳو اھا ناھي. تہ ڪو ماڻھو زنده ڪيئن رھيو پر اھا بہ آھي تہ مئو ڪھڙيءَ ريت. بيماريءَ جي ڳالھ ۾ تہ ماڻھو پنھنجي وس ڪونھي. باقي ھونئن مقابلي ۾ مرڻ ٽي مئو يا رڳو ڪل بچائي پاڻيو ٽي مئو. انقلابي ماڻھوءَ کي موت جو مسئلو پنھنجي ذھن ۾ اڳواٽ ئي طئي ۽ صاف ڪري ڇڏڻ گھر جي، نہ تہ چئبو ھو اڃا صحيح انقلابي نہ ٿيو آھي. انقلابي جدوجھد ۾ موت جو خطرو ھر وقت موجود سمجھيو آھي. ان کي پنھنجي ڏندي جو ھڪ امڪاني خطرو سمجھي ان ڳالھ جو عادي ٿي ويٺو آھي تہ ڪنھن بہ وقت قدرتي يا زبردستي ۽ ھٿرادو موت اچي سگھي ٿو. سندڻيءَ ۾ چوندا آھن تہ "مرڻ ناھي مھڻو پرٿو ناھي گار." چيائين "ليڪ آھي ھاڻ سمھان ٿوا"

رات سادا ست. لاھور تي سگورا قبضا ڪريو ويٺا آھن. ڪوبہ ڏسڻ جھڙو پروگرام ڪونھي. جالندر تان يوپيءَ جا لوڪ گيت ٻڌا اٿم. سنا. ڪٽڪ ناچ ڏٺوسين. ٻارن جي پروگرام ۾ راڳ جي استاديائيءَ سرايمن جو خيال ٻڌايو. سرگم، الاپ ۽ بندش جون معائنون سمجھايائين. مينڊن مرڪن جا فائدا ٻڌايائين. خيال کي وڃائي چڏيائين. ھاڻ چتر ھار جي انتظار ۾ ويٺا آھيون. پوءِ انگريزي فلم ايندي. الائي ڪھڙي؟ پارڪر پين مزي سان پيئي لکي. مزو پيو اچي. مون کان ھر شي وڃائجي وڃي، ان ڪري کا سولي پين تہ چا مورڳو ٻال پينون ولان. وجن تہ وري ٻي. ھينئر پري ٻال پينن جي رکي آھي. رات بيحد ٺڏي ۽ وٺندڙ آھي. آسمان ۾ جھڙ آھي. نواءِ وقت ۾ سول لبرٽيز يونين طرفان ڪسان ھال ۾ ڪيل جلسي جي خبر آھي. جلسي ۾ منھنجي رھائيءَ جو مطالبو ڪيو ويو ھو. صدارت سردار شوڪت علي ڪئي. ڪيترن ڳالھائيندڙن حصو ورتو. چڱا موچارا نالا آھن. ماشاءَ الله اسين بہ ٿوري پبلسٽيءَ جي لست ولون. خبر اندر آھي. پر

اسان لاءِ اها بہ گنج. "م" جو بہ نالو اچي ها تہ بهتر. اڄ گورنر جيلانيءَ چيو تہ پنجاب ۾ فقط نوبزادہ نصراللہ ئي هڪڙو سياسي قيدي آهي، چئبو اسين ٻيا هيترا ٻارا سڀ لال واه جا چيڙا ٿي آيا آهيون. هيڏا سارا معتبر ۽ هيڏو سارو کوڙ! يا بي حيائي تيرا آسرا!

۸۲- ۸- ۹

عزيز مداري اعوان هينئر ا ٿي ويو آهي. ٽيون ڏينهن چئي ويو هو تہ آءُ سياڻي آزاد ٿيندس. اڄ چيائين تہ جنهن مهل ڊپٽي وٽ پيش ٿيس تڏهن رضا اسسٽنٽ اعتراض کيو تہ هن جو قيد ۲۰ سال نہ ۲۵ سال آهي. ايڏا ۲ سال ٻيا بہ کاٽڻا اٿس. هر قسم جي باه جي کورن مان پڇي نڪتل ماڻهو آهي. جهڙي تهڙي ڳالهہ تي مرڙو بہ کونہ. مڙندس. پر تہ بہ ويچارو لهسانيل هو. ڳالهائي بہ مشڪل سان پيو سگهي. چي "هيءَ ٽين سزا ملي آهي." سکر ۾ زال ماري هٽائين. ڪجهہ سال اتي رهيو. پوءِ هتي آيو. هتي ان تاريخ سزا ملیل جنم قيدي معافيءَ سميت ۱۴ سالن کانپوءِ آزاد ٿي ويا. هي سنڌ جو سزا يافتہ هو. هن تي سنڌ جي ڪري ۶ سال ٻي چڙي پيئي. هاڻي وري چون ٿا تہ ۵ سال ٻيا ٻڌائين. جو جو تون سنڌ جو آهين. انهن توکي ۲۵ سالو لکيو آهي. سنڌ جا ٻيا ماڻهو تہ لهيو پر خود پنجابي قيدي بہ سنڌ سان واسطو پوڻ کري ڊبل چڙيءَ ۾. ٽيون ڏينهن کيترو خوش هو. چيائين پئي "ڏينهن ڦٽا ٿا گذرن. رات جو ستي ڪوٺ جا خواب ٿو لهان ۽ چرک پريو ا ٿيو پوان. ڪلاڪ بہ گذارڻ ڏکيو ٿي پيو آهي. پورا ۱۱ سال جيل ڪاٽيو ا ٿم. ڳولان نڪتي پورا ۱۷ سال ٿيا آهن. مونکي تہ مائڻن جا نالا بہ وسري ويا آهن. ٻولي بہ اها ڪانهي." اسان دلاسو ڏنس. "م" ڊپٽيءَ کي چئي ويٺو لکي. ڪوشش ۽ ويڙهہ وڏي ڪنداسي سندس لاءِ. پوءِ ڪيئن قسمت. ذات جو اعوان آهي. پر دعا سلام گهٽي مون سان اٿس، سنڌي جيلن ۾ پراڻي قيدي هٽ کري.

ڪلهہ شام جو غسل خاني ۾ وهنجيس پئي تہ "م" سڏوسڏ لائي ڏني. ٻاهر نڪتس، تہ رڙ کري چيائين. "لتا آئي اي!" ڏٺم تہ ٽي ويءَ تي برابر لتا ليڪي پيئي هئي. مون هڪ ٻہ دفعا اڳ ٽي ويءَ تي ڏٺي آهي. اڇي گلن واري ساڙهي پيل هيس، ڪچيءَ تائين ان ۾ ويڙهي پئي هئي. رنگ ڪارو پر آلاپ جو کيائين تہ چئو تہ ڪوئلن جو ولر گڏجي پيو ڳائي. ٽي ڪلام ٻڌايائين. شايد ۱۵ آگسٽ جي ٽيسٽنگ تي ڪيائون ڏهليءَ تان. رات هڪڙي اهڙي فلم ڏٺي سون جنهن جا هيرو ۽ هيروئن نهايت معمولي هئا. هيروئن زرينہ وهاب هئي. هيرو تہ الائي ڪير هو. بيڪار جهڙو. ڪو بہ ناڻ ۽ شان شوڪت ڪونہ هو. ڳالهہ ۾ بہ ڪجهہ ڪونہ هو. گانا بہ ٽي هڪا سي بہ ڪي خاص نہ. پر انوکي ڪهاڻي، سادي فنڪاري، رفتار سڀي، جرئت ڀرئي عوامي موضوع جي خيال کان مونکي هيءَ فلم هندستاني فلم "مٽي پر چاول" کان پوءِ بهترين، با مقصد، جرئت

مند ۽ فنڪارانہ فلم لڳي.

ڏات منادي ٻہ ڏنوسون ۽ ٻدوسون. ٽي ڪلام ڳايائين، هڪڙو بنگالي ۽ ٻہ ۽ ٻہ هندي ۽ ٻہ. متاثر ڪندڙ شخصيت آهي. تنگ تورڻ ڇڏيائين. خاص ڪري بنگالي ۽ جي مشهور پنڌالي سُر واري ڪلام ٻہ ڏ وجد ٻہ آڻي ڇڏيائين. سبحان الله.

پوءِ مائي سورن لتا ۽ ٻي هڪڙي سڪٽي دوشيزه جيڪا ڳائيندي آهي. "نچان مين لڏياٽي تي ميري ڏمڪ جلندر پئندي" (آءُ لُڏياٽي شهر ٻہ نچندي آهيان ڏ منهنجي پيرن جو ڏڏڪو جلندر ٻہ ٻدبو آهي) لڏياٽي ٻہ نچندڙ سهٽي ڏ جواني ۽ شان ۽ مستي ۽ ٻہ ٻہ پنهنجو منڌ پاڻ هُئي. گهنڻتائي بنهي ٻہ ڪانہ هئي. پنجابي راڳ جي ڪا صنف ڪانہ ڇڏيائون، ويندي جُگتي ۽ تائين.

اڄ "ش" منهنجي هوندي "ٻہ" خلاف سندس ڄڻو جو ڪيس پيش ڪيو. "ٻہ" کي مون ٻہ چيو ڏ "تون ٻہ "ش" کي پنهنجو ڪيس بيان ڪري ٻڌاءِ." زوردار نمونيو ها ڪيائين. "ش" ڏمانجي ويو. چيائين "ڪڙو آهيان وري ايندس." وري ڪونہ موٽيو آهي.

هيٽئر "ٻہ" سان وڏو جنگاڻ ٿيو. دستور موجب سڄي جهان جا مسئلا ۽ دليل ميدان ٻہ آيا. آخر ٻيا دليل کٽي ويا، ڏ چوڻ لڳو "تون سڄي جهان جي مخالفت ڪرين ڏو، پر پاڻ رڳو راجا ڏاهر جي گلا ٻہ ٻڌڻ لاءِ تيار ناهين." مڙئي کانہ گاله سامهون ڏيٽي. آخر مون جان ڇڏائڻ لاءِ چيو ڏ "تنهنجو ڪو عزيز يا ڪو هيرو يا قومي اڳواڻ هجي جنهن لاءِ توکي عقيدت هُجي ڏ آءُ تنهنجي ڪري ان جي گلا کانہ ڪندس." ٻئي پاسي آءُ پنهنجي قوم جي ڪنهن ٻہ اهڙي ماڻهو جي خلاف هڪڙو لفظ ٻہ برداشت نہ ڪندس جنهن کي اسانجو باشعور طبقو جائز طرح پنهنجو هيرو تسليم ڪري ڏو. راجا ڏاهر پنهنجي وطن جي بچاءُ ٻہ وڙهيو ۽ قربان ٿيو. ان ڪري اسانجي باشعور طبقي جي نظر ٻہ هيرو آهي. ان ڪري جيڪو ان جي شان ٻہ گستاخي ڪندو، تنهنجو اسين وس پڄندي مٿو ڦاڙي رکتداسون!" پاڻ چيائين ڏ "منهنجا ٻہ هيرا آهن." مون چيو "ڪهڙا؟" چيائين "حضرت محمدصلعم ۽ عمر رضہ" مون چيو "اهي ڏ منهنجا ٻہ هيرا آهن. بي گاله ڪر! مثال طور قائداعظم، علامہ اقبال رحمة الله عليہ ۽ انگريز سرڪار جو وفادار ۽ اسان جو هيرو سرسيد؟" چيائين "هائو"! مون چيو "سبحان الله! ايجان اڳتي! مثلاً چودري ظهور الاهي شهيد، مولوي مشتاق صاحب ۽ انوارالحق صاحبان ٻہ؟" اتي بيهي رهيو. پنهنجي سرسي ڪرڻ لاءِ ڪنهن ٻہ خسيس کان خسيس گاله مان فائدو ولڻ کان ڏ گسندو. ماڻهو ڪم جو ۽ مڙس ماڻهو آهي. پر سندس ڪئين خراب عادتون ظاهر ٿيون ٿين. آهستي آهستي جي انهن تي کيس ڏر ڏبي ڏ سندس خراب عادتون سڀين عادتن تي غالب پُجي ويندين ۽ هڪڙو سڀو تي سگهڙ جهڙو ماڻهو انا پرستي ۽ ٻہ پوئتي رهجي ويندو.

رات سڄ پڄ ڏ ميڻهن اچي نڪتو. اڳي رڳو ڏڪا ڏهمان پئي ڪيائين. شاڪر شاه

Gul Hayat Institute

چيو "آج ساون ني آنکھ کولي هي، سو رها تا اِتني دن!" ڳچ تائين وسندو رهيو. مداريءَ لاءِ "مر" کان ڊپٽي سپرنٽنڈنٽ کي چئي لکايم. ڊپٽيءَ چوائي موکليو ته آءُ شام جو ايندس.

ٻاهر مينهن محفل مچايو ويٺو آهي. اندر ويٺا آهيون. چانهه جو ٽيون کوپ پيئڻ جون تيارِيون آهن. "ش" پنهنجو شعر پيو ٻڌائي. صبح سان ئي مداري آيو هو. پنهنجي معاملي جو احوال ورتائين. خبرون ٻڌايون سُونس ته "کلهه ڊپٽيءَ ۽ اسسٽنٽ آيا هئا، هي ءَ ڳالهه ٻولهه ٿي." چيائين "مون سڃي ڳالهه ٻڌي آهي!" کنڊ هيٺ هوس. مڙس کنڊار آهي. "روز روز جي سزا آهي! انهن ڏينهن لکي موکليائون ته "تون آزاد ٿو ٿئين. اڃ!" سڀ قيدي ورائي ويا. سڀ سامان ورهائي ڪٽي ويا! هينئر مون وٽ چادر به کا نه رهي آهي!" زال ماري آيو هو. چي "۱۱ ماسات اٿم. ۸ سڳا سوٽ اٿم. ويجهي پري جا ۸ ڇاڇا اٿم. سڳو پاڻيجو ۽ سڳو سوٽ جو پٽ ميجر آهن. پر آئون بکيو. غريب. هڪڙو چاچو ملاقات تي آيو. زميندار ۽ وڏو واپاري آهي. هتي ڦاٽڪ کان پريان به دکان اٿس. ملاقات تي نندڻن هارن جي بسڪوٽن جو هڪ پراڻو ڊبو، ٻن رپين جا کيلا، کل ساڍن نون رپين جا ٽپڙ ولي آيو. ڏاڍو خوش ٿي ملیو سانس. هاڻ سوچيو ويٺو آهيان ته جڏهن آزاد ٿيندس تڏهن ساڍا نو رپيا وڃي سندن نندڻن هارن جي ترين تي رکي کين چوندس "ابا! هي پٺهين جو مون تي احسان ٿيل آهي. مون تي خرچ ڪيو هياٿين سو ويٺو ته آئون احسان کان آجو ٿي گهر وڃان." اندر رڙو پيو آهي، پر مجبوري. تو سان دعا سلام ٿي ته توکي دانهن ڏنم. توهڪدم غور ڪيو. صاحب گهرائي ورتئي. سڀ ٿا چون ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ ٻيٺ لڳا پيا هئا. هڪڙو غور ڪنهنجو ڪو نه ٿيو! اڳيان ڪٿي منهنجي قسمت! پر ٻيلي! مون کي ڪدائي ڪيئن ٻه ڪري!" "م" چيس "آڻ وزير قانون ٿي رهيو آهيان، پر قانون جي ايتري مون کي خبر ڪانهي. جيتري پليجي صاحب کي آهي. ڪالهه جيڪا تنهنجي لاءِ دليل بازي ڪيائين تنهن منهنجيون ٻه اکيون ڪولي ڇڏيون. اهي نڪتا ته منهنجي خواب خيال ۾ ٻه ڪو نه هئا. تون پاڻ وارو آهين جو تو کي هڪڙو وڏو قانوني ماهر جيل ۾ پنهنجو ملي ويو آهي. ڊپٽيءَ کي چئي ٻه لکي ته مون، پر چئي لکڻ لاءِ مون کي چيائين پاڻ. هاڻي تون دل وڏي ڪر! دل نه لاهه!" رات آڏيءَ تائين نند کا نه آئي. سڄو ڏينهن وهنجيو جو ڪو نه هوس. رات جو وهنجڻ کان ننڊائيندي آڏيون ٿي ويون پر نند کا نه آئي. لاچار مڙيئي لڪريءَ شنان ڪيم ۽ پرڪلي پاڻوڌر هنيم تڏهن نند آيم.

مولانا رياض ڪوکر مون کي ٻه پاڻ جهڙو خوش نصيب ديندار ٻڌائڻ جي جدوجهد کي جاري رکندي چئي ويو آهي ته "توهان لاءِ هڪڙو تحفو آندو اٿم. فلسفي جو ڪتاب آهي، جنهن سان اميد ته توهان جي هر طرح تسلي ۽ تشفي ٿي ويندي. توهان رڳو هڪڙو پيرو پوري توجه سان پڙهي ان تي غور ڪري ڏسو." ڪتاب جو نالو آهي "مذهب

۽ سائنس" لکندڙ آهي مولانا عبدالباري ندوي، پروفيسر فلسفو، عثمانيه يونيورسٽي حيدرآباد دکن. مهاڳ لکيو آهي پاکستان جي مشهور سائنسدان ۽ رياضيدان ڊڪٽر رضي الدين صديقي، وائيس چانسلر پشاور يونيورسٽي. ۲۳۸ صفحن جو ڪتاب آهي. ۷۲ صفحا پڙهيا اٿم. پهرين صفحي تي مولانا آزاد جي "غبار خاطر" مان هڪڙو فلسفياڻو ٽڪرو ڏنل آهي. ڪتاب جي علمي سطح ۽ دليل بازيءَ جي انداز ۽ معيار جو اندازو مولانا آزاد جي ڏنل ٽڪري ۽ ڊاڪٽر رضي الدين جي مهاڳ مان ئي ٿي ويجي ٿو. وڌيڪ تصديق هيستائين پڙهيل ۷۲ صفحن مان ٿئي ٿي. دل ۾ سوچيم ته "جيڪڏهن جاگرافي، حساب، الجبرا ۽ جاميٽريءَ وانگر سائنسي فلسفو به اسڪولي ڪورس تي رکيل هجي ها ته جيڪڏ فلسفي جو مئٽرڪ جو شاگرد هن ڪتاب جا پهريان ٻه صفحا پڙهي هن جون بنيادي غلطيون پڪڙڻ شروع ڪري ها ۽ ۳۰،۲۵ صفحا زور مس ڪري پڙهي ان کي اڇلائي ڇڏي ها!" حالانڪ هن ۾ سائنس جي جديد ترين نظرين ۽ ڪوجنائن جو نچوڙ پيش ڪرڻ جي دعوا ڪيل آهي ۽ ڪيئين سائنسدانن جا حوالا به ڏنل آهن! سچو ڪتاب ولايتي نالن، فترن ۽ چوٽين سان ستيل آهي. وڪ وڪ تي ڪوٽ ڪو آمريڪي، جرمن، انگريز يا ڪوبيو سائنسي نالو ڏنل آهي. مطلب ته ننهن ڪان چوٽيءَ تائين رڳو "سائنس" ئي "سائنس" آهي. جڏ جاموٽ جا ته وائيسر ئي ڦري ويندا ته "هٽ پٽيان! هيترو مولانا جو سائنسي علم! ڪو بحر آهي بحر! ٻيلي هي جيڪي چوندا سا هوندي به، ڪا ڪالهه! جهڙي تهڙي ڪالهه نه هوندي"! ٻين ملڪن جو الائي ڪهڙو حال آهي، پر اسان جي ملڪ ۾ ولايتي نالا ۽ حوالا جهالت ۽ گمراهيءَ جي پوڙهي ڊائڻ مٿان سرخي پائوڈر ۽ ميڪ اپ بنجي ويا آهن. ڪنهن کي به غير علميءَ، اڻتپائيءَ ۽ جهالت واري ڪالهه ماٺهن تي مڙهڻي هوندي آهي ۽ سچائيءَ علم ۽ سائنس خلاف ڏوهه جي ڪا واردات ڪرڻي هوندي آهي ته ٻه ٽي سو ولايتي حوالا ۽ نالا گڏ ڪريو ولي. پنجن حوالن پٽيان هڪڙو زڻ، ڏهن حوالن مٿان پنج نسورا ڏينهن ڏني جا کوڙ! ۽ حوالا به ڪنهن جا؟ اڪثر "چانديا چور شناڻي شاهد" مثلاً پاڪستان ۾ "جماعتيا دانشور" يورپ ۽ آمريڪا جي پاڻ جهڙن "دانشورن" جا حوالا ڏيندا. اهي وري هٿي وارن جي شاهدي وجهندا. ڇي "پاڪستان جو ميانجي ڏڻ جهڙو مشهور فيلسوف جنهن جو پاڪستان جي فلسفيانه حلقن ۾ هيڏو قدر ۽ منزلت آهي سو به هيئن ٿو فرمائي!" تنهن کان سواءِ ڪالهه هڪڙي حوالا ٻيا. حوالا هڪڙا ته انهن مان نتيجا ٻيا! "سوال از آسمان جواب از ريسمان!" سنڌ جا جماعتيا دانشور وڏي خشوع ۽ خضوع سان اهڙن آمريڪي ۽ يورپي "دانشورن" ۽ "عالمن" جا نالا کڻندا آهن ۽ حوالا ڏيندا آهن جيڪي حقيقت ۾ سي، آئي اي جا بدنام ۽ خوار خراب پالتو ۽ پاڙت "ادیب" ۽ "عالم" ۽ "دانشور" هوندا آهن. ڪي سنڌي جماعتي "دانشور" ته باقائدگيءَ آمريڪي جاسوسي ڪاتي جي سربراهن جي پروپيگنڈا لکڻين کي عالمانه سندون ڪري پيش ڪندا رهيا آهن! پڪ سان ٻين ملڪن جا اهڙائي "دانشور" وري اسان وارن "دانشورن" کي سندون ڪري

پيش ڪندا هوندا. مثلاً جرمني ۽ جا سي، آئي اي "دانشور" بہ لکي سگھن ٿا تہ "ٽين دنيا جو مشھور مفڪر، عالم، دانشور ۽علم سماجيات جو ماهر جناب "انبي جو گھوبانو" صاحب جن بہ هن راءِ جي پُرپور تائيد ڪري چڪا آهن. هو فرمائين ٿا." وغيره. واردات جو ٻيو طريقو آهي هٿرادا مفروضا. بلڪ مفروضن مٿان مفروضا. ٽيون اهو آهي تہ علمي ۽ سائنسي معاملا جن ۾ تر تورٽا آهن، تن مٿان خطابت، فصاحت ۽ بلاغت جون چپون ڪيترائي نازڪ ۽ نفيس مگر بي حد اهم ۽ بنيادي حدن، فرقن ۽ استثنائن کي چيپائي اڻڻي هليو وڃي! مفروضن ۽ فصاحت ۽ بلاغت جي ڪارستاني غبار خاطر جي مولانا آزاد واري حوالي سان ئي شروع ٿي وڃي ٿي. فرمائين ٿا" هن سلسلي ۾ هڪ بي جاءِ بہ پڌري ٿئي ٿي ۽ ان جي پکيڙ بہ اسان کي پري پري پهچايو ڇڏي. اگر هتي مادي کان سواءِ ٻيو ڪجھ ڪونهي (غلط ۽ بي بنياد مفروضو!) تہ پوءِ انساني رتبي ۾ ايرڻ واري اها قوت جنهن کي اسين سوچ ۽ سمجھ جي نالي سان سڏيون ٿا سا چا آهي؟ ڪهڙي چلھ جي چٽنگ آهي؟..... سوال هي آهي تہ سوچ ۽ سمجھ جي هيءَ اڻ ڪٽ فضا جيڪا انسان کي پنهنجي آدام جي پاڪر ۾ ڪنيو پئي اڏامي سا چا آهي!(بي بنياد فصاحت بلاغت!)چا ان جي جواب ۾ ايترو چئي ڇڏڻ ڪافي ٿيندو تہ اها رڳو هڪڙي انڊي گونگي قوت آهي جا پنهنجي طبعي خاصيتن ۽ طبعي حالت ۽ ماپن مان ترقي ڪندي سوچ ۽ سمجھ جي آڙاه جو شعلو بنجي ويئي. "(ٻيو بي بنياد مفروضو!) چالاڪي اها آهي تہ جيڪا ڳالھ مخالف نہ چئي ۽ ڪڏهن بہ چئي نہ سگھي، اها ڏانهنس منسوب ڪري وڃي ۽ ان کي وڏي شان شوڪت سان فاتحانہ نموني غلط ثابت ڪجي! مثلاً فطرت جي سائنس يا سائنسي فلسفو جدلي مادیت آهي ئي فطرت ۽ انساني سوچ سمجھ جي سائنس! اها ڪيئن ٿي چئي سگھي ۽ ڪڏهن ٿي چئي تہ "هتي مادي کان سواءِ ٻيو ڪجھ ڪونهي؟" جي اهو مفروضو ئي بي بنياد تہ باقي ٻي ڳالھ چا ٿي؟ ساڳيءَ طرح سمجھ ۽ سوچ کي ڪنهن ۽ ڪڏهن انڊي ۽ گونگي قوت سڏيو يا سمجھيو آهي؟ سوچ ۽ سمجھ جي شان ۾ سڃي سائنس قصيدا پڙهي ٿي، ان جي قوت جو سرچشمو آهي ئي سوچ ۽ سمجھ. سوچ ۽ سمجھ ٿي انڊي ۽ گونگي تہ باقي رهيو چا؟ انساني سوچ کي انڊو گونگو تہ پنڊت، پادري ۽ ملان چون ٿا! سائنسدان ڪيئن چوندا!؟ ڪڏهن ۽ ڪٿي چيو اٿن؟ ساڳيو حال اسان جي سائنسدان ۽ رياضي دان جناب ڊاڪٽر رضي الدين صديقيءَ جو آهي. ويچاري کي سائنسي فلسفي جي ا ب ت جي خبر ڪانہ ٿي ڏسجي. مثال طور فرمائين ٿا "نيوٽن جي ميڪانڪس جو هڪ اهم مسئلو هي هو تہ جي ڪنهن شيءَ جي موجوده حالت معلوم هجي تہ پوءِ ان جي اڳوٽي ۽ ايندڙ حالت قطعي طرح مقرر ٿي ويندي ۽ فقط چرپر ۽ حرڪت جي قانونن جي آڌار تي علم رياضيءَ جي مدد سان ازلَ کان ابد تائين ان جي سموريں حالتن جي پيش بندي ٿي سگھندي. ميڪانڪس جو اهو ئي مسئلو هو جيڪو مادي پرستن(!) (لفظ

(Materialists) جي ترجمي ۾ ئي ٻي ايماني! ڇا لڳي سائنس ۽ ڇا لڳي پرستش ۽ پوڄا!) لاءِ آخري حجت جو ڪم ڏئي ٿو ۽ جنهن جي آڌار تي هو ڪنهن خالق ڪائنات جي تصور کي غيرضروري ٺهرائين ٿا. چو ته هنن جي چوڻ پٽاندر ڪائنات جي هر حالت، هر گهڙي مقرر آهي ۽ ان مطابق خودبخود ٺهندي هلندي هلي."

هن درويش کي اها بہ خبر ڪانهي ته سائنسي فلسفي ۾ هڪڙو سڄو باب آهي ئي ميڪانيڪي ماديت جي ذڪر ۽ انتي تنقيد بابت! ان کي سائنسي فلسفي جي ڏاڪي بہ ڏاڪي واڌاري جي سفر جي هڪ منزل سمجهندي اهو ڏيکاريو ويو آهي ته ڪيئن ان غير سائنسي ماديت جي عينڪ سان دنيا کي صحيح نموني سمجهڻ ناممڪن هو. انڪ حالت ۾ جيڪي ماڻهو اهو چاڻن ٿا ته سموري ڪائنات مادي جي ٺهيل آهي ۽ اڳتي هلي هڪ ڏاڪي تي مادي مان ذهن ۽ سوچ رکندڙ جاندار پيدا ٿيا جن ڪائنات کي ڏسي ان کي سمجهڻ لاءِ خيال ڊوڙايا، ڪوجنائون ڪيون، قانون، ادب، فلسفا ٺاهيا ۽ اهڙيءَ طرح سندن خيالن مادي پان پيدا ٿي موڙ ۾ خود مادي دنيا تي مادي اثر وڌو ۽ هاڻ هڪ حد تائين ٻئي هڪٻئي تي اثر وجهندا رهن ٿا سي ڪيئن ٿيا غير سائنسي ميڪانڪي سوچ ڌارين ۽ سوبہ ان کي آخري حجت ٺهرائين ۽ ان کي ڪائنات جي بنيادي سوالن بابت پنهنجو رهبر ٺهرائين؟! تنهن کان سواءِ جدلي ماديت جي سائنسي علم جا چاڻو ماڻهو ڪيئن ٿا ڪنهن شيءَ يا ڳالهہ جي ازل کان ابد تائين ساڳئي نموني رهڻ يا سفر کرڻ بابت سوچي سگهن جڏهن تہ جدلي ماديت جي الف ب ئي اتان شروع ٿئي ٿي تہ "ڪائنات ۾ ڪابہ شيءَ يا ڳالهہ قطعي، آخري، هر حال ۾ ساڳي، ڪڏهن بہ تبديل نہ ٿيندڙ ازلي ۽ ابدي ٿي ئي نہ ٿي سگهي. هر شيءَ لاڳيتي چرپر ۾ آهي، هر شيءَ بدلجندي رهي ٿي. ڪائنات جيئن تہ مادي جي ٺهيل آهي، تنهن ڪري مادي وانگر ان جي وجود جو شرط ئي اهو آهي تہ اها سدائين چرپر ۾ هجي. ۽ بدلبي رهي. ان ۾ ڪجهہ جمندو رهي، وڌو ٿيندو رهي ۽ پاڻ مان ڪجهہ ٻيو پيدا ڪري پاڻ ختم ٿيندو رهي ....." ان صورت ۾ شين جي حالت قطعي طرح مقرر ٿيڻ جي ڳالهہ مادي سائنسدانن ڏانهن منسوب ڪرڻ کان وڌيڪ اڻ ڄاڻائي يا نسورو بهتان ٻيو ڪهڙو ٿي سگهي ٿو؟ جي ڊاڪٽر صاحب جدلي ماديت جي ٽن بنيادي اصولن "ابتڙن جو ميلاپ ۽ پاڻ ۾ مقابلو" "مقداري تبديلين جو خاصيت جي تبديلين ۾ بدلجڻ ۽ خاصيت جي تبديلين جو مقداري تبديلين ۾ بدلجڻ" ۽ "نفيءَ جي نفي" جو ڳوڙهو مطالعو ڪيل هجن ها تہ هڪڙيون ٻاراڻيون ڳالهيون نہ ڪن ها. اڳتي هلي فرمائين ٿا "پر ڪوانٽم ۽ اضافيت جي نظرين جي آڌار تي پروفيسر هائيزنبرگ ۱۹۲۷ ۾ اهو ٻڌايو تہ فطرت جي لڪائن ۾ يقين يا جبر ناهي پر غيريقينيت آهي ....." ويچاري ڊاڪٽر صاحب کي اها بہ خبر ناهي ڇا تہ قدر ۽ جبر، شين جي لازمي يا اتفاقي هجڻ جو سوال، انهن جي پاڻ ۾ لاڳاپي جو سوال سائنسي فلسفو يعني جدلي ماديت ۱۹۲۷ کان گهٽو گهٽو زمانو اڳ ۱۹ صديءَ جي وچ ۾ ئي حل

ڪري چڪي هئي ۽ پروفيسر هائيزنبرگ جي تيئر مارڻ ڪان گهٽو گهٽو اڳ اينجلس "فطرت جي جدليات" نالي ڪتاب "Dialectics of nature" ۾ انهن مسئلن ڪي حل ڪري چڪو هو؟! هونئن به بنيادي ڪم ته ارڙهين صديءَ ۾ ئي هيگل ڪري ڇڏيو هو! هيءَ جهالت آهي يا بيٰ ايماني؟ مولاناعبدالباريءَ جون ڪهڙيون ڳالهيون ڪجن! هنن بزرگن کي خبر آهي ته پاڪستان جهڙن ملڪن ۾ فطرت ۽ انساني سماج بابت سچا علم ۽ سچيون سائنسون بندش هيٺ آهن. ماڻهن کي انهن ڳالهين بابت خدا جي خبر آهي. ان ڪري وڏو بم بکيڙو ڪري، منهن جي پڪائيءَ سان اکيون ڦوٽاري، دهمان ٻڌي، ڪهڙا به اُپ ڦاڙنا ته ماڻهو ويچارا وسهي ويندا. باقي جو هڪڙيٰ پاسي مذهب جي ڳالهه ڪبي ۽ ٻئي پاسي انگريزي فترا. ڪتب آڻنا ۽ ٽئين پاسي سائنسيٰ حوالا ڏيا ته ماڻهو اصل فدا ٿي پوندا! اهو ڏينهن ڪاش جلد اچي جڏهن فطرت، انساني سماج ۽ سوچ بابت علم ۽ سائنسون ماڻهو آزاديءَ سان نديڻ ڪان ولي پڙهي سگهن ۽ ڪين پڙهائڻ ۽ سمجهائڻ لاءِ پورو پورو بندوبست هجي. ماڻهو کوڙن جاگيرداري سرمائيداري سماجي علمن ۽ بوگس سائنسن جا ڳٽ ڳچيءَ مان ڪڍي آزاديءَ سان سوچي ۽ سمجهي هن دنيا کي بهشت بنائي سگهن.

بهرحال ڪتاب پورو ڪرڻو آهي. جنا پڙهڻ جي مخالفا جي ڳالهه رد ڪرڻ بي ايماني آهي. حالانڪ "سر ڪنيو راڄ پروڙيو." "خانن جي خاني، مونکي مانيءَ مان معلوم ٿي!" پر توڙ ڪرڻو آهي. جهالت جي جڙاڻي پروپيگنڊا جو اهو عذاب ٻڌي ڏينهن بيا به برداشت ڪرڻو آهي. مهيتي ٻن کان پوءِ سي آئي ڊيءَ وٽان به خط مليا آهن: سنڌ جي هڪڙي سينٽرل جيل مان هڪڙي قيدي دوست لکيو آهي. "..... اڄ روز مرڻ کان وڌيڪ ياد آئين. ها استاد! چوندا آهن ته "ويٺي وريامن فوجون ڦري آئيون!" مون توهان جو چوڻ به نه ورتو. آزاد ٿيڻ لاءِ وڏا وڏا جتن ڪيم ..... اڄ توکي مجبور ڏسي ۽ مان به بيوس آهيان. ڪري به اوهانجي صلاح ته ٿو هلان. پر هاڻ وڪيل ڪري ڏئي پنجاب مان ته مون ماڻهون موڪليان ..... فقط توهان جي دعائن جو پٽيار"

ٻئي دوست لکيو آهي:

"مانوارا سائين سڌا سلامت. طرفين جي خيريت بعد گذارش ته اڄ اوچتو توهان جي ياد ايترو ته شدت سان ايري جو صبح کان وٺي توهان جو بار بار ذڪر ڪيو اٿم. ان انداز سان جڏ توهان منهنجا تمام پراڻا ۽ ويجها هجو ۽ هن وقت به مون سان گڏ هجو. اڄ الائي ڇو توهان کي ياد ڪرڻ سان ذهني پختگي ۽ عجيب قسم جي خوشي محسوس ٿي رهي آهي. اگر مان ڪو اديب، دانشور، فلاسافر، شاعر، يا مصور هجان ها ته شايد اهڙي تخليق ڪريان ها جيڪا شايد ڪوبه نه ڪري سگهي! مون ۽ منهنجي قلم ۾ ايڏي طاقت به نه آهي، جو اندر ۾ اٿندڙ جذبا ۽ من ۾ چولين ڏيندڙ موجون پنن جي پيٽ تي اوتي سگهان ..... اگر ڪجهه غلط لکيو هجي ته معاف ڪندا جو هڪ شاگرد آهيان ۽ بيٰ سمجه

Gul Hayat Institute

بہ. فقط توهانجو نورنبي خيرپور ناٿن شاھ"

لفظ بہ ڪنهن مهل ڪهڙن حالن ۾ ڪنهن مهل ڪهڙن ۾! ساڳئي قسم جا لفظ ڪن حالتن ۾ اڃايا، رسمي، ڪوڪلا، بيزار ڪندڙ بي مانا ٿا ڪن ٻين ۾ موتين جي ملھ، قيمتي، ضروري، معنيٰ ۽ مطلب سان پر، خوشخبريون ٻڌائيندڙ سهارا ۽ دلاسا ڏيندڙ وعدا ڪندڙ پيار، محبتون ۽ عزتون ڏيندڙ. دل چوي ٿي ٿ سڀني سوين هزارين دوستن جا خط اچن، ساٿن ڪڇهريون ڪجن، حال احوال ڏجن ونجن، چرچا پوڳ ڪجن، ڏاڙا لڳا هٽجن، قرب محبتون ونڊجن، همٿون ڏيارجن ۽ ونجن، ڪٽين رنگ ڪجن! پر مجبوري! دوستن کي منع ڪيل آهي، چو ٿ وچيان ڪٽڻپا ڪندا. پر منع هوندي بہ ڪي مست ملنگ، اڙيا ٽڙيا پيا لکن. طبيعت خوش ٿيو وڃي سندن قربن ۽ محبتن جي جذبن کي ڏسي. جواب ٿ ڏجي پر سي آئي ڊي رڳو ائڊريس نوٽ ڪري خط جي انتظار ۾ ويٺي هوندي ۽ پوسٽ مان ٻاهران ٻاهر چورائي ڪٽي ويندي!

۸۲- ۸- ۱۱

صبح اٺ ٻجا. رات آڏيءَ جو مينهن آيو. پڇي اندر ٽياسون. ڪجھ تيز ڪجھ ٽڙ ٽڙ پر ملڪ مڙيئي مٺائي آهي.

آئي مند ملهار آڻون ڪهنبا ڪنديس ڪپڑا.

ڪلھ چڪر پئي ڏنم ٿ اها سٽ ياد پيم. الائي ڪيئن! شايد يادگيريءَ جو آڻو مينڊ نظام هر وقت يادگيرين جي ٽجوڑيءَ مان عين گهرج مطابق ٿهڪندڙ يادون ڪڍيو ٻاهر ڪري. ڪلھ گلزار اسسٽنٽ آيو. سڄن خيالن جو آهي. چيائين مونکي ٽورو قانون پڙهائي هوشيار ڪر. ٽيون ڏينهن جيڪو جنم ٽيپ لفظ بابت مون ليڪچر ڏنو ۽ آئيني تشريحون ڪيم تنهن کان پوءِ شايد هن ۽ ڊپٽيءَ کي شڪ پيو آهي ٿ متان همراه برابر ڪو وڪيل ٻڪيل بہ هجي. جڏهن مون رٽ ڪئي هئي ۽ سپرنٽنڈنٽ سان قانوني تڪرار ٽيو هو تڏهن هي ايا هتي ڪونہ هو. ڊپٽي ٿ هاڻي آيو آهي. پلو ٻاڻهو آهي اڳئين جي پيٽ ۾. شريف ماڻهو ٿو ڏسجي. جيتري قدر هن ظلم جي مشنيريءَ جو ڪو اهم پروز شريف ٿي سگهي ٿو.

۸۲- ۸- ۱۲

هارين وارو قصو اڳيرو ٽيو ٿو ڏسجي. ڊائري نوٽبڪ ٽيو. نئون

گهرائڻو آهي. رات فلم ڏٺي سون "رنگيلا رتن". پهريون دفعو پروين بوبي ڏٺم. ڪپور ۽ اشوڪ ڪمار ڏٺا ڪوٺي، جيون وغيره هئا. ڪهاڻي بوگس هئي. مڙيئي ٽيم پاس. مطلب ته سارو دارومدار سٺن ايڪٽرن تي ناهي. ڪهاڻيءَ جي مرڪزي خيال جي اهميت ۽ دلچسپي، پلاٽ ۽ اسڪرپٽ تي آهي. اڳئين هنتي وارو سيٽ جنهن جي نالي جي خبر ڪانهي سو هن ۾ به هو، پر هتي ڳالهه بي ۽ هُتي بي!

ميهوڳي آهي. رات به مينهن پيو ۽ ٽپڙ ڪٽڻا پيا. هڪڙو ملازم جهنگ بلي وانگر سڄو وقت اسان ۾ اکيون وجهيو وينو آهي ته چا تا ڪن، چا تا ڳالهائين! چئو ته ڪر وات ۾ ٽو پئيس! ڪلندو خوشامندون ڪندو قصا ٻڌائيندو پر ڪن ڪڙا! هڙو بيهودو اڳي ٻيو ڪو گهٽ آيو آهي.

معلوم ٽيو ته هائي جيڪر عظمت هائي جيڪنگ ۾ بدلن جا ٽپڙ ڪسي آيو آهي. ڪين سخت تنگ ڪري ٽو. هائي جيڪنگ جي الزام وارا هتي ۵۰ ڪن ٽيندا. منجهن هڪڙو بن ٽن فٽن جو قاضي آهي پنديءَ جو. ڪو وڏو آفيسر هو ڪنهن وقت. ٻيا به ڳڇ جيترا اسانجي حساب سان شاهوڪار گهرن جا آهن. هتي جو غريب اسان جو سفيد پوش. هتي جو سفيد پوش اسان جو دولتمند.

ڪلهه "م" جو ملتان وارو عيال جوٽس، ڏيءَ، پٽ، پيٽ ۽ پيٽويو (سئوٽ) آيا. "م" جي رويي ۾ انقلاب جي ڪري ۽ سندس طرفان زمانن ڪانپوءِ ڪين خط لکڻ ڪري بهار بهار هئا. "م" جي عمر ۴۰ سال آهي. سندس وڏو پٽ ناناڻن جي باغ مان ڪين مليل پتيءَ جي باغ مان انب ڪٽي آيو هو. هڪڙي پيتي سڙڻ شوڪت کي ڏنائون، هڪڙي لانگاه کي. ٽين هتي آهي. "م" جي گهر واري (ملتانڻ) نون لاءِ ململ جو ڪڙتو به موڪليو آهي. پٽس هڪڙو وڏو شڪايتي خط به ڏيئي ويس. اڄ "م" غلطي مڃي ۽ معافي ورتائين. پاڪر پائيندي اکين ۾ لڙڪ اڇي ويس. مون چيس ته هاڻي شرح محمديءَ جا باقي رهيل به نڪاح به ڪري ڇڏ. ٻوءِ سرڪار پاڻ ڪيڙا به سال رکيو ويئي هڃي پاڻ بک کو نه مرنداسون. چار زالون هڙا مال پهچائيندیون ته ٻوءِ بک چا جي؟ ٽيون ڏينهن "ش" "م" جي هتي واري بيگم جو اهو خيال پيش ڪيو ته ملتانڻ کي طلاق ڏي! ڪراچيءَ مان ٽي آئي آهي. هاڻي سندس گهر ۾ نظربنديءَ لاءِ ڪوششون پئي ڪريو؛ شايد هن وقت کي پنهنجي انهيءَ تپراڻي مطالبي کي دهرائڻ لاءِ موزون وقت ٽي سمجهي. اڄ "م" کان پڇيم "هتي آئي توکي گهٽو وقت ٽيو آهي؟" چيائون "پوڻا به مهينا" مون پڇيو "پهرين ڏينهن ۽ اڄوڪي ڏينهن ۾ پنهنجي جسماني ۽ ذهني حالت ۽ مختلف مسئلن جي پوزيشن جي سلسلي ۾ ڪو فرق ڏسين ٽو؟" چيائين "انقلاب اڇي ويو آهي! آءُ ماٺهو ئي نئون جائو آهيان جڙ! صحت بهتر، ماحول بهتر، مسئلا گهٽبا وڃن، دماغ تازو ٽيندو وڃي. بس ڳالهه ئي نه پڇو!!" مون چيس "ان لاهين چاڙهين ۽ ورن وڪڻن واري اٽانگي ۽ لاڳاتار جدوجهد سان ۽ ان اڳواڻ رٽابنديءَ ۽ تياريءَ ۽ انهيءَ موجب

مڪمل ظابطي هيٺ صحيح لاڳيتي عمل ۽ سختيءَ سان پاڻ سموري عوام جي مسئلي کي به ايئن ڏاکي به ڏاکي حل ڪري سگهون ٿا جيئن تنهنجا مسئلا حل ٿي رهيا آهن. وقت به نسبتاً ٿورڙو لڳندو." چيائين "بلاشڪ!"

۱۳ -۸- ۸۲

اڄ ڪيترن ڏينهن کان پوءِ سج نڪتو آهي. پٽ اڄا پسيو پيو آهي. هينئر ڪسنجر جي آتم ڪهاڻيءَ جو بنگلاديش جي آزاديءَ جي جدوجهد بابت باب پيو پڙهان. ڪيترين نين ڳالهيون معلوم ٿيون. اصل ڳالهيون اهي ناهن جيڪي هي ماڻهو بيان ڪن ٿا. پر اهي آهن جيڪي ڄاڻو ۽ سمجهو ماڻهو سندس چيل ۽ اڻ چيل ڳالهين مان انومان ڏريعي معلوم ڪري سگهي ٿو. معلوم ٿيو ته اهو معاملو آمريڪين لاءِ به عالمي اهميت جو معاملو هو. يحيٰ کي هنن احمق ۽ جاهل سمجهيو ٿي. پر پنهنجو ڇاڙتو هو. ان ڪري سندس واسطي سام ٿي ڇڏيائون. آمريڪي وزارت خارجہ پارٽ جي موقف ڏانهن جهڪيل هئي ۽ نڪسن ۽ ڪسنجر يحيٰ جي فوجي ٽولي ڏانهن.

۱۴ -۸- ۸۲

اڄ چوڏهين آگسٽ آهي. رات ڏينهن دير سان آئي. هندستان تان مرزا صاحبان جو نانڪ ڏڻوسين. عام طرح صاحبان کي بي وفا ڏيکاريو ويندو آهي. هتي ڪيس بي قصور ۽ مظلوم ڪري ڏيکاريو ويو آهي. صاحبان جو جذباتي بحران مشرقي عورت جو ازلي مونجهارو آهي. مائٽ يا محبوب؟ عزت يا محبت؟ مائٽ به ڪهڙا؟ هڪڙي طرف پاڻ خود جاگيرداري نظام جي زنجيرن ۾ جڪڙيل، اڻ ڄاڻ، جاهل، بي وس، مجبور، بي رحميءَ جو شڪار ٿيل پاسي عورت جي، ڏيءَ يا پيٽ يا زال جي ٻي وسي، مجبوري ۽ سندس خواهشن ۽ سندس زندگيءَ کان قطعي بي پرواهه، بي رحم، ظالم، سفاڪ! ۽ محبوب وري ڪهڙو؟ مائٽن ڇڏيو! پنهنجي پيري پنهنجي پيٽ ۽ ڏيءَ لاءِ ساڳيو بي رحم قاصائي. پنهنجي محبت ۾ ڪامياب ٿيڻ لاءِ فراخ دل، روشن خيال ۽ محبت جو پوجاري پر پنهنجي پيٽ ۽ ڏيءَ جي فائدي، سندس محبت ۽ زندگيءَ جي ڳالهه نڪرڻ تي ساڳيو تنگ نظر ۽ رجعت پرست، بي قياس! مائٽن وٽ عزت به ڪهڙي؟ بي زبان جانور واري گوليءَ ۽ غلام واري عزت! محبت به ڪهڙي؟ چئن ڏينهن جو چٽڪو! ڪم لٽو ڪاغذ ڦاڙو! هراسيل، قرضي، بيزار بيزار ٽڪل ٽڪل، هيسيل هيسيل مڙس، زهر مان پريل سس سهرو نٽا نون ۽ ڏير، ڏيراڻيون، گلا خور ۽ سازشي پاڙي واڙيون، جسد، ساڻ، طعنا، مهڻا، ٻارن جي لوڏ، ريس، چٽا پيٽي، معيار وڌائڻ جون مجبوريون! تان جو آخر هوءَ پنهنجي نيئن نس.

Gul Hayat Institute

۾ پريل ظلم ۽ بي رحميءَ جو زهر ٻين ۾ اوتڻ شروع ڪري ٿي! هوءَ محبت، پيار ۽ زندگيءَ سان ٽمڙاز دل رکندڙ ۽ هر ڪنهن جي خير خواهي گهرندڙ معصوم انسان مان ڏاڪي ٻه ڏاڪي ڦري هڪ ساڙيلي، حاسد، بي رحم ۽ منحوس نڻان، ڏيراٽي، ننهن، پاڃائي بنجي پوي ٿي. پچاڙيءَ جو هوءَ هڪ سخت رجعت پرست، موت جي تاصد ۽ حساس سڪل سڙيل سس جيڏ روپ ۾ ماڻهن کي ڊيڄارڻ لڳي ٿي. مجموعي طرح دنيا ۾ انسان جو ڪو ٻه گروهه اڃ انسانيت يعنيٰ عورتن کان وڌيڪ مظلوم ڪونهي. جيڪو انقلاب عورت جي تقدير ۾ انقلاب نٿو آڻي اهو ڪوڙو انقلاب آهي. جيڪو انقلاب فقط حڪمران طبقن جي يا سفيد پوش طبقي جي عورتن تائين محدود آهي ۽ پورهيت عورتن تائين ڦهليل ناهي سو ٻه نالي جو انقلاب آهي. اهو فقط عورتن ۾ هڪڙو وڏيرو طبقو پيدا ڪري ٿو ۽ پورهيت عورت جي محروميءَ ۽ حسرت جي احساس ۾ واڌارو ڪري ٿو. اڪثر سوچيندو آهيان ته سنڌي عورت تي اسين جيڪو ظلم ۽ قهر ڪريون ٿا تنهن جي اسان کي ڏاتي ۽ قومي طرح ڪيڏي نه ڳري قيمت ڏيڻي پوي ٿي ! ان جو اسان جي ڏاڻي ۽ قومي غلاميءَ کي ممڪن بنائڻ ۾ ڪيڏو نه بنيادي هٿ آهي!.

اسين خيرن سان مسلمان ٻه آهيون ۽ غيرتمند ٻه آهيون پر سنڌي عورت سان اسان جي جيڪا هلت آهي سا مسلمانيءَ سان ۽ غيرت سان مذاق نه آهي ته ٻيو ڇاآهي !. عيسائين ۾ ۽ هندن ۾ شادي هڪڙي آسماني شيءَ آهي . ڪٿلڪ عيسائي چون ٿا ته شاديون آسمان ۾ طئي ٿين ٿيون . ان ڪري طلاق نٿي ٿي سگهي. هندو ٻه ايئن ٿا چون. پر اسلام ۾ ائين ناهي. هتي ڳالهه ابتڙ آهي. اسلام ۽ شريعت محمديءَ ۾ مرد ۽ عورت جو پاڻ ۾ شادي ڪرڻ ٻين سودن ۽ واپارن وانگر هڪڙو سودو يا واپار آهي! ڪنهن کان سندس مرضيءَ جي خلاف ڪائنس زبردستيءَ کو وٺو ٻه ڪسڻ ڏر آهي جنهن جي سزا هٿ ۽ پوءِ پير ڪٽ آهي. سڄي دنيا جي قانونن وانگر اسلام ۽ شريعت محمديءَ ۾ ٻه سودو رضا جو آهي، زبردستيءَ جو ڪار ناهي. شريعت موجب بالغ عورت رضا خوشيءَ سان پنهنجي جان مرد سان وڪڻي ٿي. مرد ڪيس ان جي قيمت يا عيوضو ڏئي ٿو. ان قيمت ۽ عيوضي کي حق مهر چئجي ٿو. ڪنهن ٻه ڏر جي راضپي کان سواءِ جيئن ٻيا سودا ٿيا ٿي سگهن ۽ جي ٿين ٿا ته رد ۽ باطل آهن ۽ قانون جي نظر ۾ انهن جو ڪوبه شرعي ۽ قانوني وجود ڪونهي تيئن شاديءَ جو سودو ٻه جي ٻنهي ڌرين جي ظاهر ظهور مرضيءَ سان آهي ته سودو آهي، نڪاح آهي، شادي آهي. جي نه ته سودو سودو ڪونهي. زبردستي ٽيل آهي، رڳو نالي ماتر آهي، رد ۽ باطل آهي، ان جو ڪو ٻه شرعي يا قانوني وجود ڪونهي. اهڙي نڪاح ۽ شاديءَ جا ٻه نتيجا نڪرن ٿا. بنا راضپي وارو نڪاح جيئن ته حقيقت ۾ ڪوبه نڪاح ڪونهي تنهن ڪري اهڙيءَ ڪوڙي، بي بنياد، رد ۽ باطل، غير شرعي "نڪاح" جي زور تي جيڪڏهن ڪوبه مرد ڪنهن عورت کي زال سمجهي ساڻس تعلق رکي ٿو پوءِ ٻلي ڪٽي ان عورت جي راضپي سان ائين.

Gul Hayat Institute

ڪري ٿو ۽ اهو غير عورت سان ناجائز تعلق آهي! اسلامي قانون ۽ شريعت محمديءَ موجب، ناراضپي جي شاديءَ وارو تعلق هر دفعي زنا آهي جنهن جي سزا هن دنيا ۾ سگنسار ۽ هُن دنيا ۾ جهنم! زنا سبب پيدا ٿيل اولاد ناجائز آهي!! ٺڪريل ملان پلي ڪهڙا ۽ ڪٽي پلٽا سلٽا هٽن، تاويلون ڪن ۽ ڏوڙ ۾ ٺهيون ڏين پر ڪو ۽ سچو عالم دين ان سولي سڌي ۽ڪير ڏوتي قانوني۽ شرعي حقيقت کان انڪار نه ڪري سگهندو،حساب ٿو ٻڌون ٿو سنڌ ۾ گهٽو سيڪڙو نڪاح حقيتي،نڪاح يعني رضاخوشيءَ جا نڪاح آهن ۽ ناراضپي يا زبردستيءَ جا ناهن؟ باقي جيڪي ٻيا آهن تن مان پيدا ٿيل اولاد شريعت جي نظر ۾ ڇا ٿيو ۽ خدا ۽ خدا جي رسول جي نظر ۾ ڇا ٿيو؟ هاٿي اچون غيرت تي، انسان جي ڏيءَ پيٽ يا زال جوڪو پلجي ۽ اولو سولو نالو ولي ٿو انسان غيرتمندن جون کاڙيون اُپيون ٿي وڃن! جنم ٺپيون ۽ قاسپون قبول ڪري ۽ خون ٿي وڃن! پرجيڪڏهن ڪو ماڻهو انسان وڏن پڻڪن ۽ تکين کاڙين وارن پائرن ۽ پينرن ۽ عزيزن اڳيان ناراضپي ۽ زوريءَ واري ڪوڙي "شاديءَ" جو ڊونگ رچائي انسان جي پيٽ، ڏيءَ، يا عزيز ناجائز ۽ غير شرعي تعلق لاءِ ولي وڃي ٿو اسين ڏند ڪڍيو ٻيٺا ڪلون! انسان جي غيرت کي ذرو ۽ لوڏو ڪو نه ٿو اڇي! مبارڪ سلامت جي ڏم لڳي پئي آهي! واهه ڙي غيرتي پيءُ! واهه ڙي نر ياءُ! واهه ڙي شير عزيز قريب !.

ٽين ڳالهه، ڪو ماڻهو ڪنهن کي پئسا، ڳڻون، زيور يا ڪو ٻيو عيوضو ڏيئي ان کان ان جي عيوضي ۾ زنا لاءِ ڪا عورت ولي ٿو اسين ان سڃي قصي کي ڇا چونداسين؟ جي کي ٻيا ماڻهو اهو سودو ناهين، ان بندوبست ۾ شريڪ ٽين ٿو انهن کي ڇا سڏبو؟ جيڪو ماڻهو اهڙيءَ ريت زنا لاءِ ڪا عورت ولي ٿو ٿان کي اسين فاحش يا رنڊي باز سڏيندا سون، عورت کي فاحشہ سڏيندا آهيون، عورت سپلائي ڪرڻ واري کي پڙوو سڏيندا سين، جيڪو عيوضو پڙوو ولي ٿو تنهن کي پاڙ سڏيندا سون، جيڪڏهن پڙوو عورت سپلائي ڪرڻ لاءِ موٽ ۾، پاڙ ۾، ٻي ڪا عورت ولي ٿو ان عورت جو ولڻ ٻ پاڙ ۾ شمار ڪندا سون.

هاٿي حساب ٻڌجي ٿو جي ڪو ناراضپي واري ڪوڙي ۽ جڙتو نڪاح جي آڙ ۾ پنهنجي پيٽ ۽ ڏيءَ ٻئي ڪنهن کي ناجائز تعلق لاءِ ڏيڻي ڏئي ٿو ان کي ڇا چئجي؟ ان جي عيوض زقم، مال، ڪو سنگ يا ٻي ڪا بچت يا ڪو فائدو سڏو يا اڻ سڏو ولي ٿو ان کي پاڙ نه سڏجي ٿو ڇا سڏجي؟ ان سڃي ٻي غيرتيءَ جي قصي ۾ شريڪ ٿيڻ وارن کي ۽ بندوبست ڪرڻ وارن کي ڇا سڏجي؟ ڇاجين ماجين کي؟ جڙتو ۽ ڪوڙي نڪاح وجهڻ واري ملان کي؟ مرد لاءِ شادي گهٽين اهم ۽ بنيادي ڳالهين مان هڪ آهي، پر عورت لاءِ زندگيءَ جي سڀ کان بنيادي ۽ اهم ترين ڳالهه آهي شادي، سندس قسمت جو سچو دارومدار ان تي آهي، ان ڳالهه ۾ ساٿس دوکو ۽ ظلم ٿئي ٿو، سندس زندگيءَ کي ٻين

Gul Hayat Institute

جي خسيس نفعن نقصانن ۽ سهڻلتن ٻڌي اڏيءَ تي چاڙهيو وڃي ٿو. ماڻهو جيئن ٻڪر يا گهيٽي کي کارائي پياري لنيننگ ٽپا ڏياري، هڪڙي ڏينهن کاتيءَ جي هڪڙي رهڙ سان کهي چڏيندا آهن تيئن ئي ڏيئن پيٽن کي سانديي نپائي سندن لاڏ ڪوڏ ڪٽي ڪين نندڙين نندڙين ڳالهين ۾ خوش ڪري، هڪڙي ڏينهن قاصائيءَ وانگر کات ڪٽي سندن زندگيءَ جي خوشين جو ڪنڌ ڪپيو چڏين! مجال آهي جو ڪو ڏياءُ پوي. ڪو قياس اچي! ڪو اهو خيال اچي ته هن کي ڪيڏي پيار سان پاليو ويو آهي، هن جي ٻين خوشين لاءِ، سندس جسماني زندگيءَ کي سلامت رکڻ لاءِ ڪيڏا ڪرڪوٽ کيا ويا آهن، هاڻي ڪيئن ٿو هن سڀ ڪان نازڪ ۽ سڀ کان وڏي حياتي ۽ موت جي ڳالهه ۾ ساڻس دوکو ڪجي! ڪيس جيئري ئي موت جي وات ۾ ڌجي! ان مهل اسين ڪيئن نه، پيءَ ماءُ جي شفقت کي، پيار کي، محبت کي، وفاداريءَ کي، انساني حياءَ ۽ شرافت کي، غيرت کي، رحم۽ قياس کي اهڙو وساريو چڏيون تا چڙ اسان انهن جو نالو ٻه ڪو نه ٻڌو آهي! اسين ڪيئن نه هڪدم، اوچتو ئي اوچتي چڙ ڪنهن ٻڻڙ جي ڏهائڙ سان پيءُ ماءُ مان ڦري انساني زندگيءَ جا واپاري، غلامن کي وڪڻڻ وارا، ٻانهن ۽ ڪنيزن جا سوداگر، عزتن جا نيلام ڪندڙ، وحشي ۽ جلاد ۽ قاصائي بنجي وڃون تا! پهلوان ۽ ڪوندر پاءَ،جن کي ڏڻي بک لهي، سي پنهنجي گمراهه، بي حس ۽ بي رحم ماءُ پيءُ ۽ ڳوٺ راڄ طرفان، پنهنجي پيٽن تي زبردستيءَ، غير شرعي، غير قانوني ۽ غير انساني نموني هڪڙي ڏاڑين مرد جو،جنهن کي سندن پيٽ جي ويجهي اچڻ جو ڪو ٻه اخلاقي، شرعي، قانوني ۽ انساني حق ڪونهي، تنهن جو قبضو ڪرائيندي ڏسي، کيس سندس مرضيءَ خلاف ناجائز متصدن لاءِ ولجي ويندو ڏسي، اف ٻه تڙ ڪن! ٻڙڪ ٻه تڙا ٻولين! انلو ڪيترا ان ناجائز بد اخلاقيءَ واري ڏنڊي مان نفعا (پاڙا) تا ڪمائين، عيوضا ۽ سڳ تا حاصل ڪن ۽ ٻين سان گڏ بيهي هنبوچيون تا هڻن!

تنهن کان پوءِ نند پڻ جي شادي! پوڙهن مرضن سان شادي! ٻارن سان شادي! حق بخشائڻ! ٻن ڻن ٻارن کان پوءِ جواني ختم. باقي سموري زندگي مڙس جي ٻي شادي ڪرڻ جي خوف جو خنجر سيني ۾ ڪتل! ڪاري- ڪاريءَ جي خوني رسم جي تلوار لڙڪندڙ!

اڳتي هلون.

ٻيءَ دنيا ۾ نياڻي اتارڻ جا سڀ رستا ڪليل. اسان لاءِ ذري گهٽ سڀ بند. بس هڪڙو سوڙهو لوگهو آهي. هڏ گڏ پچائي، پاڻ کي ماري ساڙي ٻاري، ان لوگهي مان لنگهڻو آهي! ٻيو گس ڪو ٻه ڪونهي! ماڻهن کان پڇو ته چوندا، "ڦوپيءَ جان آگري ۾ پرٽيل آهي، ماسي خيرن سان ڻنڊي آدم ۾ آهي!

پيٽ جي هاڻي شادي ٿي آهي پشاور، ٻيءَ جو مڱڻو هاڻ ٿيو آهي، لنڊن ۾ رهندڙ گهوٽ سان. چاچي لاهور جي آهي. ٻي ڪوئٽا جي آهي. امان حيدرآباد دکن جي آهي. بابا جن الهه آبادي آهن. وڏو ڀاءُ ڪلڪتي ۾ پرڏيل آهي. ننڍي جي ڪراچيءَ ۾ مڱڻي ٿي آهي." هندو پائرن ۾ ٻيون خرابيون ته ڪٿين اسان جهڙيون يا ڪي اسان کان گهٽ ته ڪي اسان کان بـ چٽ آهن پر ان ڳالهه ۾ اهي بـ چٽل آهن. شادي پري پري ٿيندي. جن سماجن ۾ ويجهي مائٽيءَ جي شرط جو ٽوڙهو ڪندڙ ۾ پيل ڪونهي انهن جو هار جمندي ئي سڄي ملڪ جي مائٽيءَ جو وارث. هر ڏينهن ماڻهه هر موقعي تي ماٽس سان گڏجيو ناناڻين، ماسين، پٽين، چاچين جي گهر پيو ويندو. هونئن بـ هر هنڌ سندس گهر. هر هنڌ سندس مائٽي. هر شهر ۾، هر صوبي ۾ سندس حصو. ڳوٺ، ملڪ، شهر گهمندو. ننڍي هوندي ڪانوني وسيع دنيا ڏسندو ڏهن وڌائيندو عقل ۽ تجربا پرائيندو. ٻيا ڏهه هار هو هڪڙي سيني جو استاد!

۽ آسان وٺ؟ "گهر ۾ ڪڏهجي ته ڪچرو باهر ڇو اڇلائجي؟" نياڻيءَ جو ڪنڌ پڇڙو آهي هڪڙي ئي ذات، هڪڙي ئي ڳوٺ، هڪڙي ئي پاڙي ۾ بلڪ ڀاءُ يا پيٽ جي اولاد سان. نتيجو؟ اول ته خيرن سان هر جوڙي مان هڪڙو بـ يا ٽي هار يا ته پوڙا هوندا، يا لولا يا ڪنهن ٻئي خاندان مرض ۾ مبتلا هوندا. وراثت جو قانون پڇنجو اثر ڏيکاريندو! ساڳئي بـ بنياد جون شيون پاڻ ۾ ٽڪرائجنديون ته بنيادي مرض، ٻيٽا چوٽا زوردار ٿي مارو ڪندا. هار ڪنڌ فهم ۽ موڪا هوندا. سڄي هالپٽ هڪڙي ئي ڳوٺ ۾ ئي وڃائي چڏيندا . چا جا ٻيا ڳوٺ، شهر، بحر، سفر؟ بس هڪڙيءَ ڪتي واري چڏ ۾ ڇٽي اڌ عمر پوري ڪرٽي آهي. تنهن کان سواءِ ڏيراٽيون ويرياٽيون. نڀاڻن، پاڃائين جون ازلي دشمنيون. سندن اولاد پاڻ ۾ پرٽيو ته چوڪريءَ کان ماٽس جو سئيءَ سڳي سوڌو حساب ولبو. رومي حاڪم طبتا ماٺهن کي بکين شينهن جي پجري ۾ اڇلائي اهو تماشو ويهي ڏسندا هئا. ته شينهن ڪيئن تا ماٺهوءَ کي پکڙي ڪرڻي ڪائين. اسين نياڻين کي پاڻ پيٽ جي اولاد سان پرٽائي جڙ ڪين بگهاڙين جي ولر جي وچ ۾ اڇلايو وجهون ۽ سڄي عمر بنا ٽڪيٽ خوني تماشو ڏسندا رهون تا.

پر جي ڪنهن وڏي انصاف سان شادي ناراضپي جي ناهي ۽ خيرين صلحين راضپي جي آهي تربـ مڙس کي کهڙي مجال آهي جو ڏينهن ڏٽي جو پنهنجي نڪاح بڌي زال سان کلي ڳالهائي سگهي؟ منهن مان سونڊ ڪڍي ماٺهن وانگر چرچو پوگ ڪري سگهي؟ قيامت نه اچي وڃي! هتان ماڻ ڏوڙندي، هتان پيٽ لامارو ڏيندي! آگريون کڄي ويندين! سنسٽي ڦهلجي ويندي! چي "فلاڻو مجو! زال جو مريد! پاڙ جو تنبو! رن اڇيان ڏاڙهه ڪٽيو ڦيو نچي" جي اچي ويئي زال کي ساڃي ته سس ۽ نڀاڻن جي زندگي زهر ڪري چڏيندي. ان ڪري اسين برباد گهرن ۾، برباد مائٽن جي گود ۾ اکيون کوليون ٿا ۽ هڪڙي ئي ڳوٺ يا شهر جي اونداهي غار ۾ زندگيون پوريون ڪري وڃي قبرن پيڙا ٿيون

تا. اسين اهڙين مائرن جا اولاد ٿيون تا، اهڙين پيٽن جا پاڻ ٿيون تا ۽ اهڙين زالن جا مڙس ٿيون تا، جيڪي ڏليل ٿي جايون، ڏليل ٿي پرٽيون، ڏليل ٿي مائرون بنيون، موٽ ۾ ڏليل تر پاڃايون، نٽانون ۽ سسون بٽيون. اسين اهڙن گهرن ۾ رهون تا جن ۾ ڇڻ ڏهڙو ۾ ٻڌل نانگڻين جي پاڻ ۾ خونريز لڙائي چالو آهي. اهي زهريليون ڦوڪون انسان جي به نس نس ۾ زهر پري چڏين ٿيون. ڪو انسان، ڪو گهر، خاندان، ڳوٺ يا قبيلو ڪو ملڪ، ڪا قوم يا ڪا تحريڪ ۽ ڪو انقلاب ڪيتري قدر مهذب آهي، تنهنجي هڪڙي ڪسوٽي اها آهي ته ان پنهنجي مظلوم ترين اڌ آبادي يعني عورت جي محرومي، توهين ۽ ذلت ڪي گهٽائڻ لاءِ چا ڪيو آهي.

۽ ڪنهن مرد جي غيرت جي هڪڙي بنيادي ڪسوٽي اها به آهي ته هن پنهنجي جيجل ماءُ، پنهنجي پياري پيٽ ۽ پنهنجي محبوبه ۽ پنهنجي لڄ جي، جنس جي وقار کي بچائڻ ۽ بلند ڪرڻ لاءِ چا ڪيو آهي؟ جت سڀ پنهل جا پائر، جنهن کي پنهنجي ماءُ پيٽ ۽ محبوبه ۽ لڄ جي جنس، سندس عورتپڻي جو احترام ناهي، ان تي ٽيندڙ حملن تي ڪيس غيرت نه ٿي ولي، سو ڪهڙو غير تمند پٽ، پاءُ يا محبوب يا مڙس؟ وڪيل اڇيان وڪيل جي طبقي جي، ڊاڪٽر اڇيان ڊاڪٽرن جي طبقي جي گلا ٽ ڪري ڏسجي! سڀ چڙهي ويندا! پر جڏهن انسان جي مائرن پينرن محبوبائن ۽ زالن جي طبقي تي حملو ٿئي، ڪين اڄا به وڏيڪ ڏليل ۽ قيد ڪرڻ جا منصوبا تا سڃڻ تڏهن اسين هيترا سارا ڪروڙين محبت ڪندڙ مڙس، پائر ۽ پٽ ڏند ڪيڏيو پيا ڪلون! تماشو پيا ڏسون! ٽيڪون پيا جهلايون! جيڪو مرد، عورت ذات جي ڳڏيل ۽ اجتماعي توهين ۽ تذليل ٽيندي برداشت ڪري ٿو سو ناخلف پٽ آهي، ڪمينو پاءُ آهي، نيچ محبت ڪندڙ آهي ۽ بي غيرت مڙس آهي. ان کي مردانگيءَ جي دعوا ڪرڻ جو ڪو به حق ڪونهي!

Gul Hayat Institute

۸۲-۸-۱۵

گندليءَ لکيو آهي: "پيارا بابا سائين شال خوش هجو. بابا ٽائيگر ته خوش آهي. بابا تون ته خوش آهين تو جيل ۾ چا عيد ڪئي چا بابا هن خط جو جواب تڪڙو ڏجي بابا هتي نيون اچڻ ويون آهن مينهن پڄڻي ويا آهن. اسين مينهن ۾ وهنجيا سين تنهنجي گندلي".

مسرت لکيو آهي: "پيارا بابا سائين شال خوش هجو بابا مون خط لکيو تنهنجو جواب نه مليو بابا ٽي نيون آيون آهن اسين نئي ۾ وهنجياسين پئي ته مٽان ٽي نئي اچي ويئي نئي توڙي ختم ٽي ويئي آهي. اڄا ننڍڙو پاڻي آهي ۽ هيو سڀ خير آهي. اسين ٺيڪ آهيون. امان وڏي سلام ڏنا آهن. بابا ڳوٺ ڏاڍا مزا لڳا پيا آهن. ڳوٺ ۾ بجلي اچي وئي آهي بابا تون اچين وڃي ها ته ڏاڍو مزو ٿئي ها. بابا تون حج جي عيد تي

ضرور اچج بابا تون خوش آهين بابا اسين توکي ڏاڍو ياد ڪندا آهيون ۽ ٻيا ٻه گهر جا ياتي ياد ڪندا آهن بابا توهان کي سڀ ياد ڪندا آهن خط جو جواب ضروري ڏينداتنهنجي مسرت".

ٻکيءَ لکيو آهي":.....هيئار واقعي ڏنڊو موڙو آهي. چو ته موڪلن ۾ آڻون منيءَ وٽ هيس جو چاڪ ڪون هئي. مارڪن واريون منهنجي در تان رليو ويندیون هيون. هيئار ته ڇڙي ٻه ڪا نه پئي . وس جو نالو ئي ڪونهي. البت ڏينهن جهڙالا آهن. واسي ٻه ڪو نه وريا. ڳوٺ سڄو مالو آهي. ڪا ٻه گرمجوشي ڪانهي. مايون مون وانگر مارڪن لاءِ هاڙيون ويٺيون آهن.....عيد تي البت چهر ٽي هئي جر سڪن پٽن ۾ ٻڌي نيون آيون هيون. اتي حالي احوالي ٻه ٽهي ٻه هئسين. ٻارن ۾ ٻه وڃي ساه پيو. تان جو پيءُ ٻه پرديس جهاڳي ٻڌي ڏينهن اڳ وريو آهي. مني ته رات ڏينهن رئيءَ ۾ آهي. گهٽي ئي ڏنڊا ڪولي چڏئين آهي. هينئر ڳوٺ آهي پر گهر ۾ ليندي ٻه ڪا نه. سڄو ڏينهن وٽ.ولان ۾ آهي. سندس عيال ٻه منهنجي ڳڇيءَ ۾ آهي. .....توکي الاهي سلام چيا آهن ۽ پارايو ٻه ڏنو آهيس ته ضرور ڏڃ نه ته خدا جي ڏوهياڻي ٽيندئين. سو آڻون پارايو ڏئين ٽي ته چئي ٽي ته:"ادا ري گناه کو پيو پرديس ۾ پنهنجا هڏ چمر ساڙئين؟ اچي پنهنجي ملڪ جو ٽڏڙو واءُ وٺ! پنهنجي پٽن تي اچي پير گهمائي! پنهنجي اباڻن ڪي منهن ڏيکار! کو ٽو پنهنجي جيجل کي وڏ پڻ ۾ ستائين؟ ننڍي هوندي قاسو فقير جي سنگن مان پاڻ کي چڏائي وئين. هيڙا هيڙيءَ جُوٽيٽن کي کوڙو کري وئين! پر هير کهڙيءَ اڙڊيءَ ڏر جا سنگ لوئا آهن جو پاڻ کي چڏائي نه ٽو سگهين. هير کيرا جوٽيت تو کان زور ٽي ويا؟".....ايندي رهندي آهي. الاهي تنهنجو پچندي آهي. چئي ٽي ته تکڙو اچي ته منهن ڏسانس.....

تازو آڻون ڏوکين امان سکان جي عيال وٽ ملير ويئي هيس. ساران ۽ ادل وارا ۽ زينا گل ۽ امان وارا پهرين ويا هئا. هينئر آڻون ٻه لامڙي ڏيئي آيس. ٻه ڏينهن هيس. باغ گهمياسين. مانيون کاڌيون سين. چاچا ڏاڙهون، الهڏنو ۽ مائي ڦاپان امان سکان جي ڏيءَ جو عيال سڀ گڏ ملير آهن. اتي ڏنڊو ڪن. امان سُکان جيکو بيبل جو پٽ بچايو سانديو هو ان جو ماڻهين پير پٽ تي ٽٽي لڳو . منهنجي وڃ ڪري ايڏو خوش ٽيو جو جڙ خزانو مليو اٽس. ايرا سيرا اچا اجرا گهر سادیون سوديون ملوڪ زالون ڏاڍو وڻيون. سندن پائڻ جو ڪاٽو ڪري ڪو ن ٽي سگهان. سندن پائڻ ۾ ڪا ٻه لالچ کو ٻه غرض کو نه هو. ڏاڍي متاثر ٽيس. تو کي الاهي سلام چيا اٽس.

..... جو پٽ تازو ڪراچيءَ مان پناهگير مائي جيڪا ويجهڙو ڊاڪٽر تي آهي ان سان پرٽيو آهي. مرد وڃن پرٽجندا. ڏيئرون وڃن وڏندیون . پنهنجي ڳوٺ ۾ بجلي آئي آهي پر پنهنجي منگراٽي جي پاڙي ۾ اجا کو نه لڳي آهي. هينئر ماما ايريءَ جي

Gul Hayat Institute

گهران رنگين ٿي وي ڏسي موڻي آهيان. بلقيس خانر گانو ڳايو ڏاڍو وڻيو.

ساون رت کي پون چلي
تم ياد آئي!

"وَس کو ن پيئي. باقي جهڙا لن ڏينهن مان وِرُ کيا اٽئون مني اڄ ننگر ويئي آهي"
کلهه ضياءَ جي تقرير ۽ اڄ اندرا جو پاشن ٻڌوسين. سڄ جي کوڏئي ۽ سخن جي سڄي ضيا فرمايو ته "سال" ۾ نئون سياسي ڏانچو ڏيڻندس .رشوت خلاف فهم هلائيندس. هر کو رت جي بوتل ڏي."

ائين ٿي لڳو ته همراهه وٺ چوڻ لاءِ کجهه به کونهي. مشين آهي جنهن جو کنهن بٽن دبائي چڏيو آهي ۽ پيئي وڄي! اندرا به کا خاص ڳالهه کا نه کئي. مذهبي ڏکار خلاف دانهون کيائين. پر بوگس نه ٿي لڳي. محسوس ٿي ٿيو ته مائيءَ ۾ نکي کٽا مڙئي آهن.

رات پنجابي کلام ٻڌاسين. جلندر امر تسر ٿي ويءَ تان.

گهنڊ کڌ لي پتڙ تي کهلو تئي ني!
پاڻيان نون آگ لڳ جائيگي!

(پتڙ تي بيٺل لڏڻ!
گهونگهٽ کڌي ٻڌهنجو منهن ڏکي چڏ!
چو ته تنهنجو منهن سڄ وانگر پيو ٻري.
درياءَ جي پاڻي کي باه لڳي ويندي!.)

خواجه فريد ۽ بابا بلي شاه جو کلام به ٻڌايائون. آخر انائونس ٿيو: "هاڻي پنجابي لوک گيت جي راڻي سريندڙ کور ٿي اچي".....باهيون باري چڏيائون! ها سا سنگهه مستاني سان گڏ هڪڙي دوگاني ۾ تنگ توري چڏيائين:-

مرد: بيريان دي جهنڊ وچون پکاران
بيريان وچ آ گوري ئي.
عورت: ني مين کيڙي بهاني آنوان

Gul Hayat Institute

ٻيڙيان ڇون ٻير مڪ ڳئي!
مرد: ٻيرن جي جهڳڙي وچان پيو تو کي سڏ ڪريان!
سدا ملوڪ سهڻي. ٻيرين ۾ اچي مل!
عورت: هاءُ! آئون ڪهڙي ٻهاني اچان؟.
ٻيرين مان ٻير خلاص ٿي ويا!

ٻڌڻ وارا البت اهڙا ٻاڌوق ٿي ڏٺا. تاڙيون ۽ چڱيءَ طرح ٽهي وڄائي سگهيا. سانجهيءَ فلم آهي. شادي ۽ اڄ ڪان روز ڏيڍ ڪلاڪ دهليءَ تان سڌي برادڪاسٽ اينديو. ڏسون ٿا رڳو بڪبڪ آهي يا ان ۾ ڪو افعال بہ آهي.

اڄ ڪلاڪ اڌ بارش پيئي آهي. هاڻي بند ٿي ويئي آهي. امير کي آزاد ٽهئي هفتو ٿي ويو آهي. ان کان اڳ رفيق آزاد ٿي ويو. ٻئي موڪلائڻ آيا. هاڻي محترم بشير جو وارو آهي. ٻهاول نگر جو آهي. فوجي. طارق ٻڌو اٽم پوليس ۾ پرتي ٿيو آهي. مڪينڪ پرتي ٿيو هوندو. شاڪر شاهه ڊڙا ڪاءَ پيو هٽي. جنهن وزير وڻ ڏيونيءَ تي هو ان جو خير خواه بٽيو ان جي گهر جا قصا پيو ٻڌائي ۽ سندس ڪارو منهن پيو ڪري. وزير "م" جو دوست آهي. "م" دل ۾ سڙي پيو ته هي "وفادار" ملازم ڪيئن نہ وفاداريءَ جو حق پيو ادا ڪري! منهنجي گهر جو بہ ساڳيو حال ڪندو!

۱۶- ۸- ۸۲

رات فلم "شادي" هئي. ايڪٽرسنا هٽا پر سواءِ اوم پرڪاش ۽ بلراج ساهنيءَ جي ٻين سائره بانو (مسز دليپ) ۽ منوج ڪمار جي ادڪاريءَ ۾ افعال ڪو نہ هو. پراڻي فلم هئي. انهن ڏينهن اڃا سيڪڙاڻ هٽا. جاگيرداري سماج تہ آهي ئي. هڪڙو غنده گردي ۽ ڏاڏاگيريءَ جو سماج. ان ۾ عورت جي حالت سڀني کي معلوم آهي. مگر هندو سماج ۾ سرمائيداري سماج جا سمجهو ماڻهو عورت جي ۽ عورت جي ڪري عورت جي مائٽن جي جيڪا ذلت ڪن تا سڀ مون کان ڏٺي نہ ٿيندي آهي! جڏهن بہ ڪنهن عورت کي ڪتيءَ وانگر مرد جا پير چٽيندو ڏسندو آهيان ۽ بي سبب خوشامند طور مرد جي شان ۾ قصيدا ڳائيندي ڏسندو آهيان يا نياڻيءَ پيءَ يا پاڻ کي گهوٽ پيءُ جي پيرن ۾ ليٽڻندو ڏسندو آهيان تہ دل چوندي آهي تہ لاهي پادر ان ذليل مڙس ۽ ان گهوٽ پيءُ کي اڇي ولجي ۽ ٻني سونٽيون چوکريءَ جي مائٽن کي بہ وهائي ڪڍجن تہ چو تا نياڻي

Gul Hayat Institute

کي هيئن ڏيل ڪريو! ٿن فلم ۾ عورت کي انتهائي مجبور ۽ ڏليل ڪري ڏيکاريل آهي. اسان جو مسلمان سماج جابر ۽ جاهل جاگيردار سماج آهي جنهن ۾ عورت گولي بانهي آهي. پر واهه ڙي سرمائيدار هندو سماج تنهنجا ڪرتوت! اڄ دهليءَ تان نشر ٿيل آل انڊيا پروگرام شروع ٿيو. ڏيڊ ڪلاڪ جو هو. هندي ۽ انگريزيءَ ۾ خبرون هيون. اناؤنسر سادا سودا هئا. نٽ لانگر ۾ هتي وارن کان گهٽو گهٽ هئا.

انگريزي اچار ۾ اهڙا خاص ڪو نه هئا. رهيل ڪڙي ڪلاڪ ۾ هندستاني زندگيءَ جون ٽڦتيون جهلڪيون ڏيکاريائون. ڪشمير جا منظر ڏيکاريائون. ڪشمير بابت فارسي شعر غلط پڙهيائون. منظر بي مثال هئا. فوٽو گرافي نهايت خوبصورت هئي. مدراس جي ناچ ۽ گاني جي ڪاليج جي آخري سال جي شاگردن ۽ شاگردياٽين جي درل ڏيکاريائون جيڪا درل ۾ هئي تہ هڪڙو زبردست ناچ پڙ! مني پوري ميزو رامر ۽ اوڙيسا جا ناچ ڏيکاريائون، لکنو جي "پهلي آپ پهلي آپ" ۽ لنڊي خوشامد جو خاڪو ڏيکاريائون. ڪنهل نواب ٿو چور کي چوي "جناب آپ ني کهڙا" کي شي آني کي زحمت ڪيون فرمائي؟ پيغام بهجواتي جو ڪ تجوري ۾ هي طشتري پر سجاکي دولت خانيٰ بهجواديتي!" چور ٿو چوي "بس نواب صاحب چوري ڏاڪ خدا نخواسته کوئي پيشا نهين، خاندائي شوق هي! دادا حضور رات کا کانا تناول فرمائي کي بعد جب سير کو نڪلتي ٿي تو کانا هضم ڪرني کي لئي دو چار ڏاڪي مار ديتي ٿي!" اڃير ۽ پشڪر جو ميلو ڏيکاريائون. اُٽ تر جي سدا ملوڪ مولن ۽ جون نهايت خوبصورت مرڪون. وڏي ڳالهه الغوزو! مون پانيو ڪنهن سنڌ جي فنڪشن ۾ خميسو خان الغوزو پيو وڄائي. مخصوص راجستاني ٽڪا. سهڻا شهزادا اولي. ايشيائي راندين جو تفصيلي احوال. پنجاب ۾ پوڪ. حيدرآباد دکن ۾ پٿر تي اڪريل شهڪار تصوير اتارڻ جي فن جون جهلڪيون. شروعات ۾ ٻڌگور جو نغمو ڪلڪتي جي بنگالي فنڪار جو ڳايل. آخر ۾ اقبال جو "ساري جهان سي اچا هندستان همارا". هن پروگرام ڏسڻ وارو زبان سان چئي، نہ چئي دل ۾ ضرور سوچيندو تہ ٻئاڪ شڪ پنهنجي جاءِ تي پر هندستان ۾ گهڻ ڪونهي. اجگر ديو جيڏو ملڪ آهي. مڙهي آهي تہ چون تہ تہ پاڪستان جي قومي تهذيب، اردو ڳالهائيندڙن واري تهذيب آهي. اها تهذيب يوپي جي شهرن جي مسلمان جاگيردار طبقي جي تهذيب آهي. جي اها ڳالهه صحيح آهي تہ پاڪستاني تهذيب تہ هندستان جي فقط هڪڙي صوبي جي ۽ هڪڙي حصي جي تهذيب وڃي ٻيهندي! قومي ٽڦتي ڏيوالي جو ان کان وڌيڪ صاف اعلان ٻيو ڪهڙو ٿيندو. ڊاڪٽر طرفان ڏنل فروٽ جيڪو پوءِ بد معاشي ڪري بند ڪرائي ڇڏيائون سو اڄ وري چالو ٿيو. انگورآيا. مون سپرنٽنڈنٽ کي خط لکيو هو تنهن ۾ اهو اشارو ڪيو هوم تہ خريداري ڪرڻ وارو بدمعاشي تہ ڪري ۽ وڏي سامان تہ ڏي.

اڄ ۽ ادبي متالي تي ڪمينٽ ڪجهه ڪلهه ۽ ڪيو هوم پر رڳو پڙهڻ جو. اڄ

Gul Hayat Institute

لکڻ ۾ شروع ڪيم. ائين ٿو لڳي ته منهنجي صحت اڳي کان بهتر ٿي رهي آهي. دماغ چيو ڪري ٿو ۽ شايد هاڻي رهيل ڪم ڪجهه نه ڪجهه حد تائين پورا ڪري سگهجن. ارادو آهي پهرين سيپٽمبر کان اڳ هي مقالو لکي تيار ڪرڻ جو. هاڻ ڏسجي.

۱۷- ۸- ۸۲

صبح جا ۴. جهڙ، ٽڏي هير. اڌ ڪلاڪ اڳ اٽي هٽ منهن ڏوئي برش هڻي هينئر اچي ويٺو آهيان. اجهو چانهه اچي ويئي ڊبل روٽيءَ سميت. رات نشيمن ڏلوسين. خاص ناهي پر مڙئي ٺاهيم پاس آهي. ڏهليءَ کان رات هڪڙي مها ڳائٽي مدراسڻ جو ڳائڻ ٻڌوسين. جوڙي هئي. سازندن ۾ سارنگي هڪڙي سنهڙيءَ چگي موچاري شڪل واري جوانڙيءَ پئي وڄائي ۽ خوب پئي وڄائين. اسان لاءِ ڊهي ۾ ٺڪريون. ائين جيئن مائي پاڳيءَ ۽ جمن جو ڪلام بنگالين کي ويهي ٻڌائجي. چوندا "الائي ڪهڙا بچڑا رانپاڻ پيا ڪن!" پر "م" کي چيم: "ٻڌنداسين! هر شيءَ پهرين اوپري، اڻ وٽندڙ ۽ واهيات لڳندي آهي. اسان سنڌين لاءِ ته ڳوٺ کان ٻاهر ڏارين ولايت شروع ٿيو وڃي. کاڻ شيءَ ياڪوب مزو حاصل ڪرڻ لاءِ پهرين اوپرائي اڻ وٽت ۽ بوريت برداشت ڪرڻي آهي." ٻڌوسين، ڪجهه دير کان پوءِ زبان جي ڏاريائي، اچارن جي ڪرختگي (سنڌي وري ٻين لاءِ ڪرخت هوندي!) برداشت ڪري ويا سين ۽ راڳ مزو ڏيڻ شروع ڪيو. راڳ ته الائي ڪهڙو هو پر سارنگ جي ٻه لغار هيس. مزو ڏنائين. مون سموري زندگي اوپرائيءَ جي احساس خلاف جنگ ڪئي آهي ۽ اوپرا ڪم ڪيا آهن. اوپريون هوليون پڙهڻ، اوپرن ملکن جا ناول پڙهڻ، اوپرين هولين جا ترجما ڪرڻ، اوپرن ماڻهن سان ڳالهائڻ، اوپرن اڻ وٽندڙ ۽ ڊيجاريندڙ خيالن کي ٻڌڻ ۽ ويچار هيٺ آڻڻ، نه سوچڻ جهڙيون ڳالهيون سوچڻ، نه لهڻ جهڙا خواب ڏسڻ، اوپريون منزلون، اوپرا گس، اوپرا ساٿي، اوپرا وسيلا. جي سڀ آهستي آهستي، ڏرو ڏرو ڪري جاتل سجاتل ۽ پنهنجا ٿي ويا!

پندرهن سالن جي عمر ۾ مون هڪڙي اوپري هوليءَ ۾ ناول پڙهڻ شروع ڪيو. شام جو شروع ٿيس ڊڪشنريءَ جي مدد سان. آڏيون ٽي ويون. مون اڃا پهرين پٽرا پڙهي پوري ڪا نه ڪئي هئي! اڄ به مونکي اهو پهريون ناول ياد آهي: ائنٽوني ٽرولوپ جو ناول "ٽي ڪلارڪ". پوءِ مون ان جون سڀ جون سڀون ياد ڪري ڇڏيون. سال اندر مون سنڌ مدرسته الاسلام جي لائبريريءَ ۾ رکيل سموريا ناول چٽ ڪري ڇڏيا. اڄ جي حساب سان آڻون ان وقت نائين ڪلاس ۾ هوس. راتو ڪو هندوستاني پروگرام مڙئي هوائي هو. پاڪستان ٽي ته ائين خير ۽ برڪت هئي. ها سچي! جلندر تان اردو مشاعرو ٻڌوسين. هڪڙو همراه شاعرن واري مائيڪ جي ٻنهه پرسان ويٺو هو. ڪارو بدن ۾ پريل، اڌ وهي. اکيون هر شاعر ۾ ڪتل هئس. هر ڪنهن

Gul Hayat Institute

ڪي داد ڏيندي ائين ٿي لڳو جڻ شعر ٻڌي وس کان بي وس ٿي ويو آهي. "م" ڪي چيم "يار ڪي ڏس! ڪير هن کان بچندو؟ اهي آهن پيشہ ور ۽ ڪاريگر داد ڏيندڙ حضرت! اهڙو داد ڏيندا جو ماٿو پائيندو ٻڌگهر وڪٽي ۽ هن مڙس جو احسان لاهيان! اهو هڪڙو ڪونهي. پوري ڪروڙ جي قوم آهي! ماڪيءَ ڪان ٻڌا. برف کان ٿڌا. سئو سالن جي پوڙهي مرد ۾ چوڏهن سالن جي سهٽي نينگريءَ کان ۽ وڌيڪ دل فريبيون قرب ۽ ڪششون! پچاڙيءَ جو ٽنگن تان سٽڻ ۽ چڪي لاهي ولندا! ڏندو جو ٿيو. هين قومن ۾ اهو ڪم چند آوارہ عورتون ڪنديون آهن. هيءَ سڄي قوم انهيءَ ڏندي تي آهي. هاڻ ٻڌائي پنهنجو بچڻ ڪٿان ٿو ٿئي"؟ ۽ فقط هڪڙو شاعر واقعي شاعر هو. روايتي بي مقصد شاعر پر وري ۽ شاعر ٻيا ته چڱيون هٿا سکٽيون.

سياڻي سئي لڳندي. اڄ ئي چوائي موڪليان. هيرولڊ رابنس پيو پڙهان. گهٽا سال اڳ سندس هڪ ۽ ڪتاب پڙهيم. پوءِ وري کو نہ ڏنو اٿم. "م" اڄ ٺيڪ ڪونهي. آءٌ ٺيڪ آهيان. اڄ ڪم ڪرٽو آهي. خدا ڪري واڪ ٿئي. پانيان ٿو ٽيندو.

ڪيسي آڻون جمنا سي تير
پاون پڙي زنجير، هائي شاما!

اتي چڪر لاءِ ويس پئي ته لتا پيرن ۾ زنجير وجهي ڇڏي! لاچار وهي ڪجهہ گانا ٻڌڻا پيا. ڪلهہ ٻڌوسين ته هاءِ جيڪر (عظمت) پنجين نمبر بلاڪ ۾ (هائي جيڪنگ ڪرڻ وارن جي واڪفن چاڪنن کي سلهاڙي، هائي جيڪرن جو ٽپو هڻي بلاڪ ۾ بند ڪيو ويو آهي) تلاشين جي باهہ باري ڏني آهي. اڄ وڇڻ وارن قيدين جون ۽ تلاشيون پيون ونجن. اسان جي ۽ ڪنهن ۽ وقت تلاشي ٿي سگهي ٿي. هيترو سمورو وقت خير سان گذري ويو آهي. پاڙيائيءَ تي سندرو ٻڌن ته سڄو اسان وارو گهر ٻهاري ڪٽي وڃي سگهن ٿا. اسان پارن جي کهڙي شيءَ حاڪم طبقن جي قانون کي پسند ايندي؟

۸۲-۸-۱۸

صبح. رات آڏيءَ رات جو سخت سيءُ ٿيم. هڪدم اندر آيس. وڻامن اي ڊي جي گوري ورتم. ڪاڏم. ۽ ڪمبل مٿان وڌم تڏهن ننڊ آئي. صبح جو اٺيس ته ٺيڪ هوس. ناشتو ڪيو اٿم. پراڻا گانا ختم ٿيا آهن. اڄ سالن کان پوءِ "گهر آيا ميرا پرديسي" جا بول ٻڌاسون پر ٻڌي بند ٻڌائي ڪٽي بند ڪيائون. الائي ڇو؟ متاثر ٿيڻ جي عمر ٻالپڻ

جواني آهي. هر ماڻهو انهن دورن جي ڳالهين کي گهڻو ياد رکي ۽ اهميت ڏي ٿو خاص ڪري ٻالپڻ جي ڳالهين کي. مون ڏٺو آهي ته مون کي جيڪي پراڻا گانا، اداڪار ۽ فلمون بيحد وٺيون تن مان کي بلڪل مٽمولي هئا. هينئر شايد ماڻهن جو پهريون دفعو انهن سان واسطو پوي ته جيڪر ماڻهو انهن کي ڪا به اهميت ئي نه ڏي، پر اصل اهميت رڳو شئ جي نه هوندي آهي، ماحول ۽ زماني جي به هوندي آهي. رات لاهور ٽي وي ۽ تان هڪڙو ڊراما ٻني ۽ بابت ڏٺوسين، بور هو. ٻيو جلندر تان ڏٺوسين. "سانولي" سلسو آهي. بس ٺيڪ آهي. دهلي ۽ جي سنڌي نشريات ۾ گهڻو وقت ايشائي ڪيلن جي دهلي ۽ ۾ ٽيڊ بابت ڪيل تيارين جو احوال هو. چيائون ٽي ته اهي راندين پهرين پهرين دهلي ۽ ۾ شروع ٿيون هيون ۱۹۵۲ع. هاڻي ۳۰ سالن کان پوءِ دهلي ۽ ۾ ٽي رهيون هيون. هاڻي افرو ايشيائي راندين ۾ شروع ٿيڊ واريون آهن. هندوستان جي مرضي آهي ته انهن جو مهورت ۾ دهلي ۽ ۾ ٿئي. جنهن سک سردار اهي خبرون پئي ٻڌايون سو ايشيائي راندين جي انتظامن جو انچارج هو. معلوم ٿو ٿئي ته دهلي ۽ جي حڪومت جي انتظام تي سک ڪافي قبضو ڪيو ويٺا آهن. سک آسان وارن پشتون پائڻ وانگر تا ڏسجن. صدر ۾ ٽين (ايوب، ڊيل سنگهه) جنرل ۾ ٽين، پختونستان ۽ خالصتان جون تحريڪون ۾ هلائين، گهوڙا گهوڙا ٻُڌ چالو ته "آسان سان نسورو ويل" ۽ سڄي ملڪ تي قبضو ۾! سردار صاحب انگريزي پڙهيو هو شايد. ڪيتون پئي ڏنائين. دهلي ۽ تان رات غزلن جو پروگرام ڏنائون. پاڪستاني شاعرن ناصر ڪاظمي ۽ فراز جي غزلن جو. غزل ٺيڪ هئا پر اصل شي ۽ هو ڳائڻ وارو خالد سليم. ٽيهارو سالن جو هڪڙو نهايت قداور ۽ خوبصورت مرد هو. بيحد سهڻي انداز ۾ ٽي ڳايائين. پر آسان جي ٽي وي ۽ تي ڪنهي ٽيلن چون اکيون ان محترم ۾ ڪتل هيون جنهن ڪيپيرنگ پئي ڪئي. مسئلو رڳو سونهن جو ڪونه هو . حالانڪ اهو فيصلو ڪرڻ مشڪل هو ته محترم ۽ خالد مان وڌيڪ سهڻو ڪير. پر محترم جو انداز عام ڪمپيرن کان بلڪل نرالو هو. هتان وارين وانگر بلڪ هن ملڪ جي سموري حڪمران طبقي وانگر رڳو لفاظي، بيهودي ادڪاري ۽ رانيائڻ کو نه هڻا پر ائين ٽي لڳو جڻ ماڻهو گهر ۾ وينو آهي ۽ هو ۽ به گهر جي پاتياڻي آهي، خالد به وچ وچ ۾ ڪو هڪ اڌ اکر، ڪا نگاه (تنهن ۾ به وڌاءُ، هلڪڙائي نه) ڪنهن ڪنهن مهل "واه" ٽي ڪئي. آسان واري فني، سياسي ۽ ٻئي قسم جي اظهار جي موجوده طريقي جو نچوڙ جيڪڏهن هڪڙي اکر ۾ بيان ڪرڻو هجي ته ان لاءِ انگريزي اکر لائو استعمال ڪجي. انگريزي ۽ ۾ اهو تمام معنيٰ خيز ۽ گهڻ ذات جو اکر آهي.

تنهن کان سواءِ ڪلهه جلندر تان ٻارن جا ٻه رقص ٻه ڏيکاريائون. هڪڙا ٻار هئا "نيلم ڪلامندر" نوان شهر جا. ٻيا جلندر جي سڪرد هارٽ (مقدس دل) اسڪول جا. جلندر وارن ٻارن تامل نادو ۽ جي صوبي جو ناچ ڏيکاريو. ان سان گڏ ڳايائون به ٻئي. ڏونڪن جو ناچ هو.

چوڪريون ستن الن سالن جون هيون. ناچ تمام پيچيدا ۽ خوبصورت هئا. پل پل ۾ نچندڙن پنهنجي پوزيشن بدلائي پئي ڇڏ فوجي پريڊ جا ڪرتب هجن. پر وڏي شيءَ هئي هنن جي معصوميت، ڏيمو ۽ مائو انداز هنر ۽ ڪمال. ڏسجي ٿو ته هندوستان جي تعلقي ليول جي شهرن ۾ به مدهبي ادارن طرفان توڙي سرڪار طرفان راڳ ۽ ناچ جا اسڪول هلن ٿا. ڏڪڻ (دراوڙ) هندوستان ته خير راڳ ۽ ناچ جو سمند آهي. انهن جو دين ايمان راڳ ۽ ناچ آهي. جلندر جي بارن جي پروگرام ۾ ڇڙوڇڙ هار نه ايندا آهن جيئن اسان وٽ آهي. اتي دستور آهي ته هر پيري ڪو نئون اسڪول پنهنجا هار تيار ڪري موڪليندو آهي. ان ڪري بارن جو پروگرام درحقيقت وڏن جون اکيون کولي ڇڏيندو آهي. پنڇن ستن سالن جا هار ستار وڃائيندا ته پي اختيار سبحان الله نڪري ويندي! ناچ ڏسجو ته ڇٻجو ته وڏي جي ڪهڙي مجال آهي جو هڙو ناچ ڪري سگهن. هونئن چرچن، بيتن ۽ خاص ڪري خود ڪلاميءَ ۾ ته هنن جو جواب ڪونهي! هنن جي ڪمپيئر جو انداز اسان وارن کان مختلف آهي. هتي اسان وٽ بارن تي وڌا چڙهيا ويندا. کين نڙيءَ مان اکر ڪيڏ ڪو نه ڏيندا. ڇڻ هو هتي به اسڪول ۾ ويندا آهن. هتي جو ماحول ٻيو هوندو آهي. هندوستانين ۾ هڪڙي قدرتي نرمائي ۽ ميٺاج آهي. اسان وٽ هڪڙي قدرتي جاگيرداري ڪرختگي ۽ اڳرائي آهي. ثقافتي سپياءَ جو اهو بنيادي فرق هتي جي فن کي عام طرح انهن بلنديءَ تي رسڻ نٿو ڏي جن تي هو پهتل آهن. باقي جو ريڊيو ٽي وي سرڪاري ملن جا حجرا بنيا پيا آهن سو لاهور ۾ ته ٻڌو اٽڪون ته ماٺهون پنهنجيون ٽيوبون کولينداڻي جلندر واري چينل تي آهن. نه ته بند جو بند!

لاهور تان شوگن (Shogun) انگريزي فلم جي چوٽين قسط ڏيکاريائون، اڄي آڏي ابتي هڪ اڌ قسط ڏٺي هيم. پوري قسط هيءَ ڏٺم. هن فلم ۾ خصوصيت هيءَ هئي جو هيءَ فلم انگريزي آهي. پر آهي هڪڙي غير انگريز غير يورپي، ايشيائي ملڪ جپان بابت ۽ اتي فلمايل. ڪردارن جي وڏي اڪثريت جپاني آهي جي سڄو وقت رڳو جاپاني ڳالهائين ٿا. هڪڙي جاپاني ڇوڪري جاپاني لهجي واري انگريزيءَ ۾ ترجما ڪري ٿي. گويا فلم بنيادي طور جپاني آهي ۽ ثانوي طور انگريزي. ان ڪري جاپان بابت ايتري معلومات حاصل ٿئي ٿي جو هونئن ناممڪن آهي. هيءَ هڪڙي اهڙي انگريزي فلم وانگر آهي جيڪا پاڪستان ۾ فلمائي وئي هجي، ان ۾ جا گهٽا ڪردار پاڪستاني محمد علي، زيبا، نديم وغيره هجن جي سڀ اڙدو ڳالهائين ۽ ڪا پنجابي ڇوڪري پنجابي لهجي واري انگريزيءَ ۾ ڪنهن هڪڙي سچي پچي انگريز ڪردار کي انهن جي ڳالهه جا ڪجهه حصا ترجمو ڪري ٻڌائي.

فلم مان خبر پئي ٿي ته جپاني توڙ ڪان ولي هڪڙي غير معمولي قوم آهن! اهڙي غيرمعمولي به نه جو سچي دنيا ۾ هن جهڙو ڪو ٻيو نه هجي. ته به چگي موچاري غير معمولي. سندس جاگيردار حاڪم طبقو ڪافي طاقتور پئي رهيو آهي. مون جپان جي تاريخ

بابت هڪ اڌ ڪتاب پڙهيو آهي. جپان جي بي عظيم جنگ ۾ هار جي پوئين ڏينهن بابت هڪ حيرت انگيز ڪتاب The last days پڙهيم. (محمد حنيف قريشيءَ کي ڏنم. وري ولٽ وسري ويو) پڻ جپان جي لڙاين بابت ڪتاب پڙهيا آتم. بن لڙاين جا احوال تفصيل سان ڏنل هئا. هڪڙو جنرل مئڪ آرٿر فلپائين بابت ڏنو آهي بيو مڊوي بيٽن وٽ زبردست بحري لڙائي بابت هو. جنگ کان اڳ تائين ٽوڪيو ۾ آمريڪي سفير پنهنجي روزمره جي سارتي ڈائري Eight years in Japan لکي آهي سا پڙهيم. تنهن کان سواءِ چوڏهين صديءَ جي جپان بابت هڪ اچرج ۾ وجهندڙ ناول پڙهيم The Lord of the fan. جپاني ادب بابت بہ ڪجهہ پڙهيم. پر هوائي نموني. هينئر اسان جي سنڌ باد سيلاني الطاف شيخ جپان بابت ڪتابڙو لکيو آهي. مزيدار ۽ ڪارائتو آهي. وڌيڪ مزيدار ڳالهہ اها آهي جو بدنام گهر جا گلو سنڌي جپان جهڙن ملڪن بابت ڪتاب لکن. جپاني پاڻ ٻين جون چٽيون جاڳن! تن کان گوءَ ڪٽي تي!

۱۹- ۸- ۸۲

صبح رات ڏير سان ستاسون. صبح جو سويل اٽيس. رفيق ملازم ڇهين بجي تائين ڊيوٽيءَ تي هو "ڪوٽ موتعي" گشت تي. اندر جهاتي پاتائين. مون سڏايس. کائنس پلي شاه،شاه حسين جو چوند ڪلام جنهن نوٽ بڪ تي لکيو هوم تنهن بابت پڇيم ۽ حال احوال ورتم. هيئر "م" سان وري بہ قلعي بابت ڪجهري تي آهي. ڪي وسريل ڳالهيون ياد آيس. مون چيو "صدين کان ڦورن ۽ ظالمن کي هڪڙي زره پاتل آهي. اها آهي ڦريلن ماريلن جي ماڻ جي زره،عوام جي مجموعي بي خبريءَ جي زره،جيڪو ڦرجي مارجي ٿو سو ٻين تي ٿيل ڦرمار کان چڱيءَ طرح واقف ناهي. تنهن ڪري اها ڦرمار ان تي وچ ٿيو ڪڙڪيو پئي. جي هو ان ڳالهہ کان اڳواٽ باخبر هجي ها تہ آءٌ اڪيلو ڪو نہ آهيان. اها حالت ٻين ڪيترن سان بہ تي آهي،انهن مان ڪيترن ان جو همت سان مقابلو بہ ڪيو آهي ۽ ظالمن کي مڪمل ڪاميابي حاصل ڪرڻ ۾ ناڪام بنايو اتن. ماڻهو اهڙن حملن ۾ زخمي ضرور ٿيا آهن پر منجهائن کي ڪنڌ اوچا جهلي سرخرو تي پار پڄي ويا آهن" تہ جيڪر هو رڳو پاڻ کي ئي اڪيلو مظلوم، ذليل ڪيل، بدنصيب ۽ خوار خراب هر گز نہ سمجهي ها. جيڪڏهن ماڻهو سمجهي وجن تہ اسان جو ڏک، اسانجي محرومي، اسانجي ذلت ۽ اسانجي شڪست الڳ ڏاتي نہ پر گڏيل آهن تہ جيڪر هي دنيا ئي بدلجي وجي. ڪنهن کي پوليس ناجائز تنگ ڪري تي، ان جا ٻار تاٽي تي گهرائي تي، کائنس چٽي پرائي تي، کيس ذليل ڪري تي، ڪنهن جي چوري ٿئي تي، ڪنهنکي غنڊا مارين تا، ڪنهن جي بدمعاش زبردستي ڏيءَ يا زال کڻي وڃن تا، ڪنهن کي بي گناه جيل ۾ وڌو وجي ٿو ۽ سندس ٻار پڻيان فاقا ڪن تا، ڪنهن

Gul Hayat Institute

زيردست کي بي سبب سسپينڊ ڪيو وڃي ٿو يا نوڪريءَ مان ڪڍيو وڃي ٿو تہ ٻيا هڪدم ان کان پري ٿيو وڃن، دل ۾ خوش ٿا ٿين تہ اسين هن مصيبت کان بچيل آهيون ۽ ڪيس دل ئي دل ۾ اڳوٽي ڪنهن حساب ۾ ڏوهي ٿا ٺهرائجُن. اهڙيءَ ريت هر ڪو اڪيلو اڪيلو ظلم ۽ ڏات جو شڪار ٿئي ٿو، بچڻ کير بہ ڪونهي. رڳو ظلم ۽ ڏات جا روپ ڌار ڌار آهن، وقت ڌار ڌار آهين ۽ ٻهانا ڌار ڌار آهن.

چوندا آهن "مرڻ ناهي مٺو پرڻو ناهي گار." ان ۾ اهو واڌارو ٿيڻ گهرجي تہ "عوام دشمن هٿان زخمي ٿيڻ ۽ ظلم ۽ ڏات جو شڪار ٿيڻ عوام لاءِ ذاتي شرم جي ڳالهہ ڪانهي. ان ۾ ڪنهن بہ ذاتي عيب يا ملامت يا ڪمزوريءَ جي ڳالهہ ڪانهي. ٽورو نظام جو سوئر ٽري پيو. اڄ هن کي ڏاڙهي ٿو. سيان هن کي" انسان مان هر هڪ جي اڄ اها حالت آهي جو اڄ ظلم ۽ ڏات جي شڪار هن ڀاءُ تي ڪلون ۽ چٽرون تا ڪريون ۽ پاڻ کي هن جي پيٽ ۾ خوش نصيب ۽ معتبر پيا سمجهون ۽ سيان هن ڀاءُ بابت اهڙا روش اختيار ڪريون تا ۽ پريهن خود ان ظلم ۽ ڏات جو شڪار تا ٿيون ۽ ماٺهن هٿان ٽوڪن، چٽرن ۽ حقارت جو شڪار تا بنجون! انسان کي سمجهڻ گهر جي تہ اهو لڳاتار واري واري سان، انسان عوام تي گڏيل حملو آهي ۽ انهيءَ سڀ هٿ هٿ ڪري انَ جو مقابلو ڪنداسين تہ عوام دشمن جونَ وايون بطال ٿي ويندیون. جي هڪڙو بي گناه مار کائي ۽ سئو گهر ٻيو نہ تہ رڳو سندس گهر وڃي سندس سڃي همدردي ڪن تہ اها مار مظلوم بدران ظالم لاءِ مار بنجي وڃي! ڪو ريءَ گناه جهلجي يا بي عزت ٿئي ۽ سئو ڇٽا ان جي ٻچن جي مٿي تان هٽ ٻوٽائين، سندس لڄ ۽ گهر وارن کي سوائي عزت ڏين، کين دلداري ڏين ۽ مظلوم جي سچي ساراهہ ڪن تہ ظالمن جون چڙهيل دانگيون جيڪر لهي وڃن ! چڱائيءَ برائيءَ ساراه، حقارت لڄ قدر ۽ ماپا بہ بدلائجن. مظلوم بدران ظالم کي حقير، ذليل سمجهڻ گهرجي. ظلم ۽ ڏات جو شڪار ٿيڻ واري جي عزت ڪرڻ گهرجي ۽ نہ ٿيڻ ۽ ڪميني ظالم جي، "پنهنجو" هجي يا "پرائو" ڏکويل ڏکويل جو ياڻ آهي. سيد هجي يا شڪاري، پيل هجي يا سمون، بلوچ هجي يا پٺاڻ يا پنجابي سندي هجي يا ڪو ٻيو ڪارو هجي يا گورو ڏکويلن جا پاڻ ۾ ازلي ۽ ابديُ ست سگ آهن. سچو پچو رشتو فقط مظلوم عوام جو ظالمن خلاف ويڙهہ جو آهي. ويڙهہ ويڙهہ جو مائٽ آهي.

"ويو هُئين تہ ويٺہ نہ تہ ولين وڃ واٽ تون"
(شاه)

ڪنهن جو قبيلو هڪڙو آهي:

هر ايک ڪه ڪشته نه شد
زان قبيله مانيست

(جيڪو ڪنهن ناهي سو اسانجي راڄ مان ناهي!) عوام دشمن قورن ۽ ظالمن جي وچ ۾ هلندڙ ويڑهه ۾ جيڪو جيترو وڌيڪ ظلم ۽ ذلت جو شڪار ۽ مٽابلو ڪندڙ سو اوترو عزت، پيار، محبت ۽ مدد جي لائق، چاهي سڃاڻپ هجي يا نه.

بڑا هي درد کا رشتہ ہے دل غریب سهي
تمهاري نام پہ آئينگي غم گسار چلي

هن عالمي جنگاڙ ۾ عوام منجهان هر زخميل جي زخم کي چمڙو آهي. ان تي سچي همدرديءَ ۽ حال سارو هر ممڪن مدد جو ملهم رکڻو آهي. ٻئي طرف زخمي ٽيل کي زخم کولي ڏيکارڻا آهن، لکائڻا ناهن! انهن تي فخر ڪرڻو آهي. ڏکو ۽ شرمسار ٿيڻو ناهي! شرم ظالمن کي اچڻ گهرجي! مظلومن لاءِ، ڇا جو شرم؟ هر ظلم، هر زيادتي، هر ذلت جي شڪار کي گهر جي ڪنڊ ۾ لکي ارمان ڪرڻ بدران گهر جي ڇت تي چڙهي وڏا واڪا ڪري عوام کي ظالم جي ظلمن جو تفصيل وار بيان ڪري ٻڌائي ظالم کي عوام اڳيان ننگو ڪري ٻيهارڻ گهرجي. ڪاب ڳالهه شرم وچان ڪائي نه وڃڻ گهرجي. عوام جي هڪ فرد خلاف ٽيل جرم کي لکائڻ شرم ۽ ڏوهه جي ڳالهه آهي! بيان ڪرڻ فرض آهي! عوام جي عدالت ۾ هر ڏوهه جي سچي فرسٽ رپورٽ داخل ٽيڻ گهرجي، زباني توڙي لکت ۾. مضمون، خط ۽ ڪتاب لکڻ گهرجن. عوام کڏهن نه کڏهن انصاف ڪرڻ جي طاقت هٿ ڪري ونندو. بلڪ هن حال ۾ به عوام جنهن مجرم جي عوام جي خلاف ڏوهن کان چگيءَ طرح واقف ٽي ويندو تنهن جي زندگي زهر ڪري سگهي ٿو. ننڍي جو ڪو انسپيڪٽر شڪارپور ۾ هارين، مزدورن شاگردن ۽ عام غريبن تي ناجائز ۽ غيرقانوني ظلم ڪري، اها خبر تفصيل سان سڄي سنڌ جي ماڻهن کي پوي، ننڍي ضلعي جا ماڻهو به واقف ٽين، جنهن ڳوٺ يا پاڙي ۾ اهو انسپيڪٽر رهي ٿو تنهن جا ماڻهو به واقف ٽين. انهن قانون دشمن ۽ عوام دشمن حرڪتن خلاف عوام جي نفرت، حقارت ۽ ڪاوڙ جي باه ڀڙندي پکڙندي سندس برادريءَ ۽ گهر تائين پهچي وڃي ۽ سندس ئي پيءُ، پٽ، ڀاءُ، زال، سالي، سهري، ناليءَ، نندي وڏي کي خبر پئجي وڃي ته هي عوام جو هڙو نيچ ۽ ڪمينو مجرم آهي. اسڪول جي ٻارن کي خبر پئي ته فلاڻو چوڪرو فلاڻي قاصائيءَ جو پٽ آهي. ماين کي خبر پئي ته فلاڻيءَ مائيءَ جي مڙس جا ڪرتوت هي آهن ته هن جو گهر به هن لاءِ تپي ٽامڻي ٽي پوندو. عوام جي نفرت جي آگ هن کي پنهنجي برادري ۽ پنهنجي شهر ۾ وکوڙي ويندي. هن لاءِ جيئڻ جنجال ٽي پوندو. هن غير قانوني ۽ وحشاني حرڪتن سان جن ٻارن ٻچن لاءِ ڪمايو هوندو سي ئي

منجهائنس ڪ ٿي پوندا. حرام جي ڪمائي ۽ ترقي، مان ڪيس ڪابه عزت حاصل ڪانه ٿيندي. دلت جي زندگي سندس مقدر بنجي ويندي ۽ هو بين پاڻ جهڙن ظالمن لاءِ عبرت جو مثال بنجي پوندو. ان ڪري ڏکڻ ۽ ڏاڪڻ ڪائڻ گناه آهي! انهن کي بيان ڪرڻ مقدس فرض آهي. پورن پوزن دليل تفصيلن سان بيان ٿئي. ڏري پرزي اکر به اکر. دل تي پٿر رکڻو پوي ته رکجي. عارضي بي عزتي ۽ دلت سهڻي پوي ته سهجي، مارون موچڑا، تعديون، جنسي وحشانيتون ٽيل هجن ته اهي به بيان ڪجن. ڳجن گهرن ٻارن، زالن، مائرن جون بي عزتيون ٽيون هجن ته اهي به بيان ڪجن، سڀڪجهه زباني ۽ لکت ۾ عوام آڏو پيش ڪجي. تان جو ظلم مظلوم بدران ظالم لاءِ شرم ساري، دلت ۽ تضحيص جو سبب بنجي وڃي، ظلم جو سچو پچو احوال عوام جو جنگي هٿيار بنجي وڃي، ڳوڙها غصي ۾ ۽ غصو گڏيل ۽ رڌيل لاڳيتي عمل ۾ تبديل ٿي ظالمن لاءِ ڏرتي تپائي ٽاڻندا ڪري ڇڏي. اڄ ڏسڻ جا ٽي وي پروگرام آهن. لاهور تان اڄ دي ڪهاڻي، جلندڙ تان چترهار ۽ درامون گردش ۽ دهليءَ تان ٿومي پروگرام. اڄ دي ڪهاڻي بس ليک هئي. "گردش" ڪان اڳ مون کي ننڍ وڏي ويئي. دهليءَ جي ٿوڻي پروگرام ۾ مدراس اسٽيشن تي رڪارڊ ڪيل دل جي آپريشن ڏيکاريائون. ڪاله بوله انگريزيءَ ۾ هئي. انائونسر تيز هئي. ڊاڪٽر ماهر تي ڏاڍا. زندگيءَ ۾ پهرين آپريشن ڏٺيم. ان ڪان پوءِ هڪڙو ناچ ڏيکاريائون. شايد هماچل پرديش جو عورتن کي مٿي تي رومال بدل هئا. قميص جي بدران جُبن جهڙا ڪپڑا پيل هئن. مردن کي تنگ هندستاني پتلونون پيل هيون. خاص شيءَ هئي بنگالي ناچن جو پروگرام. ۱۵-۲۰ ڇڻن مردن ۽ عورتن کورس ۾ ڳايو پئي ۽ ڪڏهن هڪڙي مرد يا عورت ڪڏهن بن بن ڇڻن ڇڻن يا ڏهن عورتن ناچ پئي ڪيو. ان ڳائڻ تي ان کان مختلف راڳ، ناچ، ڏيکاريائون. انڪل منو ڪلاڪ ڪن لاڳيتو اهي ناچ هليا. تمام خوبصورت ناچ هئا. ڳائڻ ٻڌڻ هو پر ناچ بهتر هئا. ڇتر هار ۾ هيما مالني بار بار تي آئي. گانو يا ناچ کو خاص ڪونه هو. شاڪر شاه بٽي ٻيرا ڇيو ته "موجوده گشت جي ڊيوٽي سخت آهي. بيمار تي پيو آهيان." اسان ڇيس "توکي ٻي ڪا ڊيوٽي ولائي ڏيون؟" ته ڇيائين "هي آفيسر توهان کي رڳو ميٽ ٽا ڏين. انهن ۾ ڪابه اميد نه رکجو!" اڄ ڪان بي ڪلاس جو انچارج ٽيو آهي جتي موٽا سيٺيون ۽ ليکيدار رهن ٿا. چاندي تي ويس، پر مجال آهي جو ڪٽي ٽپوري جو اکر به واٽ مان ڪيا! الٽو ٽنگ اسان تي. "ڊيوٽي زياده وقت ڏيڻي پڙيگي. ليڪن خير ..... اکبر شاه ڪهتا ٿا ڪ لوگون کي زياده قريب نه لگو! ليڪن مين ني ڪها ڪ پائي اخلاقي همدردي ميرا فرض هي." پنهنجي ٿڙ ۾ اسان کي الو ۽ چوٽيو ڪريو پيو هلائي. سڀائي هجيس، يوپيءَ جو تحفو آهي. ايترو سندس حق آهي. مسڪين، بکيو بيمار هجو ته هجو پر ٻئي کي چوٽيو بنائڻ يا ڪهڻ ۾ ڪهڻ چوٽيو سمجهڻ کان باز ڪيئن آچبو! اهو ته آهي مسڪين سپاهي! ٻين جي ته ڪاله ئي پري .....

هتي هڪڙي صاحب بابت ٻڌم ته چئي ٿو. "پندرهن هزارن جي مسواڙ جاين مان ماهوار مليم ٿي. ٻنيءَ ٺڪر مان گهر جو خرچ پکو پيو نڪري. ضمير ٿو کائيم. هاڻ وڪالت ڇڏي رڳو پورهيت عوام جي خدمت ڪندس." دل ۾ سوچيم اسان ونڊ جنهن کي رڳو ۱۵ سو روپيا ماهوار هجن اهو به پاڻ کي سرمائيدان جو عزيز ۽ رت سڳ سمجهي انهن پاران ڏنڊا کٽي بيهي رهي. جنهن هاريءَ ونڊ به ۱۵ سو گڏ ٿي ويڻ ته ڏوڙ ڪري وڃي ڪر وڏيرن جو ساٿاري ٿئي! هتي هڪڙو هاري ورڪر آهي. قلعي مان آيو آهي. وڪيل آهي. پر گهٽو ڪري ڏوڙ رڳو هارين پاران اتس. پي پيءَ جو آهي. قلعي ويو ته ونس ۱۵ هزار ڪيسي ۾ هٽا. ڇچ زمين اتس. خرچ سر جو هر مهيني پنج هزار اتس هتي. ايئرڪنڊيشنر اتس هتي! آهي هارين ۾ ڪم ڪندو! "م" چئي ٿو رات ڏينهن جاگيردارن ستان ويڙهه اتس. هنڙ حرام آهي. جهيڙن ۾ لکين خرچ ڪري چڏيندو! مطلب ته اسانجي حساب سان چگو موچارو زميندار آهي. پر آهي هاري ورڪر! جاگيردارن زمينداڻن جو سخت مخالف. قلعي ۾ به انهن چغليون هٽي موڪليس. پر هنڙ وارو ڪونهي! هتي ٻين کي ته ڇهيو پر قلعي ۾ موڪليل هاڻ ڇيڪنگ ۽ تخريب ڪاري جي ملزمن کي به جڏهن واپس جيل موڪليندا تڏهن ڪتابن، ريڊين، ٽي وين ۽ ائيرڪنڊيشنرن جي موڪل ڏيئي موڪليندس! سنڌ ۾ سڀ جيل ۾ بي نظير صاحبه کي به ۵۰ ڀيرن واري راندڪي جهڙو ريڊيو رکڻ جي موڪل ڏني!

۸۲-۸-۲۱

رات مينهن پيو. ٻڏڙ ڪٽي اندر پگاسين. ۲ ڪان شروع ٿيو صبح جو ۷-۶ بجي ٽائين جونٽي ٻڌيو ٻيٽو هو. ڪلهه رات به ايئن ٿيو. صبح جو اڃا ستو پيو هوس ته "م" سڏ ڪيو. "اٺو! ملڪ ڪشمير مري ۽ سڙزرلينڊ ٽي ويو!" ڏٺم ته واقعي آسمان سورهن سينگار ڪيو ٻيٽو هو! بارش جو به پنهنجو هڪڙو حسين آهي خاص ڪري اسان جهڙن پاٽيءَ لاءِ اڃايل ملڪن لاءِ ! ڏهليءَ تان رات ڪٽڪ ناچ ڏسوسون. به به ڇٽيون ٻيٽيون ناچو صاحب جي شان ۾ قصيدا پڙهن! چي "جئپپور ناچو گهراٽي جو آهي. پر لکنو گهراٽي جو فن به ڇاٽي. يورپ، آمريڪا ۽ سوويٽ يونين ۾ فن جو جادو جاڳائي چڪو آهي." ٻڌه وڏي بلا هو! منو ڪلاڪ پئي نچيو. وار قلمي هوس، پهريائين اڌ اگهاڙو ٽي آيو پوءِ چيلهه سان لونگي ۽ گوڏ ٻڌي آيو. هر هر وارن کي چنڊڪو ٽي ڏنائين. مڙس شاندار ٽي لڳو. مڙڪ به مردائي وقار واري هيس. واقعي باڪمال ناچو هو. لاهور تان سونا چاندي ڏسوسين، وٽيو. تنهن ڏينهن ..... آيو چئي ويو ته ..... "وارد جو انچارج آءٌ مقرر ٿيو آهيان. ٻلڪ پاڻ کي ڪرايو اٿم. مونکي قانون پڙهائج ٻيو حڪم توهانجو!" مچنگ مڙس آهي. هڻ ڪڻ! حيدرشاهه جو ڪم به ان کي چيو هوم. الائي

Gul Hayat Institute

ڪهڙين ڪهڙين رڪاوٽن هوندي اِڪ چنپ ۾، رات وچ ۾ ڪري ڇڏيائين! پهرئين ڏينهن ملیو ته وڃ مهل ڇيائين "هڪڙي گذارش آهي. مونکي خدمت ڪرڻ جو موقعو ڏيو! اوهان قوم لاءِ قربانيون پيا ڪريو، اسين بي شرم موجون پيا ماڻيون. آءُ ڪجھ ٽورڙا پئسا پيش ڪرڻ چاهيان ٿو. ۽ هزار اٽم، اهي حاضر ڪريان ٿو. آئيندہ لاءِ حڪم توهانجو ڪپي." شهيد جي ڳالھ ڪري اکين ۾ پاڻي اچي ويس. مس مس معذرت ڪري پئسن واري ڳالھ تان لاٽو مانس. شربت جو شيشو انب وغيره موڪليائين سي قبول ڪياسون. غير معمولي طرح صحت مند ۽ نهايت حسين نوجوان آهي. ڏوپار. دولتمند گهر جو آهي. اسان وٽ دولتمند ماڻهو ٽين ڪونہ. جيڪي آهن تن مان اڪثر ڪريل، هلڪي ۽ خسيس ذهنيت جا آهن. هتي ڪروڙ پتي ماڻهو ٻه هوش ۾ آهن ۽ ڪيئي لکا پتي ۽ ڪجھ ڪروڙ پتي ٻه ڏهني ۽ جذباتي طرح عوام جي ڪئمپ ۾ آهن ۽ پنهنجي نموني ڪجھ نہ ڪجھ ڪن پيا. قلعي ۾ ويندڙ ماڻهن جو اڏو اڌ لکا پتي ماڻهن جو آهي. ساڳي طرح الدالفتار ۾ گرفتار ٽيلن ۾ ٻه وڏو تعداد دولتمند طبقي جي نوجوانن جو آهي. مون محسوس ڪيو آهي ته هتي ٻه صحيح نظريہ ۽ ليڊر شپ جي ڪوٽ آهي. نہ ته هتي جي وچولي طبقي جو هڪ نندڙو پر قابل ذڪر حصو سنڌي وچولي طبقي جي پيٽ ۾ عوام جي حمايت ڪرڻ لاءِ وڌيڪ تيار آهي. اهو ڪافي طاقتور آهي. عوام سان گڏجي اهو حڪمران طبقن کي پوئين پڙهائي سگهي ٿو. (سنڌ جو وچولو طبقو سو سيڪڙو رڳو ڪاڌي جي پڻيان آهي. هتي جي وچولي طبقي جو ۱۰ سيڪڙو ويڙهہ لاءِ تيار آهي ۽ اقتدار جي جنگ ڪرڻ ۽ قربانيون ڏيڻ لاءِ تيار آهي. منهنجو اڳوٽو اندازو روز بروز مونکي وڌيڪ صحيح ٿو لڳي ته پنجابي وچولي طبقي جي عوام دوست حصي جي مدد سان ۽ صحيح نظريہ ۽ ليڊر شپ هيٺ پنجابي عوام پنجابي حڪمران طبقي سان اقتدار جي جنگ لڑي سگهي ٿو. ان لاءِ نندين صوبن جي عوام جي مدد جي ڪين سخت ضرورت پوندي. رڪاوٽون ۽ پيچيدگيون آهن. تعصب، مناد ۽ تضاد وغيره آهن پر جيڪڏهن اورچائيءَ ۽ ثابت قدميءَ سان لاڳيتي ويڙهہ ٿي (۽ منهنجي خيال ۾ ٿيندي) ته پنجابي حڪمران طبقو ۽ سندس پٺاڻ، سنڌي ۽ بلوچ ساڻي چاڙتا تمام گهٽو وقت پنجابي توڙي ٻئي عوام کي غلام رکي نہ سگهندا.)

۸۲-۸-۲۲

ـ رات آءُ ستوئي اندر هوس. صبح جو "مـ" ٻڌايو ته "تون اندر آئين ته اکرم شاه آيو هو جنهن جي جاءِ تي شاکر شاه ويو آهي. چيائين ٿي ته "مهيني وچ ۾ خلاف دستور شاکر شاه بدلي ٿي مون کي بي دخل ڪيو . هڻڙي ڪمائيءَ واري جڳهہ تي اوچتو آيو آهي. سيني کي خبر پئجي ويئي آهي جيل ۾. شاکر شاه سيد ڪونهي.

ميرائي آهي يوپي ۽ جو پليجو صاحب مهاجرن کي گهٽي لفٽ ٿو ڏئي. رفيق کي به ڏيندو آهي. پر اهو شريف آهي. شاکر شاه ته زهر جي پڙي آهي. غليظ ۽ گندو آهي. ڪمينو آهي. ان جو هاٿي هن وارڊ ۾ اچڻ جو کهڙو ڪم؟" بشير گهوڙو به هن جو ان جي ڏيوٽي هئي. ان چيو "هاٿي هن پاسي ڏيوٽي ڪانهيس. نه ايندو." بشير گهوڙو خود هڪڙو جاسوس ٽائيپ سازشي ۽ چغل ماٿهو آهي. ان کي اڳيئي شاکر شاه تي باهيون آهن ته اهو ڪتي اڇيو اسان جا مال کايو وڃي! هميشه اسان ۾ اڪ هوندي آهي ته چا ڪيا؟ ڪن. سنهڙا سر پيو ڪٽندو. ڊڪيل ٽوڪون ۽ چٽرون پيو ڪندو ماٿهن تي. هن ونڊ هن جي، هن وڊ هن جي، احتياط آءُ ڪن لاتار ڪريو پيو هلان. پر هن مان جند ڇڏائڻي پوندي. ته ته هي ڪونه کو زبردست خنام باري سگهي ٿو. رات ننڊ مان اٿاري "م" کجه پڙهي ٻڌايو. مون کي غلط لڳو. رڪائي سان چيم ته "گزامر غلط آهي. انداز غلط آهي." ٻيو به الائي چاڻا پر سخت رڪائي مان چئي ويس جو ننڊ جو غلبو هو. بيزار به هوس جو ڪيس اهي ساڳيون غلطيون به ڏڦا اڪ ٻڌايون هيم پر وڙي به ڪري آيو هو. صبح جو اها گاله ياد پيم. همراه کي چيم "دل ۾ نه ڪ. ننڊ جو ڪم هو." ڀيائين "خير آهي." پرمنهنجو رويو بلڪل غلط هو ننڊ جي باوجود.

جنرل ضياء صاحب بنگالي اخبار کي انٽرويو ۾ چيو آهي ته "سياسي نظربندن کي ڪوڙ چڏيندس جو انهن کي سزا ڏني آهي." هيڏا سڌري ويا آهيون پر سڌا توري جنرل صاحب کي ايا به نه تا وڻون! الله پليس! ڪالهه "م" هڪ وڏيڪ مشقتي لاءِ سپرنٽنڊنٽ کي لکيو. نتيجو ڪونه نڪتو آهي.

۸۲-۸-۲۳

اڪرم شاه بشير گهوڙي سان باهر ويٺو ڪچهري ڪري. اسين هيٺئين اٽان اڳي آيا آهيون. ڏه ٽيا آهن صبح جا. رات هاءِ جيڪر (شيخ عظمت) ۽ سپاهي سٽپينڊ ڪرايا. اڪرم شاه جيڪو انهن مٽان نگران هو تنهن کي به ولي ويو. پر گلزار ۽ ڊپٽي ان جي جند چڏي. هاٿي چئي ته ته بي ڪلاس تان مون پاڻ پنهنجو نالو ڪٽايو آهي. ٽيون ڏينهن ۽ نوان خيال، نيون تجويزون ويون، اڄ هڪڙي ٽين ڏنل آهي. "م" تيار ٿي ويو آهي. پنهنجي دليان هڪ ۽ سٽا نڪتا تائيد ۾ پيش ڪيا اٽس. رات ڏهليءَ جو پروگرام سڏو ڪونه هو. ڪلهه رات ريڊيو ٽي وي ۽ فلم کي ڀهراڙيءَ جي عوام تائين پرپور نموني پهچائڻ جي مسئلي تي پرپور بحث ڏيکاريائون جنهن ۾ ٻين ماهرن سان گڏ مرڪزي وزير اطلاعات وصنعت سالي ۽ ٻن نائب وزيرن به زوردار حصو ورتو. عجب اهو هو جو ماٿهر عوام کي گهٽ اهميت ڏيئي رهيا هئا ۽ وزير صاحب نهايت پرجوش ۽ پراعتماد نموني اهو چئي رهيو هو ته ڪارخانيدار ۽ ماهر تعصب وچان عوام کي مٽين

نعمتن مَان پرپور فائدو وٺڻ کان محروم ڪري رهيا آهن. هُڪڙو سُندي ڪارخاني دار بہ هو. وڏي ماهرانہ انداز ۾ ڪارخانيدارن ۽ واپارين جو نقطہ نظر پيش ڪيائين.

جالندر تان رات فلم هئي. "نواب صاحب" پير پرست ٽائيپ جي هئي. خواجہ جي ڪرامتن جو بيان هو. مذهب کي استعمال ڪيل هو. ڏسجي ٿو تہ ڪنهن حد تائين هندوستاني فلم ناهيندڙ بہ مذهب کي زور شور سان ناجائز طور استعمال ڪري پئسو ڪمائين ٿا. سمجهو ماٺهو ۽ لاءِ انهن فلمن جو معيار تمام هيٺ هوندو آهي. پر بي سمجهہ ماٺهو ويچارا مارڌاڙ جي فلمن وانگر ڪاني ڪرامت جي فلمن کي بہ چاهہ سان ڏسن ٿا. لاهور تان ڊرامون هو "شڪار" هوائي توائي وعظ هو. ڪنهن واهٽي ملان جي ليول جو. ڪلهوڪو ڏينهن سجو ڪجهہ ڪونہ ڪيم. پر تہ بہ ڪنڊ مان سور اڃا ڪو نہ ويو آهي. ڪنڊ ۾ ان ٽوري ئي سور پوڻ کري لڪڻڙه ڪري ڪو نہ ٽو سگهان. اصل مسئلو لکڻ مهل ويهڪ جي صحيح پوزيشن اختيار ڪرڻ آهي. مرزا قليچ بيگ بنا ٽيڪ جي ڪرسيءَ تي ويهي لکڻڙه ڪندو هو. مون کي ٽيبل تي ويهي لکڻ پٽ ۾ سور وجهيو ڇڏي. الائي چو؟ ٽيبل هيٺ آهيَ يا ڪرسي هيٺ آهي. مڙئي ڪا گڙ ٻڙ آهي. سول لبرينڊ يونين پاڪستان ۾ ۱۴ آگسٽ جي موقعيَ تي ٽيهارو ڪن اهم سياسي تيدين جي فهرست ڏئي ڪين سلام ڪيو آهي. اتفاق سان پهريون نالو منهنجو آيو آهي. پاسي ۾ فيضؔ احمد فيض جو شعر آهي، بين سان گڏ بيٽنظير پٽو صاحبہ، اصغر خان، نوابزاده نصرالله ، مختار اعوان، پروفيسر نثويَ، ساڻي ۽ بين جا نالا آهن. حيدر شاهہ جو نالو ڪو نہ آهيَ. هَٿ ڪنڊو هو. درستي ٽيٺ ڪپيَ. ڪهوڙو هاٿي سڏڻ اچيو بيهي جهاتيو ن پائي تہ اندر چا وينا ڪن. روز پڇي تہ "چا پيا لکو" مطلب تہ هڃا ٽي پيو آهي. جنڊ ڇڏائجي، مجبوريَ سبب ڪيئي اهم سوچون ۽ ڳالهيون هتي ڪو نہ پيو لکان نہ وري پنهنجون سموريون مصروفيتون بيان ڪريَ سگهجن ٿيون. انهن سان ساڳيو قلم لاڳو آهي، "ڳالهيون چوڻ نہ جهڙيون ڪرڻ نہ جهڙيون سڃڻن مون سان جي ڳيون!" ڪلهہ "م" اوچتو پڇيو تہ "تو کي پنهنجو وطن ٿلو ياد اچي؟" پيم "بلڪل اچي ٿو!" "وطن جا ماٺهو شهر جا ماٺهو گهر جا ماٺهو يار دوست، ڳوناٽا نہ ٿا ياد اچن ؟" "چونہ!" "ماضيَ جون ڪي يادگيريون ٿيون اچن!" "اچن ٿيون!" "چيائين "پوءَ؟" مون چيو "پوءَ ڇا؟" چيائين "پوءَ توهان کي انهن جو احساس چو نہ ٿو ٿئي؟ يادن ۾ ماٺهو گم ٿي ويندو آهي. اداس ٿيندو آهي. ڏکوئجي ويندو آهي! توهانجي چهري تي اهڙو ڪو بہ تاثر ڪو نہ ڏسبو آهي. سدائين هڪڙي حال ۾ ڏسبا آهيو. روز مره جي ڳالهين ۾! آئيندي جي تجويزن ۽ تدبيرن ۾، بحث مباحثي ۾. چو؟ آءُ تہ تمام حساس ماٺهو آهيان انهن ڳالهين ۾!" مون چيس "ڪو بہ ماٺهو جيستائين طاقتور احساس ۽ جذبا نہ ٿو رکي تيستائين هن پاڻ ماٺهن واريَ گس تيَ ۽ انقلاب جي رستي تي هڪ وک بہ وڌائي نہ ٿو سگهي. پاڻ ماٺهن جي ميڙا چوندي آهن ئيَ اهي احساس ۽ جذبا ٻيو ڇا آهي؟ چند تصويرِ بتان،

Gul Hayat Institute

چند حسينون کي خطوط بعد مرني ڪي ميري گهر سي يہ سامان نڪلا! پيارا عزيز، يار دوست جي وساري وهجن تہ باقي ڇا رهيو؟!

غالب ئي ڇيو آهي:

گو مين رها رهين ستم هائي روزگار
ليکن تري خيال سي غافل نهين رها.

(جيتوڻيڪ زماني ۾ ظلمن جي اشڪنجي ۾ جکڙيو پيو هوس پر تڏهن ب تنهنجي ياد کان ڪڏهن ب غافل نہ رهيس!)

لطيف ايا ب اوڙ ڳالهہ ڪئي آهي!

منجهان منهنجي روح جي، وڃي ساجن وسري
تہ لڳي مر لوهہ ٿر ٻاٻيهو ٿي مران!

ياد گيرين، ڏکن، خوشين ۽ پڇتاون جي پريل بازار هر وقت ساڻ رهي ٿي ماڻهو ۽ سان. يادون اهڙيون جو ڪي سانوڻ مند جيان پاڻ سان ميگهہ ملهار انڊلڻ ڇا سمورا رنگ، فطرت ڇا سورهن ئي سينگار، بهارن جي سمورن گلن جون سرهاڻيون ۽ ڪائنات جي سرمستيءَ ڇا سمورا ڪيف خمار ڪٽيو اچن تہ ڪي وري

ستي سنيريوم ڪو ڳڻ ٻار وچن جو
ڪنڊ وهاڻو پنهنجو هريو هڻ ٽيوم
سڄڻ ياد پيوم، سياڻي صبح جو!
ڪي اهڙيون ب جو ـــــ
ڪڏهن ڪڏهن جيڏيون ڪو پهہ اچيو پوءِ
سو پڻ ساڙو هوءِ جو آهي ساهہ سرير جو!
ويرو تار ڏکن سڄڻ ڀڳي هڏ جيئن.

زندگي ۾ اُهي ب پل اچن ٿا جن کي ابديت جو ادن آهي ۽ جن تان سموري حياتي قربان ڪري ڇڏجي. اهي ب پل اچن ٿا جن کان پوءِ باقي زندگي ڄڻ بي معني ٽيو وڃي. اُهي ب ماڻهو ٽين ٿا جيڪي زندگيءَ جو حاصل ۽ ان جو نچوڙ ٽين ٿا. اهي ب ڪڇهريون ۽ رهاڻيون ٽين ٽيون جن لاءِ روح ساري عمر رڙندو رهي ٿو.

Gul Hayat Institute

انسان سميت سموري ڪائنات مادي جي نهيل آهي. انساني خيال مادي جي پيداوار آ ان جو اولڙو آهي. مادي جو وجود فقط حرڪت آ چوپر جي حالت ۾ ئي قائم ٿي آ رهي سگهي ٿو. هر شيءَ چوپر ۾ آهي. هرشئي وڌي ويجهي ٿي. بهتر ٿئي ٿي آ جميءِ جيئي آ مري ٿي. خيال، احساس، جذبا، يادگيريون آ سوچون به. انسان فرد به آهي، گهر جو پاتي به آهي. ذات، قبيلي، قوم، نسل، طبقي جو فرد به آهي. هر انسان هي پل به آهي ته هيءَ صدي به آهي. حال به آهي ته ماضي آ مستقبل به آهي. لکيو اٽن ته لينن جا پورا اڌ خيال مستقبل آ آئيندي بابت هوندا هئا. آئيندہ بابت پروگرام آ رڻون ناهڻ آ خواب لهڻ سندس عادت هئي. انقلابي ماڻهو پنهنجي ذات سان گڏ سموري انسان ذات به آهي. انقلابي اڄ به آهي ته سڀاڻي به.

پنهنجي ڏک، پنهنجي خوشيءَ، پنهنجي پيڙاءَ، پنهنجي پيار پنهنجي دشمنيءَ، پنهنجي آس، اميد، خوف آ دهشت، بابت سوچڻ سان گڏوگڏ هو سيني اڳين تورڻي پوين انسانن جو ڏک، خوشي، پيڙا، سندن پيار، سندن دشمنيون، آسون، اميدون، خوف آ دهشتون پنهنجي اندر محسوس ڪري آ موجود رکي ٿو. هو هڪ مڙس آهي. هن جو پنهنجي پاڙ سان، خاندان سان، پنهنجي ڳوٺاڻن عزيزن سان به پيار آهي ته انهن سيني پيارن سان به پيار آهي جيڪي پيار ڪرڻ وارا اڳ گذري ويا يا هن کان پوءِ ايندا! پنهنجو آ پنهنجن جو ڏک ته آهي پر باغي غلام اسپارٽڪس جيڪو آزادي لاءِ وڙهندي شوريءَ تي چڙهي ويو ۽ن لکن غلامن سان گڏ ان جي ڏکن کي آ اهي گمنام جوان جيڪي استالنگراد آ ان کان پري گمنام هنڌن تي انهيءَ لاءِ لڙندي، ڏک ڏسندي مري ويا ته جيئن اسين ڏک نہ ڏسون، انهن جي ڏکن کي آ اهي لکين ڪروڙين ماڻهو جن جي ڏکن اسان جا ڏک گهٽايا آهن آ اسان جا سک وڌايا آهن انهن جي ڏکن کي ڪنهن جي ڪاتي ۾ لکجي؟

Gul Hayat Institute

گمر ٿي، گمر ٿي، گمر ٿي، غازي! (سچل)

انقلابي ماڻهن جا ڏک، خوشيون آ مسئلا نندڙن ڏڙن وانگر انساني تاريخ جي حال، ماضي، مستقبل جي ڏکن خوشين آ مسئلن جي اٿاه سمنڊن سان ملي انهن ۾ گمر ٿي اٿاه سمنڊ ٿي وڃن ٿا.

نيوات ڳوٺ، جنگشاهي، حيدرآباد، سڄي سنڌ جي يارن پائرن سان گڏ مونکي ڪروڙين اڻ ڏٺل يار پائر به هر وقت ياد آهن. پنجن ڪنڊن جا يار ڏهن ۾ آهن. بلڪل ايئن جيئن اکين اڳيان بيٺا آهن. تنهنڪانسواءِ ڪتابن آ ناولن وارا يار پائر به. مارئي آ سسئي به مٽان لٽ ڪنيو بيٺيون آهن ته خبردار جو اسان واري ڳالهه وساري اٽئي! وفاداري! جاکوڙ سورهيائي ..... مورڙو به اڀو آهي. جوڳي، سامي به اڃهي سامهون بيٺا آهن.

"هري جن ياري، آئون نہ جيئندي ان ري"

سنڌي، بلوچ، پٺاڻ، بنگالي، پنجابي، هندستاني، عرب، انگريز، جرمن، روسي، يوناني، وينامي، کوريائي، آمريڪي، راج مڙسن جا آهن. نندا وڏا، پوڙها، هڪڙو هڪڙو موتين کان مهانگو سڀ پنهنجا ابي امان جهڙا. سڀني جي گفتن مان سچائي. ۽ انسانيت جون سرهاڻيون پيون اچن. سڀني جون زندگيون جاکوڙ ۽ عظمت جون ڪڏهن نہ وسامندڙ لاٽون! کهڙي کي ياد ڪري کهڙي کي وسارجي. نيوات ۽ جنگشاهي، حيدرآباد کان ولي نڪارا ڳوٺا، انگولا ۽ فلسطين تائين سڀ واري واري سان ياد ايندا رهن ٿا. سڀني سان رهاڻ چالو آهي. ڪڏهن مارئيءَ سان، سسئيءَ سان تہ ڪڏهن پاڻيل سان، ڪڏهن چانگ چن چيائو سان، ڪڏهن لالي ، تو ۽ ڪڏهن پوڙهي ميٺ سان. انقلابي ماڻهوءَ کي هر ڪاله انقلاب جي ضرورتن جي تابع رکڻ گهرجي. جي اسين سڄو ڏينهن يادن ۾ گم رهون، اداس ٽيا وينا هجون تہ پوءِ قيد يا سختيءَ ۾ هڪڙو پل بہ نہ گذاري سگهنداسون! قيد بہ زندگي آهي. سيڪيورٽي وارڊ ڪوٽ لکپت، هن ڌرتيءَ جي هڪڙي جڳهہ آهي. هي وقت بہ زماني جو هڪڙو وقت آهي. هن قسم جي حالتن ۾، هن قسم جي جڳهہ ۽ هن قسم جي زماني ۾ رهڻ بہ زندگيءَ جو اهڙو ئي حصو آهي جهڙا ٻيا حصا آهن. موج ۽ سختي ٻئي لازم ملزوم آهن. هيءَ جڳهہ يا هوءَ جڳهہ پنهنجي ڊيوٽيءَ ۾ سڀ شامل آهن. گهر بہ، دوستن جو ساٿ بہ، جلسا ۽ جلوس بہ، قربن ۽ محبتن جون ٻارشون بہ، لاڪپ، بند واردن ۽ سيڪيورٽي واردن جون اڪيلايون بہ، ميدان ۾ مقابلا بہ، دشمن جا دڙڪا، دهمان، گاريون، لعنتون، ملامتون، ٽڪون ۽ ڏاڍون بہ. ويندي ڦاسي گهاٽ ۽ زندگيءَ کي آخري سلام ٻہ! سڀ ڊيوٽيءَ ۾ شامل! سڀ زندگيءَ جا حصا! سڀ ممڪن. وقت اچڻ تي هڪ منزل مان لنگهڻ لاءِ ڏهني طرح تيار رهڻ هر انقلابيءَ جو فرض آهي. انقلابي ماڻهو ڪلن جيان نرم ۽ فولاد جيان سخت هوندا آهن:

درعشق غنچہ ايم کہ لرزد زبادِ صبح
درکار هائي زندگي چون سنگ خاره ايم. (اقبال)

(پنهنجائي ۽ پيار ۾ اهڙي مڪڙيءَ وانگر نرم ۽ نازڪ آهيون جيڪا پرهہ جي ڏڏڙي هير ٽي لڳي تہ بہ ڏکڻ لڳي ٽي. پر زندگيءَ جي سخت ميدان ۾ پٿر آهيون. پٿر بہ سخت ۾ سخت، ڪاري ۾ ڪارو پٿر. "باهر گل گلاب جا اندر ۾ فولاد.")

بلڪ اندر توڙي باهر گلاب ۽ فولاد ڳڙ. هڪڙين ڳالهين ۾ گلاب ٻين ۾ فولاد! نرم جذبا آهن پر سخت بہ آهن. دل بہ پڪي رکڻي آهي. ڏکهي ساهي ڪري وڙهڻو آهي. خوش فهمين جو شڪار ٽيڻو ناهي. موت ۽ زندگيءَ جي لڙاين ۾ بهترين جي اميد رکڻي

آهي ۽ بدترين لاءِ ۲۴ ڪلاڪ تيار رهڻو آهي. ضرورت وقت اڻ ڄاڻايل مدت تائين، آخري گهڙيءَ تائين سڄتين ۽ محرومين ۽ ويڑهه ۾ رهڻ لاءِ تيار رهڻو آهي. ان لاءِ به دل پڪي ڪري ڇڏڻي آهي ته ٿي سگهي ٿو ته ماڻهو جيڪي پويان ڇڏي آيو آهي اهو وري ڪڏهن به ڏسي ۽ ماڻي نه سگهي! ڪڏهن ۽ (اسانجي نوريءَ جي لفظن ۾!) وڃيو ريل هليا ويا.....

منهنجا جوڳي ڙي اباڻا، پڪي دل ڪري ويا!

في الحال ايئن سمجهڻو آهي ته اڳوٽو دور پيو آهي. هي پيو دور آهي. هن ۾ جيڪي آهي ان ۾ ئي رهڻو آهي. ان تي ئي غلبو حاصل ڪرڻو آهي، ماضيءَ کي، ان جي يادن کي، هر وقت پاڻ تي چانيل رهڻ ڏيڻو ڪونهي. ان کي ڪڙن ۾ بند ڪري ڇڏيو. جنهن محل ڏاهيو ته ڪلف ڪولي ان جي جهلڪ ڏسي نه ته بند. اڄ ۽ هتي ۽ هن محل جي زندگي گهارڻي آهي. ان جي چيلينج جو مقابلو ڪرڻو آهي. ايئن فرض ڪبو ته آئيندہ هي ئي گهر آهي. هي ئي ديس آهي، هي ئي ميدان عمل ۽ ميدان جنگ آهي. يا سچ ڪُڏي يا ڄڙ ڪُڏي، هي سوچ دل ۾ آڻڻي ڪانهي. پاڻ کي دشمن جي بدترين حرڪت ۽ ڏلالت لاءِ اڳواٽ تيار ڪري ان کان بي نياز ڪري ڇڏڻو آهي. ڪيس جيڪي ..... جا زور لائڻا هجن سي پلي لائين. ڏينهن هفتن، مهينن، سالن جي حساب کان بي نياز ٿي وڃجي. وقت کي پاڻ تي سوار ٿيڻ نه ڏجي. پاڻ ان تي سوار ٿي وڃجي.

ڪاڻ پچا درويشؒ رکن تا
ڪيئي اچن تا ڪيئي وڃن تا،
دنيا ڄڄي آءِ دل بيماريءَ
جنهنکي هوندي تنهن کي هوندي
(سرشار عقيلي)

وينديءَ ڏائين، وينديءَ ڏائين، جڏهن بس ڪيئي ته ولي وڏو ٿهڪ ڏنائين، چيائين "ول او وتائي فقير واري ڳالهه ٿئي نه، وڃڪي قبرستان وچ به رهڻ واري!" مون چيو "هائو! وتائي واري ڳالهه ٿي! پاڻ به هن جي تاريخي طرح اڳ وڃيو سندن مقام جهليو تا ويهي رهون. ان منزل کان اڳتي ڇا رکيو آهي. ڪيڏانهن ويندا؟ ست ڪروڙ ماڻهن کي ته جنم قيد ڏيو ڪونه ويٺا هوندا! سڀ ته قاهين تي ڪونه چاڙهي سگهندا. ڪي ته پڇندا. اهي پاڻ سمورن جو حساب برابر ڪري ڇڏيندا. پر اهو آهي ڳالهه جو بدترين رخ جنهن لاءِ پاڻ کي هر پل تيار رهڻو آهي. پر پيو رخ ٻيو آهي. اهو آهي ته هي ڏٻي جو پاڻي آهي سو نيٺ ڪنهن مهل سکي ويندو! وري ڪٽڻ مان ڪيچ ٿي ويندا. جنهنڪري ۾ منگل ٿي ويندا! باغ ٻهاريون ٿي ويندين! منا ماڻهو موٽي پاڻ ۾ ملندا! بقول بابا جي "دشمن دفع ٿيندا سڄڻ سامهون ٿيندا!" عوام جي فتح جي وس ٿيندي!"

Gul Hayat Institute

پڑين جي پرديس مونکي مينهن ميڙيا
ڪڍ اکيون کل يار ته وڃن سؤر سنڌا ڪريو!

وارا ڪم ٽي ويندا. ويندا ڪيڏاهن هي نانگ عوام کان بچي؟ اڃهو نندو اياز لطيف پيو اسٽيج تي شعر پڙهي:

ڪپر گاروڑين سين وڏو وڏوئي ويو
نانگ نہ ويندين نڪري تو ڏر مٿي پير
هي تنين جو ڊير جن جهونا ڇڙ هليو!"

ائين لڳو جڙ ڳالهه همراه کي وڌي ۽ ڊول ۾ ويئي. مون ڳالهه ڇاڻي ٻڌهي تفصيل ڪئي. مون کي سندس اداسي ۽ پريشاني بلڪل ٺيڪ وڌيون. انهن جو علاج ڪرڻو هو. ڇڏو سخت ماٺهو ٻلهو ٻن جملن کان متاثر ٿيڻ وارو ڪونهي. هن تان ڪا نئين وري وڃي تڏهن اکيون کلنديس! هونئن نہ.

۲۴-۸-۸۲

صبح ۹ بجا. آسمان ۾ جهڙ آهي. ٻاهر ٺڏي هوا پئي لڳي. رات مون کي ٺڏ محسوس ٿي. ٻہ ڪمبل مٿان ڪري اندر سمهيس. چو؟ سمجهه ۾ نہ آيو. ڪلهه گلزار آيو. ڪتاب، ايوب. بشير گهوڙي ملازم جي ڳالهه ٿي. چيائين "ويو! سندس جاءِ تي رفيق ٿو موڪليان" رات ته وري گهوڙو آيو. منهي ڪلاڪ کان پوءِ وري اچڻو آهي. جي رفيق آيو ته رفيق ۽ شاڪر شاه ٻہ شينهن ٻيلي ۾ لائي ڪيئن ڇڏندا؟ ٻن مانين بدران هاڻو ڪي اڌ کان ته ڪو نہ ويندا سون؟ مون سان اڪثر ائين ٿيندو رهندو آهي. خيال ڪرڻو پوندو.

همراه احوال اڌ جيترو لکي ورتو آهي. روز صبح جو اٿي ٻکيل ٽڪر پڙهڻ لاءِ ڏيندو آهي. ستٔ چڏي لکڻ لاءِ چيو اٿمانس. لفاظيءَ کان بچڻ لاءِ سادي سولي ٻوليءَ ۾ سورهن آنا سچيون حقيقتون لکڻ لاءِ چيو اٿمانس. شو بازي ۽ وڏاءَ جي لعنت جيڪا پاڪستان ۾ پکڙي آهي تنهن جي نقصان تي وڏا بحث ٿيا آهن. بحث جو ته هونئن ئي کوڏيو آهي. وڏاءُ جي فطري عادت ٿي ڏسجيس. آهستي آهستي ان تي ڪنٽرول پيو ڪري. بهر حال شيءَ نيڪ ناڪ لکي اٿس. سادي، صاف ،توازن واري ۽ نهايت اثرائتي. پنهنجي قسم جو شاهڪار ٿي سگهي ٿو. مون ان ۾ ڪجهه ٻہ اضافو ڪرڻ کان صاف انڪار ڪيو آهي. نيڪ ناڪ اصلي شيءَ ۾ جيترو پنهنجو سادو حسن هوندو آهي ان ۾ اجائي ٻي پڱٽ وجهڻ نادان ماٺهوءَ جو ڪم آهي. "قيدياڻيءَ جي ڊائريءَ" وانگر هن ۾ ٻہ ڏهه

Gul Hayat Institute

سنّون ۾ وڌائڻ يا گھٽائڻ جي گنجائش ڪانهي. اکر ۾ اکر جُڙين آهي تيئن رهڻ گھرجي. رات ديرسان ائڪيڊمي ايوارڊس جو فنڪشن لاهور تان ڏيکاريائون. مون ٽورو ڏٺو ته ننڍ ڪٽي ويم. لاهور تان پوءِ نشيمن ڏٺوسون. اسد خان فردوس جمال آهي ته فردوس جمال تمام هر فن مولا ايڪٽر چئبو. نشيمن نيڪ آهي. پراڻي جاگيردارانه پڳٽ آهي. پر اداڪاري نيڪ آهي. چونڊيءَ جا فنڪار آهن. عظمي، روحي بانو خالده رياست، فردوس جمال وغيره ۾ بيٺا چوٽ ڪريو آهن. دهليءَ تان راتّ مدراس واري سج جي تپاس جي مرڪز جو احوال ٻڌايائون. معلوم ٿيو ته سج ۵ ارب سالن جي عمر جو ٿي ويو آهي. باقي اٺ ارب سال عمر اٿس. پوءِ هائڊروجن گئس ختم ٿي ويندس ۽ پوءِ سج مري ويندو. سج مئو ته معني سج جو عيال ڌرتي مريخ، عطارد، زحل وغيره گره به ڇڻا. روسي سائنسدان ڪاندراشيو جو چوڻ آهي ته پوءِ انسان هتان لڏي وڃي سج جهڙي ڪنهن ٻئي ستاري جي ڪنهن ڌرتيءَ جهڙي رهڻ جوڳي گرهَ تي رهندا. هو چئي ٿو ته ٻين ڪهڪشائن جيان اسانجي ڪهڪشان ۾ ڪئين سَج جهڙا ٻي انداز سج مري چڪا آهن. انهن جي ڌرتيءَ جهڙن گرهن جي مخلوق مهاجر ٿي هن اسان واري ڪهڪشان جي مرڪز ۾ وڃي گڏ ٿي آهي. اتي هڪ زبردست ڪائناتي تهذيب ناهيو ويٺا آهن. پر اتان جو پيغام برقي لهرن تي هتي پهچي تنهن ۾ لک سال لڳي ويندا. مطلب ته همراه مڙئي ڪجهه پريرا ويٺا آهن!

پلاميان منيجرا راه وچ بنگلوٽا تيرا
سانون اک پل بهوڻ دي
گجري ني اک پل بهي جاٽا

Gul Hayat Institute

پلو ٽيئي ميان منيجرا!
گس ۾ تنهنجو بنگلو آهي
اسان کي هڪ پل وهڻ ڏي!
ائي لڏڻ! هڪ پل پلي اچي ويهه!

ايل سي هاءِ اسڪول نوان شهر هندوستان جا چوڪرا ۽ چوڪريون پهاڑي ناچ پيا نچن ۽ ڳائين. هاٿي پنجاب جي عورتن جو مشهور ناچ گدا شروع ٿيو آهي. اهو ايورسٽ پبلڪ اسڪول لڌياڻي (هندوستان) جون چوڪريون نچي رهيون آهن. لئي تيز آهي. تاڙين جو ڦهڪو آهي:

بلي بلي ني سوهڙان دا پند آگيا
ني مينون گهند ڪڍڻا نہ آئي

واہ ڙي واہ! ساهرن جو ڳوٺ اڇي ويو .
ڪ مون کي گهونگهٽ ڪيڻ ئي اڃا نہ ٿو اڇي
ساهرن جو ڳوٺ اڇي ويو.

هو گئي سس نال لڙائي
تي بانهہ ڪيڏ کي لڙان .

(سس سان لڙائي شروع ٿي ويئي. بانهن کي اچلون ڏيو پئي لڙائي ڪريان!)
تمام مزيدار ڏوهيڙا آهن ۽ ناچ دلچسپ آهي. اڄ ہ هڪڙي نهايت خوبصورت ماڻهوءَ ڏٺي،تان لکنو اسٽيشن تي رڪارڊ ڪرايل اردو غزل ٻڌايا. هڪڙيءَ محترما ڏاڍا ڪمپيرنگ جا جلوا ڏيکاريا. گهڙيءَ گهڙيءَ ٻئون برجستو شعر. چئي "ماڻهو مون کي چون ٿا تہ تون تمام ڏکي اردو تي ڳالهائين. آءٌ تي چوان تہ پاڻ کي اردو غزل جي ٻوليءَ جي بلنديءَ تي کڻي هلون. اردو غزل جي ڳالهہ کي پنهنجي ليول تي نہ کيرايون." ہ غزل سڻا هئا ہ نہ. پچاڙيءَ ۾ معلوم ٿيو تہ اردوءَ جا هي سدا ملوڪ پرستار ٻئي هندو هئا. چندن داس ۽ سريڪا. لاهور تان ڊرامن جي نئين سلسلي "ايمرجنسي وارڊ" جو ڊرامو ڏنوسون. اڳ ئي خبر هئي تہ نام نهاد اسلامي ڊرامو آهي. وعظ شريف جي گهٽتائي کان هوندي. ايئن ئي هو . جاگيرداري سرمايہ داري نظام اندر ان کي ڍاهڻ ۽ پاڙون پٽڻ بنا فقط توهان جي انفرادي طرح نيڪ ٽيڻ سان دنيا جنت تي پوندي. اهو آهي تت نام نهاد اسلامي ادب ۽ فن جو شوکن جي قسط ہ ڏني سين. اهائي ڊرامائيت هيس.

۲۶-۸-۸۲

اڄ رات جو ۸ بجي مونکي هتي ۱۴ مهينا پورا ٽيندا. رات چلندر تان امانت علي خان جا ڳايل غزل ٻڌايائون. سهگل کي هٿ تي وڌائين. دهليءَ کان تامل نادوءَ جي مدراس اسٽيشن جو تامل ڊرامو "ميرا! ميرا!" ڏيکاريائون. پهريائين ڊرامي جي کهاڙيءَ جو تت هنديءَ ۽ انگريزيءَ ۾ ٻڌايائون ڊرامي جو مقصد خاص ڪونہ هو. اداڪاري نيڪ ناڪ هئي. اها ہ خبر پيئي تہ هيءَ دراوڙي ٻولي ڪيئن ڳالهائبي آهي. ڏاڍي ڪوشش ڪيم تہ ڪو اهڙو لفظ نوٽ ڪيان جو سنديءَ سان ملندڙ هجي. پر نہ

ڪري سگھيس. هڪڙو هو پر اهو بہ هاڻ وسري ويو آهي. گھڻيئي هوندا. لاهور تان چئنل ۲ ڏيکاريندا هئا. ان ۾ هڪڙي سنڌي نرس هئي جنهن هر هر "مور ٽو ٽلي" جي ڏن تي پئي ڳايو "جوڙ جوڙ هلي" مڙيئي ٻائيم پاس هو. هندي فلم "سنگھرش" ڏٺي سين جلندر تان، دليپ ڪمار وجينتي مالا، بلراج ساهني، سنجيو ڪمار، دُرگا کوٽي وغيره هئا. کھاٽي هوائي هئي. گانا بيڪار هئا. باقي دليپ وجنتي مالا پنھنجي فن جي انھن ئي بلندين تي هئا. واهيات کھاٽي بہ سندن ڪمال کي لڪائي نہ سگھي. سنجيو تن ڏينھن ٻڌون ھو. پر سندس جوھر ھن فلم ۾ ئي نظر اچن ٿا. تہ ڪا شيءَ آهي. بلراج ساهني ليڪ ھو.

اڄ مون کي پڻ ۾ سور آهي. مونکي ڪنڌ ۾ سور جاري آهي. پر عادت موجب ان ڏي ڌيان نہ ڏيڻ کان اڳ وريو پيو لکان. ڪلھ بہ بابا فريد جو ڪلام ڪجھ پڙھيم. منجھن ڪئين سٽون خاص سنڌي آهن. حالانڪ ڪتاب لکڻ واري پنجابي فاضل اديب ۽ بين پنجابي اديبن کي اھو پتو ئي ڪونھي! مونکي توقع ھئي تہ لفظ ڳچ جيترا ليٽ سنڌي ھوندا جيئن وارث شاھ، شاھ حسين ۽ بين ۾ آهن پر انھن ۾ زياده ھوندا چو تہ گھٽو ڳھٽو اڳ جو آهي. آهي بہ ائين. "م" جي پنجابي گھر واري ملاقات تي آئي هئي. ڪڙ ڪچو آندو هئائين. اڄ سياٽي ان کي ڪائڻ جو پروگرام آهي. جگر، دل وغيره هينئر ئي چڙھيا پيا آهن. اُباري پوءِ تئي ٿي تري ڪائيندا سون. ھتي سڄو ملڪ زڪام ۾ ورتل آهي. مونکي بہ نڪ ۾ ٽوري "سون!" "سون!" پئي ٿئي. ڪنڌ ۾ بہ سور آهي ان ڪري نہ ڪجھ پڙھي سگھجي ٿو نہ لکي سگھجي ٿو.

۲۷-۸۲

Gul Hayat Institute

صبح جا اٺ، ڏينھن ڪجھ ٺڏو آهي. رات چترھار ھو. دھليءَ تان ڏکڻ ھندستان جي تامل ناڈو (مدراس) صوبي جي مدراس ٽي وي تي تيار ڪيل سازن جو پروگرام ڏيکاريائون. هڪڙي ساز جي وڏي واکاڻ ڪيائون. اھو ٻڌايائون تہ هي هيئن وڄندو آهي. ان ۾ ھڪڙو ڪمال آهي. اھو ھو چنگ جيڪو اسانجي ڀھراڙين ۾ ڏاڙ سڄو ڏينھن پيا وڄائيندا آهن. مختلف ڳولن، علائقن ۽ قومن جا ماڻھو پنھنجي پر ۾ ٽاڻ ڪي، پنھنجي پٺ ڪي ۽ پنھنجي تاريخ جي ڳالھين کي ڪيڏو نہ نرالو ۽ اڻ ٻڌو سمجھندا آهن ۽ اھي دنيا ۾ اڪثر ڪيڏيون عام ۽ رواجي ھوندين آهن! مقامي ۽ قومي خصوصيت تي اڃايو زور ڏيڻ بہ ڪڏھن ڪڏھن کل جھڙي ڳالھ ٿيو پوي! ھن ٽن سازن جون بہ وڏيون واکاڻون ڪيائون. فلاڻو ساز ڏکڻ ھندستان جي سازن جو سرتاج آهي.. فلاڻي کي فقط فلاڻا فنڪار وڄائي سگھندا آهن. اھي "نرالا" "اڻ ٻدل" ۽ "اڻ سئل" خاص ڏکڻ ھندستان بلڪ خاص تامل ناڈو جا ساز ھئا. ڪھڙو ۽ پکواز! ٽيون ساز ھو ڏنلي جيڪا

پنجاب ۽ اتر هندستان ۾ سڄو ڏينهن ڇوڪرا پيا وڄائيندا آهن. ٽي وي ۽ تان روز پيا ڏسندا آهيون. ائين ناهي ته هر ڳالهه ۾ ۽ هر شيءَ ۾ پاڻ جهڙين ٻين ڳالهين ۽ شين سان گهٽين هڪ جهڙاين سان گڏ ڪي به خصوصيتون ۽ نرالايون ڪو نه هونديون آهن. گهٽيون هونديون آهن. پر انهن جي خصوصيت ۽ نرالائي ايڏي ڪا لامحدود، ايڏي ٻنهه مخصوص ۽ ٻنهه نرالي ڪا نه هوندي آهي. ڪائنات ۾ ڳالهيون ۽ شيون هڪجهڙي سان ڳنڍيل آهن، هڪجهڙي تي دارومدار رکن ٿيون، هڪجهڙي تي اثر وجهن ٿيون، هڪجهڙي کان متاثر ٿين ٿيون ۽ هڪجهڙي ۾ پيهي وڃن ٿيون. اڪثر خاص ڳالهيون ۽ شيون اڳتي هلي عام ٿيو وڃن ۽ عام ڳالهيون ڪنهن منزل تي خاص ۽ نرالايون ٻنجيو وڃن. اهڙيءَ طرح "خاص ۽ عام" قطعي ۽ آخري تصور نه پر نسبتي تصور آهن. پتلين جو ناچ راجستان جي پٽن جو خاص فن نظر ٿو اچي. نندڙا ٻار به پتلين جا ماهر. جوڌپور جا پتلين نچائڻ وارا ڊيڪارياڻون. وڏا پڻڪا. اٽ. هڪڙي نهايت دردبلي راڳ ۾ هڪڙو اکر جهڙوڪر ته ٻدل لڳم. ڏيان ڏنم. "مومل" ڪوري ٻڌم. وري به ڳايائون "مومل"! الائي ڪهڙي مومل جو داستان هو. سوچيم ته اسان واريءَ جو ته نه هو! رات آڌيءَ مهل بشير گهوڙي عادت موجب ڊيڪ چڙيو. مون کي الائي چو نه ننڊ اچي. ناچاڪ هوس ۽ اندر ستل هوس. هن طنز طور چيو "اڄ وري صاحب جي اندر سمهڻ جو نمبر آهي!" گويا اندر اسين ڪچي شراب جي ٻٽي پيا ناهيون يا سرڪار خلاف بم پيا تيار ڪريون. "م" اڪثر رات جو به چار ڪلاڪ لکندو آهي. ان جي به ٻدائين ٽوهه ۾ ته چا ٿو لکي. تبصرا. رمزون. هي به ان ڳالهه ڏانهن اشارو هو. هن جو خيال آهي ته هڪڙي ڏينهن هو ٿو وڃي جاڳي لکي ۽ ٻئي ڏينهن آڻون. مون سڄو مهينو مجبورن ماڻ ڪري هن جون بدتميزيون، جاڇون ۽ جاسوسيون برداشت ڪيون هيون. سو مون هيءَ بدتميزي نه رڳو ذاتي طرح ناقابل برداشت سمجهي پر اهو به سمجهيم ته جيڪا اها ڳالهه به ڇپي ويس ته پوءِ اتي بس نه ڪندو. وڏو ڪو خنام پاريندو. قيدي ماٺهوءَ جي گهر ۾ الائي ڪهڙو ڪهڙو ڪچرو پيو هوندو آهي، هتي ته "جيڪي بندو ڪم ڪري سو مڙئي ڏوهه." ان خيال کان ستل ناڱن کي جاڳائڻ به نه چاهيو آهي ۽ ڪي ڳالهيون برداشت ڪيون آهن. خاص ڪري جي اهي غير ارادي نندڙيون ڳالهيون هجن ته. پر هر شيءَ هڪ حد کان پوءِ اُلٽي نقصان ڪار ٿي سگهي ٿي. ڪيو ڪوتاهر آڌيءَ رات جو مون وڏو گوڙ مچائي وڌو. سخت ڊهايو مانس. "م" به اتي آيو. سڄي مهيني ۾ جيڪي بيهودگيون ڪيون هئائين تن جو ڪچو چٺو ٻڌايو مانس. دهلجي ويو. وات مان اکر نه اُڪليس. خير وري به مسئلو اهو ته "گدرو ڪري ڪاتيءَ تان ته به گدري کي جوکو ۽ ڪاتي ڪري گدري تان ته به گدري کي جوکو!" هي ڪٿي هتان نڪري وڃي، بدلي ٿئي يا چا به ٿئي، پر هي جيڪو بڪندو ته فلاڻا تا اچن، هيئن ٿو ٿئي هونئن ٿو ٿئي، تنهن مان ته وڏو گونهه ٿي سگهي ٿو. اهڙو به جنهن کي هي جيل وارا به ڏوئي نه سگهن! هاڻ؟ "م" چيو ته "آءٌ چوانس ته معافي ونبي

تہ ڳالھ في الحال درگذر ڪريون." مون چيو تہ "آھي تہ وڏي سزا جي لائق پر منھنجي چوٽ تي نہ پر ازخود جي معافي ولي تہ ڏجيس." اھو راضي نامون ٿيو. ھاڻي ڪنھي قسمت! يا ڦرڙيءَ مان ڦٽ ٿيندو يا ھن جي روز روز جي بد معاشيءَ مان جند ڇڏيندي. جزا جي ڪري "م" جو لکڻ ئي بند ٿي ويو آھي. سڄي رات اکيون جو وھيو ويٺو ھوندو آھي!. بھرحال ازخود روئٹھارڪو ٿي معافي ورتائين. مون معافي ڏنيس. في الحال تہ لنيڪ ٿيو. اڳتي ڏسبو.

جمع جو پلارو ڏينھن آھي. پاڙي جي لائوڊ اسپيڪرن جي پاڻ ۾ ريس صبح کان شروع ٿي وئي آھي. گجگوڙ پئي پوين. اکر بہ سمجھ ۾ نٿو اچي. پر جيڪي دھشتون پيا ڪن ۽ دڙڪا ۽ ڏمڪيون پيا ڏين تن مان مخلوق خدا لاءڪنھن خوش خبريءَ، آرام ۽ سک جو آسرو ڪو نہ ٿو ظاھر ٿئي! تصور ۾ رڳو پالا، گرز ۽ باھہ جا آڙاھہ ڪڙا ڪريو چڏين! ھڪڙي پاسي جاگيرداري سماج جي راڇوٽي ۽ برادري نظام جو عذاب، ٻئي پاسي بکئي پيٽ جا چک ۽ پيداوار جي وسيلن تي قابض ٿي ويٺلن جون خرمستيون ۽ دھمان ٽئي پاسي جاگيردار سرمائيدار سامراجي سياست جون آمريتون ۽ مارشلائون، چوٽين پاسي ھي پالن، گرزن ۽ باھہ جي اوڙاھن وارا روحاني جابر ۽ جلاد! سڀ پاڻ ۾ جٽ. ٽٽ متل! مسڪين مارو ماٺھو ويچارا وجن تہ ڪيڏانھن وجن!

"م" ٽوپ ڪٽي آڻي ڏيکاريو آھي. ترو سڙيو پيو اٿس. "وڏا نقصان ٿي ڳيا! سارا سڙ ٻل گيا!" بشير مشتقيءَ ڏانھن اشارو ڪري چوي ٿو "سم جو پيندا اي وڃڪي!" (سمھيو جو رھي وجيو!) سجو ٻوڙ جيڪو ڪلاڪن جاڪلاڪ رڌيو اٿس سو سڙي ويو! گرمي آڪٽوبر وچ تائين ھلندي آھي. ايا خيرن سان آگسٽ ئي ڪو نہ پورو ٿيو آھي. پر اڄ جھڙوڪر موسم ۾ خزان جي اداسيءَ جا آثار پيا نظر اچن. باھر ڪبريون پاڻ ۾ جنگاڙ لڳايو ويٺيون آھن. پکو آھستي آھستي پيو ھلي. اڄ ھمراھہ بھتر آھي.

عمران لنگھيان پٻان بھار

(تنھنجي انتظار ۾ چائنٽ وٺ پيرن جي پٺن پر ٻيٺي ڪيئي عمرون لنگھي ويون!)

خواجہ فريد جي اھا سٻ "م" کان ٻڌيم. رات آسمان ۾ قطب تاري، ڪتين ۽ ٽيڑوئن کي ڏاڏو نھاريم، پر پتو ئي ڪو نہ پيو النّا لطيف جا بيت ياد پيا جن آسمان جي تارن بدران ڏرتيءَ جي تارن جون ڳالھيون چيڙي وڌيون!

Gul Hayat Institute

تو ڏانهن گهٽو نهاريان تارا تيلاهين
سڄڻ جيڏاهين تون ٽيڏاهين ايرين
هن تاري هن هيٺ هت منهنجا سپرين
سڄڻ ماڪيءَ ميٺ کوڙاتين نه ڪڏهن.
تارا، ترو ترو ڪٽيون متن ڦڙيون
کوءِ سي راتڙيون، جي پرين پچاڻا پيون.
ٽئي! ٽئي! تا، تا، ٽئي تا!

پنجن ڇهن سالن جون نندڙيون چوڪريون پيرن ۾ گهنگرو مٽي تي بينسريون ۽ الپون، نڪن ۾ نندڙيون نٿون، ٽئي! ٽئي! تا! تاڪ ڏنا، ڏن! نچن ائين پيون جڙ ڪي وڏي عمر جون رقاصائون هجن! لڏياڻي اسڪول جون آهن. جلندر ٽي ويءَ تان پيون ڏسجن.

چئن سالن جو بار انگريزيءَ ۾ ڇهن ستن سٽن جي انگريزي تقرير ڪيو ڪري. دراصل انائونسمينٽ ڪيو ڪري انگريزيءَ ۾. آفريڪي گانو ۽ ناچ پيش ڪيندو. اجهو ست اٺ "آفريڪي" ڪنڪار اچي. ويا! ڇهن تي ڪار اٺ ملي آيا آهن. سڀ بار آهن. ڳائين ۽ نچن پيا. ڳچين ۾ گلن جا هار پاتل آهن. انائونسمينٽ ڪئي ٽس پولڙن بابت، هاڻ انگريزي گيت. پنجن ڇهن سالن جا نندڙا بار ڏاڍا خوبصورت انگريزي گيت پيا ڳائين. اصل ڪمال ڪريو بيٺا آهن! انگريزي انائونسر جي منهن تي رڪ چڙهيو پيو آهي. مجال آهي جو رڳو مرڪي! چئن پنجن سالن جو آهي پر وڏن جا ڪن ڪپي!

ڪتي نين نه جوڙين
ڪتي نين نه جوڙين،
تينون واسطه خدا دا،
واڳان وطنان نون موڙين آکي لڳ ڪي،
ڪسي دي ميرا مان نه توڙين،

لاهور ٻي ويءَ تان ريشمان پئي ڳائي. سبحان الله. وهي ڪائي آئي آهي پر وڏي شان سان ڳائي ٿي.

مينون چليا بنا ڪي (چليا چريو)
آپون لگ گئي ڪناري!

Gul Hayat Institute

دهلي. ڪلڪتي ٽي وي ۽ جو پروگرام. عمر انڪل ۳۰ سال، نڪ سنهو ۽ ڏگهو. نقش تکا. رنگ ڳورو. چهرو گول. جسم سڊول. هٿن ۾ گلن جا گجرا. منگٽ ۽ رابيل جي گلن جون سريون. ڪنن ۾ ڪان ڦل. گلي ۾ موتين جي مالها. اکيون وڏيون وڏيون ڪاريون ڪاريون. منهن تي سنجيدو باوقار جسن ۽ ڪشش. هٿ ۾ وڏي ستار. ايم اي صحافت ، زماني جي استاد ستار نواز پنڊت روي شنڪر جي شاگرديائي، ڪلڪتي يونيورسٽي جي فن جي شعبي جي سربراه، هندوستان جي غير ملڪن سان فني ۽ ثقافتي ناتن جي ڪاميٽي جي ميمبر، اقوام متحده سان ثقافتي رابطي جي پارٽي ڪميٽي جي ميمبر، هندوستان جي چوٽي جي ستار نواز، بنگالي جادو گرڻ جيا بسواس! راڳ همير ۽ ڪاڇ. محمد شريف پونڇ وارو پاڪستان جي چوٽي جو ستار نواز هو. پنڊت روي شنڪر جي ستار جي رڪارڊنگ بہ بدل آهي. سڄي جهان ۾ سندس پڪارون آهن پر "پلا پلي" جو ڇيهه ڪونهي" هي مائي بہ ڪالين ميٽ سان آهي. چانو ڪري ڇڏيائين! سندس هٿن جي چر پر ، چهري جا اونها،آڦاڻي تاثر ۽ ستار جا ساز پاڻ ۾ ملي هڪ ٽي ويا هئا ۽ ماڻهوءَ کي احساسن ۽ جذبن جي هڪ نئين دنيا ۾ ڪڍي ويا. ماڻهوءَ جو ماضي، حال ۽ آئندو ملي هڪ ٽي ويا. وقت جي رفتار بيهي رهي.تاريخ گم ٽي ويئي کي کي گهڙيون خاکي انسان کي عالمي فن طرفان اهڙيون بہ عطا ٽي ويندیون آهن! زبان تي بي اختيار لطيف اچي ويو!.....

چارڻ تنهنجي چنگ جو عجب آهيم اي
هڪين اُيو هٿن سان جيئرو رکيو جي!
رات منهنجي ريءَ،ڪاٽيو تو ڪاچ سان!

Gul Hayat Institute

ڇڙين ماجرائن، لتائن ۽ ڪيفيتن بابت احساس جي اظهار لاءِ لطيف کان سواءِ بيو ڪنهن وٽان موزون لفظ جو دان ملندو؟! جيئي لطيف!

لاهور تان "سونا چاندي" جي چوڏهين قسط ڏلي سپن. ليڪ هئي. رات حميد هٿان بشير گهوڙي بابت گلزار کي نياپو موڪليوسين. متان اسين چپ هجون ۽ هو دغا ڪري ميسٽو ٽي وڃي اُپ ڦاڙي. سو سندس جاءِ تي رفيق آيو. پراڻو يار. مزا ٽي ويا "مان" ڏنو اٽماس وڏي تمهيد کان پوءِ. پراڻن خيالن جو ماڻهو آهي. سياسي سوچ روايتي مهاجر سوچ اٽس. پر ماڻهو ذاتي طرح پلو آهي. پلي گورکيءَ سان بہ ڪچهري ڪري! اثر تہ بہ خاص مٽس ٽيٽو ڪونهي. تہ بہ پرائيءَ ڏيءَ تان ڏڪو بہ چگو!

بہ لفافا ۽ هڪڙو ڪارڊ مليا. هڪڙو لفافو ۽ ڪارڊ ائنيسٽي وارن جو آهي. اهو خط پهرين بلوچستان ويو. اتان ٽي ڦرندو ڦرندو هتي پهتو آهي.انگريزيءَ ۾ لکيو اٽن:

گروپ نمبر ٢٦ ايف
ائمنيسٽي انٽرنيشنل
ميسن ڊونٽيمپل
٩٠٠٠٠ بيلفورٽ
فرانس
پيارا سائين،

اسين ائمنيسٽي انٽرنيشنل جي فرانس واري شاخ جي گروپ ٢٦ ايف جا ميمبر آهيون. ائمنيسٽي انٽرنيشنل جي ايگزيڪيوٽو ڪميٽي جنهن جو هيڊ ڪوارٽر لنڊن ۾ آهي ۽ جنهن توهان جو معاملو اسان جي سپرد ڪيو آهي تنهن توهان کي "ضمير جي قيدي" جو مرتبو ڏنو آهي. اسان ٻڌو ٿ توهان هاڻي ناري جيل ۾ قيد آهيو. توهان کي آزاد ڪرائڻ لاءِ اسين پنهنجون ڪوششون جاري رکيو اچون. اسين توهان بابت فرانس جي اخبارن ۾ ليک لکندا آهيون ٿ جيئن عوام کي توهان بابت خبر پئي . اسين توهان بابت توهان جي حڪومت کي ٻ لکندا رهنداُ آهيون.

اميد رکو ٿ اسين توهان کي آزاد ڪرائڻ لاءِ هر ممڪن ڪوشش جاري رکنداسون.

توهانجا خير انديش

گروپ ٢٦ ايف فرينچ سيڪشن
ائمنيسٽي انٽرنيشنل

تاريخ فرينچ ۾ لکي ويئي آهي. سمجھ ۾ ٿئي اچي. فقط سال ١٩٨٢پڙهڻ ۾ اچي ٿو. ٻيو خط عبدالله ولد الهڏني پليجي جو آهي. ٨٢ -٧ -٢١ جو لکيل آهي. لکيو اٿس:

سوريءَ سڏ ٽيو کا هلندي جيڏيون
وڃڻ تن پيو نالو نيٺهن ڳڻهن جي

Gul Hayat Institute

محترم ساڻي رسول بخش صاحب سدا سلامت هجو . چا لکان توهان جي عظمت تي چا هستيءَ تي، چا قربانيءَ تي . گهٽو ڪجھ لکڻ چاهيان ٿو. پر افسوس جو انصاف ڪري ڪو نہ سگهندس. منهنجو هيءَ توهان ڏانهن پهريون خط آهي ۽ پُر اُميد آهيان ته جواب ضرورملندو. جواب جو سچي زندگي انتظار ڪري سگهان ٿو. هن وقت هر هنڌ شاد مانا لڳا پيا آهن. واسين اچي ويڙها وسايا آهن. چو طرف وايو منڊل بدلجي ويو آهي. هر طرف کان ڌڳرن جي ڌڻ ڌڻ ٽلين جي ٽڻ ٽڻ لڳي پئي آهي. ڳڻن ۽ مينهن جون هنبون ننڍن گابن جون رڙيون. چئو طرف آواز ئي آواز. مٿي آسمان تي ڪرن جي چانو گوڙين جا سانوڙيا ۽ مينهن جا ڏاڍوڙيا لڳا پيا آهن.....

پر هڪڙي ڳالھ چوان؟ اها هيءَ ته همت ڪڏهن ٻہ نہ هارجان. اها مون حقير جي هڪڙي

ڳالهه آهي. نصيحت ٿئو چئي سگهان ٿو ته توهان کي هر ڳالهه جو علم آ ۽ صحيح سمجهو ٿا.....خط ڪافي طويل پيو ٿئي ۽ آئون لکڻ چاهيان ٿو. آءٌ چاهيان ٿو ته ڪجهه وقت توهان منهنجي باري ۾ پڻ سوچيو. هن وقت آئون جنگشاهيءَ جي ويجهو تاريخي جاين جي ريسرچ پيو ڪريان. هالاڻ جي دڙي تي به ويو آهيان. اتان هڪ تمام پراڻو سڪو به لڌو اٿم جنهن تي خبر ناهي ڪهڙي زبان لکيل آهي.....

هينئر ڪوڙ ڊرامو ڪيوسين (ڊراڻن جا ڏڪ) جنهن ۾ هيرو جو ڪردار مون ادا ڪيو. ڏاڍو ڪامياب ويو. ماڻهن ساراهيو. ان ۾ بجلي جو لائوڊ اسپيڪر پڻ استعمال ڪيوسين. عورتن جي لاءِ پڻ پردي جو به انتظام هو. صرف دعاگو عبدالله پليجو ولد الهڏنو پليجو ڪوڙ منگر خان پليجو.....

سيني واسين طرفان سلام قبول ڪندا.....

ادي مسرت کي لکيم "ادي مسرت تنهنجو خط گوڙيون ڪندو اچي پهتو. اڳيون خط تنهنجو مون کي ڪو به ڪونه ملیو نه ته ڪو آئون ضرور جواب ڏيانءُ ها. تون ڪهڙي درجي ۾ آهين؟ هتي ٻئي ٽئي ڏينهن مينهن پئي ٿو. اڄ رات ايندو آهي ۽ ٻن پهرن تائين يا ٽورو اڳ ختم ٿيندو آهي. ڪڏهن به ٻه ڏينهن پيو هلندو آهي. رات آڏيءَ جو شروع ٿيو. اجهو هينئر بيٺو آهي.....

سلام پنهنجي سڄي گهر جي هارن کي ڏج ۽ کين چئج ته سڀ پڙهي هوشيار ٿي. امتحان لاءِ تيار ٿيا ويٺا هجو. آءٌ سيني جو اچي امتحان ونڊيندس. پاڻ سانڻ سٽيون شيون ۽ ڪپ جي بانڻن جي پروڙي به ڪٽيو ايندس. جيڪي سٽا پاس ٿن کي انعام. جيڪي رڳو لکا پيا هوندا ۽ پڙهندا ڪونه تن لاءِ اڳهاڻن پٽن تي ڪپ جا بانڻا! تنهنجو بابا"

گنديءَ کي لکيم! "پياري گندلي، ادي مسرت جي خط سان گڏ تنهنجو خط به پهتو. پڙهي خوشي ٿي. ٽائيگر کي تنهنجا سلام ڏنم. ڏاڍو خوش ٿيو ۽ "ميائون! "ميائون" ڪري توکي ۽ ڪليليءَ کي سلام ڏنائين. تون ۽ ڪليلي هينئر ڪان ئي انگريزي اي بي سي ڊي چگيءَ طرح لکڻ شروع ڪريو. سنڌي به لکو ۽ پڙهو. پوءِ اردو پيلي پڙهو. پر بنا انگريزي ۽ سنڌيءَ جي نه. ايندڙ مهيني بابا گل هتي ايندو. اوهين ٻئي پنهنجي خرچيءَ مان الاهي ٽافيون مون لاءِ ۽ ٽائيگرلاءِ ونڊيءَ ساٿس گڏ اچجو. ڪليليءَ کي چئو ته خط چو نه ٿي لکي؟ ۽ تون ڪليلي کي ماريندي ته ڪا نه آهين؟ ڪليليءَ کي ماريندينءَ ته ٽائيگر چڪ وجهي ڪن جي پاپڙي ڪائي ويندئي. اهو خيال رکجانءِ .....

پرهه ۽ ٻين سيني هارن کي منهنجا سلام ڏج. هارن سان وڙهين متان. ٻيو ته اوهين ٻئي امان وڏيءَ جو چيو ڪم ڪار ڪندیون ڪريو. پرهه اڳيئي سندس چيو ڪندي آهي. تنهنجو بابا".

رات دهليءَ تان فلسطينين ۽ لبنان ۽ اسرائيل بابت مباحثو ٿيو.

ايڊيٽر پروفيسر ۽ اخباري رپورٽر هئا.فلسطينين کي زبردست خراج تحسين ڏنائون. عرب رجعت-پرست حڪومتن جي پٺ وائکي ڪيائون.بيروت جا ڪئين منظر ڏيکاريائون. عام ماڻهوءَ لاءِ چگو موچارو سمجهه وڌائيندڙ مباحثو هو. چترو هار ۾ لل ڪو نه هو. دهليءَ تان غزل ٻڌايائون، فضول هئا. لاهور تان ٻڌايائون ته اهي به اهڙا چٽ هئا. رات آڏيءَ کان صبح تائين چگو مينهن هليو. "م" ٽيڪ کو نهي. آءٌ صفا ٽيڪ کو نه آهيان. پر کا تکليف به ڪانهي. سواءِ ڪنڌ جي سور جي جيڪو اڃا کو نه ويو آهي. سياڻي کان وري ادبي متالو درست ڪرڻ شروع ڪندس. هفتي کان پوءِ ڪلهه "م" جي گهر واريءَ آنگن ناول خديجه مستور جو موڪليو. اُن جون ڏاڍيون تعريفون ٻڌل آهن. شروع ۾ زرينه ڪيون هيون. اڄ پڙهي ٿو ڏسان. حور کي لکيم ته "..... چٻبو. ته اڃا به اکر لکيو سگهين ٿي. اهو به شڪر جو هيڏن سارن کارخانن مان ايترو ٽيم به بچي ٿو!.

سگورن کي چئو ته. "ڪالهه برابر اهائي سنگن واري آهي. سئو هوندي ته اٺ جي بنهي پاسن کان آمهون سامهون به جبلي پاڻ ۾ ٽوڙجي وڙهي پيا. ڪٽي هڪٻئي جي ڏاڙهين ۾ هٿ وڌائون. گوڙ تي اٺ چرڪجي اٽي بنهي رهيو ۽ مڙس بنهي پاسن کان ٽنگجي بنهي رهيا! چئون ته ڏاڙهين مان هٿ تا نڪرن ته پٽرن واري پٺ تي هڏ گڏ به پچي پوندا! سو هيڪڙي چيو ٻئي کي "ڪيائي ته بچڙي! پر جهليجان سوگهو!" سو سنگن جي چورن هايا ڪري ڇڏيا آهن. روز ٽورا ٽيو ٻينا آهن. ماڻهو بنهه پاڙي ٽئي ته به وات جي "وٺ"! "وٺ" کان ته نه وڃي. ان تان چورن سان ڏاڙهين ۾ هٿ پئي ويا آهن. نڪو تا اسين ڏاڙهين مان هٿ ڪڍون نڪو تا ڊپ مان هوئي ڇڏين. چپران به ايي ٽي بيٺي آهي. آخر اڄ سيان وهندي. ٻوءِ شپ کو ڇڏاهن جو هوندو تيڏاهن روانو ٽي ويندو. هوئين به پنهنجا پاڻ ۾ آهيون. ملڪ جا حال سيني کان ساريا پيا آهن. هن ڏڪار ۾ مهانگائيءَ جي ٽنيم ۾ جيڪي ٻٽي ڏينهن پرائي ٽٽي مان لولو ڪڍي سگهجي سو چگو. اٽ تان وڃڻي ٿي ته به ڪاشو! منيءَ کهڙا ڪارخانا ڪولي وڌا آهن. ڪا ته خبر پئي.....ليءَ واري درويش ته وڃائي ڇڏيو! لوڪ لڏڻ ۾ چري اڏڻ ۾.....ڪالهه ٽيڻ سارو به ته هجي!.....

ڪلهه شاڪر شاه چيو ته همراه بابا فريد(فريد الدين مسعود شڪر گنج پاڪ پٽڻ واري خواجه نظام الدين اوليا دهلويءَ جو مرشد، هندوستان جي سمورن چشتين جو مرشد) جي شلوڪن جو ڪتاب "آڪيا بابا فريد ني" واپس پيا گهرن. اڄ اُن مان نوٽ ولڻ جو ڪم لاتم. سياڻي ڪتاب واپس ڪبو. منجهس ڪيترائي سنڌي لفظ آهن. بابا فريد پنجابي شاعريءَ جو بابو آدم آهي. لطيف کان اڳ ٽنج صديون اڳ ٿي گذريو آهي. پهرين وڏي سنڌي شاعر قاضي قاضن کان به ٽي صديون اڳ جو آهي. سنڌي شاعرن مان فقط سمڪ چارڻ کانئس اڳ ٿي گذريو آهي. (منهنجي نظر ۾ سمڪ چارڻ وڏو شاعر آهي.)

بابا فريد جا ڪل ۲۱۲شلوڪ جا بيت ڏنل آهن انهن مان هيٺيان سنڌي لفظ آهن:

ڪنڊي، سکٽي لڏي ساڙڻ منجهه، ڳالهيندين،واڻ، ڏڻون (مونکي ڏڻون ڏئي وڃي ڊوليو ڊڻ قراريو) ماٺهو سائر، وں (مڙس) جاڻان، لب (لالچ) وٺ، ڳهلا، گهٽي، مينهن، سپ، ڏکي، سکي، سنجهي، جاڻ، ڏکي، ٽهي، توءِ، ڏاهاڳڻ (رسم) ائي ستڏي، ڪنو ورلي، ڏينهن پاٽي ٻيڙا، وات، ڪپر، ڪاڻ، مان، پرين، ڏينهڙو سڏ ڪري. ڪجهه بيت اهڙا آهن جيڪي صورتخطيءَ جي ٽورڙي فرق سان ذري گهڻ سنڌي آهن.

اڄ دهليءَ تان اندرا گانڌيءَ جي ماريشس ۽ موزمبيق جي دوري جي ٽي وي رپورٽ ڏيکاريائون. ماريشس جي وزير اعظم جيڪ انگريزي جو لهجو عجيب هو. هڪ لهجي جي پنهنجي پنهنجي ٿوني ٽي پليٽ ڪري انگريزن کان ويڙ ولن تا! جگن ناٿ جي تقرير جو انداز اهڙو هو جڻ هڪڙو اولاد پنهنجي مائيٽ سان ڳالهائي رهيو هجي. مثلاً هي لفظ سفار تي دستور موجب نهايت غير معمولي هئا. "اسين هندوستان ڏانهن رهنمائي ۽ سات واسطي نهاريون تا!!" اڄوڪي دنيا جي سفارتي ٻوليءَ ۾ "رهنمائي ولڻ" جي ڳالهه ڪا ٽيندي آهي. هر ڪو ملڪ پاڻ کي تيسمار خان ظاهر ڪندو آهي. پر ماريشس جي ۶۰-۷۰ سيڪڙو آبادي هندوستاني آهي. انهن کي انگريزي واپاري هتان نيم غلام ڪري پرتي ڪري ويا هئا. اڄ اهي مڇي ٻوري مڙس ٽي پيا آهن. ۽ وزيراعظم به انهن مان آهي. ناڇ به ڏيکاريائون جي هندستاني طرز جا هئا.

موزمبيق ماريشس کان ٻيٽو غريب ۽ ڏڻڙيل ملڪ آهي پر ان جي ڳالهه ئي ٻي هئي. صدر سامور اماشيل هڪڙي فوجي ۽ وانگر ٽي لڳو. ماحول جي هر ڳالهه ۾ انقلابي ماضي ۽ انقلابي حال جا آثار هئا. هلڻ ۾، هٿ ملائڻ ۾، نهارڻ ۾، ڇهرن جي تاثرن ۾، ناچن ۾. جڏهن جدوجهد آزاديءَ ۾ شهيد ٿيلن جي ياد ۾ قائم ڪيل ياد گار اندر هرندڙ دائمي آڳ جي شعلن اڳيان، گلن جي ٻيڻا پيڻ ڪئي ويئي تڏهن اندرا جي چهري جا تاثر ڏسڻ وٽان هئا! ماريشس ۾ هوءَ ائين پئي هلي جيئن پنهنجي گهر ۾. اولاد اڳيان اڃي ويهجي. پر موزمبيق ۾ هن جو رويو انتهائي سنجيدگيءَ ۽ احترام وارو هو. جڻ هن هر وقت ڪوشش پئي ڪئي ته هن وقت جي انقلابي ڪسوٽين ٽي ڪسي نه ٿيان! در حقيقت جنهن وقت دائمي آڳ اڳيان گلن جي ٻيڻا رکي ويئي، تڏهن پنهنجي برادر افريقي عوام جي لمبي ۽ اٽانگهي جدوجهد ۾ سندن ڏکن، مڙسين ۽ ڪاميابين جو سوچي خود مون ٽي ڏک، غصي، فخر ۽ خوشيءَ جا ڳڙيل جذبا چائنجي ويا ۽ منهنجو گلو پرجي آيو. هڪ پل لاءِ ٽي ويءَ جي تصوير ڏندلائجي ويئي. "امر ناٿ ڏانهن سفر" نالي ٽي وي پروگرام دهليءَ تان ڏيکاريائون. اهو پروگرام سري نگر، ڪشمير ٽي ويءَ جو رکارڊ ڪيل هو. سفر جي چڙهائي سرينگر کان شروع ٿي سورنهن هزار پنج سو فٽ جي اوچائي تي هماليه جبلن جي سلسلي ۾ امر ناٿ جي زيارت گاه تي ختم ٿي. واٽ ۾ اوچيون ڏيجارينڊ چڙهايون، سنهڙا پيچرا، خوبصورت منزلون ۽ سڄا پڙپاڻگ پهاڙ، برف پوش چوٽيون، گاه ۽ خوبصورت وڻ، تسمين قسمين منظر هئا. ماٺهوءَ جڻ ياترين (هندوحاجين) سان گڏ

Gul Hayat Institute

پئي سفر ڪيو. هر قسم جا ياتري هئا. پانت جون ٻوليون هيون. ڪئين نسل هئا. انگريز، جرمن ۽ فرينچ سڀ هئا. ننڍڙا ٻار ٻڍا، بيمار منڌا گڏهن، خچرن ۽ گهوڙن تي ۽ ڪي ڪي گهوڙين تي (ڪاٺ جي گهوڙين تي) منڊڪائيندا پئي ويا. مٽي، مٽي، مٽي! ڏکندا، مانيون پچائيندا، ڳالهائيندا، ڪچهريون ڪندا، ڳائيندا، منزلون ڪندا پئي ويا-مٽي، مٽي، مٽي !

جهجها ماٺهو گڏ هجن، مقصد پڪو هجي ته منزلون ڪيئن نه آسان ٿيو پون! ماٺهو پنهنجيءَ تي اچي ٿو ته چا چا نه ٿو ڪري وجهي خاص ڪري جڏهن ٻين سان گڏ هجي!

ماٺهو تصور ئي نه ڪري سگهندو ته هي ڪاٺ جي گهوڙين تي منڊڪائيندڙ پنگلو يا هي مرڻ ڪنڊيءَ تي پهتل مڙهن خوفناڪ جبلن جون چاڙهيون ڏينهن جا ڏينهن چڙهي، هماليه جون اوچايون سر ڪري، هنن پراسرار غارن ۽ چوٽين تي پهچي ويندو ۽ صحيح سلامت موٽي ايندو! لطيف جو چيو آهي ته:-

ٽڪيا ئي تر ٽيلهه چڙهه چڪيائي چوٽيين
هلندي هوت پنهونءَ ڏي، يو مڙيئي پيل
اتي رائو ريل، ويٺن تان واري وري!

سا رڳو سڪٽي شاعراڻي ڳالهه ڪانه ڪئي هئائين. انسان واقعي ڪنهن عظيم مقصد لاءِ تر ٽيلهي سگهي ٿو. ٽڪي، ٽٽي، چڪي ۽ خلاص ٿي ٻه چوٽين تي چڙهي سگهي ٿو. مڙيئي يو پيلي سگهي ٿو ۽ رائو ريلي سگهي ٿو!

افسوس جو اڄا ڏرتيءَ جي ڪن ڪروڙين ماٺهن جا "عظيم" مقصد لنگهم جي زيارت کان وڌيڪ عظيم نه ٿي سگهيا آهن. اڄا ڪروڙين انسان پيرن، پوپن، ملن، پادرين جي روحاني دڪٽيٽرشپ جي ڪٻ مان آزاد ٿي نه سگهيا آهن. اڄا اڃ ڪان مٽي مخلوق پنهنجي نجات اهڙين زيارتن ۾ ئي سمجهي ٿي. پر اهو ٽڪسابٽ ٻه نيٽ پورو ٿيندو ۽ ماٺهو ضرور روحاني غلاميءَ مان آزاد ٿيندا.

اڄ جلندر امرتسر تان هندي فلم "داماد" ڏيکاريائون. معمولي هئي. هڪ اڃ ڪي چڏي باقي ٻيا ايڪٽر گهٽي پاڳي گهر نام، بنه نوان يا ٻئي ٽئي درجي جا هئا. ڪوبه لٽ ۽ شان ڪونه هو. نه مارڌاڙ نه شاندار نظارا، نه رنگبرنگي محل، نه سنسي خيز ٽڪر، مطلب ته ڪجه ڪونه هو. پر فلم ڏاڍي وٽي! "مٽي پر چاول" ۽ اڳوٽي فلمون جنهن جو نالو نه ٿو اچي تنهن جهڙي هئي. هاڻ سمجهيو اٿم ته ڪا روشن خيال ترقي پسند مرهٽن فلم ڪارڪنن جي فلم ڪمپني آهي جيڪا اهڙي عجيب سادين، پياريون پياريون، انوکيون انوکيون فلم ٺاهي ٿورڙن پيسن ۾ نون سيکڙائٽن کي پرتي ڪري. ڪانه ڪا انوکي ڪهاڻي فلمائي ٿي. سيکڙائٽ اداڪارن ته محنت ڪري انهن کي فرسٽ

Gul Hayat Institute

ڪلاس بڻائي ٿي.
سنڌ ۾ ائين ڇو نه ٿو ٿي سگهي؟ يقيناً ٿي سگهي ٿو ۽ ڪوشش ٽيڪ گهرجي.

۸۲- ۸ -۳۱

رات لاهور تان "نشيمن" جي آخري قسط ڏيکاريائون. مطلب ڳالهه جو ته جاگيرداري جاگيردارن جو تشخص آهي. ان کي نه ڇيڙڻ گهرجي، ان جو بچاءُ ڪرڻ گهرجي، هارين جو متدس فرض ۽ اعزاز ۽ نيڪي اها آهي ته پنهنجو تن من ڌن جاگيردارن، خانن، سردارن، وڏيرن ۽ رئيسن تان قربان ڪن. ڪنهن جو پيءُ قتل ٿئي ته ان جو ويرُ نه ولي، اهو شريعت خلاف ڪم ٿيندو. جاگيردار ناراض ٿيندا ۽ قتل ڪري چڏيندا. آخر ماڻهو ڀڄي ويندو ۽ الله به ناراض ٿيندو. مطلب ته عوام کي "برداشت" ۽ "شائستگيءَ" سيکارڻ واري سياسي نعري جو ادبي روپ آهي.
دهليءَ تان ڪلڪتي ٽي وي جا به پروگرام "ڪئيز" (سوال جواب) ۽ مزاحيه نانڪ ڏيکاريائون. ٻئي بيڪار هئا. جلندر تان اردو مشاعرو ڏيکاريائون، چٽ هو. چترهار هو. اهو به فضول هو.
نئين ائڊريس ملي آهي. ڏسون ان ۾ ڪهڙو ڪڙ تيل ٿو نڪري. ادبي مقالي تي ڪلهه کان ڪم ورڻ شروع آهي. ڪنڊ ۾ سور جو مسئلو نه هجي ته هاڻ هفتي جو به ڪم ڪونهي. پر ڪنڊ جي سور ۽ بين ناچاڪين ڪري مهينا لڳن ته عجب ناهي. پر چڏ بس ڪونه ڪٽي چا به ٽي پوي.
شاعر جو پاڻ مرادو هي شعر زبان تي اچي ويو ۽ زور سان پڙهيم. "م" کي معنيٰ سمجهائڻي پيئي.

اڄ هر ڪنهن جي هي رايو آ تو نينهن اَياز نياپو آ
تو ڳاتا گيت بغاوت جا، تو لاتا زنگ ضميرن جا!

بيت هڪڙو پورو دور ياد ڏياري چڏيو. چا ته ماڻهو هئا، چا ته محفلون هيون، چا ته جذبا ۽ جولان هئا، چا ته خود اعتماديون، سرمستيون ۽ خمار هئا! سڃي سنڌ ڄڻ سجاڳيءَ جو هڪ چوليون هٽندڙ سمنڊ هوا! اهي دور ته خير ورڻ ايندا. اڳي ڪان به وڌيڪ زبردست ۽ شاندار، پر دل مان هڪڙي ٽڏي آه نڪري ويئي. وڃائي چڏيئي يار اَياز!

ڪچن وڏا پاند، جيئڻ ٽورا ڏينهڙا! (لطيف)

مڙسن جي ناموس ۽ بدناميءَ جي عمر سندن زندگيءَ کان گهٽي گهٽي وڏي ٽئي ٿي.

۸۲- ۹ - ۱

رات لاهور تان انگريزي فلم شوگن (Shogun) جي قسط ڏٺيسين. جواب ناهي هن فلم جو. ماٺهو پائٽي ته "هيءَ پيئي هلي. پيئي هلي، ختم ئي نه ٿئي!" راندين جون جهلڪيون ڏيکاريائون. دهليءَ وارن. تاريخ ۾ پڙهيل نالن وارن شهرن ۾ راندين ڏيکاريائون. اهي نالا ٻڌي عجيب احساس ٿيو ۽ ذهن ۾ تاريخ جون ڪيئن شخصيتون آيون. مدراس، بنگلور، پانڊيچري، فيروزپور ڪلائيو حيدرعلي، ٽيپو سلطان، غدار نظام، فرينچ، سپه سالار ڊيوپلي، فيروزپور ۾ سکن ۽ انگريزن جي جنگ جنهن ۾ انگريزن جي ڪمان خود گورنر جنرل ڪئي! مدراس تان ٽي ويءَ جو راڳ پروگرام آروهي ڊلوسين. فلمي موسيقار شيلينڊر هو. الڪا هئي ۽ هڪڙي مرهٽڻ ڳائٽي هئي. تان تان ۽ پلٽي پلٽي تي "م" "سبحان الله!" "سبحان الله!" جا نعرا پئي هنيا! مون چيس "هي ازروءِ شريعت ڪيڏانهن ويندين؟ بهشت ۾ يا دوزخ ۾؟" چيائين "سيڪيورٽي وارڊ ڊسٽرڪٽ جيل ڪوٺ لڪپٽ ۾" پروگرام ڪانپوءِ چيائين ته "هندستان ۾ ته الاهي لتائون پيون آهن"! ڳالهه ٻه ايتري هئي. الڪا ۽ مرهٽڻ (لتا ٻه مرهٽڻ آهي) تنگ توري ڇڏيا! اڪثر گيت ۽ غزل هٿا.

جن جن قيدين تي هاءِ جيڪرن سان واسطي جو الزام آهي تن جو اڏو هي جيل آهي. ٽي عورتون آهن. نصرت تارڙ ايم اي اڪنامڪس، وڪيل ۽ بئنڪ آفيسر. شادي ٽيٽ واري هيس ته گرفتار ٿي. زبيده ملڪ هڪڙي عمر رسيده ڪائونسلر آهي فيصل آباد ڪارپوريشن جي. ٽي ڪا بي آهي. ٻيا ۵۰- ۶۰ ماٺهو آهن.

دولتمند توڙي غريب، ڪاٻ اهڙي عقوبت ڪانهي جنهن مان هي نه لنگهيا آهن. مهينن جا مهينا قلعي ۾ اذيتون سٺيون اٽن عورتن سميت. هاٿي ٻه اڪثر نهايت غيرانساني ۽ وحشي حالت ۾ قيد رکيا ويا آهن سنجهي صبح جو ٻيڙيون. هڪڙي ننڍڙي ڪوٺيءَ ۾ پنج پنج . واري واري سان هڪڙو پيشاب جي ڪڏيءَ جي ٻلڪل پرسان سمهي چو ته جاءِ ڪانهي. ڪوٺي سجو ڏينهن بند. سواءِ ڪلاڪ اڌ جي. ڪاڪوس ٻه پنهنجو پاڻ ڪٽي ٻاهر اڇلايو. پر منجهائٽن گهٽن ان غير انساني سلوڪ جو نهايت بهادريءَ سان متابلو ڪيو آهي. خود دولتمند گهرن جي ٻنه بي گناهن ماٺهن ٻه وڏي حوصلي سان حالتن کي منهن ڏنو آهي. اڇڪله مهيني کان جيل وارن سان سندن چڪري چالو آهي. هر قسم جون سزائون ۽ تڪليفون مليون اٽن پر هو اڏول ٻيٽا آهن. حالانڪه منجهن تمام وڏي گهٽائيءَ عام قسم جي پر امن ماٺهن جي آهي. پر سچ چيو اٽن ته "انسان ڪپه کان ڪونئرو ۽ لوه کان ڏاڍو آهي."

رات خبر پيئي ته انهن مان جن کي بي ڪلاس هو تن جو بي ڪلاس ٽوڙي ڪين گندين کولڙين ۾ رڍن وانگر بند ڪيو ويو آهي.

Gul Hayat Institute

ملازمَ پڇندا آيا اها خبر ڪٽي سنسني ٿهلائڻ ۽ همدرديون ڪرڻ. مون چيو "حاڪم ٽولا پنهنجا بچت ۾ رکيل اهي رزالت جا هٿيار بہ استعمال پيا ڪري چڏين تہ پوءِ وڻن ماٹهن کي ڊيڄاري دهشت زده ڪري غلام رکڻ لاءِ باقي ڪهڙو هٿيار وڃي بچندو؟ ماٹهو چوندا تہ بس! آخري تراڙ اهائي! ماشاالله! لڳي تہ سڀي! هاڻ اسان جو وارو آ. هوشيار ٿجو!" شاعر انهن ئي منزلن لاءِ چيو آهي:

جي هانءُ نہ هارين ڪوهيارل
هي ڏينهن بہ گهاري ويندا سين!
(اياز)

ڏٻل تہ "م" جي چهري تان غم جا پاڇا جهڪا ٿي ويا. ان مسئلي تي تفصيلي ڪچهري ڪئي سون.

۲-۹-۸۳

رات دهليءَ تان مدراس ٿي ويءَ جو رڪارڊ ڪيل پروگرام "عليپسي جي نهرو ٽرافي هيڏين جي ريس" پروگرام ڏٺو سين. هيڏين جي ريس پوڙ نماشيءَ، (چوڏهين) تي فصل لهٹ جي خوشيءَ ۾ ٿيندي آهي. عليپسيءَ کي اوپر جو وينس سڏبو آهي. سندس گهڻين ۾ بہ وينس وانگر هيڏيون هلنديون آهن! ڪيرالا ڏنڊن، ناريل جي وڻن، مندرن ۽ هيڏين جو ملڪ آهي. چوڏهين جي چند جي روشنيءَ ۾ ناريل جي وڻن جا جهڱٹا ۽ شفاف ڏنڊن جي پاڻيءَ جا پاڇا جڏ ڪنهن بيءَ دنيا جي ملڪ وانگر حسين ٿي لڳا. هڪڙو مندر نانگن جو مندر هو. (هندستان ويچاري جي انهن نانگن بلائن جي پوجا ۽ مان جند الائي ڪڏهن ڇڏيندي؟ اسين بہ قبرون پوجي پوجي ڪڏهن واندا ٿيندا سين؟ قبرون بہ هڪ قسم جون هجن! پٿر جون هڪ هنڌ پيل قبرون، هڏ چم جون چرندڙ قرندڙ قبرون، ڏهني ۽ روحاني قبرون، جذباتي ۽ جنسي قبرون، فڪري ۽ نظرياتي قبرون!) هيڏيون تمام سهڻيون ۽ ڏگهيون! فرلانگ ڏگهيون هيڏيون. بہ بہ سو ونجهہ هٹ وارا! ريس بہ ريس هئي! هيڏيون نہ پٹي آيون جڏ ريل گاڏيون پيون اڇن! چاندوڪي رات. چانديءَ وانگر چمڪندڙ پاڻي، تيز رفتار هيڏيون، تال تي هوڪريا، پس منظر ۾ هڪڙو نهايت وٹندڙ درياهي گيت، تيزيءَ سان پوئتي هٹندڙ ناريل جا وڻ. هڪڙو عجيب پيارو منظر هو! ڏکن سکن کان پوءِ هڻيون وندرون هجن تہ زندگيءَ جا بار هلڪا ٿيو پون! جڏهن بہ هنُ ملڪ ۾ سچي پچي عوامي حڪومت قائم ٿيندي تڏهن ان جي ڦهرين فرض ۾ هڪ فرض اهو هوندو تہ عوام ڪئي منظم ڪري شاندار عوامي انقلابي ميلا ۽ چٹا

Sindhi Hayat Institute

پيڙيون قائم ڪري عوام ۾ گڏپ، زندگيءَ ۾ ڪاميابيءَ جي احساس کي قائم ۽ مضبوط ڪري.

رات هڪ تمام سٺو پروگرام دهليءَ تان انسان جي اوسر بابت ڏنو سين. اهو پروگرام جرمني، فرانس، روس ۽ ٻين ٻن يورپي ملڪن جي سائنسي ادارن گڏجي ٺاهيو آهي. قسطوار ڊيڪاريو ويندو. رات پهرين قسط هئي. ان ۾ ڊيڪارياڻون ته ڏرتي ڪيئن پيدا ٿي. ڪيئن پهرين گرم هئي، پو ۽ ٽڏي ٿي. جيو گهرڙا پيدا ٿيا. مڇيون آيون. سمنڊ جا جيو سري ڏرتيءَ تي آيا. سرندڙ ۽ اڏامندڙ بلاڻون پيدا ٿيون. پو ۽ نيٽ باندرن جا شروعاتي نسل آيا. وڏيا، بهتر ٿيا. باهه هٿ آڻي، اوزار ٺهيا. هٿيار بنيا روبسٽس نسل جي باندر کي هئبليس نسل جي باندرن ماري ختم ڪري ڇڏيو. هئبليس مان اريڪٽس نسل پيدا ٿيو. اهي سڌا ٿي هليا ٿي. ٻيلا ڇڏي ميدان ۾ آيا. شيون گڏ ڪرڻ بدران شڪار ڪري، باهه تي پچائي کائڻ لڳا. قبيلا ٺهيا ۽ باندر سمجهو ماڻهو بنجڻ لڳا. اهڙيون تعليمي فلمون عام جام هجن ته ڪروڙين اربين ماڻهو زندگي، سماج ۽ ڪائنات جي وڏين حقيقتين کان واقف ٿي جهالت ۽ خوف جي عذابن کان آهستي آهستي چونڪارو حاصل ڪري وڃن ۽ هي جو صدين کان هڪڙن جاهل ۽ دهشت زده نسلن پٺيان ٻين جاهل ۽ دهشت زده نسلن پيدا ٿيڻ جو اڻ کٽ سلسلو هلندو اچي سو آهستي آهستي ختم ٿي وڃي ۽ اڻ ڄاڻائيءَ، جهالت، ڏهني ۽ روحاني دهشت گردي، ڊڪٽيٽر شپ ۽ عذاب جو راڄ دنيا جي انسانن تان ختم ٿي وڃي.

دهليءَ تان سازن جي وڃت جو پروگرام به ڊيڪارياڻون. بيڪار هو. سري نگر ڪشمير ٽي وي ۽ طرفان مشهور اردو انگريزي ڪهاڻيڪار، ناول نويس، ضحافي، فلمي ڪهاڻي نويس، اسڪرپٽ رائيٽر، فلمي ڊائريڪٽر، پروڊيوسر خواجه احمد عباس جو انٽرويو ڊيڪارياڻون. پوڙهو مڙس ٿي ويو آهي. الله لوڪ آهستي آهستي ڳالهائيندڙ ٻارن جهڙو معصوم ۽ شرميلو ماڻهو هو. "اهڙو سادو جهڙو سچ". راجڪپور جي جڳ مشهور فلم آوارا جي ڪهاڻي ۽ اسڪرپٽ هن لکيو هو. سندس خيال هو ته فلمي صنعت ماڻهن جي پسند کي خراب ڪيو آهي. فلمي اسٽارن جي دستور ردي فلم کي جنم ڏنو آهي. فلمي صنعت کي قومي ملڪيت بنائڻ گهرجي ته جيئن واقعي سٺيون فلمون بنائي ۽ ڪامياب ڪري سگهجن. (سندس کي فلمون انڊي، جرمني، نيو يارڪ ۽ ماسڪو جي بين الاقوامي فلمي ڇنڊ ڇاڻ ۾ انعام ڪٽي آيون پر هتي فيل ويون!)

اڄ جلندر امرتسر تان فلم "ڪيا يه انصاف هي" ڊيڪاري وئي. ونود مهرا، شبانه اعظمي، مشهور سنڊي چرچائي آسرائي (بندرو سهڻو جوان آهي) (جڏهن به ڪنهن فلم

Gul Hayat Institute

ھڪ سنڌي جملو ٻڌجي، ڪو سنڌي ٿو ڏسجي تہ ڪيڏي نہ خوشي ٿي ٿئي! ششي ڪلا، وغيرہ ھڻا. ڪو بہ، پھرين درجي جو اسٽار ڪو نہ ھو. موسيقي بہ نالي ماتر ھئي. فلم ڪمپني نوڻ ڪيم پي-پي ڊيسائي ڪمپني ھئي. ھيءَ فلم بہ مُنبي پر چاول (ھندستاني) وانگر ھئي (شايد ڪمپني بہ اھا ھئي.) شبانہ اعظمي سادي سودي شڪل جي ائڪٽريس ھئي. پر جيئن تہ ڪھاڻي بامقصد ۽ فني طرح پختي ھئي، ڊئريڪشن بھترين ھئي ان ڪري شبانہ سج چند ڪان سڀني اداڪارائن کي بہ مات ڪريو بيٺي ھئي. ھن جي جاءِ تي ھيما مالنيءَ ھجي ھا تہ بہ ايڏو اثر نہ ڪري ھا جيڏو ھن ڪيو. ھڪ نھايت بامقصد، وندرائيندڙ، اوچي فني ليول جي فلم ھئي. ھيستائين ھتي جيڪي بہ فلمون ڏٺيون اٿم تن ۾ ٽاپ جو چار فلمون ھيون، جن مان بھتر فلمون مُنبي پر چاول ۽ ھيءَ فلم ھيون. سنڌيءَ ۾ ھڪڙيون فلمون نہ ٺھڻ تي وڏيڪ افسوس ٿيو.

آءٌ انھن ماڻھن سان ھر گز متفق ناھيان جيڪي چون ٿا تہ عوام اعليٰ درجي جون سڃيون پچيون ادبي ۽ ٽٽافتي (فلمي وغيرہ) تخليقون سمجھي ۽ پسند ڪري ٿا سگھن. خواجہ احمد عباس سان بہ منھنجو اختلاف آھي. اصل ڳڙٻڙ اھا آھي جو ترقيءَ پسنديءَ جو مطلب رڳو اوچنگاري، غير متوازن ۽ بور ڪندڙ شيون ورتو وڃي ٿو. اھي سڀ جديد زوالي ادبي ۽ فني سوچ جا ڪرشما آھن جنھن جي خيال ۾ ٽئين شيءَ معنيٰ بور ۽ مٽيل ۾ سُور وجھندڙ، گھٽ فني معيار جي شئي، سڃيون پچيون ترقي پسند فلمون نھايت بامقصد، وٽندڙ وندرائيندڙ اثرائيتيون ۽ مالي طرح نھايت فائديمند ٿي سگھن ٿيون ۽ ٽيڪ گھرجن.

مونکي يقين آھي تہ اسين سنڌي لکندڙ فنڪار ۽ ڪاروباري ماڻھو گڏجي صحيح لائين ۽ ضابطي سان جدوجھد ڪريون تہ سنڌي فلم انڊسٽري بہ سنڌي ترقي پسند ادب وانگر ھڪ نھايت مقبول ۽ ڪامياب ترقي پسند شئي ٿي سگھي ٿي.

٦-٩-٨٢

ٽي ڏينھن ڊائري ڪا نہ لکي اٿم. ڪنڌ ۾ سور ھو. فيصلو ڪيو اٿم تہ ھفتي ۾ فقط ٽي ڏينھن لکجي تہ جيئن ڪنڌ ۾ سوڙ کي ھر ھفتي ٽيڪ لاءِ چار ڏينھن ملي وڃن. پر اڄ ڇڻ ڏينھن گذرڻ کان پوءِ بہ ڪنڌ جو سور صفا ٽيڪ ڪو نہ ٿيو آھي.

گذريل ٽن ڏينھن ۾ ٽي وي ۽ تان ڪالياواڙ ۽ راجستان جا لوڪ ناچ ڏٺاسين جي ننڍڙن ٻارن خاص ڪري ننڍڙين ڇوڪرين نچي ڏيکاريا. ڪالياواڙ جي ننڍڙن ھارين جي

ناچن جو تہ جواب ڪو نہ هو! مدراس ٽي وي ۽ جي هڪڙي ڊاڪيومينٽري ۾ سڻي هئي جنهن ۾ بٽوڙين تان ڪاغذ جا ٽڪرا گڏ ڪري گوٽين ۾ پيري بازار ۾ وڪڻندڙ معصوم ٻارن جي کهاڙي ڏيکاريل هئي. خاص اها ڳالهه هئي تہ انهن کي هتي وانگر رڳو گندو غليظ قابل رحم بلڪ بچاڻ ڏيارينڊڙ ڪري ڪو نہ ڏيکاريو ويو پر ڏيکاريو ويو تہ اسڪول چڏي اهو ڪم ڪرڻ تي مجبور ٿيل اهي معصوم ۵-۶ سالن جا ٻار ۽ مڙس ماڻهو آهن ۽ زندگيءَ سان ٽمٽار آهن. منجهن همت ۽ مڙسي عام ٻارن کان وڌيڪ آهي. هو ڏوڙ ۾ پريل هوندي ۽ جڏهن چانهه جو گرم ڪپ پي هڪ ٻئي سان چرچا ڪن ٿا تہ سو فيصدي همٿ پريا ۽ زنده دل جوان لڳن ٿا. هيڪڙي هنڌ ٻار ڪمائي ۽ رپيا آڻي ماءُ جي تري تي رکي ٿو ۽ سندن سرندڙ نندڙو ياءُ ۽ سري اڇي ڏاڍي لئي سان ياءُ جي پرسان وهي ٿو ۽ سپ گڏجي ماني کائن ٿا. ان وقت ماءُ، ۽ پٽ هڪ ٻرپور ۽ ڪامياب ڪنبب تي لڳا. سندن چهرن تي ڪاميابيءَ ۽ اطمينان جا تاثر ڏسڻ وٽان هئا. نندڙو ڪاغذن جا ٽڪرا ميڙيندڙ ڇوڪرو هڪ لحظي لاءِ هڪڙو ٻرپور گهر جو ودڙو ۽ گهر ڏٺي لڳو ٿي. رات جالندر امرتسر تان فلم آرٽ (شروعات) ڏيکاريائون. هن ۾ هيروئن جهڙو ڪر سچاتل پٽي لڳي. سپ اداڪار هندي فلمن لاءِ نوان هئا. فلم بنگال ٻابت هئي. گهٽي دير کان پوءِ سچاتا تہ هيءَ ساڳئي "ٻٽي ٻر چاول" واري هئي! ڏاڍو خوش ٿيس ڪيس وري ڏسي! هيءَ فلم ۾ اڳين ڇڻن جهڙي هئي. فني طرح خوبصورت، اجائي پٽاڙ ۽ فضول بڪواس کان پاڪ. گانا ٿورا ۽ وٽندڙ اداڪار نوان. ڊئريڪشن ۽ فوٽو گرافي عاليشان ۽ سپ کان وڌي ڳالهه تي فلم جي پڙهه هڪ نهايت بامقصد ۽ ترقي پسند ڪهاڻي هئي جا نهايت خوبصورت انداز ۾ پيش ڪيل هئي.

شيخ عظمت لڳو پيو آهي. هاءِ جيڪنگ جي الزام ۾ ڦاسايل راڻن جي ڪولين تي چاپا هٽائي ممڻ مچايو اٿس. هاءِ جيڪنگ جو ڪيس هلڻ شروع ٿيو آهي. ابتدائي ڏاکي جي ڪاروائي ٿئي پئي. ان ڪري همراهن تي سختي وڌي وئي آهي ۽ جيل جو ماحول ۾ اڳي کان وڌيڪ خراب آهي. اختياريءَ وارا ڏهڪاءُ ڏهلائي سياسي قيدين کي دهشت زده ڪرڻ جي ڪوشش پيا ڪن. "م" کي گهٽو ئي چيو اٿم تہ گهر جي صفائي ڪر. پر اڃا انفراديت کان چڙهيو ڪونهي. "ڏسندا سين" واري ليول کان مٿي چڙهڻ ۾ اڃا ٻه ڪجهه ڏينهن ڪپنس. صفا ادا ڏڏا واري ڳالهه آڻ ۾ ڪو نہ ٿو ڪريان تہ هيرو هيروهنيئن ڪجي!

رات خبر پيئي تہ انگريزي نغما ڳائيندڙ سڪٽيءَ جو نالو آهي پريتي ساگر. هن هفتي ايندي پر ٻڌائيندي اردو غزل.

بيگم صاحب ٻاهر وڃڻ واري آهي. قومر جي قيادت جو ٻار جتوئي صاحب جي

آزمايل ڪلهن تي پوڙو آهي. اڄڪلهه ٽي گهڻو بارڪٽيو ويڻو آهي. هاڻ رهيل ڪهيل بار بہ ڪٽڻو پوندس. تحريڪ استقلال ايم آر ڊي جي باقاعدگي تنظيم جي مخالفت چو ڪري؟ چا اها واقعي ايم آر ڊي جڏي ويندي؟ نٿيجو؟ نئين تنظيم ۾ سندس جو جائنٽ سيڪريٽري فاضل نالي ڪو ماڻهو ٽيو آهي. سجو نالو هتي جي جنگ فاضل راجو روي لکيو آهي. الیڪشن ڪميشن وڙڻ جون لسڻون ناهڻ شروع ڪيون آهن. نوان ووٽ سجائڻ جي ڪارڊ تي ٽيندا. رجسٽريشن آفيسرن جي لسٽ بہ شايع ٽي آهي! واقعي ايندڙ سال شروعات ۾ اليڪشن ڪرائڻ جو پروگرام آهي چا؟ نوراني ۽ واري گول ميز ڪانفرنس جو پتوئي ڪونهي تہ ڪهڙن حالن ۾ آهي. اڄي چيائون تہ آگسٽ ۾ ٽيندي، پوءِ چيائون تہ سيپٽمبر ۾ ٽيندي هاڻ چون تا آڪٽوبر جي پهرين هفتي ۾ ٽيندي. بيگم صاحبہ جي باهر وڃڻ جا ٽڪيٽ ڪڍرا نڪرندا؟ گول ميز ڪانفرنس جي ٽي تہ ان جا نتيجا؟ مؤئي مارائي بنا تہ هي يار بہ هٽ ڪيڏ وارا ڪونهن. ڪوٽ ڳالهه ۾ وٽ آهي. بهرحال جيڪي بہ ٽيو تاريخ جي چڪر کي گهڻو وقت پوئتي ڦيرائي نہ ٽو سگهجي.

چون تا تہ لاهور هاءِ ڪورٽ جي ڪنهن جج تي فائرنگ ٽي آهي. سندس بادي گارڊ مري ويو آهي. ڏسجي، سرڪار جي ڪرم فرمائي بہ ٽي سگهي ٽي. وڪيلن جي تحريڪ جو زور پڪڙ لاءِ يا هاءِجيڪنگ ۽ تخريب ڪاري ۽ جي الزام هيٺ ماڻهن کي ڦاسيون ڏيڻ لاءِ دهشت ڦهلائي ماحول "سازگار" بنائڻ لاءِ.

۸۲-۹-۸

اڄ صبح جو ديرسان اٽيس رات ديرسان ٽائين "شوگن" ڏسندا رهياسين. واه جو هو. هندي نانڪ "سانولي" جي قسط ڏني سين "ايمرجنسي وارڊ" جي قسط بہ ڏني سين "سانولي ۽" جي هي ۽ قسط اڳ ڪان بهتر هئي. "ايمرجنسي وارڊ" جي هي ۽ قسط اڳين ڪان چڱ هئي. رگو طوطو سوار هو. "م" مس مس چڻي ۽ مان جلد ڇڏائي رات. اڄ صبح جو چيائين "مٽي ۾ سور آهي. مٽي جي سور جون گوريون گهرايو." منهنجي پيٽي ڪولينڊي ڏوائن جا وڏا ڏڪيرا ٽڪري آيا. انهن ۾ هر قسم جون گوريون هيون. هڪڙيون گوڙيون انهن مان سڃاتائين تہ "مونکي ڊاڪٽر لکي ڏنيون هيون. مونکي ڏي." ڏنيون مانس. کاڌائين. چيائين "مٽي مان سور جڏ پر ڪري اڏامي ويو آهي."

پيٽي ۽ مان اها گم ٽيل ڪاپي بہ هٽ آئي جنهن تي بلي شاه ۽ شاه حسين جو چوندڙ ڪلام لکايو هوم. ڏاڍي خوشي ٽي. ڪلهه اخبار ڪانہ آئي. رات خبر پيئي تہ ۵ بلاڪ وارن تي سختي گهڙ ٽي آهي. ڊپٽي سپرنٽنڊنٽ حامد ۽ صوبيدار راڻي، عظمت جي

Gul Hayat Institute

زيادتين خلاف سخت موقف ورتو. تہ قيدين سان ظلم ٿو ڪري. ان ڪري همراہ هاڻ بهتر آهن. ڏهني طرح ٽاڻ ٻڌجن.

ڪلهہ نظربند وڪيلن ڏوالتربين (لاهور پيپي پي ۽ نيازي (ملتان- ٽرانسڪائي؟) وارن چوائي موڪليو. تہ ڪوشش ڪريون تہ گڏ رهون. اسان فوراً ان تي سوچ ويچار شروع ڪيو. فيصلو ٿيو تہ ٧ بلاڪ ۾ جتي هينئر غيرسياسي ڪلاس جا قيدي ٿا رهن ان ۾ گڏ رهڻ جي ڪوشش ڪجي. شاڪر شاهہ ڊوڙندو آيو. چي "اهو بلاڪ بيڪار آهي. هتي ڇڳا آهيو." خيال آهي تہ غير سياسي بي ڪلاس وارا همراہ ڪي ڪارائيندا پياريندا آهن، انهن کي تڪليف کان بچائڻ ٿو گهري. ڪچ وقت سندس ذات شريف تي غور ڪندا ۽ عبرت حاصل ڪندا رهياسين.

ڪنڌ ۾ سور هليو اچي. رات سوچيم تہ ڪجه پنڌ جي ٻہ گهتيل آهي! پهرين سور پيو تہ مالش تمام زور سان ڪرائي هيم. ان جو ٻہ اثر آهي جو ڪنڌ سڄي پيو آهي!

ٽورو ٽو لکان تہ ڪنڌ ۾ ڏاڍو سور پوڻ ٽو لڳي. وڌ ۾ وڌ ٽي ڏينهن لاڳيتو ٽورو ٽورو لکي سگهان ٿو. ڪلهہ تہ چيم تہ اهي ٽي ڏينهن ٻہ ڇڻا. ٻہ هفتا يڪي بس ڪجي. پر خير ٿيو. ڪلهہ ٻہ ٽورو ڪم ڪيم. اڄ ٻہ اميد آهي. وري ايندڙ سومر! تيستائين ڪنڌ قلم ڪٽڻ کوڻ ڇڏيندو.

بشير کي زڪام آهي. ماني ونڻ ويو آهي لنگر تان. پي بجي رفيق جي ڊيوٽي شروع ٿيندي.. شاڪر شاهہ هاڻي اپڻ گهڻ ڪري ڇڏيو آهي. موجن ۾ آهي.! هتي هاڻي اچي چا ڪندو؟ ڪم لٽو ڪاغذ ڦاڻو!

صبح جو چانهہ سلائيس ڪاڌا اتئون. هاڻي الين بجي ناشتو ڪيو. وري ٢ بجي ماني ڪائبي. وري شام جو ستين بجي رات جي ماني ڪائبي. رات جي مانيءَ کان اڳ وهنجندو آهيان ۽ بدن کي پرڪلي پائوڊر هڻندو آهيان نہ تہ خارش ٿي پوندي آهي. مينهن بند ٿي ويا آهن. هاڻي گرميون هلڪيون آهن. پر انهن جو زور پڇڻ لاءِ برسات ڪانهي. جيتري گرمي ٿيندي اوتري لڳندي.

ڳوٺان ڀهيني کن کان همراہ کوڻہ آيو آهي. هتي جي ٻہ خبر چار ڪانهي. کو خاص انتظار ٻہ کونهي. انتظار ۾ ويٺا آهيون. رسيد جو رولو هو. ڏسون تہ لٽو پاڻ.

موسم اڻ لکي نموني بدلجي پيئي. فضا تي هڪڙي مٺي مٺي، وٽندڙ اداسي چانيل آهي. يادگيريءَ جي رنگبرنگي شيش محل جي ڪنهن دريءَ جو پٽ اوچتو ئي اوچتو کليو پوي ۽ ذهن ۽ روح طرحين طرحين جي اداس اداس رنگين رنگين احساسن پريل يادگيرين جي مدهوش ڪندڙ سرهاٽين ۾ وهنجيو وڃن! اڃا پن ڇٽڻ شروع کوڻہ ٿيا آهن. پر گهٽي دير ڪانهي.

۱۲-۹-۸۲

اڄ پن ڇٹ شروع ٿي ويئي. ناشتو ويٽي ڪيوسين انب هيئان ته هڪڙو پن اچي ڇانهه ۾ پيو. بشير ڇيو ته "پتي گرني لڳي هين" ٿوريءَ دير کان پوءِ ڇڻ جيترا پن اچي ڪريا. ڪرندا رهيا. سو نئين موسم اچي ويئي. سرءُ!

پيلا پن پسي ڪوئل ڪوڪي!
(ايار)

ڇڻ ڏينهن کان ادبي متالي ٿي روز ڪلاڪ ڏيڍ ڪم ڪريان ٿو. اهو به نه ٿو پهچي. ڪنڌ ۾ سور ٿيو پئي. هاڻ اچي چڙهيا آهيون. سال ٿي ويو آهي سجو!

ڇڻ ڏينهن دائري ڪورٽ لڳي سگهيو آهيان. جيل ۾ وٽ پڪڙ چالو آهي. سرچ لائيٽون هر هنڌ لڳايون ويون آهن. جيل اندر ڏينهن رات کورٽ جي بلڊنگ پئي ٺهي. نام نهاد تخريب ڪارن ۽ هاءِ جيڪنگ وارن ٿي "مقدمي" هلائڻ جون تياريون زور شور سان چالو آهن. انڪ قلعي، لاهور قلعي ۽ ٻين جيلن مان قيدي متدمي لاءِ آڻي ڪٺا ڪيا ويا آهن. انڪل ۱۷۲ ڻ جوابدار آهن. انهن مان انڪل ۲۵-۳۰ اهڙا قيدي آهن جن ٿي الزام آهي ته اهي ڪابل وچي ٽريننگ ولي آيا آهن. انهن ۾ هڪڙي فيصل آباد جي ڪائونسلرياٽي زبيده ملڪ به آهي. چون ٿا هن جا به پٽ ڪابل ۾ آهن. شاهده جبين ڪائونسلرياٽي لاهور ٿي به تخريب ڪاريءَ جو متدمو ٿو هلي. سندس به پائر چون ٿا ته ڪابل ۾ هئا. هڪ موڻي آيو. جنهن لاءِ چيو وچي ٿو ته ٻين شان گڏ هڪ (اي ايس آئي) ۽ ٻن ڪانسٽيبلن کي راولپنڊي شهر ۾ قتل ڪيو. جيل ٿي دهشت جو ماحول طاري ڪيل آهي. اڄ فوجي عملدار جيل تپاس ڪرڻ آيا هئا. هتي سياسي قيدين ٿي بيحد سخت تشدد ۽ دٻاءُ آهي. ڪين عام مجرمن وانگر نهايت ذلت سان انتقامي نموني تنگ ڪيو وڃي ٿو. خاص ڪري هي جيل سياسي قيدين لاءِ هڪ اذيت ڪيمپ آهي.

۱۴-۹-۸۲ صبح سادا اٺ.

۲ بجي صبح جو بشير آزاد ٿي ويو. بهاول نگر جي ڊونگا مونگا شهر جو هو. ويچاري اسان جي تمام سٺي خدمت ڪئي. وڃڻ وقت اسان کان خوش هو. روئي موڪلايائين. سندس جاءِ ٿي سوات رياست جو فوج مان ڀڳل ۽ سال سزا پوڳيندڙ قيدي ظفر خان مشتتي ٿي آيو آهي. ظهور حسين پوپالي کالهه قتل ٿي ويو. کالهه شام کان ٽيڪ ناهيان. ڪنڌ ۾ سور شروعاتي زڪام ۽ هلڪو بخار اٿم. آرام ڪيم ته ٽيڪ

ٽي ويندس. رات بجلي گهڻ اچڻ ڪري ٽي وي مور ڏسي ڪو نه سگهياسين. فوجي "عدالت" ڏڙا ڏڙ سزائون پيئي ڏئي. ٽي. سال، پنج سال هاڻ پوپالي ۽ جي قتل کان پوءِ ويتر چتا ٽيندا. جيل کي جڻ هڪڙو قلعو پيا بنائين. پري پري تائين علائقو خالي ڪري ان تي ڪنڊن واريون تارون لڳايون اٽن. رستا بند ڪري ڇڏيا اٽن. ملاقاتي ويچارا آزار ۾ آهن.

۲۵-۹-۸۲

يارهن ڏينهن کان پوءِ پيو لکان. ان وچ ۾ گهٽيون سنهيون ٽلهيون توڙي ڪجهه جيل خيال کان اهر گالهيون ٽي چڪيون آهن ۽ ٽين پيون.

انور مهدي وڪيل ملاقات تي ويو آهي. ۶۰ سال عمر، انڪم ٽيڪس وڪيل، پٽ جي ڪنڊي ۾ زخم، مهينو اڳ شاهي قلعي ۾ ٽي مهينا رهي آيو آهي. پهريان به مهينا شاهي قلعي کان به بدترلال قلعي (جتي حيدر شاه کي به رکيو هئائون) ۾ رکيائونس پوءِ شاهي قلعي ۾ آندائونس. اتان هتي آيو آهي. اعزاز نذير صاحب جي پارٽي ۽ جو آهي. لکي به ڏنو اٽس ته منهنجو هاڻ سياست سان واسطو ڪونهي ته به نه ٿا ڇڏينس. چي "تون روس جو ايجنٽ آهين." به پٽ ماسکو ۾ ٿا پڙهنس. پاءُ آمريڪا ۾ نفسياتي ڊاڪٽر آهيس. اڳ اهو فوج ۾ آفيسر هو. ڪا آمريڪڻ پڃائي ويس. سندس سخت بيمارين ۽ جون خبرون عام هيون ته دورا ٿا پونس. ساه ٽو گهٽجيس. مون سان به اهيو چڪر هو. هڪڙي پٽ جي ڪنڊي جي تڪليف، بي هئي ساه گهٽجڻ جي تڪليف. ٽيو هول. ڊاڪٽر بيزار ٽي ويا آهن. ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪيس ڏيڻ تريون پئي هنيون ڇڏهن دورو پيس. اڄ صبح جو به چيائين ته "دورو ٽو پويم".

ٽيو ڏينهن خميس ڏينهن "م" ملاقات تي ويو. ڏاڍو خوش ٽي مونيو. چوٽس سڄي مڪ ۽ ماکي ٽي ويٺي هئي.! سونس ۽ پيٽيو به هو. جوٽس ان سان به ڏاڍي محبت سان پئي هلي. ڪلهه صبح جو ملتان جي وساريل يار جن کي مون وٽ وڻ ڪري خط لکايا هئس تن جو جواب به مليس. ڏاڍو خوش ٽيو. چيائين "تو وٽ آئي ٽي مهينا ٽيا اٽم. ان وچ ۾ منهنجي دنيا جڻ بدلجي وئي آهي. گهرو حالتون، سياسي حالتون (شايد ڪيس پي پي پنجاب جو نائب صدر مقرر ڪيو اٽن ۽ اهو اختيار ڏنو اٽن ته جيسين اندر آهين ٽيسين پنهنجو ڪو ماڻهو ان عهدي تي مقرر ڪر) مالي ۽ صحت جون حالتون چا مان چا ٽي ويون آهن." اهي خبرون ڪري خوش پئي ٽياسين ته ماڻهو آيو ته "م" صاحب جي ساهيوال جيل بدلي ٽي وئي آهي! پوليس گارد باهر بيٺو آهي!هل!" روئي پيو! مون کي شرم آيو جو منهنجي اکين ۾ جڏهن روئي نهاريائين ته انهن ۾ ڪوڙهو به ڪو نه هو. حالانڪ ڏڪ مون کي به هو. نه روئڻ جو سبب رڳو اهو ته مون ننڍ پڻ کان پاڻ کي

Gul Hayat Institute

ظاهري ڳوڙها کڻي ٻه حالت ۾ نہ ڳالهائڻ جو حڪم ڏيئي چڏيو آهي. اسان ماڻهن جون زندگيون اهڙيون جن ۾ روئجي ته ۲۴ ڪلاڪ بي ڪار کڻي! هڪڙي ڪندي سچي تاريخ ۽ ماڻهن جون زندگيون اهڙيون جن ۾ روئڻ جا سبب ناهن ته ٻيو ڇا آهن؟

موڪلائيندي پيرن ٻيو چميون ڏنائين. مون ٻه ڏنيس. چيائين منهنجي ٻارن کي خط لکندو رهجان. وعدو ڪيم.

ڪلاڪ کان پوءِ مهدي صاحب آچي ٻڙيو. ايندي شرط گهوڙا لڳائي ڏنائين ته "تونکي موڪائي هلو! آءٌ هتي مري ويندس! منهنجي هتي سنيال ڪير ڪندو؟ موٽڪي دوراڻا پون!" جيئن تيئن ڪري ۲۴ ڪلاڪ پورا ڪيا آهن. مون سندس چوٽ تي سپرنٽنڈنٽ کي لکيو آهي ته "تو سان ملڻ ٿو چاهيان" پين ڳالهين سان گڏ هن کي موڪلائڻ جي ڳالهه ٻه ڪرٽي هئي. ٻه ٻيا وڪيل جيڪي هتي ٻڌي هنڌ ڏيڻ آهن ۽ جن چيو هو ته اسان کي پاڻ وٽ گهرايو تن لاءِ چوٽو هو. هاڻي چوي ٿو "آءٌ واپس کو نہ ويندس منهنجو علاج تو وٽ ڪيندو!" چئي ٿو "مونکي پاڻ تي تياس ٿو اچي ۽ دل ۾ هول ٿا پون چو ته قلعي ۾ مون سان جيڪي ڪنديون، ڪيون ويون آهن سي مون کي هر هر ياد ڪيون اچن." ڪيس سندس چوٽ موجب صوف ٻوري حال ۾ رکيائون. پيو هٿ کو نہ ڪلاڪائون. نڪي اوجاگا ڏنائون يا ٻيهاريائون وغيره. چو ته لکي ڏنائين پر پٽ جي ڪندي جي سور ۾ هڪڙي ست سالن جي بيمار پٽ مرد کي وحشي ماحول ۾ رکڻ، سو ٻه مهينن جا مهينا هڪڙو جنسي عذاب آهي. هر هر چئي "مونکي هول ٿو پوي!" دل ۾ گهٽو چيم ته "ويچاري جو ڏوهه ڪونهي پر سوچيم ته ائين ڪم نہ هلندو. "چريا پنهنجي وس کونہ چڏبا!" سو چيومانس "ڳالهه بڌا! مون کي توسان دلي همدردي آهي سا ڳالهه ڪرڻ جو ضرور ڪونهي. پر پاڻ عوام جا سپاهي آهيون. پاڻ کي هر قسم جي زخمن لاءِ هر وقت مرڻ گهرڻ تيار رهڻو آهي. پڙهيل ماڻهو آهين. ٻاشعور آهين. انقلابي آهين. تاريخ اڳوڻي توڙي هاڻوڪي تنهنجي اڳيان آهي. ويٽنام، اڪ، ڏهاڙ فلسطين. روءِ زمين تي نندڙا نندڙا فلسطين آهن. بلڪ هر گهر، هر مظلوم جي دل ڪڙو رت ۾ ٻڏل بيروت آهي. ان ۾ پنهنجي غم بابت سوچڻ ۽ ٻين کي وسارڻ تو جهڙي مڙس جي شان وٽان کونهي. هينئر ڪيترا فلسطيني ٻار اسپتال ۾ هوندا جن ڪنهن جي ٽنگ، ڪنهن جي ٻانهن ڪنهن جي اک ڪا نہ هوندي؟ ڪيترن جا پيٽ جا ڪنڊا پگل هوندا؟ اهي ٻه پاڻ جهڙا آهن، پنهنجو هڏ چمڙ آهن، پاڻ کي پنهنجي جان کان وڌيڪ مڃا آهن. بيمارين جي خلاف ٻه جدوجهد ڪرٽي آهي. هٿيار ڦٽا ڪرٽا ناهن. جنگ سڀ طرفي ڪبي آهي هڪ طرفي نہ. همت جو سندرو ٻڌبو. بيمارين سان ويڙهه ڪبي، ڏکڻي ويڙهه!" ڏٺم ته ٽڪو پيسو اثر ٽيس. دوا بدلائي مانس. ڪتاب پڙهڻ لاءِ ڏنو ماڻس.

Gul Hayat Institute

هينئر ملاقات تي ويو آهي. ڊيل ڪارينگيءَ جو سرمايدار نفسيات وارو ڪتاب "پريشان رهڻ بند ڪريو" تنقيدي نموني پڙهڻ لاءِ چيو مانس. ملازم هڪڙو ٽورڙو حجائتو آهي. چيائين "پوڙهي رات سمهڻ ڏنو؟" چيو مانس ته "پوڙهو مڙس ماٺهو آهي. بيماريون سيماريون ويندیون پڄي. مهيني ۾ماٺهو ئي نئون ولجو!" ڏيکاريندو ته في الحال مون کي ڏينهن ڏجا تارا پر هن کي ليڪ ڪرڻ ۽ انساني فرض آهي. ليڪ ٽي ويندو.

پاڻي واري ڏاسي گهاٽ ۾ صفايون ٽي ويون آهن. سانجهيءَ شيخوپوره ضلعي جي فاروق جي "تاريخ" آهي. ڪهڙو نه معصوم نالو آهي. "تاريخ". هڪڙي انسان کي، هڪڙي ماءُ جي پٽ، پائرن پيٽن جي پاءُ کي شايد نياڻين ۽ پٽن جي پيءُ ۽ هڪڙي عورت جي مڙس کي قتل ڪيو ويندو! جنهن کي هن قتل ڪيو هوندو اهو ۽ درحقيقت هن ڦورو ۽ ظالم نظام ئي قتل ڪيو. ان ئي اها چتڪتاڻ پيدا ڪئي آهي جنهن ۾ ماٺهو ماٺهوءَ کي مارڻ بنا جي نه ٿو سگهي. پروگرام وڏو آهي. فاروق جي ته رڳو ٻوهٽي آهي. ريهرسل آهي. ظهور الاهيءَ جو "ڪيس" پيو هلي هن جيل ۾. اڄ مولوي مشتاق شاهدي ڏيڻ آيو هو. هڪ حفاظتي ڪار اڳيان هڪ پنيان. جوابدار رزاق آهي، ۲۲ سالن جو نوجوان، ٻڪر جي موچيءَ جو پٽ. چون ٿا ته قلعي ۾ صاحبن جي ٻنهن ۾ ڪانگهارو پري هنيائين. مڙس جي دليريءَ جو رڙيون آهن. "م" چئي ٿو ته قلعي بابت ٻن ماٺهن جي نيڪي آهي. پهريون نمبر رزاق جي پيو نمبر حيدر شاه جي. چون ٿا ته حيدر شاه نرولال قلعي جهڙي خونريزموت جي قبرستان ۾ ٻه ظالمن ڪي چئلينج ڪري بک هڙتال ڪئي ۽ ڪرائي! مهدي صاحب ٻه حيدر شاه کي سڃاڻي. اهو ٻه تعريفون ٿو ڪري. چي "قلعي ۾ جيڪو نئون سورهه نسل ڏٺم تنهن مان ائين لڳم ته باغ پڇي راس ٽي ويو آهي. اسان جهڙن مدي خارج مڙهن جي هاڻ قوم کي ڪاڻ ڪڍڻي ڪا نه پوندي."

خدا ڪري اسان تان بزدليءَ جو داغ آهستي آهستي ڪري ڏوپڇي صاف ٽي وڃي ٻاهران ۽ اسين دنيا جي انقلابي قومن جي صفن ۾ آبروءَ وارو مقام حاصل ڪري سگهون.

هن مهيني ڪان هي جيل اندروني طرح اڳي وانگر جيل ڪاتي جي حوالي ۽ حفاظتي خيال ڪان فوج جي حوالي آهي. ماڙيءَ جي ڇت تي زمين ۽ هوا ۾ مار ڪندڙ توبون فٽ ٿيل آهن جن تي فوجي پهرو آهي. فوجن تي جيل پوليس سان گڏ اسپيشل پوليس بيئل آهي. چو طرف ميلن ۾ فوجي چوڪيون قائم آهن. اچڻ وڃڻ جا رستا بند آهن. ملاقات ٻين بجي ڪان پوءِ آهي. ڏينهن جو فوجي عدالتون ڪيس پيون هلائين. ماڙي فوجي عملدارن سان پريل آهي. جيل جي چوڪاري فوجي دستن جو پهرو آهي. ڪيترن ماٺهن کي سزائون ڏئي چڪا آهن، ڪئين جوانن کي ۱۴-۱۴ سال سزائون آهن. هاڻي رزاق جو وارو آهي. ڏاسي گهاٽ صفا ٽيو پيو آهي. رڳو ڪاغذي ڪاروائي پوري ٽيڻ جي دير

Gul Hayat Institute

آهي. همراه حوصلي وارو ٿو ٻڌجي. پنجاهي کن مڙسن کي رات ڏينهن ٻيڙيون چڙهيل آهن. ڪيترا سفيد پوش، دڪاندار ۽ وڪيل وغيره آهن. ادبي مقالو گذريل هفتي پورو ٿيو. پر اڄا پنڊ ۾ آهي. اڄا ٽئين کو نه ٽپي سگهيو آهي. پل ٽئين جو زور ڪجهه ٽٽي. هاڻ شاه تي لکڻ جو پروگرام آهي. ان لاءِ گهربل پڙهائي شروع ڪئي اٿم. اڄ ويدانت، يوناني فلسفي ۽ مسلمان فيلسوفن بابت مطالعو ڪيم. گهربل ڪتابن جي لسٽ تيار ڪري هڪڙي موڪلي اٿم. ڪجهه موڪلڻي آهي. مڪمل رسالي جو به انتظار آهي. بهر حال صحت ٺيڪ ٿئي ته سال اڌ ۾ لکجي پوندو. جدلي ۽ تاريخي مادييت به لکڻي آهي. ساڻي جو تعاون انشاءالله قائم رهندو ۽ نه رڳو اُهي پر رٽيل ناول ۽ افسانا به لکبا.

شام جا ٧ ٽيا آهن. قاسي گهاڻ جنڊي سان گڏ آهي. پرسان جيڪي ٽئي پيو سو ٻڌجي ۽ ڏسجي پيو. قاسيءَ جو مٽيون حصو اجهو سامهون آهي. مٽان بتي پئي ٻري، ڏاڪڻ به رکي آهي. فاروق احمد گهوٽ لاءِ سيج پئي تيار ٿئي.

ملازم پيو ڳالهيون ڪري:

"ملاقات هلي پيئي، شام کان شروع ٿي آهي. رات دير تائين هلندي. سوين ماڻهو اچي گڏ ٿيا آهن. قاعدي موجب سيني کي ملاقات ڪرائڻي آهي. ويهن ويهن جو ٽولو پيو اچي. ماڙيءَ کان آخري کولي (جنهن ۾ قاسيءَ وارو آخري رات بند هوندو آهي) واري رستي جي بنهي پاسن پوليس قطارون ڪريو بيٺي آهي. اوهوءَ پريان بتي پئي ٻري نه! اها روشن دان جي بتي آهي. اها آخري کوليل آهي. ان ۾ همزاه اچوڪي رات ڪاڌيندو. ملاقات اتي پئي هلي. ملاقات ڪهڙي؟ گهر جڻ پاتين کي ڏهه پندرهن منٽ وهڻ لاءِ مليا. ٻيا رڳو پاسي مان لنگهيو همراه کي سلام ڪرين. نڪريو وڃن. بس! ته به رات دير تائين ماڻهو نه ٽا ڪٽن. ملاقاتي ويندا، تر ٻوءِ هيڊ وارڊ، آفيسر، ڊاڪٽر اڌ اڌ ڪلاڪ ڪان پوءِ وٽس ايندا. هڪڙو سپاهي وارڊ سان ٣ ڪلاڪ سندس سامهون اچو ٻيٺو هوندو. ان کي ٣ ڪلاڪ چرڻ جو امر ڪونهي. ان کان پوءِ ٻيو ايندو. آخري وقت ١٦ ڇٽا وٽ ايندس. چار ساڃي، چار ڪاڀي، چار اڇيان، چار پويان. همراه کي روانو ڪري، لاش کڻي ايندا ماڙيءَ تي. مائٽ رات هتي ئي ٽڪيل هوندا. صبح جو جيل وارا کائن رسيد لکائي ولي لاش سندن حوالي ڪندا."

اڄ سڃي جيل تي اداسي چانيل آهي. قيدي ته قيدي ملازم به افسوس ۾ هوندا. جن کي انساني دل آهي. سي سڃي ڏڪ ۾ هوندا.....

صبح ٦ بجا. پهرو بدليو آهي. رفيق جو پهرو آهي. سڏي پڇيو مانس "ڪر خبر؟ فاروق احمد آهي، ويو؟" چيائين "ويو!" رکي رکي چيائين "ساهه ڏکيو نڪتس. ڪجه دير اچلون ڏيندو رهيو. مڙس زور وارو هو." قاسي پريد ۾ تون هئين؟" "هائو. سادي ٽين

Gul Hayat Institute

بجي آيس. ڪمَ لاهي اڃ ڪلاڪ آرام ڪري وري ڊيوٽيءَ تي چڙهيو آهيان."

سو شيخو پوري جو هاري جوان فاروق، پاٽيءَ جي واري تان ٻئي هاري جوان کي قتل ڪري رات پاڻ ٻه روانو ٽي ويو. جاگيردار جاگيردار کي، سرمائيدار سرمائيدار کي، وڏيرو وڏيري کي چماڻ ٻه ٽنبو رهڻي! ڪروڙن جا هڪٻئي جا نقصان ٽي وڃن پر هڏ جوکو ڪونہ ڪنڌا پر هاريءَ جوان ۽ مزدور جوان پاٽيءَ جي واري تان، گار تان، کوڙي شڪ تان، ٽوڪ تان، سکڻي، ڪاميچ ڪان، هڪٻئي کي ڪهندا ۽ ڪسندا ۽ ڦاسين تي لٽڪندا رهندا. فضول، بني مقصد، مجبوراً، مڙيئي دل جي باه ڪڍڻ لاءِ يا لوڪ جي طعني کان بچڻ لاءِ سال بسال جيڪي جانيون هڪٻئي کي کهڻ ۾ زبان ٽيون سي جي ڪنهن عوام جي مڙساڻي ڪم ۾ سڃايون ٽين ته ڇيڪر هيءَ دنيا ئي بدلجي وڃي. ڌرتيءَ تي رهندڙن جون زندگيون الائي ڇا مان ڇا ٽي وڃن. درياهه وهندا رهندا، ريلون بسون ۽ ڪارون ۽ هوائي جهاز تيز رفتاريءَ سان ڊوڙندا رهندا، ماٽهو جمندا، وڌا ٽيندا، پڙهندا، مال چارياندا، رسندا ۽ پرچندا، محبتون ۽ نفرتون ڪندا رهندا. ڌرتي ڦرندي رهندي. چند ۽ سج چمڪندا رهندا. سمنڊ جون چوليون روشنيءَ ۾ جرڪنديون رهنديون. سيڪڙهه جيئن جو تيئن هلندو رهندو پر فاروق هاري نہ هوندو. ان جي ماءُ جون اکيون سوجهري ڪان خالي رهنديون. سندس ٻار يتيم رهندا.

جيل جي ٽيپ جيڪا جهلڻ جي ڪانہ هئي سا ٻه ختم ٽي ويئي. ڪال ڪوٺڙي، ۲۴ ڪلاڪ پهرئون صبح جو ٽهلائي، ملاقات، رات جو "ليڪ اڄ او ٽي!"..... (ليڪ آهي ڙي) جا ڪوڪريا، آفيسرن ۽ ملازمن جون معتبريون سڀ ختم! هاڻ جيڪا هلائڻي هجين سا پيا هلائين! فاروق آزاد ٽي ويو. هاڻ جيل مينوئل جا سموريا قانون ڪيس ڪجهه ٻه ڪري نہ ٿا سگهن . هاڻ فقط ڪيس مارڻ وارن جو موت رهجي ويو آهي.

ڪچا ٻه پڪا. شاهه جي فلسفي جي پس منظر کي سمجهڻ لاءِ ڊراوڙي هندو ٻڌم يوناني ۽ مسلمان فلسفين کي ويٽو پڙهان. ڪلهه يوناني ۽ مسلمان فلسفين جو حال احوال ورتم. اڄ شيو، وشنو، لڪشمي، يوپي، اوگوان، سنسار چڪر مايا، ڪرم، ويدِ اپنشد، سرتين سمرتن جي احوال کي لڳو پيو آهيان. هڪڙي سنڌو ديويءَ جو ٻه پتو پئي ٿو. اسان وارو ڊپ ٻه ديوتا هو ۽ پوجبو هو. ڪنڊ ۾ ڏاڍو سور پئجي ويو آهي. محمد خان مجاور جو خط پڙهي ڏاڍو خوش ٿيس. لکيو اٿس.

۸۲- ۹- ۱۱

سدا بهار و سدا آزاد
جنگشاهي

پاءُ برادر نيڪ بخت مسڙرسول بخش صاحب
عليڪم. بعد دعائن جي روشن هجي. تہ هن طرف ڪل خير آهي. جي بي خيرائي
اسلام
آهي تہ فقط اوهان جي طرف جي مشڪلاتن ۽ تڪليفن جي غمگيني آهي. اوهانجي ڪنڊب
۾ ۽ ڪل خير آهي. ڪوٽ ۽ قوم ..... ۾ رات ئي رات لڳي پيئي آهي. ڪي ڪي تارا
ٽمڪي رهيا آهن. چند جي ضرورت آهي. ڏينهن تہ الاڇي ڪڍهن ٿيندو؟.....
دوري ۽ مشڪلاتن سبب ملاقات ميسر ٿي نہ ٿي سگهي. باقي يادگيري سڏائيندي
رهي ٿي. بموجب فاڊ ڪروني اڊ ڪرڪم اوهان کي پٽ هن يتيم جي يادگيري دل ۾
هوندي. پوءِ خبر ناهي تہ چو بقول شاعر:-
مُکو ڪونہ ڪاغذ ڪو دلدار موڪلي- لکئين خير جي ڪاڙ اخبار مون ڏي.
ڏلو ڏوهہ ڪهڙو تو منڌار موڪلي- جو ڪاوڙ رکي دل ۾ تو يار مون ڏي .....
مان پانيان ٿو مونکي اڃو خام سمجهيو- نظر دوستيءَ جيءَ ۾ بيڪار سمجهيو.....
جي گل وصف تنهنجي تہ مان خار آهيان- جي موتي تون آهين تہ مان هار آهيان .....
جي تون پير آهين تہ مان پي خليفو - آهي روز شب يار تنهنجو وظيفو
اميد الله ۾ آهي ..... تہ ٿوري عرصي ۾ جنگشاهي پنهنجي ڪوٽ ۾ آزادانہ ملڻ
نصيب ٿيندو. آمين والسلام

Gul Hayat Institute

محمد خان مجاور پليجو

۸۲- ۹- ۲۷صبح جا اٺ.

سياڻي عيد آهي. اسان وٽ اڳئين عيد وانگر هن عيد تي بہ عيد
لاءِ ڪوبہ بندوبست ڪونهي. "م" ۽ اسان پروگرام ناهيو هو. پر اهو ويو هليو. مهدي
انور ويچارو اڃا مس هوش ۾ اچڻ شروع ٿيو آهي. رات چيائين تہ "مونکي هڪڙي ڪاله
توکي ٻڌائڻ وسري ويئي. آءُ ڊيوڙيءَ تي دانهن ڏيڻ ويس تہ "مونکي سيڪيورٽي وارد
ٿا موڪلين. مهرباني ڪري نہ موڪليو." اتي هڪڙو سهڻو قداور جوان مليو. تنهن

منهنجي پٺ ٿپري مونکي قرب سان چيو "اتي تنهنجو علاج ٿي ويندو. تون بلڪل صحتمند ٿي ويندين ۽ خوش ٿيندين." مون سندس چاتيءَ تي لڳل نالي جي پٽي پڙهي ورتي، "حامد" لکيل هو. "مون چيس "اهو ڊپٽي سپرنٽنڈنٽ هو." چيائين "ٺهايت پلو ۽ پر خلوص ماڻهو ٿي لڳو." مون چيو "ها پلو واقعي آهي." چيائين "هن کي شايد خبر آهي ته توهان ماڻهن جو ڏهني علاج ڪندا آهيو." مون چرچو ڪري چيس "سڄي دنيا کي خبر آهي! هن کي ڪيئن نه هوندي؟ آخر ڊپٽي سپرنٽنڈنٽ،جا جي ڪريٽ ڪيو اٽنس؟" چيائين "هتي ملازمن مون سان ڳالهيون ڪيون آهن ته "م" جڏهن هتي آيو هو تڏهن سکي ڪنڌا ٿي ويل هو. هٿ پيٽا ڏکندا هئس. سگريٽ مان سگريٽ دکائيندو هو. هر هڪ دورا پوندا هئس. ڊاڪٽر عاجز آڇي ويا هئا. سين مٽان سيون پيون لڳندیون هيون. مٿو سور مان ٽڪر ٿيندو هوس. موٽ بہ اهڙي حالت ڏني هيس. وري مون ته ڪونہ ڏٺو. پر چون ٿا سچاڻ کان ٻاهر هو. اهڙو صحتمند، زنده دل ۽ با اعتماد ماڻهو ٿي ويو!" مون چيس، "اٽاھ صحيح سائنسي چاڻ، اٽاھ، گهروءَ وسيع انسانن ۽ زندگيءَ جو تجربو ۽ اٽاھ خلوص، پلائي ۽ خدمت ڪرڻ جو جذبو، اهي ٽي ڳالهيون هجن، انهن جي ڏيءُ وٺ ۽ مٽا سٽا ٿئي ته ماڻهن جا سٺ سيڪڙو دک درد مهينن اندر دور ٿي وڃن يا گهٽو گهٽجي وڃن." چيائين "مونکي ته هينئر ئي خبر آهي ته مونکي هاڻ دورا پوندائي ڪونہ" مون چيس "دورا ۽ سيڪيورٽي وارا! هتي دورن جي داخلا سرڪاري طرح بند آهي!" ٻاهر ليٽيو ڪتاب پيو پڙهي. بلڪل نيڪ آهي. مهينو بہ اڃايا سڃايا سوال پڇي مٿو کپائيندو. پر نيڪ ٿي ويندو.

رات مونکي هتي آئي پندرهن مهينا پورا ٿيا. زندگيءَ ۾ مختلف ۽ گونا گون بـا مقصد تجربا ٿيڻ کپن. هن تجربي بٹا بـ منهنجي زندگيءَ ۾ وڏو خال رهجي وڃي ها. جيڪڏهن مقصد عظيم آهي ۽ پويان ڪا ڳاڙهہ منظم موجود آهي ته زندگيءَ جو ڪڙي ۾ ڪڙو تجربو پس پيش ماکيءَ کان مٹا نتيجا ڪڍي سگهي ٿو. مون هيستائين مجموعي طرح نيڪ وقت گذاريو آهي. انهيءَ جو هڪڙو سبب اهو آهي ته مون اها ڳاڙهہ پوريءَ طرح سمجهي قبول ڪئي آهي ته عوام سان ڏيکاءَ، نمائش ۽ دوکي واري ٿہ، پر حقيقي، توڙ تائين ۽ ڪير ڏوتي وفاداريءَ جي جنهن قسم جي سياست اسين ڪرڻ چاهيون ٿا ۽ ڪريون پيا تنهن ۾ هي ته رڳو شروعاتي ۽ معمولي منزلون آهن. ان کان پوءِ مون قيد ۽ ان جي ڪيترين مجبورين، محرومين، سختين، بـي واجبين ۽ عذابـن کـي زندگيءَ جون دستورِي ۽ قدرتي شيون ڪري تسليم ڪيو آهي ۽ انهن کي معمولي ڪان وڌيڪ اهميت ڪانہ ڏني آهي.

مون اجائي ڏک، خودڪياسيءَ، پچتاءَ، محرومي ۽ مجبوريءَ جي حد کان وڌيڪ

Gul Hayat Institute

احساسن کي عوام دشمن زهر سمجهي ان کان سڀٽيءَ سان پرهيز پئي ڪئي آهي. مون سڀني چيتن جي پڇرن ۾ بند سورهيه وينٽنامي قيدين، نازي لوڙهن ۾ قيد سورهيه روسي ۽ ٻين قيدين ۽ اسرائيل ۽ ڏکڻ آفريڪا جي قيد ۾ بند سورهيه آفريڪي، فلسطيني قيدين جو عظيم تصور پنهنجي اکيان رکيو آهي. مون هميشه انهن کي ڏيان ۾ رکيو آهي جيکي نازي ٽينکن هيٺيان چيپائجي جان جا نڏراڻ پيش ڪري انقلاب کي زنده ڪري ويا، جيکي ويٽنام ۾ آمريکي هيليڪاپٽرن هيٺ اچلايا ويا ۽ جن جا جگر جيئري وڍي کڍي پچائي کاڌا ويا! جن کي سيون هٽي ماري سندن کلن مان نازي ڪيرين لاءَ پرس ناهيا ويا. مون انهن بابت به هميشه پئي سوچيو آهي جيکي گڏريل اوندهين ۽ وحشي صدين ۾ جيئري غلام داري ۽ جاگيرداري تبرن ۾ داخل هئا ۽ مري ويا. مون اڄ جي عوام بابت به پئي سوچيو آهي جيکي اڄ جبل جيڏي ڳري زندگي جو بار کنيو پيو هلي. ها، عورتون، مرد ۽ پوڙها هر ماٺهوءَ جي دل خوف ڳڻتيءَ ۽ دهشت جو هڪڙو ڪوٽ لکپٽ هڪڙو شاهي قلعو، هڪڙو لال قلعو آهي.

انهن جي پيٽ ۾ اسين جن کي سمجهه به آهي. واڙ به آهي، تنظيم به آهي، ڏاڍي ڏوٽي به آهن، وارث وسيلا به آهن تن کي کهڙي شيءَ جو ڊپ هئڻ گهرجي! اسان ماٺهن تي جي خدا نخواسته موت به اچي تہ به اسين هنن ٻين جي ڏک ۽ عذاب جي برابري ڪري نہ سگهنداسون چو تہ هو اهي آهن جيکي اوندهين واڻن تي پيا مرن يا مري ويا.

هم جو تاريڪ راهون مين ماري گئي!

اسين تہ روشنيءَ ۽ نور جي وچ ۾ پيا وڙهون! سڄي ڪالهه سمجهندي پيا وڙهون، روشن آئيندي جي خاطريءَ جا چند چت ۾ رکي پيا وڙهون، اسان جهڙو خوش نصيب کو ٻيو!

رات دهليءَ تان مدراس ٽي ويءَ جي دستاويزي فلم "ڪرنانڪ جو نواب" ڏٺي سين. هندستاني تاريخ جا ڪيئي وسريل نالا ياد آيا ۽ اهي جايون ڏٺيوسين جي رڳو پڙهيون هيوسين.

چندا صاحب، ڪلائيو، ڊيو پلي، فرينچ جنرل لالي، نواب محمد علي آف ڪرنانڪ، غدار نظام الملڪ، حيدر علي، ٽيپو سلطان، بالا جي مرهٽو مدراس جو فورٽ وليم، آرڪاٽ جو قلعو، سرنگا پٽم، گنجي جو قلعو ۽ بيشمار حيرت انگيز مندر سوچيم. ماٺهن کي ديولين، مندر ۽ عبادتگاهون ۽ درگاهون ناهڻ ڪانسواءِ ٻيو به ڪم هو يا نہ! هيڏيون رقمون ڪنهن پنهنجي بابي جي ڪوڙ جي ڪمائيءَ مان ڪونہ بچائي خرچ ڪيون

هوندیون. اها چنّي پئي هوندي هندو عيسائي، ٻوڌي، مسلمان هارين، مزدورن ۽ مسڪينن تي. "ڪڙڻ کورين جو نانءُ وڏيري جو!" ماٺهن کي سريون اوچنگارون، ليلڙاٽ ۽ لاحاصل ڏلتون ۽ نالو ٽيو راڄائن، بادشاهن ۽ حڪمرانن ٿورن ۽ ڏاڙيلن جو. "هي فلاڻي راڄا جو مندر" "هي فلاڻي راجا جو مندر" "هيءَ ٽيرڙي بادشاهه جي مسجد" ۽ "هي ڏمڪي عيسائي بادشاهه جي ديول." رات پريتي ساگر وڻي آئي.

My heart is beating
Is always repeating
I am all the time waiting,
for you.

(منهنجي دل ڌڙڪي پئي
هر هر ورجائي پئي
تنهنجو انتظار پيئي کريان!)

دهليءَ ۽ جالندر ٻي وي تي ساگر، جيا بسواس، انيسه صابري، سلمي آغا ۽ ٻي هڪڙي سڪٽي ۽ هڪڙي مسلمان جهڙين پنهنجي فن تي قادر عورتن جو مقابلو فقط ٻه مرد ڪندي ڏٺا اٿم. اردوءَ ۾ سليم اختر ۽ پنجابي فنڪارن مان گرداس مان! مان ڏڦي وڃائيندو آهي. انگ انگ ٽڙڪندو اٿس. سندس ٻول انداز چهري جا تاثر پاڻ ۾ ملي هڪ ٽي ويندا آهن. اهو ٻه ٻه چار ڏينهن اڳ وري ڏٺوسين. سدا ملوڪ شهزادو جوان آهي. "م" جو دلپسند آهي. سڄو ڏينهن سندس تعريفون پيو ڪندو آهي. سندس هڪڙو خاص لاجواب ڪلام آهي، "انگونا دل دي وهي تي لوالي، مين تيري آن، مين تيري آن، مين تيري آ."

Gul Hayat Institute

لاگا چنري مين داغ، چهپائون ڪيسي؟
ڀُهول گئي سب بچن بدا کي
کهو گئي مين سسرال مين آکي
جا کي بابل سي نجرين ملائون ڪيسي
گهر جائون ڪسي؟

هيمنت ڪمار پيو ڳائي. ٻه پهر، نند آئي. پر ڪڙکي تي ٽٽي پئي. پڙهڻ صحت لاءِ ليک ڪونهي في الحال. ڪچهريءَ تي، دل ٽٽي، تنهنڪري اڄ ريڊيو کي وارو ڏنو اٿم زمانن ڪانپوءِ ڇڻ.

۸۳-۹-۲۸

عيد سگوري حج جي. پنهنجي بي خبريءَ ۽ سستيءَ سبب بکيا اگهاڙا ويٺا آهيون. اڳوڻو دئو بہ چٽ آهي. گوشت اڳي جيڪو ملندو هو سو بہ اڪاري ۽ عيد ڪري بند آهي. لنگر تان پوڙ گهرائي کاڌو اٽئون. ڪپڙا بہ اهي ئي عوامي جمهوري پيا آهن. باقي بحث جي شڪر آهي ڪوٽ کانهي. صبح کان پوڙهي:اسٽارٽ ڪيو آهي، متان اچي بہ پهر ٽيا آهن. هينئر ٽڪي ڏان ٽي ليٽي پيو آهي. ڪلاڪ اڌ سمهي وري سوال پچندو.

رات اوچتو چيائين "تو مٿ آڳ آهي. اها نيڪ آهي. وڏو انقلابي سرمايو آهي. پر ان کي ڪنٽرول ڪرڻ جي ضرورت آهي. "اڙ تي وڏو ليڪچر ڏنائين. ڊاڪٽر اعزاز نذير جو فدائي آهي. هر هر ان جو حوالو تو ڏي. ڪابہ ڳالهہ چئبي تہ چوندو "ڊاڪٽر صاحب مونکي. توهان بابت اها ڳالهہ بہ بڌائي آهي. ڏاڍو سٺو خيال هو ڊاڪٽر صاحب کي توهان بابت. بس رڳو چيائين تي تہ "ذرا جوشيلو وڌيڪ آهي" ..... "سوليءَ سنڌيءَ مٿ ترجمو تہ "ڊاڪٽر صاحب چئي تو تہ پليجو سياسي طرح جٽ آهي. رڳو ڏنبي ۽ جهڳڙي تي زور آهيس. لٽ ڏکي لاءِ چگو ٽيئي جيڪر پر جي ڪا سونت هجيس." مون کي لاچار بچاءَ مٿ ليڪچر ڏيٽو پيو. پر همراه هر هر چئي "اها ڳالهہ تہ ڊاڪٽر صاحب پاڻ مڃي تو پر ....." ڏلم هونئن جند کان ڇنڊي سو ڪيس، چيم "هاڻ ڪلاڪ کن مائٽ ڪري ڳالهہ ٻدو تہ آءُ ڳالهہ ڪريان." لاچار هائو ڪيائين. آءُ سنڌ ۽ هند، دراوڙن ۽ آرين کان شروع ٽيندي، دهلي، يوپي جي سامراجي مرڪز مٿ هندستان جي هندو مسلمان قومن (سنڌي، پنجابي، مرهٽن وغيره) خلاف استحصال، قرلٽ ۽ ظلم ۽ اڳرائيءَ جو اڏو بنائي ويٺل مسلمان جاگيردان، سندن يوپي جي ۽ دهلوي شهري سفيد پوش مسلمان چاڙتن، جي حضورين ۽ سندن بچ تي وڙهندڙن جي ٽفانتي، تاريخي فڪر، سوچ ۽ رويي، سندن هندو توڙي مسلمان هندستاني قومن خلاف ڪيل بين الاقوامي جرمن، هندستاني تاريخ مٿ سندن عوام دشمن، ڊرتي دشمن، هاري دشمن، پهراڙي دشمن، آزادي دشمن ۽ جمهوريت دشمن ڪردار کان ٽيندو سندن هاڻوڪي ڪردار ۱۹۷۰ع جي اليڪشن مٿ ڪردار، قومي اتحاد مٿ ڪردار جو ذڪر ڪندو سنڌن ترقيءَ پسنديءَ جي جبي هيٺ ڪيل "انقلابي" ڪردار، تائين پهتو آهيان ۽ ان جي روشنيءَ مٿ ڊاڪٽر اعزاز نذير صاحب جي نهايت "معصوم، "خيرخواه" "گهٽگهري ۽ "قربائتي" پر" جي تشريح ڪئي اٿم. ان کان پوءِ چيو اٿم تہ آءُ هرو پرو آهڙو ڏڏڙ مٿ پير هٿي ويٺل دو دستو جٽ ڪونہ آهيان جهڙو دين جا بزرگ مونکي پيش ڪن ٿا. اسان جي هر شيءِ، هر ڳالهہ، هر ويڙهہ، اسان جو هر صلح، ٽلهي ليکي استادن جي ڏسيل واٽ مطابق آهي. سکٽي هڙپائي ڪانهي. هر ڳالهہ سوچيل سمجهيل، رٽيل ۽ تکيل توريل ٽئي ٽي. هنن مهربانن جيڪو اسان کي اڻان چريو ڪري پيش ڪيو آهي سو صحيح ڪونهي. چيائين "منهنجي متي مٿ

سور پوڻ شروع ٿيو آهي." مون کي چيس "آءٌ ته ايا شروع ٿي هاڻ ٿيو آهيان! هي ته کافيءَ جو ٽلهه آهي. کافي اڃڪتي آهي."

بهرحال ويساهين ڏئي کافي ٻڌائيماس. هاڻ مٽو پيو ڪنهي! ڪلي ٻه پيو ۽ ڪنڌ ٻه پيو لوڏي . وچ وچ ۾ سوال ٻه پيو پڇي! پر جهڙو ڪر ڏري پٺ تي ڪري پيو آهي. سوچيم ته جي ڇڏيندوسانس ته هن جي پيٽ ۾ جيڪي بلائون وڌيون ويون آهن تن جي ڪري هڪڙو ڏينهن ٻه گڏ رهي ڪونه سگهنداسون.

هاڻي خبرون پيو ٻڌائي "آءٌ موسيتيءَ جو شوقين کونه‌آهيان پر پٽن کي ٻارنهن هزارن جا ساز ولي ڏنم. انهن مان ٽي هزار بس موٽي مليا. ٽي پٽ هوٽل انٽرڪانٽي نينٽل ۾ ساز وڃائيندا هئا. ۱۴-۱۴- سو رپيا پگهار ملندي هين. پر سندن دوست سڀ شراب پي ٽپڙ پورا ڪري ويندا هئا. هاڻ ٻه پٽ انجنيئر آهن، هڪڙو نيشنل آئل سيڊ ۾ ايگزيڪيٽو انجينئر آهي. هڪڙو روپوش آهي. پيٽ پاڪستان ٽائيمس ۾ سب ايڊيٽر آهي. پاڻ ملتان ۾ قتل ٿي ويو. عياش ماڻهو هو ..... اسان جو صوفين جو خاندان آهي. پر بابا مولانا عبيدالله جو پوٽلڪ ۽ انگريز ن جو سخت دشمن هو ....."

گهر هلائڻ جو ڪم سندس حوالي آهي. هاڻ سچو ڏينهن ظفر مشتتيءَ سان لڳو پيو آهي. هڪ حد تائين پڙهيل ٻه چڱو آهي، پنجاب جي صوفي شاعرن تي چڱو مطالعو اٿس.

مون چيس ته "آءٌ لطيف تي لکڻ جي تياري پيو ڪريان. ڪتاب گڏ پيو ڪريان. ڪي پڙهان پيو." ته چيائين فلاڻا ڪتاب مون وٽ ليندا. ائين صوفي شاعريءَ تي بحث شروع ٿي ويو. ڳاله روميءَ ..... تي پهتي. اتان اقبال ۽ نشني تائين پهتي. مون چيو ته "نشني هٽلر ۽ مسوليني‌ءَ جو روحاني مرشد هو!" چيائين "اقبال جي رجعت پرست حصي کي ڪڍي ڇڏجي ته انقلابي عنصر کافي گهٽو اٿس." مون چيو ته "بظاهر سندس انقلابي عنصر کي رجعت پرست عنصر کان جدا ڪري ٿو سگهجي." ائين لطيف، اقبال ۽ روميءَ جي وچ ۾ فرق جي ڳاله نڪتي ۽ اڃڪتي هلي مذهب ۽ فلسفي تائين پهتي. مون چيو "رومي بغاوت ۽ جدوجهد جو شاعر آهي. پر اها بغاوت ۽ جدوجهد بي زمين ۽ بي حقيقت آهي. هوا ۾ ٽنگيل آهي. لطيف ان کي ڌرتي ۽ حقيقت ڏني ۽ ان کي زبردست ترقي ڏيئي سندس کيفيت ۾ انقلاب آندو جيئن فلسفي جي ميدان ۾ مارڪس هيگل جي آسمان ۽ زمين جي وچ ۾ ٽنگيل جدلي فلسفي کي پيرن پر بيهاري اڃڪتي وڌائي منجهس انقلاب آندو. اها ڳاله نه ڪنهن ڪلاسيڪي اردو شاعر ۾ آهي، نه هنديءَ ۾، نه پنجابيءَ ۾ نه ان دور جي فارسيءَ شاعريءَ ۾! مشرق ۾ روميءَ جو وڌائيندڙ ۽ انجي پيغام ۾ انقلاب آڻيندڙ فقط لطيف آهي." سوچي سوچي پوءِ ان ڳاله سان اتفاق ڪيائين. چيائين "برابر ڪلاسيڪي پنجابي شاعريءَ ۾ اها ڳاله ڪانهي." ڪلاسيڪي پنجابي شاعريءَ جو خبر اٿس ته آءٌ طالب علم آهيان ۽ بابا فريد کان خواجه فريد تائين. شاه حسين، سلطان باهو، بلي شاه، هاشم شاه، علي حيدر شاه، خواجه فريد وغيره

ڪافي ڪجھ پڙھيو اٿم. ان تي بحث ۽ ڪري چڪا آھيون. لطيف جا ڪيئي شعر ترجمو ڪري ڪيس ٻڌائي ۽ چڪو آھيان.

لطيف جي تبليغ مون هتي جام پئي ڪئي آھي ۽ اھا دعويٰ ۽ جام ڪئي اٿم تہ ڪلاسيڪي شاعرن ۾ لطيف ئي اڪيلو انقلابي شاعر آھي، جنھن جي انقلابيت اڄ قائم آھي، سدائين رھندي. بحث بعد ھر ڪو اھا ڳالھ مڃڻ تي مجبور ٿيو آھي. ڪن تہ اھو مطالبو ڪيو آھي تہ لطيف جو ترجمو ڪري ان تي اردوءَ ۾ ڪتاب لک تہ سڀ سمجھن. اھو انقلاب لاءِ وڏو ھٿيار ٿيندو.

اقبال جي ڳالھ ٻڌي احتجاج طور اٿي ۽ ويندا رھيا آھن. پر پوءِ بحث کان پوءِ ھر ڪو ٿريو پنڌ تي ڪريو پوي!

رات رفيق ملازم بيبي حاجرہ جو قصو ۽ شاعر اسلام جناب حفيظ جلندريءَ جو "شاھنامہ اسلام" ٻڌائڻ شروع ڪيا. مون ٽڪ ۽ چڙ وچان ڪيس سختيءَ سان روڪي ڇڏيو. ڪجھ وقت کان پوءِ مون کان اھا غلطي ٿي آھي. مونکي پاڻ تي ضابطو ھر وقت ھٿ گھرجي. پر ٽڪل حالت ۾ آڻڻ اڪثر پاڻ تي پورو ضابطو رکيو ٿو سگھان. اڄ صبح جو رفيق سان ڪچھري ڪري سندس دلجوئي ڪيم. مون ۾ ضابطو ۽ تحمل حيرت انگيز حد تائين گھٽو آھي. سھڻ تي پھاڙ سھي ويندس پر سھي نيٺ ھڪ حد کانپوءِ سھپ جواب ڏيو وڃي ۽ ڪنھن وقت کا معمولي ڳالھ آپي کان ٻاھر ڪڍيو ڇڏيم! مطلب تہ درياھ لنگھي ايڏي طاقت خرچ ٿيو وڃي جو پوءِ ڊوري تي بہ ماٺھو بيھو رھي! رات الائي ڪھڙي خيال ۾ ويٺا ھئاسون تہ سرڪاري چمچي ۽ پنڌ حفيظ جو نالو ٻڌي جڙ ٻاھ وڻي ويم! سوچيم "تہ پاڻ کي جبل ۾ آمريت جي ھن مسواڙي ميراثيءَ جو ڪلام بلاغت نظام ٻڌڻ لاءِ ئي اچي وڃايو اٿئون!؟"

ملازم آيو آھي. اجازت ونڻ تہ نندي گوشت جي جاءِ تي وڏو آڻيان. چيو سين "آڻ!" نيازي ۽ ذوالقرنين وارن پٽ ھوڙ موڪليو آھي. ڪپڙا بہ بدلايا اٿم. اڄين عيدن تي تہ اڪيلا ھئاسون. اڄ ھڪ بہ ملازم ۽ بہ جوابدار ملڻ آيا. سياسي نظربندن کي عيد تي بہ پاڻ ۾ ملڻ نہ ڏنائون. مھديءَ جي گھران مصالحا آيا آھن! ھتي مصالحہ ڏسيو بہ پيا خوش ٿيون. ھتي جي تيدين جي رڌل ھوڙن اھڙا ڪڙايا آھيون جو ھاڻ مصالحن جي خبر بہ پئجي ويئي آھي! ڪلھ خبر پيئي تہ حيدر ساھيوال آھي. قريشي اچئي اتي آھي. ان گھٽو خيال رکيو ھوندس. ملتان "مہ" ويو آھي. تنھن ھڪدم کيس گھرائي سندس وات ۾ پھريون ھوڙ جو گراھ منھنجي پاران وڏو ۽ ھيو سندس پاران! مطلب تہ حيدر جو الکو لٽو. ھاڻي ڏٺيکو آھي. "مہ" تيار ڪري ڇڏيندس. سڳن پائڻ جھڙو پائيندس. ڏينھن دستوري عيد جي ڏينھن وانگر سجو سجو ۽ اداس اداس آھي. ڪي عيدون زندگيءَ ۾ مون بہ شايد خوشيءَ ۾ گذاريون ھونديون پر ياد ٿيون پون. ياد جيڪي بہ اڃ ٿيون سي سدائين اداس ۽ ويران ھيون. جيڪي خوشيون جاگيردار سماج آڃي ٿو سي

Gul Hayat Institute

اسان لاءِ بيڪار، جيڪي اسان کي گهرجن سي ناممڪن. سڄي جهان جو اهو حال آهي. ماٺهو ويچارا گهٽو ڪري، عيد تي ٻارن جي ڪپڙن ۽ خرچين ۽ راڄا رسمن ۾ ئي هلاڪ.

عيدون ڪن جيون؟
ڪلي وال تي اکين اڙو
اسان وي منايان عيدان ڇن ميريا
(وار ڪليل هئا، اکين ۾ لڙڪ هئا،
چند منهنجا! اسان ٻه عيدون ملهايون!)
پر ڪڏهن نه ڪڏهن مارن جون عيدون ٻه ضرور اينديون.
ڳاڙهي ڳاڙهي، ريشمي زيبي
نيٺ ته پنهنجي عيد ٻڌ ايندي!
(اڻرسندي)

اڄ تخريب ڪاريءَ جي سزا موت مقرر ڪئي اٿن. منهنجي خيال ۾ اڳئي اهڙو مارشل لا آردر موجود آهي. بهرحال تخريبڪارن سان پور ڪري ڇڏيا آهن. مسڪينن جي پٽ وڃائي ڇڏي اٿن. ڏسون ته هن آخري ڏمڪيءَ کان پوءِ تخريبڪاري مڪمل طرح ختم ٿئي ٿي يا نه.

"سون! سون!" نڪ وهڻ جي تيارين ۾ آهي. جي زڪام وڌيو ته پنج ست آڪسي ٽينرا سائيڪلين جي سُئين کانسواءِ جند ڪانه ڇڏندي. سيون هٽي ڪم لاهي ڇڏينڊيون. ان ڪري اڄ ٻاهر ڪونه ٿو نڪران. ذاتي اپاءَ ۽ علاج ڪبا. ڊاڪٽري ماهر گڏ ٿي ويا آهن. مهدي صاحب گورنمنٽ ڪٽي آيو آهي. ظفر مشتي الائي ڇا پيو چئي پشتو لهجي ۾. معلوم ٿيو ته ڦوهي جي ڳالهه ٿو ڪري. مون تجويز ڏني آهي ته مون کي بيدا ۾ ڪارايو. آخر هڪڙي بيدي ۽ ڦوهي جو بل منظور ٿيو آهي. بيدو پڇائڻ کو معمولي ڪم ته ڪونهي! مون واري فل باءِل بيدي جي تجويز مهدي صاحب سختيءَ سان نڪرائي ڇڏي آهي ته اهو قابض آهي. هاڻ باءِل جو آردر ڏنو اٿس. هاڻ سوال آهي ته هاڻ باءِل بيدو صحيح معنيٰ ۾ ڪيئن پڇي؟ مهدي صاحب جو فيصلو آهي ته سؤ ڀا انگ آهستي آهستي ڳڻي پوءِ بيدو ٻاهر ڪڍجي. هاڻ بي رڪاوٽ دور ڪرڻي پڄي ويئي آهي. ظفر کي اردو انگ ڳڻڻ اچن ڪونه. مون پنهنجي، پشتو داني ڊيڪاري آهي ۽ انگ ڳڻي "پيو ظفر کي ٻڌايان "يوو، دوا، دري، سلور پنزا، شپگ، اووا، اتا، نو لس، يولس، دوالس ..... ملازم منهنجي ٻولي ڪٽڻ تي آهي. ظفر ڳالهه سمجهي ويو آهي ۽ هاڻ پاڻ "يو دو دري" شروع ڪري ڇڏي اٿس. غفور اچي سهڙيو آهي. ارادا ڪجهه خوفناڪ ٿا ڏسجنس. چي "ڊاڪٽر کي وڃي ٿو گهران ڪنهي ڪٽي اڇان" منٽون ڪري جند ڇڏايم. مٽان سوڙ ۽

Gul Hayat Institute

گرم ٽوپي مٿي ۾. بيدو آيو آهي. چلبو ۽ قائدي سان. سو مهدي صاحب قانون موجب چليو آهي. مونکي خصوصي هدايتون پيو ڏئي. ته ڪيئن چمچي سان کائبو ۽ جي چلکو وات ۾ اچي وڃي ته ڪيئن ڪڍجي! آءٌ غير حاضر دماغ. خدا پت رکي. قانون جي کا خلاف ورزي نه ڪري وهان. خير سان اها منزل گذري ويئي آهي. هاڻ ٿهوو فرسٽ ڪلاس ٽيو آهي. ريڊيو چالو آهي. حيدرآباد اتفاق سان هٽ آيو آهي: "محب مٽيءَ جي گهر آيو." گلزار عليءَ جي آواز ۾ جڏيل فقير جو ڪلام پيش ڪيو ويو. اخباري اداريين جو آزار شروع ٿي ويو آهي. لاچار پير ڏاهيا اٿم. عام ماڻهو شايد سڄي دنيا ۾ گهٽو ڪري هڪجهڙي طبيعت رکن ٿا. جڏهن ۽ بيمار ٿبو آهي ته روم ميڙ، مشتتي، ملازم ۽ آيو ويو ورائي ويندا. سوين ڏس، ڪو زور پيو ڏينڊو. ڪو مٽي کي ٽڏڙا پيو ڪڍائيندو. "قربان قربان"! پيا ٽيندا. ان مهل ئي خبر پوندي آهي ته ماڻهن جي دلين ۾ هر ڳاله جي باوجود ڪيڏو قرب، ڪيڏي ڀاجهه، ڪيڏي پاڻ وارڻ جي پياس لکل آهي!

مونکي بيماريءَ ۾ ڪڏهن ۽ اهو احساس نه ٽيو آهي ته ڪو آءٌ پرديس ۾ آهيان. نه وري گنتگو ڪندي اهو احساس ٽيو اٿم. جيکو چوٽو هوندو آهي ۽ جنهن انداز ۾ چوٽو هوندو آهي چئبو آهي. ظاهر آهي سوچي سمجهي ضرورت ۽ فائدي جي مد نظر ئي چئبو. پر ڪڏهن ڪڏهن نهايت گرما گرم نموني ۾ چئبو آهي:

رفيق پڇڻ آيو آهي ۽ مونکي بيمار سمجهي چرچا پوڳ ڪري مونکي ونڊرائي پيو.

"سنا هي آپ کي محلي مين سردي آگئي هي؟".....

لاهور ٽي ويءَ تان "لوڪ رنگ" جي عنوان هيٺ

مونکي جوڳي هٽي ڏي تون ڏارو
منهنجو ڪانگل آهي قرب وارو

Gul Hayat Institute

انهيءَ ڏن تي اردو ڪلام پيو ڳائجي.

هي زڪام جان کائ ڇڏيندو؟ نه ڇڏيائين ته ڪم خراب ٽيندو. سڄي ڪم جي پروگرام کي ڏانواڏول ڪري ڇڏيندو في الحال.

ڪلنگيءَ والڙا يار جيوين لک ٽيوين
سدا جڳ جيوين .....

حيدرآباد تان زرينه پٽي ڳائي. آواز ۽ ڏن ٽيڪ آهن. سنگهار علي سليم بيدل جو ڪلام ٽو ڳائي.

ڪيها يار پريم لگايا وي
ستيان نون آڻ جڳايا وي

منهنجو دلپسند ڪلام ۽ دلپسند فنڪار آهي. ڪچ نغمن کان پوءِ عابده آئي آهي.

تون آهين صاحب صورت جو
هي آهي غلام تنهنجو

"مون" هجي ها ته ڪيڏو نه مزو ٿئي ها. مٿس ڏيونءِ رکي هيم ته ريڊيو چيڪ ڪري، سڀ سرائيڪي ۽ سنڌي ڪلام ٻوڌائي. مٿس ورڪ ڪيو هئم ته سرائيڪي ڳائيندڙ سنڌي فنڪارن محمد جمن، عابده، زيب النساءَ، سنگهارعلي سليم کي ملتان جي فنڪشن ۾ گهرائيندا ڪريو. پنهنجن سڀن فنڪارن کي حيدرآباد جي فنڪشن ۾ اچڻ تي آماده ڪريو. انجام ڪيو هئائين. ڪافي وقت ويٺو سنڌي ڪلام ٻڌندو هو. مون چيو هوس ته "پهريائين هر ڪارين ٻوليءَ جي موسيقي نهايت واهيات لڳندي آهي. آهستي آهستي ان جي سمجه ايندي آهي. تون بوريت برداشت ڪري سنڌي راڳ جي سمجه حاصل ڪر ۽ ان تي ڪن ۽ ڏهن هيرائي." سو لڳو پيو هوندو هو. مون کان به زوريءَ ٻيا ڪم بند ڪرائي مونکي سرائيڪي ڪلام ٻڌائيندو هو.

۸۲-۹-۲۹

چاهونگا مين تجهي سانجه سويري
پهر بهي ڪبهي اب نام کو تيري
آواز مين نه دونگا.
ميري يار تجه کو آواز بار بار
مين نه دونگا.
چاهونگا مين تجهي سانجه سويري.
درد بهي تو چين بهي تو
درس بهي تو نين بهي تو
متوا ميري يار
تجه کو بار بار آواز مين نه دونگا
چاهونگا مين تجهي .....

Gul Hayat Institute

رفيع جي مٿيئين گاني تي اک ڪلي آهي. رات سوڙ ۽ ٻه ڪمبل وجهي ستو هوس. آڏيءَ جو پير لوري پيا. سو اُٿي ٻه جوڙا جوراب پاتم. ڪلهه ٻه ٻاهر ڪونه نڪتس. اڄ صبح جو ٻه ڪونه نڪتس ۽ چڪر ڪونه ڏنم. رات شوگن ڏلوسين پر لاهور صاف ڪونه هو. مزو ڪونه آيو. سانولي ۾ ٻه مزو ڪونه هو. اندرا جي روس جي دوري تي بحث ٻڌوسون ڏهيءَ تان. ڪافي صاف گوئيءَ سان ڳالهه ٻوله ٿي. مڙسن کي وڏي اهم ايشيائي بلڪ عالمي سياسي طاقت هئڻ جو ٻه احساس هو. ڳالهائڻ ۾ خنڪي هين.

صبح جو رفيق ٻڌايو ته ساهيوال سينٽرل جيل ۾ "فراري" ٿي آهي. سزائي موت جا ٣ قيدي ڦاسي گهاٽ جي ڪال ڪوٺڙين جون سيخون ڪارائيءَ سان وڍي ٻاهر نڪري پٽ ٽپڻ لڳا. سپاهيءَ برجيءَ واري ڏسي وڌن. فائرنگ ڪيائين: ٻه مڙس رسين تي ٻار ٻار چڙهڻ جي ڪوشش ڪندي چڙهي نه سگهيا. هڪڙو چڙهي پڃي ويو.

فرارين جا قصا شروع ٿي ويا. گهٽو وقت اڳ ڪيمپ جيل مان سزائي موت جي يارهن قيدين جي فراريءَ جي ڳالهه نڪتي. هميراهن ٥٦ فوٽ ڊگهي سرنگهه کوٽي. ان جي منهءَ سان ٻاهر مشقتيءَ هٿان گلن ۽ پاڇين پوکڻ جون ٻاريون تيار ڪرايائون ته جيئن ڪنهن کي شڪ نه پوي. تان جو هڪڙي رات يارنهن جا يارهن ئي ڦاسي گهاٽ مان پڃي ويا! ڏينهن سپرنٽنڈنٽ خبر ٻڌڻ شرط راه رباني ولي هليو ويو!

تازو ڪجهه سال اڳ سڪن هن جيل ۾ سرنگهه هنئي. باقي کي ٻه چار ڏينهن هٿا سرنگهه پوري ٽپڻ ۾ ته اتفاق سان زبردست مينهن پيو ۽ هڪڙي هنڌ تان سرنگهه ويهي رهي! ڦاٽ ڦاٽي پيو ۽ همراهه رهجي ويا. ان زماني ۾ ئي ميانوالي جيل مان سڪن جو ولر مڙسن جو سرنگهه هٽي پڃي ويو!

رات سڄي رات پاسي واري ٻرڪ جا سڪ جيڪي ڪنهن زماني کان قيد آهن سي ڳائيندا وڄائيندا رهيا. اها ٻرڪ سڌبي ئي سکن جي ٻرڪ آهي. اڳوڻي ڏياريءَ تي مون کين کنڊ ۽ چانور گهه موڪليا هئا.

پوءِ پاڻ چيائون ته "سختي آهي." بس ويچارا جيئن بند ٽيا تيئن بند آهن. کوبه ڏٽي ڏوٽي کونهي. نه خط نه پٽ. پر مڙس آهن همٽ وارا. ١٠- ١٠- ١٢- ١٢ سال بنا مقدمي يا سزا پوري ڪرڻ ڪانپوءِ به پيا آهن. پر منهن تي ران به ڪانهين. باقي کو وڃه ٿو ملين ته پوءِ جوڳي نه ڪنهن جا مٽ!

اڄ موڪل آهي. جيل بند آهي. آواز بند آهن . هي جيل لاهور شهر کان ١٦- ١٧ ميل پري آهي. ٽيڪسي تي ٥٠- ٦٠ رپيا پاڙو ٿو ٿئي. بسن جو انتظام پورو کونهي. شام ڪانپوءِ بس ڪانه ملندي. سڪ لڳا پيا آهن. باقي هونئن سناٽو آهي. صبح جو پنجاب جي تاريخ تي ڪلاڪ ۾ تبادلا خيال ڪيو اٽيون. ڪجهه پاڪستان جي صورتحال تي ڳالهه ٻوله ٿي آهي. ڪجهه يٽي صاحب جي تاريخي ڪردار جو ذڪر خير ٿيو آهي. هاڻ همراهه ٻاهر ويو آهي. اندر ٻاهر ماٺ آهي: پري ريل جي ڪوڪ ٿي آهي. ڏهن خالي

Gul Hayat Institute

آهي، هر قسم جي احساسن، جذبن ۽ سوچن کان کڏهن ڏهن ڪي چوڻي ڏيڻ ضروري آهي. خالي دماغ به عجيب آزادي ۽ سکون جو احساس ٿو ڏياري. بيمارين جو هڪڙو فائدو به آهي. دماغ سوچن جي لاڳيتي دٻاءَ کان ڪجه ويساهين حاصل ڪري ٿو. جن تي اهڙو دٻاءُ آهي (مون تي ڪونهي) تن لاءِ بيمارين جي خاتمي کان پوءِ جا به نئي ڏينهن ڏاڍي مزي وارا ٿيندا آهن. ماٿو پاڻ ڪي نئون جاول ۽ هلڪو هلڪو محسوس ڪندو آهي.

ڇڏڻ وقت ڪاپوءِ ڪمري کي جاچي ڏنو اٿم. در ڏانهن منهن ڪريو ڪرسيءَ تي ويٺو آهيان. ميز جو پريون پاسو به سرون رنگائي ٽورو اُپو ڪرايو اٿم. بستري تي رات واري سوڙ ۽ به ڪمبل پيا آهن. وهاڻي تان چوڙ لهي ويئي آهي. ريڊيو به بستري تي ئي رکيو آهي. ساجي پاسي مهديءَ جي ڪٽ پئي آهي. پيراندي در ڏانهن آهي. ٻنهي ڪنن جي. مهديءَ جي ڪٻٽ ۾ بلي شاه جو ڪلام ۽ ٻئي ٻيا ڪتاب، اولنين، گلوڪوز ۽ ڪير جا دٻا، بسڪوٽن جا پئڪيٽ ۽ هيٺ فرونٽ جا پئڪيٽ رکيا آهن. انهن مان ڪي منهنجا آهن جي مون ڪيس رکڻ لاءِ ڏنا آهن جو گهر هلائڻ جو انچارج آهيان. منهنجو هڪڙو زئڪ منهنجن ۽ خيل جي لائبريريءَ جي ڪتابن ۽ رسالن سان پريل آهي. هڪڙي ٽيبل تي به ڪتاب رکيل آهن. منهنجو زئڪ مهديءَ جيءَ ڪٽ جي ساڄي پاسي ۽ ٻي ميز منهنجي ڪٽ جي کاٻي پاسي رکيءَ آهي. اڻ تي جورابن جو جوڙو، دوائن جون شيشيون پيل آهن. ڏوليءَ ۾ منهنجو سامان رکيو آهي. الائي کهڙو آهي. سونکي خبر به ڪانهي. ڪڏهن ڪڏهن ان مان الائي کهڙي زماني جون شيون نڪريو ايندين آهن! ڪڏهن ڏسان ته بادام پيا آهن ڪڏهن ڏسان ته بسڪوٽ رکيا آهن! ڪڏهن جاڻ نڪريو اچي! جيڪي رکان سو وسريو وڃي! جڏهن سخت ضرورت پوي ۽ ڪٻٽ کلي ڪا شيءَ هٿ اچي. مٿان دوائون رکيون آهن. ويهارو ڪن شيشيون. اڪثر قيدين کي به ڪم ايندين آهن. هي ٽيبل تي ڪاپين جي به هڪڙي سٽي لڳي پئي آهي. لطيف، وارث شاهه، شاه حسين، علامه جمع مصري، حسام الدين راشدي ۽ ڪئين ٻيا اديب، شاعر ۽ دانشور به پاڻ ۾ گڏيا وڻيا آهن. سامهون ٽي وي رکي آهي. پٽيان ڪپڙا ٽنگيا پيا آهن. نيري سلوار سئيٽ اسلم وارو تاريخي يادگار ڪوٽ جو هر سال پهربو آهي ۽ ٽوال گنجيون. سامهون هيٽر، ڪولر ٻئي ڪوڪا مٽي رکيا آهن. سامهون ڪاپي پاسي رنڊڪو آهي. هيٽر تي روز ظفر کير ايانيو ساڙيو ڇڏي. روز ٻئي ڏينهن مستري اچي ناهي يا تار نئين گهرائڻ لاءِ چوي. ظفر کان پڇ ته ان کي خدا جي خبر! پشتو گاڏڙ اردوءَ ۾ چوندو "مين تو ادهر بيٹا تها جي! خود بخود خدا جاني کيسي آگ لگ جاتا هي. ميرا تو کوئي قصور نهين هي جي!" ڏس ڪٽي ته معصوم باوقار ۽ درويش. ڳالهه سڏائين پڻهنجي هلائيندو. وڏو ليڪچر شروع ڪندو. اشارا ڏيندو. تمام فضيلت ۽ صبر شان ڳالهه سمجهائيندو. پر مڃيندو ڪجهه نه. ادب پيحد. مڃتا بدران آگوٽو. پر سڀ ڪجه

قربانيءَ ۽ پنهنجائپ واري نموني، هاڻ اهڙي ماڻهوءَ کي ماڻهو چا ڪري؟! هڪڙي ڏينهن ڪمري کي ٻاهه ڏئي ڇڏيائين. مس مس وسائيسين. مجي ٻيءَ نه . ليڪچر شروع "مين ني ڪجهه نهين ڪيا جي!....."

"م" ۽ مون کي ٻاهه ولي ويئي. رانپاڙ ڪري مٽس ملامتون ڪيوسين. شام جو روئي آيو "مجهه کو بدلي ڪرائو جي! آپ کا قصور نهين هي ميرا قصور هي جي!" ۱۷-۱۸- سالن جو آهي. شادي تازو ڪئي اٽس. زال کي ياد ڪري پشتو ۾ ڏور پيو ڏيندو آهي. ڏاڍي دردناڪ ويڇوڙي جي ڏن هوندي آهي! "م" سندس ساهه قبض ڪري، سندس سموريون حجتون ۽ فضيلت وارا دليل رد ڪري ڪيس زبردستيءَ سڻو بورچي بنائي ويو آهي. ڪالهه پڇيو مانس ته "م" ڪيئن هو، "بوت اچها تاجي! اور کوئي هوتا هم سي بيزار هوتا! چهوڙ ديتا. اس ني مجهي سپ ڪجهه سڪايا جي!" پهاڻن جي ڪنور زندگي ماڻهوءَ ۾ ڪيڏي نه گهرائي ۽ ڪيڏو نه وزن ٿي پيدا ڪري! هار ۾ نهار ته بس جڙ ڪو شينهن مڙس ۽ باوتار ۽ سمجهو انسان اڳيان بيٺو آهي! ظفر تي ڪڏهن تمام گهٽي ڪاوڙ ايندي اٽم ۽ مٽس ڪاوڙ ۾ ملامت ڪندو آهيان. پوءِ ڪٽي سندس منهن ۾ نهاريندو آهيان ته هو مونکي ايڏو وڏو ايڏو بردبار ۽ ايڏو گهرو نظر ايندو آهي جو آءٌ لڄي ٿي ويندو آهيان ته هي لفظ مون کيڏي وڏي ماڻهوءَ کي چئي وڌا!

فلم "پاکيزه" اچٽي آهي امرتسر تان. پر ٽي وي آڳولو ڪڍيو بيٺو آهي. شايد کا خرابي آهي. معلوم ٽيو اسانجي ٽي ويءَ جو ڏوهه ڪونهي. ڪوڙيءَ کي ئي گهرو آهي. زڪام جند ٽڏي. رات پُڄي ويئي آهي. ڊاڪٽر کي لکيو اٽم.

منهنجو پيار تون آن ساهه سينگار تون آن

Gul Hayat Institute

عابده ۽ يوسف امداد جو گيت پيا ٻڌائين. وٽيا.

آءٌ اها ئي ذات تون پاڻ سجاڻج سپرين الا!

لطيف. وحيد علي. ---------- "تان کي ڏونگر ڏوريان جان نه وهامي رات! "

پهرين سمجهيم ته چئي ٿو ته جيسين ڏينهن آهي، سج بيٺو آهي، رات کا نه پيئي آهي تيسين ڏونگر ڏوريان. سوچيم ته لطيف جي سوچ جي بلنديءَ جي خيال کان ڪَسي سڙ آهي. پر ڏٺم ته نه! هي ته قصو ئي ٻيو آهي. سڙ کا آهي چا! مون اڃ ئي غور کيو آهي مٽس! مطلب ته رات جيسين ٿئي ختم ٿئي تيسين ڏونگر سان مقابلو ٻند ڪرٿو ڪونهي.

۷ بجي ٽي ويءَ ۾ ساهه پيو. چيائون ته بجليءَ جي سپلاءِ بند هئي سجي شهر لاءِ.

بهرحال فلم ڊيڪاريائون. "پاڪيزه" جو جهڙو نالو هو تهڙو هئي. گهٽي زماني کانپوءِ هڪڙي اهڙي فلم ڊئيم جيڪا چونڊيءَ جي فنڪارن، ڊئريڪٽر، موسيقار پلي بيڪ سنگر وغيره جي هئي ۽ هئي به نهايت دلچسپ ۽ وڏي سماجي مقصد واري. ڪيترين جاين تي بلڪل نه چاهيندي منهنجون اکيون آليون ٿي ويون ۽ گلو بار بار پرجي آيو. فلم پوري ٽيڪ کان پوءِ به روح تي هڪڙي اداسي ۽ نامعلوم گهرو ڏک چانيل رهيو. "محفل" زبردست هئيَ پر سماجي طرح بي مقصد هئي. هيءَ سماجي طرح با مقصد هئي. هيءَ سماجي طرح هي شيءَ هئي. ڪمال امروهوي واقعي ڪمال جو ماڻهو آهي. دير سان جيلر رضا ڪمپائونڊر کي ولي آيو. ڪمپائونڊر بطال ۽ ٽرڙو راڻو هو. اڳواڻ تنبيهه ڪئي مانس ته تنهنجو رڪارڊ خراب آهي. سئي ليڪ هٽج. رضا به چيس. ٿ به سور ڪرايائين. پر ايترو نه.

وري بک لڳي اٿم. فلم جي تاثر ڪري نند به ٿئي آچيم. سڀ ستا پيا آهن. به بسڪوٽ ڪائي سمهي ٿو رهان. حالانڪ ضرورت چانهه جي آهي. پر ظفر ويچارو وڃي ستو آهي. ان جي نند کهڙي خراب ڪجي؟ ڪڏهن ڪڏهن تاريخ سان گڏ احساس به پاڻکي دهرائيندا آهن. اڄ مونکي ائين ٿو لڳي جڙ آءٌ ڪنهن اسپتال ۾ آهيان. وڌيڪ سوچان ٿو ته اسپتال به ڀامر شورو ۽ تڏهن جڏهن جگر جي تڪليف ڪري پهريون دفعو اتي ويو هوس ۽ آهستي آهستي ليڪ ٽيٽ شروع ٿيو هوس. انجيڪشن جي اها ئي بوءِ بدن ۾. اها ئي. رات. روشني ۽ اڪيلائي. دراصل منهنجو بدن اهڙو نستو ڪونهي. پر ته به ڪجهه ته اثر آهي ٻن ڏينهن جي زڪام جيَ مهرباني جو ۽ باهر نڪري چڙ پر نه ڪرڻ جو.

مهدي چئي ٿو "توکي منهنجي نظر لڳي آهي. اسين ڪار جيا آهيون" مون چيو "اسان جي ڪوڙ هلي پچا ڪر ته اسانجي نظر ڪيئن آهي!" بهرحال منهنجي صحت اڇڪلهه عاليشان آهي. اڳي ڪيترن سالن ۾ اهڙي ڪا نه رهي آهي. پر هي زڪام ۽ سيون ضرور ٻيڙي ٻوڙيندين.

۸۲-۹-۲۰

اڄ ٿورو دير سان اٿيس. رات نند ڪا نه آئي دير تائين. لاچار مهدي انور کي جاڳائي ڪانئس ۵ ملي گرام ڊائزا پام گوري ورتم. ان جي چوٽين پتي ڪاڏم ته به نند ولي ويئي. چوڏري شريف ملڻ آيو. شام جو سئي هٽڻ ايندو. مهدي انور سيلڪ هئريسن امريڪي صحافي جنهن امريڪي ڪانگريس ۾ پاڪستان کي امريڪي هٿيار ۽ ٻي امداد ملڻ جي مخالفت ڪئي هئي تنهن جو بلوچستان بابت مشهور ڪتاب "افغانستان جي پاڇن ۾" جيڪو بلوچستان جي سياسي صورتحال بابت آهي ۽ جنهن جي خلاف

Gul Hayat Institute

پاڪستان جي رجعت پرست پريس ۾ تمام گھٽي. گھوڙا گھوڙا ٿي هئي تنهن کي لڳو پيو آهي. مانيءَ مهل ڏاڍي اتاولائيءَ سان چيائين "سرڪار! هن ڪتاب ۾ ته توهان جا ڏاڍا ذڪر آهن!" ائين چئي پڙهي ٻڌائڻ لڳو. ڏسجي ٿو ته ٻين ڪن پاڪستان جي ترقي پسند ليڊرن سان گڏ عوامي تحريڪ ۽ منهنجو ٻه ذڪر آهي. هُريسن ملڪ جي ۱۲ ترقي پسند ڏڻن مان بنگش ۽ عوامي تحريڪ کي وڌيڪ اهم تصور ڪري ٿو. ان ۾ ٻه تحريڪ کي بلوچستان جي حوالي سان بلوچن جي وڌيڪ ويجهو ڄاڻائي ٿو.

نازشي گروپ جو ذڪر ڪندي لکي ٿو.

"(هن گروپ جو) نالي ماتر ليڊر امام علي نازش آهي. جو هڪڙو گوشه نشين نظريه دان آهي جيڪو هڪڙي ڪمان ڪندڙ هستيءَ طور ابريءَ نه سگهيو آهي.

"..... هو هن پارٽيءَ جي ليڊر شپ جي مهاجر نوعيت جي علامت آهي. سندس ڪاهي ڏر جا حريف سندس تنظيم کي مٽرون جي (مهاجرن جي) "ڪميونسٽ پارٽي" سڏين ٿا..... ٻي ڪنهن شئي نه ڄڻ ڪري سوويت يونين نازش جي گروپ لاءِ پنهنجي ترجيح جو اظهار پئي ڪيو آهي ..... ماسڪو نازش وارن سان مختصر عرصي لاءِ ۱۹۷۰ع ۾ ٻه ڪاوڙيو هو. جڏهن انهي پارٽيءَ سوويت يونين طرفان پٺي جي حڪومت جي تائيد جي ڳالهه جي پوئواري ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. بهرحال سوويت نمائندن هميشه انهن ۱۲ ڪاهي ڏر جي ڏڻن ۾ لاڳيتي دلچسپي پئي ورتي آهي جيڪي پاڪستان ۾ ڪاهي ڏر جي اڳواڻي ڪرڻ لاءِ هڪٻئي جا مد مقابل آهن.....

"..... انهن ۱۲ ڏڻن مان جيڪي ٻه ڏڙا سڀ کان اهم آهن سي بلوچستان بدران ٻين هنڌن تي آهن. اهي آهن مزدور ڪسان پارٽي جنهن جو اڳواڻ فضل بنگش آهي ۽ جنهنجي پشتون علاقتي ۾ مضبوط تنظيم آهي ۽ ٻي رسول بخش پليجي جي عوامي تحريڪ ..... پليجو جيڪو ڪنهن زماني ۾ مائوسٽ هو سو بنيادي طرح هڪڙو سنڌي قوم پرست آهي".

اڳتي هلي (صفحو ۱۳۹) تي مونڪي "مارڪسي سنڌي قوم پرست رسول بخش پليجو" سڏي ٿو. بلوچستان سان واسطو رکندڙ هر چرندڙ پرندڙ ماڻهوءَ جو ذڪر ڪيو آهي. ٻڙو مير بخش مري، بزنجو مينگل، بگٽي، شير محمد مري، خير جان بلوچ (جيڪو هاڻ واپار پيو ڪري) قادر بخش نظاماڻي، شهزادو عبدالڪريم، مير هزار رنجاڻي، ايراني بلوچستان جي قوم پرستن داد شاهه، جمع خان پناڻ ولي خان ۽ ٻين تمام گھڻن جو احوال آهي. بگٽي، مري، مينگل ۽ بزنجي کان انٽرويو ورتل آهن. امريڪي سرمايه دار سامراجي نقطه نظر آهن. پورهيت انقلاب جو دشمن آهي. پر انقلاب کي روڪڻ لاءِ حڪمت عملي تڏهن لهي سگهندي جڏهن حقيقتون جيئن جو تيئن معلوم هجن. هڪڙيءَ جي ٻي ڳالهه ڪيل نه هجي. اهو سيلڪ هُريسن ڪيو آهي. هڪ عالماڻي شئي لکي آهن پر ان جو اندازو صحافيانه آهي. يعني دلچسپ ۽ هلڪو ڦلڪو. سئي

Gul Hayat Institute

سڳي سوڌي ڳالهه معلوم ڪري لکي اٿس. انٽرويوئن ۾ ته جيڪي ماڻهن جي اندر ۾ هو سو ٻاهر ڪڍي آڻي رکيو اٿس. پڻيان کا ڳالهه رهي کا نه. ٽلهين ٽلهين ڳالهين تان رازداريءَ جو پردو صفا کٽي سڄي ڳالهه پڌري پٽ ڪري ڇڏي اٿس.

۱-۱۰-۸۲

نئون مهينو. رات آڌيءَ جو اجرڪ ۾ ستو پيو هوس ته اوچتو زبردست سيءُ پيم. ڏکڻي ولي ويم. اڃي هڪڙي سوڙ ۾ ڪمبل مٿان ڪيم ۽ پيرن ۾ ٻه جوڙا گرم جوراب پاتم ۽ ونڊامن جي گولي کاڌم. تڏهن سيءُ مان جان ڇٽي. ننڊ لاءِ پنج ملي گرام ڊائزاپام کاڌي هيم. صبح جو تازو توانو ٿي اٿيس. پر ديسان اکيون کوليم ته مٿان مهدي صاحب بيٺو هو. الائي کهڙي ڳالهه ڪيائين ۽ مون الائي کهڙو جواب ڏنس. چيائين ته "ڪڏهن ڪڏهن توهان ڳالهه ڪندا آهيو ته توهان جي منهن تي اهڙي معصوم مرڪ هوندي آهي ۽ اکين ۾ اهڙي شرير چمڪ هوندي آهي جو توهان ۲۵ سالن جا جوان لڳندا آهيو." مون چيس ته "اوهان جوان جي ڳالهه ٿا ڪريو. جنهن ماڻهوءَ ۾ اراڻي معصوميت، ٻال- پولائي، پروسو شرارت ۽ زنده دلي صفا وڃائي ڇڏي اهو ڇٽ جيئري مري ويو! انقلابي ماڻهوءَ ۾ هڪڙو حصو ٻالپڻ جو هڪڙو حصو جوانيءَ جو ۽ هڪڙو حصو بزرگيءَ جو هجڻ گهرجي چاهي سندس عمر کهڙي ٻه هجي."

پهرين تاريخ آهي، اڄ ملازمن جو ٽولو بدليو آهي. نئون ٽولو آهي. منجهائن هڪڙو ته پراڻو حجائتو آهي جو ڪپ ڪوڙي اندر ويهي رهيو آهي. مون ٻاهر وڃي ويهڻ لاءِ چيو اٿس. رفيق ۽ شاڪر شاهه جون ڊيوٽيون فيڪٽريءَ ۾ لڳايون اٿن. مري ويا! سڄو ڏينهن ٽنگيا ٻيٺا هوندا. شاڪر شاهه لاءِ ته ٺيڪ آهي. پر رفيق ويچارو دربدر ٿي ويو! چئي ويو آهي ته مون کي وري گهرائج ٻڌن ڏينهن کان پوءِ. ڏينهن روشن روشن آهي. طبعيت بهتر آهي. دل ۾ بي سبب ڪجهه ٻاهريءَ جي خنڪي آهي. شايد ٻه ٽي ڏينهن ڪجهه آرام ڪرڻ سبب. اڄ ٻه جيل بند آهي. چؤ طرف ماٺ جو راڄ آهي. ڏهن ۾ ٻه ڪم چالو آهن. لطيف تي ڪتاب ۽ هڪڙو ناول جنهن جو پلاٽ سالن کان ڏهن ۾ پيو سر جي، ٺهيو ورپو وسريو وڃي. استاد بڙي غلام علي خان وانگر منهنجي تياري ٻه ڳري ۽ ڏگهي. پر هاڻ پاڻيان ٿو ته ساڻي جهڙي نموني تعاون ڪري رهيو آهي ۽ صحت جنهن نموني جونءَ جي رفتار سان بنيادي طرح سڌري رهي آهي تنهن جي مدنظر اهي ٻئي ڳالهيون ٽي ڏ وڃن ته عجب ڪونهي. وقت لڳندو. پر اسان کي ٻه ڪي ٻيون ڪوڏاريون هٽڻيون ڪونهن. ساڻيءَ ته گهرائي هتي رکيو ٿي ان ڪم لاءِ آهي پاڻيان ٿو. چوڌري شريف سئي هٽڻ آيو آهي. ساڻس ڏاڍي سٺي ڪچهري ٿي. مهديءَ اسلامي تاريخ جي

Gul Hayat Institute

ڳالهه ڪڍي آهي جڏهن ٿو "مودودي" خلافت بابت لکندي حضرت عثمان جي پاليسين تي تنقيد ڪئي آهي ۽ حضرت عمر کي ساراهيو اٿس."

مجموعي طرح چئني خليفن جو احترام ڪندي سندن پاليسين ۾ فرق ڏيکاريو اٿس ۽ امويين جي پاليسين کي نديو به اٿس." مون چيو "پرهيزگاري، تقويٰ ۽ بين مذهبي گڻن هوندي به رسول اڪرم صلعم جا سڀ صحابي ساڳئي طبقي، ساڳئي سماجي سوچ وارا نه هئا. اهو ئي سبب آهي جو اڳتي هلي انهن مان ڪيترائي هڪ ٻئي جي رت جا پياسا ٿي پيا. جيئن حضرت علي رضه ۽ حضرت امير معاويه حضرت عثمان ۽ ابوذر غفاري، حضرت عثمان دولتمند طبقي مان هو. حضرت عمر غريب مسلمانن جي سوچ جي سڀ کان وڌيڪ ويجهو هو." چيائين "حضرت عمر ئي ته امويين کي زور ونايو!" مون چيو "اهو صحيح آهي. پر ملڪ فتح ڪرڻا هوندا ته فوجي ماڻهو ئي ڳولبا! حضرت علي اعليٰ درجي جو بهادر هو. فوجي سڀ سالاري ٻي شيءَ آهي. بنو هاشم کي ورهاست ۾ ڪعبي جي خدمت مليل هئي. قريش جي فوجي ڪمان بنو اميه جي حوالي هئي. خود حضور صلعم فوجي ضرورت سبب حضرت خالد بن وليد کي مڪي تي چڙهائي ڪندڙ فوج جي هڪ حصي جو ڪمانڊر مقرر ڪيو. هن پهرين فرصت ۾ حضور جي حڪم جي خلاف ورزي ڪئي. حضور جن کي ٻڪ ڪٽي اعلان ڪرڻو پيو "اي الله! جيڪي خالد ڪيو آهي، ان کان آءٌ پاڻکي بري ٿو ڪريان، بري ٿو ڪريان!" هن ساڳئي روش حضرت ابوبڪر سان اختيار ڪئي. سندس حڪمن جي خلاف ورزي ڪيائين ۽ خونريزي ڪيائين. پر فوجي ضرورت سبب کيس برقرار رکيو ويو. تانجو حضرت عمر کي کيس ڊسمس ڪرڻو پيو. پر فوج تي اموي تسلط قائم رهيو. اسلام جي تاريخ کي رڳو روايتي مذهبي نقطه نظر سان نه پر تاريخ جي دستوري اصولن موجب پرکبو ته حضور جن جي زندگيءَ ۾ ئي اسلامي انقلاب جي ميون تي سرمايه‌دار طبقي ۽ فوج جوابي انقلاب ذريعي قبضو ڪرڻ شروع ڪري ڇڏيو هو. حضرت عثمان تائين پهچندي اهو عمل مڪمل ٿي ويو. ان جي خلاف جوابي ڪاروائي ٿي جا ڪربلا تائين هلي. آخر سردار جاگيردار سرمايه دار فوجي ٽولو مڪمل طرح اسلام جي هيڊ ڪوارٽر تي قبضو ڪري ان جو ازلي ابدي وارث بنجي ويهي رهيو ۽ ان کي آڙ ۽ هٿيار طور ڪتب آڻي اڄ تائين مسلمانن کي غلام بنائي کين ڦري لٽي عيش پيو ڪري. وچ وچ ۾ مختلف لباسن ۽ روپن ۾ بغاوتون ۽ غلام بنايل قومن طرفان آزاديءَ جون جدوجهدون ٿيون. پر بنيادي طرح صورتحال ساڳي رهي." چيائين "دادا منصور پنهنجي ڪتاب ۾ ان جو ذڪر ڪيو آهي." مون چيو "مون اهو ڪتاب ڪونه پڙهيو آهي. مونکي هٿ ڪري ڏي."

رکي رکي ڪاڻ کا ڪِٽ ڪٽندو. جواب نه ڏي ته وري ٻي نه ته وري ٽي. لاچار جواب ڏيڻو پوي. جيل ۾ ٻيو ڪم کهڙو؟

چيائين "بي بي خديجة الڪبريٰ سان حضور جو اهڙو عشق هو جو سندن وفات کان

Gul Hayat Institute

۱۲ سالن پوءِ تائين وري ٻي شادي ڪانه ڪيائون!" مون چيو "پاڻ ڪاڻ ۱۵ سال وڏي صحابياڻي ام المومنين خديجته الڪبريٰ رضي الله تعاليٰ عنها سان ۲۵ سال گڏ گذاريا ڪانپوءِ سندس. وفات بعد حضور جن پهرين فرصت ۾ ۵۳ سالن جي عمر ۾ ۹ سالن جي عائشه رضه سان نڪاح ڪرڻ فرمايو!" چيائين "۱۳ سالن ڪانپوءِ" مون چيو "ٻن ٽن سالن اندر." چيائين نه! ۱۲ سالن ڪانپوءِ." مونکي لاچار پنهنجي تاريخي چوپڙي کولڻي پئي. مون چيو "عيسوي سن جي حساب سان حضور جن جي ٻيبي خديجته الڪبريٰ رضه سان شادي ٿي ۵۹۵ع ۾. حضرت علي رضه جائو ۶۰۰ع ڌاري. وحي نازل ٿيڻ شروع ٿي ۴ فيبروري ۶۱۰ع تي. ٻيبي عائشه رضه جائي ۶۱۳ ڌاري. حبش ڏانهن هجرت ٿي ۶۱۵ع ۾. قريش ٻنو هاشم جو گهيراؤ ۽ بائيڪاٽ شروع ڪيو ۶۱۷ع ۾. حضرت ابوطالب ۽ ٻي ٻي خديجه وفات ڪئي ۶۲۰ع. هجرت ٿي ۲۸ جون ۶۲۲ع تي. ٻي ٻي عائشه سان شادي ٿي اٽڻ مهينن ڪانپوءِ فيبروري ۶۲۲ ۾. حضرت علي ۽ ٻيبي فاطمه جي شادي ٿي جون ۶۲۳ ۾. بدر جي جنگ ٿي جنوري ۶۲۴ ۾. احد جي ٿي جنوري ۶۲۵ ۾. امام حسين عليه اسلام جائو جولاءِ ۶۲۶ع ۾ حضرت عائشه جي هار وڃائڻ جو واقعو ۽ حضور جي جويريه ٻي سان شادي ٿي اگسٽ ۶۲۷ ۾. حديبه جو صلح نامو ٿيو فيبروري ۶۲۸ ۾. مڪي جي فتح ٿي. جنوري ۶۳۰ ۾. حضور صلعم جي وفات ٿي ۷ جون ۶۳۲ع تي. ٻيبي فاطمه رضي عليه ڇهه مهينا پوءِ ڊسمبر ۶۳۲ ۾ وفات ڪئي ....." چيائين "اهو آهي ڇا؟" مون چيو "دسڻ ۾ پير هٽي وهڻ وارن جو علاج! اڃڪتي هلان يا بس!" چيائين "بس!" مون چيس "آڻون هوائي ڳالهيون ڪرڻ جي خلاف آهيان. پاڻ سڳورن ٻيبي خديجه جي وفات کان ٽن سالن اندر ٻيبي عائشه رضه سان نڪاح ڪرڻ فرمايو. ۱۲ سالن کان پوءِ نه." جيل ۾ ماڻهو اجهو اهڙيون خبرون ڪندا آهن! نه ڏيڻ نه ولڻ بحث جو گهوگهٽ. "اديءَ کي خبر به ڪانهي، ادا عشق ۾ رليون پيو ڇپي" "ڄڃ ۾ جاڻي ڪونه ڇئي آڻون گهوٽ جي ڦٽي" "ساري جهان جا درد هماري جگر مين هي." واري ڪار. ڪنهن مهل ڏس ته مڙس جا منهن جهڙا تتل ٽاماڙيون، اکيون ٽانڊا! "خير؟" چي "سرداري قبائلي نظام جي ويٺو حمايت ڪري! خبر اٽئي اهو ڪيڏو تاتل نظام آهي؟! سردارن جي چمچا گيري!" ڏسندي ڏسندي ٻيا ٻه بحث ۾ شامل ٿي ويندا ۽ هڪڙو وڏو جنگاڻ بحث شروع ٿي ويندو. سردار پنهنجي گهر موجن ۾. هتي زبانن جي لٽ جو پڙڏو!

حقيقت ۾ جيل رڳو خراب ۽ پوائتي جاءِ ڪانهي. ڪي ڳالهيون ماڻهوءَ کي فقط جيل ۾ حاصل ٿي سگهنديون آهن. ٻاهر نه. جيل ۾ ماڻهو هڻ هڻ ڪان، زندگيءَ جي فوري گهرجن کان، هڪڙي جاءَ تي نه هجڻ ۽ چڙو چڙ رهڻ جي مجبوريءَ کان آزاد آهي. جنهن ماڻهوءَ سان پنج منٽ ٻه ڳالهائڻ لاءِ نه ملن سو ماڻهو ڏينهن جا ڏينهن بلڪ مهينن جا مهينا توهان اڃان! تڪڙ جو نالو ٻه ڪونهي. توهان کي اهو معلوم ڪرڻو آهي ته چند تي داغ ڇو آهي؟ بلاشڪ ان تي مهينا وينا غور ڪريو ۽ ٻين سان بحث ڪريو! ساڻڻي

Gul Hayat Institute

رستي جا مسافر جيترا جيل ۾ گڏ لهندا ۽ جيترو گهٽو وقت هڪڙي هنڌ گڏ ملندا اوترو وقت گڏ ٻيو ڪڏهن ٻـ ڪٽي ٻـ ڪونہ ملندا!

جيل ٻـ ڪوڙ ۽ سچ ڪي پرکڻ جي ڪسوٽي آهي. پاڙيو هتي وڌيڪ پاڙيو ٽيندو. مڙس وڌيڪ مڙس. جيل مڙس تان ڪوڙي ڏاڙي نمائش، لئہ بازي جا ملمعا لاهيو ڪيس اصلي حالت ۾ آڻيو بيهاري. جيل ۾ لاپرواهي، ٽرڙپائي، بزدلي، اڻهرائي، بي صبري وغيره اوگڻن جي ٽڏي تي مهانگي قيمت وصول ٿئي ٽي. فوراً ۽ بنا چتاءَ جي اوچتوئي اوچتو آڏيءَ رات جو ڪاري ڍڳي جا ڏٽي پهچي سگهن ٿا. لٹ جو ٿهڪو ٽي سگهي ٽو. انڌاريءَ ۾ بند ٽي سگهجي ٽو. ڪتي جي وات ڪجي ڪنهن اڃا ٻـ وڌيڪ مصيبت جهڙي پرانهين جيل ۾ بند ٽي سگهجي ٽو. جيل ۾ ماڻهو فضول نمائش ڪان بچي نيازٽي وڃي ٽو. ماڻهوءَ جي ماڻهپ شين. جاين ۽ معتبرين جي اوناهن ڪرن مان نڪري،چند وانگر چمڪڻ لڳي ٽي. شين، جو شين سان متابلو، باقي ٽو رهي.وڏا فيشنبل جوان جي هوندن پائنين تہ جي سينڊ لڳل نہ هوندو ڪپڙا عاليشان درزيءَ جا سبيل ۽ بهترين ڏوبيءَ جا ڏوتل ۽ تازي استري ٽيل نہ هوندا تہ ماڻهن اڳيان ڪنڌ ڪٽي نہ هلي سگهبو سي هتي اڇي معلوم تا ڪن تہ جي انسان ۾ واقعي چار ڪٽا آهن تہ هتي ميرن ڪپڙن ۾ انسان کي اڳي کان ڏهوٽي وڌيڪ عزت ملي سگهي ٽي. هڪ جيڏن ۽ پاڻ وڏن ۾!

جيل جي ڪچهري ۽ منظرن سان ٻاهر جا ڪي ٽورا منظر متابلو ڪري سگهندا!

اڇهو هو سينٽرل جيل، حيدرآباد جو عوامي وارڊ ۽ هو محمد فاضل! ڏوئي هنڌ ۾، ور ڪنيل، ديڳڙي کي لڳو پيو آهي. چؤ تہ ڪر سڃي عمر ڪم ئي اهو ڪيو اٿس! تمر راڄپر پلٽي هٽيو پٹ تي ويٹو آهي ۽ ڪنهن سان بحث ۾ لڳو پيو آهي. هڻ هٽان! اهو جوڳي جيڪو سماڌي لڳايو ويٹو آهي ۽ هاڻ ڏهي تي وڃت ڪرڻ شروع ڪئي اٿس سو متارو ڏاهري آهي. اهو مڙس جيڪو لتا جو ڪلام پيو ڳائي.

Gul Hayat Institute

اکيون کي جهروکون سي مين ني ديکا جو سانوري

سو غازي صلاح الدين آهي. هو انجنيئر صاحب جيڪو وارد جا واه پيو ڪوٺائي ۽ پاٹيءَ کي هاري تائين پهچائڻ ۾ جنبيل آهي سو ابوبڪر زرداري آهي. هي جيڪو امداد جو ڪلام پيو ڳائي سو سونهارو عرف ساغر آهي. هو پريان فقير رحمت الله چرچا ڪريو ماڻهن کي پيو ڪلائي ۽ هر هر انگريز جي پيٹ جو ذڪر خير پيو ڪري. ٽورئ دير کان پوءِ ڪنهن نہ ڪنهن ڳالهہ تان پاڻس ڪٹيءَ کي نهايت چيدين گارين سان نوازڻ شروع ڪندو، هي انڌڙا ويچارا پنڻ آيا آهن:

"ڏي ڙي بندا ڏينڈين نالي الله جي!"

انهن ۾ مٺو ۽ اسماعيل مهيري، ناريجو ادريس، عالم شاه ۽ هيا راڄ شامل آهن.

هاڻ راند شروع ٿي. شام محمد شاه جا واکا ته ٻڌو! چئو ته ڪرخون ٿو ٿئي! "اچل! اڙي هيڏانهن! ٻال! اڙي انڌا! هيڏانهن هن پاسي!" شام جو دلي تي هٿ. ٽين جو ڏڙڪو. ڪلام. ڪلام ٻه ڪلامن جهڙا! سڄي عمر نه وسرڻ جهڙا. اڄ سيڪو پنهنجي زندگيءَ جا احوال ٻڌائيندو. وچ ۾ "ڳاله ڪائي ويو ڪائي ويو!" جا واکا! جوابي بيان. "مان ڪريو!" جا آردس ٺهڪڙا. تاڙيون! باهر ڪير ٿو پاڻ بابت اڻڙيون ڳالهيون ٻڌائي؟ سيڪو ان دپ ۾ ته جي زندگيءَ بابت سچين ڳالهين جي پٽڪ ٻه ٻين کي ٻڌايم ته سڄي عمر حياتي زهر ڪري ڏيندم! پر هتي سيڪو فرمانبردار شاگرد وانگر ويٺو سبق ٻڌائي. گڙ ٻڙڪئي ناهي گهوڙا گهوڙا شروع ٿي ناهي!

اجهو بيت بازي شروع ٿي. ڏرين جي هولي ڪٽي. سنا سنا شعر ٻڌائي پورا ٿيا. هاڻ رکارڊ جي پورائي، "واه ڙي تارا گول تارا!" "اول ڏٺيءَ جو نالو ڳنجهي....."

هاڻ هرڪو ڳائي. گلي مان آواز نڪري نه. آواز اهڙا جو ڪتا ٻڏن ته ڇڄي وڃن. پر حڪم جي تعميل. ڪنڌ تي ڪاتيءَ رکي ٻڌائڻو پيو پوي. سيڪو واري تي لڳو پيو آهي، پوءِ ڪلن جا ڪوڪريا! اجهو هاڻ پڙهائيءَ جو ٽائيم ٿي ويو. انگريزيءَ جو پيريڊ. فاضل انگريزي اي بي سي ڏي پيو سکي. ڪي همراه سزا طور اٿيا بينا آهن. پيپر پيا جاچجن. فقير رحمت الله ڪاوڙجي ڳاڙهو ٿي ويو آهي. پر ضابطو. منهن ٽامٽي پر زبان بند. نه ته مينٽنگ ٽيندي. تنقيد ٽيندي. سزا ملندي. ڪاوڙ چا تي؟ چئي "هيا ته لهيو پر هن ..... ڪنليءَ جي انگريزي ٻه مونکان سٽي؟ ان کي ۲۵ مارڪون ۽ مونکي فقط ۱۸!"

هاڻ ليڪچر. "سوشلزم جي ڪهاڻي." پنج ڏينهن هل هلان. خيالي سوشلزم، فرينچ انقلاب، ۱۸۴۸، پهرين انٽرنيشنل، پئرس ڪميون، فيبروري انقلاب ..... هل هلان!

هاڻ ڪتاب پڙهبو ..... "معاشري جي تاريخ" واري تي هرڪو پڙهي، پچاڙيءَ ۾ تبصرو. اڄ فلاڻي جي سالگره آهي. تقريرون، زندگيءَ تي روشني. ڪيڪ. ڪلام.

(آڻون ڪيئن آٽڻ وجان. چرخو منهنجو چيو نا ڪري. ريڊيو تي الائي ڪير پيو ڳائي. آواز ۾ گونج آهي) عجيب عجيب شرطون! هڪڙي ڏينهن مون ٻه شرط لڳائي.

مون چيو ته "آڻون توهان کي هڪڙي ردي قسم جي رسالي ۾ هڪڙي ردي قسم جي ليڪڪ جي اهڙي ڪهاڻي پڙهائي سگهان ٿو جا توهان جي دل کي ڏوڏي چڏيندي!" جواب ۾ اسلم پرويز چيو "آءٌ توهان کي اهڙي ليڪڪ جي ڪهاڻي ڏيئي سگهان ٿو جنهن جي اسٽائيل کي اسين اڪثر ڪري گهٽو پسند نه ڪندا آهيون. خاص ڪري جذباتي توازن ۽ فني پختگيءَ جي خيال کان. پليجي صاحب جي پسند جي فنڪارن ۾ اهو ڪهاڻيڪار شامل ناهي. پر آءٌ ان ساڳئي ماڻهوءَ جي هڪڙي اهڙي ڪهاڻي توهان کي ڏيندس جنهن ۾ بظاهر ڳاله ڪجه ٻه ڪانهي پر اها اوهانکي روئاڙي چڏيندي. خود، پليجي صاحب جهڙي ماڻهوءَ جو گلو ٻه پرجي ايندو." شرط هارائڻ جو ڏنڊ مقرر ٿيو.

Gul Hayat Institute

يڪدم ٻئي ڪهاڻيون ورهائجي ويون.

جج ٽيا ابوبڪر، قمر ۽ ٽيو الائي ڪيرو اسان ٻنهي جي ڳالهه سچي ٽي. ٻنهي ڪهاڻين کي پڙهي پڙهندڙن جا روح لرزي ويا. جوڊ منهنجو ٻه گلو ٻرجي آيو اسلم واري ڪهاڻي پڙهي. ڪهاڻيون هيون، منهنجي طرفان بيڪار زنان اردو رسالن جي هوائي لينڪ بشريٰ رحمٰن جي زناني رسالي ۾ چيپل ڇڪڙي اردو ڪهاڻي، جنهنجو نالو مونکي هينئر ياد نٿو اچي. زال، مڙس ۽ سس جي ڳالهه هئي. سس ڪيئن چالاڪيءَ سان ننهن کي طلاق ٽي ڏياري. مڙس ڪيئن پاڙيو ۽ بي وفا ٽو ٽئي. اهڙي ڪهاڻيءَ مون زندگيءَ ۾ گهڻ پڙهي آهي. همراه ٻه سيپ ولجي وياءَ آءٌ جيڪر ڪيس ڏنيا جي هڪ هزار عظيم ڪهاڻين ۾ شامل ڪريان. اسلم پرويز جي شرط هئي نوزالهدڻيءَ شاه جي سنڌي ڪهاڻي "جلا وطن" تي!

(مارن بنا دل ماندي، ڪانه خبر ڪنهن آندي، ڪانه خبر آندي..... زرينه جو آواز ڏن ۽ آواز ٻئي وٽياءِ مائي پاڻي سالن ڪانپوءِ ٻڌڻ ۾ آئي. پر گوڙ ۾ ڪجهه ٻ نه آيو) جيل سان منهنجو تعلق زندگيءَ ۾ ڪافي دير سان ۱۴ سال اڳ ۱۹۶۸ع ۾ ٽيو. ان سال آءٌ پنهنجي زندگيءَ جي ڪئين زبردست حادثن، طوفانن منجهان هڪ زبردست ذاتي، سياسي ۽ اقتصادي حادثي، طوفان مان گذري رهيو هوس. منهنجي ذاتي زندگيءَ جي ڪن مونجهارن جو فائدو ولي ڏسڻا وائسڻا سياسي حريف ٽولا، مٽي ۾ ڏچرن وارا ٽوپلا پائي، سچي سنڌ ۾ پکڙجي پيا هئا. "انقلابي" ڪجهون منهنجي سياسي آبروءَ جي سنڌن ليکي قتل ٽيل لاش جا ٻوڙ ٻڌي مزي سان ڪائي رهيون هيون. منهنجي ڪار جو حادثو ٽي چڪو هو ۽ آءٌ مرندي مرندي بچيو هوس. ڪار پرزا پرزا ٽي وئي هئي. منهنجي ٽنگ نڪري ويئي هئي. آءٌ مهينن جا مهينا رهيرين انڪلسريا ۾ پوءِ ڪراچيءَ ۾ هڪڙي مسواڙ تي ورتل جاءِ ۾ بستري داخل هوس. خبر نه ٽي پئي ته ٽنگ ٽيندي يا آئيندہ لنگڙو ٽي هلندس. علاج تي اسانجي حال سار وجدڪان وڌيڪ خرچ ٽي چڪو هو. آءٌ فقير هوس. بابا پاڻ کي لٽائي چڏيو. ان وچ ۾ ٻيو انساني حادثو. حادثي اندر حادثو. منٽون آزيون ته خدا جي واسطي ٻڌي ڏينهن صبر ڪجي. پر دستورموجب جواب "نه!" بستري داخل لولي لنگڙي حالت ۾ جبل جيڏا بوجها. سوال جواب. طلبون ڏمڪيون! ٽورڙو ليڪ ٽي ڳوٺ ويس ته بابا سان وڙهي حيدرآباد هليا آياسون. رنڊڪ منڊڪ! ڪيسا خالي! ڪيس هلائي نه سگهجي ايا گهرو ڏڏا الڳ. ماٺو جاءِ جي مسواڙ به نه ڏيئي سگهي! گهرو مجبورين ۽ ڪوٽين جي هلندڙ طوفان جي پاڻجوڊ هٽي هٽي ڪجهه وڃي ساهه پٽيم. ٻي اپري سيري فيئٽ ڪار سراج کي چئي ان جي معرفت ورتم. ان کي هلائڻ لڳس. ماٺهن چيو "مس مس بچيو آهين. هاڻ ڪڏ ۾ هڻ ڪار ڪي!" مون چيو "چڏيون ڪي پرن! اڄ ڪار جي حادثي کان وڃي ان کي چڏينڊس سياٽي ڇا جا چڏڻو پوندو!" ٽنگ ايا جهانڪايو پئي.

Gul Hayat Institute

سيا ري جي مند شروع ٿي رهي هئي. اڇوڪي ڇڙڳا ڏينهن هئا. ڪراچيءَ ۾ ٻه ٻه چار ڏينهن رهي ٻاءِ رود حيدرآباد پئي آياسين. سونڊن تي پهتاسين ته شام جا پاڇا ڊگها ٿيڻ لڳا. پاسي ۾ ويٽل ساٿيءَ زبيدو چالو ڪيو. خبرون پئي هلپون. منٺ اڏ پوءِ هڪڙيءَ خبر تي منهنجا ڪن ڪڙا ٿي ويا. مون چيو "آواز مٽي ڪر!" "ذوالفقارعلي ڀٽي، عبدالولي خان ۽ ڪي گرفتار ڪيو ويو آهي. اهي ماڻهو ملڪ جي سلامتيءَ لاءِ خطرو ثابت ٿيا آهن. قانون نافذ ڪندڙ ادارن کي هدايت ڪئي ويئي آهي ته ڪنهن ٻه قسم جي لاقانونيت برداشت نه ڪن." مون پرواري ساٿيءَ کي چيو "پنهنجي ٻه موڪلاڻي اجها ٿي! همراه انتظار ۾ ويٺا هوندا!" پر هو پڪن ملن جو پاڙهيل! هن کي "پوري پوري خبر" ته آهي. سياسي طرح ڪجه ڪين آهيان. شوخيءَ سان چيائين "مونکي سڀ خبر آهي! توکي چالاڪ گرفتار ڪندا؟" ڪار جي شيشي ۾ سندس چهرو ڏٺم. سندس سدا ملوڪ معصوم چهرو ٻي فڪر ۽ مطمئن هو. آءٌ اداس ٿي ويس. هن کي ڪير سمجهائي، ڪير سمجهائي؟ هي ٻي سمجهه هٿيلو ضدي ۽ ٻارن جهڙو ماڻهو هن طوفان کي، اڪيلو ڪيئن منهن ڏيندو؟ اصغر چيمبرس واري گهر پهتس ته ڪنهن ٻڌايو ته هڪڙو ماڻهو پڇ آيو هو تنهنجو. چيائين ٿي ته "آءٌ دوست آهيان سندس" پر لڳو شڪي ٿي. اڏ ڪلاڪ ڪانپوءِ همراه اڇي لڪاءِ ڪيو. ٿي پوليس ٽاڻي تي رهي چڪو هو. عباسي سب انسپيڪٽر، نالو ياد ڪونهيم. موڪلايوسين. پاڪر پائي نڊڻن ٻارن وانگر ٻاڪارون ڪري منهنجي دل ٻه ڇهون ڇنهون ڪري ڇڏيائين. گهٽي ئي لينن، اسٽالن، هوچي منه جا حوالا ڏنم پر ڳاله مان ڪجهه ٻه ڪونه وريو. همراه عباسي چيو ڪري پٽاڻ ڪالونيءَ واري گهر هليو. مختصر لفظن ۾ اطلاع ڏنم ۽ موڪلايم.

عباسي سڏو ٽاڻي ولي آيو. سڀ ٽاڻي تي لاڪ اپ ڪري ڇڏيائون. ٻئي ڏينهن فجر جو سينٽرل جيل حيدرآباد پهچايائون. ڏسان ته حفيظ قريشي اڳ ۾ ئي ويٺو آهي! ڏينهن ٻن ۾ ولر مڙسن جو اچي گڏ ٿيو. مسعود نوراني، يوسف ٽالپر، لالاقادر غلام محمد ساريو، اقبال ترين، ڪامريڊ غلام محمد لغاري اڳي ئي ڪپ ڪوڙيو ويٺا هئا. ٻارهين مهينن کان. اسين ۴ مارچ وارن جا ساٿي. شرپسند. فسادي. ڪجه ڏينهن ۾ جام ساقي ۽ سندس لڏي وارا جيڪي ۴ مارچ جي تحريڪ جا سخت مخالف هئا، جن ان خلاف پمفليٽ لکي ورهايا هئا سي ٻه رت. مڪي شهيدن ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ پتين تي ليکا ڪيي پاڻ ڪي هٿراڏو ٻڌائي اچي سهڙيا. هاڻ سڀ ٿياسين هڪجهڙا. سنڌي قوم جا فدائي ۽ ان جا قيدي. ايوب صدر هو. مسرور ڪمشنر هو. ڊي سي عثمان علي عيساڻي هو. حيدرآباد جو سپرنٽنڈنٽ جيل شيخ الاهي بخش هو. عيساڻي ۽ شيخ ڳچيءَ ۾ ڳهه ڪري پائٽ جهڙا ماڻهو! شيخ قيدين کي چوي "بابا! پاڻ ۾ نه وڙهو. ڏک هٽٽو اٿو ته ڇڏڳا ! شيخ الاهي بخش کي هٽو. تلهو متارو آهيان سهي ويندس!" عيساڻيءَ جون کهڙيون ڳالهيون ڪجن! نوڪريءَ ۾ آهي ان ڪري وري ڪنهن ٻئي دفعي. رڳو عثمان علي نه ڏري گهٽ سڀ عيساڻي عملدار اٿن!

Gul Hayat Institute

پوليس سپرنٽنڈنٽ عيسائيءَ جون فلڪون موڻ پاڻ ڏٺيون. ويساه ۾ اچڻ جهڙي ڳالهه ڪانهي. پيرحسام الدين وري هين عيسائي آفيسرن جا احوال ڏنا آهن. سڀ سون! الائي ڪهڙي دعا آهي انهن ماڻهن کي؟! عوام جي سياست جي خيال کان اهو زمانو عجيب زمانو هو. اڄ جو نوجوان نسل ان جو تصور چڱيءَ طرح ڪري نه سگهندو. چنگيز خان قر اول جي وقت تي جڏهن سندس سڀ پٽ اڇي گڏ ٿيا تڏهن منجهن ملڪيت جي ورهاست ڪئي. فتح اڇا دنيا جو ٽورو حصو ٿيو هو. هي دنيا جيڪا رهيل هئي سا پٽن ۾ ورهايائين ته وڃي پنهنجي پنهنجي حصي جي دنيا "فتح" ڪري ان تي قبضو ڪريو. چون ٿا ته چنگيز جا پٽ رنج تي پيا ته "دنيا باقي بس هيترڙي بچيل آهي. ان مان اسان کي جيڪو حصو ٿو ملي تنهن مان اسان کي ڇا هڙ حاصل ٿيندو؟" هاڻ چنگيز ڏرتيءَ کي وڏو ڪيئن ڪري پٽن کي پرچائي.؟

تيرهينءَ چوڏهينءَ صديءَ ڌاري عيسائي پوپ به گهر ويهي سڄي دنيا ماڻهن کي ورهائي ڏيئي ڇڏي. پورچوگيزن کي چين ۽ جپان ۽ ٻيا ملڪ ورهائي ڏنائين. ڇي "وڃي قبضا ڪري ڪائو پيئو ۽ دين ڦهلايو!" هزار سالن تائين دهليءَ ۾ ويٺل درباري چمچا سڄو هندستان پاڻ ۾ ورهائي ڪٽندا رهيا آهن. بنگال فلاڻي خان کي، لاهور فلاڻي خان کي، دکن ٽيرڙي خان کي وغيره. هر کو پنهنجي "حقداريءَ" جا چٽا ۽ ڪليم تيار ڪريو ويٺو هوندو هوائن ورهاڱي کان پوءِ سڄي سنڌ هندوستانين پاڻ ۾ ورهائي ڇڏي. هڪڙو (هندستاني) ڪليم ڪرڻ وارو ته منهنجا دليءَ ۾ ڏهه ڪارخانا هئا. ٻيو (هندوستاني) شاهدي ڏيڻ وارو ته هون ڏٺا هئا. ٽيون (هندوستاني) ڪليم تصديق ڪندڙ آفيسر صحيح ڪرڻ وارو ته برابر ثبوت مليو ته هن جا ايترا ڪارخانا دهليءَ ۾ هئا! چوٿون (هندوستاني) هارين ناربن جون زمينون ٽيرائي هنڌن جون بنائڻ وارو ته هي مسلمانن جون ناهن هنڌن جون آهن ۽ هندوستانين کي ملڻ گهرجن. پنجون (هندوستاني) مرڪز ۾ ويهي پاليسي ناهڻ وارو ته زمينون جايون جڳهون ڪهڙي انڪل سان ڏٽين ڪان.ڪسي هندوستانين کي ڏجن. ڇهون (هندوستاني) اعتراض ۽ اپيلون ٻڌڻ وارو. ستون هاءِ ڪورٽ ۾ آخري اپيلون ٻڌڻ وارو. اهو به گهٽو ڪري هندوستاني. ان سڄي ڳالهه جي پيڙهه پڪي رکڻ وارو حاڪم پاڪستان، قائد ملت، مسلم ليگ، ۽ اسلام جو وارث ۽ ملڪ جو پهريون وزير آعظم ۽ سياهه سفيد جو مالڪ لياقت علي خان. اهو به هندوستاني. مطلب ته

وهي قاتل وهي شاهد وهي منصف لهري
اقربا ميري ڪرين خون ڪا دعوا ڪس پر
(فيض)

Gul Hayat Institute

سجو ملڪ انڈو هو." ڪاءُڙي وتايا ڪاءُ" وارو ڪم لڳو پيو هو. جنسي ڏيهن ڏني جي لٽ هئي. ڪافي اڳ جو هڪڙو واقعو ياد اٿم. انور عادل ريهبلٽيشن ڪمشنر هو حيدرآباد جو. بدين جي غريب هارين جا مقام ۽ ڪوڙن ڪليمن ۾ يار ڪٽي ويا مٽيئن.نموني مون کي وڪيل ڪيائون. سندن هٿرادي قانون جون ۽ ڪئين خلاف ورزيون ٽيل هيون. سڀ لکي پڙهي اپيل وچي داخل ڪيم. انور عادل هڪڙي فرعون وانگر سيشن ڪورٽ حيدرآباد جي هڪڙي مٽيئن ڪمري ۾ ٽنگ ٽنگ تي چاڙهيو ويٺو هو. چمچن جو ولر ويٺو هو. شعر بازي پيئي هلي. داد پيئي ملیا. مون کي ڏسي چيائين "ڇا هي؟" مون چيو "اپيل" "ڪنهن جي پاران ڪنهن جي خلاف؟" مون چيو "هارين پاران ڪليمنٽن خلاف !" چيائين "اپيل رد آهي". مون چيو ته "توهان ته ڏني ۽ ڪانهي! پڙهي ڏسو ! اول ائڊمٽ ٽينڊي پوءِ قانوني بحث ٽينڊو ايندڙ تاريخ تي" چيائين "رد آهي!" ايئن چئي. اپيل مون کان ولي پڙهڻ بنا ان تي لکيائين "اپيل ڪندڙ جي وڪيل جا دليل ٻڌا ويا. اپيل رد ٿي ڪجي" ايئن چئي اپيل ردي جي ٽوڪري ۾ اڇلائي ڇڏيائين!

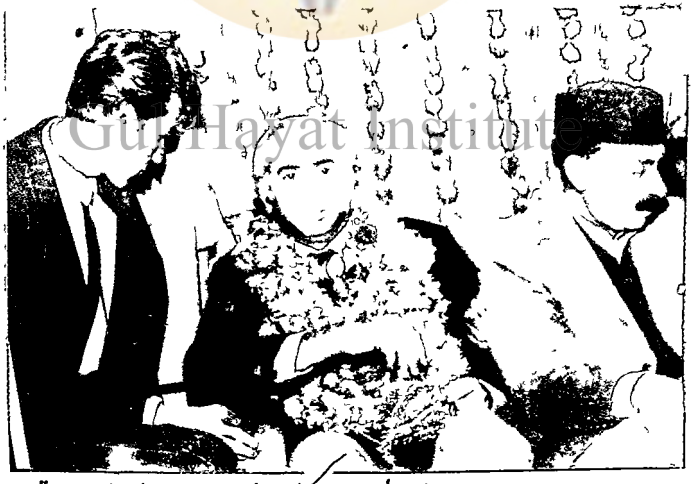
ٻئي دفعي ڪراچي ۾ جي چيف ريهبلٽيشن ڪمشنر اڳيان (صحيح عهدو هينئر ياد ناهي) يا هاءِ ڪورٽ جي برابر عهدي واري ڪنهن "عدالت" اڳيان بحث هلندي ان وقت جي سپريم ڪورٽ يعني فيڊرل ڪورٽ آف پاڪستان جي ان سلسلي ۾ ڪيل ججمنٽن جا حوالا پڙهي ٻڌايم جيڪي هارين جي فائدي ۾ هئا. مون ۾ نهاري مون کان اهي حوالا ورتائين. پوءِ انگريزي ۾ ۾ چيائين "ڊو يو سي ديٽ وال؟" (هوءُ پٽ ڏسين ٿو؟) مون چيو ته "هائو ڏسان ٿو" چيائين "گو اينڊ اسٽرائيڪ يوئر هيڊ اگينسٽ اٽ. نولا ڪين هيلپ يو. اپيل ڊسمسڊ" "پٺهنجو مٿو وچي ان پٽ ساڻ ٽڪرائي! قانون مان توکي ڪجهه ڪونه ورندو. اپيل ڊسمس!"

ملڪ هميشه لڙايون هارائي پوءِ غلام ٿيندا آهن. سنڌ ۾ هڪڙي مڙس کي به ڏڙو رٽ جو ڏ ڏکتو ۽ اها انگريزن جي غلامي ۾ مان نکري روئندڙ پڇندڙ لشکر هٿان لٽجي ڦر جي غلام ٿي ويئي ! عوامي سياست سنڌ ۾ ڪير ڪري سگهي ٿو ۽ ڪير نه ٿو ڪري سگهي ان جو پروانو به ڪي هندوستاني انقلابي بزرگ ڪليم وجهي پنهنجو پاڻ ۾ ورهاست ڪري مٿان ٿي مٿان پر هاهرو ٽپا هڻائي منظوريون ولي پنهنجي نالي ڪرايو ويٺا هئا. جنهن کي عوام پاران ڳالهائڻو هجي هتن جي اجازت سان ڳالهائي نه ته مجرم آهي، غدار آهي، انقلاب دشمن آهي، سرڪار ۽ آمريڪا جو ايجنٽ آهي. گادي هندوستانين لاءِ هئي. سندي سندن مريد ٿي خاکدان ڪٽي ٿي سگهيا . گهٽن ٿي سنڌين ويچارن درگاهن جون مٽيون پريون ۽ ٻهارا ڏنا. خاڪشوريون ڪيون. پر درگاهه جا خادم رهيا . اڄڪلهه رسائي ڪانه ٿي. ڪي طوطا پاليائون . چيائون ته "اهي اوهان جا ليڊر آهن ." طوطا ويچارا هوليءَ اهائي ڪن جيڪا مالڪ سيکارين. ليڊريون مالڪن جون.

Gul Hayat Institute

۹۰ع جي اليڪشن واري آخري ڏينهن لٽي ۾ تاريخي خطاب.

پليجو صاحب ۷۰ع ۾ مجيب الرحمٰن سان مذاڪرات متعلق ڏوالفقار علي ڀٽي سان ڳالهائي رهيو آهي پر ۾ مخدوم طالب المولیٰ ويٺل.

پليجو صاحب کينجهر کناري لکاني بهراڻي، قادر راڻي، عالم شاهه، غلام نبي عباسي، خادم ٽالپر، عارب کيڙاڻي، جامي چانڊيو، محمد علي پلهه ۽ محمد خان پرڳڙي سان گڏ.

Sindh Adabiyat Institute

ٻيڙي جو سير کندي پليجي صاحب سان گڏ عارب کيڙاڻو محمد علي پلهه، بخت جمال، غلام نبي عباسي، خادم ٽالپر، رزاق عباسي ۽ قادر راڻو.

مٿي ۾ پليجي صاحب تي ٽيل تاتلائ حملي کان ڪجھ گھڙيون اڳ معراج محمد خان، شاھ محمد شاھ، سليمان ڏاھري ۽ ارباب کھاوڙ.

٨٦ع ۾ اسيري دوران پليجو صاحب پنھنجو ڪيس لڙڻ لاءِ ھاءِ ڪورٽ اچي رھيو آھي ساٿس گڏ اياز لطيف پليجو ۽ سيد عالم شاھ .

ايمينيسٽي پاران ضمير جو قيدي قرار ڏيڻ تي آڪٽوبر ٨٢ع ۾ هالينڊ ۾
پليجي صاحب جي آزادي جو لاءُ مظاهرو.

٨٥ع ۾ لانڊي جيل ۾ پليجي صاحب سان گڏ منظور وساڻ، پس منظر ۾
فاضل راهو مجتبيٰ جتوئي ۽ پير مظهر جون ڪوليون.

ايم آر ڊي جي اجلاس کان پوءِ پليجو صاحب، بينظير پٽو ۽ تاجدار.

لنڊن ۾ سرور باري، فرزانہ، نويد، ايار لطيف پليجو، تنوير ۽ نرگس سان گڏ.

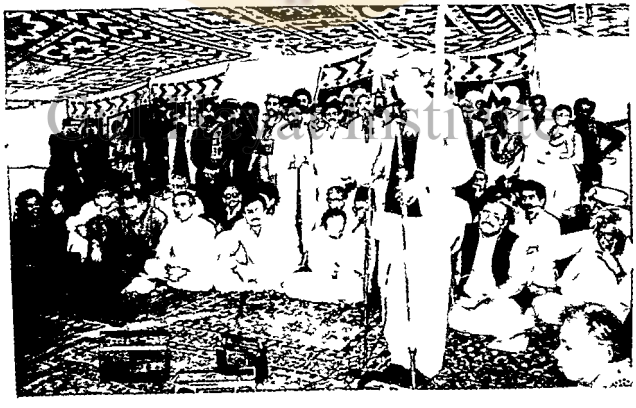
پليجي صاحب سان گڏ سيد عالم شاهه، لکانو بهراڻي، بخت جمال، ايوب شيخ، ميرِ مظهر، سعيد ميمڻ، اياز لطيف، علي گل ۽ بيا کارکن.

جولاءِ ٨٦ع ۾ اي اين پي نهڻ وقت نشتر پارڪ جي جلسي ۾ پليجو صاحب، ولي خان، شهيد فاضل، لطيف آفريدي ۽ خالق خان.

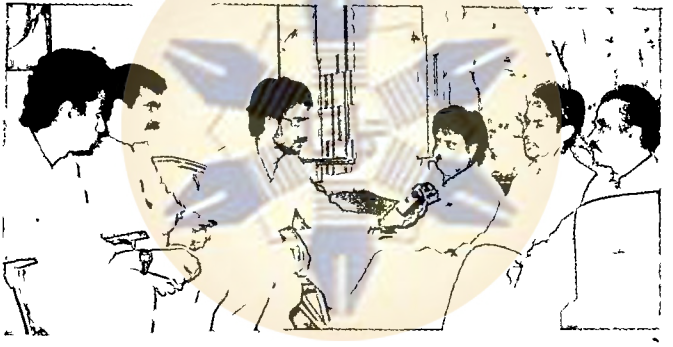
فاضل راهو جي شهادت خلاف لنڊن ۾ احتجاجي مظاهري کي پليجو صاحب خطاب ڪري رهيو آهي ساٿس گڏ محسن باري.

فيبروري ۸۷ع ۾ پليجو صاحب راهوڪي ۾ سنڌي قوم کي اتحاد جو تاريخي سڏ ڏيندي، پس منظر ۾ جام ساقي، حاڪم علي زرداري، نذير لغاري، ۽ پروفيسر عزيز احمد.

ايم آر ڊي جو ڪنوينر پليجو صاحب صوبائي خود مختياري جي قرار داد منظور ڪندڙ اجلاس جي صدارت ڪندي ولي خان، فضل الرحمٰن ۽ نصرالله خان سان گڏ.

علاج لاءِ لنڊن ويندي ڪارڪنن لاءِ هدايتون ريڪارڊ ڪرائيندي سيد عالم شاهه، لکاني بهراٹي، نظير شيخ، ايار لطيف پليجو ۽ جاويد سومرو سان گڏ.

Gul Hayat Institute

لاهور ۾ پليجو صاحب، احمد بشير، صفدر ميرِ، ڊاڪٽر مبشر حسين تنيِ، ڪاردار ، ميرِ مظهر ۽ آءِ اي رحمٰن .

نومبر ۸۹ع ۾ سچل ڪانگريس جي مشاعري ۾ پليجي صاحب سان گڏ جويو صاحب، ايياز گل، نارائڻ پارٽي ۽ گوبند مالهي.

هڪ ادبي محفل ۾ پليجو صاحب، شيخ اياز، ابراهيم جويو، خان محمد پنهور، فيروز احمد ميمڻ، عبدالڪريم بلوچ، اياز لطيف پليجو، نصير مرزا ۽ ارم محبوب .

پليجو صاحب، شيخ ايان محبوب شيخ، ماهتاب محبوب ۽ خيرالنساء جعفري هڪ ادبي پروگرام ۾ .

حيدرآباد ۾ سنڌين جي قتل عام دوران مئي ۱۹۹۰ع ۾ پليجو صاحب قاسم آباد ۾ متاثرين جي وچ ۾. ساٿس گڏ خليل پرهڙي، سراج سيال، علي گل ميتلو ۽ مشتاق جوڪيو.

Gul Hayat Institute

آزادي ڪانپوءَ جنگشاهي ۾ پنهنجي والده لاڏي، پيٽن حورالنساءَ ۽ غلام فاطم ۽ پٽ ايياز لطيف پليجو سان گڏ.

Gul Hasan Institute

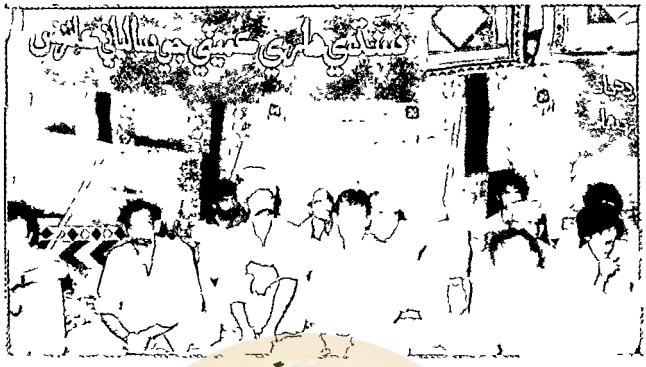
اڻ سالن جي قيد مان آزاد ٿيڻ کان ڪجھ دير اڳ جناح اسپتال ۾ سرتاج چانڊيي، ابرار ڪنڀر ۽ ايس ايس ٽي جي ٻين ڪارڪنن سان گڏ.

پليجو صاحب ۱۴ اپريل ۸۷ع تي ڪراچي ۾ تاريخي مظاهري جي قيادت ڪري رهيو آهي سائين ڪڏ حاڪم علي زرداري، مسعود نوراني، حميده کهڙو، سيد عالم شاهه ۽ امداد چانڊيو.

ايم آر ڊي جو ڪنوينر پليجو صاحب لاهور ۾ جلسي جي صدارت ڪري رهيو آهي. سائين ڪڏ افضل حيدر ۽ ملڪ قاسم هن جلسي ۾ پليجي صاحب جا ڏاهر متعلق تاريخي تقرير ڪئي هئي.

۷۹ع جي هاري ڪانفرنس جنهن کان فوراً بعد پليجي صاحب کي گرفتار ڪيو ويو. شهيد فاضل، غفار قاضي، قادر رانڻو، علي سوڍو، سلام ميمڻ ۽ بيا گڏ.

پليجو صاحب شاهنواز جوڻيجو ۽ غلام مصطفيٰ شاهه.

Gul Hayat Institute

سنڌي عوامي جي قومي اتحاد جي جلاس جي صدارت ڪندي پليجو صاحب، ابراهيم جويو، رشيد پٽيو، مرلا بخش ميمڻ ۽ بين سان.

اسيري دوران هائيڪورٽ بار ۾ پليجي صاحب سان گڏ آفتاب ميراٽي، امام علي قاضي، اقبال حيدر ۽ فتحياب علي خان.

۴، مارچ جي تحريڪ ڪانپوءِ اورينٽ هوٽل ۾ پليجو صاحب، مسعود نوراني، شيخ علي محمد، لالا قادر ۽ ڪامل راڄپر.

برطانوي کائونسل جي دعوت ۾ پليجو صاحب پهنجي گهر واري زرينه بلوچ ۽ پٽ غلام قادر سان گڏ.

آمريکا ۾ سانا جي کانفرنس ۾ پليجي صاحب سان گڏ ڊاڪٽر فيروز عابده پروين، آفتاب قاضي، الطاف ميمڻ ۽ جاويد لغاري.

Your Excellency,

I invite your attention on Rasul Baksh Palejo, President of Awami Tehreek, who has been held under detention since 1979. As his detention without any trial deeply violates the Universal Declaration of Human Right and inview of his alarming condition of health, I appeal to you to release him immediately.

yours faithfully,

Excellentie,

Ik vraag Uw aandacht voor Rasul Baksh Palejo, Voorzitter van de Awami Volksbeweging die sinds 1979 in detentie wordt gehouden.
Deze maatregel is geheel in strijd met de Universele Verklaring van de Mensenrechten.
Gezien de deplorabele staat van gezondheid van gedetineerde, verzoek ik U hem zonder uitstel vrij te laten,

hoogachtend,

NAME:
(NAME) ..... A. H. WAZEELY .....

ADDRESS:
(ADRES) .....

SIGNATURE:
(HANDTEKENING) .....

POSTZEGEL
PLAKKEN
50 cent

General Zia-ul-Haq

President house

Rawalpindi

(Pakistan)

Gulhayat Institute

ايمنيسٽي انٽرنيشنل پاران پليجي صاحب متعلق جنرل ضياءالحق کي
موڪليل احتجاجي ڪارڊ جو عڪس.

آءٌ ۱۹۶۸ ڌاري انقلابي پارٽي ۽ عوام جو "باغي" "ثابت" ٿيو هوس. مون کان اڳ ڪيئي سنڌي ترقي پسند گهٽيئي پيڙيون هٽي ويا. رڙي رڙي سنڌن نڙيون وهي ويون، پر "استادن" سان ڪو نه پهتا. لاچار وڃي گهر ويهي رهيا. پر بزرگ جنهن محل سيند هٽندا هٽا تنهن محل ڊوڙندا سهڪندا سنڌن اڇيو قدمن ۾ ڪرندا هٽا. ڏک ميارون، عذر معذورن تسلايون، دلداريون، معذرتون، وعدا، مسڪا ۽ مالشون، جام ۾ عملي طور سهي جون ٽنگون اهي ئي ٽي. سنڌي انقلابي ماٺهو قيادت ۽ پاليسي سازي جي اصل ادارن مان تاڙڪ! جي ڪو رکيو ته بہ انگريز جي مقرر ڪيل خانبهادرن ۽ راءِ بهادرن جهڙو ٽاقيل "بهادر" اڳڙيءَ جو ڳڏو. پڏائي پڏائي آسمان تي رسايل خالي دماغ اڳڙيءَ جو ڳڏو. "سنڌهي باتين ڪر سڪتي هين. ڪام نهين ڪر سڪتي. ڪام ڪرنا مشڪل هي." ان ڳالهه تي ڪين پورو پورو گهمنڊ هو ته هي جٽ ماٺهون فلسفا، نظريا پڙهي، سمجهي، پروڙي، انهن جي روشنيءَ ۾ تنظيمون ناهي، هلائي، سياسي قوت بنجي ٽٽا سگهن. ان لاءِ زندگي وقف ڪرڻي آهي. هي ماٺهون رڳو ڳالهيون ڪرڻ، ڏک ڪرڻ، ميارون ڊيڻ جا ملوڪ. تپسيا ڪرڻ، پاپرا پٽڻ هنن جي وس ۾ ڪونهي. مون ۾ ته خير هنن جي اک بہ کاڌ ٿي هڏي. ڇڪي "هي وڪيل ماٺهون. پيٽ جي فڪر ۾ غرق. ٻيو اديب ماٺهو. خيالن ۾ گم!"

ڪي منظر اڄ بہ ياد آهن ۽ ڪڏهن بہ نه وسرندا.

برڪت علي هال لاهور ۾ ۱۹۶۶ع يا ۱۹۶۷ع نعيم جي مغربي ڪائونسل جي ميٽنگ ۾ سڃا راڄ گڏ. خير بخش مري، بزنجو، ميجر اسحاق، سي. آر اسلم، محمودعلي قصوري، محمود الحق عثماني، شيخ عبدالمجيد، ڪنيز فاطمه. مونکي پاسي ۾ ويهڻ هندستاني رينگ ماسٽر چيو ته "تون تقرير نه ڪج!" آءٌ حيدرآباد نعيم جو صدر هوس. تقرير چو نه ڪريان؟ شيخ عبدالمجيد موڪل ئي نه ڏي. هٽي ڏٽي ورتم. زبردست تقرير ڪيم. مهاجر پنجابي ليڊرشپ جي ڦرندڙ گهرندڙ پاليسين تي تنقيد ڪيم. ننڍن صوبن جي ڪارڪنن کي فقط استعمال ڪرڻ جي ڳاله ڪيم. هال تاڙين سان گونجي اٿيو. خاص ڪري پٺاڻن ۽ بلوچن خوب تاڙيون وڄايون. همراهن جا ڏڪ ته منهن ڦري ويا. حيدرآباد جي رنڙ هوٽل ۾ چوندڙ سنڌ نعيم جي ساڃي ڳاله . نئين ضلعي جي هڪڙي سنڌي يار پٽر سنڌيءَ ايڪين ۾ ڳوڙها آڻي منهنجي خلاف تقرير ڪئي ته هن قوم کي تباهه ڪري ڇڏيو آهي. چو ته مون چوندڙ جي سلسلي ۾ آقائن جي گهريل فرمانبرداري نه ڪئي. ۴ مارچ جي تحريڪ. همراه پنهنجي هندستانيءَ پاءُ مسرور سان ٻڌ! مون تي ڪاوڙيل. محمودالحق کي حيدرآباد مون تي چاڙهي آيا. سيڪريٽري جنرل آل پاڪستان نعيم هندستاني. ڊاڪٽر اعزاز نذير هندستاني. ۽ سنڌي شاگرد جام ساقي ۽ مير ٽيبو مون تي فرياد ڪري بيهاريائون. "حيدرآباد نعيم جو صدر رسول بخش پليجو سنڌي شاگردن جي پٽيرائي ڪري ٿو" شاگردن جا روٽيارڪا منهن! جٽ مون

تباهي آڻي ڇڏي! مون ڊائريءَ مان پنو کڌي ان تي ٻه سٽون لکي پنو ڪٽي محمود الحق عثمانيءَ کي ڏنو. مون چيو "ڪي ماڻهو ويچارا شايد عهدن لاءِ ڪري سٽ ٻه لاهڻ لاءِ تيار ٿي ويندا. آءٌ انهن مان ناهيان. هيءَ استعيفا! آءٌ سنڌي شاگردن جي جدوجهد کي حق بجانب ٿو سمجهان ۽ ان جي بدستور تائيد ڪندس!" هڪا ٻڪا ٿي ويا. استعيفا مونکي زبردستيءَ واپس ڏنائون. فريادي واپس روانا ٿيا!

مون لکت ۾ نوٽيس ڏيئي سنڌ نعب جي ڪائونسل جي هنگامي مٽينگ سڏائي، اپريل ۱۹۶۸ع ۾. عبدالمجيد سنڌيءَ جي صدارت ۱۶ صفحن جو لهراڻ پيش ڪيم ته "ون يونٽ خلاف جدوجهد آمريت خلاف جمهوري جدوجهد جو ڪيئن انٽوٽ انگ آهي. انکي نئين لهيل جمهوري محاذ جنهن ۾ نعب شامل ٿي آهي تنهن مان خارج ڪرڻ ننڍن صوبن جي عوام سان خاص طرح ۽ سموري ملڪ جي جمهوري عوام سان عام طرح زيادتيءَ ۽ ظلم آهي. ان جي جاءِ تي چئن شادين جي اجازت ملڻ جو نقطو شامل ڪرڻ جمهوريت سان مذاق آهي ۽ ملڪ جي اڏ آبادي سان ظلم آهي."

شيخ صاحب ويچارو درويش. مڙيئي رس رهائڻ. ڪم هلائڻ. جهڙو حال حبيبان سوئي پيش پريان. مون تقرير شروع ڪئي ته ڊاڪٽر اعزاز نذير ڪرسي ڪٽي مونتي الر ڪري آيو ..... وات مان ڪڍ! ماءُ پيٽ تي گار جي للڪار. چي "تو صدر صاحب جي توهين ڪري ان جي اجازت بنا تقرير ڪئي." سنڌي طوطا بينا هئا. بيئي ڏنائون. مرشدن جي خوشنودي قائم رکڻي. باقي بازار ڪنهنجي پئي لڄي تنهن سان طوطن جو کهڙو ڪم!

مون گاريون، ڏڪا، ٽيلها، ڏمڪيون، ڇڪتايون سڀ برداشت ڪيون. حفيظ قريشيءَ روئي ڏنو. مونکي چون "باهر هليو وڃ!" مون چيو "اهي ٻيا! مونَ کي لاش ڪري ڇڏيندا ته ٻه آءٌ هتي ويهندس، لهراڻ پڙهندس، تقرير ڪندس. لهراڻ پاس ڪرائيندس. جي پاس نه ڪندا ته نوٽ ڪندس ته ڪير ون يونٽ خلاف جدوجهد ترڪ ڪرڻ جي حمايت ٿو ڪري، پوءِ جڏهن ميٽنگ ختم ٿيندي تڏهن ويندس!" مجبور ٿي پيا. مون لهراڻ پيش ڪيو. سڄو پڙهيم. تقرير ڪيم ۽ سيني کي شرمايم ۽ ڏيڃاريم ته اوهانجو حشر تاريخ ۾ برو ٿيندو جي اوهين ون يونٽ جي مخالفت ترڪ ڪيو. لهراڻ بحال ڪرٿو پين. (اهو ڇورائي ڪٽي ويا ورڻي ظاهر ڪونه ٿيو.) شام جو انڊس هوٽل تي جلسو ٿيو. ان تي سنڌي شاگردن قبضو ڪري ورتو. آءٌ ٻه موجود هوس. اجمل خٽڪ ٻه هو. شام جو اجمل خٽڪ سان سڃي مسئلي تي بحث ٿيو. ان کان پوءِ حفيظ قريشيءَ کي هڪڙو ٽلهو متارو هر هوليو سنڌي ٽولو قاصد موڪلي ڏمڪي ڏياريائون ته "جي هن کانپوءِ سنڌ ۾ ڪٽي ويو آهين ته تنهنجو خير ڪونهي!" حفيظ جي اکين ۾ ڏسان ته ڳوڙها! چئي "اسين پنهنجي وطن ۾ هلڻ لاءِ هنن کان موڪل ولون سڃي سنڌ جو دورو ڪيم. ڪوبه سات ڏيڻ لاءِ تيار نه مليو. انلو افسوس کائين ۽ متيون

ڏين قياس ڪن ان پس منظر ۾ مون کي ذاتي مسئلا درپيش آيا ڪار جي حادثي ۾ ٽنگ نڪتي. گذر سفر بند ٿيو. هنن يارن جي مولا ٻڌي. ڪٽي گهٻڙ ۾ ڇوڙهو ڪري ڪنيائون. واويلا هئي! ٻي ڳالهه ڪانه هئي. پروپئگنڈا ٻنڌي ۽ ڏڪرپي جا هزار سالن جا بادشاه. چئي "نوابشاه ۾ فلاڻن ماني پئي ڪاڌي. اوچتو ڪنهن پليجي جو نالو ورتو. فلاڻي کي نالو ٻڌي الٽي اچي ويئي!" ننڍا وڏا سڏ ۽ پاڪستان ۾ ڪاهي پيا! مٽي ۾ واري. اچنگار جو لڪائه.

بحر بلائون بچڙيون ٻيون آفتون اجگر
ڪميون ڪچون لڏڙا ٻيا ڏاڪ ڏين ڏيڏر
واڳن وات وڏا پٽيا. ڪيڏيا واسينگن ور
ٿوڪون ڏين فراق مان ڪيو ڪاريهر ڪر
وانڍ وڃڻ جي نه ليي پيا پڪڙي ڪوڙ ڪپر
(حنيف تيوٽو)

ڪمشنر مسرور ۽ سرڪار کي مون تي باهيون. چئي ۴ مارچ واري جي پس پرده تائيد هي ٿو ڪري. ملڻ ٻ هي وين سي ڪان پهريائين، محمد ميمڻ وڪيل کي ولي. سڄي ڏڏي جو سياسي مهڙي هي آهي ميدان ۾.

آءٌ اڪيلو سامهون ست!
خنجر خنجر ڪيئي هٿ!
(ايار)

پورهيت انقلابي نظريه جو مطالعو ته ڪري ورتو هوم ڪجه. سمجهي ٻ سڄي ڳالهه ويو هوس. هنن بابت ٻ معلوم ٿي ويم ته علمي ۽ نظرياتي طرح "اچي پڳ ۾ پس! اندر مڙيئي اڳڙيون" وارو ڪم آهي. پر اصل سوال هو تبليغ ڪري ماڻهن کي نظريه، عام واڍ ۽ حڪمت عمليءَ جو قائل ڪرڻ، تنظيم ناهڻ، هلائڻ ۽ وڏي ڳالهه ته توڙ تائين جاري رکڻ. عوام جي راءِ کي ريجهائڻو هو:

الله جي آس ڪري هليو هئائين
چارڻ ٻڌا چنگ کي جهوڙا ۽ جهائين
ڏولي راءِ ڏياچ جي ڏوران ڏنائين
وينتيون واحد در تنهن ويڙ ڪيائين
سڀاجها سائين! راءِ ريجهائينءَ راڄ سين!

Gul Hayat Institute

سڄي سنڌ مان ٻہ مون جھڙا ئي مستانا اڏ چريا مون سان متفق ٿيا. قومي مسئلي تي محمد حنيف قريشي ۽ طبقاتي مسئلي تي ھڪڙو ٻيو يار. ٻئي ھڪٻئي کي ڏاڍي ٻہ وڻن! ھر ڪنھن جو ليکو الڳ. ھاڻي باقاعدي ڪم لاءِ پر ٻئي ساڻياسين تہ ھي مسئلو ڪڙو ٿيو ويو ۽ حادثا ٿي ويا! مٿان آءٌ ۽ حنيف ڪنيجي ڪڇي اچي جيل ۾ پياسين. ٽيون يار پنھنجي مرضيءَ جو مالڪ! چريءَ جو چوڙو ڪڏھن ٽنگ ۾ ڪڏھن بانھن ۾!

ھي دور زندگيءَ جي ھڪڙي وڏي جذباتي پيچيدگيءَ ۽ ڪشمش جو المناڪ دور ٻہ ٻنجي ويو. بسم الله ئي برغلط ھُئي! ھيڏانھن ھڪڙي قسم جي ٻن ٻيڙين ۾ پير تہ ھوڏانھن ٻئي قسم جي ٻن ٻيڙين ۾!

ڪورا ٻئي پار ھنيون حيرت ۾ پيو!
ھينئڙو ھيرڻ پن جئن، ڦٽي ٽيو ٽارون!
(لطيف)

ھيڏانھن ماڻھو پٺاڻ ڪالوني ۽ اڪثر اصغر چئمبرس جي وچ ۾ اول پٽڻ، ھوڏانھن دل ھٽيءَ پر نس نس ۾ انھن عزيزن جي پروپئگنڈا جو زھر پريل جيڪي لکئوي دھلوي انتلابي گاڏي نشينن جا چڪ وڌيا مريدا.

چوندا آھن تہ، *(Love is a many splendoured thing)* "محبت گھڻن شان ۽ شوڪتن واري چيز آھي" برابر. پرشان شوڪتن سان گڏ اھا گھڻن ننڊڻن، اڻ لکن ۽ ظاھري طرح خسيس انساني ڪٽن جو نالو ٻہ آھي. اھا ھڪ حسين ترين حادثو ۽ وڏي خوشنصيبي آھي. پر ان کي رڳو حسين حادثن ۽ خوشنصيبين جي زور تي ڪڇ ديرقائم رکي نہ ٽو سگھجي. ان کي سدا بھار گلاب جي گل جھڙو تازو ۽ سرھو رکڻ جي ڪوشش ڪرڻ وڏي ڏاھپ، جاکوڙ، سھپ، سنيال، خبرداريءَ، پرگھور ۽ تياڳ جو ڪم آھي. محبت سلامت رکڻ پس پيش ھڪ اعليٰ ترين انساني علم، ھنر، فن ۽ بي مثال قابليت ۽ ڪاريگري آھي. پر ھيءَ ڳالھ ھونئن ٻہ شروع کان ئي اڻٽيٽي ھئي.

متين ٻہ دليائيءَ ڪانسواءِ زندگيءَ بابت تصورن ۽ آدرشن، تمنائن ۽ تقاضائن ۾ ئي بنيادي تضاد ھو. زندگيءَ جي ويڑھ ۾ جسماني ۽ روحاني طرح زخمي ٿيل مارو ماڻھن جي نصيب ۾ ڪٿن ڇاڻيل نفيس ۽ نازڪ محبتون ڪٿي؟

جنھن جي ڇڪ چنبيليءَ ول جئن، سرھي سيج پري!
ڏاڙھونءَ ڦوڪ ڦلاريا منھن ۾، ٻھ ٻھ يار ٻري!
پل پل تي ٽو پيار ڪمل جئن، ڪومل ھٿ ڏري!
(اياز)

Gulbayat Institute

جي قسمت سان اهڙيون محبتون ڪنهن حسين اتفاق سان حاصل ٿي وڃن تہ انهن جي اهليت ڪٿي؟ تن، من، ڌن محبوبن جي قدمن تي نڇاور ڪرڻ جي پهچ ڪٿي؟ زندگيءَ جو عظيم ترين مقصد محبت جي ڪاميابي ۽ سرفرازي بڻائڻ جو اختيار ڪٿي؟

اب بهي دلڪش هي تراحسن، مگر ڪيا ڪيجئي
لوڙ جاتي هي ادهر ڪو بهي نظر، ڪيا ڪيجئي!
(فيض)

سوڻ جي سانديل ۽ پورن جي پاليل، جاڻ، سمجهه ۽ تجربي جي ڪوڻ ۾ پڪل ٻي چين ۽ ٻي قرار روح جن تي تاريخ سوين نسلن جا پار پلاند ڪرڻ ۽ صدين جا حساب ڪتاب ڪرڻ جا فرض رکي ڇڏيا آهن تن کي سڪ ڪٿي؟

جئن سو هرڻ هماءَ، سرگردان سنسار ۾
هي پير نہ ڪوڙي پٽين هو ڏڙ سر ڏري نہ ساهه
جيڪس تن ملاءَ، سسيءَ سور پرائيا.

خاص ڪري تنظيمي ماڻهو ان ڪان وڌيڪ تنظيم نااهيندڙ ماڻهو ڇو ڪنهن ٻڌل، چوويهه ڪلاڪ ڊيوٽيءَ تي. ڪڏهن ريل ۾ ڪڏهن جيل ۾. وڪيل گهوڙن جا ڪهڙا ملهه؟

جنين ڏني جوءَ، تنين ڪيو ڪينڪي!
ڏوري ڏوري ڏيهه ماءَ ڪاهوڙي آئيا
مين پيرين ڪيم، ڪوهه ڀاڻان ڪنهن پار جي؟
ڪنهن جنهن ۾ آهين، سا پر پروڙڻ ڏاکڙو!
جوڳيڙا جهان ۾، هئا منجهه حمام،
آرامان ارڳ ٽيا، اوڏا نہ آرام
ڪيائون قيام، آئون نہ جيئندي اُن ري

اهڙن ماڻهن سان اهڙا متي ڦريل ماڻهو هلي سگهن جن لاءِ "ڦرئي ڪان پوءِ ڊپ نہ هجي، اُلٽي ڪان پوءِ اوير نہ هجي!" جيڪي خوشي، رنج ۽ ڪاميابي ۽ ناڪاميءَ جا دستوري ۽ رواجي ساهميون توراڙا ڪنهن ڏينهن جي تري ۾ اڇلائي، اڻ ٻڌل اڻ ڏٺل خوشين ۽ ڪاميابين جي منزل ماڻڻ جي اميد ۾ هر طرح جا نوان پراڻا ڏک ۽ ناڪاميون سهڻ لاءِ چيلهه ٻڌي نڪري پون "ڪير لنگهيندي قاف؟ اي بر برهمڻ باسيو!"

مون سپاڳيءَ ساڻ ڪير ڇلندي ڇپرين؟
هوت ٻاورچي لاءِ، ڪنين ڪنر پائيان!
تہ پڻ تي ويون، جي پنهونءَ پاڻ لڪائيو!
جا لکن لوسائي سا سيج چڙهندي سسئي!
جن کي فردسان گڏسندس سوري سات سان به نينهن هجي.-
هڻڻا ٻاروچاکين لهندينءَ کي ٻيا!
ڇڄ مر قطارا! سات چڙهندو لکيين
مڇڻ ٽئين پٽاءِ، وگ واڻ ئي نہ لهين!
پوري! تون نہ ڇڄي، سبب ڪنهن سات مڙين!
(لطيف)

اهڙن ماڻهن لاءِ مثالي محبت اها آهي جيڪا جسم جي سات ۽ سنگ سان گڏ پنهنجي دور جي سڀ کان اعليٰ انقلابي آدرشن ۽ متصدن جي سات، شعور ۽ عمل جي مڪمل هم آهنگيءَ تي ٻڌل هجي. مثال طور لينن ۽ نادیا جي يگاني تاريخ ساز محبت! ڪنهن به وسان ڪونہ گهٽايو. پنهنجي جاڻ سمجھ ۽ حال ساڻو سات کي سلامت رکڻ لاءِ هر ڪنهن ڏک ڏنا. پر سازشي لنڊين، کوراڙين ۽ هڻ ڪٽين جي ڏنگن کان بچاءُ نہ ٿي سگهيو. پنهنجي بي سمجهين، نادانين ۽ بي وسين جو علاج نہ ٿي سگهيو. خالتن جي شيطاني ڇڪر ڦيرئي کوڙڻ نہ ڏنا. اڻ ٽيٽيءَ کي ٽيٽي بنائڻ جي ويڙهہ جسمن ۽ روحن کي رتورت ڪري وڏو. تان جو سات هلي هلي، نوڪرون ڪائي ڪائي، رڙهي رڙهي ٻڻن سالن اندر هڪڙي ڏينهن اهڙو ٽڻي پيو جو پوءِ ان کي ريهون ڏيڻ لاءِ طرحين طرحين حيلا ڪيا ويا پر نہ ڳنڍجي سگهيو تہ نہ ڳنڍجي سگهيو! آخر وقت جي ويڑ هر ڳاله کي ائين ميساري ڇڏيو جڻ ڪا ڳاله هئي ئي ڪانہ!

Gul Hayat Institute

ڪارو تنين کي جيڪس وه وري ويو! (لطيف)

بي درد ماڻهن سوپ ڪٽي،سندن لولو گيه ۾ ڪري پيو. ڪيترن ڏسٽن وائسٽن ماڻهن کي ڪيترا سال پئي ان درد ناڪ انساني المي تان سياسي پيٽ پاريو. کي تہ ايا تائين به لڳا پيا آهن!

پهرئين قيد جا سور هونئن به پوٽينيزيءَ جي ٻار جي سورن جهڙا تندورا تيندا آهن. پر مڻين خالتن سبب سينٽرل جيل حيدرآباد ۾ ان پهرئين قيد کان وڌيڪ اذيت وارو دور مون زندگيءَ ۾ وري ڪونہ سٽيو. پر ان دور ۾ ئي مون محمد حنيف قريشيءَ جي سات ۽ قيدي شاگرد دوستن جي مدد سان سنڌي شاگردن اندر هڪ نئين قومي عوامي

سوچ ۽ اتحاد جو بنياد رکي ڇڏيو. جيستائين سرڪار وڏيرن، سامراجين ۽ هندستاني انقلابي ڳادي نشينن جي سازشين ان اتحاد کي بلڪل پور پور ڪري نه ڇڏيو تيستائين اهو اتحاد هڪ عرصي تائين سنڌ جي پهرين نمبر عوامي قوت بنيو رهيو.

۸۲ -۱۰- ۵ شام.

مهدي صاحب اڄ مونکي پنهنجي اڳوٽي بئرڪ ۾ وٺي ويو! چوندي ويو ته "مون توکي پنهنجو استاد تسليم ڪيو آهي. شالا منهنجي عمر به توکي لڳي!" حالانڪ فقط پنج منٽ اڳ آءٌ ڪيس سنڊس ڪنهن بنڌ ٻاراڻيءَ حرڪت تان ٽمام سخت لفظن ۾ جٽ ڪري چڪو هوس. مون اهي لفظ دل تي پٿر رکي ڪيس سڌارڻ لاءِ چيا هئا. سو چيم ته آهستي آهستي منجهائنس زبردست ڪچايون نڪري ويندڙيون. ان لاءِ ڪيس ٽورو سختيءَ سان ڪنٽرول ۾ رکڻ ۽ زندگيءَ جي تلخ حقيقتن کان آگاهه ڪرڻ ضروري آهي. ورنه هو ناقابل برداشت ٿي ويندو. پر اوچتو سنڊس ئي لکڻ ٿي سپرنٽنڈنٽ ڪيس واپس ساڳي بئرڪ موڪلي ڇڏيو. جي مونکي خبر هجي ها ته هڪدم ويندو ته پوءِ الائي اهي لفظ چوانس ها إلائي نه. حالانڪ سنڊس ئي سڌاري لاءِ هئا. بهرحال ڏاڍو ته ائين ٿيڻ ته مون جيڪي ڪيس سخت ۽ ڪڙا مگر انتها ئي ضروري ڏوز ڏنا تن ڪيس ڪجهه سڌاريو آهي. وڃڻ مهل مونکي گلي لڳائي، گلو پرجي آيس. ويو ان ڪري جو آءٌ مجبوراً زڪام جي ڪري درين ۽ ڪو بند ڪري ويٺو هوس. هن جي صحت جا هٿي سڌري سو ڪيس ڪليل هوا جي ضرورت هئي. ماٺو سدائين سوچيندو آهي ته "هينئر فلاڻي کي هڻن ڇڏيان! ان جي تلاڻي پوءِ هوڻن ڪري ڇڏيندس!" پر ڪيترن حالتن ۾ اها پوءِ اڃي ئي ڪانه ٿي! نٿي وي اسپتال داخل آهي. جيل ۾ هنگامي حالتون آهن. اخبار ملي ئي نه ٿي. اخبار واري جي بدمعاشيءَ ڪري. اڌاري ملڻ ۾ بند ٿي وئي آهي. ملاقاتون ڪي ڏينهن صفا بند ٿي ويون آهن. الائي ڪيترا ڏينهن! امان وارا ۽ هينئر ئي اچڻ وارا آهن! خط پٽ بند. لاڳاپا ڪاٽا. ماڻيءَ تان ۽ ڪو ڪونه ٿو اڃي. مطلب ته في الحال عارضي طرح بظاهر جڙ رات آهي ۽ گهيرو مڪمل آهي! رزاق جو "ڪيس" ڏڙا ڏڙ پيو هلي. ڪل ٦٣ شاهد چيا وڃن ٿا. فضا ۾ موت جي بوءِ آهي. سوري اڃا سامهون ٽنگي پئي آهي. رڳو رسم پوري ٿيڻي آهي. "هن کي خبر آهي ته نتيجو ڪهڙو نڪرندو؟"

"بلڪل!"

"ڪهڙي پور ۾ آهن؟"

"بلڪل ڪا پرواه ڪانهي! چون ٿا ته باس خود شهيد ٿيڻ ويو ته اسان لاءِ ڪهڙي ڳاله آهي؟"

Gul Hayat Institute

"رزاق چا ڪيو هو؟"

"ڊرائيور هو ڪار جو جنهن مان چوڌري ظهور الاهيءَ ٽي فائر ڪيو ويو هو."

چوڌري شريف آيو هو سئي هٿ پر چيائين "نه هٽاءِ!" چيم "ليڪ آهي" ويلن جا حال احوال نيٺ پهتا. اردوءَ مان سنڌي ترجمو:-

۸۲- ۹- ۲۴ ۲ بجا شام.

"گرامي قدر استاد محترم، تسليمات: اڄ جو ڏينهن ڪافي ڳرو ثابت ٿيو. آءٌ انڪل ۽ ڪلاڪ آڳ هتي پهتو آهيان. سفر چا هو بس قيامت هو. گندي ٽرڪ ۾ جڳهه ۽ سيني کان پڇاڙيءَ ۾ ملي. سڙڪ ڪافي خراب هئي. انڪل ساڌا پنج ڪلاڪ سفر ۾ لڳي ويا. ماڙيءَ تي پهچس ته سامان ڏنو ويو. هاسٽل بابت جيڪو افسانو شروع ڪيو هوم "هوءَ ڪير هئي" جي عنوان سان اهو رجسٽر ۾ ٻه ٻال پينون رکيون ويون. باقي سامان ڏنو ويو. جنهن هنڌ مونکي موڪليو ويو آهي ان کان وڌيڪ گندي جڳهه هتي ڪانهي. انهيءَ هنڌ انڪل ۱۰۰ ماڻهو بند آهن ۽ سڀ اينٽي سوشل (سماج دشمن) سڏجن ٿا يعني تمام غريب ماڻهو. انهن ۾ ڪجهه شخص روزي خان به هو. بس اهوئي واقف نڪتو. ان مهمان نوازيءَ سان حد ڪري ڇڏي. باقي بيا ماڻهو ..... منهنجي ٻنڊل ڪوليءَ جي ٻاهران ائين گڏ ٿي وڃن جڙ آءٌ ڪو آفريڪا جو باندر آهيان. مونکي ڏسندا ئي رهيا ..... آءٌ ان هجوم ۾ ڪنهن خلائي مسافر وانگر پٽ تي ويٺو رهيس. چو ته اڃا ڪٻ ڪانه ملي هئي. ايتري ۾ اوهان جو عزيز دوست "م" صاحب مرڪندو ظاهر ٿيو. بس پوءِ چا هو، منهنجي جند ڇٽي. ياءِ "م" ڪافي دير تائين مون وٽ رهيو. ائين مليو جڻ صدين جي سڃاڻپ هجي..... ساڻس سڄو وقت توهان جي باري ۾ ڳالهه ٻولهه ٿيندي رهي. مون سندس اکين ۾ پاڻيءَ جون هلڪيون ليکون به پڙهي ورتيون ڇو ته سندس معصوم ڌيءَ جو ذڪر به نڪري پيو. (مهينو اڳ مون کيس تاکيدي خط لکيو هو ته تون ۽ جوٿهين جيئن وٽيو پاڻ ۾ وڙهو پر قدسيه جي زندگي هرگز خراب نه ٿيڻ گهرجي. قدسيه پر پٽ مون کي چاڇو ڪيو آهي. پٽس روز سندس خبرون ٻڌائيندو هو.) هن اهو به تفصيل ٻڌايو ته توهان سان ملڻ لاءِ هو هر دم بي تاب رهيو پر ملي نه سگهيو ۽ نڪو جواب (مٿئين خط جو) ڏيئي سگهيو. توهان کيس سياڻي ئي ضرور خط لکو ..... مناسب سمجهو ته ٿوهانجو عزيز ترين نند ادو جنهن بابت ناقص اطلاع هو ته هو ساهيوال ۽ پوءِ ڪراچي موڪليو ويو آهي، تنهن بابت به دعا سلام لکوس ..... پائڙو بدستور هتي آهي .....

نهايت محترم استاد، مون وٽ اهي لفظ هرگز ڪونهن جو آءٌ اهو سڀ صحيح لکي سگهان جنهن جا توهان لائق آهيو. دل جي زبان ڪانه ٿيندي آهي، پر توهان دلين کي پڙهڻ واري زبان ڏيکو ٿا. مان صبح جو جهڙيءَ ريت ڇدائيءَ جو زخم کڻي سفر تي روانو ٿيس اها حالت ڏري گهٽ اهڙي هئي ته "انڊي ڪون ڪا مسيت وچ ٻلا آئي هئي. تي پهلي ڏينهن لوڪان ڏنگوري کس ڳڏي.

Sindhiyat Institute

(انڊي کي کا وڃي مسيت وهاري آئي تہ ماٺهنو پهرئين ڏينهن سندس لٽ ڪٽي ويا)..... سمورن کي سلام، ننڍڙن، ستڌڪا پرينڊڙ ۽ سندن ماءُ کي سلام (پاڻ ٻلي جي ٻچن کي روز هٿن سان کير پيارينڊو هو) مسٽر ٻائيگر سان غمگساري. توهانجو تابعدار.

۲۶-۹-۸۲.

مون سي ڏنا ماءُ، جنين ڏلو پرينءَ کي
تنين سندي ڪاءِ، ڪري سگهان نہ ڳالهڙي.
ڳالهيون پنڌ-وڻ ۾ وڏي وڻ ٽيون
پرسين مون نہ ڪيون، گوشي پرين نہ ڏيا
(سرائڪيءَ مان ترجمو)

"واجب الاحترام استاد مڪرم، جي ها! اهي مڪان شعر شاهه جا ئي آهن ۽ مون شاهه جي رسالي مان هرگز نقل ڪونہ ڪيا آهن. بلڪہ ڪالهوڪو سجو ڏينهن توهان جو پراڻو (چلائينٽ) شيرين سومرو هاءِ ڪورٽ تحقيقاتي ٽربيونل جو (آءُ عوام جو وڪيل هوس همراهه (حيدر شاهه) کي هاءِ ڪورٽ گهرايو هوم ان ڏانهن اشارو) نوجوان دوست پنهنجي چمڪندڙ ڏاڙهيءَ سان مون وٽ ئي ويٺو رهيو. اهي شعر هن پنهنجي هٿ سان لکيا آهن (مون پريان ئي اکر سڃاتا!) هن کي توهانجو پيار مون هن ريت پهچايو جو مانيءَ جو گهر پنهنجي هٿن سان سندس وات ۾ وڌو ۽ چيم "سيد بادشاهه! هي استاد مڪرم جناب پليجي صاحب جي طرفان آهي! آءُ تہ رڳو پنهنجو فرض ادا ڪري رهيو آهيان!" پوءِ سجو ڏينهن توهان جي باري ۾ ڳالهيون ٿينديون رهيون. مون هڪ غزل جي فرمائش ڪئي جا پوري ڪئي ويئي. بول ڪجهه هن قسم جا هئا:

"چراغڻ تو جلائو ٻڙا اندهيرا هي!"

ائين لڳو تہ بادشاهه صاحب ۽ آءُ هڪ ٻئي کي صدين کان سڃاڻون ٿا. مون کيس ٻڌايو تہ پليجي صاحب جيڪي اوهان جون تعريفون ڪيون توهان بلڪل انهن جهڙا آهيو..... اڄ منهنجو دوست محمد خان (ملڪ امير محمد خان وارو ۽ ملڪ پير مشهور محمد خان) بہ ڪافي دير مون وٽ رهيو. توهان پنهنجي دوست کي ضرور لکو ۽ منهنجي انساني

بابت چئوس تہ مونکي ولي ڏي•••••••

مونکي ۷ تاريخ تائين روزانو هڪ خط لکندا ڪريو. چاهي ہن لفظن جو هجي. ہي ايڊريس پوءِ ڏيندس، ٽائيگر ڪيئن آهي••••• مونکي فکر آهي تہ توهان هاڻ پنهنجي صحت جو صحيح طريقي سان خيال نہ رکندا هوندا. ان ڪري منهنجو عرض آهي تہ ڪاڏي پيٽي جي سلسلي ۾ ۽ دوائن جي باري مڪمل احتياط نهايت ضروري آهي.

توهانجو تابعدار

مون پنهنجي ڏکا اسٽارٽ سرائيڪي (ملتاني) واري لهجي ۾ جواب ڏنس:

ويرڻ مکهي شالا سدا آباد رهوين،

ترائي خط ملي. هڪ تسادي آسطي شمس ڏاوي مليا. بهچينا پيا آن• ڏاڍا انتظار ها خيريت دي خبرڙا. ميڏي حالات تي خوش بختي دا اندازا تسان اتهان ئي لالو جو تسادي وڃڻ دي هڪ گهنٽي اندر اندر امام مهدي دا جلوه نظر آگيا تي او وي حال پوڻ دي ڪيفيت وچ! فباي آلاء ربکما تڪذبان !؟ بهرحال سادي مشهور معروف اصول "بهترين دي اميد رکو تي بدترين دي آسطي تيار رهو" دي برڪت نال سب خير تهي ڳيا•••••

ڪهين قيمتي ڪنون قيمتي گمشده شي دي لبهہ پوڻ دي خوشي تان آخر هووڻي هئي. اسان ڪراچي ڏو پئي ڏيکهدي ها سي لبهہ اتهي ئي پئي! "لڙڪا بغل ۾ ڏهنڊهورا شهر ۾" هين دا مطلب هي جو حسين اتفاقات بلڪہ معجزي اڄ ٿوٽي تهيندي پئي هين! ول لکهسان هين باري. في الحال ڪجهہ شعر لکهنا پيا آن. جي مطلب پوري طرح سمجهہ وچ نہ آوي تي بيشڪ ڪهين ڪنون پڇ ڳهنو چا!

اڇڪلہ اسان لڏا پڏ ڪي اندر آگئي هون تہ ترائي خوبصورت چهري نا پيدا تهي ڳئي هين. لفافي مک ڳئي هن. لي آوڻ والا ڪوئي نہ. چار ڏهاڙين ڪنون گوشت سبزي اکهين نہ ڏٺهي. اتهان دي يار ڪون لکهيندا پيا آن. تساڪون ول لفافي ملسن تان لکهسان. باقي ڪل خير هي تي خيريت تسادي مطلوب!

گلريز تي صائمہ تي جاويد نون لکهسان. لفافي ملڻ دي بعد. گهر اطلاع فورا ڏي ڏتي هئي.

نوٽ: اڇڪلہ جي سرائڪي صورتخطيءَ ۾ ن، ڻ، ڍ، ڏ، سادا ۸۴-۱-م

Gul Hayat Institute

۸۲-۱۰-۲

پنجابيءَ ۾ "ڏ" جو اچار آهي ٿي ڪوبه باقي ڀ کي ٻ ڪري لکندا آهن. مکهي

(سندس نندي هوندي جو گهر جو نالو) پاڻ- شال سدائين شاد آباد هجين .

ٿي خط ملنا. هڪڙو تنهنجي لاءِ شمس ۾ مليو. موڪليان پيو. خيريت جي خبر جو ڏاڍو انتظار هو.

منهنجي حالت ۽ منهنجي خوش نصيبيءَ جو اندازو انهيءَ مان ٿي کڻي لڳائي ٿه تنهنجي وڇڻ کان پوءِ ڪلاڪ جي اندر اندر امام مهديءَ جو جلوو نظر اچي ويو ۽ سو به حال پوڻ جي ڪيفيت ۾! نباي آلاءِ ربڪما تڪذبان. (پوءِ پنهنجي رب جي ڪهڙين ڪهڙين نعمتن جي ناشڪر گذاري ڪندو؟) (قران شريف). بهرحال پنهنجي مشهور معڙوف اصول ته "بهترين جي اميد رکو ۽ بدترين لاءِ تيار رهو!" جي برڪت سان سڀ خير ٿي ويو.

ڪنهن قيمتي کان قيمتي گهر ٽيل شئي جي لپي پوڻ جي خوشي ته آخر ٽيندي. پاڻ ڪراچيءَ ڏانهن پئي نهاريو. لپي هتي پيو. "لڙڪا بغل ۾ ڏهنڊورا شهر ۾!" ان جو مطلب ٽيو ته حسين اتفاق بلڪ معجزا اڄ سوڌا پيا ٽين. وري لکندس هن باري ۾. في الحال ڪجهه شعر پيو لکان. جي مطلب پوريءَ طرح سمجهه ۾ نه اچي ته ڪٽي ڪنهن کان پڇي ولج!

اسين لڏو پٽي اندر اچي ويا آهيون (اڳي گرميءَ ۾ باهر سمهبو هو.) ٽي خوبصورت ڇوڙا (۲۴ ڪلاڪ سر تي سوار ٽي سپاهي!) گهر ٽي ويا آهن. لفافا ختم ٽي ويا آهن. آٽو وارو ڪير ڪونهي. چئن ڏينهن کان گوشت پاڄي اکين ڪونه ڏٺا اٽئون. ايڏانهن واري يار کي لکان پيو. توهان کي وري تڏهن لکندس جڏهن لفافا هٽ ايندا. باقي ڪل خير آهي ۽ خيريت توهان جي گهربل آهي!

گلريز ۽ صائمه ۽ جاويد کي لکندس. لفاف هٽ اچڻ کان پوءِ. گهر اطلاع فورا ڏيئي ڇڏيو هوم.

تنهنجو پاڻ

خط نندو ان ڪري به لکيم جو هڪڙي لفافي ۾ هي خط شاه جا شعر ۽ پيٽس جو خط وڃڻا هئا.

ق کي انگريزيءَ ۾ لکيم (ترجمو).

Gul Hayat Institute

پيارا مـ

..... ظاهري طرح تہ ٻڌان پيو تہ تون ليک ناک آهين ۽ لئي ۾ آهين. پر تنهنجي اندر بابت ڪوبہ احوال ڪونہ ملیو آهي تہ قصو ڪيئن آهي. قدسيہ توڻوٽ آهي يا ڪٽي آهي؟ هوءَ جا ڀڳائي ڀڳائي مطالبا ڪندي رهندي آهي تہ "ميري سنگ سنگ چلنا" ان جي پورائي ٿئي پئي يا نہ.

ٻيو جيڪي وٽئي سو ڪر. پر اهو هر وقت ياد رک تہ قدسيہ جو هڪڙو چاڻو بہ آهي ۽ اهو نهايت سخت ماڻهو بہ آهي- ٻارن جي باري ۾ خاص ڪري قدسيہ جي خوشي هڪ حالت ۾ ٻين سڀني ڳالهين کان مقدم سمجهڻ گهرجي.

نندڙي چوڪري (حيدر شاه) جو خيال مون کان بہ وڌيڪ رک چو تہ ڪيس وڌيڪ توجهہ جي ضرورت آهي. ڪمـ سنو. ڪمـ کان سواءِ مڙس جڏو. عوام جي خدمت بہ عاليشان. پر وقت ٻچائي نندي هوندي وانگر گيت ۽ غزل بہ ڳائي، پنگڙا ۽ لڏي ناچ بہ نہ سنو ادب بہ پڙهہ، سڀ شعر بہ تخليق ڪر ۽ محبت بہ ڪر. انهن شين کان سواءِ گورنر بہ ٿي وئين تہ بہ زندگي پس پيش ڪهڙي ڪم جي؟
انسانو ڏٺيءَ کي پهچڻ گهرجي.

تنهنجو ر

شام.

تنهنجو مشتاق ديد ساري ٿو
آروچوڙي جو درد ماري ٿو
ڪا تمنا ڪا آرزو ڪانهي
زندگي ڪو ائين بہ گهاري ٿو
ڪوبہ ايندو نہ ريگزارن ۾
راهہ ڪنهن جي وفا نهاري ٿو

سبحان الله! طبيعت خوش ڪري ڇڏي وفا ۽ عابده! آ مڙا مرڪي ملون، پنهنجو ملڻ پو ٿئي نہ ٿئي،

مرتضيٰ ڏاڏاهي ۽ قاسم اولو.

حيدر کي خيال ۾ رکي همراه کي هي شعر لکي موڪليم. دل پکي. بہ هجي اميد. بہ قائم رهي! بدترين لاءِ ذهني تياري ۽ بهترين جي اميد.

Gul Hayat Institute

چڙهيو چڪاسين چاءِ، آڳ هرندي آڻيا
وهسن واڙيءَ ڦل جيئن، محبتي مچ لاءِ
آڻي پاڻ اڙايءِ، ڪٽي ڪوري وچ ۾.

....

ڪنڌ ڪنارو منهن وڻي، عادت سندن اڳ
تنين تِکون ڏنيون، جُنبي منجهان جيءَ
سروتن سبيءَ، حاصل جنين حال ڪيو.

....

سر ڏيئي سڻ جوڙ ڪنهن پر ڪلان سين.
ڪاتي ڪرڻ ڪپار ۾، خنجر آڻي کوڙ
مرڻان منهن مَ موڙ وڻي ٿي وڃ لهي.

....

وڃ وڻ وڻيءَ ۾، مڻ مڻ منڌ ٻيو
قدر ڪيف ڪلال جو پياڪن پيو
اچن ڏُرس دڪان تي، ڪنڌ قبول ڪيو
سرها سر ڏيو، چکن سُرڪ سيد چئي.

....

ڪي اوڏائي ڏور، ڪي ڏور بہ اوڏا سپرين،
ڪيئن سُپيرجن ڪڏهن، ڪي نہ وسرن مور
جيئن ميڙهن ڪُڏيءَ پور، تئن دوست وراکو دل سڻين

....

چٽن چُٽڪن چت ۾، سدامنجه سرير
لڏي ڪنهن لوءِ ويا، مارو منجه ملير
ويڻي پوڇيان پير، مان ملڻ ڪڏهين.

....

ڏني ڏينهن ڏيام، ڪه جاڻان ڪهڙا پرين
سهسين سجن اُپري، واجهائيندي ويام،
تن ريءَ سال پيام، جڏ ري ساعت نہ سهان

....

سُٹي ساٹيه ڇالهڙي، لهي ويا لوه،
اندر جا اندوه، لٿا ڏک، سُک ٿيا،

....

عمر اڄ گڏيام، ڏوٿي انهيءَ ڏيهه جا،
پارانيا پرين جا اُيي ان چيام ،
لهي لوه پيام، لطف ساڻ لطيف چئي.

....

اتان اوٿي آئيو، خبر ايءَ ڪري،
وسارج مَ ور ڪي، پڄج مَ منڊ مري
ويندينءَ اُت وري، ڪو ڏينهن آهين ڪوٺ ۾،

....

مليران ماروُ پکي پيهي آئيو
وريا واهاروُ هاٿو سپ هيٺا ٿيا.
(شاهه)

قاسي وارد سجو خالي ڪرائي ان ۾ "تخريبڪار" رکيا ويا آهن. قاسيءَ جي سزا مليل انڪل ۷۰ مڙس پنجاب جي مختلف جيلن ڏانهن روانا ٿي ويا. اڄ سجو ڏينهن افراتفري هئي. زنجيرن جو چٽاٽ هو، ٻيڙيون پئي چاڙهيون ويون ويندڙن کي. "تخريبڪار" سپ الڳ الڳ. ڪوليءَ ۾ هڪ ماٺهو. منهنجا پاڙيسري اچي ٿيا آهن. چو ته قاسي وارد (قاسي گهاٽ) بند وارد (عام قيدين جي خاص سزا جو وارد) ۽ سيڪورٽي وارد (خاص خاص سياسي قيدين کي تنگ رکڻ جو وارد) اسان عتاب هيٺ آيلن جو پاڙو هڪڙو آهي. هتي جو ڳالهاءُ هُتي، هُتي جو هتي.

ٻئي وينا رون، ڏکي ڏونگر پاڻ ۾
ڪنهن کي کين چون، منجهن جو پريٽو
(شاهه)

رات "تخريبڪار" ايندي شرط الائي ڪنهن سان (پاڻ ۾ الائي ملازمن سان) جهيڙو لايو بينا هئا. رات گهٽي گهٽي تائين وڏا ڳالهاو پئي آيا. همراه لوه لڳا پيا آهن.

ڪانارڻا ڪٽڪن، جنين لوھ لڳن ھ
محبت جي ميدان ھ، پيا لال لچن
پاڻھين ٻڌن پڙيون پاڻھين چڪيا ڪن
وڃا وڏوڙئن، رھي اچجي راتڙي!

.....

ويچارا وڏوڙ سدا شاڪر سورسين
تاڻين مٿي ٽوڙ اوري ڪن نہ آسرو!

ھ ڏينھن اخبار ڪانہ ملي آھي. اڏاري ھ نہ. ڪورٽ ڪانہ ٽپي وڃي. يعني ڪيسن وارا قيدي کورٽن ھ ھ نہ ٽا وڃن. ٻاھر ڪٿڻين بند آھي. مطلب تہ ھر شئي معطل آھي. مارشل لا اندر نئون مارشل لا آھي. ٻن پھرن جو راشن رات جو ٽو ملي. دالين تي گدارو آھي. خوف، ھراس ۽ دھشت جو راڄ آھي. ڪلاڪ ٻن ڪان پوءِ ڪوند ڪو ڪانہ ڪا دھشت انگيز خبر ڪٽيو اچي. منھنجو جواب ٻڌيو لپ لريو پونن. منھنجي سڃي ڳالھ جو تت تہ "ڪجھ ھ ڪونھي. ڪابہ نئين غير متوقع ۽ اوچتي ڳالھ ڪانھي. ائين ٽيندو آھي. ان کان ھزار دفعا وڌيڪ ٽيندو آھي. ھتي ھ ڪڏھن ٽيندو. "انھيءَ ٻنيءَ جي دل اھائي ٽيندي آھي!" ڪجھ سنگين جرم ٻيا ھ ڪن پيا. ڏوھن ڪرڻ کان سواءِ ڏاڙيلن ۽ قاتلن وٽ ٻيو ڇا ھوندو آھي؟ علم؟ عقل؟ نيڪي؟ تعمير؟ تخليق؟ عزت؟ عقيدت؟ شان؟ مان؟ نيٺ پنھنجون تراڙيون ھٽي دنگ ڪندا. ھينئر ئي بي حد ڪمزور آھن. جيئن جيئن جرم وڌيڪ ڪندا تيئن تيئن روز وڌيڪ ڪمزور ٽيندا ويندا..... نار جا لوڻا آھن. ڦرندا رھندا. ڦرن پيا....."

Gul Hayat Institute

۷-۱۰-۸۲

اڄ موجوده نظربنديءَ جو وقت پورو ٽيو. نئون آرڊر تعميل ڪرڻ ٽيو آھي. اوس ڪندا. ديرسان. تيسين ڪين ٽورو ڪڙڪائبو..... ھ اردو سروس ھي..... ساز سنگيت..... آڄ ھم آپ ڪو ستار ڪا ساز سنوائينگي. ڪلاڪار ھي جيابسواس. راڳ ھي گن ڪي!

ڏڪي شئي مٿي آھي! ٻاھر چڪر ھڻڻ جو خيال ملتوي ڪري ويھي جيابسواس کي ٻڌڻ ويٺس. ڏٺم تہ وڏيون وڏيون ڪاريون، ڪاريون اکيون، ھٿن ھ گجرا، مٿي ھ منگٽ، جسم جڻ ھٽ سان تراشيل، ڪنن ھ ڪان ڦل، موتين جي مالها، ھٽ ھ وڏي ستار يوناني ديومالائي موررتي. ھندوستاني ديوي. پل پرلاءِ پنڊپھڻ ڪري ڇڏيائين.

چي "راڳ رنگ ۽ لهو و لعب قومن کي تباه ٿو ڪري." نام نهاد اسلامي حڪومتن کي راڳ رنگ، فلسفي ۽ لهو و لعب تباه ڪيو! جرمنن کان وڌيڪ بهادر ڪير؟ ڪهڙو نڙڪو "مفڪر" کين بزدل ۽ زوالیت ڏانهن ويندڙ سڏڻ جي جرئت ڪري سگهندو؟ پر جرمنن کان وڌيڪ راڳ ۽ فلسفي جو شوقين ڪير؟ نيپولين خارن وچان کين سڏيندو ئي ڳائٽن ۽ سازندن جي قوم هو! هٽلر جهڙو شڪاڪ به راڳ جو فدائي هو ۽ راڳ ٻڌي هن آدمخور جي اکين ۾ ٻه آلاڻ اچي ويندي هئي! جرمن فوج ۾ جيترا فلسفي جا پي ايڇ ڈي هٿا اوترا جرمن يونيورسٽين ۾ ٻه ڪونہ هٿا. راڳ انسان جي سڀ کان آڳاٽين مهذب تخليقن مان آهي. دنيا جي ۸۰ سيڪڙو آبادي لاءِ راڳ هميشہ سندن مذهب جو حصو رهيو آهي. مسلمان سلطنتن ۾ راڳ تي ڪڏهن ڪڏهن نالي ماتر بندش هئي پر عملي طرح راڳ کان سواءِ مهذب انسانن جي زندگي ڪيئن گذرڻي؟ مسلمانن حاڪمنن جا ۹۹ ع سيڪڙو ڪان ٻہ مٿي حڪمران روز راڳ ٻڌندا هٿا.

لهو و لعب يعني راند روند يونان جي جڙ مذهبي عبادت هئي! يونان کان وڌيڪ ڏاهي، بهادر، ڪامياب ۽ جگ جرڪائيندڙ قوم انسان ذات کهڙي پيدا ڪئي آهي؟

نمبردار چئي ٿو "هو ڏس چا پيا ڪن؟" ڏيوڙهي (ماڙيءَ) مٿان ٻيون توبون پيا لڳائين! چت سڄي فوجين سان پئي ٻچڪي!

ظفر هٽي هيٻر ساڙي رکيو آهي، هاڻي چئي ٿو "پت ۾ بجليءَ جو ڪرنٽ آهي. شاڪ ٿي ڏي!" سرڪار ٻيا پاپرا الائي ڪو پيئي پٽي؟ ظفر کي چڏي ته بجليءَ جي تار کي آڏا ايتا ڦيرا ڏيئي تخريب ڪار کي ته چا سڄي جيل کي ٻاهه ڏيئي ساڙي ڏيکاري. هاڻ معصوم ٽيو ڪنهن اونهي ويچار ۾ ويٺو آهي:

شڪر ٽيو ملاقاتي هن خميس تي کونہ آيا آهن خاص ڪري امان کانہ آئي. ڏاڏو پريشان هوس ان باري ۾. نئون نظر بنديءَ جو آردر اچي ويو. مشتاق اعوان اچي ڏيئي ويو. قريشيءَ جا عيد تي موڪليل گهٽا سلام پهتا. احوال.

ٽون يادِ وري آئين.....
دل دردِ سان پرجي ويئي.
اکين ۾ اتل آئي.
ٽون ياد.....

انگ اِنگ ۾ اٽيا اڌما
لونءَ لونءَ ۾ ورهِ وائي
ٽون ياد وري آئين.....

Gul Hayat Institute

الفت جي اسيرن کي، ماري ويئي تنهائي.....
تون ياد وري آئين
رڳ رڳ ۾ هلي هاٿي.
احساس جي ڪتڪائي.
تون ياد وري آئين.

مهجبين قزلباش شمشير جي ڪلام کي امر بنائي، ڇڏيو آهي. ڏاڍو وٽندو آهي مونکي هي ڪلام، بلڪ ان جي ڏن! بن ٽين سالن، کان پوءِ ٻڌو اٿم. شاباس ڏن ناهڻ واري کي، آهي. شايد ظفر آهي، ڪراچي ٽي وي ۽ وارو.

۸۲-۱۰-۹

ٽيو ڏينهن واري وڪيلن جي ڪنوينشن ۾ فقيرن جو ٻالو ٻ آيو. بلڪ وڪيلن ۾ پهرين. "مر" جي، ٻ ياد گيري ڪيائون، شاهي قلعي وارو نهراءُ تہ "گهاٽي ئي پنڌ دي گهتيل هئي".

ڪنڌ مان سور ايڏا ڪونہ ويو آهي. سياڻي تائين لکڻ پڙهڻ ڪونہ هيم، هي رڳو نوٽ پيو لکان. هندستان تان اردو سروس ۾ راڳ "سنڌي پيروي" ٻڌايائون. چئبتو تہ راڳن ۾ ٻ آهيون! ٿيمنہ جو "مونکي درد ديوانو ڪيو برہ بيراڳي ڪيو" ٻڌم. اڳيئي وٽندڙ ڪلامن مان آهي. لطيف جي هڪڙي پياري وائي "آيل! آيل! مرڪ منهنجو مون پرين!" زرينہ جي آواز ۾ ٻڌيم. وٽي. زرينہ، زيب النساءَ "اسلام عليڪم، جا نيئڙا!" تمام سٺو! وري ياد آيم تہ سنڌي فلمي گانن جا ڪلام ٻيهودا ۽ ڏنون اڪثر نهايت واهيات هوندیون آهن. ان جي ٻيٽ ۾ ريڊيو اسٽوڊيو ۾ رڪارڊ ڪيل اڪثر ڪلام بهترين هوندا آهن. فلم "ڏرتي لال ڪنوار" جا گانا البت سٺا هئا. ان جو سبب اهو هو جو ڪلام سٺا هئا ۽ ٻيو اهو هو تہ ان لاءِ هڪڙي جاٿو ماٿهوءَ شيخ غلام حسين جي نظرداريءَ هيٺ ڪم ٿيو. جيڪڏهن ماٿهو پراڻا ڪنڊم تہ پر جوئي، صاحب ۽ غلام حسين جهڙا نظرداري ڪن تہ نور جهان کان ڳارايل ٻي معنيٰ ۽ فضول ڪلامن جي مقابلي ۾ اسان جا چگا شاعر منشي، استاد، امداد، عبدالڪريم پلي ۽ ٻيا ڪيترائي چگا فنڪار بهترين پلي بيڪ ڏيئي سگهن ٿا. "ڏرتي لال ڪنوار" جهڙين فلمن جي مالي ناڪامي اهو نہ ٿي ڏيکاري تہ ڪو بهترين سنڌي لکندڙ جون فلمون ٻ سنڌ ۾ نہ هلنديون پر اهو ڏيکاري ٿي تہ بهترين سنڌي لکندڙ ڇيڪڏهن ڪنهن واقعي زبردست پلاٽ ۽ سٽي کهاڻيءَ ٻدران رڳو سکٽي لفاظي، رنعريبازي ڪري فلم ڏسندڙن کي اُلو بنائڻ جي ڪوشش ڪندا تہ سنڌي ماٿهو، اها ڪوشش، ڪامياب ٿيڻ نہ ڏيندا. سنڌ کي

عاليشان ۽ سچا پچا (نام نهاد مشهور نہ) فلمي ڪهاڻيڪار فلمي موسيقار ۽ فلمي ڊائريڪٽر پيدا ڪرڻا پوندا. سندي فلم سان ڪافي مشڪري ٿي چڪي آهي. ان کي ڪافي خوار خراب ۽ ناڪام ڪيو ويو آهي. هاڻ ان کي ڪامياب ٿيڻو پوندو.

پشتو فلمون اجهو هاڻ شروع ٿيون آهن پر پنجابي فلمن کي اشڪي ڪشي ماري ويون آهن. اسان جون في الحال هيو نہ ته بہ رقم ته خوشيءَ سان ڇڏائي سگهن ٿيون.

مٽي "ڏرتي لال ڪنوار" جي گانن جي ڪاميابيءَ لاءِ عابده ۽ يوسف جو نالو ڪونہ ورتم جو ويچارن مظلوم سندي فنڪارن کي چار ڊوڪڙ تريءَ تي رکي ڪائنڊ ڪڙو بہ گند بلا ڀڳائي سگهجي ٿو. ان فلم ۾ ان ڪلام بدران ڪهڙيون بہ تڪون لاهي ڏجنن ها ته وڏي ڏام ڏوم سان ڀڳائي وڃن ها! سيني فلمن ۾ ائين ٿيندو رهيو آهي.

۸۲-۱۰-۱۰

اڇلھ فيصلو ڪيم ته ڪنڊ جي سور مان جان ڇڏائڻ لاءِ شروعاتي طرح ، هفتي ۾ ٽي ڏينهن- خميس، جمعون ۽ سومر ڪابہ لڪائي يا پڙهائي ڪانہ ڪندس. گلزار آيو. حال احوال ٿيو. لڪائي ورتائين. ٽي ويءَ جي پرزن جي دير سان اچڻ جو سبب ٻڌايائين. ٺيڪ هو. دستور موجب انجام ڪيائين ته روز ايندس. ايندو ڪونہ. هو چئي ويو ته رزاق جي ڪيس ۾ شاهديون هلي پوريون ٿيون. راجا چئي ٿو. ايا ۵۱ شاهد رهيل آهن. ملاقات جو مٿوئي ويو. اڄ ۾ ئي رولڙي مٽان رولڙو پئجي ويو آهي ان جي علاج لاءِ ڪيتون پيا ڏيون. مٽان ڏيءَ هچا! نڪو ڪيس پورو ٿئي، نڪو فوجي وڃن، نڪي ملاقاتون ٻيهر دستور موجب هلڻ شروع ٿين.

اڄ بہ چئو طرف خاموشي هئي، ڪابہ لڪپڙهہ ڪانہ ڪيم. ريڊيو بہ ڪونہ ٻڌم. خاموش ويٺو رهيس. اڪثر پراڻي وقت جي ڪن ڳالهين بابت سوچيندو رهيس.

اڄ وري الائي ڇو سينٽرل جيل حيدرآباد جا شروعاتي ڏينهن ياد آيا. اڄ وري پاڻ

ڪي حيدرآباد جيل جي اي ڪلاس ۾ ڏٺم. هڪڙي پاسي دل اديت ۾ هئي ته ٻئي پاسي ڏهن. سوچيم "دل مضبوط رکجي، نہ ته ڪم نہ هلندو!"

ڇپر ڪوسو واءُ، هڙيا تو نيڻ ڪيا! (لطيف)

ڏهن ان ڪري جو ماڪوڙيءَ جو هاڻيءَ سان مقابلو هو. هڪڙي پاسي وڏيرا ، سرڪار سامراج ۽ هندستان مان انقلاب جو ڪليم منظور ڪرائي آيل هئا ته ٻئي پاسي سنڌ جا ماڻهو ۽ سندن وائڙو ۽ هوائي توائي محب وطن دانشور طبقو هو. ادبي جدوجهد

ڀ سنڌي ادبن کاڻي تخليقي ڪم ڪيو هو ۽ ان جا سڀ نتيجا نڪتا هئا. ڪن، ڪي ڪي ڪارائتا ڪتاب لکيا هئا، پر تنظيمي ڪم پرائي بالادستيءَ هيٺ ٿيا هئا. سنڌين جي ڪاب حقيقي طرح "پنهنجي" تنظيمي يونگي ڪانه هئي. هنن لاءِ تنظيم ڪاري جڙ موالين کي ملهه ويڙهائڻ واري ڳالهه سمجهي ويندي هئي. هو جمعدارن، ڪمدارن ۽ خرڪارن جيڏو ڇهڪ هيٺ ڪجهه ڪم ڪري سگهيا ٿي پر پنهنجي باري پاڻ پوڪڻ، -سنياڻڻ ۽ پاڻ ڪائڻ جي لائق نٿي سمجهيا ويا.

مون فيصلو ڪيو ته سنڌ کي سنڌ ٿيڻو آهي ته ڪيس سجاڳ ٿيڻ سان گڏ متحد ۽ مستحڪم به ٿيڻو پوندو. پر متحد ۽ منظم ڪير ڪري؟ ڪير ٿين؟ ڪيئن ٿين ؟ اسان مان نه سمي اها ڪوت ڪئي. نه سومري!" نون ڏراڻن مينهون ڏاريون. ڪٿا ساڙي دونهيون هاريون." اسان جي چئن پنجن شاگرد ساٿين مان هڪڙي ايندي شرط اعلان ڪيو ته "آءُ هن فلاڻي دوست جي پٽيان آيو آهيان. اهو دوزخ ويندو ته آءُ اوڏانهن ۽ هو جي بهشت ويندو ته آءُ اوڏانهن. باقي ٻين ڳالهين سان پنهنجو ڪجهه ڪونه وڃي!"

تجويز ڏينم ته سڀو ڏينهن بيڪار ٿو وڃي. ٿوري پڙهائي ڪجي. هڪڙي سامهون واري وڻ هيٺ (اهو اڃا ٻيٽو آهي. مون گذريل سال ويندي سڃاتو!) ويهي ڪلاڪ ٻه پڙهياسين. ڪتاب ته لائي ڪهڙو هو، ٻئي ڏينهن ٻن يارن ا ٽ ۽ پ ٻ اعلان ڪيو ته "اهڙيون ڳالهيون غير شرعي آهن. اسلام جي خلاف آهن. پاڻ انهن ۾ شريڪ ڪونه ٿيندا سين!" قصو ڪوتاهه، پڇيو سين "شرعي ۽ اسلامي ڪم ٻڌايو ته پهرين اهي ڪريون ۽ ڪجهه سياسي ڳالهه ٻولهه ان کان پوءِ ڪريون!." ڇيائون "اوهان نماز نه ٿا پڙهو. تلاوت ٿا ڪريو ! هنن ڳالهين مان ڇا ورندو؟" اسان ڇيو "حاضر ! اهڙي ڪا هي پيلي ڳالهه! سياڻي کان نماز گڏجي پڙهنداسين ۽ تلاوت به ٿيندي!" ٻئي ڏينهن باجماعت نماز ٿي ۽ تلاوت به ڪئي سين. ان وچ ۾ اعتراض ڪندڙ ٻئي همراهه کونگهرا هڻندا رهيا! همراهه کين اتارڻ لاءِ حيلا ڪري بيهي رهيا پر نه اتيا ته نه اتيا! لالا قادر ديرديرتائين تلاوت ڪندو رهيو.

آخر ڏڏا ڪري ڪري نيٺ نماز جي ڊپ کان پڙهائيءَ ۾ شريڪ ٿيا. چوٽين مارچ جي هلچل خلاف ٻاهيون هاڙ ۽ ناڪام ٿيڻ ۽ پوءِ ان جو سڃو ڪريڊٽ حقدارن کان کسڻ جي سازش ڪري، پٽين تي نعرا لکي، رت مکي شهيدن ۾ نالو لکرائيندڙ ۽ پاڻ کي هٿرادو نوني اندر ڪرائي چوٽين مارچ جي پٽيرائي ڪندڙن ۾ نالو ڳٽائيندڙ انقلابين کي صلاح هئي سون ته "اچو ته گڏجي پڙهون" پر اسين سڀ وڏيرن جا ايجنٽ، سياسي شودر انهن کي هي پلاريون ۽ پاڻ هستيون ڪيئن هٽ لائين؟! ڇيائون "اسين الڳ پڙهائي ڪندا سون!" ٻئي ڏينهن مون سنڌ جي تاريخ تي ڳالهه ٻولهه ڪئي. ٻه ڏينهن حفيظ قريشيءَ سوشلزم جي تاريخ ٻڌائيندو رهيو. (ڪتابن جي پيتي آءُ ڪٽي آيو هوس) ڪئين مزيدار ڳالهيون ٿيون.

Gul Hayat Institute

دلچسپيءَ وڌيڪ بحث ٿيا. انگريزي ميڊيم ۾ پڙهيل هڪڙي يار يوسف ٽالپر کي سنڌيءَ ۾ تقرير ڪرڻ ٿي آئي. ان کي سنڌيءَ ۾ تقرير ڪرڻ ۽ خاص ڪري لطيف جا بيت پڙهڻ سيکاري ويئي. هڪڙي ست ويهه ڏينهن ورجائڻي پيئي جو تر همراهه جو اچار ۽ لهجو ٺيڪ نه ٿي ٿيو. تقرير ۾ لطيف جو شعر غلط اچار سان پڙهڻ ٻي خواري! خاص مزو راڳ ۾ ٿيو ته مون چيو ته "پاڻ کي نئون راڳ سنڌ ۾ رائج ڪرڻو آهي. ڳائڻا به نوان پيدا ڪرڻا آهن". اياز جا گيت ڳايا سون ٻيون، ڏنون ناهيون. سون اهو ڏندو آءُ اڳي ئي ڪريو ويٺو هُوس، سو لڳو پيو هوندو هوس. ۽ همراهه سيڻي کان ڪوءِ ڪٽي ويا هڪڙو مسعود نوراني ۽ ٻيو حفيظ قريشي. مسعود اياز جي "ٽٻيار آيو ٽٻيار آيو" ڙڪ هلو هوديما، هلو ڏوڙا" ۽ ٻين نغمن کي تنگ توري چڙيا. آخر کورس ۾ ڳائڻ شروع ڪيوسين. شام جو بند ٿيڻ کان اڳ اهو ڪم ڪندا هئاسين. رات جو بند ٿيڻ کان پوءِ حفيظ قريشي ايڪسٽرا ڪلاسز ۾ اياز جو هي گيت ڳائيندو هو:

هيءَ هُر کرين بسيرن جي، ٿي ويندي ساڪ سويرن جي،
او شال عقابن سان اڪان مان، واهر ٿي واهيرن جي!"

سندس آواز ۾ بلا جو سوز هوندو هو، اڪثر ڳائڻ مهل سندس اکين ۾ لڙڪ گڏ ٿي ويندا هئا. سگريٽ جا ڪش به پيو هٽندو هو، ڳائيندو به پيو هو ۽ وچ وچ ۾ اوچتا نعرا به ولي هٽندو هو!

هلندي هلندي ڳالهيون صاف ٿيون، سمجهه ۾ ويٺيون. سمجهه ۾ سوچ انگور جهليا. خواهشون، رڃائون، پروگرام نسريا. پهريائين انهن رڃائن جي سلسلي ۾ هدايت هيرڪو شاگرد پنهنجي ليکي پنهنجي، هم خيال دوستن کي ڏيندو هو. پوءِ هڪڙي گڏيل قيدي رهبر ڪميٽي لاهي سون. ان جي معرفت باهرين شاگرد دوستن کي هدايتون ملڻ لڳيون. اول چڙوچڙ پوءِ باقاعدي. تان جو ان ڳاله ۾ شاخون ڪڍيون. اصغر خان ۽ اعظم خان سنڌ جو دورو ڪندي حيدرآباد آيا. "قيدي رهبر ڪميٽي" جي هدايتن هيٺ سندن گهيراؤ ٿيو. کين مجبور ڪيو ويو ته يونٽ بابت پنهنجي پوزيشن واضع ڪن. سرڪاري مشينري چٽي ٿي پيئي. اسان جي پرامن جلوس تي حملو ڪيو ويو. ڪراچيءَ جا بلوچ ساٿي، غلامي نبي پليجو ۽ ٻيا دوست سرڪاري غنڊن زخمي ڪري وڏا ڪاله ڪندي رهي. سجاڳي، پڌي ۽ تنظيم جي ڪڻ اڻ ڪيچ ٿيندا رهيا. اسان جي ڪميٽيءَ جي صلاح سان اديبن ۽ عورتن جا احتجاجي جلوس نڪتا جن ۾ ٻين ڳالهين سان گڏ سياسي قيدين جي آزاديءَ جو مطالبو هو. غلام قادر وارا ۽ ٻيا دوست گڏجي هڪ زبردست جلوس ولي جيل جي دروازن تي آيا ۽ مظاهرا ڪندا رهيا! نورانيءَ ۽ ٻيا يار واري جي چٽ تي چڙهي تميضون لاهي باهرين دوستن جي سلامن جا جواب ڏيندا رهيا! ڏسندي ڏسندي سنڌي

شاگردن جو هڪ حقيقي اتحاد بنجي ويو جيڪو هر قسم جي ڪمزوريءَ جي باوجود ۴ مارچ کان هڪ مٿيري ڏاڪي جيڏو توت بنجڻ لڳو. قيدي شاگرد دوست مسعود نوراني، لالا قادر، اقبال ترين، يوسف ٽالپر ۽ پيا اڳي کان گهٽو وڌيڪ مقبول شاگرد رهنما بنجي ويا. باهرين همراهن سان وسان ڪونه گهٽايو. آخر جوابي ڪاروائي تي، مونکي، حفيظ قريشيءَ ۽ ڪن ٻين کي ڪراچي سينٽرل جيل ٽرانسفر ڪيائون. ڇڏهن ڪيٽ ٽپي پوليس وئن جي اڳيان ڪليل هوا ۾ پل ۾ بيٺاسين تڏهن پانيوسون ته ڪو سچي عمر جيل ۾ هٺاسون. هاڻ نڪتا آهيون!

اونگر وٽ لهي ناڙا چوڙ وغيره ڪئي سين. ٽڪريون، وسيع ڪيپل ميدان، ٻڪرين جا ڏڻ. اڳين لڳو جڻ بهشت ۾ اچي ويا آهيون. گجي تي گارد ڪنجهندي ڪرڪندي چانهه پيئڻ ڏيڻ منظور ڪيو. اسٽان جي هوٽل تي چانهه پيتي سين، گجي جي ماڻهن ڪجهه حيرت ڪجهه همدردي ۽ ڪجهه پٽيرائيءَ جي نظر سان ڏٺو. دل وڏي تي. ڪراچي سينٽرل جيل پهچي نعرن سان آسمان کڻي ڏنوسين. شهر ۾ گڙٻڙ هئي. وڏي انالي اسانکي لهڻ شرط گهيري اندر ڪيو. رات پانيان ان بئرڪ ۾ واڙي ڇڏيائون جا پوءِ ۱۹۷۶ ۾ محمد فاضل ۽ منشيءَ وارن جي تي. صبح جو ملڪ جو (جيل جو) واءُ سواءُ ونڊ لاءِ نڪتس. سچو هندستاني ڪامريڊ لڏو اندر هو. فيصلو ڪيم ته ڪوشش ڪري هنن حضرات کي بزرگاڻي برتري ۽ شفقت پري بالادستيءَ جي آسمان تان لاهي برابريءَ جي زمين تي آڻجي.

هوائي ۽ آسماني شين بدران ڪين زمين جي مسئلي جي ڳالهه ٻوله ڪرڻ تي آماده ڪجي. همراهن جا ولر پٽ پريو ويٺا هٿا. "توهان ڪير؟" چي "اين- ايس- ايف ڪاظمي گروپ" وکوڙي ويا. مون ملڻ شرط اعلان ڪيو. "آءٌ ترقي پسندن مان فقط انهن سان ڪا ڳالهه ٻوله ڪرڻ لاءِ تيار آهيان جيڪي قومي مسئلي کي مارڪسي لينني معنيٰ ۾ تسليم ڪن، ان جي پٽيرائي ڪن ۽ رحم وچان ۽ اخلاقي همدرديءَ طور نه پر خود پنهنجي نجات خاطر پنهنجو قومي فرض سمجهي قومي جدوجهد ۾ مظلومن پاران وڙهه ۾ شريڪ ٿين. جيڪو انقلابي ماڻهو سنڌي بلوچ پشتون قومي جدوجهد جي زباني توڙي عملي ظاهري توڙي حقيقي پرپور ۽ انقلابي تائيد نه ٿو ڪري ان ۾ حقيقي طرح پرپور حصو نٿو ولي سو ترقي پسند ته ڇا پر جمهوريت پسند به ڪونهي".

سنئين سڌي "بدفضيلتي" ۽ سياسي "جٽ پائي" هئي پر جنهن نموني همراهه سچي ملڪ جي ترقي پسند سياست کي ڳڙڪايو تباهه ڪيو، اشراف ٽيو داد طلب نگاهن سان سچي ملڪ جي ماڻهن ۾ ۽ اسان ۾ نهاري رهيا هٿا. تنهن حالت ۾ "فضيلت" ۽ "سمجه" معنيٰ گادي نشينن جي گادي قائم ۽ عوام ۽ سندن انقلابي قومي عوامي جمهوري سياست جو الله واهي!

رات جو بي ڏر آئي. ڊاڪٽر رشيد واري. اين- ايس- ايف . مڙس سڀ ملوڪ، ٻٽا،

Gul Hayat Institute

ڳالهين جا ڳهير، ڏاڍي ڦيڦي بڪ لهي. پر قومي مسئلي جو ذڪر ٻڌي حيران ٿي ويا! سنڌ ته سندن جاگير هئي سا ڇڏي! ويڦي ڏٺين جي حوالي ٿي! باقي ٻي ڳاله ڪريو! انقلاب جي، ويڌنام جي، ڪانگوجي، ايوب جي آمريت جي، اهو ڪُي منطقي نتيجو نڪتو سندن سڄي قربانڀي ڪڇهڙيءَ جو. مون انقلاب جي شرعي ٻوليءَ ۾ فتويٰ جاري ڪئي ۽ ان جو اعلان ڪيم. ان جو غير شرعي ٻولي سوليءَ سنڌيءَ ۾ ترجمو ۽ تت اهو هو ته "اوهين سڀ مڪان منافق، ڪنرقومپرست ٿولا آهيو. اوهان جي سياست سنڌي عوام خلاف سازش آهي. اوهان جو انقلاب سان سوشلزم ۽ جمهوريت سان ڪوبه واسطو ڪونهي. اوهان کي صرف حاڪم طبقن کان وڌيڪ رعايتون کپن. سودي بازي ڪپي. قومي ڦرلٽ جُي مال مَان وڌيڪ ڀٽي ڪپي. اوهين مارڪسزم ۽ سوشلزم جي علم کان ڪورا آهيو. اوهان کي ان جيَ الف- ب جيَ خبر ڪانهي ته اهي چا آهن. اوهين فقط نعريبان ڇاڪاڻ ته بان بيان بان ٻوسٽر باز ۽ تصوير بان جلسي باز ۽ جلوس باز آهيو. توڙ تائين باقاعدي انقلابي جدوجهد سان اوهان جو ڪوبه واسطو ڪونهي!"

اياز به الائي ڪٿان آيو. ميررسول بخش ٽالپر به هو. حفيظ قريشي به هو. اياز ۽ حفيظ مون کي گهٽو ئي سمجهايو. پر مونکي خبر هئي ته "فضيلت ڪرڻ سان اسين ڏاڏيون عزتون ماڻيندا سون، اسان جي شان ۾ جلسا ٿيندا، نعرا لڳندا، لقب عنايت ٿيندا، اها جاءِ ڪُي نٿ لينديَ جتي ڪٿي اسانکي وهارجي. پر اسانجي تاريخي قومي حقن واسطي جدوجهد سان غداري ٿيندي. اسان جي ڳاله لئي مِٽي رهندي. ان ڳاله جي پڙڪ به باهر کائنه نڪرندي ته "جمهوري" جدوجهد ڪرڻ وارا اسان کي ڪهڙا جمهوري ٿيو لڳا پيا آهن."

انقلابي همراهن جي حالت ڏسڻ وٽان هئي. الزامن، گارين وغيره وغيرہ جو ته مون تي اثر نه ٿيڻو هو نه ٿيو. پوءِ بحث شروع ٿيا. ٽولا ٽولا ٿيو اچن. آءُ پري ڪتابن جي ڪٽيو سندن اڳيان رکان. پاسي ۾ ٿوٽ بڪ به رکان. چوان "توهان جو مارڪسزم جي حساب سان فلاڻو اعتراض آهي نه؟ هاڻ ڪيڏو مارڪس جي هن ڪتاب جو صفحو فلاڻو سٽ نمبر فلاڻي! ڳاڙهيءَ مس سان ليکا ڏنل سندس هدايت پڙهو!" سيني ڪتابن ۾ گهربل هنڌن تي سلپون لڳل. سلپن تي اهو نقطو لکيل جنهن بابت ان صفحي تي استادن ڳاله ڪئي هجي. واسطيدار هنڌن تي ڳاڙها نشان. مطلب ته جيئن ڪورٽ ۾ پڪي پختي ثبوت ۽ حوالي بنان، فوري اهو حوالو پڙهي ڀڏائڻ بنا، ڪا ڳاله قبول نه ٿيندي آهي تيئن مون به سڀ حوالا تيار ڪري رکيا هُئا. ڳاله ٿي ناهي حوالو نڪتو ناهي ۽ پڙهيو ناهي! "ٻيو حڪم؟" جيڪا ڳاله ڪٿن ته چوان ته "اها ڳاله ڪهڙي آدر ٿي ٿا ڪريو؟ جي پنهنجي سوچ مطابق آهي ته ان لاءِ دليل ڏيو. جي انقلابيَ استادن جي ڪيل آهي ته ڪهڙي استاد جي ڪيل آهي، ڪهڙي هنڌ، ڪهڙي سلسلي ۾، ڪهڙي زماني ۾ ۽ ڪهڙين مُلڪي ۽ بين الاقوامي حالتن ۾ ڪيل آهي، ڪهڙي ڪتاب يا مضمون ۾ لکيل

آهي؟ توهان ڳالهه ڪريو ڪتاب آءُ ٽو گهرايان!" سڄيون سڄيون راتيون بحث ڪندي گذري ويندين هيون. هڪڙا اچن ٻيا وڃن. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ڊاڪٽر رشيد وارا آيا. ڊاڪٽر رشيد ته ڏري گهٽ وڌهي پيو. منهن سخت ڪٽي بيڙو ڪيائين. ڪيئي ڀيرا فتوا جي ڏنڊي ۾ هٿ وجهي الاريائين. مون چيس "توهان نيم ملا نيم حڪيم ماڻهو قومي ظلمن ۽ قومن تي ظلم ڪندڙن جي چشم پوشي ڪندڙ ماڻهون ڪهڙيون فتوائون ڏيندا!؟ فتوا آءُ ڏيندس جنهن مارڪسي لينني علم جو باقاعدي اونهو ۽ وسيع مطالعو ڪيو آهي، جيڪو هڪڙي مظلوم قوم جو انقلابي آهيان.؟" جي! جناب! حضور هيڏان، ناڪس، حقير فقير، وغيره ڳالهيون چگيون، پر لٽر ڪي چڪر پهچندو! ان لڏي جي ماڻهن جي ملڙي ۽ محبوبڙي انداز ۾ ڏيکيل جيڪو اتاه قومي تڪبر، گهمنڊ ۽ پيدائشي برتريءَ ۽ بالادستيءَ جو احساس نس نس ۾ سمايل هو ۽ آهي ان جو شروعاتي علاج سواءِ ان سان ٽڪر ۽ پرپور ٽڪر ۽ ان کي مڪمل طرح، الف کان ولي ي تائين چٽليڪ ڪرڻ، للڪارڻ ۽ بي نقاب ڪرڻ ڪانسواءِ ٻيو ڪوبه ڪونه هو. ۽ ڪونه آهي. اهڙن ڪان لهرائڻ بدران ساڻن اهڙو مهاڏو اٽڪائبو ته خواريءَ پنديءَ ۽ ڏڇرپي جو گهانگهو ته هونئن ئي ڳچيءَ ۾ پوٽو هو. پر " اکرين ۾ متو وجهبو ته مهرين کان کهڙو ڏجبو."

چيڙها ملهه آهن. جهڙي تهڙي جي ڳالهه ڪانهي. ڏسيا پيا هوندا ته به متن اعتبار ڪونهي. اک چنبي ۾ توهان هيڪ هو متان. رحم ڪرڻ ته سکيائي ڪونهن. سيني تي پٿر رکيو مون کي دعوتون ڏيو وڃيو عزت سان وهارين ۽ منهنجي شان ۾ تقريرون ڪن. پر منهنجو جوابي تقرير ٻرساڳيو رنگ! آخر مڙس نيٺ ڪاوڙجي پيا! آءُ خوش ٿيس ۽ ان کي پنهنجي پهرين سوچ سمجهيم. سندن بزرگانه شفقت ۽ پريو مٺ هجڻ واري ٻهروپ ڪمر نه ڏنو! هاڻ مونکي سيکت ڏيڻ شروع ڪيائون يعني بائيڪاٽ! پر بائيڪاٽ جاري نه رهي سگهيو. سندن نندي ڇات لکيو اڇيو مون کان سوال پڇي! تان جو ٻن ڏينهن کانپوءِ وري ٻه منهنجي ڪمري تي هجوم لڳي ويا. مون وارا همراه ڪڍي پيا. کي ٽپڙ ڪٽي ٻئي پاسي ويا. هڪڙو سندي بزرگ وڃي سيني کي سمجهائي آيو ته، "هي جيئي سنڌ وارو آهي. قائد عوام جو ۽ سوشلزم جو مخالف آهي ان وٽ نه وجو!"

هٽندي ماريندي فقط هڪڙي همراه اعلان ڪيو ته "برابر اسين کارا انگريز آهيون. اسين به ٿرمار ڪريون پيا ۽ ڏکڻ آفريڪا جي گورن وانگر اوهان تي حڪومت ڪرڻ ڳهرون ٿا." همراه پاڻ سانورو هو. منهن ۾ ماتا هيس. شايد فاروقي نالو هوس. رڳي ويڙهه به ڪانه هئي! گڏجي ٻڌي صاحب جو ڏينهن ملهايوسين. جيئي سنڌ جو ڏينهن ملهايوسين. تقريرون ٿيون. انقلابي نغما ڳايا سين.

بهرحال همراهن منجهان هڪڙو به صحيح نموني قائل ڪونه ٿيو. في الحال جڏ منهنجا سمورا بحث مباحثا، علمي ۽ عقلي محنتون ۽ پورهيا

Gul Hayat Institute

اهڙي طرح ناڪام ٿيا. سهي جون ٽنگون ٽُٽي ٽُٽي رهيون. سوال ٿي ٿي پيدا ٿيو ۽ هن ڏاڪي تي هن جي ڳالهه مڃڻ جو. مڃڻ واري ڏينهن ته ويچارا جاوائي ڪونه هئا. جيڪي ڪاميابيون ٿيون سي ناڪامين کان وڌيڪ اهم هيون.

خود مونکي خاطري ٿي ته گڏيل ويهن سالن ۾ (۱۹۴۸ع کان ۱۹۶۸ع تائين مون جيڪو انقلابي نظريي، سياست، تاريخ ۽ ادب جو ڳوڙهو مطالعو ڪيو هو سو زائگان نه ٿيو هو. خاص ڪري گڏيل ٻه ٽي سال مون جيڪو قومي مسئلي بابت مارڪسي لينني مطالعو ۽ تخليقي فڪر ڪيو هو سو سورهن آنا صحيح هو. هن گهم گهمان بحث . مناظري جي دوران ان ۾ ڪي بہ ڏنگ ٿيندا نظر ڪونہ آيا هئا.

مونکي خاطري ٿي ته هندستاني بزرگن دين انقلاب کي انقلابي نظريہ وغيره جي ڪابہ بنيادي خبرچار ڪانهي. هي رڳو هڪڙو ڏندو ڪري ڪم پيا هلائين ۽ رڪارڊ جي پورائي پيا ڪن.

مونکي خاطري ٿي ته هي جن تاريخي، قومي ۽ گروهي اوگٽن سان پنهنجي پر ۾ انقلابي سياست ڪري رهيا آهن، سي سندن سياست کي ڪڏهن بہ ڪامياب ٿيڻ نہ ڏيندا. چرب زباني، انڪل بازي گهري، ۽ دڳهي سازش، ڏيکاءُ، مڪر، بالادستيءَ جو مرض ۽ بيا صدين جا اوگٽ پاڻ مان ڪيڏ جو خيال في الحال هتن ۾ ڪوبہ لاڙو ڪونهي. هتن اڃا اهڙا ماڻهو پيدا ڪونہ ڪيا آهن جيڪي سندن اندر ۾ ويٺل قبضہ گير، بالادستي پسند، حڪومت پرست، رجعت پرست، جاگيردار پرست لاڙن کي ختم ڪرڻ لاءِ جدوجهد شروع ڪن ۽ هو ويجهي مستقبل ۾ ڪي نوان انقلابي انسان ٺنجي سگهن.

هتن جي ننڍي ڇات جي انقلابي جوش خروش، خود قرباني، پنهنجي پر ۾ خلوص کي ڏسي مون کي خوشي ٿي ۽ رشڪ بہ آيو. مون کي خاطري ٿي ته اسان جا سنڌي نوجوان پنهنجي موجوده تاريخي قومي اوگٽن جي هوندي هتن سان ڪامياب مقابلو ڪري سگهندا.

مون کي خاطري ٿي ته مسئلي جو پس پيش اصل حل هي آهي ته انقلابين جي سمورن ٽولن، هتن، سندين، بلوچن، پناٽن ۽ پنجابين ۾ جيڪي اوگٽ آهن سي دور ڪرڻ لاءِ پرپور جدوجهد شروع ڪئي وڃي ۽ جيڪي گٽ آهن سي هڪبئي کان خود تنقيد، تنقيد ۽ سکٽ سيکارڻ جي بنياد تي حاصل ڪيا وڃن. مون فيصلو ڪيو ته هتن سان تعلقات جا ٽي دور ٿيندا. پهريون دور نظرياتي ويڑهه، وڌيڪ مقابلي ۽ نالي ماتر اتحاد جو دور هوندو. ٻيو ڪجهه اتحاد ۽ ڪجهه مقابلي جو دور هوندو. ۽ ٽيون دور نيٺ اميد ته اهو بـايندو جڏهن اسين پاڻ ۾ برابريءَ جي بنياد تي مقابلي کان اتحاد وڌيڪ ڪري سگهون . پر اهو تڏهن ٿيندو جڏهن پهريون ٻه اسٽيجون ڪاميابيءَ سان ٽپي ڪجن. آخر اسان کي حڪومت جي نظرياتي بورڊ اڳيان پيش ڪيو ويو هو . ڪيترن ڪراچيءَ جي شاگردن بورڊ اڳيان اعلان ڪيو ته اسين "توهان کي جائز اختياري تسليم ٿا

Gul Hayat Institute

ڪيون. توهين غاصب آهيو" بوڙهو چيو ته ميمبر هئا. هڪڙو شايد وزارت داخلا جو سيڪرٽري هو. ٻيو جسٽس انوارالحق هو. منهنجيون تقريرون پڙهي ٻڌايائون. مون چيو " سڀ صحيح آهن. سواءِ هڪڙي بسنت هال واري تقرير جي. ان جلسي ۾ آءُ اڇٽو هوس ۽ اچي ڪو نه سگهيس. بهرحال جي اڃان ها ته تقرير اهڙي ئي ڪريان ڇهڙي سي،آئي،ڊيءَ کوڙ ڪري لکي آهي". مون کي ياد آهي؟ ته هڪڙو سوال اهو ڪيائين "اوهان کي ون يونٽ تي کهڙو اعتراض آهي" مون چيو "اعتراض ٻيا ته گهڻا آهن . پر مثال طور هڪڙو اهو به آهي ته جنهن ڪرسيءَ تي توهان وينا آهيو ان تي ڪو سندي جج چو نه ويٺل آهي؟" باهر هڪڙو سندي اديب يا (ترقي پسند) مليو پاڪر پائي چيائين " خاطري ڪر اسان تو کي اڳي وانگر پنهنجو سمجهون ٿا" مطلب ته انقلابي گاديءَ ڏٺين جي حڪمن کي اورانگهڻ جو ڏوهه ڪرڻ جي باوجود به اسان جي دريا دلي ڏسن جو ان هوندي به توکي پاڻ کان الڳ نه ٿا سمجهون. مون کلي چيس "سوال رڳو اهو ناهي ته توهان مون کي اڳ وانگر پنهنجو سمجهندا رهو ٿا يا نه، پر ان سان گڏ اهو به آهي ته آءُ به توهان کي اڳ وانگر پنهنجو سمجهان ٿو يا نه!" مطلب سمجهيائين ۽ کلي چيائين "چريا پنهنجي وس کو ڙ ڇڏبا !"

۸۲ -۱۰- ۱۷

هنتو کن ٿي ويو آهي ڊائري لکڻ کي. ڪجهه راتين کان رات جو ننڊ نه ٿي اچي. شايد موسم جو فرق آهي. اڳي باهر سمهيو هو يا ڪجهه ڏيرو هيو هو. ٿي وي به ڪانهي جا اڳ رات جو ڊير ٽائين ڏسبي هئي. هڪڙي رات ساهه ۾ به ٽوري تڪليف هئي. رات وري گئس جي ڪجهه تڪليف ٿي. اٽي وهنجيس. ڊائڙي پام گوليءَ جو اڌ ڪل پنجون حصو کاڌم ته ننڊ اچي ويئي.

چوٽون ڏينهن مون کان پڇيائون ته "تون هن قيد جي سلسلي ۾ هتي ڪڏهن آيو آهين. اڳي کهڙن کهڙن جيلن ۾ هئين." مون انگريزي ڊائريءَ مان چيڪ ڪري احوال سربستو موڪلين ته " ۱۹۷۹-۱۰-۱۸ تي سزا ملي هڪ سال ۽ ٽيهه هزار ڏنڊ. ۲۰ جون ۱۹۸۰ تي خير پور سينٽرل جيل موڪليائون، اتي ۱۰ آگسٽ ۱۹۸۰ تي سزا پوري ٿي ۽ نظر بندي شروع ٿي ۱۶.۱۱.۸۰ تي مون کي سينٽرل جيل حيدرآباد ٽراسفر ڪيو ويو. ۲۰.۴.۸۱ تي مون کي وري سينٽرل جيل سکر ٽراسفر ڪيو يو. اتان وري ۱۵/۶/۸۱ تي حيدرآباد ٽرانسفر ڪيو ويو. اتان ۲۶/۶/۸۱ تي ڊسٽرڪٽ جيل ڪوٺ لکپت پهتس."

ڪلهه ڊپٽي کي لکي موڪليم ته "حڪومت جي جنهن لينر موجب توهان مونکان اهو تفصيل وڻتو آهي ان کي جي نظر مان ڪڍي سگهجي ته چگو. جواب کو نه مليو. کو

بہ سبب سمجھ ۾ نہ آيو. ان پڇا جي هڪڙي ئي سمجھاڻي، سا بہ پنھنجي پسند جي ممڪن نظر آئي! اھا ھئي تہ ممڪن آھي تہ سنڌ ٻراسفر ڪرڻ جي سلسلي ۾ اھو معلوم ڪندا ھجن تہ جن جيلن بابت منھنجي ھاءِ ڪورٽ جي رٽ ۽ گورنمنٽ ڏانھن موڪليل احتجاج ۾ شڪايت آھي تہ مون کي انھن جيلن ۾ ڇاڻي ۾جھي بيمار ڪرڻ لاءِ رکيو ويو، شايد انھن بابت معلوم ڪري انھن بدران ٻئي ڪنھن سنڌ جي جيل ۾ رکڻ گھرندا ھوندا. پر اھا معلومات تہ سنڌ سرڪار وٽ ھوندي! ڪٽي رکجي ڪٽي نہ رکجي اھو فيصلو ٻہ تہ اھا سرڪار ڪندي. ھتي جي حڪومت ڇو اھو سور پٽھنجي متي ۾ وجھي. پر ممڪن آھي سنڌ گورنمنٽ ئي پڇيو ھجي! بھرحال ھاڻ اھو امڪان بہ ڏھن ۾ آھي تہ متان سنڌ بہ ٽرانسفر ڪن. پر جي ائين ٿيو تہ في الحال تہ لک پڙھون آھن سي پيون ھلنديون. "جڏھوڪا لُڙ تڏھوڪا پاٽي!"

حالتون ڪجھ نرم ٿيون آھن. "ش" وري بي ڪلاس تي آيو آھي. رفيق چڪر گشت تان نڪري (فقراءَ جي خواھش تي) "ڪوڙ موتعي" تي آيو آھي. ڪلھ ٻئي ملياء ش جو رويو توقع مطابق غير حاضر جي خلاف! روبرو واري تان "سر بہ تربان!" "م" ۽ سندس لاھوري جوءَ جي جھڙڪي جو معاملي مدامي ٿيو ويٺو آھي. اھو درويش جنھن نموني لڳو اٽن تنھن نموني اھو گھر بہ تباھ ڪندو. روبرو بہ ۽ ھاڻ سندس وڇڻ ڪانپوءَ پريٽ خاص طرح مونتي مائي صاحبہ جو ورڪ ڪرڻ شروع ڪيو اٽس تہ ڏوھ سڄو "م" جو آھي. ڳالھ ڪرڻ ڇڏيانس تہ گھٽي ئي گونھ ڪري! مائيءَ جون تعريفون ڪريو ڪريو مٽان ٿيو پٽ تي ڪريو پئي! ڇي "توھان لاءِ چوي ٿي تہ اسان جو وڏوآھي. باھر اچي تہ روبرو حقيقت پيش ڪريان پوءِ پاڻ انصاف ڪري. ھينئر بہ نياپو ڪيو اٽس تہ "م" ويو تہ پرواھ ناھي. آءُ ويٺي آھيان . ڪابہ شيءَ شڪل ڪپي يا ڪوبہ ڪم ڪار ھجي تہ حڪم ڪريو!" مون چيو "م" اڳيئي چئي ويو آھي تہ ڪوبہ ڪم ھجي تہ گھر چوائي موڪلجو." چيائين "اھو تہ ان ڇيو نھي پاڻ بيگم صاحبہ ٽي چوي." مون چيو "منھنجو پنھنجو گھر آھي. اتي نہ چوائي موڪلبو تہ ٻيو ڪٽي چوائي موڪلبو؟" بچائي مولا "م" کي ش جي ھمدردين کان!

"ش" انھيءَ ٽوھ ۾ آھي تہ منھنجو "م" سان رابطو مڪمل طرح ڪٽجي ويو يا اڃا آھي؟ اڪثر اھڙي آڏي پڇا ڪندو آھي. مونکي شڪ آھي تہ "م" جي بدلي بہ جوٽس ڪرائي آھي تہ جئين منھنجي بري صحبت کان بچي وڃي. پر بري صحبت جا اثر ڪٽي ٽا وڃن! "م" جيو ٻيو خط آيو آھي. پر سڄو ڦاٽو پيو آھي! وچان وچان ٽڪرا گم آھن. گھٽو ڪري شرارت ڪانھي. لاپرواھي آھي، وچ وارن جي. لکيو اٽس (ترجمو) "اجھو ھينئر آنگن ناول پڙھي پورو ڪيو اٽم.

توھان لاھور ۾ والٽن جي ويجھو رھو ٿا. ۱۹۴۷ع ۾ عالبہ (آنگن جي ھيروئن) اتي بارن کي پڙھائڻ ايندي ھئي. ٽورو ..... کي چئجو تہ آسپاس سندس پتوئي معلوم

ڪري ته ڪهڙن حالن ۾ آهي ..... اهو ته هو آنگڻ جو تصو. هتي منهنجي اکڙ ۾ تنهائي ئي تنهائيءَ جا ديرا آهن. رات جو ڪنهن مهل هڪڙو ٽُلهو ڏنو منو ٻلو. دروازي کي چنبن سان اچي کڙڪائي ويندو آهي ..... عيد آئي ؟ ويئي هُلي. مون وٽ جيڪو برداشتي آهي سو رات جو روز ٻه ڪلاڪ سرائيڪي ڏوهيڙا ؟ پنجابي گيت ٻڌائيندو آهي. هينئر ٻه موج ۾ آهي. توهان سان آڻ ٻيو ڪو انصاف ته نه ٿو ڪري سگهان پر هن راڳ جي محفل ۾ اوڀاڙ کي موجود پيو ڏسان. پڪ جاڻو ته آڻ جڙ اکين سان ڏسان ويٺو ته پلنگ تي اوهان وهاڻي کي ٽيڪ ڏيو ويٺا آهيو ؟ وچ وچ ۾ داد پيا ڏيو! عيد جي ڏينهن ق صاحب گوشت ؟ مٺائي موڪليا هئا حالانڪ هتي جون حالتون ان ڏينهن کاڻي گنهير هيون. توهان اخبارن ۾ پڙهيو ئي هوندو (تيدي پڇي ويا هئا قاسي گهاٽ مان!) اڄا تائين معاملا چڪتاڙ ۾ آهن. سيد بادشاه ٻه عيد جي ٻئي ڏينهن مٺائيءَ جو ڏٻو موڪليو هو. وڏا ناٽ آهن سندس! ٽن چئن ڏينهن کان گهٽي ڪوشش جي باوجود ڪيس ملي ڪونه سگهيو آهيان. سپاڻي وري ڪوشش ڪندس. هي منهنجو ٽيو عريضو آهي. جواب ڪونه ملي سگهيو آهي اڄا تائين، روز انتظار ڪندو آهيان. اميد ته مايوس نه ڪندا. اجهو هينئر گلريز صائمه ؟ ريحانه کي گڏيل خط لکيو اٿم. تابعدار."

ريحانه سندس ملتانڻ زال آهي. منهنجو خط الائي ڪهڙي ڪونج جي ڪن ۾ هليو ويو! "م" جي ملتانڻ مان پٽ گلريز ؟ ننڍڙي ڏيءَ صائمه کي الڳ الڳ خط لکيم. سندس سوٽ کي پوءِ لکيو. صائمه کي سالن جا سال محروميءَ جو شديد احساس رهيو آهي. گلريز تمام هوشيار آهي ؟ فرسٽ ڪلاس ۾ پيو ٽيو نمبر ايندو آهي. صائمه بيمار ٿي رهي. سورتخطي ڪچي اٿس. پر خيال سڻا ٿا ڏسجن. سندس ٻئي ٻار ڏهين آهن . نانو قدامت پرست اٿن. مامو ٻه ڪو هڃا اٿن. ويچارا سدائين لسٽ کان خارج رهيا آهن. بهرحال منهنجي ڳاله ۾ هٽ وجهڻ کان پوءِ معاملي ۾ ڪجه توازن پيدا ٿيو آهي. ان جي ڪري ئي هتي واري مائي صاحبه تمام گهٽي فڪرمند آهي ؟ "ش" ڪتو ٿلو پڇي، گهر جو مالڪ ٿيو ويٺو آهي ؟ موجون پيو ڪري. سٽ سالن جو پوڙهو سڪل نانو آهي پر چئو ته ڪر ساه ٿو نڪريس. پيشي ور فتني خور آهن ويچارا، چا ڪن! ڏنڊو جو ٿيو!

ٻه سال اڳ قيد جي هڪڙي سچي واقعي تي افسانو لکڻ جو خيال ڪيو هوم. ان وچ ۾ سوچي سوچي بيهي رهيس ڳاله جيئن نهي تيئن نه ٿي نهي. ڪله رات ننڊ ڪانه آئي. اتفاق سان ان واقعي جي يادگيري پيم. ڳاله ڏري گهٽ نهي آئي. ڪله وري ٻيا اعتراض ڏهن ۾ آيا. پر انهن جو حل ٻه ٻڪري ايندو. مطلب ته هاڻ ڪهاڻي لکجي ويندي ڪڏهن نه ڪڏهن.

جاڄ مان معلوم ٿيو ته ٽرانسفر وارو خيال صحيح نه هو.

○○○

Gurmayat Institute

سائين رسول بخش پليجي ۲۰ آڪٽوبر ۱۹۲۸ع تي جنگشاهي، ضلعي لڙڪاڻي ۾ جنم ورتو. ميٽرڪ سنڌ مدرسي ۽ ايل ايل بي جناح ڪاليج مان ڪرڻ ڪانپوءِ حيدرآباد ۽ ڪراچي ۾ وڪالت شروع ڪيائين ۽ پنهنجي وقت جو ڪامياب ترين وڪيل ثابت ٿيو. سياست ۾ اچڻ ڪانپوءِ نعپ جو اڳواڻ، بزم صوفياءِ سنڌ جو سيڪريٽري، سنڌ متحده محاذ جي ورڪنگ ڪميٽي جو اڳواڻ، سنڌي اديبي سنگت جو باني ميمبر، پاڪستان عوامي تحريڪ اتحاد جو جنرل سيڪريٽري، عوامي نيشنل پارٽي جو باني ۽ سيڪريٽري جنرل، ايم آر ڊي جو مرڪزي ڪنوينر، سنڌي عوام جي قومي اتحاد ۽ سنڌ قومي اتحاد جو باني اڳواڻ رهي چڪو آهي. هن وقت ايشيا پئسفڪ پيس ڪميٽي جي ايگزيڪيوٽو ڪميٽي جو ميمبر، سنڌي اتحاد جو باني قائد ۽ عوامي تحريڪ جو چونڊيل صدر آهي. پليجي صاحب پنهنجي زندگيءَ جو ڏهن سالن کان وڌيڪ عرصو جيلن ۾ گذاريو آهي. ۱۹۸۱ع ۾ ايمينيسٽي انٽرنيشنل پاران ڪيس 'ضمير جو قيدي' قرار ڏنو ويو. سنڌ جي هن چوٽيءَ جي ڏاهي سياستدان ۽ عظيم مفڪر جا اڃ تائين لاتعداد مضمون، ڪهاڻيون، مقالا، شعر، ترجما، تبصرا، تنقيدي ليک ۽ ڪالم شايع ٿيا آهن. جن مان هيٺيان ڪتابي صورت ۾ ڇپجي چڪا آهن:

* انڊا اونڊا ويم * سنڌي ذات هنجن * صبح ٿيندو * پسي ڪاڙها گل * مائوزي تنگ * ڏراڙن جا ڏڪ * هوڪي منهن جي آئر ڪهاڻي * ڀالهيون ڳنوارن جون * انقلاب ۽ ادب ۽ فن جي اهميت * جيڪي بنگال سان ٿيو * انقلابي نظريي سان هٿيار بند ٿيو * وائنون ويهه ٿيون * جن جهونا ڳڙهه جلايو * چا ملڪي سياست سنڌين لاءِ حرام آهي * پائي کان ڪمان ۾ * اوهانجي پچاڻ * جي تون چورين چنگ * سنڌ جي سڌ تي * جڏهن پليجي ڀالهايو * هاڻ سنڌين جو چا ٿيندو.

Gul Hayat Institute